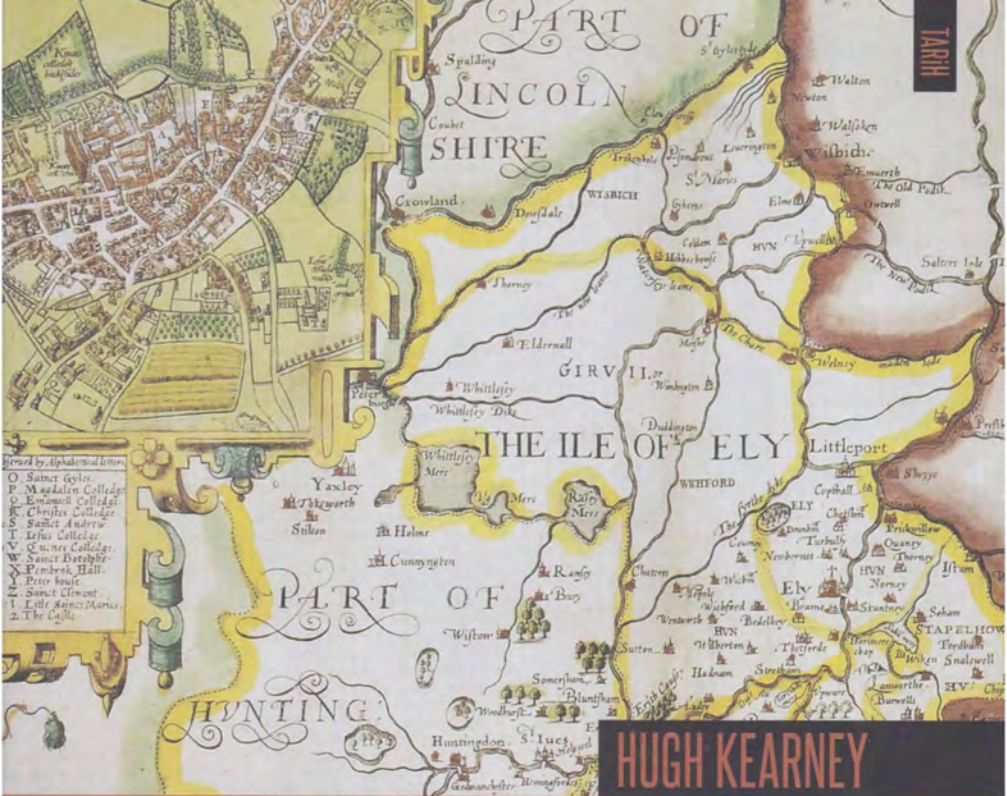

HUGH KEARNEY

BRİTANYA ADALARI TARİHİ

Dört Ulusun Tarihi: İngiltere, İskoçya, İrlanda ve Galler

İNKILÂP

HUGH KEARNEY

BRİTANYA ADALARI TARİHİ

Britanya Adaları Tarihi / *The British Isles*
Hugh Kearney

© Cambridge University Press 1989, 2006
Türkiye'de yayın hakkı
© *2015,* İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ

Yayıncı ve Matbaa Sertifika No: 10614

Bu kitabın her türlü yayın hakları Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince İnkılâp Kitabevi'ne aittir. Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının izni alınmaksızın, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

Genel yayın yönetmeni Senem Davis
Editör Silya Zengilli
Kapak tasarım Gökçen Yanlı
Sayfa tasarım Derya Balcı

ISBN: 978-975-10-3563-9

15 16 17 18 8 7 6 5 4 3 2 1
İstanbul, 2015

Baskı ve Cilt
İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ
Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No. 8
34196 Yenibosna – İstanbul
Tel : (0212) 496 11 11 (Pbx)

İNKILÂP Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ
Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No. 8
34196 Yenibosna – İstanbul
Tel : (0212) 496 11 11 (Pbx)
Faks : (0212) 496 11 12
posta@inkilap.com
www.inkilap.com

HUGH KEARNEY

BRİTANYA ADALARI TARİHİ

Dört Ulusun Tarihi: İngiltere, İskoçya, İrlanda ve Galler

İngilizceden çeviren
Özgür Umut Hoşafçı

İNKILÂP

Hugh F. Kearney

1924 yılında Liverpool, Birleşik Krallık'ta doğmuştur. Pittsburgh Üniversitesi'nde Amundson Emeritus profesörü olan Kearney, İngiliz tarihi üzerine yazdığı makale, kitap ve araştırmalarda özellikle Anglo-merkezli yaklaşımdan kaçınarak Britanya Adaları tarihini, sosyolojisini ve varlığını "çokuluslu Britanya" açısıyla değerlendirmektedir.

Özgür Umut Hoşafçı

1976 yılında Eskişehir'de doğan çevirmen, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi mezunudur. Çeviri kariyerine üniversite yıllarında akademik tercümelerle başlayıp, ilk roman çevirisini yüksek lisans eğitimine devam ettiği sırada Aleister Crowley'nin *Ayçocuk* kitabı ile yapmış, sonraki yıllarda ağırlıklı olarak astroloji, mitoloji, okült bilimler gibi alanlarda pek çok kitap çevirmiştir. Hoşafçı, çeviri çalışmalarını sürdürmenin yanı sıra müzikle de ilgilenmektedir.

Bu Okyanus'ta iki çok büyük ada olagelmiştir.
Britanya Adaları da denen Albion ve Ierna daha önce
bahsettiğimiz bütün adalardan daha büyüktür.

Aristoteles, *De Mundo*, c. IV

İçindekiler

	Resimlerin listesi	IX
	Haritaların listesi	XI
	Birinci Baskıya Önsöz	XIII
	İkinci Baskıya Önsöz	XV
	Giriş	1
1	Britanya Adaları'ndaki Kelt Toplumları	13
2	Britanya Adaları'nda Roma Etkisi	27
3	Roma Sonrası Yüzyıllar	41
4	Vikingler ve Eski Düzenin Yıkılışı	61
5	Norman ve Norman Sonrası Hâkimiyet	93
6	Norman Sonrası İmparatorluğun Çöküşü	131
7	İngiliz İmparatorluğu'nun Kuruluşu	157
8	Bir İmparatorluğun Yeniden İnşası	187
9	Britanya Eritme Potası	219
10	Etnik Siyasetin Yükselişi	251
11	Savaşlar Arasında	281
12	İmparatorluğun Küçülmesi	295
13	İmparatorluk Sonrası Britanya: Milliyetçilik Sonrası İrlanda	305
	Sonsöz	323
	Okuma Listesi	327
	Dizin	347

Resimlerin Listesi

1. Yorkshire'da at koşum takımı. © The Trustees of The British Museum 15
2. Galway Kontluğunda at koşum takımı. © National Museum of Ireland 16
3. Traprain Law tepe-hisarı. © RCAHMS (John Dewar Collection) 20
4. Moel-y-Gaer'deki kale-hisarı. © Cambridge University Collection of Air Photographs 25
5. Portchester Kalesi (Hampshire). © English Heritage Photo Library, Fotoğrafçı: Jonathan Bailey 31
6. Hadrian Duvarı. © www.britainonview.com 33
7. Caerwent. © Cambridge University Collection of Air Photographs 37
8. Emain Macha. © Crown Copyright/MOD. Kraliçe'nin Kırtasiye Ofisi'nin izni ile 46
9. Sutton Hoo gemi mezarı. © The Trustees of The British Museum 51
10. Ardagh Kadehi. © National Museum of Ireland 53
11. Dumbarton Kalesi. © Cambridge University Collection of Air Photographs 55
12. Lindisfarne Anma Taşı. © English Heritage Photo Library 64
13. Cong Haçı. © National Museum of Ireland 71
14. Viking satranç taşları. © The Trustees of The British Museum 74
15. Man Adası'nda bulunan Odd Haçı levhası. © Manx National Heritage 84
16. İtirafçı Edward'ın lahiti, Westminster Abbey. © Dean and Chapter of Westminster 94
17. Cashel Kayası üzerindeki Norman Katedrali. © Cambridge University Collection of Air Photographs 97
18. Büyük Urr Höyüğü. © Cambridge University Collection of Air Photographs 112
19. Chepstow Kalesi. © Crown Copyright/MOD. Kraliçe'nin Kırtasiye Ofisi'nin izni ile 124

20. St. George Şapeli, Windsor. © Reproduced by permission of the Dean and Canons of Windsor 134
21. Bannockburn Savaşı. © By permission of The British Library / Add. 47682 142
22. Owain Glyndwr'ın Mühürleri. © National Museums and Galleries of Wales 145
23. VIII. Henry'nin portresi.© National Portrait Gallery, Londra 160
24. İskoç Kraliçesi Mary (1541-1587). Cornelius and William Cure tarafından. © Dean and Chapter of Westminster 173
25. Gal İncili. © The National Library of Wales izniyle 177
26. Köle Gemisi © National Museums Liverpool, Merseyside Maritime Museum 189
27. Robert Burns (1759-1796) Heykeli © www.britainonview.com 207
28. Birleşik İrlandalılar, 1798, Henry JoyMcCracken portresi. © NMGNI 2005. 212
29. Westminster Sarayı. © www.britain onview.com 220
30. Caractacus Heykeli. © Guildhall Art Gallery, Corporation of London 227
31. Oliver Cromwell (1599-1658) Heykeli. © www.britainonview.com/Doug McKinlay 232
32. Belfast Kartpostalı "Özerlik Hareketi'ne Hayır". © NMGNI 2005. 255
33. Stormont ve Edward Carson Heykeli © HarrisonsPhotos.com 261
34. Eamonn De Valera (1882-1975). © D. H. Davison / The Irish Picture Library 283
35. Açlık Yürüyüşü. © J. Batstone. Kaynak: South Wales Coalfield Collection, Swansea University 292
36. Bobby Sands duvar resmi. © Kelvin Boyes 299
37. "Black Watch" Alayı. © www.britain onview.com 303
38. Britanya'da Müslüman toplumun yaşamı. © Getty Images 307
39. İskoçya'daki yeni Parlamento Binası. © KeithHunter / arcblue.com 311
40. Milenyum Binası, Cardiff. © Billy Stock /Photolibrary Wales 317

Haritaların Listesi

1. *La Tène* sanatı bilgisinin Britanya ve İrlanda'ya ulaştığı başlıca rotalar. Barry Cunliffe, *Facing the Ocean*, Oxford University Press, 2001. (Oxford University Press'in izniyle.) 28
2. Erken Roma döneminde Kuzey Britanya kabileleri (isimler Batlamyus'tan alınmıştır). Hanni Bailey, çizim; Charles Thomas, *Celtic Britain,* Thames & Hudson Ltd, Londra. 34
3. MS 1. yüzyılın başlarından 5. yüzyıla kadar Keltler ve Romalılar. Christopher Haigh ed., *The Cambridge Historical Encyclopedia of Great Britain and Ireland,* Cambridge, 1985, s. 11. 36
4. MS 5. yüzyılın başından 8. yüzyıla kadar Keltler ve Saksonlar. Christopher Haigh ed.,*The Cambridge Historical Encyclopedia of Great Britain and Ireland,* Cambridge, 1985, s. 55. 38
5. Roma Britanyası'nın parçalanmasına yol açan kabile göçleri. John Woodcock, çizim; Charles Thomas, *Celtic Britain,* Thames & Hudson Ltd, Londra. 42
6. Britanya nehir adları, Kelt unsurları. Kenneth Jackson'ın varisi ve yayıncı Four Courts Press'in nazik izniyle *Language and History in Early Britain,* (Dublin, 2000) kitabından yeniden çizilmiştir. 44
7. Pagan Sakson mezarlıklarının dağılımı. 47
8. Vikinglerin etkisi, 8. yüzyılın sonlarından 11. yüzyılın başlarına kadar. 62
9. Kuzey Britanya'da İskandinav yerleşimi. Barry Cunliffe, *Facing the Ocean*, Oxford University Press, 2001. (Oxford University Press'in izniyle.) 87
10. İngiltere ve Danelaw arasında Alfred ve Guthrum tarafından kabul edilen sınırlar, y. 880 ve İskandinav yer isimlerinin dağılımı. Barry Cunliffe, *Facing the Ocean,* Oxford University Press, 2001. (Oxford University Press'in izniyle.) 89

11. İrlanda'da Viking yerleşimi. Barry Cunliffe, *Facing the Ocean,* Oxford University Press, 2001. (Oxford University Press'in izniyle.) 91
12. Norman Fetihleri, 1066-1169. 95
13. Britanya'da *höyük ve avlu* kalelerinin dağılımı. 100
14. Angevin imparatorluğu/Norman-sonrası imparatorluğu. Barry Cunliffe, *Facing the Ocean,* Oxford University Press, 2001. (Oxford University Press'in izniyle.) 127
15. İngiltere İmparatorluğu, 1536-1690. 158
16. 19. yüzyılda demiryolu çağı. 222

Birinci Baskıya Önsöz

Bu kitabı yazma sürecinde dostlarım ve meslektaşlarıma pek çok şey borçluyum. Özellikle de Aberystwyth Üniversitesi'nden Rees Davies, Cambridge Üniversitesi'nden David Dumville ve Edinburgh Üniversitesi'nden Harry Dickinson'a, daktilo edilmiş metnin çeşitli bölümlerini okumaya zaman ayırdıkları için teşekkür etmek istiyorum. Cambridge Peterhouse öğretim görevlileri ve akademisyenlerine ve 1985 yılında beni misafir akademisyen olmakla ödüllendiren Wales Üniversitesi Yönetim Kurulu'na fazlasıyla minnettarım. Aberystwyth'daki kalışım özellikle Rees Davies, Gareth Williams, John Davidson, Martin Fitzpatrick ve eşlerinin misafirperverliği sayesinde keyifli hale geldi. Bana 1985 yılı güz dönemi boyunca izin veren Pittsburgh Üniversitesi'ne de minnettarlığımı ifade etmek isterim. Çeşitli zamanlarda, Pittsburgh Üniversitesi'nden Janelle Greenberg, Johns Hopkins Üniversitesi'nden John Pocock, Cork Üniversitesi'nden Joseph Lee, Sussex Üniversitesi'nden James Shiel ve Glanton'dan, Peterhouse'un eski hocalarından Lort Dacre'nin yüreklendirmelerinden çokça yararlandım. Dostum ve Peterhouse'un eski (1942-3) danışmanlarından Brian Wormald, kırk yıl sonra bana pek çok saatini ayırdı. James Shiel, eseri kitaplaştırdı. Diğer pek çok kişi gibi Linda Randall, Hazel Dunn ve Maureen Ashby'e de çok şey borçluyum. Cambridge University Press'ten Sayın William Davies vazifesini yapmanın ötesinde bana bolca sabır ve sempati gösterdi. En büyük borcum ise Kate'e, beni birçok tuhaf başkalaşıma uğramış bir girişimde sebat etmem için yüreklendiren otuz yıllık eşimedir.

Bury St Edmunds HUGH KEARNEY

İkinci Baskıya Önsöz

1993 yılı Aziz George Günü'nde İngiltere Başbakanı John Major, Muhafazakâr partiden bir gruba hitaben şöyle diyordu:

> İngiltere elli yıl sonra bile [kriket] sahalarındaki uzun gölgelerin, sıcak biranın, geçilmesi zor yeşil banliyölerin, köpek severlerin, havuz doldurucuların ve –George Orwell'ın söylediği gibi– "yaşlı kızların sabah pusunda Kutsal Komünyon'a doğru bisiklet sürdüğü" bir ülke olacaktır ve –bu yolda devam edersek okullarda hâlâ Shakespeare okutuluyor olur. Britanya ne pahasına olursa olsun değişmez biçimde payidar kalacaktır. (Alıntı Richard Weight, *Patriots: National Identity in Britain 1940-2000*, Londra, 2002, s. 666.)

Bu pasaj, benim *Britanya Adaları Tarihi* kitabında eleştirdiğim Anglo-merkezlilik türünü güçlü biçimde göstermektedir. John Major, Galler ve İskoçya'yı da içine alan bir ada olan Britanya'yı yalnızca "İngiltere" olarak adlandırarak güney İngiltere'nin idealize edilmiş bir versiyonunu akla getirmektedir. Burada, kentin çevresine amansızca kurulan futbol sahalarına bağlılıkları bulunan İngiltere'nin kuzeyi, güney Galler ve güneybatı İskoçya'nın endüstrileşmiş şehirlerine dair hiçbir ipucu yoktur. Ayrıca yeni etnik toplulukların, özellikle de başkent Londra'da İngiltere'nin "gerekliliklerini" değiştirme biçimine dair de herhangi bir ipucu bulunmamaktadır. Major'un nostaljik düşüncelerinin ıskaladığı bir diğer şey de, Birleşik Krallık'ın en kararlı İngiliz unsurunun, bazı Birlik yanlısı bölgelerde kaldırımların kırmızı, beyaz ve maviye boyandığı Kuzey İrlanda'da bulunabileceğine dair herhangi bir anlayıştır.

John Major'un güney İngiltere'ye dair bir görüşü kuşkusuz ki vardır. Ancak bu, geçmişi yakın zamana kadar bir bütün olarak "Britanya Adaları"nı içine alan, daha da geniş bir Büyük Britanya Birleşik Krallığı'nın ve Kuzey İrlanda'nın yalnızca bir parçasından ibarettir. Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda'nın farklı öyküleri de, içinde İngiliz, Galli, İrlandalı ve İskoç etnik unsurlarının birbirleriyle etkileşim

içinde olduğu daha geniş bir "Britanya Adaları" tarihinin etkisini yansıtmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin tarihi de İskoç, İrlandalı ve Ulster İskoçlarının yanı sıra, Anglosaksonların göç ettiği "Britanya Adaları" ile bağlantılıdır. Son olarak İngiltere'nin daha geniş imparatorluğunun bir parçası olan Hindistan, Pakistan, Afrika ve Karayiplerden göç de Major'un İngiltere'nin "gereklilikleri" dediği şeyi değiştirmektedir. "Sabah pusunda Kutsal Komünyon'a doğru bisiklet süren yaşlı kızlar" zorlama bir türdür. Nitekim çağdaş İngiltere'de, en az bölge kilisesine olduğu kadar camiye de giden inananlar bulunmaktadır.

Birleşik Krallık'ın yegâne bir geçmişe sahip bir ulus-devlet (bir *"sonderweg"*[1]) değil, daha ziyade tarihsel gelişiminin değişim modelleri İspanya veya Habsburg Monarşisi devletlerine benzeyen çoklu-etnik bir küme olduğuna dair farkındalık belirginleşmeye başlamıştır. İngiliz biliminsanı Gerald Brenan *The Spanish Labyrinth* (1940) başlıklı, günümüzde "İspanya" olarak adlandırdığımız çeşitli "ulusların" etkileşimini analiz eden, klasik bir eser kaleme almıştır. Bana göre, avutucu ancak cahilce bir biçimde "İngilizler ve onların tarihi"ne başvurmaktan ziyade Birleşik Krallık'ın tarihleri için modelimiz olması gereken tam da budur. Bunu söylemek, elbette ki, uzun bir geçmişi olan bir tartışmada yer almak anlamına gelir. (Bu tartışma Hugh MacDougall'ın aydınlatıcı kısa kitabı, *Racial Myth in English History: Trojans, Teutons and Anglo-Saxons*'dan (1982) takip edilebilir.)

Bu kitabın başlığının "Britanya" değil de "Britanya Adaları" olmasının nedeni iç içe geçmiş tarihlerimizin çoklu-etnik karakterini vurgulamaktır. Neredeyse kaçınılmaz olarak İrlanda Cumhuriyeti'ndeki pek çok kişi, bunu en az Basklı veya Katalanların "İspanya" teriminin kullanılmasına içerlediği kadar itiraz edilebilir bulacaktır. Seamus Heaney'in İngiliz şiir antolojisinde yer almaya itiraz ederken de dediği gibi:

> Şaşırmayın hiç
> İtirazıma, çünkü emin olun
> Pasaportum yeşil,
> Hiçbir zaman kalkmadı kadehimiz
> Şerefine Kraliçe'nin.
>
> *(Open Letter, Field day, broşür no.2 1983.)*

Peki, "Britanya Adaları" başlığının alternatifi ne olabilir? "Atlantik Takımadaları" ve "Adalar" gibi terimlerin kullanımını teşvik girişimleri, içerdikleri belirsizlik

1 *Sonderweg.* Almanca "özel yol" anlamına gelen tarihsel terim. Alman tarihçilerin ortaya attığı teoriye göre, Almanca konuşan ülkeler ya da bizzat Almanya, diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak aristokrasiden demokrasiye doğru bir geçiş yaşamıştır. (ç.n.)

nedeniyle eleştiriyle karşılaşmıştır. Belki de çözümlerden biri "Britanya Adaları" terimini tırnak içinde kullanmak olabilirdi. Tüm bunlar, "Britanya Adaları" yaklaşımı, onların karmaşık, iç içe geçmiş tarihlerini ele almanın tek yolu olduğu anlamına gelmez. Örneğin, bu dört ülkenin Avrupa'daki farklı ilişki biçimlerini görmezden gelmek yanıltıcı olacaktır. Özellikle İrlandalı misyonerler, sözde Karanlık Çağlar boyunca önemli bir rol oynamıştır. Norman İstilası sonrası, İngiltere ve daha sonra, İskoçya, Fransa ile yakın ilişki içinde olmuştur. Reform ve Karşı-Reform döneminde, İngiltere, İrlanda ve İskoçya çeşitli yollarla Avrupa ile bağlantılı idi. Buna karşın İrlanda'nın deneyimi diğer iki ulustan çok farklıydı. Daha sonraki bir dönemde, Fransız Devrimi'nin etkisi İrlanda'da, takımadalardaki diğer herhangi bir yerden çok daha fazla olmuştu. Diğer bir deyişle, "Britanya Adaları" yaklaşımı, alternatif yorumların temeli olarak Avrupa'ya vurgu yapılmasını saf dışı bırakmak olarak düşünülmemelidir. Örneğin, kitap yazıldığı sırada, İrlanda Cumhuriyeti, hâlâ imparatorluk sonrası geçmişin zorlukları ile başa çıkmaya çalışan Birleşik Krallık'tan çok daha Avrupalı bir geleceğe doğru ilerliyor gibi görünüyordu.

Bu yeni baskının hazırlanışında John Morrison, Proinsias O Drisceoil, Rees Davies ve Gareth Williams'ın yanı sıra Michael Watson, Isabelle Dambricourt ve Cambridge University Press'ten Carrie Cheek'e ve keskin gözlü editörüm Sue Dickinson'a teşekkür etmek isterim. Eskiden olduğu gibi eşim Kate vazgeçilmez bir katkıda bulunmuştur.

Bardwell, 2005 HUGH KEARNEY

Britanya Adaları

Giriş

Her ne kadar ulusal zihniyetli tarihçilere çok şey borçlu olsa da, bu, bir milli tarih eseri değildir. Roma döneminden bu yana, ufak bir bölgede, Britanya Adaları'nın çeşitli büyük kültürleri arasındaki etkileşimi inceleme girişimidir. Metin boyunca vurgu, konu ister "İngiltere", "İrlanda", "İskoçya", "Galler", Cornwall isterse de Man Adası olsun, "Britanyalı" bir yaklaşımı benimseyerek, tarihçilerin bu sayede, öncelikli olarak ilgilerini çekebilecek belirli bir dönemi anlamalarının sağlanabileceği inancıyla Britanya Adaları üzerinde olacaktır.

Günümüz siyasi düzenlemelerine dayanan tek bir "ulusal" tarih üzerine yoğunlaşmak, milliyetçi mitler ve ideolojilerin sürdürülmesine yol açan kısmi varsayımlardan oluşmuş bir kafes içinde hapsolma riskini almak demektir. Herbert Butterfield, *The Whig Interpretation of History* (Londra, 1931) adlı denemesinde geçmişteki çatışmaları her açıdan görmeye çalışmanın önemini vurgulamıştır. Onun bakış açısına göre modern dünya, hem Protestan hem de Katolik görüşler üzerine kurulmuştur, yalnızca biri ya da diğeri üzerine değil. Aynı şekilde, ister İngiliz, İrlandalı, İskoç veya Galli olsun tek bir "ulusal" yorum, müstakil olarak kabul edilemez. "Britanyalı" çerçevesi, bu sözde "ulusal" geçmişlerin tam anlaşılması için önemli bir başlangıç noktasıdır.

Bu nokta, Britanya Adaları'nın tarih yazımının hâlâ 19. yüzyıl kökenli, "ulus" paradigması olarak kullanılma izleri taşıdığı gerçeği olmasa, bu kadar vurgulamaya değer görülmeyebilirdi. Tarihin meslekleşmesi, beraberinde yalnızca Leopold von Ranke'nin eleştirel yöntemlerinin kabulünü değil, aynı zamanda onun "uluslaın" tarihteki rolü üzerine yaptığı vurguyu da getirmiştir. Ranke "ulus"un evrensel tarih içerisinde, her milletin kaderinin kendine tayin ettiği ana sahip olduğu, ilahi olarak yaratılmış, işlerlikli bir birim olduğuna inanıyordu. İngiltere söz konusu olduğunda, Rankeci modele giriş William Stubbs'ın *Constitutional History of England*[1] (1866'dan itibaren) kitabını basması ile belirlenmiştir. Stubbs'ın *tarihi,* temel

1 İngiltere Anayasal Tarihi. (ç.n.)

kaynakları eleştirel kullanımı ile makbul bir "modern" anlayışa sahiptir. Aynı zamanda Stubbs'ın, "ulus"u, bir tarihçinin üzerine yoğunlaşması gereken uygun bir birim olarak gördüğüne de şüphe yok.

Ulus-temelli tarih, tarihin yeni akademik eğiliminin etrafında büyüyüp geliştiği bir temel haline gelmiştir. *The English Historical Review*[1], 1886 yılında kurulmuştur ve vakti gelince önce İskoçya (1904) ve daha sonra İrlanda'da (1938) ve Galler'de (1970) tarih dergileri oluşturulmuştur. 19. yüzyılın sonlarında yeni ilk ve ortaöğretim okullarında tarih, vatanseverliğin erdemini telkin aracı olarak milli yöntemlerle öğretilmiştir. Kütüphaneler "ulusları", "tarihin öznesi" için uygun kataloglama bölümleri olarak ele almıştır. 20. yüzyılda, Ranke'den gelen ilk itici güç gözden kaybolduktan çok sonra, "ulusal" çizgideki tarih yazımı aksiyomatik görünüyordu.

Tarih yazımının fazlasıyla "ulus-tabanlı" oluşunun ölçüsü İngiliz tarihçilerin "Britanyalı" ve "İngiliz" kelimelerini kullanım biçimindeki ayrımda gizlenmiştir. Bu eğilimle ilgili olarak, hepsi de önemli tarihçilerin eserlerinden alınan üç örnek yeterli olacaktır.

> İngiltere'nin tarihsel gelişimi Avrupa'ya karşı sınırlarının doğa tarafından çizilmiş ve tartışma götürmez olduğu gerçeğine dayalıdır... Kısacası, İngiliz tarihinde tuhaf olan her ne varsa büyük oranda, Büyük Britanya'nın bir ada olduğuna dair açık gerçekten kaynaklanmaktadır. (L. B. Namier, *England in the Age of the American Revolution,* Londra, 1930, ss. 6-7.)

> İkinci Dünya Savaşı'nda, Britanyalı reşitler askere alındı... Britanyalılar Hitler'i yok etmek üzere yola koyuldu... Hiçbir İngiliz askeri tanklarını özgür Belçika'ya sürmedi... Britanyalılar her iki dünya savaşına da başından sonuna kadar katılan tek halktı... Britanya İmparatorluğu geriledi... "Ayağa kalk İngiltere" şarkısını söyleyen çok azdı. Yine de İngiltere ayağa kalktı. (A. J. P. Taylor, *England 1914-45,* Oxford, 1966, s. 600.)

> Yine de, Britanya siyasal sistemi hakkında bir şeyler öğrenmek mümkün... Milli kimliğin erken oluşturulması İngiltere'nin en ayırt edici özelliklerinden biridir... Dolayısıyla Britanya'nın siyasi gelişimi makul görülebilir... Eğer İngiliz siyasal sisteminin özelliklerinin nedenlerini anlayacaksak... Britanya'nın imparatorluk rolünden akıp gelen sonuçlardan epey ayrı düşünülmelidir. (Keith Thomas, "The United Kingdom", Raymond Grew editörlüğünde, *Crises of Political Development in Europe and the United States*, Princeton, 1978, ss. 44-5.)

1 İngiliz Tarih Dergisi. (ç.n.)

Bu örnekler, tek bir ulus-tabanlı yaklaşımın yetersiz olduğunu göstermektedir. Tarihçiler, bir "İngiliz" çerçevesi içinde kalma isteklerine karşın, daha geniş bir boyuta başvurmaya yönelmek zorunda kalmışlardır.

Yine de, uygulayıcılarının hikâyenin önemli bir parçası olarak İrlanda, İskoçya ve Galler'in geçmişlerini dikkate almaya istekli, erken bir tarih yazımı geleneği de mevcuttu. Thomas Babington Macaulay, şaheserine *History of England* (1848-1861) başlığını vermiş olabilir, ama eser aslında Britanya Adaları'nın, onun modern tarihin en hayati dönemi olarak gördüğü 1688'deki Muhteşem Devrim sürecindeki durumunu anlatmaktadır. James Anthony Froude en çok, 16. yüzyılda kaleme aldığı İngiltere tarihi ile bilinir, ama *The English in Ireland* (1872) çalışması ile birlikte *The Two Chiefs of Duboy* (1889) romanı hatırı sayılır bir İrlanda anlayışını dışa vurmaktadır. W. E. H. Lecky'nin *History of England in the Eighteenth Century* (1878-90) adlı eseri İrlanda ve İskoçya'nın genel perspektifi içerisinde İngiltere'yi konu edinir. Elie Halévy'in *History of the English People* (1913) adlı eseri başlığının sınırlamalarına rağmen, konuyu geniş bir bakış açısıyla ele alır, İrlanda ve İskoçya'ya büyük çaplı olarak yer verir. Halévy dışında, bu yazarların etkisi 20. yüzyılın başlarında azalma eğilimi göstermiştir, çünkü anlatısal yaklaşımlarının, "ırk" kavramını kullanışlarının ve kaynakları ele alış biçimlerinin profesyonelce olmadığı düşünülmüştür. Onlarla birlikte, "Britanya Adaları" yaklaşımı da gerileme göstermiştir. Böylelikle de, modern Fransız tarihçi François Bedarida, birkaç yıl sonra kendine Halévy'yi model alarak (1979) dikkatini büyük ölçüde İngiliz tarihi ile sınırlandırmıştır. Aslında, 20. yüzyılın büyük bölümünde Britanya Adaları içinde, tarih ulusal yöntemlerle öğretilmiş ve yazılmış, dolayısıyla da milliyetçi ideolojilere ve ulus-inşasına bağlı kalmıştır. İngiltere'de bu yaklaşım Arthur Bryant gibi isimlerce temsil edilmiştir. Okullarda, İngiliz edebiyatı öğretimi, 1921 tarihli Newbolt Raporu'nun da etkisiyle milliyetçi bir renklendirmeyle ele alınmıştır. İrlanda'da ise, "İrlandalı İrlanda" ideolojisinin savunucuları, De Valera 1932 yılında iktidara geldikten hemen sonra milliyetçi bir tarih müfredatı çerçevesini yürürlüğe koymuşlardır. ABD'de de Britanya Adaları'ndan gelen göçmenler arasındaki etnosantrik tutumlar, belirli İngiliz veya İrlandalı etnik zevklere yönelik "ulusal" tarihlerin üretimini teşvik etmiştir. Amerikalıların "Açık Kader"e başvurmaları, elbette ki milliyetçi tarihin başlıca örneklerinden biridir.

"Ulus" kavramı, modern tarihçilere kendi malzemelerini etrafında düzenleyebilecekleri bir çerçeve sunmuştur, ama bunun için ödenmesi gereken bir bedel vardır. Daha sonraları ulusal sınırlar haline gelen sınırlar, erken kabilesel ya da ulus-öncesi toplumların çoktan gözden kaybolduğu sonucuyla çok az ilgili ya da tamamen ilgisiz bir geçmişe doğru geriye gitmektedir. "Galler" ve "İngiltere" arasındaki sınır söz konusu durumun bir örneğidir. Şimdilerde Herefordshire ve Shropshire'ın

"İngiltere"nin bir parçası olduğu ve sakinlerinin bu terime uygun tüm "zihinsel donanıma" sahip olduğu varsayılır. Aslında bu sınır ilçeleri uzun bir süre boyunca "Gal" ve "İngiliz" kültürlerinin birbirine karışmalarına sahne olmuştur. Aynı durumdan "İngiltere" ve "İskoçya" arasındaki, bir dönem İngiltere'deki (şimdilerde İskoç olan) Lothianları ve bir başka dönem de Strathclyde krallığı içindeki Kelt Cumbria'yı içine alacak şekilde çizilen "İngiltere" ve "İskoçya" arasındaki sınır için de söz edilebilir. Edinburgh'un tam kalbinde yer alan "Arthur's Seat"in varlığı Lothianların, Galler'in ve Cornwall'ın bir zamanlar Traprain Law'dan Tintagel'e uzanan ortak bir Kelt kültürüyle bağlantılı olduğunu hatırlatıcı niteliktedir. Ulster ve güneybatı İskoçya arasındaki modern ayrım ortaçağın sonlarında mevcut değildi, çünkü iki bölgeyi ayıran kanal, deniz yoluyla gelip "Adaları" işgal eden Viking-sonrası toplumun birleştirici bir unsuru olarak vazife görüyordu. Böylece, zaman içinde ortaya çıkan çok sayıda varyasyonu anlamlı kılmak, "Britanyalı" bir çerçevenin oluşturulmasını gerektirir. Buna karşın, bu ihtiyaç, Avrupa'nın ve daha geniş bir dünyanın etkisinin farkındalığını dışlamayacaktır.

Bu görüş, Britanya Adaları'nın çeşitli "ulusları"nın tarihinde belirleyici bir öneme sahip olduğu genellikle kabul edilen olayların, aslında daha sonraki bir tarihte, ulusal sınırları aştığı akılda tutulursa daha da desteklenebilir. Roma İstilası, Barbar istilaları, Viking baskınları, Norman İstilası, Reform ve Sanayi Devrimi; tüm bunlar Britanya Adaları'nı bir bütün olarak etkileyen "olaylar"dır ve ilgili dönemin çeşitli Britanyalı toplumları arasındaki ilişkilerde önemli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. İngiltere İçsavaşları da, her üç krallık için uzun vadeli sonuçları olan çokuluslu olaylardı. Bu dönemlerden herhangi birini incelemek her durumda ulusal bir çerçeveden daha kapsamlı bir bakış gerektirmektedir. Muhtemel tek istisna belki de, İrlanda'nın kurtulduğu, ama burada bile son araştırmaların İrlanda ile Roma temaslarının önemini ortaya koyduğu Roma İstilası'dır. Gerçekten de Profesör Barry Cunliffe tarafından İrlandalı paralı askerlerin yurtlarına dönmeden önce Roma ordusunda görev yaptığı öne sürülmüştür. Her durumda, Roma İmparatorluğu'nun sonraki dönemlerindeki, Hıristiyanlık aracılığıyla ülkeye giren Latin kültürünün İrlanda üzerinde etkisi mevcuttur. Pictlerin İskoçyası da artık daha fazla ilgi toplamaktadır.

Günümüz yazarı da "Britanyalı" bir yaklaşıma vurgu yapma konusunda yalnız değildir. Benzer salt ulusal kategorilerin deli gömleğine duyulan sabırsızlığın günümüz örnekleri de kolayca akla gelmektedir. Michael Hechter, ilgi uyandırıcı kitabı *Internal Colonialism*'de (1975) "merkez" ve "çevre" kavramlarını İngiltere ve yanıltıcı biçimde "Kelt Saçağı"[1] olarak adlandırdığı bölge arasındaki ilişkileri

1 *Celtic Fringe*, coğrafi görünümü bir saçağı andırdığı için bu isim verilmiştir. (ç.n.)

aydınlatma girişiminde kullandı. Hechter'ın temel noktası, İngiltere'nin tek başına fayda sağlayacak biçimde Britanya Adaları'nın diğer bölümleri ile sömürgeci bir ilişki kurmuş olduğu yönündedir. John Le Patourel'in çalışması *The Norman Empire* (1976), Norman İstilası'nın bir bütün olarak Britanya Adaları'na etkisini inceleyerek, yalnızca Norman İngilteresi üzerinde yoğunlaşan sığ bakış açısını önlemede başarılı bir girişimdir. Hugh Trevor-Roper'ın güzel makalesi "The Unity of the Kingdom" (1982), sırf İngiliz bir bakış açısının ötesine geçmedeki istekliliği ile (buna karşın "ırk" kelimesini tarihsel bir kavram olarak kullanması dolayısıyla eleştiriye açıktır) *The English World* (1982) başlıklı bir derlemedeki diğer makaleler arasında göze çarpmaktadır. John Pocock, etkileyici makalesi "The Limits and Divisions of British History: In Search of an Unknown Subject" (*American Historical Review*, Nisan 1982) ile gerçek anlamda "Britanya Tarihi" olarak adlandırılabilecek bir çalışma alanı tanımlamaya çabalamıştır. Pocock, kısa da olsa zaman ve mekân olarak epey geniş bir kapsamı bulunan makalesinde "Britanya Adaları" tarihinin siyasi yönlerini vurgulamıştır. Bu öncü çabadan bu yana, Pocock erken modern dönem boyunca siyasi düşünce tarihinin, takımadalara özgü daha geniş bir yaklaşımını teşvik çabalarında ön plana çıkmıştır. Örneğin, bir zamanlar İngiliz-tabanlı tarihin seçkin merkezlerinden olan Oxford ve Cambridge, şimdilerde "Britanya Adaları" tarihi üzerine yapılacak çalışmaları teşvik etmektedir.

"Ulusal" tarihin ortaya çıkardığı sorunlarla başa çıkma gayretlerim, beni etkileşim içindeki kültürler bakımından "Britanya eritme potası" adını verdiğim bir durumu göz önünde bulundurmaya itmiştir. Bu yaklaşım, beraberinde "sınıf" pahasına etnisitenin öneminin vurgulanması tehlikesini de taşır. "Kültür", tarihçilerin kullanımı için uygun bir kavram olmasının yanında onlara, tek-boyutlu bir çerçeveyle sınırlandırılan bir bakış açısına nazaran yaşam tarzı, gelenekler, din ve geçmişe karşı tutumlar üzerine daha akışkan bir biçimde sorular sorma avantajını sağlar. Kültürler, zaman içinde değişir, ulusal sınırları aşar ve çoğunlukla da kendi içlerindeki altkültürleri de içerir. "Ulus" ise aksine, belirli bir duruma tepki olarak birlik duygularını uyandırmak için kullanılan retorik bir terimidir. Churchill "İngiltere'nin en güzel saati" veya De Valera "yedi yüzyıl boyunca kendi bağımsızlığı için mücadele veren ufak bir ulus"u işaret ederken, müstakil bir tarihsel parçayı açıklamaktan çok, izleyicilerinin duygularına etki etmeye çalışıyorlardı. "Ulus" teriminin bu duygusal imalardan kurtulup kurtulamayacağı epey şüphelidir. Bu en açık biçimde belki de "ulus" teriminin kullanımının çoğu zaman kabile kültürlerinin gerçeklerini gizlediği, sömürgecilik sonrası Afrika'da görülebilir. Bu açıdan bakıldığında, çeşitli devletlerin (ulusların?) eninde sonunda Britanya Adaları tarihinin bağlamı içerisinde, kendi görünümlerini oluşturmaları tarihsel bir kazadır. Tarihçilerin ilgilenmesi gereken gerçeklikler, ulus-devlet etiketinin ardında yatanlardır.

"Ulus" kavramı, belirli bir toplum ve onun komşuları arasındaki farklılıkları vurgulamaktadır. Britanyalı bir yaklaşım ise bunun aksine, bu kültürlerin ne oranda ortaklaşa deneyimler yaşamış olduklarını vurgulayacaktır.

Bunu aklımızda tutarak, Roma sonrası yüzyıllar boyunca Britanya Adaları'nın tarihine ulusal çizgi içerisinde, "Keltler" ve "Anglosaksonlar" arasında bir üstünlük çatışması olarak yaklaşılması konusunda hâlâ söylenebilecek çok şey bulunmaktadır. Yine de, bu terimlerin farklı "ırklara" değil, geniş dilsel ve kültürel farklılıklara tekabül ettiği de açıkça belirtilmelidir. Hem Kelt hem de Germen dilleri Hint-Avrupa dil ailesindendir. Her iki halk da Avrupa'nın merkezinden gelmiştir. Kabile örgütlenişleri yakın benzerlik içindedir. Modası geçmiş, 19. yüzyıl "ırk" kavramını kullanarak elde edilecek hiçbir şey yoktur.

Britanya Adaları'nı 5. yüzyıldan itibaren içinde çeşitli Kelt ve Germen kültürlerinin birbiriyle yarıştığı bir arena olarak görmemiz daha iyi olacaktır. İrlanda'da kuzey ve güney arasında; İskoçya'da ise Pictler, "İrlandalılar", "İngilizler" ve Anglosaksonlar arasında. İngiltere'deki Anglosaksonlar arasında da Northumbria, Mercia ve Wessex'in yanı sıra, her krallık arasında uzun süredir benzer bir tezat mevcuttur. Yakınımızdaki Roma sonrası döneme ait kesin olan bir şey varsa o da, Britanyalı (ve Keltçe-konuşan) Aziz Patrick'in 5. yüzyılda Hıristiyanlığı İrlanda'ya (muhtemelen ülkenin kuzey bölgelerine) getirmesinin ve İrlandalı keşişlerin sırayla "İskoçya" ve kuzey "Britanya" sakinlerine misyoner olmasının hakkını vererek "Britanyalı" bir bakış açısının gerekliliğidir. Aziz Cuthbert'in hayatı da söz konusu duruma bir örnektir. Başlarda Melrose'da (günümüz İskoçyası'nda Kelt bir manastır) bir keşişken, şimdilerde Northumberland olan yerin açıklarındaki Lindisfarne'a taşınmıştır. Viking istilasından sonra, hayatı nihayet Durham'da bulunan Norman katedralinde sona ermiş, anısıysa Anglosakson bir aziz olarak saygı görmüştür. Sanat tarihçileri, geleneksel ulusal kategorilerden daha geniş bir çerçeve oluşturmak için "Hiberno-Sakson" terimini (şimdilerde bunun yerini "adalı" terimi almıştır) tasarlamıştır. Tarihçilerin genel olarak örneklerinin peşinden gitmelerinin ve 9. yüzyıl tarih yazımından miras aldıkları ve Roma sonrası karmaşıklıkları çözmeye uğraşırken fazla katı kalan "ulus" kavramından kurtulmalarının vakti gelmiştir.

Aynı yargı Britanya Adaları'nın geniş düzlüklerinin Danimarka ve Norveç'in, önce akıncıların ve sonra da yerleşimcilerinin kontrolü altına girdiği 9. yüzyıldan 11. yüzyıla uzanan üç "İskandinav yüzyılı" için de aynı ölçüde verilebilir. Modern tarihçiler bu dönemin önemini görmezden geliyor, ancak Britanya Adaları'nın kültürlerinin bu yıllarda derin değişikliklere uğradığı açıktır. Bu ortak deneyimden sonra "İngiltere", "İrlanda", "İskoçya" ve "Galler" 11. yüzyılın ikinci yarısında daha önce olduklarından çok daha başka toplumlara dönüşmüş olarak ortaya çıkmıştır. Marc Bloch bu dönemi feodalizmin ilk aşaması olarak görür, ama

hangi terim kullanılırsa kullanılsın, "Kelt" ve "Anglosakson" dünyalarının köklü değişiklikler geçirdiğine şüphe yoktur. Kelime seçiminde beceriksizlik yaşanmasa, "Anglo-İskandinav", "Hiberno-İskandinav" ve "Scoto-İskandinav" gibi kelimeler bu durumu karşılamaya uygun olabilirdi.

Normanların gelişi ile birlikte ("İngiltere" ve "Galler" söz konusu olduğunda 11. yüzyılın ortaları; "İskoçya" ve "İrlanda" içinse 12. yüzyıl) yeni bir dönem başlamıştır. Britanya Adaları, bunun sonucu olarak İskandinavya'dan uzaklaşmış ve kuzey Fransa ile yakın temasa geçmiştir. Yine de kuzey "İskoçya"nın Norveç ile olan bağının kesilmesi 14. yüzyılın ortasını (belki de daha sonrasını) bulur. Bu dönemde kök salan kıta-tarzı feodalizm, gizli şövalye örgütleri ve Taç ile bağlantılara çok daha fazla vurgu yapılması ile göze çarpıyordu. Kilise'de hiyerarşinin otoritesi daha belirgin hale geldi. Her ne kadar "Normanlaşmış İskoçya" 14. yüzyılda bağımsızlığını bu Britanyalı çerçeve içerisinde oluşturmuş olsa da, tutum ve davranışlar anlaşılmak isteniyorsa Britanyalı bir yaklaşımın benimsenmesi halen gereklidir. Her ne kadar Fransız kültürünün egemenliği 14. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiş olsa da, "Norman İmparatorluğu" terimi, 1209 yılında Normandiya'nın kaybedilmesinden sonra giderek yetersiz hale gelmiştir. İngiltere'nin koruyucu azizi olarak Aziz George'un yükselişi bu ulusal kimlik değişiminin ilerlemekte olduğunu göstermektedir. Buna karşın "Kutsal Edward"ın yerine geçmesi için neden bu özel figürün seçildiği ise belirsizdir (benzer bir sorun, İskoçya için Aziz Andrew'da da söz konusudur). Westminster Abbey, her ne kadar 14. yüzyılın sonlarında Windsor'daki Aziz George Şapeli tarafından meydan okunmuş olsa da halen "Kutsal Edward" için bir anıt niteliği taşır.

16. yüzyılın başlarında, Britanya Adaları'nda büyük ölçüde kıtanın etkilerinden kaynaklanan daha derin değişimler meydana gelmiştir. Reform ve Karşı-Reform, Britanya eritme potasındaki tüm toplumların ortak deneyimi olmuştur. Kökeninde Avrupalı da olsa, bu hareketler İngiliz Tacı'nın etkisinin Britanya Adaları boyunca yayılmasıyla yakından bağlantılıdır. Protestan bir İngiliz imparatorluğunun oluşturulması, bu dönem boyunca Britanya Adaları'nda ve Kuzey Amerika kıyılarında, Kutsal Kitap güdümlü bir kültürün etkilerinin genişlemesine yol açacak biçimde, Britanyalı tarihin temel özelliklerinden biri olmuştur. Vakti geldiğinde, 1603 yılında Taçlar Birliği sonrası, İskoç ve İngiliz yerleşimciler Ulster'in sömürgeleştirilmesinde rol aldıklarında, İskoçya da bu girişimin içinde yer almak zorunda kalmıştır. İrlanda giderek Katolikler, Anglikanlar ve Presbiteryenler arasında bölünmüş bir toplum haline gelmiştir. Bu durumun etkilerinin, yalnızca Britanya Adaları'nda değil, aynı zamanda denizaşırı İngiliz topraklarında da kalıcı öneme sahip olduğu kanıtlanmıştır. Kanada ve Avustralya'da, diğer pek çokları gibi, "Turuncu" ve "Yeşil"in çatışması, aydınlatılmak için Britanyalı bir çerçeveyi gerektirmektedir.

18. ve 19. yüzyıllardaki Sanayi Devrimi ile birlikte, Britanya Adaları'nda başka bir dizi önemli değişimler meydana gelmiştir. Kuzey İngiltere'de sanayileşmiş ve kentleşmiş yeni bir kültür kök salıyordu. Gelişen endüstriyel toplum tarafından sunulan fırsatlara tepki olarak büyük ölçekli nüfus hareketleri ortaya çıkıyordu. Yerel bölgelerden gelen göçmenlere duyulan alışkanlıktan dolayı İngiliz göçmenler güney Galler, Ulster ve İskoçya'nın kuzeyine; İrlandalılar Glasgow ve çevresine; İrlandalı ve Galliler ise Liverpool bölgesine sürüklenmişlerdir. Britanya Adaları'nın büyük şehirleri, çeşitli etnik toplulukların ekonomik güvenlik, sosyal statü ve politik etki için yarıştığı çoklu-etnik toplumlar haline gelmiştir. 19. yüzyılın son yıllarında, çoklu-etnik toplumun çeşitliliği, Doğu Avrupa'dan Londra, Leeds, Manchester ve Glasgow'a akın eden Yahudi mültecilerle daha da artmıştır. İspanya ve Litvanya da dahil olmak üzere, diğer alanlardan da göçmenler gelmiştir. Oxford'daki Wolfson Üniversitesi'nin adı, bu yeni gelenlerden birinin başarısının anısına yapılmıştır. Bu münferit bir vaka değildi.

Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'da denizaşırı yeni bir Britanya imparatorluğunun kurulması da anavatandaki bu endüstrileşme yıllarına rastlar. Her ne kadar (Churchill'in ifadesini kullanmak gerekirse) "İngilizce konuşan halkların tarihi"nin bir parçasını oluşturmalarına rağmen, bu göçmenler hiçbir şekilde İngiliz değildi. Yeni imparatorluk, nüfusunu artırmak için İskoç, İrlandalı ve Gallilerin yanı sıra İngilizleri de kullanan "Britanyalı" bir imparatorluktur. Zamanı geldiğinde, İkinci Dünya Savaşı sonrası, eski koloniler Avrupa'dan gelen yeni göçmen dalgasının bir sonucu olarak daha fazla çoklu-etnik hale gelecektir.

İmparatorluk hikâyesindeki en paradoksal ve beklenmedik sapma ise, 1945 sonrası Britanya'ya Batı Hint Adaları'ndan çok sayıda göçmenin gelmesiyle olmuştur. Hindistan, Pakistan ve Afrika bölgeleri eski Hint imparatorluğunun ve eski sömürge imparatorluğunun mevcudiyetini yitirdiği bir zamandaydılar. Bu göç dalgasının tam anlamıyla önemi ise halen değerlendirilmesi gereken bir konudur. 1980'li yıllarda çeşitli göçmen gruplarını içeren kültürel gerilimler ciddi isyan salgınlarına yol açmıştır. Ancak bu, İngiltere'nin bazı bölgelerinde çoklu-etnik bir toplum yaratılması, Britanya Adaları'ndaki çeşitli toplumların Amerika Birleşik Devletleri'ne benzemeye başlamasının yollarından yalnızca biridir. Britanya Adaları'ndaki popüler kültürün kısmi Amerikalılaştırılması, Amerikan filmlerinin etkisi ile 1930'larda başlamıştı. O zamandan bu yana Amerikan kültürünün diğer yönleri de İrlanda Denizi'nin her iki tarafında da kök salmıştır. Geleceğin tarihçileri, bunun Avrupa Ekonomik Topluluğu'na girilmesinden (1973) daha önemli bir gelişme olarak görecek hale gelebilir.

Geriye bahsedilmek üzere, iki dünya savaşının ardından 20. yüzyılda meydana gelmiş siyasi değişiklikler kalmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin hemen ardından, Birleşik Krallık, İrlanda'daki başarılı milliyetçi devrimin etkilerini hissetti. Çatışmanın sonucu, kuzeydoğuda kalan altı idari bölgeyi Birleşik Krallık

içinde yarı-özerk eyaletler olarak bırakarak, Güney İrlanda'da bağımsız bir devlet kurulmasıydı. Böylece Britanya Adaları'nda 16. yüzyıldan beri ilk kez, siyasi bir sınır çizilmiş oldu.

İrlanda Bağımsız Devleti ve sonrasında (1949) İrlanda Cumhuriyeti'nin kurulmasının sonuçlarından biri, İrlanda'nın İngiliz tarihinin tarihsel yorumlarından kısmen ortadan kaldırılması olmuştu. İngiliz tarihçiler neredeyse İrlanda Cumhuriyeti veya onun işgal ettiği tarihsel topraklara değinmeden kendi "ulusları"nın bir tarihini yazmanın mümkün olduğuna inanacak duruma gelmişti. *Oxford Illustrated History of Britain* vakasında bu eğilim, tartışma konusu dönem 1920'deki ayrılmadan çok önce olmasına karşın, Kuzey İrlanda ayrıntılı görülürken, İrlanda'nın geri kalanının boş gösterildiği bir haritanın talihsiz etkisini ortaya koymuştur (ancak şimdilerde, çok-yazarlı, çok-ciltli bir *Short Oxford History of the British Isles* kitabı mevcuttur).

Aynı eleştiri, bin yılı aşkın bir süre Britanya ile tarihsel bir bağı bulunan İrlanda adasını soyut biçimde gösteren İrlanda tarihine de yapılabilir. Aslında, elbette, Birleşik Krallık ve İrlanda Bağımsız Devleti arasındaki yakın ekonomik ve kültürel bağlar varlığını sürdürmüştür. Gayriresmi kültürel bağlar yok olmamıştır. Cumhuriyet'teki Üniversiteler eskiden olduğu gibi tez jürisine dışarıdan üye çağırmak için Birleşik Krallık'ı kullanmıştır. Maliye Bakanlığı'ndaki Dublinli devlet memurları, Londra'daki meslektaşlarıyla temas halinde olmuşlardır. Bu bağlantı konusunda, İrlandalı büyük şair Patrick Kavanagh'ın (1904-1967) hayatı da bahsedilmeye değerdir. Kavanagh, şiiri, "Gray'in Ağıtı"[1] gibi İngilizce örneklerden öğrenmiş ve bir İngiliz hayranı olarak kalmıştır. Roman yazarı John McGahern kilise yetkilileri ile bir çatışma sonrasında İngiltere'de sığınmayı başarmıştır. Her ne kadar bağlar bir zamanlar olduğu kadar yakın olmasa da gerçektirler. 1950'lerde ve 1980'lerde İrlandalı göçmenlerin İngiltere'ye akını 1880'lerdekilerle kıyaslanamayacak bir ölçekte gerçekleşmiştir. 1960'larda ise "Eire" kendinden kaynaklanan izolasyonundan De Valera yönetiminde çıkmış, temasları çok daha fazla artmıştır. 1970'lerde her iki devlet de Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılmıştır. Kuzey İrlanda'da devam eden krizin bir sonucu olarak yakın bir iletişim içine girmişlerdir. İki hükümet de kendilerine rağmen, "Britanyalı" bir boyutun varlığını tanımak zorunda kalmışlardır.

Bu kitapta benimsenen bakış açısı, normalde dört ayrı "ulus" olarak görülen ülkelerin tarihlerinin, eğer bu ülkeler önce "Britanya Adaları" bağlamında ve sonra da "kültürleri" ve "altkültürleri" açısından ele alınırlarsa daha anlaşılır hale gelecekleridir. Yakından bir inceleme ile "ulusal" birimler olarak görünenler çözülecek; geçmiş, sosyal statü ("sınıf" burada kültüre bağlı olarak görülmektedir),

1 *Gray's Elegy*; İngiliz şair Thomas Gray tarafından yazılan ağıt. Gray'in şair Richard West'in 1742'deki ölümünün ardından bu şiiri kaleme aldığı düşünülmektedir. (ç.n.)

din ve hayatın pek çok yönüne özgü kendi algılarına sahip bir dizi kültür haline geleceklerdir. Ancak herhangi bir tarihsel yaklaşımda olduğu gibi, sorun tarihsel değişimin kaçınılmazlığı dolayısıyla karmaşıktır. Kültürler zaman içinde değişir ve etkileşir. Ulusal zihniyetli tarihçiler, diyelim ki farklı dönemlerde "İskoç" veya "İrlandalı"lar arasında zaman içindeki devamlılığı vurgulama eğilimindeyken, kültürel bir yaklaşım ise bir dönemin algılanışının, bir başka dönemden radikal biçimde farklı olduğunun anlaşılmasını içerir.

1989 yılında, Britanya Adaları'nda en az sekiz kültürün birlikte var olduğunu savunuyordum. Böylece Galler'de, Galce konuşan, Kalvinist Metodist kuzeybatı ile daha kozmopolit, İngilizce-konuşan güney arasındaki uçurum tek bir Galli millet açısından konuşmanın sakıncalarını gösteriyordu. Benzer şekilde, Galli-Yahudi şair Danny Abse'yi "Galler'den ziyade Cardiff"in bir ürünü olarak kabul ediyordum. Gal milliyetçisi Saunder Lewis, kalbinde yatan Galler'in sözcüsü olmak için, doğduğu Merseyside çevresine karşı tepki gösteriyordu. İskoçya'da ise durum çok daha karmaşıktı. Burada, merkezi Clydeside bölge-kentinde bulunan güneybatı, Ulster'in Protestan ve Katoliklerini çelişkili duygularla birbirine bağlanan başlı başına bir kültür olarak görülebilir. Bunun aksine, batıdaki dağlık bölgeler ve Hebridler tıpkı Orkney ve Shetland'ın yaptığı gibi bir altkültür oluşturmuştur. Ancak, 1970'lerden beri Kuzey Denizi petrolünün kullanılmaya başlanması, bu iki bölgenin yanı sıra doğu kıyısında da derin bir kültürel değişimin kaynağı olmuştur. Doğu ve batı arasındaki görülen en net çelişki çözülerek yeni kültürel kalıpların oluşmasını sağlamıştır. 1921 yılında ayrılan İrlanda, yüzyılın sonunda bölünmüş olarak kalsa da, büyük ölçüde tarımsal güney ile endüstriyel kuzey arasındaki çelişki 2000 yılı dolaylarında radikal biçimde değişmiştir. İrlanda Cumhuriyeti, benzeri görülmemiş bir refah döneminin keyfini sürecek biçimde Avrupa Birliği'nin bağımsız bir üyesi olurken, tarikatçılık ve sivil huzursuzlukla bölünen Kuzey İrlanda ise, eski sanayi altyapısını kaybetmiştir. Son olarak, İngiltere'de endüstriyel kuzeyin gerileyişi ve güneyde AET pazarına bağlı olarak artan refah, bu iki bölge arasındaki kültürel farklılıkları da öne çıkarmıştır. Genel olarak, Londra ve güneydoğunun etkisi, televizyon, otoyollar, Londra pazarının büyümesi ve AET'nin etkisi gibi faktörler sayesinde artmıştır. Londra'dan 50 km ya da daha uzakta bulunan Brighton, Bath ve Cambridge gibi şehirler, insanların buralarda yaşarken Londra'da çalıştığı bir güney banliyö bölgesinin parçası haline gelmiştir.

1989 yılında, Birleşik Krallık'ın baskın bir metropol kültüründen (başlı başına transatlantik etkilere maruz kalan) ve taşralı bir dizi altkültürden ibaret olduğunu, İrlanda Cumhuriyeti'nin ise İngiltere, İskoçya ve elbette ki, Kuzey İrlanda ile gayriresmi kültürel ve siyasi bağlar yürüttüğünü düşünerek söyleyebilecek çok fazla şey vardı. Ancak 2000 yılına gelindiğinde, bu model artık, Britanya Adaları'nın karmaşık

kültürel kalıpları için herhangi bir haklılık taşımıyor. Savaş sonrası yıllardaki göç, şimdilerde İngiltere ve özellikle de Londra'ya yeni bir çoklu-etnisite getirmiştir. Güney Asya ve Afrika kültürleri artık, varlıklarını her yolla hissettirmektedir. Artık, medyada "çok kültürlü toplum" –ki bu, 2005'teki seçim kampanyasında Müslümanların dikkate alınması gereken bir siyasi güç olarak ortaya çıkması ile örneği görülen bir konudur– denen yerde sekizden de fazla kültür bulunuyordu. Peki, tüm bunlar içerisinde İrlanda nerede duruyordu? Kuzey İrlanda'daki Protestan kültür halen Glasgow ve Dublin'e Londra'dan daha bağlı görünmektedir. İrlanda'nın geri kalanına gelince; güney İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'dan kaynaklanan kültürel etkiler, bir üstünlük mücadelesi içindedir. Turizm, ortak hukuk, İngilizce gazeteler, İngilizce televizyon, İngilizce kitaplar, Londra ve Birmingham'a yeni gelen göçmenlerle temas ve 1985'ten bu yana Kuzey İrlanda meseleleri ile yakından ilgilenme... Tüm bunlar Cumhuriyet'i ve İngiltere'yi birbirine bağlamak için bir araya gelmiştir. Cumhuriyet'in yeni refahı, göç ile bağlantılı olarak Britanya'nınkine benzer uyuşturucu sorunları ve konularını da beraberinde getirmiştir. Ancak Cumhuriyet, Britanya ile uzun süreli tarihsel bağlarına ve onun Kuzey İrlanda'daki ortak çıkarına karşın, şimdi avro ile bağlantılıdır. Avrupa ile bağlantılarından yararlanarak, Britanya Adaları'nın geri kalanından farklı olan kendine özgü yolunu takip ediyor görünmektedir.

Britanya Adaları dışında Birleşik Krallık'ın doğrudan etkisi azalmaktadır. Avustralya'da, *Breaker Morant* ve *Gallipoli* gibi filmler artan bir Avustralya milliyetçiliğini göstermektedir. 1945'ten sonra hem Avustralya hem de Kanada'ya doğru gerçekleşen büyük Avrupalı göçmen akını da İngiltere ile olan kültürel bağların zayıflamasına yardımcı olmuştur. Bu eğilim Kanada'da, Amerika Birleşik Devletleri'ne olan yakınlığı ve Quebec'teki Fransızca konuşanların milliyetçiliğindeki artış ile de vurgulanmıştır. Yeni Zelanda'da bile Britanya ile güçlü duygusal bağlar 1980'lerde zayıflamaya başlamıştır. 1970'lere gelindiğindeyse, eski Britanya imparatorluğunda –Hindistan, Pakistan, Afrika ve Uzak Doğu– Britanya Adaları kültürüne ABD aracılık ediyor görünmektedir. Britanya Adaları kendi içinde, Amerikan etkisi askeri üsler, fast-food zincirleri, televizyon programları ve filmler şeklinde büyümeye devam etmektedir. 20. yüzyılın sonundaki bir gözlemci için, Britanya Adaları'nın çeşitli kültürlerinin geniş bir transatlantik, aslında küresel kültürel bir kümelenme içerisine batacağı pekâlâ görülebilir.

EK

Yukarıda da belirtildiği gibi 2000 yılına gelindiğinde, imparatorluk sonrası Britanya'nın sekizden fazla kültüre ev sahipliği yaptığı açıkça görülüyordu. 2001

yılındaki nüfus sayımı Karayip, Pakistan, Bangladeş, Hindistan ve Afrika'dan gelen göçmenlerin bugünkü Britanya nüfusunun yüzde 8'ini oluşturduğunu ortaya koyuyordu. Bu ise Galler'in nüfusundan çok daha fazlayken ve İskoçya'nın nüfusuna oldukça yakındır (Bkz. Tariq Modood, "Britishness out of Immigration and Anti-racism", H. Brocklehurst ve Robert Philips, der. *History, Nationhood and the Question of Britain*, Londra, 2000, ss. 85-98.). Modood'a göre, bu beyaz olmayan etnik grupların 21. yüzyılın ilk çeyreğinde, açık ara en kalabalık Avrupa şehri olan Londra da dahil (Modood, a.g.e.) olmak üzere birkaç İngiliz şehrinde çoğunluğu oluşturacağı muhtemel görünmektedir. Büyük göçmen gruplarının –İrlanda Cumhuriyeti'nden 1950'ler ve 1960'lardan itibaren– gerçekleştirdiği akınların etkisi de gözden kaçırılmamalıdır.

Savaş sonrası göç, artık hükümet tarafından ele alınan kimlik konusunda önemli soruları da gündeme getirmektedir. Modern, laik bir toplum içindeki geleneksel kültürlerin durumu hakkında da çeşitli endişeler vardır. Örneğin, genç kızlara evlenmeleri için kabul edilemez talipler dayatılması ciddi sorunlara yol açmaktadır. Tıpkı İslam kökenli bir sosyal hizmet görevlisinin de dediği gibi, "Kadına yönelik aile içi şiddetten ve hatta aşırı durumlarda cinayetten söz ediyoruz: bahane ise ailenin namusu" (*The Guardian*, 9 Aralık 2004). Hazreti Muhammed hakkında eleştirel yorum yapmak da, tıpkı Salman Rüşdi'nin de 1988 yılında yayımlanan *Şeytan Ayetleri* kitabıyla bir "fetva"nın hedefi olma pahasına öğrendiği gibi çok hassas bir konudur. Daha yakın zamanda, 2004 yılında, gazeteci Charles Moore, Hazreti Muhammed'in kendine gelin olarak dokuz yaşındaki bir kız çocuğunu aldığı için pedofili olarak kabul edilip edilemeyeceğini sormuştur. Moore'a ifade özgürlüğünün meşru bir uygulaması gibi gelen bu davranış, Müslümanlar Birliği tarafından "dini nefret ve bölünmeye açık bir kışkırtma" olarak kınanmıştır (*The Guardian*, 14 Aralık 2004). Charles Moore'un makalesi yayımlandıktan birkaç gün sonra, Birmingham'daki Sikh topluluğu üyeleri *Bezhti* (Namussuzluk) adındaki oyunun sahnelenmesini protesto etmiş ve devam eden şiddetli tehditler oyunun sahneden kaldırılmasına yol açmıştır. Ayrıca kendisi de genç bir Sikh kadın olan oyun yazarı Gurpreet Kaur Bhati'nin de ölüm tehditleri nedeniyle saklanmak zorunda kaldığı bildirilmiştir (*The Guardian*, 21 Aralık 2004). Bu sorunlara eklenen bir başka konu da, Pakistan ya da Bangladeş kökenliler arasında işsizliğin ulusal ortalamadan belirgin biçimde yüksek olduğu gerçeğidir. Bunun nedeni kısmen bu kişilerin eğitimsel niteliklerinin düşüklüğü iken, onlara göre gerçek neden ırk ayrımcılığıdır. Ortaya çıkan temel sorulardan bazıları Bhikhu Parekh'in *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory* (Cambridge, MA, 2000) ve Brian Barry'in *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism* (Oxford, 2001) kitaplarında tartışılmıştır.

1

Britanya Adaları'ndaki Kelt Toplumları

Shakespeare'in *II. Richard* oyununda Gauntlu John şöyle der;

bu soylu ülke...
Gümüş renkli denize yerleştirilmiş bu değerli taş...
Bu kutsal topraklar, bu ülke, bu krallık, bu İngiltere...[1]

Bu etkileyici dizeler, pek çok tarihçinin "İngiltere"nin en genel anlamıyla bir ada olduğu yönündeki dile getirilmemiş kabulünü temsil ediyor görülebilir. Hiç şüphe yok ki, bu ada kuzeybatı Avrupa kıyılarının uzağında, Atlantik üzerindeki daha büyük takımadaların bir parçasıdır –şimdilerde nüfusu en kalabalık olanı– yalnızca. Yine de, Shakespeare'in şiirinin, İngiliz kültürünün –belki de güneydoğu İngiltere'nin kültürü demek daha doğru olur– modern çağda Britanya Adaları'nın dört bir tarafında sahip olduğu neredeyse mutlak hâkimiyeti yansıtıyor olduğu düşünülebilir. Günümüzde Britanya Adaları'nın tipik bir sakini (her ne kadar kendi vatanında Gaelce ya da Urduca konuşan bir azınlık da olsa) İngilizce konuşandır.

İngiliz kültürünün baskınlığı günümüzde bile tamamlanmaktan uzak olan karmaşık ve uzun soluklu bir sürecin doruk noktasını işaret eder. Yine de, tarihsel bir başlangıç noktası olarak bir kenara konmalıdır. Britanya Adaları'nın tarihini "anlamlı hale getirmek" amacıyla, Anglosakson ve Romalılardan öteye, bu adaların dilleri, yer isimleri ve kültürleri üzerinde halen izleri sürülebilen bir damga bırakmış Kelt Demir Çağı'na dek gitmemiz gerekir.

Eksiksiz bir tarihöncesinin ise çok daha öteye, insanoğlunun geri çekilen buz çağının ardından, adalar arasındaki ve Britanya ve kıta arasındaki kara köprülerinin en sonunda yıkılmasından önce Britanya'ya geri döndüğü, muhtemelen MÖ

1 M. Hamit Çalışkan çevirisi, Yapı Kredi Yayınları, 1992. (ed. n.)

7000 dolaylarındaki orta taş çağına dek geri gitmesi gerekecektir. Bu dönemi – avcılık, balıkçılık ve toplayıcılık– tarıma geçiş ve Akdeniz'den gelen göçmenlerle birlikte yerleşik toplulukların kurulması takip eder (MÖ 4000 dolayları). Neolitik Devrim (cilalı taş dönemi) adı verilen de budur. Bu dönemde söz konusu toplumların öte dünyaya verdiği yüksek önceliği gösterecek biçimde anıt mezarlar dikilmiştir. Stonehenge'in (MÖ 2500 dolaylarında başlamış, ancak birkaç asırlık uzun bir süreye yayılmıştır) inşasının 30 milyon saatlik bir insan gücü gerektirdiği düşünülmektedir. (Erken cilalı taş döneminin uzun höyüklerinin yapımında yalnızca 1000 saatlik insan gücüne ihtiyaç vardı.) Stonehenge ile hemen hemen aynı zamanlarda inşa edilen İrlanda geçit-mezarları da muhtemelen teokratik ruhban sınıfının diktası altında, aynı ölçekte kaynakların tahsisine işaret etmektedir. Bu dönemin büyük çoğunluğunda İrlanda Denizi'nin, birbiriyle ilişkili toplumlar arasında bir engelden ziyade bir bulvar gibi vazife gördüğü açıktır. Anglesey Adası'ndaki Bryn Celli Du gibi geçit-mezarlar, İrlanda'nın doğu kıyılarında, Boyne vadisi ve Lough Crew'de bulunanlarla belirgin biçimde benzerdir.

Tunç çağı (aşağı yukarı ikinci binyıl) döneminde benzer Britanyalı örnekler ayırt edilebilir. Bronz çağında maden işçiliğine geçilmesi, İrlanda Denizi boyunca İrlanda bakırı ve Kelt kalayı (bronz üretimi için gerekli madenler) ticaretinin düzenli bir hale geldiği ekonomik koşulların yaratılmasına yol açmıştır. Orta tunç çağı, bir arkeoloğun "ne İngiliz ne de İrlandalı, daha ziyade Britanyalı-Hiberniyalı" olarak tanımladığı balta endüstrisinin oluşumuna tanıklık etmiştir. Geç tunç çağında ise Britanya Adaları'ndan gelen aletler ve süsler Avrupa pazarının büyük bölümüne ulaşmıştır.

Birçok açıdan, demir çağının gelişi ekonomik bir gerilemeyi işaret eder. MÖ ilk binyıl boyunca, 750'den itibaren Britanya Adaları'nın tunç çağı toplulukları, demire dayalı daha etkili ve ucuz bir teknolojinin zorluklarıyla karşı karşıya kalmıştır. Büyük çaplı değişimler gerçekleşse de bunların ne kadarının işgallere ne kadarınınsa değişimlerin yerli topluluklar tarafından kabul edilmesine bağlı olduğu pek de belirgin değildir. Örneğin, Britanya'nın güneyindeki muazzam tepe-hisarlarının yaygınlaşması, askeri aristokrasinin hâkimiyetine dayalı büyük siyasi birimlerin gelişimini göstermektedir. Yakın zamana kadar bu alanda, her biri farklı istilacı topluluklar tarafından belirlenen, A, B ve C olmak üzere üç dönem arasında ayrım yapan bir "istila" hipotezi mevcuttu. 1960'lı yıllardan bu yana ise yerel unsurların bu istilalara verdiği tepki üzerinde çok daha fazla durulmaktadır. Buna karşın yeni gelen bazı toplulukların doğu kıyısı ve güneydoğudaki etkileri de mutlaka hesaba takılmalıdır. Açıklaması her ne olursa olsun, Romalıların MÖ 1. yüzyılda temas kurduğu toplulukların Keltçe konuşan, kabilesel bir yapıda örgütlenmiş, demir kullanan kişiler olduğuna şüphe yoktur.

Yer isimlerinin de Roma öncesi dönemde yaygın bir Britanya kültürel çerçevesini örneklediği görülebilir. Yer adı olan, günümüzde Londra'daki Brent ve Brentford banliyöleri ile bağlantılı olan "Brent", Anglesey'deki "Braint" nehri ve Brigantes olarak bilinen İngiltere'nin kuzeyindeki kabile toplulukları ile bağlantılıdır. Brigantes adı Avrupa'daki Bregenz ve Brienne gibi yer isimleri ile paraleldir. Ayrıca İngiltere'deki tanrıça Brigantia ve İrlandalı tanrıça, şiir, şifa ve madenciliğin hamisi "yüce" Brigid ile de ilişkilidir. Zamanı gelince tanrıça Brigid, Aziz Brigid'e dönüşecektir. Brigantia, Brent ve Brigid isimleri arasındaki paralellikler sadece "Kelt saçağı"nda değil, Britanya Adaları'nın genelinde ortak bir kültürel bağın varlığını açıkça gösterir.

Resim 1 *Yorkshire'da at koşum takımı.*
Bu koşum takımı Roma döneminde Kuzey Avrupa'da gelişen ve İrlanda Denizi'nin her iki yakasında da varlığını sürdüren La Tène kültürüne dair bir bakış sağlar. Batı Yorkshire, Ferrybridge'deki son kazılar (2003) gömülmüş bir savaş arabasını gün ışığına çıkarmıştır. Ancak bu Kelt kültürünün Brigantes topraklarındaki detaylı kanıtları, art arda gelen istilalar sonucu oluşan toprak tabakalarının altından oldukça yavaş bir hızda çıkarılmaktadır.

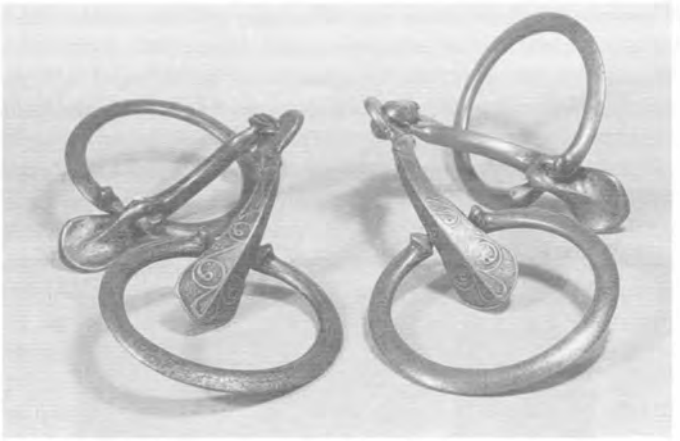

Resim 2 *Galway Kontluğunda at koşum takımı.*
İrlanda'nın batısında bulunan bu at koşum takımı Yorkshire'daki ile çok benzerdir ancak Kelt toplumu ve La Tène sanatı İrlanda'da İngiltere'nin güneyinden çok daha uzun süre varlığını sürdürmüştür. İrlandalı yer isimleri, soyağaçları ve hatta epik şiirler Kelt uygarlığına ışık tutabilecek şekilde devam etmiştir. Bu kanıtlar, komşu adada ise kaybolmuştur.

Buna ek olarak, bu toplulukların sanat ve dilleri, MÖ 390'da Alp Dağları'nı aşarak Roma'yı yağmalayan Kıta Avrupası Keltleri ile ortak bir kültürü paylaştıklarını açıkça göstermektedir. Keltler günümüzde "İngilizce konuşan halkların" oluşturduğundan daha fazla bir ırk oluşturmuyordu. 19. yüzyıl tarihçileri Keltlere farklı fiziksel özelliklere sahip bir ırk olarak bakmış olabilir, ama bu görüşün sağlam bir temeli yoktur. MÖ 1. yüzyılda Britanya Adaları'nda bulunan demir çağı toplumlarını tartışılırken en fazla söyleyebileceğimiz, ortak bir Kelt dilinin lehçelerinden birini ya da diğerini konuştukları, dini inançlarının nehir ve kuyulara saygı göstermek ve kesik başa tapınma gibi tutumlarla özdeşleşmiş ortak bir model oluşturduğu, toplumsal ideallerinin askeri bir aristokrasiyi temsil etme eğiliminde olduğu (buna karşın Britanya Adaları'ndaki tüm toplumlar aynı ölçüde askeri bir bakış açısına sahip değildi) ve sanatlarının o tarihlerde (MÖ y. 100), yoğun bir akışa sahip "La Tène" tarzından çokça etkilendiğidir.

Tapınma nesneleri bu tür bağlantılar için kanıt kaynakları sağlamaktadır. Anne Ross'un da, *Pagan Celtic Britain* (1967) adlı kitabında gösterdiği gibi, Britanya Adaları boyunca benzer türde ritüel eserlerine rastlanmaktadır. Bilhassa kafa, öncelikli bir Kelt sembolüydü. Keltler anlaşıldığı kadarıyla insan ruhunun

ikamet yeri olarak kafaya özel bir saygı göstermekteydi. O halde, baş oymalarının kuzey ve güney İngiltere'nin yanı sıra İrlanda'da da bulunması şaşırtıcı değildir. En ünlü Kelt başı, Bath şehrindeki Roma hamamında bulunan Medusa maskıdır. Diğer çarpıcı örnekler ise İrlanda'da bulunabilir. Baş kültünün Britanya Adaları genelinde yayılmış olduğuna kuşku yoktur. Modern dönemde ise, bu kült Aziz Winifred idam edildikten sonra ortaya çıktığı söylenen şifalı suyun bulunduğu St. Winifred Kuyusu'nda (Holywell, Kuzey Galler) varlığını sürdürmüştür. Baş kültünden hemen sonra boynuzlu bereket tanrısı, Brigantes'in "boynuzlu tanrı"sı Cernunnos'a gösterilen dini bağlılık gelir. Gloucestershire, Cumberland, Kent, Norfolk ve İrlanda'da görülen boynuzlu başların tamamı, bu kültün yaygın karakterine tanıklık eder. Başın ana motif olarak kullanıldığı kılıç sapları bir başka kanıt kaynağıdır.

Bu kültürel yakınlığın en kalıcı kanıtı ise dildir. Kelt dilleri Galler, İrlanda'nın batı kısmı, İskoçya ve Brittany'de (Anglosakson istilacıların baskısı altında Britanya'nın Kelt ağırlıklı güneybatısından kolonileşmiştir) halen varlıklarını sürdürmektedirler. Bu diller, Galce hariç, günümüzde baskı altındadır. Ancak tarihçilere göre bu diller, Kelt dillerinin Britanya Adaları genelinde Keltçe konuşulan dönem için paha biçilmez birer hatırlatıcıdır. 19. yüzyılın ortalarına gelinmeden ve İrlanda, Galler ve İskoçya genelinde İngilizce okuryazarlık başlamadan önce nüfusun Keltçe konuşan bölümü bugün olduğundan çok daha fazlaydı. Ortalama bir İngiliz tarihi öğrencisinin Latinceye, Kelt dilinden daha fazla aşina olması ihtimali ironiktir. İngiltere'nin güneyindeki "Ouse" (su anlamına gelen *uisce*'den) ve "Avon" (nehir anlamına gelen *afon*'dan) gibi günümüze ulaşan nehir isimleri Anglosakson İngiltere'ye dönüşen yerde Keltçe konuşan toplulukların daha önceki varlığına dair –kendi alanında en az fiziksel kanıtlar kadar geçerli– birer hatırlatıcı niteliğindedir. Günümüzde İngilizce isimler taşıyan Sussex Downs'taki Ditchling Beacon ve Dorset'teki Maiden Castle varlıklarını Britanya tarihinin bu Keltik dönemine borçludur. Aslında Keltik'ler Keltçe olacak konuşanların diğerlerinin ne söylediğini, Galce ve Bretoncanın İrlanda dilinden ses ve yapı bakımından çok farklı olmasından dolayı, anlayamadığı gerçeği olduğu gibi durmaktadır.

Son olarak, sanat konusunda da kanıtlar mevcuttur. Kelt dünyasında bir hayli yaygın olan La Tène tarzının etkisi, Britanya Adaları genelinde de güçlüydü. Bu durum, Torrs at başlığı (Kirkcudbright), Turoe Taşı (Galway Kontluğu) ve Battersea Kalkanı gibi nesnelerde görülebilir. Şefler tarafından takıldığı sanılan altın torklara bu dönemde hem İngiltere hem de İrlanda'da rastlanmaktadır. Daha yerel tezahürleri ile çeşitlenmiş olduğundan ilk görüşte anlaşılamayan La Tène tarzı, Britanya Adaları genelinde yaygın bir Kelt kültürünün etkisine tanıklık etmektedir.

Bu gerçeğe dikkat çekmek, bölge genelinde siyasi ve toplumsal bir aynılık olduğu anlamına gelmez. Hem İngiltere hem de İrlanda'da kabile gruplaşmalarının

varlığı yerel düzeyde politik farklılıkların bir göstergesidir. Orijinal Kelt biçimlerinin yokluğunda kabile isimlerinin Latince versiyonları için müteşekkir olduğumuz Romalılar, Britanya'da güney Forth'da yirmiden fazla kabile ismi ayırt etmişlerdir. Siyasi kümeleşmelerin başka hiçbir yerde olmadığı kadar ileri gittiği İrlanda'da ise kabilelerin sayısı anlaşıldığı kadarıyla daha da fazladır.

Çeşitliliğin güçlü bir nedeni de coğrafya, özellikle de Dağlık[1] ve Düzlük[2] Bölge Kuşakları arasındaki zıtlıktı. Sir Cyril Fox, *The Personality of Britain* (1932) kitabında düzlük bölgelerin genellikle değişim güçlerine dağlık bölgelerden daha önce maruz kaldığını savunuyordu. Dağlık/düzlük zıtlığı, deniz seviyesinden 400 metrenin üzerinde epey fazla karası bulunan, kuzey ve batısı farklı coğrafi bölgeler oluşturan Britanya'ya uygulandığında epey anlamlı bir sonuç çıkacağı kesindir. Fakir toprak ve iklim koşulları dağlık bölgelerde tarımı, güney ve doğuda olduğundan daha meydan okuyucu hale getirmiştir. Ancak, Britanya Adaları bağlamında dağlık/düzlük zıtlığı çok da belirgin değildir. Kenarını dağların ve yassı tabanını merkezdeki düzlüğün temsil ettiği bir çay tabağına benzetilen İrlanda, jeolojik açıdan dağlık bir bölge değildir. Ancak, kuzeybatı İrlanda ve güneybatı İskoçya arasındaki sığ denizlerin bu toprakları bölmekten ziyade birbirine bağladığına ise şüphe yoktur. Yine de, bu özel dönemde, bölgenin Roma'nın yükselen askeri gücünün etkisinden iyi ya da kötü, bir şekilde, uzakta kalarak "dağlık bölge kültürünün" bir kısmını oluşturduğu söylenebilir.

Buna karşın, coğrafi belirleyicilik çok da fazla vurgulanmamalıdır. Ayrıca belli koşullar altında, İrlanda Denizi'nin dağlık bölgeyi Armorica, İspanya ve Akdeniz ile bağlayan bir iletişim kanalı sağladığı da söylenebilir. Anlaşıldığı kadarıyla bu, cilalı taş dönemi ve tunç çağı sırasında neler olduğunu gösteriyor. Ayrıca bu, yine anlaşıldığı kadarıyla İrlanda Denizi'nin her iki tarafında bulunan Hıristiyan toplulukların, İngiltere'nin doğu yarısı Germen yerleşimciler tarafından işgal edildiği sırada Hıristiyan Avrupa ile bağlarını muhafaza ettikleri 5. ve 6. yüzyıllardaki durumu da yansıtmaktadır. 6. yüzyılda İskoçya'da ve Galler'in bazı bölgelerindeki İrlandalı varlığı da aynı noktayı işaret etmektedir (İskoç Gaelcesi ve İrlanda Gaelcesi, kökenlerinde aynı dildir.) Kuzey Galler'deki Lleyn yarımadasının ismi onu Leinster ile bağlantılı kılmaktadır.

Barry Cunliffe'in geniş kapsamlı çalışması *Facing the Ocean: The Atlantic and Its Peoples* (Oxford, 2001) şimdilerde, İrlanda Denizi'nin batı Britanya ve İrlanda kıyılarını Batı Avrupa ile bağlayan bir deniz koridoru olarak görülebileceği alternatif bir yorumun çerçevesini sağlamaktadır (bkz. Harita 1). Fox'un dağlık ve düzlük bölge modelinin artık, Cornwall, batı Galler, Man Adası ve İskoçya'nın batı kıyıla-

1 *Highlands.* (ç.n.)
2 *Lowlands.* (ç.n.)

rının bütünüyle yer aldığı Cunliffe'in Atlantik modeli ile desteklenmesi gerekmektedir. Cunliffe'in çalışmasının aynı zamanda Batı Avrupa ile İrlanda Denizi bölgesi ilişkisinin zaman içinde nasıl değiştiğini gösterme meziyetine de sahiptir. Özellikle, Roma'nın İspanya ve Galya'yı fethi, İrlanda Denizi bölgesinin bu alanlarla bağlantılarını da zayıflatmıştır. Bunun aksine, MS 43 yılında bir Roma eyaleti olarak düzlük bölge gücünü ve etkisini artırmıştır. Cunliffe, İrlandalı paralı askerlerinin Roma yedek alaylarına katılmış olabileceğini ve bu sayede de ülkelerine daha geniş bir dünyanın bilgisi ile döndüklerini düşünür (s. 417).

Roma öncesi yakın dönem için, Fox'un yeniliklere maruz kalmış düzlük bölge ve muhafazakâr (İrlanda da dahil) dağlık bölge arasındaki zıtlığı, durum için yararlı bir anahtar sağlar. Sezar, MÖ 1. yüzyılda Belgaelilerin[1] Britanya'nın güney-doğusuna geldiğini yazar. Yakın zamandaki kazılar sayesinde daha da zenginleşen arkeolojik kanıtlar, Thames halici ve etrafındaki toprakların yenilikçi Belgic kültürünün –bazen onunla özdeşleşen bazı kilit bölgelerin adından dolayı Aylesford-Swayling kültürü olarak da anıldığı olur– merkezi olduğu görüşünü desteklemektedir. Yeni gelenler, komşuları pahasına, etkileri 1. yüzyılın başlarında olabildiğince kuzeye, Trent'e ve olabildiğince batıya, Severn'a ulaşana kadar yayılmaya başlamışlardı.

Bu yayılmaya dahil olan Belgic krallıkları Trinovantes ve Catuvellauni (Keltçe isimleri bilinmediğinden Roma eşdeğerlerini kullanmak zorundayız) ve bunların başkentleri Verulamium (günümüzde St. Albans) ve Camulodunum (günümüzde Colchester) idi. Kuzeyde ise, etkilenen merkezden uzak kabileleri günümüzde sırasıyla Norfolk ve Lincolnshire'ın bulunduğu Iceni ve Coritani ve batıda Cotswolds'daki Dobunnii idi. Güneyde ise, Atrebateler topraklarının önemli bir kısmını yeni gelenlere kaptırmışlardı ve kısa bir süre sonra günümüzdeki Sussex'in dar kıyı şeridinde hapsoldular. Bu dört kabilenin de Romalıların gelişini bir ehvenişer olarak karşıladıklarını düşünmek şaşırtıcı değildir. Belgic yayılımının güneybatı sınırı, merkezi bugünkü Dorset'te bulunan Durotriges'in kabile topraklarıydı. Burada Maiden Kalesi gibi tepe-hisarların MÖ 1. yüzyılda yeniden tahkim edilmesi muhtemelen Belgaelilere karşı bir savunma önlemi olarak gerçekleşmiştir. Romalılar MS 43 yılında geldiğinde kale halen aktif durumdaydı ve Claudius'un ordularına karşı geçici direnişin temelini oluşturmuştu.

Dağlık ve düzlük bölge arasındaki bir başka zıtlık da neredeyse kesin olarak demografikti. Herhangi bir sağlam, istatistiksel kanıt bulunmamasına karşın, birkaç güçlü gösterge Belgic istilalarından önce, 5. yüzyıldan itibaren düzlük bölgelerde önemli bir nüfus artışı olduğunu düşündürmektedir. İçsel kolonileşmenin önemli bir bölümünün bu dönemde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Tepe-hisarların etrafında

1 Galya'nın kuzeybatısında, Sequana ve Matrona nehirleri arasında kalan bölgede yaşamış Kelt ve Germen kökenli halk. Belçika'nın ismi buradan gelmektedir. (ç.n.)

Resim 3 *Traprain Law tepe-hisarı.*
Edinburgh'un güneyinde, Traprain Law'daki tepe-hisarı Votadini'nin başkentiydi. Lothianları Clyde Halici, Cumbria ve Galler ile bağlayan Kelt kültürünün bir hatırlatıcısı niteliğindedir. Gal epik şiiri *Gododdin*, daha ileriki bir tarihte olsa da Angloların elinde felaket dolu bir İngiliz yenilgisini hatırlatarak, bu daha erken döneme dönüp bakmaktadır.

muntazam şekil verilmiş toprak sistemleri, arazi ıslahının tertiplenmiş biçimde uygulandığını düşündürmektedir. Tarımdaki ilerlemeyi, muhtemelen artan nüfusun ihtiyaçlarına yanıt, bunun yanında belki de belli bir pazara yönelik olarak, gelişen ziraat yöntemleri sağlıyordu. Koyun yetiştiriciliğinin de, yeni ıslah edilmiş toprak için gerekli gübreyi sağlamak amacı ile büyük ölçekte uygulandığı anlaşılıyor. Ekinler de daha çok çeşitlenmişti. Demografik büyüme toprak açlığına ve arazi hakları üzerinde rekabete yol açmış olabilirdi. Şayet durum buysa, daha büyük siyasi birimlerin merkezi noktaları olarak tepe-hisarların inşası için makul bir açıklama olacaktır. Böylesi tepe-hisarları gerçekte önemli nüfusa sahip kent merkezleriydi. Böylelikle Dorset'teki Hod Hill'in surları içerisinde yaklaşık 300 evin ve 500-1000 kadar da insan nüfusunun bulunduğu tahmin edilmektedir. Atrebatelerin topraklarında bulunan Calleva (sonraları kurulan Roma kenti Silchester'in yerinde) ve Venta (sonradan Winchester) ikisi de önemli kent merkezleriydi. Açıkçası Belgae'nin gelişinden çok önce bile demir çağı düzlükleri bir değişim geçirmekteydi.

MÖ 1. yüzyılda en çarpıcı gelişmeler Thames vadisi ve çevresinde gerçekleşmişti. Burada daha önceki Wheathampstead (Herts) ve Bigbury'deki (Kent) tepe-üstü yerleşimi ile ilgili endişelerden en önemlileri Verulamium, Camulodunum ve Durovernum Cantiacorum (Canterbury) olan ovalar üzerinde daha büyük kentsel birimler doğru bir değişim vardı. Bu, coğrafi bir karardan fazlasıydı. Bu şehirler aslında, geleneksel kabile örgütlerinden daha geniş bir alanı kontrol altında tutan yeni, güçlü krallıkların başkentleriydi. Bu konudaki ayrıntılar net olmasa da Trinovantelerin ve Catuvellauninin tek kral Cunobelinus (Shakespeare'deki Cymbeline) altında bir konfederasyon oluşturmuş gibi görünmektedir. Romalılar bu monarşinin yarattığı kızgınlıktan Cunobelinus'un ölümünün ardından (MS 41) Britanya'yı işgal ettiklerinde güney Atrebateler, Cantiaci (Kent şehrinin), Iceni ve Dobunnilerle ittifak yaparak faydalanmayı başarmışlardır.

Diğer işaretler de bu zamanda güneydoğuda gerçekleşen değişikliklerin önemine tanıklık etmektedir. Belki de bunların en önemlisi, sikkelerin yaygın kullanımı idi. Günümüze kalan bol miktarda sikke, nüfusun en azından bazı kesimlerinde bir nakit piyasası ile belli düzeyde aritmetik ve okuma yazmanın varlığını gösterir. Kralın resmini taşıyan sikkeler yerleşmiş siyasi koşullara tanıklık eder. Bütün işaretler güneydoğu toplumlarının Roma ile ekonomik ilişkilerinin gelişmekte olduğunu göstermektedir. Dolaylı yoldan Romalılaştırma çoktan başlamıştı.

Tüm bunlarla keskin bir karşıtlık içinde, dağlık bölgenin (ya da söylemeyi tercih edeceğimiz şekliyle İrlanda Denizi Eyaleti) siyasi örgütlenmesi daha yerel bir seviyede kalmıştır. Bölgedeki tepe-hisarlar hem ufaktır hem de sayıca azdır; İngiltere'nin birkaç yüz hisarıyla karşılaştırıldığında yüzden de azdır. Bölgenin karakteristik birimi, anlaşıldığı kadarıyla *ringfort*[1] adı verilen, etrafı kapalı aile çiftlikleridir. İrlanda ve dağlık bölge kuşağının herhangi başka bir yerinde, bu halka-hisarların 30 bin kadarı günümüze ulaşmıştır ve bunların varlığı, tepe-hisarların göreceli yokluğu ile birlikte, belki de nispeten statik bir nüfusun sonucu olarak, küçük ölçekli siyasi birimlerin önemli bir bağımsızlığa sahip olabileceğinin mümkün olduğunu göstermektedir. Harp büyük olasılıkla yerel bir meseleydi. Kabile krallıkları (İrlanda dilinde *tuathci*) mevcuttu, ama kralların yetkileri sınırlıydı. Krallıkların sayısının fazlalığı düzlük bölge kuşağı ile kıyaslandığında, boyut bakımından ufak olduklarını da düşündürmektedir. Sikke basma ve şehirlerde nüfus yoğunluğunun bulunmaması aynı yönde başka bir göstergedir. İlk bakışta, Tara, Emain Macha (bugünkü Armagh) ve Dun Ailinne'deki tepe-hisarların, tunç çağı ve sonrasında inşa edilmiş, muhtemelen yıllık toplantılar için kullanılan ritüel yerleri olduğu ortaya çıkar.

1 Halka biçimli hisar anlamına gelir. Özellikle demir çağında görülen tarihöncesi bir tür tepe-hisarıdır. Daire şeklindedir ve etrafında rampa ve hendekler bulunur. (ç.n.)

Düzlük ve dağlık bölge kuşakları arasındaki bu büyük toplumsal ve ekonomik zıtlığın, kültüre de yansıdığına şüphe yoktur. Bir sonraki bariz adım, bu nedenle, hukuk, din ve genel olarak "anlam ve değer" sorunları gibi konuların bir kuşaktan diğerine ne ölçüde farklılık gösterdiğini düşünmek olacaktır. Ancak, sorunun en azından düzlük bölge kuşağı için sorulması; cevaplanmasından daha kolaydır. Peşi sıra geniş ölçekli Anglosakson kolonileşmesinin geleceği Roma İstilası, İngiltere'nin güney ve doğusunda Kelt kültürünün izlerinin hemen hemen tamamını ortadan kaldırmıştır. Buna karşılık, İrlanda'da ise bu izlerin büyük bir kısmı hayatta kalmıştır. Böylelikle bizler de Kelt dünyasının "modernleştirici" kısmından ziyade "geleneksel" dönemi hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak gibi paradoksal bir konumda bulunmaktayız.

İrlanda toplumunun erken dönemi ile ilgili bilgilerimiz büyük oranda, 6. veya 7. yüzyılda kaleme alınan, ancak şüphesiz ki, hukukçuların muhafazakârlığı sayesinde, Hıristiyanlık öncesi dönemdeki bazı toplumsal varsayımlara da ışık tutan Brehon Yasaları'ndaki ifadelerden kaynaklanmaktadır. Yasaları derleyen Profesör Binchy, bu toplumu "kabilesel, kırsal, hiyerarşik ve samimi" olarak nitelendirmiştir. Bu nedenle, düzlük bölge kuşağının (her ne kadar Binchy'nin görüşleri şimdilerde sorgulanıyor olsa da) monarşik ve nispeten şehirleşmiş toplumları ile zıtlık oluşturmaktadır.

Britanya Adaları bağlamında ise, İrlanda'daki Kelt toplumlarının nispeten geleneksel karakteri çeşitli özellikleri ile fikir vermektedir. İlk olarak, sözlü kültüre sahiptirler. Bu toplumların yerelleşmiş ve statik karakteri, aynı zamanda akrabalığa verdikleri önemle de göze çarpmaktadır. Güç ve itibar, akraba topluluğuna *derbfine* (*fine* aile için kullanılan terimdir) dayandırılıyordu. Bu ise toprakların mülkiyetinin ortak olduğu anlamına gelmiyordu. Toprağın gerçek ekimi ve mülkiyetinin müstakil çekirdek ailelere dayandığı açıkça görülmektedir.

Bu toplumların yerelleşmiş karakteri ulusal kimlik duygusunun eksik olduğunu göstermektedir. Bu nedenle "İrlandalı" kelimesinin bu döneme referans olarak kullanımı, her ne kadar uygun olsa da, yanıltıcı da olabilir. (Aynı zorluk daha sonra Anglosakson İngiltere'ye referanslarda da görülecektir.) Bu dönemde en büyük siyasi birim, kralın (*ri*) himayesi altındaki kabile (*tuath*) idi. Eski siyasi terimler, örneğin kabilesel birimleri Ciarraige (Kerry halkı) veya Muscraige (Muskerry halkı) olarak adlandırıyordu. İktidarı sınırlı kabile kralları vardı, ama genel olarak bu toplumların yapısı monarşikten ziyade aristokratikti.

Her bir akraba topluluğu içinde, hiç şüphe yok ki, yaş ve kıdeme riayet etmeye uyumlu, kaba bir eşitlik anlayışı bulunuyordu. Ama akraba topluluklarının kendileri eşit değildi. Yasalar, her biri yaralanma durumunda kendi tazmin standardına sahip farklı sınıf ya da *grada* (belki de "kast" daha uygun bir terim olabilir) varlı-

ğını göstermektedir. Farklılaşmanın temeli rahip ve savaşçı akraba topluluklarının çiftçi topluluklardan üstün olduğu varsayımıdır. O sıralarda, demirci ve sülükçülerden (büyücü hekim) oluşan bir "orta sınıf" da, zanaatlarının temelinin sözde özel bir tanrı tarafından oluşturulduğuna dair iddialarını meşrulaştırarak toplumsal hiyerarşiye dahil olmayı başarmıştır.

Aristokratlarla ilgili tahminler de sığır sahibi olmanın itibarla özdeşleştirildiği yönündedir. Çoğunlukla ve yanlış biçimde, İrlanda toplumunun toprağı ekmeyi dışlayarak sığırcılığa dayandığı varsayımı yapılmaktadır. Toprağı ekme uygulamalarının yapıldığına şüphe yoktur, ancak yasalardaki ve başka kaynaklardaki kanıtlar sığır yetiştiriciliğinin toplumsal faaliyetin üstün bir biçimi olarak kabul edildiğini gösterir. Zenginlik ne kadar arazinin olduğu ile değil, sığır sürüleriyle ölçülüyordu. Sığır baskınları bir krallığın genç soyluları için uygun bir faaliyet olarak görülüyordu. Zengin patronlar ve muhtaç yanaşmalar[1] arasında oluşturulan yarı feodal düzenlemeler, "*fief*"[2] hibeleri olarak toprakları değil, sığırları içeriyordu. Toplumda takas birimi *set*, yani bir düveye eşdeğer olarak tahmin edilen birimdi. Yılın ikiye bölünmesi ritüeli, sığırın kış ve yaz otlaklarına düzenli hareketinden kaynaklanmıştır. Ulster destanı *Tain Bo Cuailgne*'de boğa sembolizmi de büyük rol oynar. Tüm bu detaylar, toprak ekimini düşük bir toplumsal statüye indirgeyen sığır yetiştiricisi bir aristokrasisinin kültürel egemenliğini düşündürmektedir.

Bu toplumlar, mutlak anlamda yerelleşmiş değildir. Druidler ve savaşçıların seçkin toplulukları düzeyinde ortak bir kültür oluştuğu görülmektedir. Ne var ki, bunun önemini fazlasıyla vurgulamak kolaydır. İrlanda'nın tanrı ve tanrıçalarının pek çoğu, tıpkı birkaç yüzyıl sonra erken Hıristiyan azizlerinde de görüleceği gibi, yerel yanaşmaları olan son derece yerelleşmiş şahsiyetlerdir. Ticaret, her krallığın kendi içinde düzenlediği yıllık fuarlarla sınırlıydı. Çekirdek yerleşimden ziyade izole biçimdeki "halka-hisar" yerleşimine dayalı yerleşim modeli de epey yerelleşmiş toplumların işaretidir. Profesör Binchy, Brehon Yasaları'nın görünürdeki birliğinin arkasında yerel kodların varlığını tespit etmiştir. MS 4. yüzyılda, birkaç büyük krallığın oluşumuna yol açacak biçimde önemli miktarda politik değişim gerçekleşmiştir. Ancak bu erken 4. yüzyıl öncesi dönemde, küçük ölçekli toplumların İrlanda'nın ve genel olarak da dağlık bölge kuşağının tipik bir özelliği olduğuna kuşku yok.

Yine de az miktarda sosyal değişim mevcuttu. Akraba topluluklar norm oluşturuyor olabilir, ancak yanaşmacılığa dayalı ilişkilerin yükselişi bireyler arasında bir tür feodal ilişkinin var olabileceğini göstermektedir. Profesör Binchy'nin araştırmaları sayesinde, tabuların onay gördüğüne dair önceki yasal varsayımlardan,

1 İngilizce *client*; *clientage* ve *clientalism* de yanaşmacılık olarak çevrilmiştir. (ç.n.)

2 Ortaçağ feodalizminde senyörün vasala geçimlik olarak verdiği topraktır. Vasal, bu topraktan kazandıkları ile senyöre belirli bir miktar vergi öder ve askeri hizmet sunar. (ç.n.)

yasanın akraba topluluklar ya da güçlü bir patron veya kral tarafından dayatıldığı sosyal bir dünyaya doğru bir değişimi fark etmek mümkün olmuştur. Önceki düşünce düzeyi, davacıların suçlu kişiler üzerinde baskı oluşturmak üzere, muhtemelen de ölümüne, oruç tuttuğu *troscad* gibi uygulamalarda da varlığını sürdürmüştür. Bu tür bir oruç muhtemelen, oruç tutan kişinin fiziksel acısını "karşısında oruç tutulan" kişiye aktarmanın mümkün olduğu, büyüsel-dinsel bir faaliyet olarak kabul ediliyordu. Daha sonraki bir dönemde *troscad* uygulamasının, patronların veya akrabalarının desteğinden yoksun kalan, zayıf ve güçsüz kişi için açık bir seçenek olarak düşünülmesine karşın, hukuki bir çare olarak büyük ölçüde eskidiği görülmektedir. Bu toplumların yerelleşmiş karakteri hakkında söylediklerimiz doğru ise, aynı zamanda bizzat İrlanda'nın kendisinde, bazı alanların *troscad* uygulamasının da sözü geçen konuda bir örnek oluşturması kaydıyla, diğerlerine göre daha geleneksel olması beklenebilir.

"Kelt" yasasının bilinen bir diğer önemli kısmı da günümüzde "Galler" olarak anılan bölgeden kaynaklanmıştır. Buna karşın bu yasalar muhtemelen Britanya Adaları'nın geri kalanında da faaliyet gösteren, benzer hukuk sistemleridir. Gal "kabile" toplulukları Roma ile doğrudan temasa geçmiştir ve Caerleon'daki (Gwent'teki Newport yakınlarında) Roma askeri üssünün yörüngesi içinde yer alan Güney Galler'in yasal uygulamalarının Roma yasalarından etkilendiğini düşünmek için iyi nedenler mevcuttur. Galler'in her yerinde Roma öncesi toplumsal yapıların, toprak sahipliği ile ilgili varsayımları etkileyecek şekilde varlığını sürdürmüş olduğu görünmektedir. Gal yerel kültürlerinde, İrlanda'da olduğu gibi, belli toprak parçalarının aristokratik akraba topluluklarına ait ve dolayısıyla kişilere devredilemez olduğu kabul ediliyordu. Bu varsayımlar 16. yüzyıl ve sonrasına dek geçerliliğini sürdürmüştür. Roma öncesi Gal toplumu, tıpkı daha sonra olduğu gibi yoğun biçimde kırsaldı ve İrlanda'ya benzer şekilde yaz ve kış otlatmacılığına ait bir yaylacılık modeli etrafında örgütlenmişti. Dağlık bölge kuşağının herhangi başka bir yerinde, "İrlanda-Gal" tarzı bir toplumsal yapının varlığının hukuk, din ve genel kültüre yansıdığını varsayabiliriz.

Düzlük bölge kuşağı için eşdeğer bir delil kaynağının bulunmaması üzücüdür. Kabile isimleri için bile elimizde yalnızca Latinleştirilmiş karşılıkları bulunmaktadır. Bu tür kaynaklar varlıklarını sürdürebilseydi, bir şekilde tarımın işgal ettiği merkezi konum, ticaretin artan önemi ve Cunobelinus gibi kralların zevkini sürdüğü büyük gücü yansıtmalarını bekleyebilirdik. İstilanın yanı sıra toprak için rekabetin bir sonucu olan savaş, büyük olasılıkla düzlük bölge kültüründe daha belirgindi. Tüm bunlar tahmine dayalı görüşlerdir. Kesin olansa, İrlanda ve Galler'in ortaçağda ortaya koyduğu "Kelt" toplumsal düzenlemelerin, güney ve doğu Britanya'nın aynı ölçüde "Kelt" toplumlarına göre nitelik olarak daha geleneksel oluşlarıdır.

Resim 4 *Moel-y-Gaer'deki kale-hisarı.*
Gal tepelerinde kurulmuş Moel-y-Gaer'deki (Denbighshire) tepe hisarı. Roma işgali sırasında, Britanya bu kısmı Chester'dan yönetiliyordu. Maiden Kalesi (Dorset) gibi tepe-hisarları büyük oranda Roma öncesi Britanya'nın bir özelliğidir.

Roma istilalarının arifesinde Britanya Adaları bu nedenle güney ve doğunun kentleşmiş, monarşik toplumları ve dağlık Britanya ve İrlanda'nın kırsal, kabilesel ve aristokrat toplumlar arasında büyük bir zıtlık oluşturuyordu. Roma istilası, düzlük Britanya için, bölgeyi yüzyıllar boyu şiddetli değişime maruz bırakan bir dizi istilanın sonuncusu olmuştu. Romalılar gelmeden önce bile tekil krallıkların siyasi emelleri güneydoğunun güç dengesinde değişimlere yol açmıştı. Regni gibi bazı baskı altındaki topluluklar (günümüzde Batı Sussex'te yaşıyorlardı) için Romalılar neredeyse ehvenişer idi. Belki de, MS 43 yılında Claudius'un istilasının Jül Sezar tarafından MÖ 55 ve 54 yıllarındakine benzer olacağını, güçlü akınlardan sonra alanı Roma'nın müttefiklerinin mülkiyetine bırakacaklarını tahmin ediyorlardı.

Eğer öyleydiyse, hatalıydılar. Romalılar bu kez sürekli kalma niyetiyle gelmişlerdi. Etkileri öylesine güçlüydü ki, Kelt toplumlarının İngiltere'de her yerde göze çarpan dağınık kalıntıları için Roma egemenliğinin kalıcı eserlerinin ötesine geçilmesi gerektiğini, yalnızca hayal gücünün kuvvetli bir çabasıyla anlayabiliriz.

EK

Burası belki de "Kelt" terimi hakkında güncel tartışmalardan bahsetmek için uygun bir noktadır. Bu tartışmalı konuya en kolay ulaşılır giriş Terence Brown, editörlüğünde Profesör Joep Leersen'in mükemmel denemesi *Celticism*'dir (Amsterdam, 1996, ss 1-20.). Malcolm Chapman'ın *The Celts: The Construction of a Myth* (Basingstoke, 1992) kitabı da okunması gerekenler arasındadır.

2

Britanya Adaları'nda Roma Etkisi

Güney İngiltere'nin Roma ile zaten doğrudan teması bulunan kabile toplumları, bir "gayriresmi emperyalizm"in içine çekilmeyi önlemeyi zor bulmuşlardı. Bunun, toplumsal ve ekonomik sonuçları sadece tahmin edilebilir, ama ticaretin ve ihracat ürünlerinin yayılması, okuryazarlığın artmasıyla birlikte, geleneksel kuruluşları bozmadan değiştirecek, sosyal yapıda değişikliklere yol açacaktı. "Modernleşme", daha önce de gördüğümüz gibi, bazı açılardan epey iyi ilerliyordu. Ancak, sonuçta Romalılar, güney Kelt toplumlarının bütünüyle yok edilmesine yol açacak bir fetih ve sömürgecilik sürecinde karar kıldılar.

Peki, bunun Britanya Adaları üzerindeki genel etkisi neydi? Kuzey Denizi Eyaleti toplumsal ve kültürel bir devrim yaşadı. Lincoln ve Lyme Körfezi'nin güneyindeki krallıklar, hatta çeşitli Kelt krallıkları bağımsızlıklarını kaybetti ve imparatorluk yönetim çerçevesi içinde bir araya geldiler. Britanya Kelt dili, dini, hukuku ve sosyal kurumları seçkin statülerini bütünüyle kaybettiler ve bundan sonra fethedilmişliğin lekesini taşımak zorunda kaldılar. Askeri bir eyalet oluşturan güney düzlük bölgeleri Britanya'nın en fazla Romalılaştırılmış bölümü idi. Kuzey ve batı ise, Roma politikasının sivil bir eyaleti yönetmekten ziyade, askeri kontrol uygulaması gereken askeri bölgelerdi.

Roma İstilasını ele alan İngiliz tarihçiler bu duruma, bir bütün olarak, muzaffarlerin gözünden baktılar ki bu, kendi güçlü imparatorluk gelenekleri olan bir toplum için anlaşılabilir bir tutumdu. Aslında, Rönesans'tan itibaren Roma modeli, İngilizlerin kopyalaması gerekir bir model olarak görülmüştür. Beklendiği gibi, Romalı Britanya'nın İngilizce anlatımları, hatta en güncel olanı bile, Romalılar lehine, şüpheye yer bırakmayacak biçimde yargıda bulunacaktı. Örneğin bizler Romalıların "sağlam bir yönetim" getirdiğine inandırılmışızdır (S.S. Frere, *Britannia,* 1967, s. 370). Onlar, "Britanya'yı bir kez daha kendi ayakları üzerine kaldırmış ve onu kendine olan saygısını iade etmiş" (s. 111) ve "eyalette hem askeri hem de kültürel

Harita 1 La Tène sanatı bilgisinin Britanya ve İrlanda'ya ulaştığı başlıca rotalar.

gelişme alanında geniş kapsamlı ilerlemelerin olduğu yeni bir dönemi" başlatmış (s. 115) olarak görülürler. Bizlere, "3. yüzyılın başlarının toplumsal gelişim dönemi olduğu ve Romalı eski askerlerin Hadrian Duvarı'nın yakınına yerleştirilmesinin garnizonlar ve yerel kabileler arasında çok daha duyarlı bir topluluğun oluşumuyla sonuçlandığı" (s. 214) öğretilmişti. Daha yakınlardaki *Oxford History* (P. Salway, *Roman Britain*, 1981) benzer yargılara varılmıştır. Roma, toplumlararası savaşı engelleyerek nispi bir barışı dayatmıştır, deniyordu. "Büyük bir ordunun ve sivil kurumların ve yeni toplumun yerel liderler için elinde bulundurduğu diğer cazip

unsurların varlığı en mütevazı aileyi bile bozulmamış halde bırakamazdı" (s. 236). Romalılar, der bize bir başka biliminsanı, orada daha önceden bilinen herhangi bir şeyden daha üstün bir ekonomi ve kültür ile Britanya'yı birleştirmeyi hedefliyordu. Tüm ülke, ilk kez görkemli bir yol sistemi ile mümkün hale getirilen tek bir yönetim altında birleştiriliyordu. Roma İstilası, büyük ölçüde kırsal kalkınmayı teşvik eden barış ve düzene eğilimli yeni bir durum yaratmış olarak görülüyordu.

Bu tür yargılar ile ilgili sorun, olayları sömürgecinin bakış açısından anlatmalarıdır. Biz onları hiç keşfetmemiş olsak da, olayların farklı yorumları da mutlaka bulunmaktadır. E. M. Forster ya da Joseph Conrad'ın çalışması (ve hatta 20. yüzyılın sonlarında, Thomas Keneally'nin Avustralyalı aborjinler hakkında yaptığı duyarlı çalışması *The Chant of Jimmy Blacksmith*) bile Britanya'nın Romalılar tarafından istilasını haklı gösteren tek boyutlu anlatımlara karşı bir soru işareti yerleştirmek için yeterlidir.

Britanya'nın Romalılar tarafından istilası hakkında açık olansa, bir kültürün diğerine dayatıldığıdır. Açık olmayansa, kolonileştirilmiş sakinlerin bunu ne ölçüde "modernleşme" olarak karşıladığı ve bizlerin istilanın "herkes için en iyisi" yargısına ulaşma hakkına ne ölçüde sahip olduğumuzdur. Yazıt, çömlekçilik ve binalar biçimindeki kanıtların ezici ağırlığı, bizleri Romalılar lehine yargıda bulunmaya yatkın hale getirir. Öte yandan, Battersea Kalkanı ve sonraki dönemde La Tène geleneğinden etkilenen İrlandalı sanat çalışmaları gibi nesneler Roma tarzı modernleşmenin, kazancın yanı sıra kayıp da içerdiğine dair hatırlatıcı vazifesi görür. Yorkshire, Ferrybridge'de yapılan son kazılar, "yüzyıllar boyunca saygı gören bir mezarın Roma kolonileştirmesi ihtimali ile karşılaşan Britonların son toplanma noktası" olabileceğini düşündürmektedir (*The Daily Telegraph*, 10 Mart 2005).

Görüldüğü gibi, Britanya'nın Kelt toplumları Roma İstilası'nın arifesinde karakter olarak hiçbir şekilde tamamen geleneksel değildi. Toplumsal değişim, en azından güneyde, daha büyük politik birimler, kentleşme ve daha geniş bir piyasa ekonomisi yönünde gerçekleşmişti. Ancak "modernleşme"ye doğru ilerleme büyük ölçüde MS 43'te Claudian istilasından sonra hızlanmıştı. MS 1. yüzyılın sonlarına doğru, güney Britanya'nın kabile monarşileri, iktidarın okuryazar bir bürokrasiye dayandığı, merkezi bir yol sistemi ile bağlanmış şehir merkezlerinden, kozmopolit bir imparatorluğun standartlarına göre yöneten bir kabileye öncelik tanımışlardı.

Britanya'nın büyük bölümünü dönüştüren radikal değişikliklere yol açan kilit unsur, Roma ordusu idi. İşgalin başlangıç aşamalarında ordunun oynadığı rol kaçınılmazdı. Beklenmedik olansa, askeri işgalin uzun süreli doğasıydı. Düzlük bölgelerin kontrolü nispeten kolaydı. Ancak dağlık bölgeler asla tamamen boyunduruk altına alınamıyor ve Roma varlığının sürdürülmesi için bile aşırı harcamaların yapılması gerekiyordu. Dağlı bölge kuşağında (Yorkshire ve Pennineler) bulunan

Briganteler arasındaki huzursuzluk Roma ordusunu, ardı arkası gelmeyen seferler yapmaya itiyordu. Yönetimin başlangıçta bir tampon bölge olarak hayal ettiği alan, tehlikeli bir sınır bölgesine dönüşmüştü. Hadrian Duvarı'nın inşası, bunun için ayrılan tüm kaynakları ile birlikte, sorunun ciddiyeti ile ilgili belirgin bir itiraftı. Britanya aslında, imparatorluk içinde herhangi başka bir eyalet olmaktan ziyade askeri kaynakların daha fazla harcanmasını talep ediyordu.

Kararvermede ordunun önemli bir rol oynadığı böylesi bir durumda, "modernleşme" askeri bir ton alacaktır. Exeter ve Lincoln'de garnizon şehirleri kurulması ve bunların Fosse Yolu ile birbirine bağlanmasının arkasında askeri kararlar yatıyordu. Dağlık bölge kuşağının başlıca askeri merkezleri olarak York ve Caerleon'un kurulmasının ardında bu tür kararlar daha fazla yatıyordu. Roma Britanyası'ndaki kent oluşumlarının çoğunun askeri bir kökeni vardı. Lincoln veya Colchester gibi bazıları ise ordudan emeklilerin kolonileriydi. Hatta Bath bile, sıcak kaynak sularıyla, subayların izinde ya da emeklilikte ihtiyaçlarını büyük ölçüde sağlıyordu. Roma şehirlerinin, askeri kökenlerine sadık kalacak biçimde, düzenlilik gösteren modelleri, kışla gibi bloklara benziyordu.

Ancak ordu kendi içinde bir son değildi. Daha geniş bir sömürge toplumunun bir parçasını, ama en önemli parçasını oluşturuyordu. Britanya, imparatorluğun ve onun temsilcilerinin yararına çalışan bir Roma kolonisi idi. "Britanya'yı kendi ayakları üzerine kaldırmak" gibi yargıları hedef haline getirmeyen de bu şüphe götürmez gerçektir. Roma, kaynaklarını ve hammaddelerini sömürmek niyetiyle Britanya'nın çeşitli kabile toplumlarını modernleştirmiştir. Kabile toplumunun çeşitli yerel ekonomilerinin yerini merkezi bir sömürge ekonomisi almıştır.

Yeni düzen içinde ordu açık ara en önemli pazar haline gelmişti. Sürekli mısır, demir, deri, şarap ve seramik temini ihtiyacı büyük bir işgücünün seferber edilmesine yol açtı. Ordu ayrıca imparatorluğun tekelinde bulunan gümüş madenlerinin işletilmesinden de sorumluydu. "Görkemli" yol sistemi için de bolca taşın tedariki gerekliydi. Tüm bunlar ücret ödenerek değil, yerel işgücüne "baskı yapılması" ve köleliğin dayatılması ile sağlanıyordu. Mahkûmların işgücü madenlerde kullanılıyor ve bazı durumlarda işçiler yeraltında tutuluyordu. Akraba topluluklarına üyeliğe dayanan geleneksel statü sistemi yerini, tabanını büyük ölçüde bağımsız olmayan bir işgücünün oluşturduğu, toplumsal hiyerarşinin tepesinde bulunan bir ordu almıştı. Kölelik Roma öncesi dönemin kabile toplumlarında da mevcuttu, ancak o durum ile köleliğin merkezi bir kurum olduğu bu durum arasında belirgin bir fark vardı.

Ülke dışında kolonileştirilmiş yerlerdeki artı değerin kıta imparatorluğuna nasıl aktarıldığına dair doğrudan kanıtlar çok azdır. Ancak, bir imparatorluk bürokrasisinin varlığı böyle bir artı değerin var olduğunu, aksi halde sivil memurların

Resim 5 *Portchester Kalesi (Hampshire).*
Portsmouth yakınlarındaki Portchester Kalesi, başlangıçta Romalılar tarafından 3. yüzyılın sonlarında denizden gelen saldırılara karşı inşa edilmiş çok sayıdaki kıyı hisarından biriydi. Her ne kadar daha az korunmuş olsalar da benzer hisarlar Burgh Castle ve Brancaster'da da günümüze dek gelmiştir. Portchester'a I. Henry tarafından bir iç kale eklenmiş ve kale sonraki yüzyıllar boyunca kullanımda kalmıştır.

hiçbir varlık nedeninin bulunmayacağını göstermektedir. Bürokrasinin amacı, vergilerin toplanması idi. Vergi toplanmasının yanında "kamusal işleri" sürdürmek için ihtiyaç duyulan zorunlu işgücünün gerekli ölçüde temininden sorumlu yetkililer *decurioneler*[1] idi. Orduya dağıtılmadan önce merkezi bir devlet deposuna yerleştirilen zorunlu buğday vergisi *annona*'nın toplamasını da onlar denetliyordu.

Tüm bunlarda, Roma devletinin talepleri en büyük öneme sahipti. Ordu, bürokrasi ve şehirler daha geniş bir imparatorluk örgütünün parçalarını oluşturuyordu. Roma villalarının da bu yapının bir parçasını oluşturuyor olması muhtemel görünmektedir. Şimdiye dek keşfedilen 600 villa, bir zamanlar nitelik olarak kırsal sanılıyordu. Oysa şimdilerde şehir merkezlerine nispeten yakın yerlerde konumlandırıldıkları açıkça görülmektedir. Boş vakitleri geçirme ya da inziva yerleri olmaktan çok öte olan bu villalar –ya da pek çoğu– kolonileşmiş Meksika'daki *hacienda* ya da 18. yüzyıl İrlandası'ndaki "büyük evler"e benzer tarımsal üretim birimleri idi. Her ne kadar kanıtlar kesin olmasa da, bunların köle işgücü tarafından işletilmesi olasıdır. Hambledon'da (Bucks) bulunan çok sayıdaki kız bebek kalıntısı,

1 Roma'ya tabi şehirlerin *Curia* üyelerinin oluşturduğu soylular sınıfı. (ç.n.)

erkek işgücünü devam ettirme görüşüyle çocuk öldürme uygulamasının yapıldığını göstermektedir.

Roma Britanyası'ndaki kanıtların niteliği bizlerin sömürülenlerden çok sömürgeciler hakkında çok daha fazla bilgiye sahip olduğumuz anlamına gelir. Tarihçiler dikkatlerini ordunun nasıl örgütlendiği ya da bürokrasinin nasıl yürütüldüğünün ayrıntıları üzerinde çalışma görevi üzerine yoğunlaşmıştır. Yalnızca, Roma Britanyası'nı daha geniş olan Britanya Adaları bağlamına oturttuğumuz zaman, bu kurumların fethedilmiş, Keltçe konuşan nüfus üzerine kurulduğunu hatırlarız. Britanya'nın güneyinde Kelt kültürünün neredeyse izlerinin kaybettiren, Roma'nın böylesi bir gücüydü. Sadece, Romalıların fethetme girişiminde bulunmadığı kuzeyde, batıda ve İrlanda'da alternatif toplumsal düzenlemelerin açık işaretleri ayırt edilebilir.

Roma İmparatorluğu'nun dağlık bölge kuşağı üzerindeki etkisini ölçmek zordur. Roma yolları ve buna eşlik eden Roma hisar sistemi yerli yerleşim kümelerini çekme eğilimindedir.

Hadrian Duvarı da başlı başına bir ekonomik mıknatıs idi. Bu bağlantı noktalarından farklı olarak Kelt toplumsal kurumlarının, günümüz kuzey İngilteresi'nin büyük bölümünde varlığını sürdürdüğüne şüphe etmek için çok az neden vardır. York kozmopolit nüfusu ile daha büyük bir "Yorkshire" şehrindeki garnizon kenti olarak görülmelidir. Kelt nehir adlarından oluşan "Jackson haritası" (bkz. s. 44) günümüzde İngiltere olarak düşündüğümüz yerde Kelt kültürünün varlığına dair daha fazla kanıt sunmaktadır. Kelt dini inançlarının Lydney'deki (Glos) Kelt tapınağının da gösterdiği gibi 5. yüzyıl ya da daha öncesi boyunca varlığını sürdürdüğüne ve belki de yeniden canlandığına şüphe yoktur. Düzlük bölge kuşağında bile kazılar, Kelt yerleşim alanlarında tapınakların varlığını ortaya koymuştur. Pek çok durumda "yerel" hukukun da varlığını sürdürdüğünü varsayabiliriz.

Kelt kültürünün hayatta kalması için gerekli müsamaha gösterildiğinde bile, Roma'nın gücünü dikkate almalıyız. *An Early Welsh Microcosm: Studies in the Llandaff Charters* (1978); *Wales in the Early Middle Ages* (1982) eserlerinde Wendy Davies güney Galler'in geniş topraklarında, Romalıların geri çekilmesinden sonra yüzyıllar boyunca, "emlak" sistemine dayalı bir arazi hukukunun varlığını sürdürdüğünü söyler. Açıkçası, önemli miktarda "Romalılaşma" dağlık bölge kuşağının bir bölümünde gerçekleşmiştir. Dağlık bölge kuşağının MS 5. yüzyılda ne ölçüde Hıristiyanlaştırıldığına dair tartışmalı bir soru da bulunmaktadır. Aslında, İrlandalıların Havarisi ve Britanya tarihinin ilk açıkça tanınabilir şahsiyeti olan Patrick'i ("Arthur"dan çok daha fazla) yaratan da işte bu kiliseydi. Hıristiyanlık, Romalılaştırmanın bir göstergesi olarak ele alınırsa, Romalıların çekilmesinin ardından dağlık bölge kuşağındaki Hıristiyan toplulukların varlığını sürdürmesi büyük öneme sahiptir.

Resim 6 *Hadrian Duvarı.*
Hadrian Duvarı, Roma İmparatorluğu'nun askeri gücünün etkileyici bir anıtıdır. Başlangıçta Romalılar İskoçya'yı ve belki de İrlanda'yı fethetmeyi amaçlamıştır, ancak İngiltere'de yaşanan başarısızlıklar onları tutkularını sınırlandırmaya ve daha da güneye şimdilerde İskoçya Sınırı dediğimiz yere dek geri çekilmeye zorlamıştır. Bir noktada Clyde'dan Forth'a dek uzanan Antonine Duvarı da inşa edilmiştir.

Peki, İrlanda'nın bu dönemdeki konumu neydi? Geleneksel yorumlar onun bütünüyle izole edildiğini vurgulama eğilimindedir. Çanak çömlek, sikke basma ve diğer malzemeler gibi delillerin öneminin yakın zamanda yeniden değerlendirilmesi, bunun en azından adanın kuzey ve doğu kıyıları boyunca, çok katı bir bakış açısı olduğunu göstermektedir. İrlandalı akıncıların geri dönerken beraberlerinde ganimet olarak gümüş ve sikke getirdiği gerçeğini kabul edersek, MS 1. ve 2. yüzyılda ve yine 3. yüzyılda yaşanan uzun süreli, açıklanamaz bir aranın ardından 4. yüzyılda ve 5. yüzyılın başlarında bir ölçüde barışçıl temasların olduğunu anlaşılmaktadır. Galler'in güneyinde bulunan İrlanda'ya ait materyaller İrlandalı bir kabilenin ("Deisi") kolonilerinden kaynaklanıyor da olabilir.

Ancak tüm Romalılaştırma etkileri arasında, en önemlisi kuşkusuz Hristiyanlık oldu. Aziz Patrick'in İrlanda'nın kuzeyine ve diğer misyonerlerin (ondan önce gelmiş de olabilirler) de ülkenin güney yarısına gelişi normalde, sadece dini bakımdan Hıristiyan kilisesinin tarihinin bir parçası olarak görülmektedir. Buna karşın, kültürel anlamda ise, İrlanda'nın Latin diline ve değerlerine açılmasını işaret eder.

MS 4. yüzyılda Hıristiyanlık, imparatorluğun resmi dini haline gelmiştir ve bunun sonucu olarak kendini Roma yönetim modeline göre örgütlemiştir. Kilise artık, mezheplerden oluşan bir ağ değil, imparatorun yanı sıra papanın da büyük güç icra edebildiği monarşik bir sistemde, piskoposlar tarafından yönetilen, piskoposluk bölgelerinden (imparatorluk yönetim birimi için seküler bir terim) oluşma bir örgüttür. Latince batı kilisesinin kutsal diliydi ve merkezi de Roma idi. 5. yüzyılda İrlanda'ya gelen Hıristiyan misyonerler böylelikle Romalılaştırmanın ajanları olmuştu. Aziz Patrick tarafından kurulan kilise, Roma himayesindeki Britanya ile bağlantılıydı ve muhtemelen Roma yöntemleriyle yürütülüyordu.

Harita 2 Erken Roma döneminde Kuzey Britanya kabileleri.
(İsimler Batlamyus'tan alınmıştır.)

Druidlerin dini, ağırlıklı olarak sözlü bir kültüre gömülü haldeydi. Sonraki dönemin şairlerinin *(filid)* uygulamaları kılavuz alınırsa, rahip adaylarının uzun yıllar boyunca bir ezber eğitimi alması gerekiyordu. Gizlilik her şeyden önemliydi ve üyelik, sonuç olarak belli akraba topluluklarıyla sınırlanmış görünüyordu. Bunun aksine, Hıristiyanlık ise kitap diniydi. Kendisi ile birlikte, her ne kadar sınırlı da olsa, okuryazarlık da getiriyordu. Yeni kültür, yönelim açısından Latin kökenli de olsa, 6. yüzyılın sonlarında İrlandalı hacı Columbanus'un Latin klasiklerine aşina olduğu görüşü anlaşıldığı kadarıyla asılsızdır.

Kendine model olarak imparatorluk örgütlenmesini alan Hıristiyan kilisesi, yapısı itibariyle monarşikti. Yasalarının yerel topluluklardan ziyade usulüne uygun biçimde atanan yöneticilerin otoritelerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Prensip olarak, en azından tekliği hedeflemiştir. Doktrinde de Kilise, Yunan felsefesine göre mümkün olduğunca kusursuz bir tarz olarak tanımlanan Ortodoksluğu amaçlamıştır. Bu da, İrlanda'daki geleneksel toplumların serbest çoktanrıcılığı ile tezat oluşturuyordu.

Bu Romalılaştırma süreci hiçbir biçimde ani bir başarı değildi. Aslında, tarihçiler de Hıristiyanlığın İrlanda'daki ilerleyiş hızını abartma eğilimindedir. 5. yüzyılda Batı imparatorluğunun düşüşü, değişimin hızını azaltmada kendine düşen rolü oynamıştır. İrlanda yaşamının pek çok geleneksel yönü, sonraki yüzyıllarda da varlığını sürdürmüştür. Yine de bu niteliklere rağmen, İrlanda'nın izolasyonunun bu dönemde bozulduğuna da şüphe yoktur. 5. yüzyılda, hâlâ karanlık bir dönemde, Ulster'den gelen İrlandalı sömürgeciler Argyll'de yerleşmişlerdir. Yine aynı dönemde İrlanda ve Galler arasında, İrlanda Denizi'nde bağlantılar kurulmuştur. Galler söz konusu olduğunda, hikâye kesin bir sonuç elde edemeden bitmektedir. Ancak, İskoçya'da Romalı isimleri "Scotti" ile bilinen İrlandalılar üzerlerinde sürmekte olan etkiyi devam ettiriyorlardı, çünkü Hıristiyan misyonerlerin en sonunda 7. yüzyılın ortalarında Northumbria'daki Anglosaksonlara müjdeyi yaymak için geldikleri yer, onların krallığı Dalriada idi.

Geniş bir perspektiften bakıldığında, Britanya Adaları MS 400'de kültürel alanlar arasında bir tezat sunuyordu. Thames halicinden Bristol Kanalı'na uzanan bir hattın güneyindeki İngiltere, ağır biçimde Romalılaştırılmıştı. Döneme ait yazılı kaynakların azlığına rağmen, şehir, hisar ve villa kalıntıları biçimdeki fiziksel deliller, Britanya'nın bu bölümünün Roma İmparatorluğu'nun önemli bir parçası olduğunu gösterir. Burası, kıyı boyunca stratejik noktalara, kale inşası yoluyla, askeri ve denizden tehditlere cevap verebilen, merkezileşmiş, bürokratik bir yönetimdi. Roma kışlaları askeri işgallerin ortaya çıkardığı sorunlara katı biçimde standart bir göstermektedir. Hukukun da imparatorluk kaidelerinin buyruklarına göre, özel mülkiyete vurgu yapılarak uygulandığını varsayabiliriz. 4. yüzyılda Hıristiyan

Harita 3 MS 1. yüzyılın başlarından 5. yüzyıla kadar Keltler ve Romalılar.

kilisesi şehir ve piskoposluk bölgelerine dayanıyor, piskoposlar tarafından yönetiliyor, kendi tekliği içinde, kendisini bulduğu imparatorluğun genel görünümünü yansıtıyordu. Romalılaştırmaya karşın, nüfusun çoğunluğu, der Profesör Jackson, neredeyse kesin olarak İngiliz Keltçesi konuşmaktadır.

Resim 7 *Caerwent.*
Günümüzdeki Güney Galler'de yer alan Caerwent, kuzeyde Chester'a uzanan Roma kaleleri hattında önemli bir yerleşimdir. Romalılar Galler'de Caernarfon'daki kale ile de örneklenen güçlü bir askeri varlık sürdürmüştür, ancak Galler'i, güney Britanya'ya yaptıkları gibi bütünüyle Romalılaştırma konusunda başarılı olamamışlardır.

İkinci kültürel alanın, Votadini topraklarından Traprain Law'daki (günümüzdeki Edinburgh'un yakınları) başkenti ile birlikte Galler ve İrlanda'nın kabile krallıklarına uzandığı söylenebilir. Bu alan içerisinde toplumlar bakış açıları itibariyle epey yerelleşmiştir. Yerel akraba toplulukların egemenliğine dayalı yasalar yürürlükteydi. Bu yerel topluluklar kan davası ve telafi cezası gibi yaptırımlara dayanıyordu. Bu kültürler tarafından benimsenen geçmiş algısının, onların yerel perspektiflerini de yansıttığını varsayabiliriz. Bu noktada, Roma İmparatorluğu'nun evrenselci bakış açısından bir hayli uzaklaşıyoruz. Bu kültürlerde yerel aristokratik seçkinlerin

Harita 4 MS 5. yüzyılın başından 8. yüzyıla kadar Keltler ve Saksonlar.

patronluğu halen üstün gelmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, Hıristiyan heyetlerinin etkisi dağlık Britanya ve İrlanda'daki bu toplulukları Roma İmparatorluğu'nun Latin kültürü ile daha doğrudan bir temas içine sokmuştur. Birçokları için, Latince onların kutsal dili olmuştur. Fakat bu toplumların, eski gelenekler olarak görülen kurallara dayalı kurumları kolayca bir kenara süpürülemezdi. Hıristiyanlık öğretimi, sonraki dönemin kanıtlarının da gösterdiği gibi, muhtemelen kendilerine ait

geçiş ayinlerini ve akrabalara karşı tutumlarını ve belki de insan kurban etmeyi sürdüren bu toplumlarda gerçeği gizleyen bir maske olarak kalmıştır.

Britanya Adaları'nın pek çoğunda, Keltçe konuşan toplum Roma ordularının varış ve ayrılışlarından sonra da varlığını sürdürmüştür. Yerel sözlü kültürlerin canlılığı en sonunda, ortaçağ başlarında manastır kâtiplerinin kendilerini makbul bir tarzda kaleme almaya adadıkları menşe efsaneleri, hukuk risalesi ve soyağaçları anlatımsal tarihlerin keşfedilmesine ya da yeniden derlenmesine yol açmıştı. Bu kültürel gelenekler vakti geldiğinde Arthur, Fionn MacCumhail ve Mabinogi masallarını da doğuracaktır. Keltlerin, varlığını sürdüren geçmişe dair bu algıları Galler, İrlanda, İskoçya ve hatta Norman İngilteresi'nde Monmouthlu Geoffrey sayesinde güçlü bir hayranlığa neden olan olayların alternatif bir versiyonunu sağlamıştır.

EK

Bölüm 2, Ortodoks bakış açısında olduğu gibi, yerel sakinlerin "medenileşme"sindeki rolü yerine, sömürücü karakterini vurgulayarak, Roma İmparatorluğu'nun Britanya Adaları üzerindeki etkisinin kısa bir "revizyonist" yorumunu sunmaktadır. (Ben bunları yazarken, Fransız tarihçiler devlet okullarında Fransız sömürgeciliğinin "pozitif" yönde bir bakış açısı ile dayatılmasına yönelik Fransız devlet girişimi ile itirazda bulunuyorlardı; *The Guardian* 15 Nisan 2005.) Benim revizyonist görüşüme destek olacak şekilde, İceni kraliçesi Boudicca'nın, MS 61 yılında Roma yönetimine karşı başlattığı isyandan söz edilmesi gerekir. İsyanın şiddetini, bastırılmasındaki acımasızlık karşılıyordu ki Tacitus'un sözleriyle, "Onlar (Romalılar) her yeri çöle çevirip buna barış adını veriyorlardı." ("solitudinem faciunt, pacem appellant", *De Agricola.*)

İceni, Claudia'nın MS 43 yılındaki istilasının ardından Roma himayesini dolaylı yoldan kabul etmişti, ancak Romalı otoriteler doğrudan yönetim empoze etmeye başladıktan otuz yıl sonra açık direnişe geçtiler. Bu politikanın devamında Romalılar, İceni aristokrasisinin mülklerine açıkça el koydu ve genç erkeklere zorunlu askerliği dayattı. Güçlerini tedbirsizce kanıtlama çabasındayken, İceni kralının dul karısı Boudicca kırbaçlandı ve iki kızı tecavüze uğradı. Roma yönetimine karşı açık isyanı, İceni'nin yakın komşuları Trinovantelerle birleşmesi izledi. Colchester, Londra ve Verulamium kent merkezleri Tacitus'un deyişiyle 70 bin kadar kişinin hayatını kaybetmesiyle yok edilmiştir. Buna karşılık, Roma ordusu tarafından isyanın bastırılması İceni nüfusunda çok daha büyük kayıplara yol açmıştır.

Romalılar Britanya Adaları'nın tamamını fethetmeyi başaramamıştır ve bunu yapmaktan onları alıkoyan zekâ, İceni ve Trinovantes isyanı olabilir. Ancak za-

manı geldiğinde kendilerine, kuzeyde Hadrian Duvarı ve batıda da Caerleon'dan Chester'a uzanan bir sınır ile işaretlenen bir tür bölüm oluşturmuşlardır. Her ne kadar İrlanda, Roma tarafından istila edilmekten kurtulmuş olsa da adanın doğu kıyısının Roma ile temas halinde olduğunu biliyoruz. En günceli Dublin yakınlarındaki Lambay Adası'nda bulunan Roma eserleri gün ışığına çıkarılmaktadır. Örneğin, İrlanda sanatı da Roma etkisini gözler önüne sermektedir. Her şeyden önce, 5. yüzyılda Hıristiyanlığın İrlanda'ya gelişi, yeni inancın kutsal dili olarak Latincenin ülkeye girişine yol açmıştır. Ancak yerleşik uygulamalar bir gecede ortadan kaybolmasa da, sonraki dönemlerde Paskalya'da Druidlere karşı koyan Aziz Patrick'in efsaneleri mevcuttur. Özellikle, sözlü kültürün bir parçası olarak yasa kitapçıkları günümüze kalmıştır. Bunlar 7. yüzyılda kaleme alınmış ve Romalı-olmayan, boşanma ve poligaminin yerleşik uygulamalar olduğu bir toplumu aydınlatmada eşsiz bir ışık sunmuşlardır. Ayrıca Cooley'e Sığır Akını (*Táin Bo Cuailgne*) adlı epik hikâye de Avrupa'daki en eski yerel edebiyat parçası olarak günümüze kalmıştır. "Britannia" öğrencilerinin Roma İstilası'nın barbar kalıntıları olarak önemsiz bulunan eserler üzerindeki etkisini değerlendirme girişiminde, bu tür kanıtları dikkate alması gerektiğini düşünmek hiç de eksantrik değildir. Roma hukuku ve erken İrlanda hukuku üzerine uzman olan Profesör Daniel Binchy'nin yazıları da burada epey öğreticidir.

3

Roma Sonrası Yüzyıllar

Britanya Adaları'nda, Romalıların ayrılışı (y. 400) ve Vikinglerin gelişi (y. 800) arasındaki döneme dört farklı kültürün Britanya, Pict, İrlanda ve Anglosakson kültürlerinin etkileşimi damga vurmuştur. Dönemin başında Britanya kültürü (P-Keltçe konuşan halkların kültürü) Britanya adasının büyük çoğunluğuna, Forth'un güneyine hâkimdi. Büyük kısmı günümüzde İngiltere ve Güney Galler'deki yerlerde hâkim olan bu kültür epey Romalılaştırılmıştı. Roma şehirleri ve genel örgütü 5. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Daha kuzeyde, örneğin Forth ve Tweed arasında yer alan Votadini topraklarında, Roma etkisi çok daha azdı. Forth'un kuzeyinde, Pictlerin kültürü (Romalılar onları başta Caledonii olarak ve sonraları, 4. yüzyıldan itibaren Picti olarak biliyordu) egemendi. Pictler hakkında Britanya Adaları'nın diğer üç büyük kültürü hakkında bildiklerimizden daha azını biliyoruz, ancak yer isimleri ve diğer kanıtlar, Mounth'un güneyindeki güney Pictler ve Mounth'un kuzeyi ile Shetland ve Orkney'de kuzey Pictler olmak üzere iki ana grup bulunduğunu gösteriyor. Roma yüzyılları boyunca İrlanda'nın Q-Keltçe konuşan kültürleri, Britanya ve kıtadan Hıristiyan misyonerlerin gelişiyle bozulan göreli bir tecrit konumunda olmuştu. Germen kültürü bu dördü arasında en az öneme sahip olandı, çünkü Tötonik kökenin yardımcılarının şehirler için –örneğin York, Caistor, Cambridge, Leicester, Winchester ve Thames üzerindeki Dorchester– koruyucu garnizonlar olarak hizmet vermek üzere ortaya çıktığı Britanya'nın doğusu ve güneyi ile sınırlıydı.

Dönemin sonunda heyecan verici bir değişiklik gerçekleşmişti. 8. yüzyılın bitiminde, Anglosakson sömürgeciler Forth'tan güney kıyısına uzanan ve Dee'den Tamar'a kadar uzanan hat boyunca da doğuya uzanan bir alanı kontrol altına almışlardı. Olayların neredeyse aynı derecede dikkat çekici bir şekilde tersine dönmesiyle İrlanda kültürü İskoçya'daki Western Isles'da ve Güney İskoçya'da Clyde'nin kuzeyinde egemen hale gelmişti. (İrlandalı krallığını adı olan "Dalriada" yeni gelenlerin

Harita 5 Roma Britanyası'nın parçalanmasına yol açan kabile göçleri.

kuzeydoğu Ulster'deki vatanlarından türemiştir.) İrlanda kültürü aynı zamanda günümüzdeki İskoçya'nın doğusunda, Colmcille (Columba) yönetimindeki İonalı mis-

yonerler tarafından Hıristiyanlığa dahil olan Pictler arasında kendini kabul ettirmiştir. Bu dönemde İrlanda kültürü ayrıca, Gael soyağacına sahip kralların Dyfed'i ve Man Adası'na hükmettiği güney Galler'e de, geçici de olsa, nüfuz etmiştir. Belki de bunlar arasında en şaşırtıcı gelişme, Forth'tan Humber'a uzanan Anglosakson Northumbria krallığında İrlanda kültürünün etkisiydi. 800 yılında Britanya Adaları'nın kültürel haritası 400 yıl öncesinde tahmin etmenin çok zor olduğu biçimde dönüştürülmüştü.

Anglosakson ve İrlanda kültürlerinin bu yüzyıllarda önemi arttıkça, Pict ve Britanya kültürleri zayıflamıştır. Pict kültürü, ada tarihinin çözülmemiş en büyük sorunlarından biri olmaya devam etmektedir. Sadece iki düzine kadar yazıtlardan bilinen Pict dili, henüz deşifre edilebilmiş değil ve sadece sanat ve yer isimlerinden bilinen genel kültürleri hâlâ karanlıktadır. Britanya kültürünün (P-Keltçe) kaderi ise daha iyi bilinmektedir, ama burada bile cevaplanmamış sorular mevcuttur. Bu dönemin sonuna kadar Britanya kültürü yalnızca, Dumbarton'daki başkenti ile birlikte Strathclyde krallığında, tartışmalı Cumbria'nın (Galce *cyrmy* –hemşeriler- ve Cymru yani "Galler" ile aynı olan isim) bölgesinde, İngilizlerin "Wales" ("yabancı" anlamında) olarak adlandırdığı birkaç krallıkta ve bir zamanlar Britanya'nın Dumnonia (Britanya kabilesi Corhouii'nin ismini devam ettirmektedir) krallığının bir parçası olabilecek Cornwall'da varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde, Britanya kültürünün yayıldığı tek bölge, Armorika yarımadasının büyük bölümünün Brittany (Küçük Britanya) olarak adlandırıldığı ve bir tür P-Keltçe dili olan "Breton"un konuşulduğu, Fransa'nın kuzeybatısıdır. 9. yüzyılda, "Britannia" (küçük) bir bütün olarak yarımadayı Breton haline getirecek şekilde iki katı büyüklüğe ulaşmıştı.

Bu yüzyılların tarihsel yorumlamasında *Ecclesiastical History of the English People* eserini 731 yılında tamamlayan İngiliz keşiş Bede'in (673-735) çalışmaları egemendir. Bede'in dehasının bir sonucu olarak, bizler olayların Anglosakson versiyonu ile tanışmış oluruz. Her ne kadar diğer üç kültürün bakış açısından herhangi bir rakip versiyon bulunmasa da, eksikliği giderme yönünde az da olsa yol alan tek tük kaynaklar da mevcuttur. Britonlar için 6. yüzyılın ortalarında yazılmış Gildas'ın çalışması *The Ruin of Britain* ve 9. yüzyılın başlarında yazılmış anonim *History of the Britons* vardır. İrlandalılar içinse kaynaklar Adomnán'ın "Life of Columba"nın yanı sıra çözülmesi daha zor olan yıllık kronikler, yasalar, soyağaçları ve azizlerin hayatlarını içerir. Pictler için hemen hemen hiçbir şey yoktur. Bede'in ciltsiz olarak İngilizce tercümesi ile piyasada mevcut olan *Ecclesiastical History* kitabına kolay ulaşılabilmesi modern zamanlarda onun bakış açısının etkisinin daha da artmasına neden olmuştur.

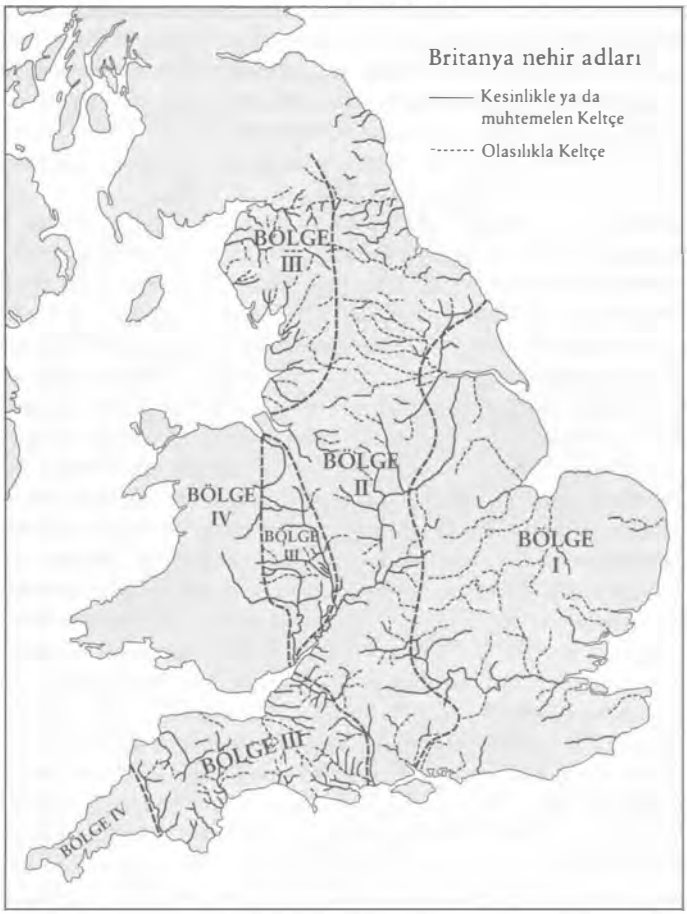

Harita 6 Britanya nehir adları, Kelt unsurları.

Bede'in ana konusu kültürlerin çatışması olmamasına karşın, genel anlatımında daha ziyade İngilizlerin Hıristiyanlığa dönüşümünden bahseder. 5, 6 ve 7. yüzyıllardaki olayların Hıristiyan tarihçisi olarak, kendi halkı olan Germen yeni gelenlerin putperestken, kurbanları olan Britonların Hıristiyan olduğu paradoksunu ortaya koymuştur. Bede bu sorunu İngiliz zaferini "İlahi Takdire" bağlı göstererek çözmüştür. "Putperestler tarafından yakılan ateşler, tıpkı Kudüs'ün duvarlarını ve

saraylarını yok etmek üzere Keldaniler tarafından yakılan ateşler misali, Tanrı'nın bir ulusun günahlarını adil biçimde cezalandırmasının bir kanıtıdır." Bu bakış açısıyla, Saksonlar tarafından 7. yüzyılın başlarında 1200 rahibin katledilmesi de, "Piskopos Augustine'in ebedi kurtuluş teklifini reddeden inançsız Britonların, dünyevi yıkıma uğrayacakları kehanetinin gerçekleşmesi" anlamına geliyordu. Bede'in putperest Saksonları "Germen vahşetinden bile daha vahşi bir halk" olarak tanımlamasında hiçbir tekrar yoktur. Bede'in gözünde İngilizler Tanrı tarafından seçilmiş bir ulus haline gelmişti. Bu vurgunun bir sonucu olarak Hıristiyanlığın Anglosakson kültürü üzerindeki etkisini abartma eğilimi içerisinde olabiliriz. Bu bakımdan Sutton Hoo'daki (y. 625-50) putperest gömülme ayinleri ve *Beowulf* epik şiirinde bahsedilen aristokratik düşünceler, Anglosaksonlar için "ani bir Hristiyanlaşmanın" olmadığını hatırlatmaya yardımcı olacaktır.

Anglosaksonlar ve diğer üç kültür arasındaki ilişkiler hakkında Bede'in kanıtları İrlandalılarla bir süre için en uyumlu ilişkiyi yürüttüklerini göstermektedir. Bede bu konudan şöyle bahseder: "İrlanda'da, ister dini çalışmaları takip etmek isterse de daha katı bir disipline sahip bir hayat yaşamak için olsun Piskoposlar Finan ve Colman'ın piskoposluğu sırasında ülkelerini terk eden pek çok İngiliz soylu ve az miktarda halk vardır... İrlandalılar onları nazikçe karşılamış ve herhangi bir ücret istemeden onlara kitap ve eğitmen sağlamıştır." Bede aynı zamanda Iona'dan gelen ve Kral Oswold'ın teşvikiyle Lindisfarne'a yerleşen İrlandalı keşişlerin, Northumbria'da Hıristiyanlığın yeniden doğuşunda oynadıkları rollerini kutluyordu. (Lindisfarneli Aziz Cuthbert'e sonraki dönemlerdeki düşkünlük ne yazık ki İrlanda ile oluşan bu erken bağları yok etme eğilimindedir.) 7. yüzyılın sonlarındaki Northumbria kralı Aldfrith'in (685-705) de İrlanda ile yakın bağları vardı. Mercia'nın ilk dört piskoposundan üçü ya İrlandalıydı ya da İrlanda'da eğitim almıştı. Bede aynı zamanda Doğu Anglia'da İrlandalı bir misyoner olan Fursu'nun (Aziz Fursey) çalışmalarından bahseder. Yine de bu kültürel bağlar Anglosaksonlar ve Gaellerin çıkarları çatıştığında siyasi gerginliği safdışı bırakmamıştır. Bu anlamda ilk hayati dönüm noktası Northumbrialı Aethelfrith'in, Dalriada kralı Aedhan MacGabhrain'i 603 yılında Degsastan savaşında mağlup etmesidir.

Dönemin sanatı da Anglosakson Northumbria krallığı ile hem Britanya'nın kuzeyi hem de İrlanda'daki İrlanda krallıkları arasında yakın bağların varlığını gösterir. Durrow Kitabı olarak bilinen İncillerin 7. yüzyıl sonlarındaki kopyası, Germen ve İrlanda süsleme sanatının "halı-sayfaları"nı[1] yan yana koymaktadır. 8. yüzyıl Lindisfarne İncilleri İrlandalı, İngiliz ve Akdeniz stillerinin bir karışımını göstermektedir. İrlanda kökenli Ardagh Kadehinin bazı kısımları da Germen ahşap

1 *Carpet-page*. Halı-sayfalar özellikle İncillerin başlangıç sayfalarına yerleştirilen bir süsleme formudur. Tekrarlanan hayvan şekilleri vb. içeren geometrik bir süsleme biçimidir. (ç.n.)

Resim 8 *Emain Macha.*
Emain Macha günümüz Kuzey İrlandası'nda Armagh yakınında büyük tepe-hisarıdır. Uí Néill krallığının merkezidir ve Aziz Patrick ile olan "uydurulmuş" bağlantıları nedeniyle en sonunda İrlanda Hıristiyan Kilisesi'nin başlıca piskoposluklarından biri haline gelmiştir. Bugün Armagh, Katolik ve Protestan iki katedraliyle övünmekte ve sınırın kuzey ve güneyinde yer alan her iki kilisede de üstünlüğünü korumaktadır.

oyma tekniklerinden etkilenmiştir. Hatta bizzat Kells Kitabı (y. 800), İrlanda ve Anglosakson kültürleri arasındaki bu etkileşimin bir ürünü olabilir. Bede kaleme aldığı *Tarih*'inde Paskalya yortusunun, Whitby Meclisi'nden (664) önce tarihlendirilmesi üzerine İrlandalı ve İngiliz kilise adamları arasında gelişen fikir ayrılığına epey fazla dikkat çekmektedir. Bu tür gerginliklerin var olduğuna şüphe yok, ancak bunlar Vikinglerin gelişinden önce İrlanda, "Britanyalı" Dalriada ve Northumbria arasında gelişen ve Iona'daki ada manastırının önemiyle sembolize edilen bu ilişkiyi gizlemekten ziyade daha da vurgulamaktadır.

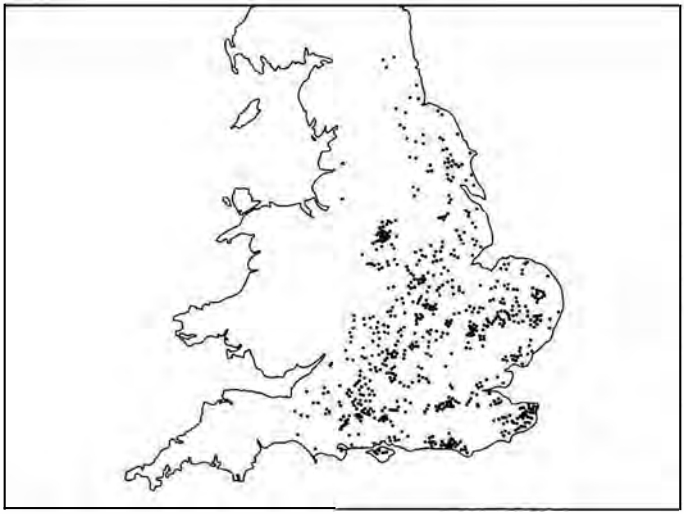

Harita 7 Pagan Sakson mezarlıklarının dağılımı.

Buna karşılık, Anglosakson ve Britanya kültürleri arasındaki, sömürgeciler ve sömürülenler arasındaki ilişki, sürekli muhalifti. Bede "İngilizlerin inancı ve dinini hor görmenin ve onlarla dinsizlerle olduğundan daha fazla işbirliği yapmamalarının Britonların huyu olduğuna" inanıyordu. Piskopos Aldhelm ise şundan şikâyetçiydi:

> River Severn sınırlarının ötesinde kendi adetleri ile fazlaca böbürlenen Dumnonia rahipleri, bizim cemaatimize öylesine küçümseme ile bakıyorlar ki kilisede bizimle birlikte kutsal törenleri kutlamaya bile tenezzül etmiyorlar, üstelik benzer şekilde şölen masasındaki tabakları da bizimle paylaşmıyorlar.

Britanya topluluğunda, "Hıristiyan bir İngiliz" üye olarak kabul edilmeden önce kırk günlük bir kefaret gerekliydi. Ayrıca, Bede'in Tanrı'dan geldiğini kabul ettiği, keşişlerin katliamının, muhtemelen bu olaya barbarlık olarak bakan Britonlara farklı şekilde göründüğünü de varsayabiliriz. Britonlar ve Saksonlar arasındaki uzun süreli ve devamlı düşmanlığın varlığı için en muhteşem kanıt, 8. yüzyılda inşa edilen ve Dee'den Severn halicine kadar uzanan Offa Seddi'dir. Burası muhtemelen İngiliz yerleşimlerini Britanya saldırılarından koruma ihtiyacından yapıl-

mıştır. Yaklaşık 150 kilometre uzunluğunda olması, bu şekilde açıklansa da başka yorumlar da ileri sürülmüştür.

Bede bizlere 7. yüzyılın hayati olaylarının kralların din değiştirmesi ve azizlerin mucizeleri olduğunu düşünen bir tarihçinin bakış açısını sunmaktadır. Bede'de eksik olansa Britanya'nın düzlük bölge kuşağının neredeyse tamamında egemen olan Anglosakson kültürünün şaşmaz kolonileştirme sürecini değerlendirecek zekâdır. Önce askeri fetih gelmiştir. 6. yüzyılın gelişiyle birlikte Anglosaksonlar Roma-Britanya merkezleri olan Gloucester, Bath ve Cirencester'ı ele geçirmiş ve Severn halicine doğru ilerlemişti. Askeri zaferden daha kalıcı olansa tarımsal yerleşimin sürekli ilerlemesi olmuştu. Modern bilim, batı Saksonların Britanya toprakları olan Devon ve Somerset'e ilerleyişinin nasıl çekirdek yerleşimlerin yaratılmasına ve muhtemelen Kelt nüfusunun imhasına dayandığını kanıtlamıştır. Daha kuzeyde, köylerdeki "iç kesim sistemi" ve açık alanlar aynı güçlerin yürürlükte olduğunu göstermektedir. Anglosaksonların düzlük bölge kuşağını fethi, köy ve köyün açık-alan tarım sistemini mümkün kılan demografik üstünlüğü üzerine durulmuştur. Bu sayısal üstünlüğün eksik olduğu yerlerde, Anglosakson toplumunun temelleri daha az güvenliydi. Örneğin, Northumbria krallığı, sanatsal başarılarına rağmen Viking istilalarının başlangıcında varlığını sürdürmeyi başaramadı. Bunun aksine, daha büyük bir nüfusa sahip Essex krallığı bu meydan okumayı karşılamak üzere daha iyi bir konumdaydı.

Anglosakson toplumu neslini çekirdek aile içinde sürdürmeye daha fazla, daha geniş bir akrabalığa ise daha az önem atfetmiştir. Britonlar ikinci, üçüncü ve hatta daha uzak kuzenlerini işaret etmek için bileşik sözcükleri üretirken, Anglosaksonlar tek bir belirsiz terim ile yetiniyordu. Sir Frederick Pollock ve F. W. Maitland'in *History of English Law* (1898) kitabı çok uzun süre önce, Britonlar ve İrlandalılarda babasoycular arasındaki bağlantılara yapılan vurgu ile kıyaslandığında, Anglosakson toplumunda akrabalık bağlarının nasıl oluşturulacağı, hem erkek hem de kadın soylarının nereye kadar gitmesinin kabul edilebilir olduğuna dair zorluklar yaşandığı yorumunda bulunuyordu.

Bu farkın nedeni Anglosakson toplumun sömürgeci yapısında pekâlâ aranabilir. Sömürgeciler etnik bakımdan çeşitli Germen kültürlerinin birbirine karışmasıyla oluşmuştu. Bu yeni, mobil toplumda, daha statik toplumlardaki durumun aksine, lort ya da kral tarafından sağlanan koruma, akrabanın sağladığından çok daha önemli görünmektedir. Yeni ele geçirilen toprak üzerindeki "hakkın" uzak bir akrabadan ziyade bir kral tarafından himaye edilmesi daha muhtemeldir. Monarşik kurumların bu tür bir toplumda soy-temelli Briton ve İrlandalı bir toplumdan daha güçlü hale gelmesi şaşırtıcı değildir. Anglosakson hukukunda, kraliyete ait belge ile

korunan ve teorik olarak devredilebilir toprak olan *bookland*[1] olgusunun gelişimi "Kelt" hukukundaki arazi devredilemezlik varsayımından epey farklıdır. Anglosakson toplumunda ticaretin, Londra ve Southampton (Hamwih) gibi limanlar ve sikke kullanımının varlığı ile gösterilen önemi, ticaretin aynı zamanda toplumsal olarak kabul edilebilir bir faaliyet olduğu, daha akışkan bir toplumsal yapıya bağlı olabilir. İrlanda'da Viking dönemine kadar sikkelerin varlığına rastlanmamıştır.

Bede "İngiliz Halkı" üzerine yazılar yazmıştır ve Anglosakson kültüründen şimdiye dek sanki tek bir varlıkmış gibi söz edilmesi uygun görülmüştür. Ancak, gerçekte bir topluluktan diğerine keskin farklılıklar var olduğu anlaşılmaktadır. En belirgin fark, doğu ve güney kıyılarının (Lindsey, East Anglia, Essex, Kent ve Sussex) daha küçük, daha eski krallıklarıyla kuzey, iç kesimler ve güneybatının daha yeni, daha güçlü genişleyen krallıkları (Northumbria, Mercia ve Wessex) arasındadır. Tarihçiler, köleliğin batıda daha önemli bir özellik olacağı şekilde, iki bölge arasında 11. yüzyıl toplumsal yapısında bir zıtlık kaydetmiştir. Bu olgunun en muhtemel açıklaması istilaymış gibi görünmektedir, çünkü Anglosaksonlar arasında, "*wealh*" kelimesi ya "Galli" ya da "köle" anlamlarına gelebiliyordu. Britanya krallıkları ile batıya doğru bir sınır oluşturma işi, Mercianların Offa Seddi'ni inşa ederek çözmeye uğraştığı uzun ömürlü bir sorundu. Daha önce de belirtildiği gibi, yeni sömürgeleştirilmiş toprakları koruma ihtiyacının yarattığı tehdit, kraliyet gücü üzerine Mercia ve Wessex'de doğudakinden çok daha fazla vurgu yapılmasına yol açmış olabilir.

Anglosaksonların kaydettiği gelişmelerle keskin zıtlık oluşturacak biçimde, bu dönemdeki Britanya kültürü felaket benzeri bir düşüş yaşamıştı. 8. yüzyıl itibariyle, Britanya toprağı olan yerler, çeşitli Anglosakson krallıklarının birer parçası haline geldi. P-Kelt kültürü yalnızca batı kıyıları boyunca birbirinden epey uzak birimlere Strathclyde krallığında, "Galler" krallıklarında, Cornwall ve Brittany'de varlığını sürdürmüştür. Kuzey İngiltere'nin oluşumunda Britanya krallıklarının kaybedilmesi, Britanya bilinci üzerinde çok güçlü bir etkiye sahip görünen "Gwyr y Gogledd" ("Kuzeyli Adamlar") teriminin kullanılmasıyla sembolize edilir. Kelt kahramanlık masalı *Gododdin* Catterick'teki (Traprain Law'daki başkentleri ile birlikte) Votadini'ye bağlı bir grup kuzeyli savaşçının Anglosaksonlar tarafından yenilgiye uğratılmasının hikâyesini anlatır. Kuzey Britanya'da Kelt kültürünün yıkımı öylesine eksiksizdi ki, bu destan yalnızca Galler'de varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle 13. yüzyıl Gal soyağacı risaleleri 6. yüzyıl kuzey Britanya hanedanları ile bağlantı kurmaya çabalamıştır. 9. yüzyılın ortalarında Powys'de yazılmış şiirler,

1 *Bookland* (Eski İngilizce *bocland*) Anglosakson yasasında bir tür toprak imtiyazıdır ve toprağın bir tür senet/tapu ile elde edilebileceğine ve iradi olarak devredilebileceğine işaret eder. Herhangi bir senet/tapu olmadan elde edilen toprak ise *folkland* (Eski İngilizce *folcland*) olarak bilinir. (ç.n.)

kuzeyde daha önceki bir dönemin yenilgilerini acı içinde hatırlar. Tristan (Drystan) figürü, tıpkı Arthur hikâyesindeki diğer şahsiyetler gibi, kuzeyli bir altyapıdan çıkmış görünür. Her ne kadar Bede'de tarih ve olayların kesinliğinden yoksun olsak da batıdaki parçalanmış Britanya kültürlerinin, sonradan Northumbria Anglosakson krallığı haline gelen Britanya krallıklarının önceki bir döneminin hatırasını korumuş olduğu açıkça görülmektedir. Bu çöküş hikâyesindeki tek büyük istisna, hükümdarlarının 642 yılında Dalriada'daki İrlandalılar üzerinde kesin zaferler kazandıkları Strathclyde krallığının varlığını sürdürmesiydi. 8. yüzyılda Anglosaksonlar tarafından bir savunma sınır hattı olarak Offa Seddi'nin inşası, sonraları Galler sınır bölgesi olan yerdeki Britanya direnişinin henüz sona ermediğini düşündürmektedir.

Arthur "kültü"nden bu bağlamda söz edilebilir. Yenilgiye uğramış bir kültürün, Anglosaksonları denize dökmek üzere geri dönen bir savaşçının hikâyesi ile telafi araması şaşırtıcı değildir. Bu dönemde Arthur'un önemi pek çok Briton için buydu. Arthur'un gerçek tarihselliği çok tartışmalı bir konudur, aslında onun varlığına dair hiçbir kanıt yoktur. Bede ondan söz etmese de, Saksonlara karşı Britonlara ilk zaferini kazandıran Ambrosius Aurelianus adlı bir "Romalı"ya gönderme yapar. Arthur var olmamış olsa bile, Arthur efsanesinin bu yüzyıllarda Britanya tarihsel bilincinin bir parçasını oluşturduğuna şüphe yoktur. *Gododdin*'de Arthur'a bir gönderme yapılmıştır. Gal triatları da Arthur'dan bahseder. Ancak, Arthur hakkındaki hikâyelerin, en sonunda onu Avrupalı bir figür haline getirene kadar, daha geniş kitlelere ulaşmasının sağlanması 12. yüzyılda kısmen de Monmouthlu Geoffrey'in *Tarih*'i sayesinde olmuştur. Ancak, bu erken dönem boyunca Arthur'un hikâyesi *Gododdin* ile birlikte Britanyalıların (örneğin P-Kelt kültürünün) geçmişe karşı tutumlarına dair bir kavrayış sağlar.

Anglosaksonlar bölünmüş olsaydı, Britonlar da bölünürdü. Bu bölünmelerin belki de en barizi, sonradan "Galler"i oluşturan çeşitli krallıklar arasında yaşanmıştır. Kültürel açıdan kuzey ve güney Galler bir zıtlık ortaya koymuştur (hâlâ da koymaktadır.) Kuzeybatı Galler'deki Gwynedd, Britanya krallığı kökenlerini kuzey Britanya'da aramaktadır. Bu yörenin şair tarihçileri, dönemin ikinci iktidar hanedanını, Britanya'nın bu bölgesinden İrlandalı işgalcileri sürdüğü söylenen bir Cunedda ile ilişkilendirmiştir. İrlanda kökenli Lleyn, yani bu durum için Leinster, gibi yer isimleri kuzey Galler'de bir dönemki İrlandalı varlığını göstermektedir.

Bu bağlantılar ışığında, kuzey Britanya'daki eski Britanya krallıklarının hatıralarının Gwynedd ozanları arasında güney Galler'e göre varlığını daha canlı biçimde sürdürmüş olması gerektiği hiç de şaşırtıcı değildir. Orta Galler'deki Powys ve güneydeki Gwent ve Dyfed krallıklarının kültürel ufukları görünüşe göre çok farklıdır. Powys'da 9. yüzyılın ortalarında inşa edilen Eliseg Sütunu'nun varlığı,

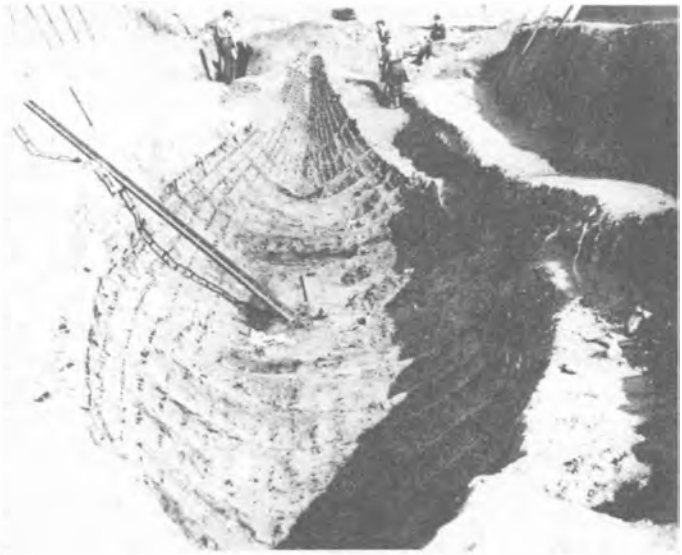

Resim 9 *Sutton Hoo gemi mezarı.*
Sutton Hoo'daki gemi mezarının 7. yüzyılın ortalarındaki Doğu Anglia kralına ait olduğu neredeyse kesindir. Bazı Hıristiyan unsurlar taşımasına karşın karakter olarak öncelikle pagandır. Çeşitli Anglosakson krallıklarının Hıristiyanlaştırılması, İngiliz Kanalı'nın öte tarafında yer alan eşdeğerleri Frenklerden çok daha yavaştı. Tarihçiler Britanya'ya yapılan Anglosakson göçünün batı Roma İmparatorluğu'nun "barbar istilaları"nın bir parçası olduğunu unutma eğilimindedir.

iktidardaki hanedanın kurucu olarak Gwrtheyrnlerden birini gördüğünü düşündürmektedir. Dyfed krallığındaki yer isimleri, İrlandalı tarzı yüksek haçlar ve ogham-taşları hanedanını doğu veya kuzey yerine daha ziyade İrlanda Denizi'nden öteye, batıya baktığını düşündürmektedir. Güneybatıda merkezi Caerwent'te bulunan Gwent krallığı da, geçmişte kalan Roma günlerine bakmış olabilir. Son olarak, Bristol Kanalı'nın diğer yakasındaki, günümüzde Cornwall olarak bilinen Dumnonia Krallığı, güney Galler'den ayrıymış gibi düşünülmemelidir, çünkü Severn'la bağlantıları her zaman çok sıkı olmuştu ve "güney Galler"in Britanya Krallıkları Bristol Kanalı'nın karşısındaki mevkidaşlarıyla, kuzeydekilere kıyasla, daha çok ortak noktaya sahip olması muhtemeldi. Batı Saksonlar tarafından ele geçirilmeden önce Somerset bölgesindeki Britanya kutsal yeri olarak Glastonbury'nin ileri

sürülen rolü, bu bağlamda değerlendirilmeyi hak ediyor. Eğer Severn, güneybatılı Britonları şimdilerde "Galler" olan yerdeki yurttaşları (*"cymry"*) ile bağlayan, birleştirici bir faktör olarak düşünülürse Cornwall kültüründeki bir figür olarak Arthur'un paradoksu da daha anlaşılır hale gelecektir.

Dört kültürümüzden üçüncüsü, bu dönemde genellikle bir "Altın Çağ" sürdüğü kabul edilen İrlanda kültürüdür. İrlanda kültürünün yayılmasının "İskoçya" ve "güney Galler"de meydana gelmesi, Colman (Columbanus olarak Latinceleştirilmiştir) liderliğindeki İrlandalı misyonerleri Batı Avrupa'ya götüren genel hareketin bir parçası olarak görülebilir. Patrick ve diğerlerinin misyonunun etkisi altında, 5. yüzyılda Hıristiyanlık, her ne kadar bir "ani Hıristiyanlaşma" söz konusu olmasa da, İrlanda'da önemli atılımlar yapmıştı. Druidlerin yerini en sonunda Hıristiyan din adamları almıştı, ancak İrlanda toplumundaki diğer önemli kurumlar değişmeden kalmıştı. Örneğin, çokeşlilik uygulaması yüzyıllar boyunca kaybolmadı. Bir kişinin düşmanlarını lanetleme gibi diğer yerel adetler Hıristiyan din adamları tarafından devralınmış görünmektedir. Ancak Hıristiyan öğretiminin nüfusun bazı kesimleri arasında güçlü bir tepki uyandırdığına şüphe yoktur. İrlanda'nın bu yüzyıllarda yetiştirdiği misyonerler belki de kendi zamanımızın köktenci mezhepleri ile karşılaştırılabilir. Onların vaazlarındaki yalın mesajları Moone'daki (Kildare Kontluğu) ve başka yerlerdeki yüksek haçlara oyularak vücut bulan İncil sahnelerinde bulabiliriz.

Yine de, her ne kadar Aziz Patrick tarafından dini değiştirilmiş ve kendi misyonerleri aracılığıyla Britanya'yı etkilemiş olsa da birçok yönden, İrlanda, İrlanda Denizi'nin diğer tarafındaki değişikliklerden pek de etkilenmemiştir. Komşu ada üzerindeki Roma kontrolü bozulmadan kalabilseydi olayların gidişatı elbette farklı gelişebilirdi. Ancak Romalıların Britanya'dan ayrılmasından bir yüzyıl kadar sonra, İrlanda toplumunun yerelleşmiş karakteri kendini öne çıkarmıştır. İrlanda Kilisesi'nin tipik unsurları haline gelen manastır toplulukları, özü itibariyle, kurucu-aziz'in erkek akrabası olan manastır reisinin iktidarın gerçekliğini yaşarken başrahibin ikincil bir rol oynadığı dini bir yapılanma içindeki yerel akraba topluluklarıydı. Bu "coarbs" (yani azizin "mirasçıları") modeli İrlanda'nın bazı bölgelerinde 17. yüzyıla kadar devam etmiştir. İrlandalı misyonerlerin Britanya'nın bazı kısımlarına soktuğu, Roma'nın merkezi kilise sisteminden keskin biçimde ayrılan işte bu sistemdi. Onun gücü, kuvvetli yerel köklerin oluşturulmasında yatıyordu. Ancak, Keltçe-konuşan bölgelere doğru yayılan yeni Anglosakson krallıklarının hükümdarları, hükümetin bir aracı olarak piskoposluk örgütlenmesini daha uygun buluyordu.

Resim 10 *Ardagh Kadehi.*
Günümüzde İrlanda Ulusal Müzesi'nde yer alan Ardagh Kadehi belki de İrlanda Altın Çağı'nın en muhteşem sanatsal hazinesidir. Belirgin Kelt kökenine rağmen nesnenin süslemeleri Germen *"kerbschnitf"* ahşap oymacılığından etkilenmiştir. Dolayısıyla sanatta, herhangi başka bir alanda olduğu gibi, Britanya Adaları bağlamının yanı sıra Avrupa bağlantılarına da uygun dikkatin gösterilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Ancak bu dönemde İrlanda'daki yerelliğin ölçüsünü abartmak bir hata olacaktır. Hıristiyanlık öncesi (daha önce gördüğümüz gibi) kabilesel, kırsal, hiyerarşik ve aile kökenli İrlanda 5. yüzyıldan itibaren önemli siyasal değişimler geçirmiştir. 5. yüzyıl bağımsız küçük krallıklar sisteminin çöküşüne ve kuzey ve iç kesimde *Uí Néill* ve güneyde *Eoghanachta* olmak üzere iki büyük krallığın yükselişine şahitlik etmiştir. Kuzeyde Uí Néill'in yayılması ilk Laigin'in ve sonuçta da Ulaid'in çöküşüne yol açmıştır. Mağlup taraflar, kuzey Britanya'ya (sonraları İskoçya olarak bilinen yere) doğru genişleme ile ortaya çıkan olasılıklar yüzünden teselli bulmuştur. "Eski" ve "yeni" Dalriada 7. yüzyıla kadar siyasi olarak bağlı kalmıştır, ancak bu tarihten çok sonra bile yakın kültürel bağlar devam etmiştir. Dalriada erkekleri İskoçya'ya, bu yüzyıllar boyunca kuzey Britanya'nın tarihinde sırasıyla

önemli rol oynayan "Cenel Loairn" ve "Cenel Gabhrain" (Loam ve Gabran soyları) terimlerinde ifadesini bulan bir kraliyet soyu sistemini getirmiştir. Dalriada ve I. Fergus'tan itibaren gelen efsanevi Kelt kralları, soyunun hatırası varlığını modern döneme kadar pekâlâ sürdürerek İskoç ulusal kimliğinin oluşturulmasında kilit bir unsur olmuştur. Iona adası da İskoçya ve Northumbria'daki misyonerler ile bir bağlantı görevi görmüştür.

İrlanda toplumunun yerelliği İrlanda'nın kuzeyinde Uí Néill üstünlüğünün sürdüğü yüzyıllar boyunca değişmeden kalmadı. Armagh'ın kontrolünü ellerine geçirdiklerinde Uí Néill, Aziz Patrick ile önceki işbirliğini bağımsız manastırlar üzerinde kontrol sağlamanın bir aracı olarak kullanmaya çalıştı. Bu şekilde Clonard ve Clonmacnoise'deki manastır merkezleri Uí Néill etkisi altına girdi. Uí Néill aynı zamanda Aziz Patrick'in hayatının hanedanın politik tutkularıyla uyumlu hale getirilmesi için bir ölçüye kadar yeniden yazıldığı Muirchú ve Tírechán tarafından hazırlanan yeni hayat hikâyelerine de parasal destek sağlamıştır. Brehon Yasalarının 7. yüzyılda, bu yasaların öğrenilmesini sözlü aktarım ile birbirine devreden bir meslek kolu tarafından yürütülen uzun süreli gizlilik geleneğine karşın yeniden kaleme alınma girişimleri olmuştur. Aynı zamanda, Patrick'in kendisinin kurduğu söylenen manastır binaları üzerindeki haklarına dayanan bir vergilendirme sistemine geçiş girişimleri de mevcuttur. Bütün bunlarda Uí Néill, Anglosakson Britanya'daki emsallerinden çok da farklı hareket etmiyordu ve her ne kadar hakkında çok az şey bilsek de güney İrlanda'daki Eoghanachta da benzer çizgilerde bir derebeylik sistemi inşa etmişti. Ancak bu dönemde "ulus-inşası" her anlamda Britanya'da hiçbir yerde olmadığından daha fazlaydı.

Sıra Pict kültüründen bahsetmeye geldi. İdeal olarak, bu dönemle ilgili elimizde Anglosakson, Britanya ve İrlanda kültürlerine dair edebi kanıtların mevcut olmasını isteriz. Bunların yokluğunda ise tarihçi büyük ölçüde arkeolojik malzemeler ve Pict-dışı kaynaklara başvurularla yetinmek zorundadır. Daha önce de bahsedildiği üzere, Hıristiyanlığı Pictlere Iona'nın getirdiği muhtemel olsa da, Bede'deki referanslar Ninialı, kuzey Britanyalı bir piskoposun bunu daha 5. yüzyılda yapmış olabileceğini de düşündürmektedir. İskoçya'nın batısı, Man Adası ve güney Galler'de bulunan İrlanda tarzı yüksek haçlar, İrlanda etkisinin burada batıdaki gibi yaygın olmadığını düşündürecek şekilde Pictland'da mevcut değildir. Yine de, Pict yapımı haç-taşlarının ve Monymusk sandığı gibi metal işlerinin de gösterdiği gibi Pictler arasında Hıristiyan etkisinin var olduğuna da şüphe yoktur. Shetland'daki St. Ninian Adası'ndaki gümüş definesi gibi önemli bir keşif (1958), Viking istilasının arifesinde kuzeyli bir Pict reisinin (veya belki de bir din adamının) zenginliği hakkında bize bir görüş sağlar. Bu ve diğer arkeolojik kanıt parçaları Pict zanaatkârların, Anglosaksonların yanı sıra İrlanda kültürü ile de temas halinde olduklarını göstermektedir. Edebi kanıtlar da Pict Kralı Naiton'un

Resim 11 *Dumbarton Kalesi.*
Dumbarton, Strathclyde Britanya Krallığı'nın Clyde'dan en güneyde Cumbria'ya kadar uzanan ve Normanların gelişine kadar karanlık bir biçimde varlığını sürdüren başkentiydi. Dumbarton adı Gael dilinde "Britonların kalesi" anlamına gelir ve Q-Kelt fatihleri tarafından verilmiştir. Britanya (P-Kelt) adı Ath Clute (Clyde Kayası) idi. Dumbarton 870 yılında Vikinglerin eline geçmiştir. Ön alanda göze çarpan yapı "Dumbarton"un ilk halidir.

Paskalya Yortusu'nun Roma'ya göre tarihlenmesi konusunda Northumbria'nın rehberliğini kabul etmeye gönüllü oluşunu ifadesinin yanı sıra "Roma" modelinde bir kilisenin inşası için bir mimar istediğinden bahseder. Yine de genel olarak Pict kültürü günümüzden ziyade tarihin bir "sorunu" olarak kalmıştır.

"Roma-sonrası yüzyıllar" boyunca, 5. yüzyıldan 8. yüzyıla kadar, Roma İmparatorluğu'nun son dönemdeki görünümünün Britanya Adaları kültürleri üzerine süregelen bir etkisi olmuştur. Britanya'nın batısında yer alan Britanya

krallıkları, Arthur efsanesinin de simgelediği Roma ile ilişkilerinin bilincindeydi. İrlanda'da, Uí Néill'in "Romalılaşma" eğilimleri belirtilmişti. Yine de, en büyük etkinin Anglosaksonlar arasında olduğu görülmektedir. Hıristiyanlığın Roma iktidarı ile ilişkilendirilmesi muhtemelen yeni dinin kabulünü ve atalardan kalma dinlerin reddini daha da kolaylaştırmıştır. Bede'in anlattığına göre Kent Kralı Aethelberht yasalarının "Romalıların yöntemine göre" kaleme alınmasını emretmiştir. Northumbria kralı Ecgfrith'e atıf-yazıtlar Latincedir ve tarihlemesi Roma Kalendleri ile yapılmıştır. Brixworth'teki "7. yüzyılda kuzey Alplerdeki en önemli kilise binası örneği" olarak tarif edilen kilise, tasarımını Roma bazilikasından alır. Sutton Hoo'daki gemi mezarında kilit nesnelerin çoğunda Roma esinlenmesi vardır. Viking istilalarının en hafif sonucu Roma görünümünün gücünün zayıflaması değildi. 8. yüzyılın sonundan itibaren Vikingler ile birlikte "Roma sonrası yüzyıllar" sona erer ve yeni bir dönem başlar.

EK

Bu bölümde "Karanlık Çağlar" denen dönem sırasında bu adaların tarihinin genel bir görünümünü vermeye çalıştım. Bu belki de iddialı, hatta fazla iddialı bir çaba, ancak Bede'e dayanan dört kültür olarak düşünülebilecek Britanya, Sakson, İrlanda ve Pict kültürleri arasındaki büyük farkları ele alan temel noktası makbul görülebilir. Britonları tartışırken John Morris'in, *The Age of Arthur: A History of the British Isles from 350 to 650* (Londra, 1973) kitabı gibi çalışmalardaki kendine aşırı güvenden kaçınmak elzemdir. Profesör David Dumville, "Sub-Roman Britain: History and Legend" (*History,* 1977, ss. 72-104) başlıklı yıkıcı makalesinde kaynakların, Morris'in onlara yüklediği yorumları taşımadığını ortaya koymuştur. Dumville'in Arthur hakkındaki yorumu alıntılamaya hak ediyor: "Ondan çabucak kurtulabileceğimizi düşünüyorum. Tarih kitaplarımızdaki yerini 'ateş olmayan yerden duman çıkmaz' düşünce tarzına borçlu." Aslında Arthur'un önemi, Sakson işgalcilere karşı Brtinya'nın düşmanlığı simgelemesi rolünde yatıyor. Bu tür bir düşmanlık, Sakson liderlerin Britanyalı emsallerini bir ziyafete çağırıp ve sonra, verilen işaretin ardından, onları "Uzun Kılıçlar"la katletmesini anlatan "Uzun Kılıçlar İhaneti" (Brad y Cyllyll Hirion) hikâyesinde tasvir edilmektedir (Morgan, 1984). Olayın İngiliz tarafında Arthur'un hatırası tarihçi Malmesburyli William tarafından çıkarılmıştır. "Bu Arthur günümüzde bile Britonlar arasında pek çok vahşi hikâyenin kahramanıdır." (R. R. Davies'in, *The First English Empire* (Oxford, 2000) kitabından alıntılanmıştır, s. 1.) Daha sonra, 12. yüzyılda, Monmouth Geoffrey'in etkisi sayesinde, Arthur bu adalardaki İngiliz derebeyliğini meşrulaştı-

ran ya da öyle olduğuna inanılan, daha kapsamlı bir İngiliz efsanesinin daha geniş bir İngiliz efsanesinin içine yedirilmiştir (Davies, a.g.e., s. 1.)

Olayın Sakson tarafındaysa, 5. ve 6. yüzyıllarda edebi malzeme eksikliği (dolayısıyla Sutton Hoo'da 7. yüzyıla ait gemi enkazındaki arkeolojik kanıtlarında değeri) bulunuyordu. Bu tür kanıtların yokluğunda, Stubbs (1875) Tacitus'un Germen kabileleri üzerine MS 100 dolaylarında kaleme aldığı (*De Germania*) risalesinden yaptığı çıkarımlarla iddiada bulunmak zorunda kalmış ve sonuç olarak önceki yazıları itibar kaybetmiştir. Ama Stubbs, Saksonların Batı Avrupa'nın barbar istilalarının daha geniş bir modelinin parçasını oluşturduğunu da ortaya çıkarmıştır. Sutton Hoo, Doğu İngiltere'nin Aziz Augustine'in 597 yılındaki gelişinden sonra bile büyük ölçüde pagan bir bölge olduğunu hatırlatmaktadır.

Bede olmadan, tarihsel kalıntılar gerçekten de yetersiz kalacaktır. Ancak, neyse ki, o en azından İngiliz tarihi için *Ecclesiastical History of the English People* (731) kitabında olayları İrlanda ya da Britanya'daki çağdaşı diğer çalışmalardan çok daha üstün bir şekilde ortaya koymuştur. Bede sayesinde, İngilizler geçmişlerinin barbar kökenlerinin gerçeklikleri gizlenmiş ve onları pagan Almanya'dan ziyade Hıristiyan Roma'ya bağlayan bir Hıristiyan versiyonunu elde etmişlerdir. Ama Bede'in bir İngiliz milletinin varlığına yaptığı vurgu bizleri Viking öncesi İngilteresi'ndeki birliğin derecesini abartmaya götürebilir.

Britonlar ve Saksonlar (artık onlara, Bede'i takip ederek, "İngilizler" diyebiliriz) arasındaki kötü ilişkiler 8. yüzyıl ve daha sonrasında da devam etmiştir. Offa Seddi bunun tanığıdır. John Gillingham ayrıca bizlere 731 yılında yazan Bede'in, bir İngiliz kralına –bir Hıristiyan vatandaşına– barbar dediğini anlatır. Aynı zamanda bizlere erken dönem Sakson hukuk kurallarının Britonlara (onlara "Welsh" yani yabancılar diyorlardı) ikinci sınıf vatandaş olarak davrandığını da hatırlatır (Grant ve Stringer, *Uniting the Kingdom?*, 1995, s. 56.). Dört kültürümüz içinden İngilizleri Hıristiyanlığa dönüştürmeye yardım edenlerin İrlanda kültürü olması şaşırtıcı değildir. Bu nedenle James Campbell, İrlandalı Aziz Fursey'nin Doğu Anglia'da 635 dolaylarında İncil'i vaaz ettiğini hatırlatmaktadır (Campbell, 2000, s. 114).

Aziz Fursey gibi figürlerin ortaya çıktığı İrlanda'nın illa dini kişilikler tarihinin "aziz ve âlimlerin" adası olması gerekmiyordu. Örneğin, çokeşlilik uygulaması Hıristiyanlığın gelişinden sonra da varlığını sürdürmüştür. Profesör Daniel Binchy zihin açıcı bir makalesinde (Binchy, 1958) Aziz Patrick'in (y. 450) gelişine rağmen Tara krallığının birkaç nesil boyunca nasıl pagan kaldığını göstermiştir. Binchy aynı zamanda 5. yüzyılda Patrick'in Tara'da Kral Laoghaire ile karşılaşma hikâyesinin doğru olamayacağını kanıtlamasına karşın, bu durum hikâyenin Papa II. John Paul'ün 1979 yılında İrlanda'yı ziyareti sırasında İrlandalı piskoposlar tarafından gerçekmiş gibi anlatılmasını önleyememiştir.

Ancak, 7. yüzyıla gelindiğinde Hıristiyanlık ve seküler bilim arasında bir yakınlaşma olmuş ve kabilelerin sagaları Hıristiyan kronolojik çerçevesi içinde yer almıştı. Böylece İrlanda krallarının soyunu Mil'e (oğulları İspanya'yı terk ederek İrlanda'da yerleşmiştir) ve oradan da Nuh'un oğlu Gomer'e dayandıran *"İstilalar Kitabı" (Lebor Gabala)* ile ulusal bir mitin yükselişi için yol da açılmış oldu. Bu hikâyenin efsanevi karakteri, erken İrlanda tarihi için mevcut kaynakların Galler ve İngiltere'den çok daha bol olduğu gerçeğini göz ardı ettirmemelidir. Örneğin İrlanda soyağaçlarının, birkaç yüz kişiyi işaret eden Anglosakson soyağaçları ile karşılaştırıldığında 20 bin kimliği saptanabilir kişiyi işaret ettiği tahmini yapılmaktadır. Bu zor alanda, yetenekli bir bilimadamı nesli tarafından yapılan çalışmalar İrlanda dışında gerektiği kadar iyi bilinmeyen zengin ödülleri de beraberinde getirmiştir (O Croínín, 1995).

Bu adaların tarihi bağlamında "Karanlık Çağlar" ulusal kimlikler üzerinde halen süren bir etki bırakmıştır. İrlanda açısından, Cuchulain gibi tarihöncesi bir figür bugün bile güçlü bir sembol olarak kalmıştır. Yüksek Tara Krallığı halen etrafındaki gölgeli aurayı korumaktadır. Hepsinden öte, bir 5. yüzyıl insanı olan Aziz Patrick, İrlanda kültüründe halen capcanlı bir varlığa sahiptir.

Bu dönemin etkisi, seçimli "eski anayasa"nın izlerinin MÖ 4. yüzyıla, Dalriada Kralı Fergus'a dek takip edilebildiği İskoç tarihinde de epey uzun süre hissedilmiştir. Bu, hiç şüphesiz, bir efsaneydi, ama İskoçya'nın batısındaki sağlam bir İrlanda varlığının şüphesiz gerçeğine dayanıyordu. 16. yüzyılda hümanist bilimadamları Boéce ve Buchanan, Dalriada monarşisinin önemini vurgulamaya devam etti ve 18. yüzyılda James Macpherson, kuzeyli Homeros olarak görülen "Ossian"ın edebi eserlerini keşfetti (ya da bizzat kendi uydurdu). Ancak, 5. yüzyılda modern anlamda bir "İskoçya" yoktu. İrlandalı, Britanyalı, Pictli ve Sakson olmak üzere dört etnik grup hâlâ üstünlük ya da hayatta kalmak için mücadele ediyordu. 9. yüzyıla kadar İskoçya'yı "andıran" bir siyasi birlik ortaya çıkmamıştı.

Genel okuyucu, yetenekli bilimadamları neslinin makalelerine özellikle de David Dumville'in *Histories and Pseudo-histories of the Insular Middle Ages* (Aldershot, 1990), Daibhi O Croínín'in *Early Medieval Ireland 400-1200* (Londra, 1995) ve James Campbell'ın *The Anglo-Saxon State* (Londra, 2000) metinlerine dönüp bakabilecek kadar talihlidir. Donnchadh O Corràin'in yazısı, "Irish Origin Legends and Genealogy: Recurrent Aetiologies" (T. Nyberg ve diğerlerinin editörlüğünde, *History and Heroic Tale,* 1983, ss. 51-96.) en aydınlatıcı olandır. Patrick Wormald'ın başyapıtı *The Making of English Law: King Alfred to the Twelfth Century*'nin (Oxford, 1999) ilk bölümü uzman olmayan kişilere bu zor alanı daha ulaşılabilir kılar. Daniel Binchy bu başlığa her zaman için berraklık getirmiştir (Okuma Listesi'ne bakınız). Bahsedilmesi gereken bir konu daha var. Bizim "Bri-

tanya Adaları" odağımız, bizi bu adaların tarihinin Avrupa boyutu konusunda körleştirmemelidir. Bu durum özellikle de misyonerleri İngiltere'nin halen pagan olduğu yüzyıllarda, Boniface'nin (y. 750) ve daha sonra Alcuin'in (y. 800) en parlak döneminden çok önce Batı Avrupa üzerinde hatırı sayılır bir etki bırakan İrlanda için böyledir.

Bu dönemin sonraki nesiller için büyük oranda önemi, İskoçya'nın batısının "gaelleştirilmesinde" yatıyor. Bunun nasıl gerçekleştiği David Dumville tarafından kaleme alınan yakın tarihli bir makalede de gösterildiği gibi halen bir tartışma konusudur (Dumville, 2002). Bunun devam etmekte olan etkileri İrlanda ve Britanya'nın, onları birbirinden ayrı tutmak isteyen ulusal tarihçilerin çabalarına rağmen nasıl etkileşimde bulunduklarına dair ders niteliğinde bir hatırlatıcıdır.

Anglosakson yeni gelenlerin kuzey Tweed'e kalıcı olarak yerleşmeleri de yine bu dönemde olmuştur. Daha önce de gördüğümüz gibi, İskoçya bu dönemde, yani 500-800 arasında ayrı ve düşman etnik grupların değişken bir karmaşık yapısı durumundadır: Britanyalı (yani "Galliler"), "İskoç" (yani Gaeller), Anglosaksonlar ve Pictliler. Bu karışıma yakında Viking unsurları da eklenecektir. Aslında, Robert Bruce liderliğinde (1274-1329) en sonunda bir İskoç ulusunun ortaya çıkışı epey şaşırtıcıdır.

4

Vikingler ve Eski Düzenin Yıkılışı

9. yüzyılın başlarında, Britanya Adaları kültürleri arasında var olan denge; yeni ve denizden bir gücün, yani Vikinglerin saldırısı ile altüst olmuştu. İlk Viking baskınları 8. yüzyılın son on yılında Lindisfarne'ın (793) yağmalandığı zamanlarda gerçekleşmişti. Bu zamandan itibaren bir bütün olarak Britanya Adaları halkları artan baskılara maruz kalmışlardır. Hayati bir icat olan uzun gemileri sayesinde, Vikingler uzunca bir dönem İrlanda Denizi ve Kuzey Denizi'nde hâkimiyet kurabilmişti. Vikinglerin Britanya ve İrlanda kıyılarının yanı sıra Man Adası, Shetland, Orkney ve Hebridler de dahil komşu adalar boyunca yerleşimler kurmalarının bir sonucu olarak bütünüyle yen bir durum ortaya çıkmıştı. Her ne kadar siyasi güçleri, kısmen siyasi bölünmelerin bir sonucu olarak, en sonunda düşmüş olsa da, kurdukları topluluklar yüzyıllardır etnik açıdan diğerlerinden farklı kalmıştır. Vikinglerin gelişi ile birlikte Britanya Adaları'nda geçmişten kesin hatlarla ayrılan yepyeni bir dönemin başladığı söylenebilir.

"Viking" terimi "korsan"lar için kullanılan bir terimden kaynaklanmıştır, ancak daha önce Saksonlarda da olduğu gibi korsanlık en sonunda kolonileşmeye de yol açmıştır. İrlanda Denizi, Hebridler adalarından güneye doğru büyük ölçüde Vikinglerin egemenliği altında olmasına karşın çeşitli gruplar arasında siyasi birlik olduğunu varsaymak bir hata olur. (İrlandalılar "koyu tenli yabancıları" *dubhgaill*, "açık tenli yabancılardan" *fiongaill* ayrı tutuyorlardı, *"Fingal"* kelimesi de buradan gelir.) 9. yüzyılda Dublin, Cork, Waterford ve Limerick'te ticaret mekânları oluşturulmuştur. Man Adası en önemli stratejik merkez haline gelmiştir. Kuzey Denizi de Danimarkalı etkisi altına girmiştir. Northumbria'nın başkenti York, kendi önemine sahip İskandinav Dublini'ne rakip büyük bir Viking antreposuna dönüştürülmüştür. 9. yüzyılın ortalarından itibaren (856) doğu kıyısında büyük ölçekli Danimarka kolonileştirmesi gerçekleşmiştir. İngiltere'nin doğu kesimlerinde, Mercia'nın geniş düzlükleri Danimarka'nın beş şehri Lincoln, Leicester, Derby, Nottingham ve Stamford'dan kontrol edilmeye başlanmıştı. Tüm bu şehirlerin nehir

Harita 8 Vikinglerin etkisi: 8. yüzyılın sonlarından 11. yüzyılın başlarına kadar.

yoluyla Kuzey Denizi'ne erişimleri vardı. İrlanda Denizi bölgesindeyse Cumbria ve Wirral'da ikinci bir yayılma ortaya çıktığı halde bu kez yerleşimciler Batı "İskoçya" ve Batı Adaları'nda bulunan İskandinav kolonilerden gelmişlerdir. 10. yüzyılın büyük bir kısmı, Vikinglerin çeşitli grupları arasındaki iktidar mücadelesi ile geçmiştir. Dolayısıyla, 10. yüzyılda sahneye, Danimarka'nın hâkimiyetindeki York krallığının kontrolünü ele geçirmeye uğraşan, ama sonuçta başarılı olamayan Dublinli Norse kralları çıktı.

Özellikle de İngiliz tarihine ait geleneksel yorumlar Vikinglerin önemini yeterince vurgulamama eğilimindedir. İngiliz tarihi ile ilgili pek çok metin 5. yüzyıldan Norman İstilası'na kadar olan süreçte bir Anglosakson İngiltere'nin sürekliliğini varsayar. Ancak, Batı Avrupa'yı bir bütün olarak düşünen Fransız tarihçi Marc Bloch, Viking istilalarının toplumsal ve siyasi yapılarda devrimci değişikliklere yol açacak tepkileri harekete geçirdiğini savunmuştur. Daniel Binchy de, bu dönemdeki İrlanda hakkında çalışmasında (*Proceedings of the Dublin Congress of Celtic Studies*, 1962 kitabında) "Eski Düzenin Yıkılışı"ndan bahsetmiştir. Britanya Adaları bağlamında, süreklilikten ziyade radikal değişimi vurgulayan bir bakış açısı daha mantıklı olacaktır. Hem doğrudan kendi eylemleriyle hem de dolaylı olarak uyandırdığı tepkilerle Vikingler, genel siyasi evrim sürecinde ufak bir kırılmanın nedeninden ziyade devrimin ajanları olarak görülebilir.

Önce doğu Britanya'yı ele alacak olursak Viking istilalarının devrimci etkisi daha belirgindir. Vikingler aslında Northumbria ve Mercia'da kukla-krallar oluşturmuş, ancak 10. yüzyılın ilk yarısında bu krallıklar ortadan kalkmıştır. Bu kralların desteklemiş olduğu Hıristiyan Kilisesi de ağır darbeler almıştır. Siyasi açıdan, bunun sonucu Bernicia, Northumbria ve kuzey Tweed'i kuzeyden gelecek saldırılara maruz kalacak biçimde izole halde bırakmak olmuştu. Bu bölgenin geleceği Gael egemenliğindeki "İskoç Krallığı" ile birlikte hareket etmek olacaktı. Daha batıda, Strathclyde krallığı pahasına oluşturulan Cumbria'daki Anglosakson yerleşimi ise ortadan kaldırılmıştı. Deira'ya (güney Northumbria) ve daha güneyde Lindsey, Doğu Anglia ve Mercia'ya Danimarkalı çok sayıda yerleşimci gelmiş, görünüşe göre sıklıkla da Anglosaksonların yanına yerleşmişlerdi. Keltler nasıl Britanya'nın bu bölümünde ikinci sınıf vatandaş haline geldiyse, Anglosaksonlar da vakti gelince aynı duruma düşmüştür. Anglosakson seçkinleri, mezarlardaki kanıtları doğru kabul edersek, askeri bir aristokrasidir. Yeni toplumsal düzen ise büyük ölçüde çiftçilere dayanıyordu. Northumbria'nın aristokratik sanatsal geleneğinin zayıflamış olmasına rağmen bütünüyle ortadan kalkmaması şaşırtıcı değildir. Britanya'nın doğu kıyısı boyunca "Anglosakson İngilteresi"nin varlığı her anlamda sonlanmıştı. Yorklu Alcuin'in Roma ve Karolenj imparatorluğu ile bağlantılı Hıristiyan okur-yazar kültürü, yerini Danimarka ve Norveç'i örnek alan pagan, sözlü bir kültüre bırakmıştır.

9. yüzyılda bu bölgede ortaya çıkan yeni toplum, her ne kadar aralarındaki zıtlık kesin değilse de, yerini aldığı toplumdan daha pazar odaklıydı. Anglosakson sikkeleri (*sceattas*) 8. yüzyılda Londra ve Rheinland arasındaki ticaretin varlığını doğrulamaktadır. Hamwih limanı (Bugünkü Southampton'a yakın) epey kalkınmıştı. Ancak Vikinglerin ticaret eğilimi farklı bir düzene sahipti. York, Britanya Adaları'ndaki tek rakibi Dublin olan uluslararası bir ticaret merkezi haline geldi. Diğer önemli ticaret merkezleri ise doğu kıyısı boyunca Lincoln, Thetford ve

Resim 12 *Lindisfarne Anma Taşı.*
Northumbria kıyısı açıklarında bir ada üzerindeki Kelt manastırı Lindisfarne, Kral Oswald'ın davetiyle gelen İonalı keşiş Aedan tarafından kurulmuştur. Northumbria'da Hıristiyanlık 664 yılındaki Whitby Meclisi ile çatışan Kelt ve Roma geleneklerinin bir karışımıydı. Olaylarda görülen tuhaf bir sapma sonucu Lindisfarneli Aziz Cuthbert'in kalıntıları, Kelt bağlantılarının gözden kaybolduğu Durham'da kutsal kabul edilmiştir. Burada manastırın tahliyesine yol açan Viking baskınlarının anılması tasvir edilmiştir.

Norwich'te ortaya çıktı. Londra'da Viking tüccarlarından oluşan, gelişen bir topluluk vardı. Batı kıyısında, Bristol İrlanda ile ticarette uzmanlaşmış önemli bir liman haline geldi. Fransız kıyı bölgeleri ile ticaret de artmıştı.

Viking akınlarının ilk yıllarında, korsanlık ve ticaret ayrılmaz biçimde iç içe geçmişti. Yaptıkları ticaret korsanlık ve korsanlık da yaptıkları ticaret olmuştu. Cuerdale'deki Kufi *dirhemleri* de dahil içinde 7 binin üzerinde sikkenin bulunduğu define, İngiltere'nin İskandinav kontrolü altındaki bölgeleri ve Rusya ile kendi temasları bulunan Baltık ticaret bölgesi arasında var olan ticaret bağlantılarını göstermektedir. Danimarkalılarla bağlantılı ticari değişikliklerin bir diğer göstergesi de 9. yüzyılın ortalarında kusursuz çömlek tornalarının aniden (arkeologlar tarafın-

dan yanlış biçimde "Saxo-Norman" olarak adlandırılır) ortaya çıkışıdır. Bu çömleklerin kullanımı Danimarkalıların yerleştiği her yere yayılmıştı. Böyle bir talebin olması, Viking öncesi Northumbria'da var olan aristokratlarla sınırlı bir pazarın aksine bir "kitle pazarı"nın varlığını düşündürmektedir. Bunun aksine, Wessex'teki çömlekçilik, krallığın daha muhafazakâr toplumsal yapısını gösterecek biçimde büyük ölçüde elyapımı olarak kalmıştır. Artık, Danimarka egemenliğinde olan Britanya'nın doğu yarısının (Domesday Kitabı'ndaki kanıtlara göre) İngiltere'nin diğer kısımlarına göre daha zengin ve daha yoğun nüfuslu olması tesadüf değildir.

Yukarıda, Roma sonrası yüzyıllarda bile İngiltere'nin doğu yarısının iç kesimlere göre daha az katı bir derebeylik sistemine dayalı toplumsal yapıya sahip olduğu öne sürülmüştü. Vikinglerin özgür kişilerin artmasına katkı sağladığı neredeyse kesindir. Maitland uzun süre önce yaptığı yorumunda doğuda, iç kesimler ve Batı'nın serf karakteristiğinin aksine *liberi homines* veya "sokemen" oranının yüksekliğinden bahseder. Tüm özgür kişilerin Vikinglerin soyundan gelmiş olması gerekmez, ama İskandinav yerleşiminin çok olduğu Lincolnshire'de 10 bin, Norfolk'da 5 bin ve Leicestershire'da yaklaşık 2 bin özgür kişinin varlığı aradaki güçlü bağlantı için etkili bir kanıttır. Efendi ve vasal arasındaki feodal bağ Viking toplumuna özgü bir karakteristik gibi görünmüyor. Eğer böyle bir kişiden bahsedeceksek, tipik bir Viking, özgür-olmayan işgücü üzerinde kontrol sağlamaya uğraşan bir savaşçı değil, silahlı bir çiftçi gibi durmaktadır. Vikingli çiftçiler, *wapentake*[1] isminden de anlaşılacağı üzere kendi yerel toplulukları içinde silah taşıma geleneğine sahiptir. Siyasi karar almaya aktif katılım *things* (Thingwall gibi yer isimlerinin nedeni de budur) adı verilen düzenli toplantılarla teşvik edilmiştir.

Yerel tarihçiler de Norman istilasından sonra, 13. yüzyılda bile ve tımarların[2] kontrolüne doğru eğilim en yüksek noktasındayken, Norfolk'un doğusunun nasıl olup da, olağanüstü biçimde esnek ve özgür bir toplumsal yapıya sahip olduğu konusunda kargaşaya düşmüşlerdir. Bölünebilir miras epey yaygındı ve köylülerin çoğu halihazırda arazi devretme hakkına sahipti. Kiracılar tarafından umumi hukuk mahkemelerine başvurulması İngiltere'nin bu bölümünde çok da nadir değildi. Aynı zamanda, Vikinglere karşı askeri başarılarının ardından (y. 900) Wessex hükümdarlarının İskandinav bölgelerinde "yüzler" ve "onlar" meclislerini başarısız olmaları da önemlidir. Wessex'te yüzler meclisinin her üyesi aynı zamanda bir onlar meclisine (on ya da on iki kişilik erkekler topluluğu) bağlı olmak ve diğer üyelerin davranışlarının sorumluluğunu kabul etmek zorundaydı. Danelaw'da tür

1 Aynı zamanda kontluk bölgesinin bir bölümü anlamına gelen *wapentake* terimi; *weapon-take*, yani silah taşıma kelimelerinin birleşiminden türetilmiştir. (ç.n.)

2 *Manorial*. Her ne kadar feodal sistem, Osmanlı'daki tımar sistemi ile benzerlik gösterse de birebir aynı oldukları söylenemez. Buna karşın *manorial* kelimesi metin boyunca benzer bir idari ve ekonomik birimi temsil ettiğinden tımar olarak adlandırılacaktır. (ç.n.)

kurumların yokluğu Viking toplumunun İngiltere'nin geri kalanına ne kadar daha az otoriter olduğunun ölçüsünü göstermektedir.

Batı Sakson monarşisinin 10. yüzyılın başlarından itibaren yaşadığı askeri canlanma, kuzey Humber'daki Anglosakson kültürel, siyasi ve sosyal hâkimiyetini geri getirmemiştir. Wessex krallarının geçici bir "bayrak açma"nın aksine, gerçek güçlerinin ölçüsü için iyi bir rehber olan kraliyet yol haritaları büyük ölçüde Thames'in güneyindeki bir alan ile sınırlıydı. Gelecekte uzun bir süre boyunca, Danelaw ve İngiltere'nin geri kalanı arasında kısmen dil, hukuk, din ve sanatta önemli farklılıklar ortaya çıkmıştı. Doğu, batı Sakson monarşisini, özerkliğine saygı duymaya zorlayan çok daha farklı bir toplumdu. Viking akınlarının 10. yüzyılın sonlarında tekrar canlanması ve Cnut (1016-1035) döneminde bütün İngiltere'de Danimarka egemenliğinin kurulması ayrılık duygusunu azaltmada pek de işe yaramamıştır. Hatta Normanların hâkimiyeti altındayken bile Danelaw kendi karakterinin büyük bir kısmını korumak zorunda kalmıştı.

Britanya'nın doğu kıyısının İskandinavlar tarafından istilası Eski Düzenin çöküşünü ve onun yerine yeni bir toplumun yaratılması getirdi. Danimarkalıların kolonileştirme dürtüsü devam etmesi halinde, "İngiltere" pekâlâ bir "Yeni Danimarka"ya dönüşmüş olabilirdi. İlginin başka bölgelere kayması ve İskandinavlar arasında yaşanan bölünmeler de dahil olmak üzere çeşitli nedenlerle, Anglosaksonların fethi asla tamamlanamamıştı. Ancak, dolaylı olarak yeni gelenler tarafından ortaya konan tehdit, Wessex'in Northumbria ve Mercia'nın kaderinden kaçmayı başardığı güneyde devrimci değişikliklere yol açtı. Art arda gelen güçlü krallar Alfred (871-99), Yaşlı Edward (899-924), Aethelstan (924-39), Edmund (939-46), Eadred (946-55), Eadwig (955-9) ve Edgar'ın (959-75) yönetiminde Wessex olağanüstü bir egemenlik dönemi geçirdi. 10. yüzyıl, gerçek anlamda bir "Wessex Çağı" idi.

Bu başarılar bir bedel ödemeden elde edilmemişti. Wessex ve onun kontrolüne giren bölgeler, karakter olarak daha merkezi ve askeri bir hal almıştı. Aslında, Mercia ve Doğu Anglia için, Wessex tarafından "özgürleştirilmek" bir efendinin yerine bir başkasının geçmesi anlamına geliyordu. Bu içsel kültürel bölünmeleri, "İngiliz ulusu"nun inşası yönünde bir tarihsel bir hareket olarak vurgulayan bir yorum içerisinde görmezden gelmek gerçekten de hayli kolaydır. Vakti gelince Wessex'in Danimarkalılara karşı askeri başarılarına rağmen Mercia, batı Sakson monarşisi altında huzursuzluk göstermeye başlamıştır. Aslında 11. yüzyılın başlarında, Mercia kontluğu önemli ölçüde özerkti.

Aethelstan'dan itibaren gelen yeni monarşi kendini İlahi İrade'nin bir aracı olarak sunmuş ve sonuç olarak da "kabilesel" düşünceye dayalı herhangi bir muhalefetin üzerinde ve ondan yukarıda üstün bir statünün sefasını sürmüştür. Özellikle

Edgar anlaşıldığı kadarıyla kendini bir yarı-rahip statüsüne sahip olarak görüyordu. Bath'ta 973 yılındaki gösterişli taç giyme töreni, monarşik ideolojisinin gelişiminde yeni bir noktayı işaret ediyordu. Töreni yöneten ruhbanlar İsa'dan bir istekte bulunarak "bu krala tıpkı rahipler, krallar, peygamberler ve şehitlere sürdüğün gibi kutsal yağdan sür" demişlerdi. Kısa bir süre önce Alfred muhtemelen görünürdeki ideolojik hedef için Büyük Gregory ve Boethius'un eserlerini tercüme etmişti.

10. yüzyıldan önce, krallık daha ziyade derebeylik özellikleri taşıyordu. Böylece *Tribal Hidage* olarak bilinen Mercia'nın 7. yüzyıla ait vergilendirme belgesi, monarşik görünüm altında farklı "kabile" topluluklarını ortaya koymaktadır. Bunun aksine, yeni batı Sakson hükümdarları Danelaw'un fethi temelinde, teoride eskiden "kabile" bölgesi olan toprakları doğrudan devralma gücünün zevkini yaşıyorlardı. Geniş bir *demesne*[1] ve kraliyet emrindeki Kilise topraklarında bulunan bir su sarnıcı, fethedilen topraklardaki kraliyet gücünün temelini oluşturmuştur. Kraliyet tapuları bu alanlara yeni gelenler için hukuki destek sağlamıştır. Wessex askeri başarı elde ettikten sonra daha önce orada bulunan Mercia, Doğu Anglia, Essex, Sussex ve Kent krallıklarını yutmuştu (ya da yutmaya çabalamıştı). Bu batı Sakson yayılımı Viking istilaları sayesinde mümkün olmuştu.

Danimarkalılar tüccar ve çiftçilerin baskın olduğu bir toplum yaratmış olsaydı, batı Sakson kralları, durumun gerektirdiği şekilde, askeri bir devlet vücuda getirirdi. Modern araştırmaların da gösterdiği gibi, İngiliz tarihinin önemli bir parçası olan "*shire*" ve "*hundred*"[2] idari birimlerinin sivilden çok askeri bir işlevi vardır. Kraliyet ordusu ("*fyrd*") 19. yüzyıla özgü popüler görünümdeki gibi halktan devşirme değil, daha ziyade vasallık bağlarıyla krala bağlı bir yarı feodal bir birimdi. Alfred ve haleflerinin Danimarkalılara karşı tepkilerinin bir parçası olarak kurdukları kraliyet kentleri esas itibariyle, karakter olarak ticariden çok askeri anlamda takviye edilmiş merkezler sistemiydi ve dolayısıyla Danimarkalı York, Lincoln ve Norwich şehirlerinden epey farklıydı. Danimarka Merciası'nın fethi önceki kabile bölgelerinin de, terimin (*aldermen*)[3] modern çağrışımının düşündürdüğü şekilde sivil devlet memurları değil, daha ziyade askeri valiler olan *ealdormen* yönetiminde Wessex-tarzı "*shire*" birimlerinin yeniden örgütlenmesini mümkün hale getirmiştir. Bu, Wessex kralları için bütünüyle yeni bir vazgeçiş durumu değildi. Büyük resme bakıldığında, Devon, Somerset ve Dorset'in daha erken bir dönemde Ine (ö. y. 726) egemenliğine tabi kılınması ve kolonileştirilmesinde kullanılan politika ve uygulamalarının bir uzantısıydı. Hanedanının askeri emelleri de onları eninde sonunda

1 Serflere ya da özgür çiftçiye ait olmayan senyör toprakları. Bunlar özgür çiftçilerin ya da serflerin topraklarının yanında da yer alabilirlerdi. (ç.n.)

2 Saksonlar ülkeyi yönetmek ve rahat vergi toplayabilmek için *shire* ve *hundred* olmak üzere idari bilimlere bölmüşlerdir. (ç.n.)

3 Kent meclisi üyesi. (ç.n.)

Anglosakson topraklarının ötesine, İskoçya'ya sürmekti. 973 yılı yani, Edgar'ın sekiz yanaşma kralı tarafından Dee nehrine atıldığının söylendiği sıralar bu durumun vardığı en yüksek noktaydı.

"Feodalizm", askerlik hizmeti karşılığında toprağın elde tutulması anlamında alınırsa, yeni monarşi bir feodal toplum vücuda getirmiştir. Danimarka tehdidi, konumları özgür olmayan işgücünü esas alan bir tımar sistemine dayalı uzman bir savaşçı sınıfa ihtiyaç duyulmasını sağlamıştı. Böylelikle "özgürleşme" yıllarında Anglosakson köylülüğünün durumunun kulluktan daha da beter hale gerilediğinin anlaşıldığı bir çelişki ortaya çıkmıştı. Batı Sakson kontrolü altındaki bu bölgelerde "kabile toplumu"nun yerini "derebeyi toplumu" almıştı. Mercia'nın batısında oluşturulan yeni *shire* birimlerinin daha önceki dönemin geleneksel "kabile" birimleri ile hiçbir ilişkisi yoktu. *Burghal Hidage* olarak bilinen erken 10. yüzyıl belgesi, daha önceki *Tribal Hidage*'dan beri yaşanan değişimleri gözler önüne serer. Yeni *shire* birimleri kraliyet kontrolü altında şehir merkezleri etrafında örgütlenmişti ve isimlerini de, Wessex'te olduğu gibi kabilesel ilişkilerden değil (Somerset ve Dorset gibi) buralardan almışlardı (örneğin; Gloucestershire, Derbyshire). Batı Sakson imparatorluğunun temelini de işte bu yeni merkezler ve bunlarla ilişkili kaleler (*burg*lar) oluşturur. *Burghal Hidage*'ın açıkça ortaya koyduğu gibi, bu askeri yerleşimler "*hide*" (bölgenin ölçüsüne göre çeşitlilik gösteren aile-boyu bir arazi biçimi) olarak bilinen birime göre değerlendirilen miktarlarda zorunlu erkek ve malzeme toplanmasına dayanıyordu. Buna göre Winchester 2 bin 400 *hide* olarak değerlendiriliyordu.

Bu yeni derebeyi toplumunda halihazırda zayıf olan akrabalık bağları, yukarıdan dayatılan feodal görevlere halen çok daha fazla boyun eğmekteydi. Zayıflatma süreci, kraliyet hâkimleri tarafından yönetilen kraliyet adaletinin yeni bir önem kazanmaya başlamasıyla çok daha ileri taşındı. Bu değişim, belki de üyelerinin davranışlarından her bir bireyin sorumlu tutulduğu on ila on iki kişiden oluşan, "*tithing*" adı verilen suni toplulukların oluşturulmasında da görülebilir. Kraliyet emirlerine uymamak bir akraba topluluğuna uygun cezalarla değil, kralın temsilcisinin emriyle kırbaçlanma ile cezalandırıldı. Yukarıdan dayatılan hukuk, topluluklar arasındaki karşılıklı etkileşime dayalı geleneksel hukukun yerini almaya başlamıştı.

Yeni monarşinin dini yönleri özellikle ilgili değişikliklerin yapısının geniş kapsamlı etkilerini göstermektedir. "Onuncu Yüzyıl Reformu" kraliyet himayesinde Wessex, Mercia ve Doğu Anglia'ya yeni tarz bir manastır sistemini aşılayan bir hareket olmuştu. Bu reform hareketinin üç lideri Dunstan (ö. 988), Aethelwold (ö. 984) ve Oswald (ö. 992), tüm keşiş-piskoposlar ve tüm akıl ve kuvvet insanları Edgar'ın (959-75) kraliyet sarayı ile ilişkili durumdaydı. Onların reform eleştirileri "şehvetli din adamları" olarak adlandırdıkları evlenmiş rahiplere yöneltilmişti ve

onların reformları yerel akraba topluluklarının gücünü ve nüfuzunu azaltmayı hedefliyordu. Kralın da arka çıkmasıyla, yerel aristokratların desteğine hiçbir şekilde borçlu olmadan donanımlı manastırlar inşa etmeyi başarmışlardı. Bu dönemde Peterborough (966) ve Ramsey (y. 971) gibi bazıları "özgürleşmiş" Doğu Anglia'da, diğerleri Mercia'da olmak üzere otuzdan fazla manastır kurulmuştur. "Onuncu Yüzyıl Reformu" ile ilişkili en muhteşem olay ise 964 yılında Winchester Katedrali'ndeki din adamlarının yerine Abington'daki yeni manastırdan rahiplerin geçmesi oldu. Kraliyetin hibesiyle hatırı sayılır bir mülkün de eklendiği yeni manastırlar, kraliyet nüfuzunun merkezleri haline gelmişti. Edgar'ın 973 yılında Bath'da imparatorluk tacı giyme töreninde, kraliçenin başrahip ve başrahibelerin yanında keşiş ve rahibeleri de hoş tutmak zorunda kaldığına hiç şüphe yoktur.

Edgar'ın saltanatı da yerel çıkarlar pahasına piskoposluk nüfusu üzerine canlanan bir vurguya da tanıklık etmiştir. Mercia'da Oswald, kralın da desteğiyle, Worcester kilisesinin topraklarını genişletmiştir. Kraliyetin genişleme temeline karşı, yeni rahipler piskoposluğun belkemiği haline geldi. Manastır piskoposları aslında kraliyet piskoposlarıydı. Ancak Edgar öldüğünde, rahiplere güneybatı Mercia'da güçlü bir tepki olmuştu ve nüfuzlarının azaldığını gören yerel soylular yeni gelenleri kovup kendi din görevlilerini geri çağırdılar.

Yeni tarz bir ulusal monarşi için reformcuların propagandacı olarak rolü aynı derecede önemliydi. Dunstan, Aethelwold ve Oswald; hepsi de "Tanrısal Prensi" yenilenmenin seçilmiş bir aracı olarak görüyorlardı. Anglosakson Kronikleri "Tanrı'nın kral ve kontların onun iradesine neşe içinde teslim olması konusunda ona [Edgar] yardım ettiğini" anlatır. 970 dolaylarında İngiltere'deki manastır yaşamını düzenlemek üzere hazırlanan *Regularis Concordia Anglicae Nationis* yasası krala çok büyük bir nüfuz veriyordu. Başrahiplerin "özgürce" seçilmesi gerekiyordu, ancak onlar da kraliyet imtiyazlarına tabi olacaktı. 11. yüzyılın başlarında, art arta Londra piskoposu, Worcester piskoposu ve York başpiskoposu olan Wulfstan (ö. 1023), her ne kadar kral artık Danimarkalı Cnut da olsa kraliyet otoritesinin özellikle güçlü bir savunucusu olmuştu.

10. yüzyılda hem Kilise hem de Devlet'te, sonraki nesillerin toplumsal ve siyasal devrim olarak adlandıracakları bir durum gerçekleşmişti. Ancak, burada verilen resim doğru ise söz konusu olan basit bir evrim değildi. Viking dönemi, "Eski Düzen"in çöküşünü beraberinde getirmiş ve yeni tarz bir monarşinin iktidarını Wessex'ten İngiltere'deki Mercia ve Danelaw'a kadar genişletebileceği koşulları oluşturmuştu. Bilmediğimiz ise, bu "imparatorluk"un yeni asimile olmuş sakinleri tarafından ne ölçüde kabul edildiğidir. Bu durumun "Hazırlıksız" Aethelred'in (978-1016) saltanatında yarattığı sorunlar ağır vergilendirme yükü, askeri tarz hükümeti, "reformlaşmış" manastır sistemi ve değersizleşen köylülüğüyle Wessex

tarzı monarşisinin geleneksel yorumların bizi inandırdığı kadar evrensel bir destek görmediğini düşündürmektedir.

Aslında yeni monarşinin ömrü de Edgar'ınkini geçmemiştir. Tahttaki ardıllık ile ilgili siyasi sorunların ortaya çıktığı görülmektedir. Buna ek olarak, yeni güçlenen rahiplere yönelik hatırı sayılır ölçüde bir düşmanlık da vardı. Son olarak, 980'den itibaren, Danimarka baskınları yeniden alevlenmişti. Aethelred kendi verasetinin pek çok sorun ile başa çıkamayacağını ortaya koymuştu. 1002 yılında İngiltere'de yaşayan tüm Danimarkalıların katlini emretmek gibi umarsız ve elverişsiz bir çareye zorlandı. Onun saltanatı İngiltere'nin kontrolü için Wessex kralı ve Danimarka kralları arasında uzun süreli bir mücadeleye tanıklık etmiştir. 1016 yılında Aethelred öldü ve sonunda onun yerine Dane Cnut (1016-1035) geçti. Artık dört eyalete ayrılmış bulunan, her biri de Cnut'un bir temsilcisi tarafından yönetilen "İngiltere" gerçekte Danimarka'nın bir sömürgesi haline gelmişti. Her ne kadar Aethelred'in oğlu Edward, 1042 yılında tahta dönmüş olsa da, Cnut'un ölümünden birkaç yıl sonra, Danimarka ile İngiltere'nin bağları güçlü kaldı. Danelaw hâlâ kendi hukuku ve kültürü olan, daha ziyade bir Danimarka eyaletiydi. Norveç kralları da, İngiliz tahtı üzerinde hak iddia ediyorlardı. 11. yüzyılın ortalarında 793'teki Viking baskınları ile başlayan dönemin sona erdiğine dair işaretler çok azdı. Halihazırda, İngiliz Kuzey Denizi eyaletinin geleceğinin İskandinavya ile bağlantılı olacağına dair bir görüntü vardı.

10. yüzyılın sonları ve 11. yüzyılın ilk yarısında yaşanan olaylar, "Anglosakson İngilteresi" açısından 500 dolayları ila 1066 arasındaki tüm dönemi kapsayan bir kavramsallaştırma sorununu ortaya çıkarmaktadır. 11. yüzyılın başlarında, olayların kontrolü Danimarkalı sömürgecilerdeydi ve "Anglosakson" terimi bizim durumun gerçekliklerini anlamamıza bir ölçüde engel olmaktadır. Bu nedenle konuyu, her biri diğerlerinden etkilenmiş olsa da, kendi farklı geleneğine sahip birkaç altkültür açısından ele almaya devam edebiliriz. Bazı açılardan, dönemin sanatı bu durumu –doğunun Viking motifleri ve Wessex'in Karolenj eğilimleri arasındaki farklılıklarla birlikte– tarihsel kanıtların geleneksel biçimlerinden çok daha açık biçimde ortaya konulmasını sağlar. Her ne kadar alanda çalışan merhum Patrick Wormald gibi bazı uzmanlar için bu bütünüyle kabul edilemez de olsa, bu zamanlarda belki de herhangi bir İngiliz "ulusu" yoktu.

Orkney'den güneye doğru batı deniz kanallarındaki Viking etkisi, 6. yüzyıldan beri gelişmiş kültürel bağların yerini alan İrlanda ve İngiltere arasındaki yeni bağlantılar yaratma gücüne sahipti. O zamanlarda İskandinav kültürü Orkney, Shetland ve Dış Hebridler'de baskındı. Viking şehirleri Dublin, Cork, Wexford ve Wicklow İrlanda Denizi'nin batı yanına egemendi. Viking kontrolünün İngiliz yönetiminin yerini aldığı Man Adası, bir daha asla yakalayamayacağı stratejik öneme bu yüzyıllar boyunca sahip olmuştu. Dublinli Viking kralları Anglosakson sömürgecilerin yayıl-

masını engellemek için Galli hükümdarlar, Cornwall prensleri ve "Scot Krallığı"nın Gael yöneticileriyle ittifak içine girdi. Dikkatimizi İngiltere ile sınırlarsak, Vikinglerin gelişini, Büyük Alfred ve halefleri tarafından etkili şekilde baş edilen nispeten kısa ömürlü bir tehdit olarak ele almamız mümkündür. Britanya Adaları bağlamında ele alındığındaysa Viking kültürünün buraya 14. yüzyılın demografik krizlerine kadar birçok alanda asimile olmadan kalan belirgin bir unsur kattığı açıktır.

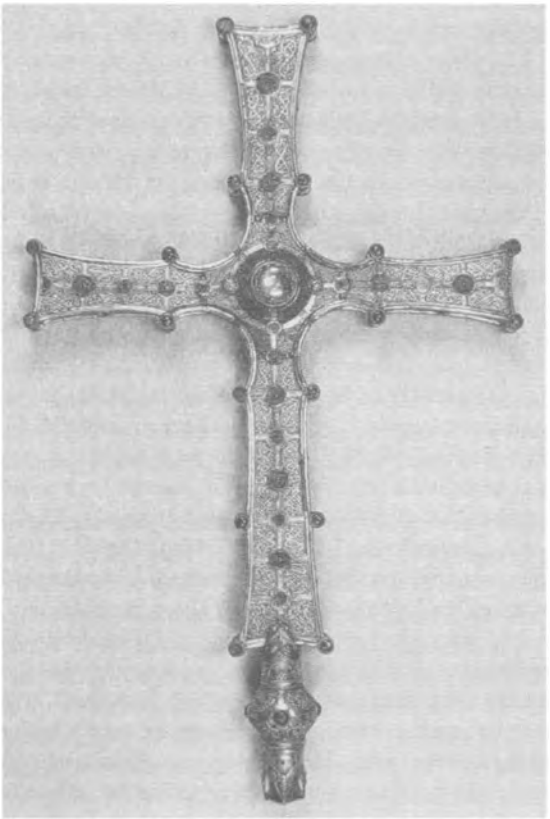

Resim 13 *Cong Haçı.*
Cong Haçı (Galway Kontluğu) geç dönem Viking sanatının Urnes Adası tarzı önemli bir Hiberno-Viking parçasıdır. Günümüzde İrlanda Ulusal Müzesi'ndedir ve Vikinglerin Norman öncesi İrlanda'daki etkisini gösterir.

Vikinglerin Britanya Adaları'nın Keltçe konuşan kültürleri üzerindeki etkisi pek çok bakımdan "İngiltere" üzerindeki etkisine benzerdi. Roma-altı döneminin gevşek, akraba temelli yapıları Viking tehdidine bir tepki olarak görebileceğimiz feodal yönetimlere yol açmıştır. Marc Bloch, feodal toplumun çalışmada (*La Société féodale*, 1939, İngilizce terc. 1961.), feodalizmin Kelt toplumlarının yaşadığı alanlara yayıldığını yalanlamaktadır. Ona göre "Kelt" toplumları, bu toplumlardaki akraba topluluklarının Viking tehdidini karşılamak için yeterince güçlü olması gibi basit bir nedenden ötürü karakter bakımından feodal dışı kalmıştır. Modern İrlanda bilim dünyası ise (ve bizler İrlanda konusunda Galler veya İskoçya'ya dair bilgilerimizden daha fazlasına sahibiz) daha az emindir. Şimdi bakıldığında, İrlanda'nın eski politik bölünmelerinin bir dizi toprak krallığına yol açtığı görülmektedir. 12. yüzyılın ilk yarısında İrlanda'nın siyasi gerçekleri eskilerin kalıntıları üzerine yükselen yeni krallıkların etrafında dönüyordu. Bunlar arasında Leinster (modern eyalete göre boyut olarak çok daha küçüktür), Connacht (modern eyalete göre bölge olarak çok daha sınırlıdır), Breifhe (Modern Cavan ve Leitrim dahil) krallıkları ve güneyde ise güney Munster (Desmond) ve kuzey Munster (Thomond) krallıkları yer alıyordu. Bu krallıkların yönetici hanedanların MacMurrough, O Connor, O Rourke, MacCarthy ve O Brien aileleriydi. Daha sonra Uí Néill'in elindeki Midhe krallığı "İrlanda'nın hasta adamı" haline geldi, ama daha erken bir tarihte Clann Cholmain'dan I. Mael Sechlainn'ın (ö. 862) agresif önderliğinde bu yeni tarz krallıklar arasında katılmış olabilir. 1150 yılı itibariyle, İrlanda 8. yüzyılda olduğundan çok farklı bir hale gelmişti. Bloch, diğer pek çok tarihçi gibi, "Kelt" toplumunun değişmeyen yapısını abartmıştır.

Bir başka gerçeğin daha belirtilmesi gerekir. Normanlar, İngiltere ve Galler'in çoğunu istila ettikten bir yüzyıl sonrasına kadar İrlanda'ya ulaşmamıştır. İrlanda krallıkları ve bir ölçüye kadar İskoçların, "İrlanda Denizi Eyaleti" bağlamında Norman baskılarından bağımsız biçimde gelişmek için zamanları bulunuyordu.

Bu yeni bölgesel krallıkların ortaya çıktığı süreç, tarihçiler için hâlâ gizemini korumaktadır. Bu süreç, siyasi evrimin kaçınılmaz bir modelinin parçası olmaktan ziyade, iktidarın makul şekilde devredilmesini oluşturan iki kavram arasındaki mücadelenin bir sonucudur. Bir yanda siyasi iktidarın, kraliyet kanı taşımakla farklılaşan geniş bir soya ait olduğu, diğer yanda ise çok daha dar bir hanedan ailesine ait olduğu tasavvur edilir. İlk modelde, siyasi iktidar babadan oğla değil, ama akraba topluluğu tarafından geniş ölçekte seçilen bir adaya geçmektedir. Bu ise her nesilden seçilen tahta geçme hakkı bulunan aday anlamındaki *taniste* (beklenen kişi) kelimesinden üretilen "*tanistry*" anlayışının temelini oluşturur. Veraset usulü feodal monarşi ise halef seçiminin iktidardaki krala bağlı olduğu farklı bir temele dayanmaktadır. "Adil" bir veraseti oluşturmaya dair iki farklı anlayışın söz konusu olduğu açıktır.

Belki de bu durumun sebep olabileceği sancılı çatışmaların en iyi bilinen örneği, tarihi birçok yönden İrlanda ile paralellik gösteren bir toplum tarafından sağlanmaktadır. 11. yüzyıl İskoçyası'nda, Macbeth, iktidardaki kral Duncan'ı öldürüp tahta geçmiştir. Her ne kadar mükemmel bir drama da olsa, Shakespeare'in bu olay ile ilgili açıklaması tarihsel açıdan yanıltıcıdır. Aslında, Macbeth taht üzerinde geleneksel akrabalık hakkına dayalı şekilde hak iddia eden yaşlı kişidir. Veraset usulü monarşiye doğru yeni eğilimi temsil eden feodal hükümdar II. Malcolm'un torunu Duncan ise genç olandır. İskoçya'da, tıpkı İrlanda'da olduğu gibi, böylesi bir olay her ne kadar ihtimal dahilinde de olsa yalnızca bir iktidar mücadelesi değil, her birinin kendi gerekçesi olan iki kültür arasındaki çatışmadır.

Daha önce de gördüğümüz gibi, soyların hak ve görevleri (yani, bir birim olarak hareket eden akraba toplulukları) uzun süreli yerel egemenliğe dayanmaktadır. İrlanda'da, Batı Avrupa'nın çoğunda olduğu gibi, kan davası (İrlanda dilinde *fioc bunaid*, Galce *galanas*) "şeylerin doğası"nın bir parçası gibiydi. Merkezi bir otoritenin yokluğunda bu, hukukun nihai yaptırımı oluyordu. Erkek akrabalar, diğer her şeyin başarısız olması halinde, ona başvurmakla yükümlüydü. Birkaç kuşağa dek uzayabilecek bir kan davasına neden olma korkusu, belki de kendi akrabaları tarafından zorlanan kabahatli tarafı zarar görmüş soyun bir üyesini bulmak ve telafi önermek için ikna etmeden güçlü bir etkendi. Tazminat için gerekli performansın teminatı kefil olmaya gönüllü güçlü bir kişi olacaktı. Bu işlemlerin tümünde, temel birim birey değil, soydu. Bir kişiyi yaralamak, herkesi yaralamak anlamına gelirdi. Biri tarafından yaralanmak, herkesi yaralama hakkını elde etmek anlamına gelirdi.

Bunun aksine, monarşik devlet telafiyi değil, yukarıdan dayatılan kanunsal yaptırımı ve ibretlik cezayı temsil etmektedir. Kral ya da kraliyet yargıçları bir suçun işlenip işlenmediğine ve asılma ve sakat bırakma da dahil herhangi bir ceza uygulamayı gerektirip gerektirmediğine karar veriyordu. Monarşik bakış açısıyla, kan davası anarşiyi temsil ediyordu. Geleneksel akrabalık hukukuna bağlı kişiler için monarşi, vahşilik ve kurumsallaşmış adaletsizliği temsil ediyordu.

İrlanda'da, tıpkı Batı Avrupa'nın genelinde olduğu gibi, Vikinglerin gelişi yeni monarşilerin ortaya çıkmasında kuşku götürmez bir faktördü. Vikinglerin İrlanda üzerindeki etkisi, en az Britanya Adaları'nın diğer bölgeleri üzerindeki etkisi kadar şiddetliydi. 9. yüzyılda Vikingler doğu ve güney kıyılarındaki manastırlara baskın yaptı ve Dublin'de bir kale inşa etti. 10. yüzyıl boyunca Waterford, Limerick ve Cork'ta merkezler oluşturdular. Wicklow'da Vikingler (modern İrlanda soyadı "Doyle"un da türetildiği *dubhgaill*, yani "koyu tenli yabancılar") tepe ve deniz arasında dar bir toprak şeridinde tutulmuştur. İrlanda kıyılarının, şimdilerde gelişen Dublin küme kenti nedeniyle turistler için bir cazibe merkezi olan bu bölümü,

Resim 14 *Viking satranç taşları.*
Lewis Adası'nda bulunan bu ortaçağ satranç figürleri, Dış Hebridlerin yanı sıra genel olarak İskoçya'nın batısındaki Viking etkisini gösterir. Lewis'teki yer isimleri Gaelce değil İskandinav dilindedir.

o zamanlarda Glendalough'un yanı sıra Tallaght ve Finglas'tan *Céili Dé* keşişlerini çeken ıssız bir bölgeydi. Formby ve Ainsdale'de Lancashire kıyılarında yaptıkları gibi, Vikingler, yerel sakinlerin ıslah edemediği ya da etmeyi istemediği toprağı işlemişlerdir.

İrlanda'nın bazı bölümlerinde ve İrlanda kültürünün bazı yönleri için Vikinglerin ilk etkisi yıkıcı olmuştu. 9. yüzyılın ilk yarısında kuzeydoğuda eski Ulaid krallığı, bu etkiyi şiddetli yaşamıştı. Ards yarımadasındaki Strangford Lough ve Moville'de yer alan Bangor manastırları yıkılmıştı. Northumbria'da Iona'dan Lindisfarne'a uzanan bir kültür biriminin batı ucunu oluşturulan bu manastırların kaybı, ada kültürünün telafi edemediği ağır bir darbe olmuştu. Kıyının daha aşağılarında Dublin'de bir Viking yerleşiminin kurulması, yeni bir çağın başlangıcını işaret ediyordu.

Viking yayılımının İrlanda'nın güneyindeki ikinci aşamasında, ticaret üzerine yapılan vurgu ve İrlanda tarafından gösterilen kararlı tepki göze çarpar. İlk başarı-

larından sonra Limerick, Waterford ve Cork'taki Vikingli sömürgeciler ("Ostmen", doğudan gelenler) kendilerini yerel hükümdarlara boğun eğmeye ve aslında içsel bir siyaset modeli içinde hareket eden yanaşma devletler haline gelmeye zorlanmış buldular. İki kültür arasındaki gerilimler uzunca bir süre devam etti. Örneğin, 11. yüzyılın sonlarında Dublinli piskoposlar din adamı tayinini İrlandalı komşularından ziyade Canterbury'den bekliyorlardı.

Yıllardaki kanıtları takip eden daha önceki tarihçilerin, Vikinglerin yıkıcı rolünü abartmış olmaları pekâlâ mümkündür. 12. yüzyıl kroniklerinden türetilen çarpıtılmış bir diğer kaynak da patronları için propaganda yapma endişesini taşır. Örneğin *The Struggle of the Gael against the Foreigner* (*Cogadh Gaedhel re Gallaibh*) (Galler'in Yabancılara Karşı Savaşı), Brian Boru'nun Vikingleri İrlanda dışına sürmek için bir sefere liderlik etmesini anlatır. Bazı modern İrlandalı bilimadamlarının bakış açısına göre, *Cogadh* olaydan iki yüzyıl kadar sonra O Brienları övmek için yazılan resmi tarihin bir parçası gibi görünmektedir. Clontarf savaşı (1014) İrlandalı ve Vikingler arasında değil, Brian Boru'nun güçleri ve Munsterli O Brienların nahoş işgaline karşı direnme girişimi için bir araya gelen Leinster kralları ve Dublin Vikinglerinden oluşan bir ittifak arasındaydı. Böyle bir bağlamda, "İrlandalı" terimi tıpkı Kuzey Denizi Eyaletinin tarihindeki "İngilizler" gibi yanıltıcı olabilir.

İrlanda ve genel olarak Avrupa üzerine tamamen olumsuz bir etkiye sahip olmaları şöyle dursun, Vikinglerin bazıları sadece çapulcu değil, tüccar ve çiftçi olarak da görünmektedir. Dublin'deki son kazılar, Vikinglerin bu yöndeki faaliyetleri için sikke ve ayakkabı gibi üretimler biçiminde yanılmaz kanıtlar ortaya koymaktadır. Gerçekte, Vikingler kara ile çevrili bir kültürü ticarete açmış kişiler olarak görülebilir. Sonuç ise, görüldüğü kadarıyla, İrlanda'nın o zamana dek küçük ekonomik ve siyasi öneme sahip bu bölümlerinin öne çıkması olmuştur. Dublin, Wexford ve Waterford limanları en sonunda Leinster krallığını yeni krallıklar arasında önde gelen bir yere getirmiştir. Aynısı Desmond'daki MacCarthy krallığının üzerindeki Cork ve Ormond'daki O Brien krallığının üzerindeki Limerick etkisi için de söylenebilir. Bu tür merkezlerin temsil ettiği ekonomik ve mali kaynaklar, o zamana dek mümkün olandan çok daha geniş ölçekte krallıklar inşa etmelerine yardımcı olan gelir kaynaklarına sahip yeni krallıklar oluşmasını sağlamıştı. Yeni monarşiler ve Vikingler arasındaki bağ, 11. yüzyılın sonları ile 12. yüzyılın başlarında "İrlanda" sanatına egemen olan İskandinav motifleri ile de ortaya konulmaktadır.

Monarşinin yeni modelleri kendilerini ilk kez 10. yüzyılda İrlanda'nın güneyinde görünür kılmıştır. O zamana dek tebaa olan Eoghanachta halkı, "Dál Cais", kendi krallığını kurmak için Vikinglerle karşı karşıya kalan senyörlerinin zayıflığından yararlandı. Liderleri Brian Boru ve ağabeyi, "yenilerdi", ama Uí Briain neslinin izlerini, haleflerinin de adlandırılacağı Míl'in Oğulları'na dek sürerek uygun

bir soyağacı oluşturulmasından çok da önce değildi. Brian 1014 yılında Clontarf savaşında ölmüştü, ancak hanedanlığı gelecek yüzyıl ve daha sonrasında güneyin öncü gücü olmaya devam etmiştir. Ne yazık ki bu krallığı bir arada tutan mekanizma hakkında çok az şey bilmekteyiz, çünkü tarihçiler dikkatlerini büyük ölçüde mitsel olan yüce krallığa yoğunlaştırma eğiliminde olmuşlardır. Daha sonradan da anlaşılacağı gibi, (bkz. ss. 101-103) onlara daha aşina olduğumuz isimlerini vermemiz gerekirse, O Brienlar, "yüksek kral" muamelesi görmemiş, onlara Britanya Adaları'nın herhangi bir yerinde bulunabilecek yeni model bölgesel krallıklardaki gibi davranılmıştır. Onların Eoghanachta'dan farklılaştığı yer ise veraset usulü tahta geçmeyi (veya bir mirasçının çok küçük olması durumunda, tahta geçme hakkının yakın bir akrabaya verilmesi) benimsemeleri ve bölgesel sınırları olmuştur.

Yeni krallıklar arasında en iyi çalışılanı, son yerli kralı Diarmaid MacMurrough'un (ö. 1171) Normanları İrlanda'ya davet ettiği Leinster idi. Viking dönemine kadar "Leinster", çoğu Uí Néill'in himayesi altında bulunan *tuatha* (küçük krallıklar) topluluklarından oluşuyordu. 11. yüzyılın başlarında, yeni güçlenen Uí Cheinnsellaigh kolunun krallarından Diarmaid MacMail na mBo (ö. 1072), o zamana dek Uí Dúnlainge tarafından Naas'ta bulunan "başkent"lerinden yönetilen Liffey vadisinin kontrolünü eline geçirdi. O tarihten itibaren (bazı aksiliklere rağmen) Diarmaid hanedanı, genişleyen Leinster'ın kralları olarak, bazen de bir yanaşma olarak Uí Néill'e karşı diğer krallar tarafından desteklenerek iktidarda kaldı. Birkaç yüzyıl boyunca bu bölgedeki tahta çıkma sırasının yıl bazlı bir analizinde Profesör O Corráin yaygın akraba toplulukları arasındaki tahta geçme "yarışı" biçimlerinin sonunda yerini nasıl hanedanlık usulü verasetin çok daha yoğun bir biçimine bıraktığını göstermiştir. Kazananlar için ödül prestij, iktidar ve toprak oluyordu. Benzer türde bir gelişme de, tutkuları kendi hanedanlığını kurmaya yeten yetenekli liderler tarafından "Eski Düzen"den oluşturulan ya da belki de daha kesin söylersek ondan biçimlenerek ortaya çıkartılan diğer birkaç krallıkta da gerçekleşmiştir.

Yeni modellerin etkileri, belirli bir aile içinde kraliyet veraseti üzerine yoğunlaşan düzenlemelerin de pekâlâ ötesine gidiyordu. Feodal tarzda değişiklikler, İrlanda toplumunda görülmemiş yollarla, yukarıdan kontrolü de beraberinde getiriyordu. Bu yeni ruh en açık biçimde ruhani alanda kendini gösteriyordu. Gördüğümüz gibi, o zamana dek, manastır kilisesi akrabalık ve yanaşmacılık ilkeleri üzerine gevşek bir örgütlenmeye sahipti. Merkezileştirme girişimleri toprak bütünlüğüne değil, coğrafi olarak bölünmüş manastırları birbirine bağlayan ağlara dayanıyordu. Bir azizin ve onun mirasçılarının dağınık yetkileri bir ölçüde, Uí Néill ve Eoghanachta'nın gevşek siyasi örgütlenmesinin dinsel muadili olarak görülebilir. Kalıtsal mesleklerin geleneksel modeli üzerine kurulu olan akraba toplulukları,

manastır bağışlarının kontrolünü ellerinde bulundurmalarının olağanüstü sürekliliğinin keyfini sürüyorlardı.

Yeni krallar tarafından uygulanan en önemli içsel değişikliklerden biri, piskoposları eski tarz "akraba" manastırlarına karşı yukarıdan bir "reform" silahı olarak dahil etmekti. Böylece O Brienlar kendi Munster krallıkları içinde, kendi toprakları ile bir ölçüde uyum sağlayan, Killaloe piskoposluk bölgesinin oluşturulmasını desteklemiştir. Connacht'ta, O Connor kralları eski O Flaherty topraklarını devralmış ve "başkenti" Tuam'ı (*tuaim* yani "tümsek" kelimesinden) yeni bir piskoposluk bölgesi haline getirmiştir. Tuam, vakti gelince bir başpiskoposluk merkezi olacaktı. Benzer bir gelişme de, eski manastır bölgesindeki Ferns'in, Uí Cheinnselaigh krallarının kontrolündeki topraklar ile eşit ölçüde büyüyen yeni bir piskoposluk bölgesi haline geldiği Leinster krallığında da gerçekleşmiştir. Günümüzde Kilmore'daki Cavan Kontluğu olan yer Breifne kralları O Rourkeların piskoposluk merkezi idi. İrlanda'daki bu tür değişiklikler, piskoposların asalarını feodal bir törenle kraldan aldıkları Wessex, İngiltere ve Avrupa genelinde gerçekleşenlerle paralellik gösteriyordu. Piskoposlara, tıpkı kraliyet insanlarıymış gibi, bir açıdan krallık iken bir başka açıdan piskoposluk bölgesi olan topraklardaki kraliyet otoritesini desteklemeleri çağrısında bulunulabiliyordu. Diarmaid MacMurrough kayınbiraderi Lorcán Ua Tuathail/Laurence O Toole'u şehri kontrol etmek istediği zaman Dublin başpiskoposu yapmıştı, ama o piskoposluk ile yakın bağlantılar kurmak isteyen İrlandalı hükümdarları arasında yalnız değildi. İngiltere'deki "Onuncu Yüzyıl Reformu"nda olduğu gibi, yeni piskoposlar seküler gücün ilave bir kolu haline gelmişti.

Mimari, yeni Romanesk tarzın yayılması, yeni kraliyet patronlarının faaliyetleri hakkında göstergeler sağlar. Erken dönem manastır kiliseleri küçük ölçekliydi. Romanesk kiliseler ise kraliyet gücüne yaraşır bir sembol olabilmeleri için daha büyük ve daha pahalı idi. Yeni tarzın en muhteşem örneği Cormac MacCarthy tarafından Cashel Kayası üzerine inşa edilmiş ve 1134 yılında kutsanmış Cormac Şapeli'dir. Cashel o zamana kadar Eoghanachta ile özdeşleşmiştir. Yeni şapel ise yeni bir siyasi düzenin gelişini simgeliyordu.

Ama Cashel tek değildi. Benzer tarzda bir bina da O Connorlar için Clonfert'te inşa edilmiştir. Eski manastır bölgeleri olan Clorimacnoise ve Glendalough'da inşa edilen büyük binalar kraliyetin denetim kurma isteğini göstermektedir. Örneğin, Glendalough'da başta St. Kevin'in bulunduğu bölgede, vadi boyunca bir manastır şehri inşa edilmiştir. 12. yüzyıla ait mihrabı halen görülebilen bir katedral tam da buraya inşa edilmişti. Kral Diarmaid MacMurrough'ın iktidarı bu şekilde ünlenmişti. MacMurrough'un desteği Killeshin'de (Carlow Kontluğu) önceki bir yapının bulunduğu bölgede yapılan Romanesk kilisenin inşasında da görülebilir. Bir

zamanlar Uí Néill nüfuzunun merkezlerinden olan Clonmacnoise 12. yüzyılda O Connorların ilgi nesnesi haline gelmişti. Turlough O Connor 1156 yılında ve oğlu Ruaidhri 1198 yılında orada gömülmüştü. Burada, herhangi başka bir yerde de olduğu gibi, Romanesk tarzda binalar inşa etmek yeni bir hareketi işaret eder. Bu nedenle Ua Ruairc'ın karısı Tighernán tarafından Romanest tarzda inşa edilen (1167) Nuns' Kililesi kraliyet himayesinin genel modelinin bir parçasıdır. Bunun gibi çalışmalar ve daha erken dönem kiliseleri arasındaki uçurum muazzamdır. Biri, yeni Avrupa feodal dünyasına aitken, diğeri çok daha yerelleşmiş bir dünyaya aittir.

İrlanda'nın güney yarısında tüm bu "modernleşme" etkinliği açısından, dinsel reform için daha ileri girişimlerin de bu bölgeden geliyor olması şaşırtıcı değildir. 1111 yılında Raith Bresail'deki (Cashel yakınları) ilk reform meclisi, Munster Kralı Muirchertach Ua Briain tarafından desteklenen Limerick piskoposu Gilla Espuic himayesinde gerçekleştirildi. MacCarthylerin himayesindeki Malchuslu Lismore bir başka güney reformcusuydu. Ancak, reform tamamen güneyle sınırlı değildi. Armagh'da Cellach (ö. 1129) ve onun himayesindeki Malachy (ö. 1148), Cellach'ın ait olduğu Clann Sinaich'in varis *coarb*'larının[1] üzerindeki kontrolü zayıflatma hareketinin öncüsü idi. Malachy Armagh'taki başarılarının ardından, Down piskoposu olmak için 1137 yılında tahttan çekildi. Burada, başka yerlerde olduğu gibi, "reform" seküler iktidarın da desteğiyle piskoposluk otoritesinin uzantısı gibi hareket etti. 1152/3 yılında Kells'te toplanan bir başka mecliste Armagh, Tuam, Cashel ve Dublin olmak üzere dört eyalette de piskoposluk oluşturuldu. Bunu yaparak, siyasi gerçekleri yanı sıra reformun zorunlulukları da tanınmış oldu. İki başpiskoposluk bölgesi için gerekli olan daha önceki bir plan ise Armagh ve Cashel ile ilgiliydi. Tuam ve Dublin'in de eklenmesi O Connorların ve Diarmaid MacMurrough'un güçlü etkisini gösteriyordu. Kilise'deki yeni düzen Clonmacnoise, Emly, Kells ve Clonard gibi geleneksel manastır merkezlerinin statüsünde ve onların simgelediği akrabalık temelli keşişlik sisteminde bir düşüşe işaret ediyordu.

Krallık inşası süreci, monarşik iktidar merkezlerinin yerel manastırlar pahasına piskoposluk bölgelerinin inşasına benzer yollarla büyümesini içerir. Süreç şimdiye dek tarihçiler tarafından yeterince incelenmemiştir, ama neleri içerdiğine dair işaretleri tespit etmek için yeterince şey yapılmıştır. Bu nedenle, O Connorların krallığı Connacht'ın büyümesi Roscommon'da atılan temellerinden daha sonra Tuam çevresindeki muhteşem Galway ovasının "devralınması" doğru bir genişlemeye yol açmıştır. Hikâyede mustarip olanlarsa Connacht'ın batısına gitmeye zorlanan O Flahertylerdi. Benzer bir içsel istila da O Connorlar stratejik bir konuma sahip Athlone'yi ele geçirip de, tıpkı benzer bir gelişme gösteren diğer krallıkların

1 Keltçe ruhani halef. (ç.n.)

yükselme çabalarında olduğu gibi, orada Uí Mhaineli O Kellyler pahasına bir kale inşa ettiğinde de yaşanmıştır. Yerel iktidar merkezleri olan yerler değişen dünyada artık daha fazla barınamamıştır. Yeni kralların feodal vasalları olma veya mülklerine el konulması arasında bir seçim yapmak zorunlu olmuştur. Bazı yerel topluluklar bir kral yerine bir başkasının korunmasını hoş karşılayabiliyordu. Diğerleri ise kendilerine feodalizmin dayatılmasına şahit oluyordu.

Birçok birbiriyle bağlantılı gelişme geleneksel, dağınık, siyasi yapılar pahasına merkezileşen krallıkların artışına işaret etmektedir. İrlanda'da, tıpkı Britanya Adaları ve Batı Avrupa'da olduğu gibi, monarşik kale-inşası, bürokratik bir dayanak olarak bir kraliyet ahalisinin oluşturulması, profesyonel orduların kurulması ve bunlara ödeme yapmak için vergilerin artırılması, hukukun yerel adetlerin ifadesinden ziyade kraliyet otoritesi temelinde yayılması ve kısmen bir krallık "ideoloji"nin geliştirilmesini içermektedir.

Hiç şüphe yok ki Vikinglerin saldırıları, İrlanda'da da, başka yerlerde olduğu gibi, *eski rejimin* zayıf yönlerini ortaya koymuş ve yeni gelişmeleri mümkün kılmıştır. Ancak, 11. yüzyıl itibariyle, içsel mücadeleler değişimin ardındaki başlıca faktör olmuştu. İrlanda'nın en zengin kaynağı olan toprağın kontrolü, başarının ödülü haline gelmişti. Krallar takipçilerine yeni ele geçirdikleri toprakları sunabiliyor ve karşılığında hürmet görüyordu. Görüldüğü gibi, kilise "reformu" bu yönde olanaklar sunmuştur. Böylelikle Brian Boru'nun kardeşi Marcán, Shannon'daki birkaç manastırın çoğulcu başrahibi haline gelmiştir. Böyle durumlarda Kilise'ye hibede bulunmak, serveti ailenin bir kolundan bir başka koluna aktarmaktan ibaretti. Ama sadık siyasi takipçilere de büyük ölçekte toprak hibeleri yapıldığı oluyordu. Böylece Turlough O Connor, Meath'in büyük bir bölümünü, kendi zamanında muhtemelen mülklerini güvence altına almanın bir aracı olarak burayı takipçilerine bağışlayan O Rourke'a hibe etmiştir. Bu tür İrlanda krallarının bu konuda Normanlardan öğrenecekleri çok az şey vardı.

Krallar yeni bölgelerin kontrolünü kendi ellerinde tuttukları yerlere, güvenebilecekleri bir vali ya da genel vali (*airri*) atardı. Bunların bir alt düzeyinde, normalde kraliyet soyunun daha az güçlü kesimlerinden seçilmiş bir kraliyet kâhyası (*rechtaire*) ve hane görevlileri (*lucht tige*) bulunuyordu. Bölgesel krallıklar, kraliyet "başkentleri"ne ihtiyaç duyardı. Böylece O Brienlar kendi yaşadığı yerler olarak Kincora, Killaloe, Dún na Scaith ve kısmen de, 11. yüzyıldan itibaren O Brien iktidarının meskeni olan Limerick'i seçmişlerdi. O Connorların seçtikleri yerler ise Tuam, Athlone ve Clonmacnoise idi. Kaleler, kaleleri donatacak paralı askerler ve gemi filoları da bu zamanda kendini göstermiştir. Böylesi siyasi ve askeri bir yapıyı finanse etme ihtiyacı, doğal olarak yeni bir vergilendirmeye yol açmıştır.

Bu dönem, tıpkı altı yüzyıl önce *filid*lerin druidlerin gerileyişinden yararlanıp

seküler geleneğin muhafızları haline gelmesinde olduğu gibi, *filid*lerin ve manastır *fir teigher*lerinin yerini *bard* aileleri almıştır. Bu değişimin arkasında neyin yattığı halen araştırma konusudur, ancak *bard*ların, üyelerinin çoğu büyük kraliyet soyunun daha az güçlü kısımlarından seçilen, yeni bir "oluşumun" temellerini oluşturduğu görülecektir. O Brienların tarihçiliğini de yapan MacBrody gibi aileler, tıpkı 16. yüzyıl hümanistleri gibi hamileri için propaganda üreten yeni entelektüel sınıfın tipik üyeleridir. Bu oluşumun kültürünün tipik edebi ürünleri arasında bard şiirleri yer alır.

Yeni krallıklar için ideolojik destek pek çok farklı biçimler almıştır. Bunlardan en muğlak olanı, niteliği itibariyle soyağacına dayalıydı. Kraliyet soy bilimcilerinin etkisi altında soyağacı broşürleri Profesör O Corráin'in sözlerini kullanırsak, "acımasızca düzeltilmiş" idi. Ciarraige iktidarı sarayında 750 yılında otuz bir soyu içeren bir nesil kaydı yapılırken, 1100 yılı itibariyle odak noktası tek bir soya, O Connorlara indirgenmiştir. Tek bir kraliyet soyu üzerinde odaklanılması bu dönemde siyasi iktidara erişimin ne denli uzak olduğu gerçeğini daha açık biçimde göstermektedir. Bu dönemde kraliyet "soyadlarının" ortaya çıkışı aynı sürecin halen yürürlükte olduğunu da göstermektedir. Daha eski geniş soylar, tek "soyadı"nın benimsenmesi ile ortaya konan daha dar aile bağlarına yol vermiştir. Akrabalar arasındaki bağlar güçlü kalmıştır, ancak artık açık bir yapı içinde tanımlanmamış, daha ziyade *sliocht*'a[1] belirsiz bir bağlılık olarak kalmıştır.

Daha ciddi propagandalar ise O Brienlar için *Cogadh Gaedhel re Gallaibh* (Galler'in Yabancılara Karşı Mücadelesi) ve MacCarthyler için *Caithreim Chellachain Chaisil* (Cashelli Chellachan'ın Savaşları) eserleri ile yapılıyordu. Cogadh adaletin dağıtıcısı ve barışın koruyucusu olarak kralın rolünü vurgularken, Caithreim ideal bir derebeyi hakkında bir resim sunuyordu. Büyük ölçüde, okuryazar olunmayan bir çağda, değişen ritüeller belki de daha geniş bir kitleye ulaşıyordu.

Bu değişikliklerin arkasında hukuka karşı tutumdaki derin değişim yatıyordu. Viking öncesi çağın İrlanda hukuk belgeleri, erken dönem İrlanda toplumunda hukukun farklı akraba toplulukları arasındaki anlaşmazlıkların, telafi bazında çözümü ile ilgili olduğunu göstermektedir. İrlanda'da 10. yüzyıldan itibaren, tıpkı Britanya Adaları'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi, yukarıdan otoritenin dayatması olarak hukuk üzerine yeni bir vurgu kendisini göstermektedir. Bunda Hıristiyan öğretisinin önemli bir rol oynadığı kesindi. 8. yüzyıla ait bir Hıristiyan hukuku derlemesi "kralın kelamı kelle uçurmak için bir kılıç, asmak için bir iptir; sizi zindana atar, sürgüne gönderir" sözlerini onaylama içinde alıntılar. Kendi çıkarlarını savunma adına kilise insanları, erken İrlanda hukukunun dayandığı teori ile keskin bir zıtlık oluşturacak biçimde, kraldan idam cezasını uygulamasını ister. Aslında,

1 Eski İrlanda dilindeki *slicht* kelimesinden, soy, zürriyet. (ç.n.)

rahiplerin öğretisi kralın iktidarını sınırlamak değil, kralın otoritesini uygulama görevi üzerinedir.

Tüm bunların önemi büyük oranda, çok erken dönemdeki İrlanda hukuk belgelerinin ortaçağın orta ve son dönemlerinde tekrarlanmaya devam ettiği gerçeği nedeniyle gözden kaçırılmıştır. Ancak, bu tür bir kopyalamanın da simgelediği biçimde bir geçmişi tekrarlama durumunun büyük oranda kurmaca olduğu açık biçimde görünmektedir. 12. yüzyıl hukuk belgeleri üzerine çalışan başlıca kişilerden Rudolf Thurneysen sonraki dönem yorumcularının çalışmalarını şöyle tanımlar:

> ...ayrıntılı hesaplamaların, titiz vicdan muhasebelerinin ve çoğunlukla imkânsız sonuçlara yol açan ve hukukun pratik uygulamaları için hiçbir önemi olmayan tuhaf yapıların lehine gerçekliğin dünyası ile temasın terk edildiği bir amalgam yaratmak... kitap kurtlarının, antika işportacılarının hayalidir.

Hukuk belgelerinin sis perdesi arkasında yatan hukuki uygulamaların gerçekleri, kroniklerde kraliyet hukukçularına kısa referanslarla gösterilmektedir. Bunlardan birine "*ollam breithemnuis Erenn*" ("İrlanda hukuk profesörü") denir, ama gerçekte O Brienların kraliyet yargıcından başka bir şey değildir. Yeni hukuk öğrencilerinin çoğu kilise görevlisiydi. Bu ise o tarihte bu kişilerin okuryazar olduklarını ve hukukun kraliyet otoritesi tarafından uygulanmasına olumlu yaklaştıklarını düşündürüyor. Akraba toplulukların kraliyet iktidarının tam anlamıyla uygulanmasına karşı büyük sınırlamalar dayattıklarına şüphe yok, ancak kanıtlar bu gelişmelerin kendini kabul ettirmeye başladığını göstermektedir. İrlandalı yüksek krallığı, tıpkı Büyük Alfred'in haleflerinin Britanya'daki krallık hayalinin gerçek hayatta olduğu gibi ham bir hayalden ibaret olabilirdi. Ama İrlanda krallık iktidarının daha ufak birimlerdeki etkisinin gerçekliği de inkâr edilemez.

Vikinglerin gelişi ve Norman istilalarının 1169 yılındaki başlangıcı arasındaki dönemde İrlanda toplumunun radikal bir dönüşüme uğradığı açıktır. Her biri gevşek örgütlenmiş ağlara sahip özerk *tuaha*'lar ve yerel bazlı manastır topluluklarına dayalı iki yönetici federasyonun hâkim olduğu eski düzen, yarı feodal bağlarla bir arada tutulan ve bir reform piskoposluğu, merkezileşmiş dini tarikatlar ve ikincil şehirler tarafından desteklenen yeni tarz toprak krallıklarına yol vermiştir. Vikinglerin etkisi bu değişikliklerden kısmen sorumlu olabilir, ama içsel nedenler de ayna ölçüde önemli görünmektedir. Vikingler belki de İrlanda toplumunu İngilizler kadar etkilemediği için, monarşiye dönüş çok belirgin olmamıştı. Akrabalık ve yanaşmacılıktan oluşan eski düzenin birçok yönü, her ne kadar statüsü azalmış ve daha gayriresmi düzeyde de olsa, varlığını sürdürmüştür. Efendi ve vasal arasındaki kalıcı feodal bağların tanınması, para ilişkilerinin devreye girişi ve bir kral veya

bir piskoposa itaatin görev olması üzerindeki yeni vurgu İrlanda'daki yeni gelişmelerdi, ama bunlar tüm geleneksel bağları yok etmedi. Yerel kültler halen güçlerini muhafaza ediyordu. Yerel anılar, resmi tarihçiler farklı bir hikâye anlattığında bile yeni gelenlerin saldırıları konusunda dirençli kalmıştır. Kan davası bile akrabalık düzeyinde kalmıştır. Diarmaid MacMurrough 1152'de O Rourke'un karısı Derbforgaill'i kaçırdığında, on yıl sonra bile devam eden bir kan davası yaratmıştı.

İngiltere ve İrlanda, Britanya Adaları kültürleri üzerindeki Viking etkisine dair en uygun ve iyi çalışılmış örnekleri sunar. Ne yazık ki Kuzey Britanya ve "Galler" hakkında çok daha azını bilmekteyiz. Cehaletin neden olduğu sorun "Galler" ve "İskoçya" (aslında "İngiltere" ve "İrlanda" konusunda da olduğu gibi) ulusal tarihçilerinin yarattıkları, bu "uluslar"ın "ortaya çıkışı"nı sanki ilgilenmemiz gereken başlıca gerçeklermiş gibi sundukları çerçeveyi yaratma yöntemleri ile durumu daha da kötüleştirmiştir. Aslında "ulusal" kategorileri mümkün olduğunca resmin dışında bırakırsak tarihsel gelişimin anlaşılmazlıklarıyla çok daha iyi baş edebiliriz. Britanya'nın hem kuzey hem de batısında kendi kimlik anlayışlarına ve "kendi" tarih görüşlerine sahip birkaç farklı kültürün var olmaya devam ettiğini düşünebiliriz. Bir ulusun ortaya çıkışı söz konusu olduğunda, sonraki nesillerin bundan anladığı bir kültürün bir başka kültürün yerine geçtiğidir. "İskoçya" olarak bildiğimiz yerde, bir İrlanda Q-Kelt kültürü Pictler, Britonlar ve Anglianlara kendini dayatmada başarılı olmuştur. Ama bu sadece güneyde ve doğuda meydana gelmiştir. Kuzeyde ve batıda ise, Viking kültürü kendi egemenliğini elde etmiştir. Böylece Viking istilalarının net sonuçları Kuzey Britanya'nın farklı kültürel bölgelere ayrılarak yeni bir bölünme yaşamasıdır. "Galler'de" Viking varlığı Britanya Adaları'nın herhangi başka bir yerinde olduğundan daha az belirgindi, ama sonuçları derin değişikliklere neden olacak kadar şiddetliydi.

Vikinglerin, İrlanda Denizi'ne varışlarının ana sonuçlarından biri Britanya'nın batısındaki muhtemelen P-Kelt topluluklar arasındaki teması daha zor hale getirmek olsa da Britanya ve İrlanda arasındaki bağlantıların kesildiğine dair hiçbir kanıt yoktur, daha ziyade tersi doğrudur. Bu tür bağlantılar, Britanya için güney Galler'i terk ettiğine inanılan Dollu Aziz Samson (ö. 565) ve Britanya'dan geldiğine inanılan, güney Galler'deki Liantwit Major (yani, Llanilltud Fawr, Illtyd'ın başlıca kilisesi) olarak bilinen manastırın kurucusu Aziz St. Illtyd gibi kişilerin varlığıyla simgelenmiştir. İrlanda ile Dyfed krallığı arasındaki yakın bağlantılar Roma altı dönemde de mevcuttur. Ancak 9. yüzyıldan itibaren Severn Denizi (güney Galler'deki kırktan fazla İskandinav yer ismi ile gösterilmiştir) ve Dee halici üzerindeki Viking kontrolü, batının P-Kelt kültürlerini önceden olduğundan daha keskin biçimde bölmüştü. Bazı tarihçiler bu değişikliklerin sonuçlarının "Galler"in Cornwall, Brittany ve Strathclyde'dan ayrılan, farklı bir Britanya coğrafi bölgesi olarak ortaya çıkışını mümkün kıldığına inanmaktadır.

Ama "Galler" yine de anlaşılmaz bir kavramolmayı sürdürmektedir. "Birleşme"yi sanki Batı Britanya tarihinin yöneldiği bir amaçmış gibi gösteren pek çok modern Gal tarihsel yazısı hakkında Bismarckçı bir varsayım mevcuttur. Böylece 9. yüzyıldaki kral Büyük Rhodri ve 10. yüzyıldaki kral İyi Hywel, "Galler"in farklı bölgelerine birlik getirmek için kendi girişimlerine sahip olduklarından tarihçilerden o zaman için onay almışlardır. Onların başarılı olmadığı gerçeği bizi bir an için duraklatmalıdır. Açıkçası onların, geçmişle ilgili milliyetçi varsayımlar konusunda, çabaları dolayısıyla onları içtenlikle ilk karşılaması gereken yurttaşlarının muhalefeti ile karşılaştıkları kesindir. "Galler" terimi bile böyle bir muhalefetin neden var olduğu konusunda ipucu sağlar. "Galler"[1] ("yabancı") kelimesi doğudaki Anglosaksonların zihinleri haricinde hiç var olmamıştır. Batını P-Keltçe konuşan sakinleri kendilerini öncelikle, pek çok Roma altı krallıklarından veya bölgenin bölündüğü kabile topluluklarından biri ya da diğerine ait "Britonlar" olarak görmüştür.

Bu dönemde durumun karmaşıklığına bir nebze adil yaklaşmak için Britanya'nın batısının en az üç altkültüre bölündüğünü düşünmemiz iyi olacaktır. Bunlardan biri kuzeyde Starthclyde'a ve diğer "Gwyr y Gogledd"lara bakan Gwynedd; diğeri doğudaki Mercia'yı mesken tutan, ancak yine de bard şiiri geleneğiyle kuzey Britanya ile bağlarını sıkı tutan Powys; üçüncüsü de Severn Denizi, Cornwall ve Brittany'ye doğru güney bağlantısıyla Dyfed, Glamorgan ve Gwent'ti. Bu altkültürlerin herhangi biri tarafından diğerleri üzerinde egemenlik kurma girişimleri, Anglosaksonlardan yardım almaya varan direnişlerle karşılaşıyordu. Bu nedenle, 9. yüzyılda Dyfed, Glywysing ve Gwent güney krallıkları Gwynedd'dan gelen baskıyı bertaraf etmek için Wessex'ten yardım istemişti.

Kuzey ve güney arasındaki kültürel farklılıklar muhtemelen, Roma İmparatorluğu'nun zayıflatmayı başaramadığı kabilesel bağlara dek geri gitmektedir. Haklarında çok az şey bildiğimiz, ama sınırın "Galler" tarafına anıları sürekli hatırlattığı neredeyse kesin olan Cheshire, Shropshire ve Hereford sınır ilçelerinde bir "gizli Galler" mevcuttur. 10. yüzyılda *Armes Prydein Vawr* (Büyük Britanya kâhini) şiirinin de gösterdiği üzere İngilizleri denize sürüklemek için Vikingler, İskoçlar ve Strathclyde ile hiç değilse ittifak oluşturulmasını umuyorlardı. Brunanburh savaşının (937) farklı sonuçlanması ile Galler sınır topraklarından bazıları geri kazanılabilirdi. 11. yüzyıla gelindiğinde, Offa Seddi'nin doğusunda yer alan pek çok İngiliz yerleşimi, tıpkı Domesday Kitabı'nda[2] bizzat "köyler yakılıp yıkılmıştı" ifadesine göndermede bulunur.

1 Wales. (ç.n.)

2 İngiltere'nin en önemli tarihsel kayıtlarından sayılan Normandiya (Fransa) dükü William'ın 1066'da İngiltere'yi fethetmesinden 19 yıl sonra, bu yeni bölge hakkında bir araştırma yapılması ile ortaya çıkan kitap. (ç.n.)

Resim 15 *Man Adası'nda bulunan Odd Haçı levhası.* Bu haç levhası Viking döneminde Man Adası'nın İskoçya, İrlanda ve Galler arasındaki denizleri kontrolde önemli bir üs olarak hizmet etmesiyle ne kadar önemli olduğunun bir hatırlatıcısıdır.

İşte bu derin değişim döneminde, İngiltere ve İrlanda'dakiyle kıyaslanabilir bir "gelenek icadı" meydana gelmiştir. *The History of the Britons* kitabı, kuzey Gwynedd krallığının rolünü özellikle vurgulamıştır ve belki de Rhodri Mawr'ın (Büyük) başlıca temsilcisi olması gereken yeni hanedanlığa destek sağlamak için bir parça "resmi tarih" olarak kaleme alınmıştır. *The History of the Britons* aynı zamanda, muhtemelen daha ileri bir "tarihi" destek sağlama girişimi olarak, 6. yüzyıl ozanları Aneirin ve Taliesin'e de göndermeler içerir. Aneirin'in, 6. yüzyılda Britanya'nın kuzeyinde gelişen olaylarla ilgili kahramanlık şiiri *Gododdin*'in yazarı olması pekâlâ mümkündür. Dyfed'deki St. Davids ve Gwynedd'deki Bangor'da piskoposlukların ortaya çıkışı, muhtemelen yeni kralların daha erken bir dönemdeki yerelleşmiş manastır kurumları pahasına kendi topraklarında Kilise'yi "modernleştirme" çabalarını temsil eder. Bu çok çeşitli yollarla, Viking döneminin vücuda getirdiği yeni hanedanlıklar kendileri için bir tür meşruiyet duygusu yaratmışlardır.

Britanya Adaları'nın herhangi başka bir yerinde olduğu gibi, Galler'de de Vikinglerin gelişi "Eski Düzen"in çöküşüne yol açmıştır. O Brienların Gal eşdeğeri olan yeniler, kendileri için krallıklar oluşturmuşlardır. 9. yüzyılda, kuzeyde Merfyn Frydi (ilk kralı, 826-44) ve Büyük Rhodri'nin yeni hanedanlığı Gwynedd'i ele geçirmiştir. Güneyde ise 10. yüzyılda Güney Galler'in büyük bir kısmı, adını en başarılı hükümdarlarından biri olan Morgan'dan (y. 930-74) alarak Morganwg (daha sonraki bir dönemde "Glamorgan") olarak bilinir hale gelmiştir. Yeniler Gwent antik krallığını da ele geçirmişti. Güneybatıda ise tarihte Hywel Dda olarak bilinen Hywel, Dyfed krallığının kontrolünü ele geçirmiştir. Ayrıca kısa zamanda Gwynedd kralı (942-50) da olmuştur. Viking ve Anglosaksonlar arasında tercih yapmakla karşı karşıya kalan Hywel, *Armes Prydein Vawr* şairinin savunduğu direniş politikasını reddederek ikincisini seçmiştir. Kuzey Britanya'da 8. yüzyılın sonunda, kültürel modeller uzak güneydekilerden çok daha çeşitliydi. Humber'ın kuzeyinde, Anglian kültürü Forth halicine kadar egemendi. Kelt kültürü ise Clyde ve Solway halicinde halen varlığını sürdürüyordu. Dalriada'nın Kelt İrlandası Argyll ve adaları kontrolü altında tutuyor ve etkisini kuzeydoğuya doğru yayıyordu. Doğu kıyısında ise, Pict krallığı tekinsiz bir bağımsızlık yaşıyordu. Dört kültür, dört dil ve dört hukuk geleneği, hâkimiyet uğruna Anglosaksonlar ve Keltlerin lehine olan dengeyi bozmak için çekişiyordu. Tüm bunların Viking istilasının bir sonucu olarak 8. yüzyılın sonunda değişmesi gerekecekti.

Kuzeyde, Vikingler Orkney, Shetland ve Caithness'taki kuzey Pictlerin topraklarının kontrolünü ele geçirmişti. Ross ovasının güneyine doğru uzanan tepenin toprakları "Sutherland" (güneytoprağı) olarak adlandırılıyordu ve bu da yeni gelenlerin bakış açısını yansıtan coğrafi bir perspektifti. Moray halici yakınlarında bir yer adı olan "Dingwall", Lancashire kıyısındaki "Thingwall" ile aynıdır ki her iki isim de kuzey İngiltere'de Vikinglerin etkisini göstermektedir.

"İskoçya"nın batısında, Iona'nın 793 yılından itibaren Vikingler tarafından tekrar tekrar yağmalanması, Dalriada hükümdarlarının kutsal yerleri korumasındaki başarısızlığına ve Western Isles'ın kontrolünün giderek, Q-Kelt dili konuşan, karışık kültürden gelme yağmacılar olan Gall-Gaedhil ("Yabancı Galliler") tarafından ele geçirildiğine işaret etmektedir. Viking etkisi güneye Hebridler'in dışından güneye doğru (Lewis Adası'ndaki yer isimleri ağırlıklı olarak İskandinav dilindedir) egemendi. Strathclyde krallığı, 870 yılında Dumbarton'ın alınmasından ve hükümdarları son bağımsız krallarının öldürülmesinde suç ortaklığı yapan "İskoç Krallığı"nın yanaşma devletlerinden biri haline gelmesinden sonra bağımsızlığını kaybetmiştir. Strathclyde 11. yüzyıla varlığını tekinsiz ve ayrı biçimde sürdürerek girmiş, ama bir daha asla büyük bir yerel güç haline gelememiştir.

Değişim, 9. yüzyılın ortalarından itibaren güney Pict krallıklarının karanlık bir geçmişe sahip "yeni biri"nin, Kenneth MacAlpin'in kontrolüne geçtiği doğuya da aynı ölçüde damga vurmuştu. MacAlpin'in yaşamı, Britanya Adaları'nın diğer bölgelerindeki başka yeni tarzı krallar ile benzerlik gösterir. Pictland, Strathclyde ve Angliyan Bernicia'nın fethi ile bir "İskoç Krallığı" ortaya çıkıyordu artık. Bu krallığın hâkim kültürü başlarda, Kenneth'in de geldiği Dalriada'nın İrlanda kültürü idi. Tıpkı Galler ve İrlanda'nın yeni hanedanlıklarında olduğu gibi, kısa bir süre sonra hükümdarı Dalriada, Cenel Gabhrain'in önceki hükümdarları ile bağlı hale getiren hayali bir soyağacı uyduruldu, ama gerçekte kralın o soya mensup olup olmadığı açık değildir. Son olarak, daha güneyde, Viking saldırıları karşısında Northumbria'daki Anglosakson krallığının çöküşü York'da bir Viking krallığının kurulmasına yol açmıştır. 9. yüzyıl, en parlak döneminde Dublin ve York'taki "başkentleri"nden Britanya Adaları'ndaki olayların seyrini etkileyen Britanya'nın kuzeyindeki bir Viking imparatorluğunun kuruluşuna tanıklık etmiştir.

İskoçya tarihçileri arasında (tıpkı İngiliz ve İrlanda tarihçileri arasında olduğu gibi, sanki İskoç imparatorluğunun güneydoğu kaynaklı "İskoç Krallığı" liderliğinde ortaya çıkmasının tarihsel olarak önceden belirlenmesi gerekiyormuş gibi Vikinglerin Britanya'nın kuzeyindeki rolünün önemini küçümsemek gibi genel bir eğilim mevcuttur. Vikinglerin Galce konuştuğu ve Kelt toplumunun akrabalığa dayalı yapısını benimsediği gerçeği, Viking varlığını dağlık bölgelere ve Hebridler adalarına gizleme eğilimindedir. Dağlık bölge tarihinin "MacDonaldları" ve "MacDougallları" isimlerini Argyll'de kendisine bir krallık kuran Gael-İskandinav hükümdar Somerled'in torunları "Donald" ve "Dougall"den almıştır. ("Dougall" ismi *dubhgall* ("koyu tenli yabancı") kelimesinden türemiştir ki bu kelimeyi de daha önce İrlanda'da "Doyle" olarak görmüştük.) "Somerled" kelimesi de Gaelceye "Somhairle" olarak geçmiş ve en sonunda İngilizleşerek 16. yüzyılın sonunda "Sorley" halini almıştır. (Sorley Boy MacDonnell, Elizabeth ile çatışmaya giren

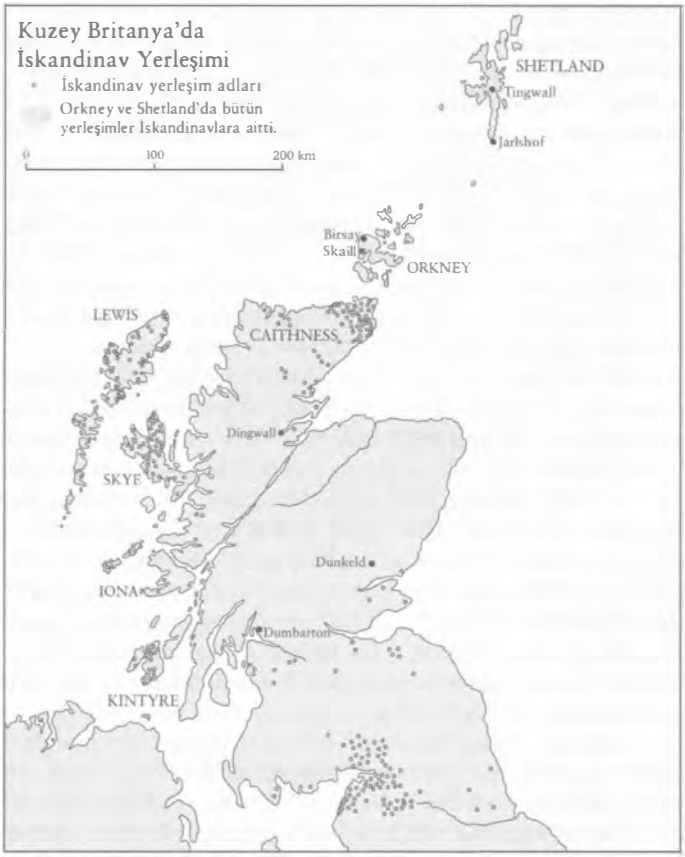

Harita 9 Kuzey Britanya'da İskandinav yerleşimi.

Ulster kabile reisi Somhairle Buidhe, yani Sarışın Sorley idi.) Aslında, dağlık bölgelerin askeri gelenekleri muhtemelen, "vahşi İrlandalılar"dan ziyade Vikinglerden kaynaklanmıştır. Hatta Campbelllar ve McDonaldlar arasındaki acı rekabetin 9. yüzyılda yeni gelen pagan Vikingler tarafından Hıristiyan krallıklarının yıkılmasından kaynaklandığı ve bunun sonucunun da uzun ömürlü bir nefretin mirası olduğu öne sürülmektedir.

İngiltere'de, Humber'ın kuzeyinde kalıcı bir İskandinav varlığı 9. ve 10. yüzyıldaki istilaların başlıca sonuçlarından biriydi. Bir başka dolaylı sonuç da güney Pictland, Strathclyde ve (kuzey) Bernicia'nın bulunduğu bağımsız topraklarda bir Gael imparatorluğu, "İskoç krallığı" kurulmasıydı. Aslında bu durum, Pict, Britanya ve Anglia kültürlerini ikincil duruma getirecek şekilde Gael kültürünün bu bölgelerde hâkim olmasını sağlamıştı. Galce eser *Brut y Tywysogion*'un (Prens Kronikleri) belirttiğine göre; "Strathclydeliler...ülkelerini terk etmek ve Gwynedd'e gitmek zorunda kalmıştı". Daha sonraki hikâyelerde ise Kenneth MacAlpin'in "vahşi ölümler, vahşi katliamlar sonrası" kral olduğunu belirtir. Bu nedenle, "İskoç Krallığı", İskoçya'nın dünya ulusları arasındaki yerini aldığı Tanrı'nın inayetiyle gelen gelişmelerin bir parçası olarak değil, en azından altkültürlerinin gözünde tıpkı Vikinglerin kendi ülkelerini kurduğuna benzer bir süreçle ortaya çıkmıştır.

"İskoç Krallığı"nın yaşadığı bu gelişmelerdeki yenilik, yeni hanedanlığı Iona ile bağlarını kesme ve Dunkeld ve St. Andrews'taki yeni kutsal yerleri himayesine alma yöntemindedir. Britanya ile gözle görülür herhangi bir bağı bulunmayan ve doğu Pictland'ın kült figürlerinden olan havari St. Andrew'un kültüre dahil oluşu önemli bir sembolik değişimdi. Yine de bu değişikliklere piskoposluğa geçiş eşlik etmemişti. Zaten İskoçya'da 1100'e kadar da böyle bir değişim meydana gelmemişti. Her ne kadar adına "İskoç Krallığı" da dense yönetici elit (18. yüzyıl İrlandası'ndaki İngiliz üstünlüğü makul bir karşılaştırma sunmaktadır) hariç yeni krallıkta çok az İskoç (yani Galli) bulunuyordu. Britanya Adaları'nın bütün siyasi birimleri arasında, "İskoç Krallığı" en az homojen kültürel oluşum niteliğindeydi.

1066'daki Norman İstilası'nın arifesinde Britanya Adaları'nın geleceği büyük ölçüde İskandinavya ile bağlantılı görünüyordu. Tüm bölgelerde deniz ticareti Vikinglerin elindeydi. İrlanda'nın doğu kıyısındaki ve Britanya'nın doğu ve batı kıyılarındaki limanları esas itibariyle Vikinglerin elindeki merkezlerdi. Vikingler Shetlands'tan güneyde Galloway, Lancashire ve Doğu Anglia'ya kadar Britanya Adaları'nın birçok bölgesinde köklü biçimde yerleşmişti. Bu kez Fransızca konuşanların üstün olduğu yeni bir dönem başlamak üzereydi. Yine de, bir bütün olarak Britanya Adaları üzerinde İskandinav etkisinin azalışı, İngiltere'de olduğundan çok daha yavaş bir süreçti. Norveç krallığının İskoçya üzerindeki haklarından feragat etmesi 13. yüzyılın ortalarını bulmuştu, ancak Viking gelenekleri halen Orkney, Shetland ve Caithness'in yanı sıra Western Isles'da da güçlü kalmıştı. İrlanda'da Viking şehirleri kültürel kimlik duygularını uzun süre korumuştur. (Örneğin, Waterford kendi mottosu olarak *urbs intacta* sözünü seçmiştir. "Intact"[1] bu örnekte İrlandalı akınlardan "bozulmadan" kalma anlamına gelmektedir.) Kuzey İngiltere'de

1 Bozulmamışlık. (ç.n.)

Harita 10 İngiltere ve Danelaw arasında Alfred ve Guthrum tarafından kabul edilen sınırlar, y.880 ve İskandinav yerleşim adları.

de Viking kültürel gelenekleri, Norman istilalarından çok sonra bile (o zamanlar Danelaw olan yerde) varlığını sürdürmüştür. Hastings savaşı farklı sonuçlanmış olsa Britanya Adaları'nın geleceği yüzyıllar boyunca İskandinavya ile birlikte şekillenebilirdi. Olayların bu alternatif gidişatını ise tarihçiler bir imkânsızlık olarak ihtimal dışı bırakmamışlardır.

EK

Bu bölümün amacı, Britanya Adaları üzerine Vikinglerin etkilerini tartışmaktır. Bu başlık, Vikinglerin örneğin ticaret bakımından, yerleşik görüşün de savunduğu gibi basit korsan ve istilacılardan farklı olarak ne ölçüde pozitif katkı yapmış olarak görülebileceğine dair anahtar bir soru barındıran tartışmalı bir konudur ve öyle olma-

yı da sürdürmektedir. Son zamanlarda bu ortodoksi, en ikna edici kanıtın İrlanda tarafından sağlanmasından sonra değişikliğe uğramıştır. Profesör O Croínín "Viking Çağı" konulu mükemmel tartışmasında (*Early Medieval Ireland 400-1200*, 9. Bölümü, Londra, 1995) Vikinglerin hiçbir sınırı olmayan bir "topyekûn savaş" uyguladığına dair Binchy'nin görüşünü reddetmektedir. "Bunun aksine" diye savunur O Croínín, "yıllıklar Viking dönemi öncesi, o sırada ve sonrasında İrlandalıların İskandinavlardan daha fazla kiliseyi yağmaladığı ve daha fazla din adamını öldürdüğünü açıkça göstermektedir." O Croínín, O Breinların resmi tarihinde Vikinglerin "Star Trek dizisi Amerikan uzay programı için ne kadar iyi bir bilgi kaynağıysa en az onun kadar heyecanlandırıcı bir hikâye" olarak eleştirilmelerini reddeder. O Croínín, yine de Vikingleri tamamen ak göstermez. Başlarda baskınların kurbanlar üzerinde travmatik bir etkiye sahip olduğunu, ancak Vikinglerin yerel halk ile evlenir hale geldiğini kabul eder. Viking dönemi ile ilgilenenler, kitabın *Erken Ortaçağ İrlandası* adlı bu bölümünü mutlaka okuyup o Croínín'in şu yargısını göz önünde bulundurmalıdırlar:

> Daha sonraki İrlanda tarihlerinde anlatılan her şeye karşın, Dublin aslında Clontarf savaşını hasarsız atlatmış ve 11. ve 12. yüzyıllarda kuzeybatı dünyasının bütün Atlantik ticaretinde hem bir ticaret merkezi hem de İngiltere ve Galler'de politik bölünmenin her iki tarafındaki rakiplere paralı kuvvet biçiminde kiralanabilen güçlü bir donanma üssü olarak rakipsiz bir öneme sahip olmanın keyfini sürüyordu (*Early Medieval Ireland*, 1995, s. 270.).

Buna karşılık, Anglosakson İngilteresi üzerine yeni bilimsel yorumlar Vikinglerin etkisini göz ardı etme eğilimindedir. Örneğin, James Campbell, *Anglo-Saxon State* (2000) adlı zihin açıcı kitabında tema olarak İngiltere'nin bir "ulus-devlet" olarak 9. ve 10. yüzyıllardaki yükselişini ele alır. Benzer bir vurgu Patrick Wormald'ın *The Making of English Law: King Alfred to the Twelfth Century* (1999) kitabında da görülebilir. Campbell, İngiliz devletinin kalbini Wessex'e yerleştirmiştir. Bu görüşü onun Victoria Balmoral'ı ele geçirene ve gelecekte VIII. Edward Sandringham'ı ele geçirene kadar, İngiltere hükümdarlarının Watling Caddesi'nin kuzeyi ya da doğusunda önemli bir yerleşimi bulunmadığı yorumu ile de desteklenmektedir. İngiliz tarihi bu bakış açısından değerlendirildiğinde, Vikingler uzak bir kuvvettir. Campbell ve Wormald'in elindeki koz, Batı Avrupa'da rakipsiz bir yönetim mekanizmasının varlığını vurgulayan bir araştırma olan Domesday Book'un mevcudiyetidir. Böyleyken bile, Anglosakson monarşisinin nüfuzunun 1066 öncesi ve hatta sonrasında Trent'in kuzeyinde nereye kadar uzandığının ölçüsü hakkında şüpheler ortaya çıkabilir.

Harita 11 İrlanda'da Viking yerleşimi.

Vikingler elbette Tweed'in kuzeyinde, özellikle de batı kıyısında ve Man Adası'nda (O Croínín'in değindiği bir konu) müthiş bir varlığa sahipti. İskoçya'nın tarih yazımında, Vikinglerin etkisi hafife alınmıştır. Tarihte başköşenin tahsis edildiği, Fergus'a kadar uzanan efsanevi kralların soyları Gael geleneğinin örneğini oluşturur. Yine de burada, tıpkı kuzey ve doğu İngiltere örneğinde olduğu gibi, Vikinglerin rolü daha fazla ilgiyi hak etmektedir. Elbette, bu tarihte Profesör Campbell ve diğerlerinin de bize hatırlattığı gibi İskoçya hâlâ etnik bakımdan bölünmüş-

tü. John Gillingham örneğin, Richard Hexham'ın 1138 yılında Kral I. David'in ordusunu tanımlayışını alıntılamıştır: "Savaştan sonra adamları dağılmıştı ve kaçarlarken birbirlerini dost değil de düşman olarak görüyorlardı. İngiliz ve İskoçlar ve Glasgowlular ve barbarların geri kalanı için, birbirleri ile karşılaşmaları... diğerini öldürme, yaralama ya da soyma fırsatıydı." (A. Grant ve Keith J. Stringer editörlüğünde, *Uniting the Kingdom? The Making of British History,* Londra, 1995.) John D. Niles ve Mark Amodio'nun günümüz biliminin Germen/Norman yanlılığını düzeltmeyi amaçlayan *Anglo-Scandinavian England: Norse-English Relations in the period before the Conquest* (Londra, 1989) adlı yakın tarihli çalışmasından da söz edilebilir. Profesör James Campbell'ın *The Anglo-Saxon State* (Londra, 2000) kitabı da temel okuma kitapları arasındadır.

5

Norman ve Norman Sonrası Hâkimiyet

1066 yılında Normanların zaferi beraberinde, sadece güney Britanya için değil, zamanı gelince Britanya Adaları'nın geri kalanı için de devrim niteliğinde değişiklikler getirdi. Etkileri önce "İngiltere'de" görüldü. Noel günü Westminster Abbey'de taç giyen William, kendine ve yandaşlarına yer edinirken biraz zaman kaybetti. Fetih, bir birleşik krallık tasarısına özendirecek kadar bütünseldi. Ama Hastings savaşı sonrasında ortaya çıkan durum, daha öncekinden pek farklı değildi. Güney Britanya hâlâ farklı kültürlere bölünmüş durumdaydı ve bunlar var olmaya devam edecekti.

Modern bir haritacı tarafından, Cnut (ö. 1035) ve Edward'ın (ö. 1066) izledikleri yol haritası çıkarılacak olsa, batı Sakson monarşisinin kalbinin hâlâ Thames'in güney bölgesi olduğu görülürdü. "Wessex", kraliyet ve kilise arazilerinin çokluğu ve kraliyet nüfuzuna açık olan zengin manastırlarla ayırt edilirdi. Bu bölgede kraliyet fermanları ve imtiyaznameleri etkiliydi ve verimli bir toprak vergisi idaresi mevcuttu. Bu aynı zamanda özgür olmayan işgücünün yoğun olduğu bir toplumdu. Wessex'te yeni gelenlere karşı bir direniş söz konusuydu, örneğin 1069'da Exeter'daki gibi. Ancak uzun zamandır, İngiltere'nin bu bölümüne gelmek, monarşi için güvenli bir dayanak sağlamayı gerektiriyordu.

İskandinav etkilerin güçlü olduğu doğuda, farklı bir hikâye vardı. 1069 yılında, bir Danimarka filosu, Danimarka monarşisi ile yakın bağları olan Ely manastırına geldi. Kısa bir süre için, Uyanık Hereward önderliğinde, Normanlara aktif direniş gösterildi. Daha kuzeyde, Northumbria kontluğu ise hâlâ Wessex'ten bağımsız olma geleneğini sürdürüyordu. Yakın geçmişte de Harold'un kardeşi Tostig kont olarak yerinden edilince bu gözler önüne serilmişti. Eski York Danimarka krallığı ve Tees'in kuzeyindeki eski Bernicia'nın "Anglian" topraklarından ortaya çıkan Northumbria, Normanlara direniş için İskoçya, Norveç ya da Danimarka'dan yardım gelmesini umuyordu. William bu hassas bölgede doğrudan müdahaleden önce kaçınmış gibi görünse de, toprak vergisi ödenmesine karşı çıkılması onu daha

Resim 16. *İtirafçı Edward'ın lahti, Westminster Abbey.*
İtirafçı Edward'ın önemi Magna Carta ve Anglosakson zamanlarına dek uzanan "Antik Anayasa"ya dair 17. yüzyıl inancının ardındaki "Kutsal Edward Yasaları" mitinde yatar. Edward aynı zamanda Fatih William'ın tahttaki hak iddiasının temelini de oluşturmuştur. Onun lahti bu nedenle önemli bir semboldür.

agresif bir politikaya yöneltti. Normanların yenilgiye uğradığı ve Danimarkalı bir ordunun Hull'ı aldığı bir kriz döneminin ardından, 1069'da, William ciddi bir ders vermek için müdahalede bulundu. "Kuzeyin yakıp yıkılmasının" ardından, Kuzey Danelaw'un bağımsız karakteri büyük ölçüde sarsıldı. Onun yerini, güney tımar modeli üzerine yeniden kurulan "Yorkshire" alacaktı. Newcastle (stratejik Tyne geçidi), Durham, York, Norwich ve Lincoln'daki Norman kaleleri ise doğu kıyısındaki Norman monarşisinin etkin varlığını simgeliyordu.

Harita 12 Norman Fetihleri, 1066-1169.

Kuzeyde ve batıda, kısmen Batı Sakson monarşisinin zayıflık döneminin bir sonucu olarak 11. yüzyılın başında bir tür "Kelt diriliş"i gerçekleşmişti. Kuzeybatıda, Strathclyde, İngilizlerin kaybettiği Cumbria bölgelerini kurtardı. Galler'de, Grufydd ap Llywelyn önderliğinde, Mercia ile olan sınır "Offa Seddi'nin" ötesine itildi. 1055'de, Hereford yağmalandı ve Knighton gibi İngiliz köyleri terk edildi. Tüm bunlar olurken Gruffydd, Dublinli ve Wexfordlu Vikinglerden gelecek yardıma ve Mercia'nın Wessex'e karşı geldiği karmaşık politik durumda Mercia kontu

Aelfgar ile bir ittifaka bel bağlayabilirdi. Wessexli Harold'ın Galler'deki başarılı mücadelesi bunu 1063'de sonlandırdı. Gruffydd'in kellesi teslimiyet sembolü olarak kendi yandaşları tarafından Harold'a gönderildi ve onun yerini yanaşma krallar aldı.

Galler'de daha 1066 yılından önce değişiklikler ortaya çıkmaya başlamıştı. Zaten Norman etkisi Herefordshire'da, bu korunmasız sınırı koruması için İtirafçı Edward tarafından çağırılmış olan Richard FitzOsbern'in şahsiyetinde hissediliyordu. Ancak gerçek anlamda Fetih, takip eden on yıllarda başladı. Yüzyılın sonunda Normanlar güney Galler'e tam anlamıyla hâkim oldu. Sınırlarda ise Chester, Shrewsbury ve Hereford kontlukları Mercialıları ve Gallileri aynı şekilde kontrol altına aldı. Gwynedd Kuzey Krallığı'nda daha karmaşık bir durum vardı. Burada, Dublin İskandinav krallığının desteği ile Gruffydd ap Cynan, Norman ilerleyişini durdurdu. 1098'de, Man Adası seferinden dönen Norveç Kralı Magnus Barefoot'un filosu, Anglesey kıyılarına çıktı ve beklenmedik bir şekilde Shrewsbury kontu önderliğindeki Normanları mağlup etti. Bu yenilgi sonucu Normanlar, bir tehdit oluşturmamaları şartıyla Galli prenslerin varlığına göz yumarak Gwynedd ve Powys'te "dolaylı yönetim" ile yetinmeye karar vermiş gibi göründüler.

İskoçya'da ise Norman etkisi III. Malcolm Canmore (1058-1093) ve oğulları aracılığıyla dolaylı olarak hissedildi. Malcolm'un kendisi, O Brienların İrlanda'daki soyu üzerinde, "modernleştirici" bir hükümdar oldu ve oğullarını destekleyen Normanlar, aristokrat soylara karşı güçlü monarşinin tarafında yer aldı. I. Henry'nin sarayında eğitilmiş ve şövalye nişanı verilmiş Malcolmların en genci I. David'in (1124-53) çağrısından önce, aslında Normanların etkisi tam anlamıyla hissedilmemişti. Ancak David Normanları Forth'un kuzey ve güneyindeki topraklara yerleşmeye teşvik etti ve ilerleyiş Aslan William'ın (1165-1214) önderliğinde daha da ilerletildi. Sonuç olarak da İskoç Tacı'nın himayesi altında bir Norman yerleşimi ortaya çıktı. Özellikle Lothian ve Strathclyde etkilenmiş olsa da kuzeyde Fife ve Moray'de de Norman etkisi arttı. Öncelikle Fraser, Haig, Bruce, Wishart (Guiscard) ve Stewart gibi "İskoçyalı" aileler (çoğu bugün ekose ve kilt eteklidir) ilk olarak bu olayın bir sonucu olarak İskoçya'da göründü.

1169'a kadar birçok İrlanda krallığı Norman gücünden etkilenmemiş olsa da, görmüş olduğumuz gibi, Kilise'deki ve devletteki "modernleşme" eğilimlerinden de hiçbir şekilde etkilenmemişlerdi. Doğu kıyısındaki Viking kasabaları İrlanda Denizi'nin kontrolündeydi ve güney yönünde Galloway'in batı kıyısındaki İskandinav yerleşimleriyle temas halindeydi. 1169-1170'te Leinster'in sürgün edilen kralı Diarmaid MacMurrough, Galler'in Norman lortlarından krallığını yeniden almasına yardım etmelerini isteyince, bu durum çarpıcı biçimde değişti. Diarmaid'in Normanlardan yardım isteme kararı birçok yönden yüzyılın başlarındaki İskoçyalı

Resim 17 *Cashel Kayası üzerindeki Norman Katedrali.*
Cashel Kayası üzerindeki Norman katedrali, İrlanda'nın güneyindeki Norman hâkimiyetini göstermektedir. Katedral Normanların 1169 yılındaki gelişinden önce bölgeyi yöneten MacCarthyler tarafından inşa edilmiş (1128-1134), Cormac Şapeli'ni gölgede bırakmıştır.

David'in çağrısıyla benzerlik gösteriyordu. Bununla birlikte Normanlar İrlanda'da güçlü bir direnişle karşılaştı. Yine de, yüzyılın sonunda, ülkenin büyük kısmına hâkim oldular.

Norman başarıları Britanya Adaları'nda Fransızca konuşma üstünlüğü yarattı. 12. yüzyılın sonuna gelindiğinde, bağımsız kuruluşlar olmuş olan çeşitli krallıklar ve eyaletler, vasallık bağlarıyla tek bir hükümdara bağlı olan soylular tarafından yönetiliyordu. Orta İngiltere'de (Huntingdon) büyük malikâneleri olan İskoçya kralı bile bir ölçüye kadar sisteme dahil edildi. 13. yüzyılda Gwynedd kralları III.

Henry'nin egemenliğini kabul etti. 12. yüzyılın sonlarında bir süre için Britanya Adaları, Aquitaine'in de dahil olduğu daha geniş bir imparatorluğun parçası oldu.

Bu dönem boyunca, Fransız kültürü, ruhban ve siyasal elit sınıfa ait olmanın bir sembolü oldu. Bu, Kuzey Denizi ve İrlanda Denizi Eyaletlerinin çeşitli dillerinin ve kültürlerinin itibarının azalmasına neden oldu. Bu dilleri konuşmak esaretin işareti olabiliyordu. Bir Norman olan Canterbury başpiskoposu Lanfranc, Papa II. Alexander'a yazarken, "barbar halkların" dilini bilmemesinin kendi cehaleti olduğuna değinmiştir. Dinde, Normanlar kendilerini reformcular olarak görüyordu. "Kaba" isimleri olan yerel azizlere batıl bağlılık olarak gördükleri şeyin yerine evrensel Kilise'nin azizlerine hürmeti koydular. St. Peter, St. Thomas, St. Andrew ve diğerlerine adanmış kiliseler tehlikeli ve demode yerel bağlılıkları olan azizlerin mümkün olduğunca yerini aldı. Sonraki bölümdeki Orta Dönem İngilizcesindeki Fransızca kelimelerin gösterdiği üzere, Normanlar yönettikleri halkın lisanında da izlerini bıraktı.

1 YÖNETİM, HUKUK: Crown (taç), parliament (meclis), reign (saltanat), royal (kraliyet), state (devlet), city (şehir), council (konsül), court (saray), evidence (kanıt), fine (para cezası), fraud (dolandırıcılık), gaol (hapis), prison (cezaevi).
2 KILIK KIYAFET: apron (önlük), bonnet (bone), boot (çizme), brooch (broş), chain (zincir), collar (yaka), jacket (ceket), jewel (mücevher), boot-lace (çizme bağcığı), ornament (süs, takı), petticoat (iç etekliği).
3 AİLE: aunt (hala-teyze), cousin (kuzen), nephew (erkek yeğen), niece (kız yeğen), uncle (amca-dayı).
4 GIDA, YEMEK, MEYVE: bacon (domuz pastırması), beef (sığır eti), mutton (koyun eti), partridge (keklik eti), pheasant (sülün eti), pigeon (güvercin eti), poultry (kümes hayvanlarının eti), sausage (sosis), sugar (şeker), tripe (işkembe), veal (dana eti), dinner (öğlen ya da akşam yenilen ana öğün), feast (ziyafet), supper (ana öğün erken yenildiğinde, hafif geçiştirilen akşam yemeği), date (randevu), fig (incir), grape (üzüm), lemon (limon), orange (portakal), raisin (kuru üzüm).
5 EV, EV EŞYASI, MOBİLYA: chamber (özel oda), pantry (kiler), parlour (salon, oturma odası), scullery (bulaşıkhane), blanket (battaniye), coverlet (yatak örtüsü), curtain (perde), cushion (yastık), quilt (yorgan), towel (havlu), chair (sandalye), dresser (şifoniyer), wardrobe (gardırop).
6 ASKERİ: army (ordu), battle (savaş), guard (nöbet, nöbetçi), navy (donanma), peace (barış), soldier (asker), spy (casus).
7 RÜTBE, SINIF: clerk (kâtip), duke (dük), farmer (çiftçi), master (efendi, sahip), mistress (sahibe), prince (prens), servant (uşak, hizmetkâr), sir (sör, beyefendi).
8 DİN: abbey (manastır kilisesi), convent (manastır, kadınlar manastırı), lesson (ders), mercy (insaf, merhamet), parson (papaz), pity (acıma), prayer (dua, iba-

det), preacher (vaiz), saint (aziz), sermon (vaaz), sexton (zangoç), vicar (bölge papazı, mahalle papazı).

9 MUHTELİF: dozen (düzine), flour (un), flower (çiçek), grease (gres), hour (saat), litter (çer çöp), mange (uyuz hastalığı), more (daha fazla, fazlalık), oil (sıvı yağ), ounce (ons), pasture (mera), people (insanlar, halk), person (kişi), pocket (cep), quarry (taş ocağı), quart (kuart), quarter (mahalle, bölge), rein (dizgin), second (saniye), squirrel (sincap), stallion (aygır), stranger (yabancı), tailor (terzi), time (zaman).[1]

Britanya Adaları'nın tüm bölgelerindeki kale, kilise ve ilçeler imparatorluğun araçları oldu. Sadece İngiltere'de, Normanların yaklaşık bin kale inşa ettiği tahmin edilmektedir, ancak bunların sadece birkaçı kraliyet kalesi kadar büyük ölçekteydi. Galler'de üç yüzün üzerinde kale vardı. Batı Sakson'un merkezinde daha az kale vardı, ama eski Danelaw ve Galler'in marş lortluklarında daha çok kaleye ihtiyaç vardı. İskoçya'nın da, Norman modelinde kendi kale kotası vardı. İrlanda'da Norman höyük ve avlu kaleleri[2] zengin Meath ve Tipperary topraklarını kontrol ediyordu. Ancak kaleler İrlanda'nın tamamen yeni bir özelliği değildi. Normanlar gelmeden önce de modern üslupta bazı İrlandalı krallar kaleler inşa ederdi.

Bilhassa da büyük kilise arazilerinden, kraliyet ordusu için kendi şövalye kotalarını karşılaması beklendiğinden, Kilise bu sistemin ayrılmaz bir parçasıydı. Normanlar ile beraber gösterişli yapılar önem kazandı. İtirafçı Edward Westminster'daki manastır kilisesi ile bu eğilime önceden işaret etmişti. Fethin ardından, egemenliklerinin azametli mesajlarını veren Durham ve Ely gibi katedraller emperyalizminin sembolü olarak ele alınabilir. Bütün bunlara Fransız tarikatları ve Fransız papaz kolonileri eşlik etti. Norman manastırları İngiliz ve Galler topraklarının yardımlarından faydalanmıştı. Tapınak ve St. John askeri tarikatlarının marş bölgelerinde kökleşti, yeni dini tarikatlardan en göze çarpanı olan Sistersiyenler de bu süreçte rol oynadı. Norman İstilası, Anglosakson ve İskandinav/Viking istilaları sırasında meydana geldiğinden, büyük ölçekte halkların hareketini gerektirmedi. Bununla birlikte bazı bölgelerde ise –özellikle doğu İrlanda, güney Galler ve İskoçya bölgelerinde– önemli derecede seçici ve destekli bir kolonileşmeyi teşvik etti. Bunun için yardımcı araçlar ise ilçeler ve çekirdek yerleşimlerdi. Britanya Adaları'nın her yanındaki ilçeler etkili bir Normanlaştırmanın da göstergesiydi. Kral ve lortlar, ilçenin sahiplik hakkında nispi özgürlük sunarak, Flanders'tan Galler'e ve zamanı gelince İskoçya ve İrlanda'ya yerleşimci çekmeyi başardı. 13. yüzyılda toprak açlığıyla beraber teşvik de arttı. Kuzey Galler'de, I. Edward'ın kraliyet ilçeleri, etrafında kırsal kolonileşmesinin örgütlendiği noktalar haline geldi.

1 Parantez içindeki bilgiler çevirmen notudur.

2 *Motte and bailey*. Bu kaleler bir höyük üzerinde yer alır, kapalı bir avlusu bulunur ve surların etrafı koruyucu bir hendekle çevrilidir. (ç.n.)

Harita 13 Britanya'da höyük ve avlu kalelerinin dağılımı.

Üç yüzyıllık Normanlaştırmanın öneminin değerlendirmesi yapılırsa, Norman etkisinin en güçlü olarak İrlanda Denizi Eyaleti'nde hissedildiği iddia edilebilir. Wessex'te, Normanlar var olan sistemi miras almıştı. Kuşkusuz önemli değişiklikler getirmiş olsalar da, toplumsal yapıyı dönüştürmediler. Doğu İngiltere'nin İskandinav bölgelerindeki ticaret merkezleri çok geçmeden geri kazanıldı. Başka yerlerde olduğu gibi burada da Normanlar kendi kültürlerini var olanın üzerine koyduğu halde, Wessex'in "güdümlü" toplumu ile doğunun "pazar" toplumu arasındaki bölgeler olduğu gibi kaldı. Normanlar, şiddetli direniş ile karşılaştığı İrlanda Denizi Eyaleti'nde, mevcut akrabalık yapılarını yok ederek yerine hiyerarşik, merkezi bir yapı getirdi. Kıta Avrupası soylarında "modernleştirme" zaten İrlanda krallıkların-

da ve Malcolm Canmore önderliğinde İskoçya'da ilerlemişti. Normanların yaptığı da, bunu devrimci bir tavırla daha ileriye taşımak oldu. Feodal ilişkiler yukarıdan dayatıldı. İngiliz tarihçilerin genel eğilimi Norman İstilası'nı uygarlaştırmak olmuştur. 19. yüzyılın sonlarında Stubbs bunu "kadın" cinsini disipline eden ve eğiten bir "erkek" cinsi örneği olarak görmüştü. 20. yüzyılın ortalarında, ortaçağ uzmanı David Knowles da Normanların gücüne ve kuvvetine hayrandı. Amerikalı sosyolog George Homans, Norman soyluları tarafından yönetildiği için İngiltere'yi "şanslı" buluyordu. Yine de Normanların birer fatih gibi davrandıkları ve 1066 yılı ve sonrasında güçlerinin kaynağının farkında oldukları yadsınamaz bir gerçekti. 13. yüzyılın sonunda William de Warenne, "atalarının Piç William ile birlikte nasıl geldiğinden ve topraklarını kılıç ile nasıl fethettiğinden" bahsetmiştir.

İstila, iki sınıflı bir toplum yarattı. Richard FitzNeal 12. yüzyılın sonunda ırkların karışmasından bahsetmiş olsa da özgür insan hakkında hiç yorum yapmamıştır. Söylediği belki Londra için geçerli olabilirdi, ancak kırsal İngiltere'nin büyük kısmında, uzun bir süre boyunca, fatihler ve fethedilenlerin ayrı kaldığına şüphe yoktur. Sosyal ölçeğin en tepesinde en güçlü ailelerin baronlar sınıfı ile evlendiği açıktır. Daha düşük bir sosyal düzeyde ise Normanlar ve İngilizler arasında evlilik, ancak istisnai bir olay olarak gerçekleşirdi. Bu durum, Kara Veba Salgını sonucu ortaya çıkan nüfus istatistiklerindeki değişikliklerden dolayı, kraliyet veya baron politikalarının bir neticesi olarak ancak 14. yüzyılın ortasından sonra değişecekti.

İstiladan sonra uzun süre boyunca aslında bir "İngiliz" tarihi olmadı. Bu yüzyıllarda normalde "İngiliz" siyasi tarihi olarak bahsedilen şey, neredeyse sadece egemenlik üzerine çekişme ve çatışma ile ilgilidir. Becket trajedisi, Magna Carta, 13. yüzyılın baron savaşları, aslında hepsi Fransızca konuşan elit sınıfla ilişkili meselelerdi. Stubbs'ın işaret ettiği gibi, 13. yüzyılda Fransız kültürünün etkisi azalmaktan ziyade arttı. Bir Fransız olan Simon de Montfort, 13. yüzyılda üstünlük politikasında aktif rol oynadı. II. Edward taç giyme yeminini Fransızca etti. II. Edward'ın Man Adası'nı verdiği Henry de Beaumont, Maine Beaumont vikontu Lewis de Brienne'in oğluydu. Durham piskoposu olan kardeşinin, stres altındayken bir keresinde şöyle söylediği kaydedilmiştir: *"Par seynt Lewis, il ne fut pas curtays qui est parole icy escrit,"* (Saint Louis tarafından, buraya yazılan sözcük kabalıktır). Fransızca, III. Henry döneminde yazılı hukuk dili, I. Edward döneminde ise mahkeme dili haline geldi. Kendi iç bölünmesine rağmen İstila'dan kalma, de Bohun, Bigod ve Mortimer gibi isimler devam eden egemenliğin göstergesidir.

Bu toplumun gerçek karakterinin anlaşılması için sömürgeci doğası vurgulanmalıdır. William yandaşları girişimcilikte büyük riskler aldı ve ödülleri de aynı oranda büyük oldu. 12. yüzyıla kadar, fethin kurtulan ilk nesli olan İngiliz alt kiracıların yerini alan yeni yerleşimciler gelmeye devam etti. Norman ailelerin ("Nor-

man" burada, Flanders da dahil kıtanın kuzeybatı sahil şeridinin çoğunu kapsayacak şekilde anlaşılmalıdır) genç oğulları için İngiltere, sosyal ilerleme şansı sunmuş olan bir "sınır"dı ve tarihçi Orderic Vitalis onları "Henry'nin toz toprağın içinden çıkardıkları" olarak adlandırırken, bu gerçeğin farkındaydı. Norman lortların, kendi mülklerinden kiracı getirmesi olağandışı bir durum değildi. Modern ifadeyle İngiltere, Anglosaksonların ikinci sınıf statüsünü almak için geldiği bir Teksas'a benziyordu. Bu durumda Yankeeler de Normanlardı.

Böylesine büyük ölçekli bir fetih ve sömürgeleşme süreci, sürekli askeri güç gösterilmeden başarılı olamazdı. Bu noktada Norman kaleleri (kimi zaman adlandırıldığı şekilde "İngiliz" kaleleri değil) önem arz eder. Kalelerin işlevi, en azından başlangıçta, marş lortluklarında ya da Britanya Adaları'ndaki herhangi bir yerde olduğu gibi, İngiltere'de de aynıydı –bağımlı nüfusu sindirmek. Bu aşikâr olanın aşırı vurgulanması olarak görünebilir, ancak İngiliz tarihi anlatımlarının çoğu, kalenin kilit bir öneme sahip olduğu üzerine yeteri kadar durmama eğilimindedir. 19. yüzyılın büyük tarihçilerinin izinden giden modern bilim hâlâ Magna Carta gibi sözde "ulusal" kaygı içeren gerçekler üzerine yoğunlaşmaktadır. Kale, yerel gücün gerçeklerine örnek teşkil etmiştir. Özgür olmayan ortaçağ köylüsü konumunda yaşayanların büyük çoğunluğu için, gündelik yaşamlarında hükmeden kurum, meclis veya kral değil, kaleydi.

Sömürge aristokrasinin yapısı ne bir örnek teşkil etti ne de 1066 yılından 13. yüzyıl sonlarına kadar değişmeden kaldı. Galler hududu marş bölgelerinde ve 13. yüzyılın sonlarında İskoçya sınırında, savunma ihtiyaçlarının üst düzeyde olmasının bir sonucu olarak lortlar, gelir kadar insan gücüne de ihtiyaç duyuyordu. Doğu ve güneyde ise, lortluğun askeri yönünün, tamamen yok olmasa da, zayıflamasının bir sonucu olarak, benzer bir askeri gereksinim yoktu. Turnuvaların popülerliği (William Marshall 500'den fazlasında yer almıştı), Haçlı Seferleri, Fransa'daki savaşlar ve şövalyelik tarikatı, askeri gayenin önemini doğrular. Ancak koloni hâkimiyeti sağlandıkça, mülkün ekonomik sömürüsü de daha büyük önem kazandı. 12. yüzyıldan itibaren nüfusun artması, toprak açlığı ve yükselen fiyatlar; toprak zenginlerinin pazarın sunduğu fırsatlara dikkat kesilmesine yol açtı.

Bu ekonomik faaliyetler çeşitli biçimler aldı. Bazı mülklerde, dikkatler kiraları veya giriş bedellerini (mülke bir kiracının girmesi durumunda isteniyordu) yükseltmek üzerine yoğunlaşmıştı. Kimileri de artık kira geliri getirebilen yeni toprakların "sömürgeleştirilmesini" teşvik etti. 13. yüzyılda, Roger Bigod, İrlanda'daki yeni alınan mülküne, Norfolk mülklerinden kiracı getirdi. Diğer lortlar da doğrudan ilgilendikleri pazar ile *demesne* çiftçiliğine aktif ilgi gösterdi. Leicester kontu, büyük inek sürülerine sahipti ve Boston ve Lynn şehirlerindeki mülklerinden tonlarca tereyağı ve peynir ihraç etti. Özellikle 13. yüzyılla ilişkilendirilen ekonomik faa-

liyetteki bu büyük artış, sanki ihraç edilenler "İngiliz" peyniri ve pastırmasıymış gibi, "ulusal" anlamda anlaşılır. Oysa nüfusun büyük bölümü bu büyümeden fayda sağlamamıştı. Birçok mülkte derebeyleri "hak sahibi" oldukları işgücü hizmetini sürdürmeye ya da hatta arttırmaya çalıştı. Profesör Postan'ın değerlendirmesine göre (*The Medieval Economy and Society,* 1975) izleyecek olursak, ekonomik faaliyetteki bu artıştan en çok toprak zenginleri fayda sağlamıştır. Buna karşılık, daha önemsiz olan baronlar sınıfı ve eşraf güç kaybetti, bu gerçek aynı zamanda bu sınıfın 13. yüzyıldaki huzursuzluğunu açıklamaya yardımcı olabilir.

Kolonileşme laik dünyayla sınırlı değildi. Din alanında da görüldü. Fatihlerin birçoğu gibi, Normanlar da Tanrı'nın kendilerinin tarafında olduğunu hissediyordu. Walter Espec'in Standard savaşında, "Zafer tam mülkiyetiyle, Yüce Tanrı tarafından ırkımıza verilmişken, neden zaferden ümidi keselim ki?" dediği söylenir. Aynı zamanda çökmekte olan bir Kilise'yi reformize ettiklerini düşünüyorlardı. Yerel, babadan oğula geçen rahipliğin yerini bekâr ruhban sınıfı aldı. Yeni cemaatlerin temeli olarak papazlık bölgeleri oluşturulacak ve ekonomik temelleri onda birlik vergilere dayandırılacaktı. Kilise kanunu, evlilik hususunda sertleştirilecekti. Yeni kiliseler inşa edilecekti. Kırsal alanlar daha etkin olarak Hristiyanlaştırılacaktı. Tüm bu hususlarda reformun kriterine ise yeni sömürgeci yöneticiler karar verecekti.

Değişikliğin bir aracı da Krallık tarafından desteklenen Normanlaşmış bir piskoposluk oldu. 11. yüzyılın sonunda, on altı İngiliz piskoposluğundan yalnızca birinde bir "Norman" bulunmuyordu. Profesör Le Patourel (*The Norman Empire*, 1976) 12. yüzyılda İngiltere piskoposlarının hepsinin, İngiltere'de doğmuş iki Norman ve Flaman kökenli istisna dışında, İngiltere dışında doğduğunu belirtmiştir. Yeni ayrılış bazı durumlarda, geleneksel ilişkileri olan Anglosakson bölgelerin yeni yerlere dönüşmesi ile vurgulandı. Örneğin St. Wilfred'e ve eski Güney Sakson kralların bağlı olan Selsey, Chichester'a dönüştü.

Bir diğer Normalaştırma aracı da manastırdı. Birçok İngiliz kilisesi Norman veya Fransız manastırlarına bağışlandı. 1086'ya kadar İngiliz tımarlarına sahip yirmiden fazla Norman manastırı olduğu kaydedildi. Çok geçmeden, Norman ve Fransız rahipler reform çalışmalarına katılmak üzere İngiltere'ye çağırılmaya başlandı. William de Warenne, Kluni rahiplerinden Lewes'da bir ev kurmalarını istedi. Fransız bağlantılı diğer önemli manastır evleri de Chester, Tewkesbury ve Evesham'de kuruldu. 12. yüzyılın başlarında, Glastonbury başrahibi Norman Bloisli Henry idi. Evesham'da da Norman bir başrahip vardı. İngiltere'de ilk Carthusian evini kuran Avalonlu Hugh da doğrudan La Grande Chartreuse'den geldi. Fransız temelli Sistersiyen tarikatının kuzey İngiltere'ye girişi, Bayeux'de doğmuş olan York başpiskoposu Thurston'ın himayesinde gerçekleşti. Sömürgeci egemen-

likte manastırların keyfini çıkardıkları konumları, daha sonraki bir tarihte çok da sevilmemelerinin açıklanmasına katkıda bulunabilir.

Peki, bu sömürgeci toplum içinde dini değerler ne kadar özerkti? Manastır düzeninin tüm üyelerini sömürge ideolojisinin temsilcileri olarak görmek şüphesiz yanlış olacaktır. Ancak piskopos ve başrahiplerin düzeyinde, Kilise ve koloni yakından ilişkiliydi, çünkü baş kiracılardan olduğu gibi, her iki yüksek rahip sınıfından da, Krallığa gerekli şövalye kotasını karşılaması beklenirdi. Örneğin Peterborough manastırı altmış şövalyeden, Glastonbury ise kırk şövalyeden sorumluydu. Ayrıca, rahiplerin yönetimdeki rolü büyüktü.

İstiladan sonraki yüzyılda Kilise, isteseydi bile, sömürgeci damgasını yemekten kaçamazdı. Belki de asıl sorun, şartların ne zaman Kilise'nin yüksek kademelerine "yerlilerin" girişine izin verilecek kadar değiştiğini keşfetmektir. 13. yüzyılın başında keşişlerin gelişi bir şeylerin dönüm noktasına işaret eder gibiydi. Fransiskenler, özellikle İngilizceden ziyade Fransızca konuşulan şehirlerdeki alt sosyal gruplardan faydalandı. Ancak, sadece 14. yüzyılın sonunda Lollard hareketinin yükselişiyle açıkça bir İngiliz dini hareketi ortaya çıktı.

Sömürge yapısında üçüncü unsur ilçe idi. İstiladan hemen sonraki yıllarda, "Norman" sömürgeciler Nottingham ve Shrewsbury de dahil, en az altı şehre sokulmuştur. Ancak daha önemlisi, 11. yüzyılın sonlarında ve 12. ila 13. yüzyıllarda birçok yeni şehrin kurulmuş olmasıdır. 1066 ve 1130 yılları arasında, kırk yeni şehir (Galler'deki on sekizi haricinde) kuruldu. Stephen ve Matilda saltanatı içsavaşları sırasında (1135-54) bu sayının artış hızı yavaşladı, ancak 12. yüzyılın ikinci yarısında tekrar arttı. 1191-1230 döneminde neredeyse elli yeni şehir kuruldu. Bu şekilde yeni şehirlerin yaratılması, istila sonrası İngiltere ve Galler'in dikkat çekici bir özelliği oldu.

Bu olgu için bir açıklama arayan tarihçiler, ticaretin yükselişini vurgulama eğilimi göstermiştir. Bu açıdan bakıldığında, kentlerin tarihi "İngiliz" ekonomik tarihinin bir bölümünü oluşturur; "İngiliz" kaleleri ve "İngiliz" manastırı gibi, "İngiliz" şehirleri üzerine de çalışmalar olmuştur. Bu şehirleri kimin, neden kurduğuna bakarsak, bu girişimin ağırlıklı olarak Norman sömürgeci elitlerden geldiği açıktır. Bazı şehirlerin, örneğin Newcastle'ın, kraliyet temelleri vardı, fakat birçoğu var oluşlarını yerel lortların girişimlerine borçludur.

Lortlar için bu tür kurumların cazibesi, bu şehirlerin aslında mülk hasılatlarının nakde dönüştürülebildiği, kontrol edilebilir pazarlar olmasında yatıyordu. Bir lordun şehrinde, kentlilerin ödediği kiralar da başka bir nakit kaynağıydı. Bir şehirde ticaret için geçiş ücretleri ödenirdi. Değirmenler de başka bir gelir kaynağı idi. Her ne kadar ilçelerdeki detaylar, yerine göre değişse de amaç aynıydı; sömürgeci egemenliğin zenginliğini arttırmak. Gloucester kontları toplam gelirlerinin dörtte

birini Bristol geçiş ücretlerinden kazandı. Leicester da gelirlerinin üçte birini Leicester kontlarına kazandırdı. Bunlar istiladan önce de var olan, büyük ve zengin kent merkezleriydi. Daha tipik olanlar ise orta düzeyde öneme sahip şehirlerdi. Worcester piskoposları Stratford'u kurdu. Chester kontları Stockport ve Salford'u kurdu. Coventry kentinin idaresi yerel feodal ve eklesiyastik lortlar arasında ihtilaflıydı. Norwich piskoposu himayesinde, Lynn şehri (önce Piskopos'un Lynn'i, sonradan da Kral'ın Lynn'i olarak tanınacaktır) genişledi. Hugh de Gonneville, Cotswolds'taki yün ticaretine bir pazar olması için Chipping Camden şehrini kurdu. Aynı hikâye bazen başarısız, bazen başarılı bir şekilde, birçok kez tekrarlandı.

Bu dönemde şehirler ticari ruhun bağımsız tezahürleri değil de, sömürgeci egemenlik tarafından kontrol edilen, destekli kurumlardı. Bu yalnızca şehirlerin bir ölçüde bağımsızlık elde etmeye başladığı 14. yüzyılın ikinci yarısında bozulmaya başladı. Maitland "bazı büyük ilçelerde, derebeylik adaletinin dayanıklı bir tesis" olduğunu ifade eder (Sir Frederick Pollock ve F. W. Maitland, *History of English Law,* 1898, s. 646). Maitland burada, lortların kiracıları üzerinde hak iddia ettiği, 1275 yılında Stamford şehrindeki duruma atıfta bulunmaktadır. Ancak bu tarihte Stamford tipik bir örnekti. Stockport ve Salford'da, lordun kâhyası ilçe meclisine başkanlık ederdi. Tavistock'da başrahip manastırın kurulduğu ilçeyi denetlerdi: Başrahibin kâhyası ilçe mahkemesine başkanlık eder, şehir değirmeninde öğütülen tahılların belli bir yüzdesini alır, veraset vergisini toplar ve "kendi" ilçe sakinlerinden alınan çeşitli hizmetleri denetlerdi. Bury St. Edmunds'ta manastır, kendi mahkemesi ile pazarını kontrol ederek ve geçiş ücretlerini toplayarak ilçenin ekonomik yaşamını yönetmişti. Manastır ayrıca kendi üretimini geçiş ücretlerinden muaf tutarak, önemli bir imtiyazın tadını çıkarmıştı. Ayrıca tahıl alımında da önceliği vardı.

Fetihten önce var olan şehirler, önceden sahip oldukları her türlü özerkliği yitirmiştir. Bu en açık şekilde, şehir kiliselerinin kontrolündeki değişimde görülebilir. Bristol, Stamford ve Lincoln gibi şehirlerde, kiliseler yerel patronlar tarafından inşa edilmişti. Winchester'daki elli altı kilisenin çoğu da bu şekilde inşa edilmişti. Fetihten sonra, mülkiyet Norman piskoposu veya Normanlaştırılmış yerel manastıra geçti. Böylece Leicester'da kont, altı kiliseyi yeni Augustine keşişleri tarikatına devretti. Böyle bir durumda kale, manastır ve ilçenin nasıl sömürgeci egemenliği destekleyici bir kurumlar ağı oluşturduğunu görebiliriz.

Sırada, Profesör Postan'ın *The Medieval Economy and Society*'de (1975) "ortaçağ ekonomisinin ve toplumunun en güçlü, en yaygın ve en karakteristik kurumu" olarak tanımladığı en önemli tımar kurumu var. Tımar, hizmetleri için zamanı gelince kendi kiralık toprağını işlemesine izin verilen, özgür olmayan emek gücü tarafından işlenen lordun demesnesinden oluşur. İngiltere'nin büyük bir bölümün-

de bu, köylülerin işlediği "dar arazilerden" oluşan sözde açık tarlalar ile ilgiliydi. Buna karşın tımarın ekonomik düzenlemeleri, yerine ve zamanına göre değişiklik gösterirdi. "Wessex'te" kiracıların Doğu Anglia'dakilerden daha az özgür olması muhtemeldi. Aynı kişinin, bir arazi için kira ödemesi ve bir başkası için işgücüne ödeme yapması gerekebilirdi. Yeni sömürgeleşmiş bir bölgedeki tımar kira bedellerinin, daha yerleşik bölgelerdekinden daha az külfetli olması muhtemeldi. Son araştırmalar ayrıca kiracıların, eskiden farz edildiğinden daha gezici olduğunu göstermektedir. Teoride, köylüler toprağa bağlıydı. Uygulamada ise bir pazar ekonomisinin ihtiyaçları, genellikle mülk kâhyalarının bir ölçüde esneklik tanımasını gerektiriyordu.

Tımar arazisini icat eden Normanlar değildir. 1066'da bu araziler halihazırda kuruluydu. Aslında, kimi âlimler bunların kökenlerinin eski Roma Britanyası villalarında aranması gerektiğini ileri sürer. Normanların yaptığı ise, tımarın ekonomik potansiyelini geliştirmekti. Arazi ve kiracılık, giderek daha pazar odaklı hale gelen bir ekonomide, daha yoğun biçimde istismar edildi. Yeni araziler çoğu kez, o zamana dek yakacak için ya da domuzlara otlak olarak "ekilmemiş topraklara" bel bağlamış köylüler pahasına tarıma açıldı.

Fetihten sonra İngiltere'de yaşanan sömürgeci şartlarda, kraliyet hukukçularının "yerliler" ile yeni gelenler arasındaki ayrımı netleştirmek için çok sıkı çalışmasının gerekmesi şaşırtıcı değildi. 13. yüzyılda, kanuna göre bu köylüler kraliyet mahkemelerinde dava açamazdı. "Örf ve adet" hukukunun egemenlik ve onunla bağlantılı olanlar için etkisi sınırlı oldu. Lortlarının mülkünden kaçan yerlilerin yeniden ele geçirilmesine yardımcı olmak için bir kraliyet fermanı (*de natiuo*) tasarlandı. Bu gerçeklerin ışığında, bu alanda klasik tarih eserlerinden birinin *İngiliz Hukuk Tarihi* ("Norman Hukuku" değil) olarak bilinmesi ironiktir.

Şimdiye kadar, İngiliz tarihçilik geleneklerinin ve resmi kayıtlarının bolluğunun tarihçilere kabul ettirilmesi yöntemlerinden biri olan, Norman elit sınıfına odaklandık. Egemenlik ile ilgili materyal miktarı ile karşılaştırıldığında, çoğunluk hakkındaki bulgular çok azdır. Öyleyse onlar hakkında ne söylenebilir? Nihayet "İngiliz halkından" bahsediyor olduğumuzu varsaymak oldukça caziptir. Ancak bölgesel lehçelerin varlığını sürdürmesi, yerel bağlılıkların hâlâ güçlü olduğunu göstermektedir. Orta İngilizce dönemindeki (1100-1450) eski kültürel bölünmeler olan Northumbria ile Mercia (her ikisi de Danimarka azınlıkları) ve Wessex'in, "Kuzey", "Orta" ("Doğu" ve "Batı" dahil) ve "Güney" olarak bilinen lehçeler biçiminde varlığını sürdürdüğü görülebilir. Normancadan geçen kelimeler güvenilir birer rehber olarak kabul edilirse, güneyin kuzeye nazaran daha fazla Normanlaştığı görülür. Kuzeybatıda, eski Gael-İskandinav bölgelerinin ve Carlisle'ın güneyindeki Strathclyde'ın Norman kolonilerine dahil olması, bugün İngiltere'de yeni

altkültürlerin var olduğu anlamına gelir. Bunlara, artık Norman krallığının bir parçası olan ancak batı kesimlerinde Galler kökenli bir nüfusun yaşadığı Shropshire ve Herefordshire da eklenebilir. Herefordshire'da, Galler yasalarının ve dilinin kullanıldığı "Archenfield" (Galce Erging) adlı bir kapalı yerleşim bölgesinin varlığı, bu topraklardaki kültürel çeşitliliği simgeler. Son olarak, kültürel olarak olmasa da yönetimsel açıdan "İngiltere"ye katılmış olan, Keltçe konuşan Cornwall'u da ekleyebiliriz.

Toplumun en küçük birimi *vill*[1] olarak adlandırılıyordu (köyden[2] daha küçük ve basit birim için kullanılan bir terim), ancak modern araştırmaların gösterdiği üzere bu küçük ölçekli toplumların nispi yoksulluklarında da statü ve zenginlik ayrımları söz konusuydu. Zengin ve yoksul köylüler arasında net bir sınıfsal ayrım vardı ve modern sömürge toplumların ışığında yabancı lorda karşı duyulan ortak nefretin, yerel çatışmanın hoşnutsuzluğundan ağır bastığını varsaymak akıllıca olmayacaktır. 19. yüzyıldaki İrlanda çalışmaları çiftçiler ve işçiler arasındaki düşmanlığın, ev sahipleri ve kiracılar arasındaki şiddetin bir nedeni olarak, daha önemli olabileceğini göstermiştir.

Üçüncü olarak, nispeten ticarileşmiş doğu ile İngiltere'nin tımar sistemine dahil edilmiş, özellikle batı-orta kesimleri ve güney bölgeleri arasında bir tezatlık söz konusuydu. Bu istiladan öncesine dayanan bir ayrımdı, ancak istila sonrası dönemde, Londra'nın ve doğu kıyı limanlarının gelişmesiyle daha da belirginleşmiş gibi görünmektedir. Batıda Bristol ve Chester'ın yükselişi, "İrlanda Denizi Eyaleti'nin" ticari gelişiminin yanı sıra, güneybatı Fransa ile yeni ticaret bağlantılarına da işaret eder. 14. yüzyıla gelindiğinde, doğu kıyıları ve (batıda) Bristol'ün iç kesimleri İngiltere'nin zengin bölgeleri idi. Böyle bir ticarileştirme, merkezi Londra olan doğu-orta lehçesinin, sömürge egemenliğin zayıflamasının ardından ortaya çıkan yeni toplumun dili haline nasıl geldiğini anlaşılabilir kılar.

Norman İstilası'nın arifesinde İngiltere'de dört büyük Galler siyasi birimi vardı –kuzeybatıda Gwynedd, güneybatıda Deheubarth, güneyden güneydoğuya Morganwg ve doğuda Powys; bunlar da kaderleri üzerine hâkim krallıkların çekiştiği küçük lortluklarla çevriliydi. Bazı tarihçiler Norman öncesi yüzyıllarda Galler milli bilincinin yükselişini görmeye istekli olmuştur, ancak birliğe dair çok az işaret vardır. Coğrafya ve farklı tarihsel deneyimlerinin dayattığı bölünmeler sonucunda Gwynedd, Dublinli Viking ve Wirral krallıklarından Gael-İskandinavlara yüzünü dönmüş, Deheubarth ise en azından aralıklı olarak Wessex'e yaklaşmış ve Powys'in şansı da Mercia ile bağlantılı olmuştur. Bu bölünmelere rağmen, "Galler" Viking çağından çıkabilmiştir. Batı Sakson ve Anglo-Danimarka kralları, mümkün

1 Eski İngiltere'deki en küçük idari birim olan *vill* sözcüğünün Türkçe karşılığı yoktur. (ç.n.)
2 Köy sözcüğünün İngilizcesi *village*'dır. (ç.n.)

olduğunda, Galler üzerinde genel bir hükümdarlık iddiası ile yetinmiştir. Ancak Normanların gelişi ile beraber, askeri kontrol ve büyük ölçekli sömürgeleşmeyle karakterize bir dönem başladı.

Normanların etkisi tam olarak hemen hissedilmedi. William, muhtemelen Mercia'daki karışıklığı kontrol altına almak amacıyla, Galler sınır bölgelerinin kontrolünü sağlamaktan memnun gibi görünmektedir. Bu tarihte, üç büyük Norman kontluğu Chester, Shrewsbury ve Hereford, yapı itibariyle büyük ölçüde savunmacı olarak görülebilir. 11. yüzyılın son on yıllarında Deheubarth kralı Rhys ap Tewdwr'in (ö. 1093) ölümünün verdiği fırsatla, daha ileri bir fetih ve sömürgeleşme politikası başladı. Devon'dan deniz yoluyla ulaşımın kolay olduğu Güney Galler sahili, İngiltere'de önceki fırsatları kaçırmış olan bu genç oğullar için cazip bir hedef oldu. Kuzeyde, Dee halicinden ulaşım da benzer olanaklar sunmasına rağmen çok daha az başarılı olacaktı. 13. yüzyılın sonunda I. Edward'ın seferlerine kadar, kuzeyde Gwynedd krallığı kontrol altına alınmayacaktı.

Galler'in Norman Fethi çarpıcı bir hikâyedir. Daha az çarpıcı ancak bir o kadar önemli olan ise, buna eşlik eden sömürgeleşme sürecidir. Flaman koloniciler ilk sömürgelerini 12. yüzyılın başında Pembrokeshire'da kurdu, ancak Norman başarısındaki gerçek anlamda belirleyici faktör, İngiliz kolonicilerin teminiydi. Galler'in çoğunluğu dağlıktı, ancak güney kıyı boyunca, Severn, Usk ve Wye vadilerinde birçok mevcut bereketli toprak da vardı. Kuzeyde, Clwyd vadisi ve Anglesey Adası benzer alanlardı. Bugün İngiltere'nin bir parçası olan Hereford, koloniciler için bir başka cazip hedefti. Bütün bu topraklar 12. ve 13. yüzyıllarda İngiliz sömürgecilerin eline düşecekti. 12. ve 13. yüzyıllarda İngiliz toplumunun belirgin bir özelliği olan hızlı nüfus artışı, Galler'in sömürgeleşmesinin de arkasındaki itici güç oldu. İngiliz kiracılarının sayısal desteği olmaksızın, Normanların yaptıkları istilayı gerçekleştirebilmeleri imkânsız olurdu. 14. yüzyılın başında Galler'deki en iyi araziler Normanlar ve kiracıları tarafından işgal edilmişti. Her lortlukta iyi toprakları olan "İngiliz nüfus" ile verimsiz toprakları olan "Galli nüfus" mevcuttu. Birinde Norman yasaları, diğerinde Galler yasaları yürürlükteydi. Galler'de bir sömürge toplumu Britanya Adaları'ndan başka hiçbir yerde olmadığı kadar açık biçimde tasvir edilmiştir.

İngiltere'de olduğu gibi, kale, ilçe ve Kilise kombinasyonu etrafında Norman kontrolünün düzenlendiği esas yapıyı oluşturdu. Çoğunlukla höyük ve avlu tipinde yüzlerce kale inşa edildi. Chepstow gibi kaleler, küçük kalelerin destek bekleyebileceği merkezlerdi. Bu, düşmanca bir ortamın varlığına işaret ediyordu ve bu ortamda sömürgecilerin elindeki kalelerin sayısı, Somerset gibi İngiliz topraklarındakilerin sayısından çok daha fazlaydı. Başka bir işaret de, Krallığın lortluklara sunduğu fiili bağımsızlıktı. Kraliyet yasaları, sömürgeciliğin en parlak döneminde sayıları kırkı bulan marş lortluklarında geçerli değildi.

İlçeler aynı zamanda kale ve yerleşimcilerin ihtiyaçlarını karşılamak için yaratılmıştı. Bunlardan Cardiff ve Monmouth gibi bazıları, bütünüyle gelişmiş kentler haline geldi. Whittington ve Chirk gibi diğerleri neredeyse köy gibi kaldılar. 13. yüzyıldan sonra, I. Edward bilinçli bir sömürgecilik politikasının bir parçası olarak Flint ve diğer ilçeleri kurdu. Sonraki dönemde bu şehirler şüphesiz "Galli" bir görünüme sahip olsa da, Norman döneminde bir şehirde yaşamak İngiliz kolonisine ait olmanın bir göstergesiydi. Aslında Galliler bunların dışında tutulurdu. Savunma işlevi görmeleri için birçok şehir kilisesinin kare kuleleri olurdu ve yeni şehirler bir kalenin himayesinden uzağa kurulmazdı. Şehirlerin öncelikli varlık amacı "İngiliz nüfus"un ihtiyaçlarına hizmet etmekti.

Norman İstilası'nın özellikle Galler Kilisesi üzerine belirgin bir etkisi vardı. Galler'de merkezileşme politikaları ile İngiliz "Onuncu Yüzyıl Reformunun" bir eşdeğeri yoktu. İrlanda Denizi Eyaleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi, akrabalık topluluklarına dayanan eski yerel hâkimiyet modelleri, piskoposların yönetimine dayanan sisteme karşı galip gelmişlerdi. Dört Gal piskoposluğu vardı (St. Davids, Llandaff, St. Asaph ve Bangor), ancak kırsal bölgede, yerel bir azize bağlılıkla simgelenen, güçlü yerel kökleri olan manastırların yerleşmiş gelenekleri karşısında, piskoposluk gözetiminin pek önemi yoktu. Laik toplumda olduğu gibi Kilise'de de akraba toplulukları kalıcı bir kurumdu.

Normanlar nereye yerleşse, neredeyse hemen bu sistemi "reformize ederdi". Bir kale kurduğu Brecon'da, Neufmarcheli Bernard, Battle Manastırı'na (Sussex) bağlı bir manastır evi kurdu. Granvilleli Richard da Cardiff'in batısında Fransız Savigny tarikatıyla bağlantılı bir Neath manastırı kurdu. Diğer lortlar da Le Mans ve Saumur ile bağlantılı manastır evlerini kurdular. Kimileri de Glastonbury ile bağlarını korudu. (Galler bölgeleri Norman baskısından daha az etkilendi, yerel krallar da benzer "reform" düşünceleriyle Sistersiyen manastırları kurdu.) Norman kontrolündeki Galler'de, Kilise, "İngiliz nüfus" ile özdeşleşmeye başladı. Bu manastırlar kadar piskoposluklar için de geçerliydi. Glamorgan piskoposluğu istiladan önce bir süre için "İngilizleşmişti", ancak St. David piskoposluğu tamamıyla Galli idi. İstiladan sonra, her iki piskoposluk da yeni gelenler için kabul edilebilir biçimde yeniden düzenlendi.

Son olarak, çekirdek yerleşimlerin ve açık tarla sisteminin eşlik ettiği tımar sistemi mevcuttu. Çeşitli lortluklardaki "İngiliz nüfusu"nda yeni kolonicilerin varlığı Galler'in değil, İngiltere'nin tarımsal düzenleme karakteristiği ile dikkat çekiyordu. Temel fark, böyle bir arazinin bir akrabalık topluluğuna karşılıklı hizmetler karşılığında üyelik sayesinde değil de, bir lorttan verilen hizmetler karşılığında kiralanmasında yatar. Lortlarının desteği sayesinde daha iyi arazilerden yararlanan İngiliz nüfus, kendini Galli nüfustan üstün görebilirdi. Ancak lortların kontrolündeki ya-

kın çevrenin dışında, bölünebilir mirasa dayanan Gal geleneği uygulanmaya devam ediyordu. Ayrıca kan davası (*galanas*) ile ilgili geleneksel yasa ve bir akraba topluluğundan birine karşı işlenen bir suç için yakınlarına tazminat ödenmesi kaidesi birçok bölgede sürdürülüyordu. Bizzat marş lortları da Galler bölgelerinde ücret karşılığında *galanas* yasasını uygulamaya istekliydi.

Fetihten hemen sonraki dönemde Galler'deki erken kolonileştirilme ile daha sonrasında I. Edward dönemindeki Gwynedd'deki daha merkezi kolonileştirme girişimi arasında bir ayrım yapılabilir. 12. yüzyılda ve 13. yüzyılın çoğunluğunda Gwynedd, her ne kadar kendi hükümdarlarının İngiliz kralın üstünlüğünü resmi olarak kabul etmeleri pahasına da olsa, kendi özerkliğini korumayı başarmıştır. 13. yüzyıl ortasındaki baronlar savaşı esnasında yaşanan göreceli bağımsızlık döneminin sonunda I. Edward tarafından uğratılan hezimet takip etti. 1282'de Gwyneddli Llywelyn savaşta öldü ve kardeşi David bir yıl sonra idam edildi. 1284'te, Norman tarzı şeriflerce uygulanan Norman ceza kanununun, şimdi eski Gwynedd krallığını oluşturan üç *shire*'a getirilmesinin bir sonucu olarak, Edward bir "meclis" topladı.

Güneydeki gibi, koloninin esas yapısı klasik kale, ilçe ve Kilise kombinasyonuna dayanırdı. Edward'ın Menai Boğazı'nın her iki ucundaki ve kıyıda Harlech'teki kaleleri hâlâ politikasının bir anıtı olarak durmaktadır. En azından başlarda, yeni kurulmuş olan Flint, Denbigh, Holt, Rhuddlan ve Ruthin ilçeleri daha etkindi. Bunlar, günümüzde tamamen Gallidir, ancak aslında bunların Galler kırsalındaki sömürgeci ayrıcalık adaları olması amaçlanmıştı. Gallilerin buralarda yaşamalarına ve ticari faaliyetlerde etkin rol almalarına izin verilmedi. Bu ilçelerde de sömürgeci politika benimsenmiş ve bunun sonucu olarak Clwyd vadisindeki iyi topraklar yeni yerleşimcilerin yararlanması için ayrılırken, Gallilerin zararı yamaçlardaki verimsiz topraklarla "telafi edilmiştir". Ruthinli Greyler de bu sömürgeleşmeden faydalanmış ailelerden biriydi.

Edward'ın gözetiminde hazırlanan Rhuddlan Tüzüğü, kolonizasyon ve "uygarlığın" çok yakın ilişkiler içinde olduğunun düşünüldüğünü gösterir. Edward bazı iyi Gal geleneklerini sürdürürken, *galanas* ve evlatlık yetiştirme gibi hoşa gitmeyen gelenekleri terk etmiştir. *Galanas*'ı bir adalet komedisi olarak gören Canterbury Başpiskoposu Pecham, evlilik ve meşruiyet açısından da Gal geleneklerini reformize etmek istemiştir. Teoride bu, ayrımcılığa yol açmamış olmalıdır. Aslında, Galler'e yerleşen İngilizlere genellikle, bir suçla itham edilirlerse sadece İngilizler tarafından yargılanacakları vaat ediliyordu. Gallilerin ise genellikle, İngilizlerin mülkiyetindeki toprakları, ilgili lordun izni olmadan satın almaları yasaktı.

I. Edward'ın Gal kaleleri onun emperyalizminin boyutunu gösterir. Galler kıyıları boyunca inşa edilen büyük kalelerden Caernarfon, imparatorluğun sembolü olarak özel bir öneme sahip olmasıyla ayırt edilir. Bu yer aslında Romalıların Se-

gontium'uydu. 11. yüzyıl kalesinin dış avlusu, Norman döneminin ilk yıllarında bir hatırlatıcı olarak muhafaza edildi. Kalenin Kartal Kulesi Konstantinopolis'i anımsatması içindir. Son olarak, kraliçe oğlu Edward'ın orada doğabilmesi için Caernarfon'a özel bir yolculuk yaptı. Britanya Adaları tarihi bağlamında, I. Edward İngiliz Jüstinyen kadar İngiliz Augustus gibi görünmektedir.

Ne yazık ki bu emperyalist vizyon için, bunu mümkün kılmış olabilen demografik koşullar 14. yüzyılın ilk çeyreğinde mevcut değildi. Geleneksel akrabalık kurumları bu dönemde hâlâ Gwynedd'da (Galler prensliğine dahildir) ve sömürgeciliğin tüm yükünü hissetmemiş Clun gibi diğer bölgelerde de 15. yüzyılda ve sonrasında bulunabilirdi. Fetih öncesi dönemin üç siyasi biriminin her birinin farklı tarihsel deneyimleri vardı. Sömürgeleşmeden en çok Deheubarth ve güney etkilenmiştir. Powys daha sakin bir yerleşme ile karşı karşıya kalmıştır. Gwynedd 13. yüzyılın sonuna kadar tam olarak etkilenmemiştir. Norman üstünlüğü altında, hâlâ farklı kültürler mevcuttu.

Normanların Galler'i istilasının, İngiltere'nin yanı sıra İrlanda üzerinde de dolaylı bir etkisi oldu. 11. yüzyılın sonlarında bir İrlanda istilası planlanmış olabilir. Ancak gerçekte bu 12. yüzyılın sonlarında, Güney Galler'in fethinde aktif rol almış olan Normanlar, İrlanda Denizi'ni geçtikten sonra gerçekleşti. Pembroke kontunun idare memuru olan Windsorlu Gerald'ın soyundan gelenler, Munsterlı FitzGeraldlar oldu. Zamanı gelince İrlanda Denizi Eyaleti, Norman Britanya Adaları'ndaki Norman imparatorluğunun bir parçası haline geldi. Galler marş lortları da 12. yüzyıldan itibaren İngiliz siyasetinde önemli bir rol oynadı. Emirlerindeki askeri kuvvetler ile, bir çağrı olması durumunda, her an İngiltere'ye müdahale edecek konumdaydılar. Aslında onlar ve Llywelyn'in, Simon de Montfort savaşlarında oynadığı rol, muhtemelen Edward'ı Galler'e karşı daha aktif bir politika benimsemeye ikna etti.

Galler ve İrlanda gibi İskoçya da 11. yüzyılın sonunda bir "coğrafi ifade" idi. Genel anlamda, bir İrlanda Denizi eyaleti ve bir Kuzey Deniz eyaletine ayrılmış görünmektedir, buna karşın Norveç'in Shetland, Orkney, Lewis ve Skye adaları ile Man Adası'nı kontrol ettiğini göz önünde bulundurarak bu ayrım çok keskin yapılmamalıdır. İç Hebridler'i 12. yüzyılın başlarında Somerled (ö. 1164), bir krallık haline getirmiş ve onun soyu, bu bölgeyi yönetmeye devam etmişti. Kuzey İrlanda'ya yakından bağlı olan Galloway, güney Solway'i Canmore monarşisi karşısında boyun eğdiren güce sahip olan Gael-İskandinavlar tarafından yönetildi. Gaelce konuşan lortlukların siyasi ve sosyal düzenlemeleri konusunda emin olmak zor olsa da, lort ve vasallar arasındaki feodal bağlar ile değişikliğe uğramış bir akrabalık sistemi varlığını sürdürmüş görünmektedir. Argyll'i ve Adaları sömürgeleştiren Vikingler Gaelleşti ve Gael meşruiyet biçimlerini benimsedi. Somerled'in oğulları Donald ve

Resim 18 *Büyük Urr Höyüğü.*
Büyük Urr höyüğü (Kirkcudbrightshire) Normanlar tarafından İskoçya'nın güneyindeki, daha önce Viking egemenliğinde bir bölge olan Galloway'i kontrol amacıyla inşa edilmiştir. Benzer Norman höyüklerinin varlığı da, İrlanda'nın güneyi de dahil Norman gücünün Britanya Adaları genelinde ne ölçüde yayılmış olduğunun bir göstergesidir.

Dougall, MacDonald ve MacDougall klanlarının kökeni olacak olan, bir Gael aile adı olan *"Mac"*i (oğlu) kullandılar. Ama bu deniz toplumundaki önemli demirleme yerlerine inşa edilmiş olan taş kaleler, Normanlarınkinden çok farklı olmayan fikirlerin etkisine işaret etmekteydi.

İrlanda Denizi eyaleti batı denizlerine bakıyordu ve İngiltere'nin Norman İstilası'ndan bir süre sonra kendi haline bırakılacaktı. Norman etkisine ilk kapılan "İskoçya"nın Kuzey Denizi Eyaleti oldu. I. David'in ve (1124-53) ve IV. William'ın (Aslan, 1165-1214) hükümdarlıkları burada belirleyiciydi. Malcolm Canmore'in etkisini genişletmek istediği o zamanki Bernicia, şimdiki kuzey Northumbria'nın

olduğu yerde, oğulları ve torunu kuzeye, Gaelce konuşan Moray ve Buchan'a ve güneybatıya, Galloway'e ilerledi. Bunun Normanların desteği olmadan başarılması pek mümkün değildi. 12. ve 13. yüzyıl kralları, her biri kendi yöntemleriyle, Norman krallarına bağımlıydı. Bu destek olmadan Edinburgh'un siyasi öneminin artmasını açıklamak zordur. Bu yüzden İskoçya'da da, Galler veya İrlanda'da olduğundan daha dolaylı olsa da bir Norman üstünlüğü kurulmuştu.

Normanlaştırma araçları, Britanya Adaları'nda başka yerlerde kullanılanlar ile aynıydı –kale, ilçe ve reformlaştırılmış Kilise. Annandale'de yirmi sekiz, Nith ve Cree arasında yirmi altı ve Cree'nin batısında on bir –sadece güney batıda elliden fazla– höyük kalesi olduğu tahmin edilmektedir. Urr höyük kalesi gibi bazı höyük kaleleri oldukça büyüktü. Bu baron kalelerinin yanı sıra, Stirling ve Inverness gibi kraliyet kaleleri de vardı. Bu rakamlarda kale inşası ilk bakışta çok da göze çarpmayan bir şeye açıklık getirmektedir; öyle ki Canmore hanedanının kurulması istilaya dayanmaktadır, ancak geleneksel olarak tarihçiler bunu, bir krallığı "en iyi Avrupa modellerine" uygun hale getirmekle ilgili olarak görmeyi tercih etmiştir.

Yeni gelenlere karşı direniş uzunca bir süre devam etti. 12. yüzyılın sonlarında ve 13. yüzyılın başında kuzey doğuda, II. Duncan'ın oğlu farz edilen MacWilliam adına ayaklanmalar gerçekleşti. Normanlar bu ayaklanmaları Falkirk'te, MacWilliam'ın kanından bebek yaştaki bir kız çocuğu herkesin önünde infaz edecek kadar ciddiye aldı.

Galloway'de *surdit de serjeant* olarak bilinen uygulama, kan davasındaki (Cumbric dilinde *galnes*) akraba yükümlülüğü ile yukarıdan uygulanan kraliyet adaleti kavramları arasındaki çatışmayı göstermektedir. *Surdit de serjeant* kraliyet memurlarına (*serjeant*) suç işlediğinden şüphelendikleri kimseleri suçlama ve suçüstü yakaladıklarını da asma yetkisi verirdi. Ne yazık ki bu tip bir kanun yaptırımı hakkında yerel düzeyde çok az şey bilmekteyiz. Ancak böyle bir kraliyet adaleti uygulaması, yeni rejim yönetimindeki Galloway'de devam eden huzursuzluğu açıklamaya katkıda bulunabilir. Gallowey kültürünün Viking geçmişi de başka bir etken olmalıdır.

Britanya Adaları'nda herhangi bir yerdeki gibi, Norman ilçeleri Norman üstünlüğünün etkili olmasında önemli bir rol oynamıştır. Amaç, geçiş ücretleri toplayabilen ve böylelikle, kral ya da baron sahiplerinin nakdini artırabilen yerel ticaret tekelleri kurmaktı. Renfrew ve Prestwick gibi birçok ilçe yerel baronlar tarafından kurulmuştu, fakat çoğu 12. yüzyıldaki değişikliklerde, İskoç Krallığının oynadığı önemli rolle uyumlu olarak, kraliyete bağlıydı. Bu tür girişimler genellikle ticaretin geliştirilmesi için tasarlanmış aydın ticaret politikasının bir parçası olarak betimlenir, fakat May Adası keşişlerinin, bir kraliyet ilçesinin kurulması sonucunda, balık satma özgürlüklerini kaybettiklerine dair şikâyetleri, değişikliklerin her za-

man reform olarak kabul edilmediğini göstermektedir. Galler ve İrlanda'da olduğu gibi yeni ilçeler genellikle, varlıklarını sürdürmek için kral veya lortlara bağımlı olan Flaman veya İngiliz göçmenlerin mini kolonileriydi. İlçe kayıtlarında belirtilen isimler bu tarihte kesin olarak yabancıydı. Bu yüzden, köylü nüfusun hareketi üzerine dayatılan kısıtlamalar ile birlikte alındığında, ilçeler yukarıdan dayatılan bir düzen sisteminin bir parçası olarak görünür.

Ayrıca Normanlaştırma sürecinde önemli bir yer tutmuş olan reform yanlısı Kilise de vardı. Tablo en açık şekilde özellikle Viking geleneklerinin güçlü olduğu kuzey ve doğuda ortaya çıkmaktadır. Burada, Moray, Ross ve Caithness için yeni piskoposluk bölgeleri yaratılmıştır. Bunlar artık kraliyet kontrolünde olan kontlukların dini karşılıklarıdır. Moray'da, Elgin'deki kraliyet kasabası 13. yüzyılda inşa edilmiş bir katedralin bölgesi oldu. Kilise yönetiminin bu yeni merkeziyetçi yapısı, akrabalık topluluklarının hâkim olduğu sıkı düzenlenmemiş yerel kilise sisteminin yerine, Kilise mahkemeleri sistemi ile birlikte yeni bir bürokrasi meydana getirdi. Sonunda yüzlerce mahalle kilisesi kuruldu ve her birinde, en azından teoride, geçimi "*teind*lerin" (vergilerin) toplanmasına bağlı olan bir rahip bulunuyordu. 12. yüzyılın ilk yarısının bir özelliği de, Kral I. David'in sıra dışı coşkusu sayesinde, yeni manastır tarikatlarının girişi idi. Holyrood'daki manastır, İngiltere Merton'da gelen keşişlerin; Jedburgh'daki manastır kilisesi ise Beauvais'den gelen keşişlerindi. Yabancıların elinde olan ve genellikle inşa amaçlı gelirlerini genişletmeye çalışan yeni manastırlar, takdire şayan biçimde egemenliğin amaçlarını gerçekleştirdi. Ancak biz bunların kurulmasına karşı yerel tepkilerin neler olduğunu sadece tahmin edebiliriz.

12. yüzyılın sonunda Norman üstünlüğünün tüm unsurları İskoçya'nın doğu ve güneyinde mevcuttu. Sonraki yüzyıl boyunca, II. Alexander (1214-49) ve III. Alexander (1249-86) batıyı monarşinin kontrolü altına almak için bazı başarılı girişimlerde bulundu. 13. yüzyılın sonlarına kadar, Bute Rothesay'da kalesi olan Stewart ailesi, bölgedeki en güçlü Norman ailesiydi. II. Alexander, adalardaki Norveç otoritesine meydan okudu, ancak beklenmedik ölümü genişlemeyi bir süre için durdurdu. Norveçli bir filonun bir fırtınada dağıldığı (1264) bir mücadeleden sonra 1266 yılında, Norveç kralları Man Adası da dahil adaların egemenliğini İskoçya krallarına vermekte anlaştılar. MacDougalllar ve McDonaldlar da III. Alexander ile anlaştı.

1278'de, III. Alexander I. Edward'a bağlılık yemini etmesi için Westminster'e gitmeye mecbur kalınca, Britanya Adaları'nda Norman üstünlüğü sağlama alınmış görünüyordu. Ancak 1286'da, III. Alexander'ın bir erkek varisi olmadan beklenmedik biçimde ölmesi neticesinde, yeni sorunlar ortaya çıkmaya başladı. İskoçya'da Norman lortları Alexander'ın torunu "Norveçli Bakire'nin" kraliçe ilan edilmesini

kararlaştırdı, ancak 1290 yılında kraliçenin ölümü, birkaç yıldır hazırlık sürecinde olan bir iktidar mücadelesinin baş göstermesine neden oldu.

Mücadeledeki ana kahramanlar, kendi adayları olan Bruce ve Comyn gruplarıydı. Bruce adayı Annandaleli Robert Bruce idi; Comynlerin adayı ise Comyn baronunun kayınbiraderi, İskoçya'ya yeni gelmiş olan John Balliol idi. Zamanı gelince, katılanların çoğunun lordu gibi I. Edward'ın da aktif katılımıyla, görevlendirilen mahkeme Balliol lehine hüküm verdi. 1292 yılında Balliol, nüfuzlu yandaşlarının yarısından fazlasının desteği ile kral oldu. Edward'ın Fransızların saldırılarına karşı Gascony'yi savunmasına destek olmaları için vasallarını yardıma çağırdığı 1294 yılına kadar pek sorun yaşanmadı. Edward'ın İngiltere'deki toprak zenginleri bu konuda istekli davranmadı, John Balliol ve yandaşlarının da reddetmiş olması şaşırtıcı değildir. Edward'ın tepkisi İskoçya düzlük bölgesinde savaşmak ve ele geçirilen düşmanlarına olağandışı bir şiddet uygulamak oldu. William Wallace (isminin Galce izler taşıması Britanyalı Strathclyde krallığını akla getirir) Kral John adına ayaklandı ve 1304 yılında yakalanıp idam edilene kadar bazı başarılar elde etti. Gomyn ve Bruce zaten Edward ile 1301'de barış yapmıştı. 1306 yılında Robert Bruce, Dumfries'da Greyfriars kilisesinde John Comyn ile kavga edip onu hançerleyerek öldürdüğünde, Bruce'un Scone'da taç giymiş olduğu gerçeğine rağmen, Edward'ın gelecekten pek kaygısı yokmuş gibi görünüyordu. Ancak 1307 yılında Edward'ın ölümü ve baron muhalefeti ile karşı karşıya gelen halefinin zayıflığı, Bruce'un hayatta kalmasını ve sonunda, 1314 yılında, Stirling yakınlarındaki Bannockburn'de düşmanlarını yenmesini sağladı.

Karışıklık genellikle bu olayları ele alırken "İngiliz" ve "İskoç" kavramlarının kullanılmasından kaynaklanır. Aslında, en üst siyasi düzeyde lortluk ve vasallık fikirlerinin hâkim olduğu bir durumda, ulusal kimlik sorunlarının pek yeri yoktur. 1294'ü izleyen yıllarda "İngiltere" ve "İskoçya" arasında bir çatışma yoktu (gerçi sonradan oluştu), ama Norman üstünlüğü içinde bir iktidar mücadelesi söz konusuydu. Aslında bu, yüzyıl ortasındaki içsavaşlardan biraz farklıydı. Wallace dışında mücadele içindeki herkes, "Norman" kökenliydi. Balliol ve Bruce (büyük), 1264 yılında Lewes savaşında, Simon de Montfort'a karşı III. Henry için mücadele ederken esir alınmıştı. Comyn, Galli Llywelyn ve Simon'un tarafını tutmuştu. Bunun meydana gelmesine imkân veren siyasi yapı ulusal özlemleri pek hesaba katmadı. Bruce, Scone'da kral ilan edildiğinde, ona karşı saf alan Buchan, Galloway ve Argyll (farklı kültürleriyle), tam da Canmore hanedanının otorite kurmakta en çok zorlandığı üç bölgeydi. Bruce'a destek, yoldaşı Normanların bazılarından geldi. Ona desteğini sunanlar, konumunu feodal derebeyinden emperyal egemenliğe dönüştürmüş görünen bir krala karşı tavır aldı. I. Edward devrimciydi. Onlar ise, kendilerini yetkili hissettikleri yerel özerkliği savunan gelenekçilerdi.

Normanların siyasi faaliyeti üzerine yoğunlaşan dikkatler, 11. yüzyılda İskoçya'da bir arada var olan çeşitli altkültürlerin akıbeti yüzünden dağılma eğilimi gösterir. 14. yüzyılın başında, batı haricinde her yerde Gaelce açıkça geriliyordu. Onun yerini, Lothian lehçesi biçiminde İngilizce aldı. Elit sınıf Fransızca konuşuyordu, ancak daha alt seviyede İngilizce hâkimdi. Bunun neden gerçekleştiği çok açık değildir. Bu, düzlük bölgeden gelen destekli sömürgeleşme de dahil, güney ve doğu Galler bölgelerinin İngilizleşmesine yol açan bir dizi faktöre bağlanabilir. İki yüzyıllık Norman üstünlüğünün ardından, İskoçya'nın mevcut olan beş altkültürü, doğuda İngiliz, batıda Gael ve Shetland ile Orkney'de İskandinav olmak üzere üçe düştü. Son kayıp, yeni taç giymiş Bruce tarafından "yağmadan" kurtulamayan Gaelce konuşan Buchan idi.

12. yüzyılda İskoçya'ya sızarak girişlerinin aksine, Normanların İrlanda'ya gelişi ani ve dramatik oldu. 1 Mayıs 1169'da küçük bir Norman şövalye birliği, Wexford'un yakınındaki Bannow körfezinde karaya çıktı. Bir yıl sonra, Pembroke kontu Richard FitzGilbert tarafından yönetilen büyük bir kuvvet Waterford'a çıktı. Dublin 1171 yılında Normanların eline geçti, çok geçmeden iki İrlandalı krallık Leinster ve Midhe de Normanların elindeydi. 1171 yılında Kral II. Henry İrlanda'yı ziyaret etti ve hem istilacıların hem de İrlandalı şeflerin egemenliğini kabul etti. Ayrıca, ileri görüşlü bir politika benimseyerek, Dublin, Waterford, Cork ve Limerick'te kraliyet kaleleri kurdu. Feodal dönem boyunca bunlar İrlanda'da Krallığın "varlığının" sembolleri olarak kalacaktı. Çok geçmeden İrlanda'nın büyük bölümü Normanlar tarafından istila edildi. 1175'te yeni gelen Normanlardan de Cogan (modern İrlanda'da "Goggins"e dönüşmüş olan bir isim) ve yandaşları, Desmond'da MacCarthy krallığının büyük bir kısmını fethetti. 1177 yılında John de Courcy kuzeye doğru ilerledi ve kuzeydoğu Ulster'in büyük bölümünü ele geçirdi. Thomond bölgeleri de Norman kontrolüne geçti. Batı Shannon Connaught, II. Henry ve halefleri ile başarıyla müzakere eden O Connor kralı Cathal Crobhderg'in siyasi beceri sayesinde bir süre daha korundu. Ancak Connacht'ın çoğunluğu 13. yüzyılın ortasına kadar alındı. Bu başarıların bazıları, özellikle de Shannon bölgesinde kalıcı olmadı, ancak doğudaki en iyi toprakların çoğunluğu kalıcı olarak el değiştirdi. İrlanda aslında İngiltere, Galler, İskoçya düzlük bölgesinde ve Batı Avrupa'nın diğer bölgeleriyle aynı kaderi paylaştı. "Ani saldırılar", dehşeti de beraberinde getiriyordu. Örneğin 1170'de Norman komutanların emriyle yetmiş Waterford vatandaşı, bacakları kırıldıktan sonra bir uçurumdan denize atıldı.

İskoçya'da sömürgeciler Kral I. David'in daveti ile meşruiyet kazandı. İrlanda'da Leinster kralı, İrlandalı müttefik Diarmaid MacMurrough'tan gelen davete dayanarak işgallerini meşru gösterdiler. Aslında yeni dünyada eski dengeyi kurması için Diarmaid çağrıldı. Amacı, 1169 öncesi yıllarda açığa çıktığı üzere, Le-

inster krallığının gücünü Dublin, Wexford ve Waterford İskandinav şehirlerinden hâkimiyeti atındaki Ossory'nin bulunduğu Shannon'a ve Munster'in güney sınırlarından zor durumdaki Midhe krallığının açık bir mükâfat olduğu Boyne'a kadar genişletmekti. Bu hırslar onu Shannon güçleri Connacht ve Breifne ile çekişme içine sürükledi ve 1160'larda meydana gelen güç mücadelesinde yenildi. 1166'da sürgüne gönderilen Diarmaid son bir umutla Normanlardan yardım istedi. II. Henry, Fransa ve İngiltere'deki kendi Angevin imparatorluğunun sorunları ile uğraşmaktaydı ve bu çağrıya pek de heyecan göstermedi. Diarmaid güney Galler'deki Norman feodallerinden destek buldu. Onların da Krallığı bir yere kadar hiçe sayacak şekilde davranmalarının uzun vadeli sonuçları oldu. Norman istilacılar her zaman kraliyetin gücünden bağımsız olduklarını hissederdi. Aslında VIII. Henry dönemine kadar, "İrlanda kralı" unvanı Kraliyet tarafından resmen kabul edilmedi. Ortaçağ boyunca İngiltere kralları sadece İrlanda "lortları" oldular. Bununla birlikte, kraliyet otoritesi, en azından 13. yüzyılda, önemli bir hakikatti.

Ayrıca Diarmaid, kızı Aoife ile Strongbow'un evliliğini ayarlayarak, her ne kadar geleneksel İrlanda hukukunda böyle bir anlaşma çok önem taşımasa da, bu girişime ilave bir yasal kılıf sağlamış oldu. Ancak onların gözünde artık Normanlar Leinster ve Midhe krallıklarında hak iddia etmekteydi. Dini reform da ileride oynanacak bir kozdu. Diarmaid, manastırlar kurmuş ve Büyük St. Bernard'la bizzat mektupla temas halinde olan bir "reformcu" kraldı. İngiltere'de Norman piskoposluğuna kralları desteklemesi konusunda güvenilebilirdi. Papa III. Alexander da yeni gelenleri reformcular olarak görüyordu. Ancak, temelde, Normanların İrlanda'ya gelişi, doğu Prusya'daki Cermen şövalyelerinki kadar kesin sonuçları olan bir fetihle ilgiliydi.

Normanların gelişinin sonuçları neler oldu? Bu hâlâ İrlandalı tarihçileri keskin biçimde ayıran bir konudur. Eoin MacNeill (*Phases of Irish History,* 1919), İrlanda milliyetinin gelişmesinin yüzyıllar sürmesinin bir sonucu olarak işgali tamamen olumsuz bir olay olarak görüyordu. Daha yakın geçmişte Profesör Binchy (*Proceedings of the Dublin Congress of Celtic Studies,* 1962), İrlanda tarihindeki önemli dönüm noktasının Norman İstilası'ndan ziyade Viking istilaları olduğunu iddia etti. Ayrıca bazı bölgelerde Normanların olumlu katkılarının olduğunu vurgulayan bir İrlandalı "revizyonist" tarihçiler ekolü de vardır. Örneğin Profesör F. X. Martin, İrlanda'ya parlamenter kurumların girişini Normanların mümkün hale getirdiğini iddia etmiştir. Profesörler Aubrey Gwynn ve John A. Watt da İrlanda Kilisesi'ndeki reform hareketini tamamlayanın Normanlar olduğunu iddia etmiştir. H. G. Richardson, Normanların, İrlanda'nın ana Avrupa kültürüne kazandırılmasındaki rolünü vurgulamıştır. Yine de daha önce gördüğümüz üzere, 12. yüzyılın başı ve ortasındaki Romanesk mimarisi, Norman öncesi İrlanda'nın izole olmadığını

gösterir. Goddard Orpen, İrlanda'daki Normanlar üzerine standart çalışmalarında, ilk bölümü "Anarşik İrlanda" olarak adlandırarak tüm meseleye karşı önyargılı yaklaşmıştır. Benim burada benimsediğim yorum ise en çok, bazı çekincelerim olmasına karşın, Eoin MacNeill'inkiyle benzerlik göstermektedir.

Daha önce söylenenlerin sağlam bir temeli olsa da, Normanlar feodalizmi getirmemiştir. 10. yüzyıldan itibaren, İrlandalı krallar topraklar fethettiler, kaleler inşa ettiler, vasalları sadakat yemini etmeye zorladılar ve yeni kazanılan bölgelerdeki hâkimiyetlerini genişletmek için "dini reformu" kullandılar. Boyun eğmeyenler İrlandalı krallar tarafından el ve ayakların kesilmesi ve kör edilmek gibi cezalara çarptırıldı. Bu kralların eğitimi, Normanlarınkine benzer biçimde bir savaşçı ahlakına göre biçimlenirdi.

Diğer yerlerde olduğu gibi İrlanda'da da bu yeni tutum akrabalık haklarına yönelik geleneksel tavırla çatışıyordu. İstiladan önce bile, İrlanda'daki krallar, krallığın babadan oğula geçmesi için uğraşıyordu. Piskoposlar gibi krallar da bunun ideolojik temelini ataerkil otorite fikrine dayandırdı. Norman İstilası'ndan epey önce İrlanda bölgeleri bir "modernleşme" modeline doğru ilerlemekteydi.

Ancak farklı bir dile ve kültüre sahip ve hukukun rolü hakkında farklı varsayımları olan yeni gelenler tarafından yapılan dış fethin, aynı dil ve kültüre sahip olanlar tarafından yapılan iç fetihten daha kapsamlı sonuçlar getirdiği açıktır. Örneğin, 5. yüzyıldaki karanlık Dokuz Rehine Niall'a kadar uzanan, yüzyıllarca süren siyasal evrimin ürünü olan eski Midhe krallığı, "Hür" Meath'e dönüştü. ("Hür" sözcüğü Norman hukukunda, krallıktan devralınan ve sadece kraliyet mahkemelerinde görülebilecek davalar haricindeki kanun ve düzeni uygulama hakkının lortta olduğu bir lortluk için kullanılan teknik bir terimdi.) Ortadan kalkan "Midhe" artık sadece fethedilenlerin anılarında var olacaktı. Meath artık İngiliz Krallığından 100 şövalyenin hizmeti karşılığında Hugh de Lacy tarafından tutulan bir *fief*ti. Tara'daki eski yerleşimi gören, Skryne'deki De Lacy'nin kalesi, yeni düzenin egemenliğini simgeliyordu. Aralarında Petit, Pippard, Tyrell ve Rochfort'ın da bulunduğu vasalları, feodal piramidin bir parçası olarak kendi *fief*lerine sahipti. Devasa bir yalınlaşma meydana geldi. Tüm efsaneleri ve soyağaçlarıyla beraber eski siyasi kültürün karmaşıklığı karanlığa gömülmüştü. İrlanda dili Norman kontrolündeki bölgelerde, esaretin bir işareti haline geldi. "Hibernieus" ve "köylü" eşanlamlıydı. Normanların gelişi, Vikinglerin gelişinden çok daha önemliydi, en azından doğu İrlanda'da bir toplumsal devrime işaret ediyordu oldu.

Geleneksel düzen ile ilişkili olan kurumlar, yeni toplum içinde yer bulamadı. Böylece, Meath piskoposu Norman Simon de Roehfort, kendi piskoposluk bölgesini Trim kalekentinin çevresinde geliştirdi. Bu dönemde, eski İrlandalı azizler Finnian ve Fechin mezhepleri ile beraber eski Clonard ve Fore merkezleri de geri-

ledi. Piskopos Simon'ı harekete geçiren nedenler karmaşık olabilir ve Simon kendisinin gerçek bir dini reform gerçekleştirdiğini düşünmüş olabilir, fakat sonuç, Meath'de Kilise'nin yeni düzenin arkasına sağlam biçimde yerleşmesi oldu. Norman hâkimiyetindeki bölgelerde, kalıtsal olarak bilgili aileler, bir ekonomik temele sahip olmak adına yok oldu. Ozanlar ve *brehon*lar[1] da, muhtemelen popüler bir seviyede varlıklarını sürdürseler de, İrlanda'nın bu bölümünde elit statülerini kaybettiler. Açıkçası, 1066'da Norman İstilası'nın ardından İngiltere'deki Anglosakson kültürüne olduğu gibi, bu bölgelerde de İrlanda kültürü derin bir darbe aldı.

Bununla birlikte Normanlar doğu İrlanda'da devrimi, fetihle olduğu kadar sömürgeleştirme yoluyla da gerçekleştirdi. Marc Bloch (*Feudal Society*, 1961), sömürgeci yerleşimi, feodalizmin ikinci aşamasını ilk aşamasından ayırt eden özelliklerinden biri olarak görmüştür. İrlanda deneyimi, nüfus baskısı ve toprak açlığından türemiş genel bir Avrupa modelinin bir kısmını oluşturmuştur. Germenlerin Elbe'nin ötesinde koloniler kurmasına neden olmuş olan aynı güçler, "Frenkleri" güney Galler, İskoçya düzlük bölgesi ve İrlanda'nın doğusuna yöneltti. 12. yüzyılın sonunda ve 13. yüzyılda ne kadar kolonicinin geldiği asla bilinemeyecek, ancak doğu Leinster'de "Walsh" (yani Welsh[2]), "English"[3], "French"[4] ve "Fleming"[5] gibi soyadlarına rastlanması, sayılarına dair bazı bulgular sunar. Ancak neden geldiklerine dair daha iyi fikirlerimiz var. En azından bazılarını bu yabancı topraklara ücretsiz mülkiyet hakkı ile arazi elde etme umudu çekmişti. "*Burgage*" veya "*borris*" sözcüklerini içeren yer isimlerinin sayısı bu olguyu kanıtlar (örneğin, Borris, Carlow Kontluğu). *Burgage* tipi mülkiyet aslında ücretsiz mülkiyetti. İngiltere'de Norman lortlarının doğrudan baskısı da muhtemelen göçe "özendirmede" rol oynadı. Carlow lordu ve aynı zamanda İngiltere kont-mareşali olan Roger Bigod'un Norfolk tımarları da bu dönemde göç oranlarının yüksek olduğunu gösterir.

İlk askeri başarıların ardından, özellikle de Wexford, Waterford ve Meath kontlukları nehir vadilerinde zahmetli bir kolonizasyon hikâyesi söz konusuydu. Wexford'da yerleşimciler Slaney vadisine çıktı. Waterford'da, New Ross'tan Carlow'a kadar Barrow vadisinde; Kilkenny ve ötesine kadar Nore vadisinde; Carrick'den Clonmel'e ve Cahir'e kadar da Suir vadisinde sömürgeler kurdular. Meath'de, Boyne rotasını takip edip Drogheda'dan Navan ve Trim üzerinden Edenderry'ye ilerlediler. İlerleyişin bütün aşamaları höyük ve avlu kaleler, surlu şehirler, taş kaleler ve manastırlar kurulmasıyla işaretlenmiş oldu. Tarihçiler ve

1 İrlanda'nın her yerinde geleneksel toplum sisteminin korunmasın yardımcı olan, geleneklere dayalı hukuka hâkim olan sınıf. (ç.n.)
2 Galli. (ç.n.)
3 İngiliz. (ç.n.)
4 Fransız. (ç.n.)
5 Flaman. (ç.n.)

arkeologlar hâlâ bu ilerleyişin kronolojisini incelemektedir, ancak görünüşe göre Boyne, Barrow ve Nore vadileri sömürgeleşen ilk bölgeler iken, bunları daha zor ulaşılır olan Slaney ve Suir vadileri izlemiştir.

Bu ölçekte tarım ve toprak açılması İrlanda tarihinde yeni bir şeydi. Ağır saban ile işlenmiş toprak parçalarına ayrılan üç tarla sistemi, muhtemelen o zaman İrlanda'da ilk kez göründü. Bu yüzden Norman İstilası'nın yeni bir önemli ekonomik yönü göze çarpıyordu. Nehir vadilerinin ağır toprağının işlenmesi, yeni bir uzmanlık olmadan gerçekleşmiş olamazdı. Ancak genel olarak askeri yönü baskın olmuş gibi görünmektedir. Trim, Carlow, Kilkenny, Cahir ve diğer yerlerdeki büyük taş kaleler, yeni düzenin önemli merkezleriydi. Bu kalelerin garnizonları yerleşimciler için koruma sağlıyordu ve karşılığında onların tarımsal üretim fazlasını alıyorlardı. Kentlerin de önemli bir askeri işlevi vardı. Trim, Thomastown ve diğer yerlerdeki Norman yerleşimleri de Kuzey Galler'de Flint, Denbigh ve Rhuddlan'daki emsal Norman kurumlarına benziyordu. Galler'de, yerliler (en azından teoride) bu kentlere alınmazdı. İrlanda'da aynı kural uygulanmış gibi görünüyor. Galler'deki böyle şehirler, kızgın kırsallardan saldırı için hedef haline geldi. İrlanda'da da, Normanların eski müttefikleri düşman olunca, Carlow gibi şehirler MacMurroughların kontrolünde benzer bir kaderi yaşadı.

Kilisenin kendisi de bazı bölgelerde aktif bir askeri rol oynadı. Ortaçağ tarihçileri büyük ölçüde İrlandalı Malta Şövalyeleri ve Tapınak Şövalyeleri askeri tarikatlarının oynadığı rolü göz ardı etmiştir. İstila sonrası dönem boyunca dini tarikatlar arasında sayıca en üstün olan, yüzün üzerinde evi bulunan Augustine keşişleri tarikatıydı. Tapınak Şövalyeleri ve Malta Şövalyeleri bunların en az yirmisinden, muhtemelen en fazla altmışından sorumluydu. Rolleri kesinlikle önemsiz değildir. Kells'teki (Kilkenny Kontluğu) manastırın askeri-tarz mimarisi, bu alanda Kilise'nin rolü hakkında, herhangi bir yazılı kaynaktan çok daha ikna edici şeyler söylemektedir. Dunbrody'deki (Wexford Kontluğu) Sistersiyen tarikatı gibi diğer manastır evleri de sömürgecilerin ihtiyaçlarına hizmet etti. Dublin başpiskoposluğu da Swords ve Tallaght'taki kaleleri ile askeri kurumun önemli bir parçasıydı. Jerpoint manastırındaki (Kilkenny Kontluğu) şövalye heykelleri de, sömürgeci İrlanda'da Kilise'nin yeri hakkında aynı noktaya değinir.

Aslında en başından beri, Kilise istilayı desteklemiş olsa da, eklesiyastik tarihçiler çoğunlukla Kilise tarihini genel tarihten izole ederek bu gerçeği gözden kaçırır. Piskoposlar artık askeri yükümlülükleri olan baş kraliyet kiracılarıydı. Örneğin Limerick piskoposu, laik bir yargıç olarak kraliyet asayişini korumaktan sorumluydu. Reform adına katedral, papazlar meclisinin yeniden düzenlenmesi, papaz ödeneklerini ikamet zorunluluğu olmayan kraliyet ya da diğer adayların elinde tutmasını sağladı. Rahipler de kraliyet yönetiminde önemli rol oynadı ve siyasetin

çirkin tarafından her zaman kaçınamadı. Son araştırmalar 13. yüzyılın sonunda iki MacMurrough kardeşin suikastında, Waterford piskoposu Fulbournlu Stephen'ın yakın bağlantısı olduğunu ve bu olayın onun daha sonra Tuam başpiskoposluğuna terfiine engel olamadığını göstermiştir. Bir diğer ilginç dini şahsiyet de, kişiliğine herhangi bir saldırının tanım itibariyle kutsal olana saygısızlık eylemi olacağı gerekçesiyle, orduyu kendi çevresinde bulunduran asker-ruhlu Ossory piskoposu idi. Ancak fetihten sonra İrlanda'da Kilisenin rolünün, İngiltere, Galler ve İskoçya'da olduğundan farklı olduğunu düşünmek için hiçbir sebep yoktur. "Yalın ve harap bir koro" ile hipnotize edilmiş manastır tarihçileri, kalelerin, katedrallerin ve manastırların, Fransızca konuşan kültürün hâkim olduğu sömürgeci bir kompleksin bir parçasını oluşturduğunu göz ardı etme eğilimindedir.

Munster'de istilaya, Cormac Şapeli'ni tamamen gölgede bırakan, Cashel Kayası'ndaki büyük Gotik kilise binası işaret ederdi. Dublin'de Normanlar Gotik bir katedral inşa ettiler ve bunu St. Patrick'e adadılar; bu şekilde, diğerlerinin daha önce yaptığı gibi, azize kendi amaçları için hâkim olmaya kalkışmışlardır. Hugh de Lacy, Durrow'da eski bir manastırın taşlarını kale inşa etmek için kullanmaya kalkmıştır. Lismore'da eski bir manastırın bulunduğu yere bir kale inşa edilmiştir. Diğer önemli manastır merkezlerinin –yüzyılın ilk yarısında etkin olmuş Emly, Clonmacnoise ve Terryglass– yıkılması ya teşvik edildi ya da buna göz yumuldu. Fore'da da eski manastırın yerini Augustine keşişleri tarikatı evi aldı.

Direniş, gerçekleştiğinde, bu eski kurumlardan değil de, Norman İstilası'ndan önce reform hareketinin bir miktar ilerleme kaydettiği Boyne ve Barrow vadilerindeki Sistersiyen manastırlarından geldi. 13. yüzyılın ilk yıllarında Mellifont, Bective (Trim yakınları) ve Jerpoint'de huzursuzluklar baş gösterdi ve bu durum 1211'de Sistersiyen tarikatının resmi bir soruşturmadan geçirilmesine yetecek kadar ciddi bir hal aldı. Bu görev, III. Henry yönetimiyle yakın aile bağları olan Norman papaz, Lexingtonlı Stephen tarafından yürütülmüştür. Tahmin edilebileceği üzere, sonuç İrlandalı keşişlerin aleyhine oldu. Bu evlerde İrlanda dilinde değil, sadece Fransızca ve Latince konuşulması emredildi. İrlandalı keşişlerin elindeki bazı manastırlar, Fransız veya Anglo-Norman gözetimine alındı. Bunun genel neticesi de, Norman hâkimiyetindeki İrlanda dilinin konuşulduğu kurumların daha da zayıflatılmış olmalarıydı.

Yüksek ya da düşük rütbeli din adamlarının fetheden saflarından tamamen çekildiğini ileri sürmek, durumu fazla basite indirgemek olacaktır. Ancak kraliyetin dini atamalardaki rolü, yeni gelenlerin Dublin, Meath ve Armagh başpiskopos idare bölgesindeki manastırlarda güçlü mevkilere gelmesini sağladı. Dublin ile geleneksel Glendalough manastırının birleşmesi (1216) ve Clonard manastırının Trim'e nakledilmesi (1202) reform adına gerçekleştirildi, ancak açık biçimde şehirli

ortaklara yararı dokundu. Papazların bekârlığında ısrarcı olmaları ve evlilikle ilgili kilise kanunlarına katı bağlılıkları olan Normanların cephaneliğinde başka bir silahları daha vardı; III. Innocent'ın papalığının reformu. Bütün konunun daha fazla araştırma gerektirmesine karşın, Normanların kiliselerini Kutsal Teslis'e, Bakire Meryem'e veya daha yerel olan İrlandalı azizlerin sahip olduğundan daha geniş bir üne sahip olan azizlere adamış olmaları da olası görünüyor. St. Peter ve Paul, St. Anne, St. Thomas, St. Mary, St. Michael ve St. David'e adanmış kiliseler bu eğilimin örnekleridir. Dublin'deki St. Audouen kilisesi bir Norman kurumuydu. Ancak daha önce gördüğümüz gibi burada da Normanlar O Connorlar, O Brienlar, MacMurroughlar ve diğer İrlandalı krallar tarafından beklenmişti.

Eski gelenekler bir gecede kaybolmadı. İrlandalı tarikatların çoğu, popüler düzeyde varlıklarını sürdürdüler; yortu ayinleri, yerel kuyuların ziyaretleri, yerel azizlerin şerefine âdetlerin (şablonların) uygulanması ve İrlandalı azizlere dua etmenin daha büyük tesiri olduğuna duyulan inanç sayesinde varlığını sürdürdüler. Örneğin Waterford yakınlarındaki Ardmore'da, Normanların gelişinden yüzyıllar sonra St. Declan'a bağlılık gelişti. İrlanda dili konuşan muhaliflerin dünyasında, İrlanda'daki Norman ruhban sınıfını, hem kültürel ve geleneksel olarak hem de ekonomik ve siyasi mevki bakımından onlardan ayrılmış bir Resmi Kilise olarak görmek belki de yersiz değildir. Oxford, "Drawda Hall"de ders veren Norman teolog Richard FitzRalph'ın bakış açısının, Drogheda'da, yani aynı kontlukta doğmuş olmasına rağmen, kırsal Meath mantalitesiyle taban tabana zıt olduğundan pek şüphe yokmuş gibi görünmektedir.

Doğrudan Norman kontrolünün dışındaki bölgelerde, İrlanda dilinin elit statüsü ve onunla birlikte babadan oğula geçen ozanların, *brehon*ların ve tarihçilerin geleneksel meslekleri korundu. Bu mesleklerden bazı aileler, İrlanda'nın bir bölgesinden başka bölgesine sığınmaya zorlandılar. Böylece O Cleryler (Ua Cleirigh) Galway yakınlarından Mayo'ya taşındı. Aslen Clonmacnoiseli olan Duignanlar (Ua Duibhgennain) Leitrim ve Roscommon'a yerleşti. Önceden Athlone bölgesindeki (Uí Mhaine) O Kellylerin aile şairleri olan Wardlar (Maic an Bhaird), Donegal'daki O Donnellların aile ozanları oldu. Maic Conmidhe ise O Neillların şairleri oldu. O Breslinler Maguireların şairleriydi. Bazı bölgelerde toprak zilyetliğinin el değiştirmesi yavaş oldu ve bu ailelerin çoğunun *erenagh* (*airchinnigh*) ya da geleneksel manastır vakıflarına ait arazilerin idari memurları olarak varlıklarını sürdürdükleri öne sürülmüştür. Devenish Adası ve Boa Adası'nda (Fermanagh Kontluğu) böyle geleneksel manastır cemaatleri ile yeni kurumlar yan yana var oldu.

İrlandalı kültürel kurumlar ortadan kaybolmadı, ancak muhtemelen savunma amaçlı kurulmuşlardı. Günümüze kalmış elyazmalarının çoğu derlemelerdir. İyi de olsa, kötü de olsa, *İstilalar Kitabı* (*Lebor Gabala*) Normanlarınkilerle çelişkili olan

İrlanda geçmişinin bir kaydı olarak o zaman kanonik statüsü kazanmış görünmektedir. Hukuk alanında *Senchas Mar* metni çoğaltılmaya devam etti, ancak özgün anlamı kaybolmuş ve ancak 20. yüzyılda (büyük güçlüklerle) yeniden bulunabilmiştir. *Brehon*lar tam olarak anlamadıkları bir yasal geleneği devam ettiriyordu. Ancak tarihi olayların kaydını tutma geleneği sürdürüldü ve Fionn MacCumhail şahsiyeti hakkında hikâyeler çoğaldı, böylece popüler bir düzeyde uzak İrlanda geçmişinin bir versiyonunun hayatta kalması sağlandı. Fionn bir bakıma, varlığı istila öncesi geçmişe işaret eden bir Kelt lider olan Kral Arthur'un İrlandalı karşılığıydı.

Britanya Adaları üzerinde fethedenler ile fethedilenler arasında hukuk alanında da keskin bir zıtlık vardı. Normanlar miras konularında uygun modelin babadan oğula geçmesi olduğunu varsayıyordu. İrlanda gelenekleri ise, yeni krallık modeli düzeyinde bir ölçüde değişiklik gösterse de, hâlâ akraba haklarını vurguluyordu. Bu tür farklılıklar ne ırksal kökenlerden kaynaklanıyordu ne de İrlanda'ya özgüydü. Bunların kökeni aslında kültüreldi. Profesör Le Roy Ladurie ("Family Structures and Inheritance Customs in Sixteenth-Century France", Jack Goody, Joan Thirsk ve E. P. Thompson, editörlüğünde, *Family and Inheritance,* 1976), bu dönemde Fransa ve Hollanda'ya ilişkin babaların mal üzerindeki kullanım tasarrufu konusunda kuzeydoğu ve kuzeybatı Fransa arasında derin farklılıklar olduğunu gösterir. Bu; kısıtlı İngiliz örf ve âdet hukuku geleneği içinde yetişmiş tarihçilerin varsaydığı gibi, bir aydınlık ve karanlık meselesi değildi. Bu daha çok, amaçlar ve araçların ele alınmasındaki son derece farklı yöntemlerden kaynaklanır. Normanların beraberlerinde İrlanda'ya getirdiği gibi, baba-kral merkezli bir paradigmada, akrabalar ve oğullar yasal olarak dezavantajlı idi. Norman düzenlemelerindeki eğilim, *"primogeniture"* (diğer tüm hak iddiaları pahasına mirasın büyük oğlun hakkı olması); şartlı miras (mevcut arazi sahibinin kararıyla mirası birkaç kuşak boyunca kontrol süreci) ve kendi malı üzerindeki ihtimal dahilindeki hak iddialarını göz ardı edebilecek bir babanın vasiyeti üzerine kişisel mal tasarrufu yönündeydi. Krallığın ve örf ve âdet hukuku mahkemelerinin desteğine sahip olduklarından, Norman kontrolündeki bölgelerde bu varsayımlar etkin olma eğilimindedir. FitzGeraldlar da bu yüzden hep mirasın büyük oğula verilmesi sistemine bağlı kalmıştır. İrlandalıların kontrolündeki bölgelerdeki eski ve yeni arasındaki çatışma, birkaç yüzyıl boyunca devam etti. Tarihi kayıtlar da düzenli olarak, bu iki yaklaşım arasında çıkan çatışmanın çoğunlukla kaynağı gibi görünen, veraset üzerine ihtilaflara değinmektedir.

Ceza hukukundaki Norman vurgusu cezalandırma üzerineydi. Bu şekilde hırsızlık için asılma rutin bir cezaya dönüştü. Bazı İrlandalı bölgelerde hırsızlar ibret verici cezalara çarptırılabiliyordu, ancak tazminat ve akrabalık sorumluluğu gelenekleri 17. yüzyıla kadar sürdürüldü. Normanlar bu şekilde görme eğiliminde

Resim 19 *Chepstow Kalesi.*
Chepstow'daki Norman kalesi, Wye nehri ağzında yer alan manastır ve kasabasıyla güney Galler'e girişi kontrol etmekteydi. Silürlerle özdeşleşmiş olan eski Roma başkenti Caerwent'e yaklaşık 16 km kadar uzaklıktadır.

olsalar da, aslında bu, uygarlık ile barbarlık arasındaki zıtlık değil, farklı prensipler üzerine düzenlenmiş iki hukuk sistemi arasındaki çatışmaydı. Benzer bir çatışma; papazların evliliği, çok eşlilik, evlenmesi yasak akrabalık dereceleri arasında evlilik ve gayrimeşruluk üzerine Normanların İrlanda gelenekleri ile çeliştiği dini hukuk alanında da mevcuttu. Bu ikisi arasındaki mücadele yüzyıllar boyunca çözülmeyecekti. Ancak eklesiyastik tarihçiler, belki de kendilerine reformcu diyenlerin tarafında olmaya fazla istekli olmuştur.

Bu iki hukuk dünyası arasındaki uçurum tamamen köprüsüz değildi. Normanlar ile uzlaşmaya varmış olan beş kraliyet soyuna (Ulsterli Ua Néill, Meathli

Ua Mael Shechnaill, Connachtlı Ua Conchobair, Munsterlı Ua Briain, ve Leinsterlı MacMurrough) bir ayrıcalık olarak kraliyet mahkemelerine erişim izni verildi. 13. yüzyılın ikinci yarısında, Norman bölgelerinde yaşayan İrlandalı şahısların imtiyaz satın almaları da mümkündü, yine de bu kişilerin sayısı birkaç düzineyi geçememiş görünmektedir. 1277-1280 yılları civarında, daha geniş bir ölçekte İngiliz hukuku imtiyazı satın alınabilmesi için Cashel başpiskoposu müzakere girişiminde bulundu. Her ne kadar sonuç alamamış olsa da bu girişim, muhtemelen bir kurum olarak Kilise için ciddi dezavantajları da beraberinde getiren mevcut durumun, İrlanda kökenli bir papaz tarafından kabul edildiğini ifade ediyordu. Başpiskopos MacCarvell ve onun gibi olanlar nihayetinde, geleneksel İrlanda akrabalık sistemi dini meselelere kadar uzanırken, bu sisteme büyük bir bağlılık göstermemiş "reformcular" idi.

Bununla birlikte genel olarak birçok İrlandalının ikinci sınıf statüsüne düşüren Norman tarzı hukukun getirilmesinin etkisi, akrabalığa olan bağlılığı artırmış olabilir. Bir İrlandalı kime dönüşebilirdi? Yüksek Mahkeme Kayıtları'nda İngiliz lortlarının öldürülmesinin ardından, başka bir İngiliz'den onları koruması altına almasını isteyen bir İrlandalı kiracı bir gruptan bahsedilir. İngiliz bunu kabul eder ve yerleşebilecekleri boş arazi gösterir ve sonra onları yolda öldürtür. Muhtemelen bütün "kabul edilme" istekleri bu şekilde sona ermemiştir, ancak güvenliğin sağlanmasında en güvenilir yöntem akrabalık bağlarıymış gibi görünmektedir. Böyle ise, Norman feodalizminin İrlanda'ya gelişi, feodal olmayan bağların canlı tutmaya yardımcı olmanın paradoksal sonucu olabilir. Aslında Normanların İrlandalılar arasındaki akrabalık bağlarının gücünü tanıma noktasına geldiğine şüphe yoktur –hatta öyle ki Brehon hukukundaki bir teknik terim olan *cin confocuis* I. Edward döneminde İrlanda'da ilk meclis mevzuatında da görünür.

İrlanda'nın bazı bölgelerinde, bilhassa da güneybatısında Normanlar var olan ittifak modeline uyum sağlamıştır. Güney Munster'da Fitzgerald gücünü ilk kuran Maurice FitzThomas, bazı Norman dostlarının yanı sıra O Brienların da desteğini aldı. Ancak, belki de iki toplum arasındaki temel fark, doğuda sömürgeci yerleşimin devam etmesinde yatıyordu. Bu faktör olmadan MacMurroughların, eski müttefikleri Normanların gözünden neden düştüklerini açıklamak zordur. MacMurroughlar başlangıçta istiladan yararlanmıştır. Wexford'dan kovulmuş ve Nore vadisinin yüksek kesimlerine sığınmak zorunda kalmış O Brenanlar onların düşmanlarıydı. Ancak aşağı yukarı 1270'ten itibaren MacMurroughlar sömürgecilere karşı düşmanlık gösterdi, o kadar ki Carlow lortluğunun verildiği Norfolk Kontu Roger Bigod, ateşkes müzakereleri umuduyla I. Edward'ı karşılamak için onları İngiltere'ye getirmeyi tasarlıyordu. Ne var ki, kendi İrlanda arazilerinde sömürgeleşmeyi desteklediği için Bigod'un kendisi sorunun kaynağı olabilirdi. Her

halükârda, MacMurroughlardan gelen tehdit 1282'de, yüksek hâkim, Waterford piskoposu Fulbournlu Stephen onlara suikast düzenlemek için girişimlerde bulunacak kadar önemli bir hal almıştı. Halkın belleğinde bu cinayet, geçen zamanı değerlendirmede kullanılan bir olay haline geldi.

> Bu Mary, son Azize Magdalalı Meryem arifesinde yirmi üç yaşındaydı. Babası o zaman karısı Fyngal'da olan Philip'ti ve bunu ülkede herkesçe bilinen bir olay sayesinde biliyordu; Mary'nin doğduğu gün, söz konusu arife gününde öldürülmüş olan Art McMurth'ün katledildiği gündü. Ve Art McMurth'ün öldürülmesinden bu yana yirmi üç yıl geçtiği böylelikle tüm ülkede bilinir.

Viking istilaları "Eski Düzende" birçok yönden çöküşe neden olsa da, Norman İstilaları süreci tamamladı. Viking asırları esnasında Britanya Adaları, hepsi az ya da çok bir ölçüde İskandinav, Norveç ya da Danimarka etkisi altında kalmış olan, farklı ancak birbirleriyle örtüşen siyasi ve kültürel topluluklara ayrılmış halde kaldı. Normanların gelişi ile Britanya Adaları toplulukları, Fransa'ya yönelen tek bir kültürel ve siyasi egemenlik içinde, aristokratik düzeyde Kilise ve Devlet'te bir araya getirildi. Yaklaşık üç asır boyunca Fransızca konuşan bir sömürgeci elit sınıf; kale, ilçe, reformize edilmiş Kilise ve yeni piskoposların yönetimi dayanak noktaları ile birlikte, kendi kültürel normlarını dayattı. Bu daha çok gücün askeri aristokrasiye dayandığı "güdümlü" bir toplum oldu. Akrabalığa ya da pazara dayalı, toplumun farklı formlarıyla ilişkili bu kurumlar, bu dönemde ikinci sırada yer aldı. Normanlar kendi çıkarları için ticaretle ilgilenmedi. Rejimin egemen ideolojisi, her biri ayrı fonksiyona sahip olan üç mülk kavramına dayanıyordu: savaşçılar, rahipler ve köylüler. Tüccarların bu düzende belirgin bir yeri yoktu. Bu toplumda en yüksek itibar, kendi turnuvaları ve şövalyelik kültü olan askeri sınıftaydı. En yüksek bağlılık, akraba topluluklarına değil de, lorda ya da krala yönelikti. Dinde aynı varsayımların etkili olduğu görülebilir. Sömürgeci rejimin katedralleri otoritenin, kutsal olanın ve piskoposluğun önemini vurgulardı. Kimi tarihçiler, kişinin komşusuna ya da akrabasına karşı bir kabahat işlemekten duyduğu endişenin, Karşı Reformasyon döneminde, kutsal otoriteye karşı suç işleme endişesine dönüştüğünü saptamıştır. Benzer bir dönüşüm, muhtemelen daha sınırlı bir ölçekte olsa da, bu dönemde de meydana gelmiş gibi görünmektedir.

11. yüzyıl ortasından 14. yüzyılın ortasına kadar olan dönemin tamamı için "Norman" teriminin kullanılması, tabii ki bir basitleştirmedir. Fatih William'ın yandaşları sadece Normanlar değildi. Birçokları köken itibariyle Breton, Flaman ve Picard idi. 12. yüzyılın ortalarından itibaren kralların Norman soyu yerini II. Henry'nin Plantagenet ve Angevin soylarına bıraktı. Galler, İskoçya ve İrlanda'nın

Harita 14 Angevin imparatorluğu / Norman-sonrası imparatorluğu.

ilk yerleşimcileri arasında birçok Flaman da vardı. Buna karşın, gerekli olsalar da bu nitelemeler, Britanya Adaları'nın büyük kısmında Normanlar tarafından getirilen Fransız odaklı bir egemenliğin hüküm sürdüğü temel gerçeğini değiştirmez. O kadar ki tarihçiler "Normanların" hükmettiği çeşitli kültürlerin izlerini dahi gözden kaybederler. Bir tarihçi ancak bilinçli bir çabayla, yeni gelenlerin bir azınlık içinde sayıca fazla olduklarını kendine hatırlatabilir. İngiltere'deki yerleşimlerin

yanı sıra kuzey ve güney Galler, İskoçya dağlık ve düzlük bölgeleri, İrlanda ve doğu ile batı Shannon için, bu dönemde Britanya Adaları'nda var olan çeşitli kültürlerinin tarihi hâlâ yazılmamıştır. Bu kültürler hayatta kalmıştır, ancak olsa olsa içlerinden pek azı Norman üstünlüğünün etkisinden kurtulabilmiştir.

EK

"Britanya Adaları Tarihi" ile ilgilenenlerin bir şaheseri incelemesi gerekir: Profesör Rees Davies (şimdi Sir Rees Davies), *The First English Empire: Power and Identities in the British Isles 1093-1343,* (Oxford, 2000). Profesör Robin Frame de *The Political Development of the British Isles* (Oxford, 1990) ile *Ireland and Britain* (Londra, 1998) eserlerinde önemli bir katkı sağlar. Bunlara Profesör John Gillingham'ın dâhice birkaç makalesi de ilave edilebilir. Bunlardan birinde İngiliz İmparatorluğu 10. yüzyılda kuruldu –bin yılda oluşturulan bir imparatorluk" (A. Grant and Keith J. Stringer, ed., 1995) diye bahseder. Bu bölümde öne sürülenler ve bu yaklaşımlar arasındaki temel fark, "İngiliz" üzerine vurgularıdır. O halde bu yeni "İngiliz" yorumunda Normanlar neredeydir? Normanların kendilerini ne zaman "İngiliz" olarak gördüklerine gelince, bu soru uzun zamandır tartışmalıdır, çünkü Norman İstilası'nın gerçek bir istila mı olduğu, yoksa nispeten barışçıl bir "ele geçirme" mi olduğu sorusunu içerir. James Campbell ve John Gillingham gibi âlimlerin görüşleri, fatihlerin 12. yüzyılın ortalarında kendilerini "İngiliz" olarak görmeye başladıkları yönündedir. Buna karşın "Norman" kavramı düz anlamıyla kabul edilemez. 1066'da Fatih William'ın işgal kuvvetlerinde Normandiya dışından gelenler de vardı. Angevin II. Henry'nin haleflerinin İngiltere tahtına geçmesiyle beraber, benim "Norman" terimini kullanmam eleştiriye açık hale gelir. Peki, o zaman, 1169'da İrlanda istilacılarını nasıl tanımlayacağız? Angevinler diyemez miyiz? "Norman İstilası" gibi, "Norman" ya da "Norman-Fransız" kavramları henüz yararlılığını göstermemişlerdir. Rees Davies'in adı geçen kitabı *The First English Empire* (2000)'ın bu adaların tarihinde bir dönüm noktası oluşturduğuna neredeyse hiç şüphe yoktur. Galce konuşan ve Gal tarihi bilgisine birinci elden sahip bir âlim olan Davies, aynı zamanda K. B. McFarlane'in eski öğrencisidir ve İngiliz tarihi konusunda da aynı derecede bilgilidir. Aynı zamanda İskoç ve İrlanda tarihi hakkında bilgi edinmeyi de kendine iş edinmiştir. Geleceğin Britanya Adaları tarihçileri için daha iyi bir model yoktur.

Görüşlerinin İngiliz tarihinde geniş kapsamlı bir etkisi mevcuttur. Aslında bunlar "iç sömürgeleşmeyi" en önemli öğe olarak vurgulayan bir görüşü açıklarlar. I. Edward artık "İngiliz Jüstinyen" olarak değil de "İskoçların Çekici" olarak gö-

rünmektedir. Davies bize Magna Carta'nın esasen İngiliz siyasi yapısının bir onayı olduğunu ve böyle göründüğünü söyler. Stubbs'ın bunun önemini "İngiltere için iyi bir hizmet" diyerek gösterdiğini vurgular, ancak Britanya Adaları'nın kalanı ve İngiltere'nin onunla ilişkisi için rolünün ne olduğu sorusunu yanıtlamaz. *The First English Empire,* aslında tarihin liberal yorumunun klasik ifadesine, Stubbs'ın *Constitutional History of England*'a (1880) bir meydan okumaydı.

Davies'in kitabının en değerli ve özgün özelliklerinden biri, tarihsel mitolojinin öneminin tartışılmasıdır. Özellikle Monmouthlu Geoffrey'nin Arthur hikâyesinin, I. Edward'ın düşüncesini nasıl etkilendiğini gösterir.

"İngiliz kimliğinin alet çantası" olmuş "ve yüzyıllarca hizmet edecek, her şeyi kapsayan bir İngiliz-lik öz-kimlik kitinden" bahseder (s. 2.). Davies'in söz söyleme sanatına kapılırız, ancak bu ulusal kimlik algısının sosyal ölçeğinin nereye kadar uzandığı sorusunu sormaktan da kaçınamayız. Örneğin, Domesday Book'da[1] bahsedilen tüm köylüleri ve serfleri kapsıyor muydu?

Son yıllarda İskoç tarihinde, İrlanda ve Gal tarihi ile karşılaştırıldığında büyük bir artış gerçekleşmiştir. Özellikle de William Ferguson'ın kapsamlı çalışması *The Identity of the Scottish Nation* (1998) ile Edward J. Cowan'ın, *For Freedom Alone: The Declaration of Arbroath* (2003) dikkat çekicidir.

"Kelt Saçağı" denen bölgeye ilgi artmışken, bu yüzyıllarda zenginlik, güç ve kaynak kazanan İngiltere'nin üstünlüğünü gözden kaçırmak kolaydır. Bu yüzden, "tarihin liberal yorumunun" önemli bir sembolüne dönüşmüş detaylı analize sahip Profesör James Holt'un *Magna Carta*'sı (düzeltilmiş baskı 1992) gibi eserlere ilgi çekilmesi önemlidir.

1 11. yüzyılda I. William'ın emriyle İngiltere'nin her tarafında toprak sahiplerinin ne kadar toprak ve hayvana sahibi olduğunun belirlenerek kaydedidiği tapu defteri. (ç.n.)

6

Norman Sonrası İmparatorluğun Çöküşü

13. yüzyılın sonu, Britanya Adaları'nda Norman ve sonrası Edward imparatorluğunun en büyük genişlemesine şahit olmuştur. Galler'de, I. Edward'ın kaleleri, son özerk Galler Krallığı üzerinde kraliyet otoritesinin kurulmasını simgeliyordu. Galler artık güney ve batıdaki marş[1] lortlukları ve kraliyet kalelerinin Harlech'ten kuzeye doğru sahil şeridine egemen olduğu kuzeybatıda bir prenslik arasında bölünmüştü. İrlanda'da, Kerry'deki Ardfert'te ikamet eden kraliyet yüksek hâkimi John Wogan, Dunquin'deki topraklarla ilgili bir rica duymuştu. Kraliyetin iktidarı Dublin ve doğu kıyısı ile sınırlı değildi ve güneybatıdaki ücra bölgelere dek uzanıyordu. İskoçya'da ise bir derebeyi gibi davranan Edward, İskoç Tacı'nın ardıllarına karar vermeleri için vasiler atamıştı. İngiltere'de, kralın herhangi bir muhalefetle baş etmesi mümkün görünüyordu. Temel sorunlar, anlaşıldığı kadarıyla, Edward'ın Fransa kralının vasalı olarak elinde bulundurduğu Gaskonya bölgesinde ortaya çıkıyordu.

Bildiğimiz gibi, bunların hiçbirinin kalıcı olmadığı ortaya çıktı. 1307 yılındaki Wogan mahkemesi, Kerry'de üç yüzyıl boyunca yapılacak son kraliyet yargılaması olmuştu. İskoçya'da, babası Lewes savaşında III. Henry ile savaşmış Robert Bruce, Bannockburn'de (1314) II. Edward'ın güçlerini yenmişti. Galler'in fethi görünüşe göre başarılı olmuştu, ancak burada bile 14. yüzyılın sonunda, Owain Glyndwr, I. Edward'ın başarısının sığ temellerini gözler önüne serdi.

Sonradan değerlendirebildiğimiz kadarıyla Edward'ın imparatorluğunun dört "ulusal" birime ayrılmasının kaçınılmaz olduğuna karar verebiliriz. Ama bu çok dar bir bakış açısını benimsemek anlamına gelebilir. Britanya Adaları bağlamında güney-doğunun kişi ve kaynak konusundaki üstünlüğü barizdi. Edward'ın Gal kalele-

1 Marş bölgesi, tıpkı İngiltere ve Galler arasındaki sınır toprakları gibi, askeri sınır bölgesini ifade etmek için kullanılmıştır. Askeri güçlerden arındırılmış tampon bölgelerin aksine, marşlar düşman bir güce karşı ülkeyi savunmak üzere takviye edilmiş, ülkeye ait olmayan bir bölgedir. Marş lortları ise her ne kadar görev tanımı olarak markilere benzeseler de unvan olarak marki sıfatını almaları gerekmez. (ç.n.)

rini inşa ettirmesi, başarısı vasıflı işgücünü İngiltere genelinde seferber edebilmesine dayanan kayda değer bir teknik başarıydı. Kraliyet idari sistemi, vergilerin ulusal ölçekte toplanabilmesini mümkün kılmıştı. Siyasi irade göz önüne alındığında, Britanya Adaları genelindeki kraliyet otoritesinin iddiası, son derece uygulanabilir bir önerme gibi görünüyordu. Bannockburn yenilgisinden yirmi yıl sonra, III. Edward, İskoç tahtını ele geçirmek isteyen Edward Balliol'un girişimine destek verdi. Robert Bruce'un 1329 yılında ölümünden sonra yerine geçen oğlu David, henüz beş yaşındaydı. Böylelikle Bannockburn'ün intikamını almak ve İskoçya'nın bağımsızlığının kabul edildiği Northampton Antlaşması'nın koşullarını tersine çevirmek için altın bir fırsat doğmuştu. 1333 yılında Balliol, Halidon Hill'de kesin bir zafer kazandı ve 1334 yılında Forth'un güneyindeki bölgenin çoğunu III. Edward'a devretti. Edinburgh, Edward tarafından işgal edilmiş ve 1340 yılına kadar onun elinde kalmıştır.

"İskoçya"nın fethini zorlaştıran, genç David Bruce'un Fransa'dan almaya başladığı destek olmuştu. Gerçekte, Fransa Edward'a Gaskonya ve İskoçya arasında tercih yapma seçeneği sunmuştu. Edward'ın cevabı 1337 yılında, Fransa'nın Capetian kralların sonuncu IV. Charles'ın ölümünden sonra 1328 yılında pekâlâ öne sürebildiği Fransız tahtı üzerinde hak iddiasıydı. 1337 yılından itibaren, Edward Avrupa kıtasında dev bir kumar oynamaya teşebbüs etti. Kraliyet kaynaklarının da buna tahsis edilmesi gerekiyordu. İskoçya o zaman için ikincil öneme sahip bir amaç haline gelmişti.

Günümüzde bildiğimiz haliyle Fransız savaşlarının, uzun vadeli bir taahhüt olduğu ortaya çıkacaktı. Yüzyıldan fazla bir süre, Fransız girişimi kaynakların ve insan gücünün en üst düzeyde harcanmasını talep edecekti. Tarihçiler bu savaşların kârlılığı konusunda en az, daha sonraki bir tarihte Britanya imparatorluğunun günün sonunda kâr mı, yoksa zarar mı gösterdiği konusunda olduğu kadar farklılık göstermektedir. Burada bizi ilgilendiren Britanya Adaları bağlamında savaşların siyasi sonuçlarıdır. Fransa'da bir imparatorluk hayaline verilen birincil önemin dikkati, günümüzde Britanya Adaları'nda kurulacak daha az önemli görünen bir imparatorluktan uzaklaştırdığına ise şüphe yoktur.

III. Edward'ın Fransa'ya olan ilgisinin, en azından kısmen, bir sonucu olarak Norman üstünlüğü çözünerek bir bileşenin ayrı parçalarına dönüştü. Farklılaşma hissi en çok bağımsızlık için mücadelenin uzun soluklu olduğu İskoç düzlük bölgelerine damgasını vurdu. İrlanda'da ise, Norman lortlarının uzun süre boyunca *fiili* bir bağımsızlığın keyfini sürmesinin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Galler'de, marş lortlarına Galler marşı unvanını savunmalarının bir bedeli olarak kendi ayrıcalıklarını koruma izni verilmişti. Kuzey İngiltere'de, İskoçya ile sınırı savunmak için yeni bir marş lortları sınıfı ortaya çıkmıştır. 14. ve 15. yüzyıllarda, yerel özerkliklerin daha geniş bir monarşiye üstünlük sağlaması anlamında Fransa'dan ziyade İber yarımadasına daha yakın olan bir modelin Britanya Adaları'nda ortaya çıktığı görülebilir.

Norman üstünlüğünün geleceği de III. Edward'ın üzerinde çok az kontrole sahip olduğu faktörler tarafından etkilenmiştir. 1349 yılında Kara Ölüm İngiltere nüfusunu üçte bir oranında azaltmıştır. Bunun ve vebanın sonraki ataklarının sonucu kolonileştirme dürtüsünün büyük çoğunluğunu oluşturan nüfus sıkıntılarını da azaltmak olmuştu. Pek çok İngiliz toprak kiracısı kendi servetlerini Galler ve İrlanda'da aramak için oraya çeken toprak sıkıntısı tersine dönmüştü. Yüzyılın kalanında ve 15. yüzyılın büyük çoğunluğunda toprak zenginleri için topraklarını verebilecek bir kiracı bulmak büyük bir sorun olmuştur tersi değil. İrlanda ve Galler'deki Norman kolonileri artık, çok güvendikleri, sürekli insan gücü kaynağından yoksundu. Üstünlüğü elinde tutan demografik bağlar 14. yüzyılla birlikte çökmeye başladı.

Ada tarihindeki bu dönem 16. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra demografik durum değişmişti. Buna ek olarak, Tudorlar kendilerine özgü nedenlerle dikkatlerinin büyük kısmını İskoçya, İrlanda ve Galler'e vermeye hazırlanmışlardı. 1513 yılında Flodden'deki İskoç yenilgisinden sonra, düzlük bölgeler İngiliz baskısına maruz kalmıştır ve 1560 yılında Elizabeth İngiliz yanlısı partiden tarafa müdahale etmiştir. John Knox ve İskoç reformcuların zaferi aslında İngiliz etkisinin bir zaferiydi. İrlanda'da, art arda gelen hükümdarlar etkili sonuçlar almasalar bile zaman zaman müdahalede bulunmuşlardı. III. Edward 14. yüzyıl ortalarında Windsorlu William'ı İrlanda'ya gönderdi. II. Richard İrlanda'ya büyük ölçüde sembolik iki ziyaret gerçekleştirdi. IV. Edward John Tiptoft'u, Desmond kontu için felaketle sonuçlanacak (idam edilmişti) ancak uzun vadeli siyasi sonuçlar getirmeyecek biçimde kral vekili lort olarak gönderdi. Kraliyet gücü, Thomas Cromwell 1535 yılında Kildare'in genç kontuna karşı eyleme geçene kadar gerçeklik kazanmamıştı. Galler'de, Cromwell'in yönetimi altında geçen Birleşme Yasası 1536 ve 1543 yılında marş lortluklarının sonunu getirdi. İngiltere'nin kendisinde bile 1536 yılındaki Grace Hacı yenilgisi aslında marş lortlarından devralınan kraliyetin Kuzey Konseyi'nin kurulmasına yol açtı. 1314 yılında tüm bunlar uzak bir gelecekte gerçekleşecekti. İki yüzyıl boyunca Britanya Adaları tarihi, adadaki tekil topluluklarının tarih olmuştu.

14. ve 15. yüzyıllarda İngiltere'nin siyasi tarihi, şiddet ve devrimin, Shakespeare ve Marlowe'un çalışmalarında aşina hale getirilen bir hikâyesidir. 1327 yılında Roger Mortimer ve Kraliçe Isabella'nın, II. Edward'ı tahttan indirmesinin tek sonucu, Mortimer'ın 1330 yılında karşı-devrim sırasında genç III. Edward tarafından öldürülmesi olmuştu. 1399 yılında II. Richard tahtta IV. Henry olarak hak iddia eden Lancasterlı Henry tarafından devrilmişti. 1461 yılında, VI. Henry devrildi, 1470 yılında yeniden tahta çıktı ve 1471'de bir kez daha devrildi. 1485 yılında III. Richard, gelecekte VII. Henry olacak Henry Tudor'a karşı savaşırken Bosworth Field'de öldü. Bu vahşet hikâyesine, sayısız azletme, kuşatma ve marşların "yakılmış toprakları"nın yıkıcı manzarası ile Yüz Yıl Savaşı'nın vahşeti de ilave edilme-

lidir. Crecy, Poitiers ve Agincourt savaşları ve Jeanne D'Arc'ın yakılması sonunda İngiltere'de içsavaşın başlayacağı uzun süren bir savaştaki olaylardı.

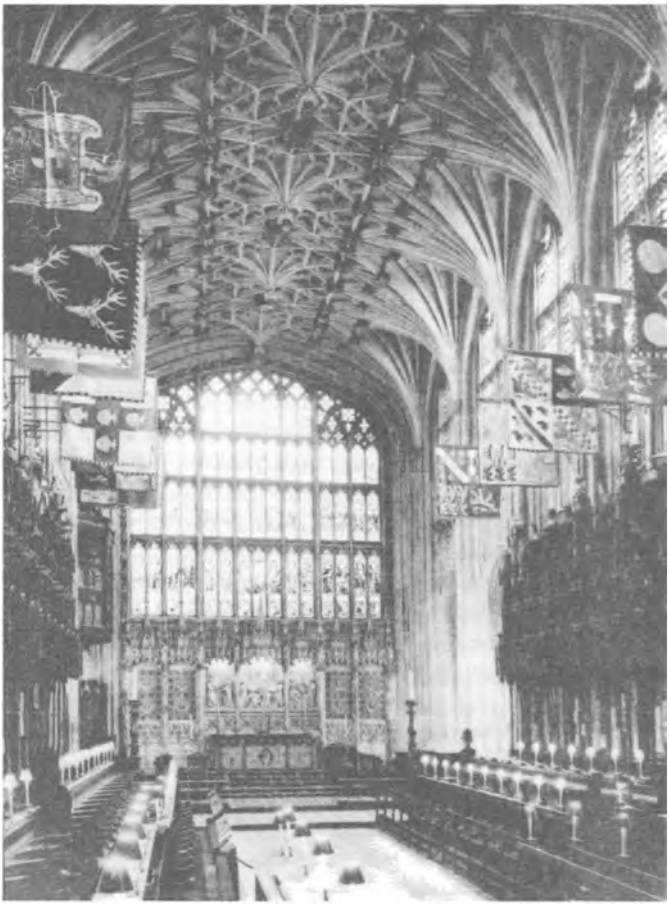

Resim 20 *St. George Şapeli, Windsor.*
Windsor'daki St. George Şapeli, Yorkist Kral IV. Edward döneminde yeniden inşa edilmiştir. Bir zamanlar St. Edward'a adanmış olan daha erken döneme ait bir şapelin yerini almıştır. Kendisi de 4. yüzyıl Yunanistanı'na ait karanlık bir figür olan St. George'un İngiltere'yi ziyaret ettiğine inanılır ve Canterbury'de ona ait olduğu söylenen bir bacak kutsal kabul edilmektedir. St. George efsanesinin İngiltere'de ne işinin olduğu ise halen tartışmalı bir konudur.

Siyasi tarih açısından bakıldığında, karamsar bir sonucu önlemek zordur. Ancak, ekonomi tarihi bağlamında bakılırsa, 14. ve 15. yüzyıllar biraz farklı bir tona sahiptir. 1348 yılında Kara Ölümün neden olduğu nüfustaki ani düşüşün bir sonucu olarak İngiltere'de 14. yüzyılın ikinci yarısı, özgür olmayan kullanım hakkının gerileyişinin yanı sıra, emek hizmetinden toprak kirasına doğru bir değişime de tanıklık etmişti. Emekte yaşanan bu sıkıntı işçi ücretlerinin yükselmesine yol açtı. Aynı dönemde, güney İngiltere'de üretilen kumaşlar büyük miktarlar halinde ihraç edilmeye başlandı. Doğu Anglia, Cotswolds ve zamanı gelince Yorkshire'daki West Riding'de endüstrileşme gerçekleşiyordu. Hammadde ihraç eden sömürgeci-tarz bir ekonomisi olan İngiltere imalata da dönmüştü.

Dönemin siyasi ve ekonomik tarihi arasında var olan keskin zıtlık iki farklı toplumla ilgilendiğimizi düşünmekte haklı olduğumuzu göstermektedir. Bu toplumlardan biri kaynakların kullanımını kontrolünde bulunduran askeri bir sınıfa sahip askeri toplum ve diğeri de barışçıl değiştokuş yoluyla kâr elde etmenin tek amaç olduğu bir pazar toplumudur. 12. ve 13. yüzyıllarda İngiliz ekonomisinin işleyişinde şato egemendi. 14. ve 15. yüzyıllarda ise, denge tüccar toplumun lehine değişti. Ancak Yüz Yıl Savaşı'nın sürmesi, askeri konuların çoğu şeyden üstün tutulmasını sağlamıştır. Böylece Taç, erzak bulundurma hakkını kullanarak, orduları ya da garnizonları için kendi temsilcileri tarafından belirlenen fiyatlara yiyecek almak için yetkilendirilmiştir. Savaş, siyasi hedeflere ulaşılması amacıyla genel anlamda kaynakların mutlaka ekonomiden başka yönlere aktarılmasını gerektiriyordu.

Bu yüzyıllar boyunca askeri bir toplumun varlığı en belirgin biçimde İskoçya sınırında hissedilmişti. Franko-İskoç ittifakının bir sonucu olarak Yüz Yıl Savaşı'nın daha geniş kapsamlı mücadelesi ile ayrılmaz biçimde iç içe geçmiş olan İskoç savaşları, İngiltere'nin kuzeyini savunmak üzere askeri bir sınıfın yaratılmasına yol açtı. Bu nedenle kuzey ülkeleri Northumberland, Westmorland ve Cumberland önceki durumlarından daha da "feodalleşmiş" hale geldiler. Barışçıl güneyde gerek duyulmayan bir kale tipi inşa ediliyordu. Bu tür kaleler Etel (1341), Edlingham (1350), Gleeston (1330) ve daha başka yerlerde inşa edilmişti. Daha ufak *"peel"* tipi kaleler de daha küçük mülklerin savunulması için inşa edilmiştir. İngiltere'nin kuzeyinde Galler ve İrlanda sınırlarında uzun süredir tanıdık olan bir tür marş toplumu ortaya çıkmıştı. Percyler, Neville ve Cliffordlar daha önceleri Wigmorelu Mortimerların ve Chirk'in oynadığı rolü oynamak üzere İngiliz siyasetinde rol almaya gelmişlerdi.

Kaleler, askeri toplumun tanıdık bir özelliğiydi. Savaş aynı zamanda sözleşmeli hizmetkâr ilişkisi konusunda da yeni bir kurum vücuda getirdi. III. Edward'ın oğullarından biri olan Gauntlu John, aynı zamanda askere alınmaları şartıyla yüz-

den fazla *esquire*[1] ile antlaşma yaparak onları barış zamanı yılda 20 marka kadar maaşa bağladı. Her ne kadar Yüz Yıl Savaşı'nı İngiliz feodal eliti için dev bir fakirlik yardımı sistemi olarak fazla ileri gitmek olsa da, savaş sırasında askeri soylularla birlikte görev yapmak küçük toprak sahiplerinin eli dardaki genç oğulları için cazip ve uygun bir kariyer sağladığına şüphe yok. Fransa'da savaş uzun vadeli bir imparatorluk girişimi , imparatorluğun 1066 yılında Britanya Adaları'na Normanları çeken bir kopyasıydı.

Sir John Chandos ve Sir John Fastolf gibi kişiler için savaş bir para kazanma girişimiydi. Ancak, Yüz Yıl Savaşları mali açıdan katılımcılar için pek de haklı görülür bir tarafı yoktu. Daha erken bir dönemde, Haçlı seferi fikri doğu Avrupa'da, Kutsal Topraklar ve hatta Batı Avrupa'nın bazı bölgelerinde askeri seferlerin yapılması için bir sebep doğurmuştu. Yüz Yıl Savaşları için ideolojik destek ise şövalyelik kültü sayesinde sağlandı. III. Edward savaşın romantik bir girişim olduğu fikrini bilinçli olarak aşılamıştı. 1358 yılında Bristol'deki şövalyelerin fener alayı soyut bir olay değil, şövalyelik mesajını aktarmak amacıyla düzenlenen turnuva programları ve diğer faaliyetlerin bir parçasıydı. 1348 yılında III. Edward bir şövalye topluluğu olarak Kral Arthur ve Yuvarlak Masa kardeşliğini model alan Garter Tarikatı'nı kurdu. Şövalye kendini, ticaretin temel yöntemi ile servet sahibi olanların şövalyelik kaidelerinin sınırlarını çizdiği daha yüksek bir çağrıyı takip ediyor olarak görmeye teşvik edildi. Edward'ın liderlerinin ellerinde acı çekenler muhtemelen bu varsayımları paylaşmayacaktır.

Savaşa bu romantik (ya da bazılarının bakış açısına göre dayanarak yarı romantik) yaklaşım, güney İngiltere'de inşa edilmiş kalelerin mimarisine katılmıştır. 14 ve 15. yüzyılların yeni tarz kaleleri, aslında görkemli yaşam karargâhları olan askeri binalar sağlamıştır. Böylesi gösterişçi bir tüketimin en göze çarpan örneği Edward'ın kendi doğduğu yerde, Windsor'da 1350 ve 1377 arasında inşa ettiği kaledir. Tüm girişimin maliyeti, çağdaş standartlarına göre müthişti. Gauntlu John da Kenilworth'te aynı ölçüde ayrıntılı bir kale inşa etmişti. Daha aşağı bir figür olan Sir John Fastolf, aynı yapıda ama daha düşük ölçekte bir kaleyi Norwich yakınlarındaki Caistor'da inşa etmiştir. "Şövalye kalesi"nin başka örnekleri arasında Raglan, Crew ve Tattersall'deki kaleler bulunmaktadır. Hepsi de belli bir ideolojiye anıt niteliğindedir.

Askeri bir kariyerin çekiciliği tarımda yaşanan krizden dolayı büyük darbe alan lortlar ve onların aileleri tarafında mutlaka görülmüş olmalıydı. İstilayı takip eden iki yüzyıl boyunca feodal elitler kale, ilçe ve Kilise gibi ilgili kurumlar aracılığıyla kaynaklar üzerinde kontrol sağlamıştır. 14. yüzyılda ise, bu durum kökten değişti.

1 İngiliz orta tabakasına mensup, yeri şövalyeden sonra gelen genç soylu. (ç.n.)

Kara Ölümün ardından nüfustaki ani düşüşün bir sonucu olarak, tımar memurları kiracılarını aynı şekilde kontrol altında tutmayı başaramıyordu. Toprak serbestçe kullanılabilir olduğundan, özgür olmayan kiracılar için taşınmak nispeten kolay hale gelmişti. Emek artık kıt olduğundan, ücretler, ücretli emekten faydalanmayı gündeme getirecek biçimde mülk fiyatlarının önüne geçmişti. Gittikçe daha fazla toprak sahibi demesne çiftçiliğini terk etmeye ve sistemin üzerine kurulu olduğu dayandığı özgür olmayan işgücünü istihdamı bırakmaya ve topraklarını kiracılara bırakmaya karar vermiştir. Serflik gerilerken köylülerin statüsü yükselmiştir. Ayrıca bu dönemde zenginliğin kırsal kesimden şehirlere doğru kaydığı da görülmüştür.

1334 ve 1515'deki vergilendirme getirilerinin karşılaştırılması zenginlik dengesinin iç kesimlerin hububat ülkelerinden güneyin yeni giyim sanayi bölgelerine kaydığını göstermektedir. 1300 yılında Flanders ve kuzey İtalya'nın kumaş endüstrileri için hammadde, İngiliz yününden sağlanıyordu. 1400 yılı itibariyle ise, Flaman dokumacıların, yünün nispeten ucuz ve su gücünün bol olduğu bir ülkeye göçünün sonucunda "yerli" bir kumaş sanayi meydana gelmişti. Yurtdışına ihraç edilen yün üzerindeki ağır ihracat vergileri, vergilerin az olduğu zamana göre kumaş üretimini daha makul bir öneri haline getirmişti. 1381 yılı itibariyle, Flaman dokumacılar yerli düşmanlığın hedefi olmak için yeterince dikkat çekiyorlardı.

Kumaş endüstrisinin yükselişinin sonuçlarından biri sanayinin geliştiği bu bölgelerde şehirler ve sanayi köylerinin kalkınması olmuştu. Bu ülkelerde tımar egemen ilçelerden bağımsız şehre doğru bir kayma gerçekleşti. Coventry 14. yüzyılın ortalarında bağımsızlığını elde etti. Diğer şehirler de kendi belediye başkanı ve meclislerini oluşturarak aynı yolu izledi. Geçişi yavaş gerçekleştiren kilise ilçeleri de 1381'deki Köylü Ayaklanması sırasında yaşanan huzursuzluğun merkezleri olmuştu. İngiltere'nin güneyinde, hepsinden önce Londra'da gerçekleşen şey pazar odaklı bir toplumdu.

Tıpkı askeri toplum gibi pazar toplumunun da şehirlerle özdeşleşen kurumları vardı. Askerler arasındaki ilişkilerin benzeri, özünde üyelerinin genel çıkarlarını korumak için tasarlanmış şehir loncaları vardı. Kâr güdüsü anlaşılır biçimde en üst düzeyde olsa da, loncalar aynı zamanda kardeşliğin de önemini vurguluyordu. Her biri kendi kilisesine sahip olan bu tarikatlar pazar toplumunda askeri toplumun sözleşmeli maiyetinin eşitiydi. Ritüeller, hamiler, azizler, kıyafetler, gizemli oyunlar, hepsi de kardeşlik içinde birlik sembolü olarak işlev görüyordu. Bu toplumdaki göze çarpan tüketim kilise inşaatı ya da lonca üyelerinin ruhları için kudas okumak üzere dua odaları kurulması biçimini alıyordu. 15. yüzyılın başlarında bazı Londra loncaları soylulardan şehir evleri satın alacak ve bunları kendi amaçları için dönüştürmeyi başaracaktı. Bu ekonomik değişimler aynı zamanda çok önemli kültürel değişimden de sorumluydu; İngiliz dilinin toplumsal olarak kabul edilebilir bir araç olarak or-

taya çıkması. İngilizce ticaret topluluğunun diliydi ve Londra, Norwich, Bristol ve diğer şehirlerde İngilizcenin yükselen toplumsal statüsünü de beraberinde getirdi.

İngiliz toplumunun asker ve pazar sektörleri arasındaki yapısal bağlantı ise parlamentoda sağlandı. Ancak ikisi arasındaki denge eşit olmaktan uzaktı. Pazar toplumunun zenginliğine karşın, siyasi iktidarın uygulanması ağırlıklı olarak toprak aristokrasisi lehineydi. İngiliz parlamentosunun sisteminden farklı gelişen bir mülk sisteminin varlığı çok daha iyi olabilirdi. Hal böyle olunca ise, toprak zenginlerinin çıkarları büyük toprak zenginlerinin şahsiyetinde Lortlar Kamarasında ve "shire" şövalyelerinin temsilciliğinde de Avam Kamarasında baskın çıkıyordu. Parlamentoların ağırlıklarını sürekli olarak "askeri toplum" lehine koymaları şaşırtıcı değildir. 14. yüzyıl ortalarından itibaren parlamento "alt" sınıfların, daha çok eşrafa uygun olan kıyafetler giymelerini engellemek üzere tasarlanmış bir dizi masraf yasasını geçirdi. 1351 yılında kırsal toprak zenginlerinin çıkarları doğrultusunda ücretleri kontrol etmek için beyhude bir girişimle İşçi Tüzüğü'nü çıkartan da parlamento olmuştu. Şehirlerin, efendilerinden kaçan köylüleri barındırmasını yasaklama girişiminde bulunan da parlamentoydu. 1413 yılında, sosyal hareketliliği kısıtlamaya hedefleyecek bir başka tedbir olarak, davaları bulunan kişilerin kendileri hakkında daha kesin tariflerde bulunmasını talep eden Ekler Tüzüğü[1] geçti. 1429 yılında, ülke seçimlerde seçmenlerin sayısını kısıtlamak amacıyla, oylar kırk şilini bulunan kişilerle sınırlı tutuldu.

Parlamentonun askeri toplum tarafından kontrolünün en çarpıcı örneği, beş toprak zengini Gloucester, Arundel, Warwick, Bolingbroke (Gauntlu John'un oğlu) ve Nottingham'ın II. Richard hükümetini düşürmesini beraberinde getiren 1388 yılındaki "Acımasız" parlamentoydu. Kraliyet danışmanlarının biri, Tacın savaş karşıtı politikalarına destek veren Londra Belediye Başkanı Nicholas Brembre'dı. Kral onu görevden almaya zorlandı ve Brembre, diğer bazı kişilerle birlikte idam edildi. Benzer bir kriz, II. Richard Lancasterlı Henry tarafından tahttan çekilmeye zorlandığında yaşanmıştı. Richard Fransa ile barış politikası yürütüyordu ve büyük olasılıkla Yüz Yıl Savaşları'nın kaldığı yerden devam etmemesi için iktidarda kalmıştı. Toprak zenginlerinin siyasi nüfuzu İngiltere'nin yeniden 1558 yılında Calais'in kaybına kadar sona ermeyeceği söylenebilen uzun bir emperyalist girişime dahil olmasını sağlamıştır.

Askeri toplumun politik etkisi kuzeyin marş lortları olan Percylerin II. Richard'ı tahttan indirmesi ile sonuçlanan devrimde ve 1403 yılında halefi IV. Henry'nin de tahttan kolaylıkla indirilmesine neden olan olaylardaki müdahalelerinde de görülebilir. Güller Savaşı sırasında benzer bir rol Nevilleler de oynamıştır.

1 *Statute of Additions.* (ç.n.)

Bu dönemde orta sınıfın siyasi yükselişine dair çok az işaret mevcuttur. Siyasi açıdan önemleri artan tüccarların siyasi bir kariyer için umutlanmadan önce topraklı bir mülkiyet biçiminde bir asalet görünümüne sahip olmaları gerekiyordu. Yine de toplumsal farklılıklarda herhangi bir değişiklik olmamıştı. Bunun bir örneği John Wiltshire'ın bir tımarın yarısını alıp onun baş kiracısı olmasının yanında taç giyme töreninde akşam yemeğinden önce krala havlu tutma görevi verilmesinin kendi zararına olduğunu anlamasıdır. Bu hakkın ona verilip verilmemesini karara bağlamak üzere Gauntlu John tarafından oluşturulan mahkeme, görevin Cambridge Kontu'na ihale edilmesini buyurmuştur. Yine de, bu tür tek tük sorunlara rağmen, eşraf ve tüccarların çocukları arasındaki evliliklerin yaygın olduğu (günümüze ulaşan davalardan anlaşıldığı kadarıyla dörtte bir ile üçte bir arasında bir oranı vardı) tahmin edilmektedir.

Ada tarihi bağlamında, güney ilçelerinin kısmi sanayileşmesi, İngiltere'nin bu bölgesinin Britanya Adaları'nın geri kalanından farklılaşmasına yol açan önemli bir olay ya da olaylar dizisine neden olmuştur. Güney ilçeleri Batı Avrupa'nın diğer sanayileşmiş bölgelerine, özellikle de Flaman ve kuzey İtalya'yı benzemeye başlamıştı. Nüfus ve zenginlik büyük bir değişime işaret etmektedirler. Güneydeki pazar toplumunun ekonomik gücü, çeşitli topluluklar arasındaki siyasi bağların askıya alındığı bir dönemde bile Galler ve İrlanda etkilemeye başlamıştı.

13. yüzyılın sonunda Galler'de I. Edward'ın iktidarı en yüksek konumundaydı. Lijrwelyn'e karşı kazandığı zaferler kuzeyde Gwynedd'den başlayıp Galler kıyısından güneyde Carmarthen'a uzanan bir prensliğin oluşmasına yol açmıştı. Ama bu kraliyet nüfuzunun tek göstergesi değildi.1290'larda, Edward marş lortları üzerindeki kontrolünü kanıtlamaya önem verecekti. Sırasıyla Gloucester kontlarını ve Glamorgan ile Brecon'un Hereford lortlarını yargıladı. Ewyas Liacy lordunu hapsettirdi. Montgomery kraliyet lortluğuna ait bir köylüyü asan Wigmorelu Edmund, Mortimer'a kraliyet darağaçlarına asılabilecek bir suçlu heykeli bulmasını emretti. Bu ve diğer birkaç olayda Edward marşlardaki haklarını sürdürme niyetinde olduğunu gösterdi, buna karşın hakkı olduğunu düşündüğünden fazlasını almama konusunda dikkatli davranıyordu.

Hem prenslik hem de marşlarda "Norman" gücünün kurulması, halen kale, ilçe, manastır ve tımar kombinasyonuna dayanıyordu. Kale kırsal alandaki baskınlığını devam ettirdi. Kalelerin yakınına kurulan ilçelerin sakinleri çoğunlukla lordun maiyetindeki savaşçılar olarak görev yapıyordu. Siyasi çatışma zamanında, marş lortları kendi emirlerindeki askeri güçle geçit töreni yapıyordu. 1313 yılında, Hereford'un Bohun kontu "ormandan gelen vahşi Galli kalabalığa" bel bağlıyordu. 1321 yılında, Wigmorelu Mortimer'ın takipçileri "hepsi de kolları sarı renkte yeşil giysili olarak" geçit töreni yapmıştı. 1399 devriminde, Bolingbrokelu Henry,

onun Galli mülklerinden gelen sadık kiracıları tarafından karşılanmıştı. Marş lortlukları askeri toplumun gücüne örnek oluşturmaktadır.

Ancak, 14. yüzyıl İngilteresi'nde olduğu gibi bu toplumun temeli kısa bir süre içinde Kara Ölüm ve sonrasındaki demografik felaket nedeniyle erozyona uğrayacaktı. Yüzyılın ortalarından itibaren köyler terk edilmeye başlandı. Ekili araziler daralmıştı. Lortlar tımarlarda üzerlerine düşen işgücü hizmetlerini yerine getirememeye başlamışlardı. 1397 yılında, Dyffryn Clwyd lordu *natiui*'sinin hasat yükümlülüklerini gerçekleştirmek ve değirmen aidatı ödemeyi reddettiğinden şikâyet ediyordu. Hem "Gal" bölgelerindeki hem de "İngiliz" bölgelerindeki kullar malikânelerden kaçıyordu. Pek çok sömürge ilçeye, duvarları arasında o zamana kadar bulunmaları yasak olan Galliler tarafından giriş yapılıyordu. Glamorgan'daki İngilizler, Galliler tarafından yeniden sömürgeleştirilmişti. Derebeylerin statükoyu korumaya yönelik girişimlerine karşı tepkilerin, 1400 yılında gerçekleşen Owain Glyndwr isyanının arkasındaki nedenlerden biri olduğu neredeyse kesindir. 15. yüzyıl itibariyle, Gallileri kendi ülkesinde "ikinci sınıf vatandaş" haline getiren cezai kanunlara rağmen askeri toplum neredeyse her yerde geri çekilme eğilimindeydi.

Yasal anlamda olmasa bile toplumsal olarak Galler'in "yerlileri" sömürgeciler pahasına bu gelişmelerden en çok faydalananlar oldu. Ancak durum o kadar basit değildi. "Galli" bölgelerinde, Norman istilasından arda kalan toplumsal yapı nüfustaki yerini azalma karşısında bozuldu. Akraba temelli veraset sistemi giderek artan bir şekilde yerini malların babadan oğula geçtiği bir sisteme bıraktı. 14. yüzyılın sonları ve 15. yüzyılın başlarında, çok sayıda Galli, akraba topluluğun üyelerinin haklarını savunmayı içeren Gal sistemine tercihen, devretme ihtimalini özgür bırakan ve kadınlara mülk bırakmaya da izin veren İngiliz imtiyazını benimsemişti. 15. yüzyılın sonunda, Gal kırsal toplumu ekonomik anlamda yoğun bir "İngilizleşme" yaşadı.

Marş lortlukları aynı zamanda pazar koşullarının yeni serbestliği ile baş etmeyi zor buluyordu. İdeal olarak, her bir marş lortluğu kaynakları bütünün iyiliği (lordun bakış açısından değerlendirildiğinde) için seferber edilen tekil bir ekonomik birim oluşturmuştu. Böylece Galler'de bulunan Mortimer mülkü, İrlanda'daki Mortimer mülkleri için de erzak sağlıyordu. Bu sisteme dayalı kontrollü pazar, yerini daha açık bir sisteme bırakıyordu. Wrexham gibi pazar şehirleri ekonomisi kısıtlı arazi ilçeleri ile yer değiştiriyordu. Fuarlar, sundukları satış özgürlüğü için giderek daha popüler hale geliyordu. Güney Galler'de çok sayıda küçük liman, Bristol ve Devon ile ticaret yapıyordu. Gal yaylaları, büyüyen İngiliz kumaş endüstrisi için önemli bir hammadde kaynağı olmuştu. Gal sığırı güney-doğu İngiltere pazarları için et ihtiyacını tedarik ediyordu. Özellikle güney ve doğu Galler, İngiliz

ekonomisi ile yakın ilişki içine girmişti. Marş lortluklarının ekonomik yaşamının en belirgin özelliklerinden biri olan partikülarizm[1] çok daha açık bir sisteme yol vermişti.

16. yüzyılın başları itibariyle sonuç gözle görülür bir toplumsal değişim olmuştu. Kale ve ilişkili kuruluşları ile egemen olan askeri toplum yerini toprak beyinin malikânesi, pazar şehri ve tekil çiftçisinin tipik hale geldiği bir topluma bıraktı. Akraba topluluğunun *(gwely)* eşitlikçilik anlayışı, gün geçtikçe yerini, zenginliğe göre tabakalara ayrılan bir topluma bırakıyordu. Görevi ilk günden itibaren Gal prenslerinin saraylarına yiyecek sağlamak olan kullar, belki de işçi olmak üzere Gal hayatından kayboldu. "İngilizlerin" bölgelerindeki tımar yapısı çiftlik ve köylere yol verdi.

Tüm bu değişiklikler, Galler'in aslında önceki yüzyılın toplumsal devrimini tasdik eder nitelikte olan 1536 ve 1543 tarihli Birlik Yasaları'nda yer alan İngiliz siyasi, hukuki ve idari sistemine resmi olarak katılımından önce gerçekleşmişti. İngiliz ve Galce hukuki kanunları arasındaki farklar artık ortadan kalkmıştı. Marş lortlukları İngiliz tarzı "shire"lara dahil olmuştu. Gal dili bu değişimlerden kurtulmuştu, ama Galler'in birçok yerinde vücut bulan kültür yeni bir şeydi, Norman, İngiliz ve Gal kültürünün bir amalgamı gibiydi. Yeni Gal ağalık düzeni birçok yönden İngiliz muadiline benziyordu. Kısa bir süre sonra *gwely* ve *galanas* unutulmaya başlanacak ve kaleler de kalıntılar haline gelecekti. Ancak kuzey ve güney Galler arasında yer alan büyük görünüm farkı, varlığını sürdürüyordu.

İskoçya'da, Bruce'un 1314 yılındaki Bannockburn zaferi ve bundan on dört yıl kadar sonra imzalanan, İskoç bağımsızlığını tanıyan Northampton Antlaşması barış getirmemişti. İngiltere ve İskoçya arasındaki sınır da aslında Yüz Yıl Savaşları'nda bunu tamamlayıcı bir olay yeri haline gelmişti. Bağımsızlığın garantisi olan Fransız ittifakı, doğası gereği İskoçlardan sınırda askeri operasyonlar yapmalarını gerektiriyordu. Dolayısıyla huzurlu bir sınır olabilecek yer sürekli bir savaş alanına dönüştü. Bunun en yüksek noktaları ise 1346 yılındaki Neville'in Geçidi, 1402'deki Homildon Hill, 1513 yılındaki Flodden ve 1547'deki Pinkie savaşlarıydı. Fakat bu, iki yüz yıldan fazla süre devam eden bir dizi çatışmanın yalnızca önemli olaylarını içeriyordu.

Bu vaziyetin, İngiltere'nin kuzey ilçeleri üzerindeki etkisine halihazırda göz atmıştık. Aynı etki, eşit ölçüde İskoç düzlük bölgeleri ve dolaylı olarak dağlık bölgelere ulaşıyordu. Sınır savaşı, savaş için 12. ve 13. yüzyıllardakinden çok daha örgütlü bir toplum meydana getirmişti. Böyle bir durumda, İskoç Tacı kısa sürede cepheye çok sayıda hizmetkâr gönderebilecek bir soylular sınıfına epey bağımlı

1 Yörecilik anlayışı. (ç.n.)

Resim 21 *Bannockburn Savaşı.*
Bannockburn Savaşı (1314) İskoç ulusunun bağımsızlığını kazanmasında önemli bir olaydır. Papa XXII. John'a çağrı yapan Arbroath Bildirgesi, duruma birkaç yıl sonra (1322) zemin hazırlamıştır. Zamanı gelince İskoç Kralı kuzey ve batının kontrolünü sağlamıştı, ancak İngiltere'den gelen tehdit değişmeden kalmıştı. Bu durum ise sürmekte olan bir Fransız-İskoç ittifakını açıklıyordu.

durumdaydı. Bunların en güçlüsü Galloway'in ve ailenin bir başka kolu vasıtasıyla doğu kıyısı (Anguslu Kızıl Douglaslar) yöneticileri olan Douglas hanedanıydı. Douglasların, destek geleceğini umdukları kuzeyde de müttefikleri vardı.

Douglasların sekizinci kontu William'ın gücü, hizmetkâr olarak görev yapmayı reddeden bir Maclellan'a karşı tutumunda çarpıcı biçimde görülebilir. MacLellan hapsedilmiştir. Onun kurtarılmasını istemek için gelen bir akrabasına, akşam yemeği servis edildikten sonra şöyle denmiştir, "Epey geç [kaldınız]; kuzeniniz işte orada yatıyor. Ama onun başını kral istiyor. Bedenini alın ve ne isterseniz yapın." Bu olay Siyah Douglas'ın kendini her koşulda yaşatma ve öldürme gücüne sahip bağımsız bir hükümdar olarak kabul ettiğini gayet iyi göstermektedir. Ayrıca kralın, Kara Douglas'ın edindiği düşmanların yardımıyla ailenin 1455 yılındaki çöküşünü getirmeyi nasıl başardığını da açıklamaya yardımcı olur.

Bu askeri toplumda lortluğun merkezi kaleydi. 14. yüzyılın sonlarında Galloway'deki Threave'de inşa edilen Douglas kalesinin İskoçya boyunca diğer lortluklarda muadilleri mevcuttu. 15. yüzyıl ortalarında topçuların gelişine kadar bu denge kalenin aleyhine bozulmamıştı. Temelini yerel toplumdan alan soylular Kilise ve önemli manastırlardaki daha yüksek atamalara erişimi kontrol ediyordu. Parlamento, İngiltere'de olduğundan çok daha fazla kontlar ve asillerin hâkimiyeti altındaydı. Herhangi bir mecliste, genellikle yalnızca birkaç ilçe (her zaman aynı ilçeler değildir) temsil edilirdi. Aslında, ilçeler teorik bağımsızlıklarına rağmen yerel soylulardan gelen yoğun baskılara maruz kalıyorlardı. Baronların mahkemeleri, kraliyet mahkemelerinin devam eden zayıflığı karşısında hukuki gerçeklik anlamına geliyordu. Teoride kraliyet hizmetkârları olan şerifler yaygın biçimde bölgenin egemen soylusuna aitlerdi. Toplumu birleştirmekten uzak olan savaş, ayrılık yaratmada önemli bir faktördü.

Güney sınırlarının savunmasının ezici öneminin sonuçlarından biri de düzlük bölgenin, batı üzerindeki etkisinin gerilemesi olmuştu. 14. ve 15. yüzyıllar boyunca, düzlük bölge insanlarının dikkati batı yönlendiğinde, batı uzun süreli bağımsızlık döneminin keyfini sürüyordu. Bu dönemde, Adaların Efendileri olan McDonaldlar etkilerini ailenin kollarından birinin Antrim'in MacDonnellleri haline geldiği Ulster'e dek yayabilmişlerdi. Onların iktidarındaki bu yükselişin dayandığı askeri yenilikler bölgede 16. yüzyıla kadar taktiksel tabloya egemen olan yüksek disiplinli kılıççı ve baltacılar, *gallowglass*'lar[1] (*galloglaich*=yabancı askerler) idi. Adalar'ın *gallowglass*'ları O Donnellların ve Desmond kontunun sözleşmeli hizmetkârları haline gelmişti. Britanya Adaları bağlamında lortların önemi, II. Richard'ın onlarla iyi ilişkiler kurmak için 1388'de bir misyon gönderdiğinde ortaya çıkmıştı. İskoç

1 İrlandalı piyadeler. (ç.n.)

kralları, kendileri adına, ters huylu Ulster hükümdarlarından görüşme teklifi almaya daima istekliydi.

Kraliyet etkisi batıda bütünüyle ortadan kalkmış değildi, ama burada da başka herhangi bir yerde de olduğu gibi Taç, tıpkı krallığın büyük çoğunluğu gibi aklında kendi çıkarları olan askeri soylulara dayalıydı. Argyll'de, Bruce tarafından MacDougallların yerine, düşmanları Comynlerin müttefiki Campbelllar getirilmişti. Vakti geldiğinde, 1458'de Argyll kontu olan Campbelllar batının taçsız kralları haline gelecekti. Daha kuzeyde, Huntleyler ve MacKenzieler düzlük bölgelerin etkisinin kanalları olarak görev yapmıştır.

Bu tarihte, dağlık ve düzlük bölgenin "iki kültürü" arasındaki farkı aşırı vurgulamak muhtemelen hata olacaktır. Sözleşmeli hizmetkârlara sahip olmaları ve güçlerini geniş bir bölgede zorla hizmeti kabul ettirmeye ("İnsan kirası senedi") kullanmalarıyla Kara Douglaslar gibi toprak zenginleri pek çok yönden dağlık bölge hükümdarlarına benziyordu. Liderleri ile aynı adı taşıyan takipçileri en az dağlık bölge klanı kadar yakın akrabalık ilişkileri ile birbirine bağlıydı. Bir merkezi otoritenin yokluğunda "kan davası" gerçekte yerel hukukun arkasındaki başlıca yaptırım oluyordu. Klan, kendi payına, bu tarihte askerlik hizmetinin koruması karşılığında şefe sunulduğu, daha ziyade feodal bir kurumdu. İrlanda'da hizmet veren *galloglaich*, sözleşmeli hizmetkârların Gael eşdeğerleridir. Feodalizmin ortaçağın sonlarına doğru aldığı biçim dağlık bölgelere çok da yabancı değildi. Dağlık bölgelerin geleneklerinin pek çoğu düzlük bölgenin gözünden tuhaf görünüyordu, ancak şeflerinin siyasi davranışı da o zamanın varsayımlarına uygun nitelikteydi.

Adaların John MacDonald'ı Douglaslara müttefik olduğunda İngiltere hükümdarı IV. Edward ile antlaşma yapmasında hiçbir gariplik görmemişti. Lortluğun varlığını sürdürmesi güç dengesinin gerçekleri üzerine zekice bir değerlendirme yapmaya dayanıyordu. Yine de, uzun vadede McDonaldlara karşı saldırıya geçmek anlamına geliyordu.

Düzlük bölgeler Glasgow ve Edinburgh arasında doğu-batı yönünde uzanan nispeten dar bir kemer ve kuzeyden güneye Coldingham'dan Brechin'e uzanan bir kıyı şeridi oluşturuyor ve Forth ve Tay'in nehir vadilerini de içine alıyordu. Dağlık bölgelerin kültürü ile keskin bir zıtlık oluşturan da işte bu bölgenin kültürüydü. Burada İngilizce, soylular arasında bile artık egemendi. March kontu, hamisi IV. Henry'ye 1400 yılında kaleme aldığı bir yazıda, Fransızcadan ziyade İngilizce konuşmayı tercih ettiğini söylüyordu. Şehirlerin, kiliselerin ve manastırların çoğu düzlük bölgelerde yoğunlaşmıştı. Buralarda okuryazarlık düzeyinin İskoçya'nın geri kalanından daha yüksek olduğuna kuşku yoktur. Her şeyden önce, nakde dayalı piyasa ilişkileri, ayni hizmetlerin yakın gelecekte de olağan karşılanacağı feodalleşmiş batıya göre daha yaygın hale geliyordu. Nakdi ekonomiye geçiş, işgücü hizmetinin parayla kiralamaya

Resim 22 *Owain Glyndwr'ın Mühürleri.*
Owain Glyndwr (y.1350-y.1416) Shakespeare'in *IV. Henry* oyununda eksantrik bir şahsiyet olarak görünür. Sir Rees Davies tarafından kaleme alınan yakın tarihli bir biyografi kendini Galler Prensi ilan eden Henry Percy (Hotspur) ile ittifakı, pekâlâ İngiliz ve Galler tarihinin seyrini değiştirmiş olabilecek, kendine özgü, önemli bir figür olarak göstermiştir.

dönüşmesinde görülmelidir. Bu süreç, bölgenin çoğunu kaplayan kilise mülklerinde 15. yüzyıl boyunca görülmüştür. Daimi veraset yoluyla toplam bedelin layıkıyla ödenmesini garanti eden *feu* (bir araziyi yıllık toplam sabit fiyatla kiralama) uygulaması düzlük bölgenin özelliklerinden biriydi. Toprak mülkiyetinin güvenliğinin

başkanın koruması altındaki bir akraba topluluğuna üyelikle özdeşleştirildiği dağlık bölgelerde bilinmiyordu.

Adaların özerkliğinin tehlikede olabileceğine dair işaretler 1450'lerde Douglas hanedanının yıkılması ile anlaşılır hale gelmiştir. Yine de III. James'in (1460-1488) dikkatini batıya çevirmesi 1476 yılına kadar gerçekleşmemiştir. 1476 yılında, Ross kontu ve Adaların Lordu John MacDonald, önceki on yılda IV. Edward ile vatana ihanet ilişkisi olduğuna dair suçlamalardan sonra kontluğunu Taca teslim etti. Kısa bir süre sonra, o da sırası gelince suikasta uğrayan (1490) gayrimeşru oğlu Angus Og ("Genç"), tarafından tahttan indirilmişti. 1494 yılında bir zamanlar Bruce'un kalesi olan Clyde'daki Tarbet'ta bir kraliyet deniz üssü oluşturulmuştu. 16. yüzyılın başlarında adalardaki birkaç kale denizden bombardıman edilmişti. Douglas'a karşı etkisini kanıtlayan kraliyet topları, gemiler üzerine yerleştirilmiş ve McDonaldlara karşı kullanılmıştı.

Galler ve İskoçya'da olduğu gibi, İrlanda'da da emperyal güç, doruk noktasına 1300 dolaylarında ulaştı. 1245 yılında Leinster'daki eski krallık; Carlow, Kildare, Kilkenny, Leix ve Wexford olmak üzere beş feodal lortluğa ayrılmıştır. Bu *fief*leri elinde bulunduran toprak zenginlerinin –Bigod, de Vesci, de Clare, Mortimer ve de Valence– hepsi de yönetici elitin üyeleriydi ve onların İrlanda'daki "varlığı" emperyal bağlantının gücünü gösteriyordu. 13. yüzyılın ikinci yarısında Dublin, Cork ve Limerick'de düzenli olarak geçici mahkemeler kurulmuştur. Daha önce belirtildiği gibi, emperyal gücün zirvesi kralın başbakanı John Wogan'ın Dingle yarımadasının ucunda yer alan Dunquin'daki toprakla ilgili olarak 1307'de Ardfert'deki (Kerry Kontluğu) bir davaya katılmasında 1307 görülebilir. Emperyal bağlantı İrlanda'nın güneybatısında daha ileri gidemezdi. Yine de bu kısa soluklu olmuştu ve yeniden ortaya çıkması için üç asır geçmesi gerekecekti.

İskoçya'da emperyal etkinin azalmasına yol açan ivedi nedenler aynı zamanda İrlanda'yı da etkilemiştir. 1315 yılında Robert Bruce'un kardeşi Edward Bruce, Ulster hükümdarlarının bir müttefiki tarafından Ulster'a yapılacak sefere davet edilmiş ve bu durum Norman baronlarını rahatsız etmişti. İrlanda'nın İskoçya örneğini takip ederek Edward Bruce'un önderliğinde bağımsız bir krallık haline gelmesi bir süre için gerçek bir ihtimaldi.

1318 yılında Bruce'un Faughart'daki yenilgisi bu ihtimali saf dışı bırakmıştır, ancak Bruce döneminin uzun vadedeki sonucu, feodal patronların Taca bağımlılığını açığa çıkarmak olmuştu. 14. yüzyılın sonuna gelindiğinde, İrlanda'da imparatorluğun doğrudan yönetimi yerini üç büyük feodal toprak zengini, Desmond, Ormond ve Kildare tarafından İrlanda'nın güneyinde uygulanan dolaylı etkisine bırakmıştı. Her ne kadar teoride kontlar olarak Kraliyetin onlara verdiği topraklara sahiplermiş gibi görünseler de, aslında Desmondlu ve Kildareli FitzGeraldlar

ve Ormondlu Butlerlar aslında bağımsız birimler olarak kendi topraklarını yönetiyordu. FitzGeraldlar ve Butlerlar, İrlanda'daki Gal ve İskoç sınırlarında bulunan ve büyük bir kötülük gelebileceği korkusuyla Kraliyet tarafından hoş görülen büyük marş hanedanları ile eşdeğerdi.

Güneyde gelecekteki iktidar modelleri 1319 yılında Desmond'un ilk kontluğunu oluşturan Maurice FitzThomas'ın fırtınalı yaşantısında, 14. yüzyılın ilk yarısında kendini belli etmişti. Desmond hanedanı, bir kez bulunduğu yere gelince, Munster'daki öncü politik güç haline gelmiş ve Kildareli FitzGerald kontları ile Tipperaryli ve Kilkennyli Butlerlarla birlikte bir Anglo-Norman bloğu oluşturup iç ihtilaflara ve kraliyet idaresi ile tekrar eden çatışmalara karşın İngiliz bağlantısının bir parçası olarak kalmıştır. Örneğin Desmond kontu İskoçlara karşı III. Edward'a bağlı baş kiracı olarak hizmet vermiştir. Feodal yapılar ve varsayımlar, doğrudan Kraliyet kontrolünün Dublin ve Waterford çevresindeki "Pale" ile sınırlı kaldığı gerçeğine karşın güneyde varlığını sürdürmüştür.

Maurice FitzThomas, Maurice FitzGerald'ın küçük oğlu Shanidli Thomas'ın torunuydu ve Munster'ın Normanlar tarafından 12. yüzyılın sonlarındaki işgalinde nispeten önemsiz bir figürdü. Ancak, 1300 yılına gelindiğinde, aile Tralee'den başlayarak kuzey Kerry'deki verimli toprakları ve Adare, Askeaton ve Kilmallock kaleleri de dahil Limerick'in çoğunu kontrol ediyordu. Gerçekte, Desmond kontları O Brienların 10. yüzyılda Brian Boru liderliğinde işgal ettiği toprakların çoğunu ele geçirmişti. Fatihler olarak, konumlarını Kraliyetin yardımına borçlu olmadıklarını düşünüyorlardı. Bu ise, Maurice FitzThomas'ın ikircikli tutum ve davranışlarını açıklamaktadır.

Profesör G. O. Sayles'ın araştırmaları sayesinde (J. A. Watt, J. B. Morrall ve F. X. Martin editörlüğünde, *Medieval Studies Presented to Aubrey Gwynn S. J.*, 1961, "The Rebellious First Earl of Desmond" başlıklı makale) FitzThomas'ın eline birden çok kez muhteşem bir antlaşma yapma ihtimalinin geçtiğini biliyoruz. Otuz yıllık aktif siyasi hayatı boyunca Kraliyet ile iki uzun süreli çatışmanın (1329-33 ve 1339-44) yanı sıra çok sayıda küçük ölçekli olaylara dahil olmuştur. 1329 yılında üyelerinin onu İrlanda kral yapmayı ve ülkeyi kendi aralarında bölüştürmeyi planladığı bir komplonun lideri olmuştu. Huzursuzluğun daha ileri bir döneminde kraliyet otoritesine el koymak, isyancıları korumak ve onlara yataklık etmekle suçlandı. En sonunda, 1343 yılında kraliyet başbakanı ona karşı yürümüş, Askeaton ve Castle Adası kalelerini almış ve kontun idari memurunu asmıştı. 1346 yılında Desmond teslim oldu ve itaatini bildirmek için Londra'ya gitti. 1355 yılında bu kez başbakan olarak geri döndü. 1356 yılında öldü.

Profesör Sayles'ın tüm bunlarla ilgili yargısı, "14. yüzyılın ikinci çeyreğinde Desmond'un ilk kontunun faaliyetlerinin İrlanda'nın güneybatısında düzenli dev-

leti büyük ölçüde imkânsız hale getirdiği" yönündedir. Yani aslında bu, Kraliyetin "hukuk ve düzen" üzerine bakış açısından böyledir. Ancak 1283 yılında başbakanın MacMurrough suikastına karışmasından dolayı Kraliyet yetkililerinin bizzat kendilerinin "hukuk ve düzen" bahanesiyle yasadışı davranma konusunda epey muktedir olduğunu biliyoruz.

Desmond'un davranışında ilginç olan dikkatini büyük ölçüde kraliyet yetkilileri, kraliyet iktidarının merkezleri ve Kraliyet kontrolündeki şehirler olan Limerick ve Youghal üzerine baskı kurmakla sınırlı tutmuş olmasıdır. Örneğin, 1330 yılında, Sir Thomas FitzGulber'a ne şerif ne de kralın herhangi bir hizmetkârına itaat edilmesinin yasak olduğunu ilan etmesini buyurmuştur. Birkaç gün sonra, Brian O Brien şerifi öldürdüğünde, Desmond kutlamada onun "şerefine içmiş" idi. Aynı yıl, sonraki bir zamanda başbakan vekili yeni şerifin O Brien'a karşı harekete geçmesini emredince Desmond ondan O Brien'ın at ve sığırlarını geri vermesini emretmişti. 1332 yılında Bunratty'de bulunan kale muhtemelen Desmond'un onayı ile O Brien ve MacNamara tarafından yok edildi.

Bu ve diğer olaylardan Desmond'un siyasi ve yasal otoritenin tek kaynağı olacağı bir "palatinlik" kurma girişiminde olduğu açıktır. Bu nedenle Dungarvan'da para cezası ve hacizlerin açıklandığı bir mahkeme düzenlemiştir. Bunratty'de kendi polisini görevlendirmiştir. Inchiquin Baronluğu'ndaki kraliyet mübaşirlerini kovmuş ve orada kendi mahkemesini kurmuştur. Af çıkarmış ve idamları uygulatmıştır. Yasal anlaşmazlıklara müdahale etmiş ya da başkalarını bunu yapmaya teşvik etmiştir. John onun "adamı" olmayı reddedince Byfordlu John'un sığırlarına el koymuştur. Tüm bunlar Desmond'un hukuk ve düzeni yok etmeyi değil, İrlanda'nın bu özel bölümünde hukuk ve düzenin kaynağı olmayı dilediğini göstermektedir. Yerleşik bir lorda alternatif ise, kraliyet görevlilerinin iktidar boşluğunu bahane göstererek müdahale etmesiydi. Desmond'un İrlanda ve Normanlardan benzer şekilde destek almasına bakılırsa, onun tutumumun sempatik bulunduğu yargısına ulaşılabilir.

Desmond'un bu bakış açısının açıklaması kısmen, kraliyet yönetimi tarafından gerekli yasal onay bulunmadan ele geçirildiği iddia edilen toprakların kontrolünü "devam ettirme" konusundaki çeşitli girişimlerinde aranabilir. Desmond, O Brienlardan birinin kocası olarak, kralın düşmanlarından biri ile evlenmekle suçlanmaya açıktı. Kilkenny Yasaları, 1366 yılında geçmişti, ancak on beş yıl önce, 1351 yılında açıkça Desmond kontları gibi lortları hedefleyen mevzuatta öngörülmüştü. 14. yüzyılda zaman zaman Kraliyet, temsilcileri yoluyla ve sonunda II. Kral Richard'ın şahsında kendi otoritesini sürdürme girişimlerde bulunmuş, ancak bunlar kalıcı bir etkiye sahip olmamıştır. Parlamentolar ve kral vekili lortlarla ilgili kanıtların nispi bolluğu belki de tarihçileri yanıltma eğilimindedir. Ortaçağın sonlarında asla bir

"kraliyete bağlı İrlanda lortluğu" söz konusu olmamıştır. Bu yalnızca hukukçu ve yöneticilerin kafasında böyleydi. İrlanda'nın güney yarısında iktidarın gerçekliği durum sembolik bir eylem gerektirdiğinde Kraliyet bazen "bayrağı gösterebilecek" de olsa, kraliyet, yönetimi ile değil büyük feodal kontluklarla ayakta duruyordu. Desmond'un ilk kontunun yaşamı Taca karşı "feodal diriliş"in başarısını göstermektedir. İki yüzyıl ve daha fazlasında İrlanda'nın güney yarısındaki olayları anlamanın anahtarı Askeaton ve Maynooth'daki Gerald merkezleri ve Cahir ve Kilkenny Butler kontrolündeki kalelerde yatmaktadır.

İrlanda'nın kuzey bölgelerinde, Bruce döneminden sonra herhangi bir "emperyal varlığı" görülmemiştir. İktidar büyük oranda, her birinin gölgeli geçmişinde Uí Néill soyağacına rastlanan O Neill ve O Donnell rakip hanedanlarının elindeydi.

Ancak gücün gerçekleri soya değil, askeri maiyete bağlıydı. O Donnelllar iktidara gelmişti ve adalardan ithal edilen *gallowglass*lar sayesinde koruyordu. Tıpkı 15. yüzyıl İngilteresi'nde olduğu gibi, MacSweeneyler, MacSheehyler, MacDowelllar ve diğer *galloglaich* klanları, sözleşmeli hizmetkârlar olarak İrlanda'da aynı rolü oynadı. Ödülleri, MacSweeneyler için River Moy halici üzerinde bir toprak olmuştu. 1373 yılında, O Neill bir antlaşmayı müzakere ederken ona "İskoçların Ulster'de yaşayan kumandanı" O MacDonnell eşlik ediyordu. O Connorlardan biri bir MacDonnell ile evlenmiş ve çeyiz olarak 120 *galloglaich* almıştı. 14. yüzyılın sonunda, *gallowglass*lar Antrim vadilerine gitti ve Dunluce'de bir lortluk kurdu. 17. yüzyılın başlarında Antrim kontu MacDonnell, McDonaldların ve MacDougallların 12. yüzyıldaki ataları "Somerled"den dolayı "Somhairle" adını almıştı.

Bu dönemde, İrlanda'nın kuzeyinin merkezi adalar lortluğu olan bir etki küresi içerisine girdiği açıkça görülmektedir. Ulster aslında, İngiltere ve İskoçya arasındaki sınır bölgesinin İrlandalı eşdeğeriydi. Böyle bir alacakaranlık kuşağında, ezeli düşmanlar olan O Neilller ve O Donnelllar, iki tarafı birbirine kolaylıkla düşürebiliyordu. Manus O Donnell yardım istemek için İskoçya kralı IV. James'e yazdığı mektubunda babasının daha önceden İskoç Tacı ile birlikte hareket ettiğinden bahsetti. James, ona verdiği cevapta, O Donnell'ı "en sadık tebaası" olarak nitelendirmişti. O Neilller ise kendi adlarına destek için yüzlerini İngiliz monarşisine çevirmişti. Bu durum 17. yüzyılın başlarına, İskoçyalı IV. James'in aynı zamanda İngiltere'nin kralı olmasına yol açan köklü bir politik değişime ve marş lortluklarının varoluş nedeninin ortadan kalkmasına kadar devam etti.

Her ne kadar gelenek, kaynağı itibariyle güncel olabiliyorsa da, bu Gael rejimlerinin sembolizmi karakter olarak "geleneksel"di. Gael lortları kendi davranışlarını daha önceki bir çağın kültürel süsleri ile donatarak meşrulaştırmak konusunda epey dikkatliydi. Bu sayede, güney ve batı İrlanda'nın bilge aileleri, kuzeyli başkanları onlar için kolaylıkla çalıştırabilmişti. Ancak yalnızca birkaç olay, 1595 yılında

Hugh Roe O Donnell'in himayesi altına yeni bir MacWilliam'ın girmesinden daha anlamlıdır. O Donnell onunla Tyrawley'de buluşmaları için başkanlıkta hak iddia eden sekiz kişiyi makamına çağırmıştır. "Seçim"in gerçekleştiği *rath*'ın[1] etrafı dört sıra asker, O Donnell'ın kişisel muhafızı, Tir Connell'ın askerleri, MacSweeneylerin *gallowglass*ları ve "Corinacht'ın adamları" ile çevriliydi. O Donnell'ın kendi adayı seçildi ve yedi mağlup adaydan üçü prangaya vuruldu. O Donnell anlaşıldığı kadarıyla başka zamanlarda diğer şefleri de benzer bir yolla seçiyordu.

İskoçya'da olduğu gibi, kuzey ve güney arasında önemli farklılıklar vardı. Kuzey, dağlık bölge toplumunun İrlandalı eşdeğeriydi ve İrlanda mirasını devam ettiren bilge aile kümeleri ortaçağın sonlarında buradan çıkmıştır. Gael elit ailelerinden her birinin, tıpkı adalardaki McDonaldlar gibi, kendi *bard*ları, *senachie*leri[2] ve *brehon*ları[3] vardı. Böylece üyelerinden biri Dört Efendi'nin Yıllıklarını[4] oluşturulmasına katılan O Cleirigh ailesi, O Donnellların tarihçileriydi. 17. yüzyılın başlarında, Hugh Roe O Donnell'ın resmi hayat hikâyesini oluşturan da Luigh O Cleirigh idi. Cromwell bozgunundan sonra hayatta kalan son ailelerden biri de O Dowdlara *bard*lık yapan MacFirbisigh ailesiydi. Bu kültürün son temsilcisi 18. yüzyılın başlarında batı Galway'in ücra bölgelerinde yaşayan Roderick O Flaherty olmuştu.

İrlanda'nın güney yarısında büyük ölçüde, güçlü Kildare, Desmond ve Ormond Norman lortluklarının egemenliği sayesinde farklı bir durum oluşmuştu. Aslında bazı bölgelerde, bir zamanlar Normanların işgal ettiği topraklarda yerel Gaelce-konuşan elitlerin kontrolü ele geçirmesi anlamında bir "İrlanda dirilişi" söz konusuydu. Ancak hem "İrlandalı" hem de "diriliş" kavramları, eğer bir milliyeti ya da bir toprağın ilk sahipleri tarafından yeniden ele geçirilmesi anlamında düşünülürse yanıltıcı olacaktır. En iyi toprakların çoğu Normanların elinde kalmıştı. Nispeten yoksul bölgeler, dönüm anlamında büyük de olsalar, artık MacCarthyler, MacMurroughlar, O Moreler ve MacGiolla Padraig gibi aileler tarafından kontrol ediliyordu. Örneğin, Blackwater'ın dar yukarı vadisinde yer alan MacCarthy toprağı Duhallow ile aşağı vadideki Normanlara ait cazip Mallow ve Charleville toprakları arasında belirgin bir zıtlık vardı. Benzer bir zıtlık da yukarı Lee vadisindeki MacCarthy toprağı Muscraige ile daha aşağıda yer alan iyi topraklar arasında da vardı. Barrow vadisinde, daha kuzeyde, Fassadinin kasvetli bozkırı O Brenanlar için barınak sunarken, verimli vadi kolonicilerin elinde kalıyordu. "Kelt Canlanışı" aslında "Kelt Varlığı"nın devamı idi.

1 İrlanda'da kabile şefinin kaldığı, hisar görevi de gören topraktan yapılmış yuvarlak biçimli yapı. (ç.n.)
2 Seanchaí, geleneksel İrlandalı hikâye anlatıcı/tarihçi. (ç.n.)
3 Eski İrlanda'da bilirkişi ve jüri görevleri de yapabilen bir hukukçu sınıfı. (ç.n.)
4 *Annals of Four Masters*. (ç.n.)

13. yüzyılın sonunda, Britanya Adaları'nın siyasi geleceği birleşik bir Norman üstünlüğüne doğru yönelmiş görünüyordu. Sonuçta, üstünlük çözünerek bağımsız ya da yarı bağımsız çok sayıda birime bölünmüştü. "Norman İskoçlar" İskoçya'da bir krallık kurduklarını ilan etti. Onların eşdeğerleri ise, muğlak bir kraliyet tahakkümü altında gerçek özerklikleri kurmak üzere İrlanda'da yerleşmişti. Galler'de, büyük marş lortları, I. Edward tehdidi ile karşılaştıktan sonra, bir yüzyıl veya daha da uzun bir süre varlığını sürdürdü. Bütün bunlar, "İngiltere"nin Fransa'da emperyal bir gelecek arama kararından sonra –ki bu girişim Yüz Yıl Savaşları'na dönüşmüştü– mümkün hale gelmişti.

Bu dönemde toplumun karakteristik birimi "Norman" feodal lortluğu ya da İskoçya'nın batısında ve İrlanda'nın büyük çoğunluğunda Gael kisvesi altında bulunan bir feodal lortluktu. Her ne kadar bir "İrlanda", "İskoçya" ve "Galler"in varlığından söz etmek cazip ve hatta belki kaçınılmaz da olsa, tüm bu "devletlerin" her biri aslında epey parçalanmış haldeydi. İngiltere bile, kuzey ve batıdaki marş bölgeleriyle birlik olmaktan uzaktı. Siyasi tutumları kapsayan "paradigma" en iyi şekilde, güvenliğin uzak ve belki de etkisiz bir Taca sadakatte değil, yerel bir toprak ağası ya da ona bağlı kişilere hizmette bulunması anlamında "feodal" olarak nitelendirilebilir.

Siyasi bir dizi yeni roldeki yön değiştirme ilk kez, muhteşem ticaret metropolü Londra'ya sahip olan İngiltere'nin güneydoğusundan gelmişti. Okuryazarlık ve pazar ilişkilerindeki gelişme ile özdeşleştirilen "ilerleme" daha güçlü bir monarşi ile yakın ilişkili görünmekteydi. Aynı olgu güney ve doğu İskoçya'da da gözlemleniyordu. 16. yüzyılın başları itibariyle Britanya Adaları'nın çok az bölgesinin, her ne kadar en az İskoçya'nın batısı ve İrlanda'nın kuzeyinde hissediliyor olsa da, bu tür değişim ajanlarının etkisine karşı bağışıklığı olduğu söylenebilir. Nüfus artışı, topların ve savaş gemilerinin daha fazla kullanılması daha ileri değişimleri de mümkün kılmıştı.

Gerçekleşen değişim sosyologlar ve tarihçiler tarafından çok çeşitli biçimlerde nitelendiriliyor olsa da, genellikle "modernleşme"nin bir göstergesi olarak tanımlanır. Açıkçası, derin değişimlerin gerçekleşmesi muhtemeldi. Açık olmayan ise bunun yönüydü. Örneğin, İskoçya'nın İngiliz egemenliği altına girmesi hiçbir şekilde kaçınılmaz değildi. Aynı şekilde İngiliz hükümetinin İrlanda ikinci kez fethi için girişimde bulunmaya karar vermesi de kaçınılmaz değildi. Olası gelecek için modeller İsviçre'nin, Habsburg İmparatorluğu'nun ve İtalya'nın yanı sıra Fransa ve İspanya'nın sunduklarına benzeyebilirdi. "Tarihsel eğilimler"e bağlılık en az karar vermeye olan bağlılık kadar fazladır.

Bu bölümde "Güller Savaşları"na çok az vurgu yapılmıştır. Shakespeare, tarihsel oyunlarında gaspla özdeşleşen anarşiden Tudor monarşinin nimetlerine geçişi

işaret ederek, bu savaşları İngiliz tarihinin merkezi bir özelliği haline getirmiştir. "Britanya Adaları" açısından "Güller Savaşları" Norman-sonrası imparatorluğun gerileme ve çöküşünü içeren bir son bölüm olarak görülebilir. 15. yüzyılın sonlarında, İskoçya, İrlanda ve Galler kendi hallerine bırakılmıştır ve burada onlara verilenden daha fazla dikkati hak eden Man Adası ve Cornwall gibi daha ufak topluluklar bile önemli ölçüde bir bağımsızlığın keyfini sürmüştür. Güller Savaşlarının daha dolu bir Britanya Adaları versiyonunda, iki Yorklu talepkâr Lambert Simnel ve Perkin Warbeck'in daha vurgulu biçimde verilmeliydi. Her ikisi de İrlanda'da sırasıyla 1487 ve 1491 yılında ayak basmıştır. Simnel Cork'ta taç giymişlerdir. Warbeck, Desmond ve Kildareli FitzGerald kontlarının desteği ile, York dükü IV. Edward oğlu olduğunu iddia etmiştir. Warbeck'in Taç arayışında 1490'larda yaptığı seyahatler onu İskoçya ve Cornwall'a ve sonrasında tekrar 1497 yılında Cork'a götürmüştür. 1499 yılında idam edilmiştir. Warbeck, tıpkı ondan önceki II. Richard ve sonrasındaki II. James gibi "İrlanda kartını" iktidar elde etme aracı olarak oynama girişiminde bulunmuştu. İngiliz "çekirdek" tıpkı Güller Savaşlarında olduğu gibi parçalanınca "çevre"nin siyasi önemi hatırı sayılır hale geliyordu.

EK

Bölüm 6 çoğunlukla biraz belirsiz biçimde "geç ortaçağ" olarak adlandırılan dönemi ele almaktadır. "Britanya Adaları Tarihi" bağlamında 1314 dolaylarından 1530 dolaylarına kadar geçen iki yüzyıl, güneydoğu "çekirdeği"nin adaların geri kalanı üzerindeki baskısının çeşitli nedenlerle azaldığı bir dönemin oluşumu olarak görülebilir. Shakespeare'in, Holinshed'in *Chronicles* eserine dayalı "tarihsel" oyunları pek çok bakımdan, bunun nasıl meydana geldiğine dair baskın bir Tudor yorumu sağlamaktadır. Böylece birbirine bağlı oyunlar dizilerinde, *VI. Henry*'de denizaşırı bir maceranın nasıl yanlış gittiğini ve sancılı bir içsavaşa neden olduğunu gösterir. *II. Richard*'da ise bizlere gösterdiği, siyasi istikrarsızlığa neden olan bir devrimin nasıl meydana geldiğidir. *IV. Henry*'nin temasının büyük bir kısmı, V. Henry'nin Fransa'yı işgal etme kararı ile en azından geçici olarak çözülen bir ikilem yaratarak belirsizlik ortamı oluşturan, ancak vakti gelince Shakespeare'in *VI. Henry* oyununda canlandırdığı huzursuzluğu meydana getiren 1399 tarihli Lancastrian Devrimi'nin yarattığı belirsizliklerdir. Shakespeare'in bakış açısı halen etkilidir ve böyle kalacağına da şüphe yoktur, ancak bu bakış açısına asla Ortodoks muamelesi yapılmamalıdır. Tabii ki birçok yönden, tıpkı kendine kaynak olarak aldığı Holinshed'in *Chronicles* eserindeki gibi, seyircilerine gelişen olayların Tudorların lehine olan versiyonlarını veriyordu. Bizzat Holinshed de yalnızca bilimadamla-

rı tarafından ele alınıp okunabilir, ancak Shakespeare'in popülerliği 15. yüzyılın, onların sorunlu bir krallığa istikrar getirdiklerini söyleyen Tudor versiyonunun merkezde kalmasını sağlar. Ancak üstün bir oyun yazarı olan Shakespeare'in çoğunlukla, belki de her zaman, kendi yorumuna ironik bir çarpıtma kattığı da unutulmamalıdır. Dolayısıyla "bu soylu adası"na diyerek buraya atıfta bulunan ünlü monolog, "bu kutsal, kutsal toprak" şeklinde ağıtta bulunan kelimelerle devam ederken, son alarak "bir kiralık arazi ya da değersiz çiftlik gibi" tutulmuştur. Konuşma bizzat, feodal soyluluğun çürüyüşünü temsil eden bir soylu, Gauntlu John tarafından yapılmaktadır. Belirsizlik her zaman için, karakterler ve olaylar için alternatif yorumlara yer bırakarak tarihsel oyunlarda bile varlığını sürdürür. Geç ortaçağ İngilteresi'ne dair alternatif bir bakış açısının yer aldığı biçimlerin yakın zamanlı bir örneği Gerald Harriss'in etkileyici çalışması *Shaping the Nation; England 1360-1461* (Oxford, 2005) tarafından sağlanır. Bu çalışmada Harriss, Tudor versiyonunun bizlerin geç ortaçağ İngilteresi algısı üzerindeki kontrolünü zayıflatmaya çalışır.

Shakespeare, İngiltere ve onun sorunları ile büyük ölçüde ilgilenmiştir, ancak bu oyunların çoğunda daha geniş bir "Britanya Adaları" bağlamına işaret eder. Örneğin, *VI. Henry*'de bizlere 1450 yılında İrlanda'nın kral vekili lordu olarak tayin edilen Yorklu Richard'ın Jack Cade'in isyanını nasıl teşvik ettiğini ve iktidarı ele geçirmek için nasıl bizzat girişimde bulunduğunu göstermiştir. *II. Richard*'da rakiplerini ona karşı harekete geçmeye teşvik eden İrlanda'da bir Kral'ın bulunmamasıdır. *IV. Henry*'nin birinci bölümünde Shakespeare'in tarihsel resmi İskoçya'daki Owen Glendower'un biçimini ve Kuzey İngiltere'deki Hotspur'un kişiliğini içerir. *V. Henry* büyük ölçüde Fransa ile ilgilidir, ancak 1601'de Essex'in İrlanda'dan dönüşüne (V. Sahne Koro) göndermede bulunan önemli bir konuşma vardır. Her ne kadar bir anakronizm de olsa, bu bize Shakespeare'in Westminster dışındaki olayların farkında olmak istediğini belirtir. Ayrıca, Henry'nin ordusunun, önemli örnekleri Anglo-İrlandalı MacMorris ve Galli Fluellen olduğu çoklu etnik yapısının tasvir edildiği çeşitli sahneler mevcuttur. Shakespeare'in tarihsel oyunları çoğunlukla yalnızca İngilizce terimlerle tartışılır ve o elbette ki Londra merkezli bir oyun yazarıdır. Ama özellikle *IV. Henry*'nin birinci bölümünde güneydoğunun ötesine geçen dramatik bir ortam sağladığına şüphe yoktur. *Macbeth*'te, elbette, 1603 sonrası krallıkların birleşmesinden faydalanıp sınırın kuzeyine doğru hareket etmiştir. *Lear* ve *Cymbeline*'in de şimdilerde bilimadamları tarafından keşfedilen büyüleyici tarihsel anlatımları vardır.

Tarihsel oyunlarda canlandırılan İngiltere'nin hikâyesi, hizipleşme yüzünden parçalanan bir toplumun hikâyesidir. Bölüm 6'da da ortaya konduğu gibi resmin tamamı böyle değildir. Yine de çevre bölgeler üzerindeki politikaların daha fazla

bir hareket özgürlüğünü neden mümkün kıldığına ve aslında İngiltere'de olayların seyrini etkilediği ya da etkilemeye teşebbüs ettiğine dair bazı göstergeler sağlar.

Ulusal bilinç, yeni bir anlayışı belirgin hale geldiği Norman sonrası imparatorluğun dağılmasının en bariz örneği, yeni bir ulusal bilinç anlayışının belirgin hale geldiği İskoçya'dır. Görüldüğü gibi, 12. yüzyılda, İskoçya'nın doğusundaki Pictlerin bir Gal Krallığı bünyesinde birleşmesine rağmen kuzey Britanya'da farklılaşmış etnik grupların varlığı açıktı. Fakat Robert Bruce (yani Fransızca kökeni itibariyle "de Brus") I. Edward'ın saldırısı karşısında, Bannockburn'den (1314) itibaren başarılı bir direnç hareketi başlatmıştı. Bunun arkasında yatan ideoloji Arbroath Bildirgesi (bu kitabın ilk baskısında bahsedilmemiş bir belge) olarak bilinegelen 1320 tarihli bir belgede açıklanmıştır. Aslı itibariyle Papa XXII. John'a bir mektup olan Bildirge'nin, 17. yüzyılda basılı bir versiyonu yeniden ortaya çıkana dek uzunca bir süre gözden kaybolan karışık bir geçmişi vardır. Ama belgenin hitap ettiği tarih versiyonu büyük ölçüde kalıcı hale gelmiş ve İskoç tarihinin Fordunlu John'un *Chronicle of the Scottish Nation* (y. 1384) kitabında anlatılan standart bir versiyonu olmuştur. Daha sonra George Buchanan'ın *History of Scotland* (1582) çalışmasını da etkilemiştir. 14. yüzyılın başlarındaki olaylar böylelikle İskoçların, İskit yöresi ve İspanya'dan geldikten sonra İskoç Krallığını Britonlar, Pictler, İskandinavlar ve Anglonların elinden alarak fethettikleri "gerçeği"ne dayalı bir İskoç kimliğinin oluşturulmasına yol açmıştır. "Onların krallıklarında" diye iddia edilir, "kraliyet soyundan gelen yüz on üç kral saltanat sürmüş, tahta tek bir yabancı bile çıkmamıştır." (Ferguson'un *The Identity of the Scottish Nation* (1998) kitabından alıntılanmıştır, s. 42.)

Robert Bruce'un başarısı ve kuzey İngiltere'de bağımsız bir devletin varlığını sürdürmesi İngiltere için uzun soluklu sonuçlar doğurdu. Zamanı gelince İskoçya, bağımsızlığının garantörü olarak gördüğü Fransa'nın sadık bir müttefiki oldu. İngiliz hükümetleriyse kendi adlarına kuzeyden gelen tehdidi etkisizleştirmenin yolunu defalarca aramıştı. Bir İskoç sorunu yaratılması, böylece Edward-sonrası yıllara miras kalmıştı. William Ferguson *The Identity of the Scottish Nation: A Historic Quest* (Edinburgh, 1998) kitabında bu konu hakkında aydınlatıcı bir yorum yapar. Profesör Edward Cowan *For Freedom Alone* (East Lothian, 2003) adlı kitabında epey etkili bir açıklama yazmıştır. Profesör Roger Mason'ın zihin açıcı "Scotching the Brit: History and National Myth in Sixteenth Century Britain" adlı makalesi de temel okumalardan biridir (bkz. R. A. Mason, *Scotland and England 1286-1815,* Edinburgh, 1987, ss. 60-84.).

Profesör R. R. Davies'in *The British Isles 1100-1500: Comparisons, Contrasts and Connections* (Edinburgh, 1988) kitabından da burada bahsedilmelidir. Kitap, 1314 sonrası İskoç hukuki gelişimini "bir Karanlık Çağ" olarak niteleyen

Ortodoks görüşün bir ölçüde revizesi niteliğinde "İskoç Kamu Hukuku ve İngiltere Kamu Hukuku" üzerine aydınlatıcı bir makale de içerir. Britanya Adaları tarihi ile ilgilenenler için bu kitap aynı zamanda "İrlanda'nın 1315 tarihli İskoç istilası" ve "Geç ortaçağda İskoçya'nın Kelt Saçağı: Adaların MacDonald Lortları ve İskoç Krallığı (Alexander Grant) üzerine değerli denemeler içermektedir. Arbroath Bildirgesi'nin yalnızca İskoçya'yı ima etmediğini belirtmek de önemlidir. Yeni monarşinin fermanı Krallığın her yerinde geçerli olmuyordu. Özellikle adalardaki lortluklar *fiili* bir bağımsızlığın keyfini sürüyordu. Nitekim Profesör Steven Ellis şimdilerde bizleri olayları, dar denizlerin her iki tarafında da var olan, Gaelce-konuşan ("Gaeldhealteacht") daha geniş bir toplum açısından düşünmeye teşvik etmektedir. Bu "devletin" yükselişi bir "Gael dirilişi" olarak adlandırılabilir, ancak Ellis'in bakış açısına göre İrlanda ulusunun varlığının müjdecisi yalnızca, ne İrlandalı ne de İskoçyalı değil "Gael" olan dile dayalı bir toplumdu (bkz. "The Collapse of the Gaelic World", 1450-1650, *Irish Historical Studies,* Kasım 1999, ss. 449-69.).

Şimdiye kadar İrlanda ile ilgili olarak, Katherine Simms'in *From Kings to Warlords: The Changing Political Structure of Gaelic Ireland in the Later Middle Ages* (Woodbridge, 1987) kitabı da değerli bir eserdir. Bu kitapta yazar bir Gael dirilişinin söz konusu olduğunu söyleyen milliyetçi görüşe meydan okumaktadır. Simms'e göre, "Gael egemen sınıflarının dönüşümü ortaçağın sonunda ve modern dönemin başında Avrupa'nın herhangi bir yerinde kendini gösteren değişikliklerle bağlantısız değildi." Böyle bir değişim, güçlü yöneticilerin kendi paralı askerlerine güvendikleri "gayrimeşru feodalizmin" İrlanda versiyonunun yükselişiydi. Böylece Gael toplumu tamamen farklı bir yerde değildi.

Edebiyatla uğraşan bilimadamlarının İngiliz milliyetçiliği üzerine tartışmalara yaptığı katkı da önemli olmuştur. Philip Schwyzer'in çalışması, *Literature, Nationalism and Memory in Early Modern England and Wales* (Cambridge, 2005), ilgili konular üzerine ufuk açıcı yorumlar sunar.

7

İngiliz İmparatorluğu'nun Kuruluşu

16. yüzyılın başlarında, Britanya Adaları tarihinde yeni bir dönem başlıyordu. Bu dönemin ayırt edici özelliği bir "İngiliz İmparatorluğu"nun ya da daha doğrusu, Britanya Adaları'nın geri kalanı üzerinde İngiltere'nin güneyinin ve vakti gelince de Kuzey Amerika ve Batı Hint Adaları'nın zenginlik, nüfus ve kaynaklarına dayalı bir imparatorluğun ortaya çıkışıydı. Salt İngilizler açısından bakıldığındaysa bu, Henry Tudor'un Bosworth Cephesi'nde 1485 yılındaki zaferinin ve bunu vakti gelince takip eden VIII. Henry (1509-1547) ve Elizabeth'in (1558-1603) uzun süreli saltanatlarının damga vurduğu bir "Tudorlar Çağı" idi. Bizim "Britanya Adaları" tarihi perspektifimizden ise 1603, İngiltere ve İskoçya'nın "Taçlarının Birleşmesi"nin damga vurduğu kilit bir tarihti. 1601 yılında Kinsale savaşında Hugh O'Neill'in yenilgisi ile de tasdiklenmişti. 17. yüzyılın ilk on yılları aynı zamanda Ulster'ın sömürgeleştirilmesinin yanı sıra Kuzey Amerika'da İngiliz kolonilerinin kurulmasına da tanıklık etmişti. 17. yüzyılın sonunda ise donanma gücüne dayalı yeni bir İngiliz imparatorluğu vücuda geliyordu. Bu, hikâyenin ihmal edilen bir yönüydü, ama şimdilerde Profesör N. A. M. Rodger'in *The Command of the Sea* (Londra, 2002) adlı başyapıtının başlığını oluşturmaktadır.

14. ve 15. yüzyıllar boyunca, "Norman-sonrası İmparatorluğu"nun düşüşünün ardından, Britanya Adaları'nın pek çok bölgesinde yerel gücün bağımsız merkezleri ortaya çıkmıştı. 17. yüzyılın ortalarında tüm bunlar daha büyük bir bütüne dahil olmuştu. Uzunca bir süre bağımsız kalan İskoçya bile 1650'de Cromwell'in orduları tarafından fethedildi ve sonunda 1707 yılında İngiltere ile bir parlamenter birlik haline getirildi. 12 ve 13. yüzyılların karakteristiği olan büyük ölçekli göç 1580-1640 yılları arasında da devam etmişti. İrlanda artık, bir kez daha İskoçya, Galler ve İngiltere'den gelen sömürgeciler için başlıca cazibe merkezi konumundaydı. Yeni olan ise, New England veya Virginia gibi isimler altında, Kuzey Amerika'nın doğu kıyıları boyunca kolonilerin kurulması oldu. İngiliz imparator-

luğunun tam anlamıyla ortaya çıkışının 1707 yılındaki Anglo-İskoç birliği sonrasına kadar gerçekleşmediği söylenebilir.

Harita 15 İngiltere İmparatorluğu, 1536-1690.

Bu emperyal kontrol, farklı şekillerde icra edildi. 16. yüzyılın büyük çoğunluğu ve 17. yüzyılın başlarında İngiltere'nin kuzeyi, özel oluşturulan bir meclis tarafından yönetiliyordu. Galler ise, her ne kadar 1536 yılında Birlik Yasası ile

İngiltere'ye katılmış olsa, hükümete Galler Konseyi ile liyakat verme gibi özel bir sorun üzerine kafa yoruyordu. İrlanda'da, İngiliz hükümeti nihayetinde yeni kolonicilerin baskın geldiği bir parlamentonun yardımıyla yöneten bir kral vekili, lort tarafından temsil ediliyordu. İskoçya'da, 1560 yılında John Knox ve reformcuları iktidara getiren Elizabeth hükümeti, 16. yüzyılın ikinci yarısında VI. James'in İngiliz tahtına geçmesiyle daha artan, güçlü bir dolaylı etkinin keyfini sürüyordu. Eğer İskoçya'da ortaçağın daha sonraki yıllarına İskoçya'nın Fransa ile bağlantısı damga vurmuş olsa, erken modern dönem Londra merkezli bir imparatorluk içinde İskoçya'nın kademeli ortaklığına tanıklık edebilirdi.

Deniz gücü bir yana, bir "İngiliz İmparatorluğu"nun ortaya çıkışını muhtemel kılan birçok unsur mevcuttu. Güneyde İngiliz kumaş sektörünün yükselişi, daha refah, daha yoğun nüfuslu ve Britanya Adaları'nın geri kalanından daha iyi kasaba ve pazarlara sahip bir toplum yaratmıştır. İngiltere'nin güneyi ayrıca başkent Londra çevresindeki siyasi, idari ve ekonomik merkezileşmeden de faydalanıyordu. Aslında, nüfusu en yakın rakipleri Norwich ve Bristol'un on katı olan Londra'nın önemini abartılı bulmak pek de kolay değildir. Londra'nın ticari zenginliği, hükümetlerin Britanya Adaları'ndaki diğer toplumların sahip olduğu aralığın çok daha ötesinde finansal kaynakları üzerine çekmesini mümkün kılmıştır. VIII. Henry tarafından "reforme" edilen Oxford ve Cambridge, devlete ve ulusal kiliseye yakından bağlıydı. Mahkeme Konukevleri de metropol manzarasının fazlaca bir parçası durumundaydı. Fransa'da uzun imparatorluk macerası sona ermiş olduğundan ve artık, güney İngiltere otoritesini Britanya Adaları'nın geri kalanına dayattığından dolayı, yöneticileri bu durumdan ders çıkarmalıydı.

1500 yılındaki bir gözlemci de İngiltere'yi Britanya Adaları'nın geri kalanı ile birleştiren bağların yapı olarak büyük ölçüde ticari kalacağı tahmininde pekâlâ bulunabilirdi. Londra'nın yanı sıra Norwich ve Bristol gibi diğer büyük kentlerin pazarlarının İrlanda, İskoçya ve Galler'den gelen hammaddeyi kendine çektiği zaten açıktı. İrlanda ve Galler yünü, İskoç ve Gal sığırı, İngiltere'nin kuzeyinden gelen kömür güneye gidiyordu. Pek öngörülür olmayan ise, İrlanda ve İskoçya'da İngilizlerin yakın ilgisine (ya da tekrarlanan ilgisi) yol açan siyasi ve dini değişimlerdi.

Şimdiye kadar İrlanda söz konusu olduğunda, Whitehall ile karşı karşıya gelme tercihi, Kildare kontu gibi Bir Anglo-İrlandalı toprak zengini aracılığıyla dolaylı olarak ya da bir İngiliz kral vekili lordu tarafından doğrudan uygulanan "ölçülü yöntemler, politik eğilimler ve cana yakın ikna kabiliyeti" politikasından memnun olup olmamakla ilgiliydi. 1530'larda VIII. Henry'nin başbakanı Thomas Cromwell'in yönetiminde Kildare egemenliğini devirme ve Londra'dan, mümkün olduğunca uzağı yönetme kararı alındı. 1537'de FitzGeraldlardan, 1534'te Cromwell'in politikasına karşı isyan çıkarmış olan "İpek Thomas" da dahil, altı kişi Tyburn'de asıldı.

Resim 23 *VIII. Henry'nin portresi.*
VIII. Henry'nin (1509-1547) saltanatı Britanya Adaları'nın tarihinde devrimci bir öneme sahiptir. İngiltere'de Reform, Kilise'nin kontrolünü daha önce hiç olmadığı kadar merkezileştirmişti. Kuzey ve batı İngiltere artık yeni kilise-devletinin bir parçasını oluşturuyor ve Galler de artık, gittikçe doğrudan devlet kontrolü altına giriyordu. O zamana dek bir lortluk olan İrlanda, krallığını ilan etmiş (1540) ve bu değişim beraberinde kilise ve devlet için, ülkenin sahipliğini de içeren uzun vadeli sonuçlar getirmiştir. Henry başarısız olsa da İrlanda'da kendine bir tutunma noktası oluşturmak üzere "Zorba Kur" (1546) savaşına da katılmıştır. İngilizlerin başarısı içinse Elizabeth dönemine kadar beklemek gerekecekti.

Biraz tereddütten sonra yönetim, İrlanda toprak sahipliği sisteminin hâkim akraba topluluklarının haklarına dayandığı İrlanda bölgelerinde "İngilizleştirici" bir "teslim et ve geri al"[1] politikası ile ilerlemeye devam etmiştir. Akraba haklarının, büyük oğula geçen mülkiyet hakkına dönüşeceği bir İngiliz tarzı sistem getirilecekti. Yüzyılın ortalarında kuvvet kullanma ve ikna arasında gidip gelinmiş olsa da, henüz gerçek bir fetih ve kolonizasyon politikasına dair bir ipucu yoktu. Bu zamanın çoğunda doğu kıyısının (yani Pale) İngiliz yanlısı derebeylerinin sarayda dolaylı etkileri oldu ve İngilizleştirmenin barışçıl yayımı lehine sesleri yükseldi. 1570'lerde, büyük ölçüde II. Philip İspanyası'nın büyüyen tehditlerine yanıt olarak ve Elizabeth'i görevden alan papalık emri *Regnans in Excelsis*'in duyurulmasından sonra, Sir Henry Sidney ve onun yandaşları himayesinde, daha güçlü bir politika benimsendi.

Bu İrlanda politikasının modeli Galler idi. Galler bu insanlar tarafından İngiliz himayesinde başarılı biçimde "modernleştirilmiş" bir "geri kalmış" toplum örneği olarak görülüyordu. Sidney, 1584 yılındaki ölümüne kadar Galler başkan lordu idi. 1584'de kral vekili lordu olarak atanmasından önce Munster'ın başkan lordu olarak görev yapmış olan Perrot, "İngilizleşmiş" Pembrokeshire Haverfordwest'ten geliyordu. Sidney ve Perrot'a göre Galler'de İngiliz politikasının başarısının nedeni, mülkün akrabalar ve çocuklar arasında paylaştırılmasına dayanan geleneksel toprak sisteminin yerini, İngiliz tarzı toprak yönetimi ve mülk sahipliğinin almasıydı. Reformlar, asayiş şerifleri ve yargıçlarını atama yetkisi olan, Star Chamber'in[2] Galli karşılığı olan Galler Konseyi biçimindeki güçlü bir yönetim tarafından desteklendi. İrlanda benzer bir şekilde toprak zenginleri yerine atanan başkan lortlar ve Dublin'de Star Chamber'ın İrlanda karşılığı (Castle Chamber) tarafından yönetilecekti.

Çekilmeden iki yüzyıl sonra güney İngiltere "kanun ve düzen" kriterini, kuzey İngiltere'ye, Galler'e ve İrlanda'ya yaymak basit bir iş değildi. Bu, 16. yüzyılda Avrupa'daki dini değişiklikler ile birleşince daha karmaşık hale geldi. İdari reformcu Thomas Cromwell aynı zamanda Lutherci görüşlerin dini reformcusuydu. Londra hükümetinin etkisinin, İngiltere'de bir "Tanrısal Prens" yönetimindeki Luteryen tarzı Reformun arkasına yerleştirilmesi, Cromwell'in iktidar yıllarında oldu. Cromwell'in desteğiyle, yukarıdan reforma dayalı bir "dayatmacı Reformasyon" İrlanda'da, Galler'de ve 1536'da yılında "İnayet Haccının" başarısızlığından sonra kuzey İngiltere'de başlatıldı. Kraliyet üstünlüğü, İncil'in yerel dillere çevrilmesi ve manastırların dağılması değişimin sembolleriydi.

1 *Surrender and regrant.* (ç.n.)

2 Westminster'da bir odada faaliyet gösteren eski İngiltere Yüksek Mahkemesi. Mahkeme adını odanın tavanındaki yıldız motiflerinden alır. (ç.n.)

16. yüzyılın ilk yarısında, Fransa'ya bağımlı bir devlet olarak İskoçya, bu değişikliklerden büyük ölçüde etkilenmedi. İskoçları Flodden'da yendikten (1513) otuz yıl sonra, İngiliz monarşisi hâlâ İskoçya düzlük bölgesinde siyasi nüfuz kullanmakta zorlanıyordu. 1540'larda "Zorba Kur"[1] olarak bilinen savaş sırasında İngiliz ordusu İskoçya'yı işgal etti, ancak sonunda, Fransız kuvveti kral naibesi Marie de Medici yönetiminde, her zamanki gibi güçlü görünüyordu. İskoç tahtının varisi Mary, eğitimi için Fransa'ya gönderildi ve burada Dauphin ile nişanladı. İskoç devrimini mümkün kılan, Fransız monarşisini zayıflatmış olan Fransa din savaşlarının patlak vermesi oldu ve Elizabeth'in İskoçya'da İngiliz yandaşı bir nifakı desteklemesini mümkün kıldı.1560'lar sırasında denge, kesin olarak İskoç düzlük bölgesinde Reformasyon lehine döndü. Bundan sonra, İskoçya'nın geleceği İngiltere'ninki ile yakından ilişkili olacaktı.

16. ve 17. yüzyıllarda İngiltere tarihi, İngiltere Adalarının diğer kültürleriyle ilişkisiz olarak İngiltere hakkında yazan tarihçiler arasındaki eğilim ile çarpıtılmıştır. Ayrıca, ilave ve ilişkili olarak tek bir ulusal, "İngiliz" kültürü olduğunu varsayan bir eğilim de vardı. Nitekim dönemin çağdaş söylemi Anglo-merkezli yoruma uygundu. En az üç etkili siyasi ve dini söylem akımı, bir tek İngiliz ulusu terimleriyle ifade edildi. Shakespeare'in *V. Henry* oyununda, Henry "İngiltere, Harry ve St. George aşkına Tanrım" diye bağırırken, kralın Agincourt önündeki konuşması monarşinin ve ulusun tarihini birleştirir. İkinci olarak, İngiltere'den Tanrı'nın İnayetinin bir aracı olarak Tanrı tarafından seçilmiş bir "Elekt Ulus" olarak bahseden John Foxe'un *Book of Martyrs*[2] dini söylemi de vardı. Üçüncü sırada, "İngiltere'nin Antik Anayasasını" Anglosaksonların mirası olarak gören hukukçuların söylemi vardır. Monarşi, Reformasyon ve örf ve âdet hukuku yüzyıllar boyunca var olduğuna inanılan bir ulusal birliğin güçlü sembolleriydi.

Ancak, genellikle geçmişin milliyetçi yorumlarında olduğu gibi, bu tür söylemler daha karmaşık bir durumu gizlerdi. Okuryazarlık oranlarının nispeten yüksek olduğu, ilköğretim okullarının sayısının arttığı Londra ve güney ile doğu kültürü; kolej ve yurtların büyüdüğü Oxford ve Cambridge; giyim üzerine sektörün büyüdüğü güney ve doğu köylerinin birer finans ve ticaret merkezi olarak geliştiği Londra, kuzey ve batının karakterinden farklı özellikler taşıyordu.

Londra'nın ve güney-doğunun artan önemi, aslında kuzeyde ve batıda (Galler'in sınır kontlukları da dahil) rakip feodal soylu gruplar arasında bir içsavaş olan Güller Savaşları sırasında gizlenmişti. Güller Savaşları'ndan sonraki tepki, Londra ve güney-doğunun gücüne dayalı bir monarşinin yükselişini mümkün kıldı. Elbette uzun süre mahkemeler Londra'nın çevresinde yoğunlaştı. Bunlara 16.

1 *Rough Wooing.* (ç.n.)
2 Şehitler Kitabı. (ç.n.)

yüzyılın başlarında Star Chamber, Wards ve Liveries mahkemeleri de eklenecekti. Star Chamber teoride bir mahkeme olsa da özel meclis üyeliği için kura çekilirdi. Aslında bu, ciddi asayiş ihlalleri olarak görülen meselelerde bir mahkeme olarak görev yapan bir yönetim idi. Wards ve Liveries mahkemeleri, baş kiracı evliliklerini ve mülkiyet tasarrufunu kontrol ederek feodal hiyerarşi içinde Krallığın konumunun finansal istismarı için yaratılmış bir devlet dairesiydi.

Ayrıca Avam Kamarası ve Lortlar Kamarası da vardı. Avam Kamarası bir bütün olarak "İngiltere'nin" görünüşünü yansıtan siyasi bir kurum olmaktan uzaktı. Bu üyelerin, İngiltere'deki her bir shire için seçildiği, ancak üyelerin büyük çoğunluğunu seçen ilçelerin büyük ölçüde güney Trent'te yoğunlaştığı doğrudur. Lortlar Kamarasının bileşimi de, çoğu kuzeyde olan büyük manastırların dağılmasından ve başrahiplerin Lortlar Kamarası üyeliğinden çıkmasından beri, giderek daha fazla güneydoğunun siyasi ve kültürel egemenliğini yansıtır oldu. Reformdan sonra piskoposlar, daha önce olduğundan bile daha fazla, güneyin sözcüleri haline geldi. Ruhban sınıfından olmayan William Cecil, Lort Burghley, Leicester kontu Robert Dudley, Suffolk kontu Charles Brandon gibi Lortlar Kamarasındaki yeni üyelerin rolü, Londra ve güneyin hâkimiyetini yansıtıyordu. Oxford'daki Christ Church College ve Cambridge'deki Trinity College'ın simgelediği güney eğitiminin üstünlüğü de vardı. Oxford'daki St. John College gibi diğer vakıflar ve burslar da, üniversiteleri Londra'yla daha yakından bağlantılı hale getirdi.

Güneyin etkisindeki büyüme şüphesiz her durumda meydana gelecekti. 17. yüzyılda bir "Atlantik ekonomisinin" büyümesine kadar, İngiliz ticaret ve sanayisi Hollanda ile geleneksel bağa odaklandı. 15. yüzyılda kumaş ticaretinin büyümesi Londra ve güneydoğunun önemindeki artış ile beraber gerçekleşti. Krallığının ikinci kenti olan, önde gelen Doğu Anglian şehri, Norwich; Humber'ın güneyinin, İngiltere'nin önemli rolünün başka bir göstergesiydi.

İngiltere'nin kalanı, Galler ve sırası gelince İrlanda ile İskoçya üzerinde güneyin tam kültürel egemenliği olduğu iddiası doğrultusunda ilave bir dürtü sağlayan şey Reformasyon'un etkisiydi. Belirleyici yıllar, Luther, Zwingli ve Calvin'in görüşlerinin güneydeki ve doğudaki okuryazar bölgelerde hızlı bir ilerlemenin sağlandığı 1530'lar, 1540'lar ve 1550'lerdi. Batı Avrupa'daki diğer yüksek okuryazarlık bölgelerinde olduğu gibi, bunun olması gereken bir durum olduğu anlaşılabilirdi. Ancak hükümetin desteği olmadan, 1530'larda Luteryen ilgisi olan Thomas Cromwell VIII. Henry'nin başbakanıyken ve VI. Edward döneminde Danışma Meclisi güçlü biçimde Protestan iken, reformcuların bu kadar çabuk başarı elde etmiş olması olası değildir.

1530'lar boyunca Londra doğumlu Thomas Cromwell, manastırları dağıtarak güneydoğu üstünlüğünün kurulmasında belirleyici bir darbe vurdu, VI. Edward'ın

döneminin ilk yıllarında tamamlanan, para karşılığı ölüye dua okunması ve ayinler yapılmasının kaldırılması, devrimci bir adımdır. Bu yıllarda devrimci azınlık güneyin dini ve siyasi kaderini kontrol ediyordu. Mary'nin baskıcı politikaları (1553-8) statükonun kurulmasında başarılı olamadı. Aksine, yüzlerce Protestan şehidinin can verdiği Smithfield yangınına karşı bir tepki oluştu. Elizabeth'in tahta çıkışı, dini değişimin yavaş bir hızda devam edeceğini; daha radikal değişimin savunucuları –sözde "Püritenler"– için ise çok daha yavaş devam edeceğini garantilemişti.

Güneyde Reform fikirlerin yayılmasında radikal gruplar tarafından oynanan kilit rol, 1530'lar ve 1540'lar sırasında kuzeyde ve batıda onlara karşı tepki ile açıklandı. 1536 yılında Lincolnshire, Yorkshire, İngiltere'nin çoğunun ve kuzey Humber'ın seçkinleri "İnayet Haccı" olarak bilinen hareket ile Kilise ve Devlet'teki değişimlere karşı ayaklandı. Kuzeyin, güneyin büyüyen dini, siyasi ve ekonomik etkisine genellikle karşı olduğu isyancıların taleplerinden bellidir. Cromwell'in planı doğrudan isyana yol açacak küçük manastırları dağıtmaktı, ancak kuşatmaların bozulması, Prenses Mary'nin yeniden tahta geçirilmesi, yeni görüşleri yayan kitapların yasaklanması için, Hacıların York'ta bir meclis toplanmasını istemesi, kuzeyin güney gaspı olarak görülen şeye bir son vermeye çalıştığını açıkça göstermektedir. 1549 yılında güney İngiltere kökenli dinsel değişiklik dayatmasına karşı Cornwall bölgesinde ayaklanma çıktığında, benzer bir tepki güneybatıda ortaya çıkmıştı.

Norfolk'taki Robert Kett İsyanı (1549) kuzey ile güney arasındaki karşıtlığı farklı bir açıdan göstermektedir. Norfolk'ta isyan, Reformasyonun ilerleyişinden duyulan hayal kırıklığından kaynaklanıyordu. "İnayet Haccı ve Cornwall Ayaklanması"nın aksine, Kett İsyanı, özellikle bakanların seçimine katılım, yoksulların daha geniş çapta eğitim görebilmesi, kölelerin özgür bırakılması ile Reformasyonun daha radikal yönlerinin gerçekleştirilmesi için baskı oluşturdu. Kett'in yandaşları arasında güçlü bir radikalizm duygusu da vardı, "İngiltere'de çok fazla beyefendi olduğu" fikri de bunun kanıtıdır. Kett İsyanı, ülkenin en büyük toprak sahibi olan Norfolk Dükü tarafından acımasızca bastırıldı ve Kett idam edildi, ancak Kett'in hatırası günümüze kadar ulaşmıştır.

Güney, 16. yüzyılda kuzey ve batı kültürleri üzerinde egemenlik kurmayı başardı. 1536 İnayet Haccı, 1549 Cornwall Ayaklanması ve 1569 Kuzey Kontlarının Ayaklanması üzerindeki zaferler, ortaçağlarda daha sonra büyük ölçüde özerk olmuş olan İngiltere bölgelerinin güney kontrolüne girmesini sağladı. Bazı modern tarihçiler bu gelişmeleri ilerlemenin bir işareti olarak görmeye heveslidir. Ancak Mervyn James'in çalışması, kuzey kültürü değerlerin fatihlerininkinden daha anlayışlı bir muameleyi hak ettiğini ileri sürer. VIII. Henry'nin Lincolnshire kontluğunu "Tüm ülkenin en kaba ve sevimsizi" olarak tanımlamasının düz anlamıyla anlaşılması gerekmez. James aslında kuzey toplumun değerlerinin farklı olduğunu, ancak

illa güneyin değerlerinden daha aşağı nitelikte olması gerekmediğini öne sürer. Görüşüne göre, kuzeyin soylar kültürü, "iyi lortluğa", "kana" ve "isme" olan bağlılığı, bürokratik güney merkezli bir Krallığa bağlılığın üzerinde tutulmasını sağladı.

16. yüzyılın ikinci yarısında Reform, İngiltere boyunca ilerleme kaydetse de, sahip olduğu birliği kaybetmeye başladı. Genel olarak, Profesör Collinson'ın (*Religion of Protestants: The Church in English Society 1559-1625*, 1982) "Protestanların Dini" olarak adlandırdığı şey, ritüelde uygunluğa dayanan bir ulusal Kilise fikrini kabul edenler ile dışarıdan onaydan fazlasını talep edenler arasında bir kutuplaşma yaratmaya başladı. Roma kilisesinin önemini kabul edenlerden Papa'yı Mesih karşıtı olarak görenlere kadar mevcut olası tutumlar yelpazesi oldukça genişti. İngilizlerin geçmiş algıları, oyunları ortaçağa sempati duyan Shakespeare'den, Konstantin sonrası bin yılın Danyal'ın Kitabı'nda, Şeytan'ın dünyayı yönettiği bin yıla karşılık geldiğini söyleyen John Foxe'a kadar da oldukça geniş bir alanı kapsıyordu.

Elizabeth'in saltanatının son yirmi yılında İspanya ile savaş, kutuplaşmayı bir ölçüde kontrol altında tuttu. Ancak 17. yüzyılın ilk yılları, Almanya'daki Karşı Reformasyon'un yeniden ortaya çıkmasını ve İngiltere'de ritüelizmin yeniden canlanmasını beraberinde getirdi. 1620'lerde İspanyol askerleri Hollanda'da ilerlerken ve ritüalist Piskopos William Laud İngiltere'de siyasi nüfuzunu kullanırken, İngiliz kültürü ritüelistler ile pietistler, "Anglikanlar" (19. yüzyıl terimi olsa da burada kullanımı uygundur) ile "Püritenler" ve piskoposluğu hiyerarşik Kilisenin gerekli bir kurumu olarak kabul edenler ile onu kullanışlılığından dolayı hoş görenler, ancak koşullar izin verdiğinde ondan vazgeçebilecekler arasında bölündü.

1640-1642 kriz yıllarına kadar kesin bir bölünme gerçekleşmedi ve bunu takip eden içsavaş, İngiliz hayatı üzerinde 20. yüzyıla kadar süren bir etki bıraktı. 1650'ler sırasında, bir süre için Püritenler gücün tadını çıkardı, ancak 1660 yılında monarşinin Restorasyonu rahipler ve muhalifler arasında derin bir uçurumun oluşmasına yol açtı. 1660'larda geçen bir ceza kanunu 1828'e kadar ciddi biçimde değiştirilmemişti. Muhalifler bu tarihe kadar ve daha sonrasında da bir ölçüye kadar "ikinci sınıf vatandaş" olarak kaldı.

Nitekim 17. yüzyıl ortasındaki olaylar takip eden iki yüzyıl boyunca İngiliz kültürünün çoğunluğu için önem arz eder. Ancak sadece İngilizler açısından bütünüyle anlaşılamazlar. Aşağıda öne sürüleceği üzere, hem İrlanda ve İskoçya'da tarihin gidişatını etkileyen hem de onlardan etkilenen sözde "İngiliz Devrimi" aslında üç krallığın da meselesiydi.

Bu dönemde İngiliz siyasetinde olanlar Galler, İrlanda ve İskoçya'dakilerle bir ölçüde paralellik gösteriyordu. 1521 yılında Wolsey tarafından Buckingham dükünün mahkûm edilmesi, Krallığın Galler sınırlarında yeniden etkisini göster-

mesini sağlamıştır. Marş lortluklarının yok olması Monmouthshire, Herefordshire ve Shropshire kontluklarının İngiltere Krallığına katılmasını sağlamış ve Galler'in İngiltere ile 1536-1542 yıllarındaki ittifakı, Galler'in Westminster hükümetinin doğrudan müdahalelerine açık hale gelmesine yol açmıştır.

Westminster, İrlanda meselelerine, ortaçağın sonlarında olduğundan daha fazla dahil olmuştur 1530'lardan sonraki yüzyıl boyunca, İngiliz kral vekili lortlar İrlanda meselelerinde giderek artan bir rol oynadı. 1541'den itibaren İrlandalı şefler "teslim et ve geri al" politikasını, yani Gael sahiplik hakkı ile elde tutulan toprağın Taca teslim edilmesi ve umumi hukuk altında şefe ya da onun takipçilerine yeniden tahsis edilmesi politikasını kabul etmeye razı ya da ikna oldular.

Bununla birlikte, Elizabeth dönemine kadar İngiltere, İrlanda'ya tam anlamıyla karışmadı. 1570'ler ve 1580'lerde Munster'daki ve 1590'larda Ulster'daki isyanlar, Hollanda'daki Protestan isyancılar adına İngiliz müdahalesine "misilleme" olarak İspanya tarafından aktif biçimde teşvik edildi. Bu, İngilizlerin İrlanda'nın dışında kalmasının ve orada askeri taahhütlerinin azaltmasının imkânsız olduğunu kanıtladı.

Buna ek olarak, 14. yüzyılın başından beri ilk kez aktif kolonizasyon başladı. İskoçyalı VI. James İngiltere tahtına çıktığında durum daha da değişikliğe uğradı. İstenmeyen İskoç müdahalelerine karşı bir sınır eyaleti olmuş olan Ulster, artık askeri varoluş nedenini kaybetmişti (Kuzey İngiltere'nin sınır kontlukları gibi). 1607'de Kontların Kaçışından sonra O Neill ve O Donnell topraklarında İskoç ve İngiliz sömürgelerinin kurulması için yol açıldı, Londonderry sömürgesinin kurulması için Londra finansman kaynağı oldu. 17. yüzyılın başlarındaki standartlarının büyük bir sömürgeci proje olduğu üç krallığın meseleleri böylece iyice birbirine bağlandı. Ne var ki O Neill ve O Donnell tarihe karışmadı. 1641 yılında Sir Phelim O Neill, Ulster sömürgesine karşı bir ayaklanma çıkarttı. 1641'de İngiliz (ve İskoç) politik sahnesi üzerinde çarpıcı bir etki bırakan şey bu "papacı komplo" ile birlikte Protestan kolonicilerin katliamıydı. Aralık 1641'de Büyük Protesto'nun dinmesine yol açan, Avam Kamarasındaki tatsız tartışma, Ulster isyanı ve "İrlandalılar katliamının" sonucu olarak meydana geldi. İrlanda sorunu 1640'larda çeşitli vesilelerle Krallık ve parlamento arasındaki başarılı müzakerelere engel oluşturdu. İrlanda'da barış sadece din ve devlet konularında tavizler pahasına mümkün görünüyordu ve bu da parlamento liderleri için kabul edilemezdi. Sir John Temple'ın oldukça taraflı olan "katliam" açıklaması, 1641'in hatırasını İngilizlerin (ve İskoçyalıların) akıllarında taze tuttu.

Thomas Wentworth İrlanda kral vekili lordu olduğunda, İngiliz siyasetine İrlanda meselelerinin karışması zaten 1630'ların bir özelliği haline gelmişti. Edmund Spenser ve Sir John Davies tarafından savunulmuş olan İngilizleştirmeyi tamamlayan Wentworth, kendisini İrlanda'da bir reformcu olarak görüyordu. Went-

worth Püriten olmadığı halde, kendisiyle 1620'lerde ilişkilendirilmiş olan Pym ve Hampden gibi Püriten liderlerin gözünde, kral vekili lordun otokratik politikaları İngiltere'de mutlak bir monarşinin kurulmasının habercisi gibiydi. Wentworth'un İrlanda'daki şöhreti, 1640 yılında suçlanmasına ve daha sonra mahkûm edilip idam edilmesine büyük oranda zemin hazırladı. Wentworth'un düşüşü aslında İngiliz ve İrlanda meselelerinin nasıl iç içe olduğunun en önemli örneğiydi.

Aynı tespit İngiltere ve İskoçya arasındaki ilişki üzerine de yapılabilir. 1560 yılından itibaren İngiltere İskoç siyasetindeki baskın ortak olarak Fransa'nın yerini aldı. 1568 yılında İskoç Kraliçesi Mary, İngiltere'ye kaçtı ve sonraki yirmi yıl boyunca İskoç kraliçesi, ancak 1587'deki idamı ile çözümlenen siyasi entrikaların odağı haline geldi. VI. James'in Elizabeth'in yerine geçmesi en muhtemel aday olduğu netlik kazanmaya başlarken, 1590'lar boyunca da İngiliz siyasi liderlerin İskoç meseleleri ile yakın ilişkisi devam etti.

VI. James İskoç ve İngiliz meselelerini ayrı tutma eğilimindeydi, ancak I. Charles döneminde, İngiliz Krallığı İskoç Kilisesi'nin İngiliz çizgisinde reformuna daha da yakından karışmaya başladı. I. Charles'ın başbakanı Başpiskopos Laud, "Papacılığı" İskoçya'ya getirmeye kalkışmakla suçlandı ve İskoçya'nın hoşnutsuz gruplarınca bir Ulusal Birlik ve Antlaşma[1] imzalanmasına yol açan dini bir kriz patlak verdi. Bunun ardından son çare olarak silaha başvuruldu, 1640 yılında kraliyet ordusu yenilgiye uğradı ve İngiliz sınır kontlukları İskoçlarca işgal edildi. İngiltere'deki muhalefet liderleri İskoç krizini, siyasi çıkmazı aşmak için bir araç olarak memnuniyetle karşıladı.

1642'da İngiltere'de Krallık ve parlamento güçleri arasında içsavaş patlak verdi. Son yıllarda tarihçiler bundan bir "İngiliz Devrimi" olarak bahsetme eğilimindedir. Ancak bunu İngilizler açısından ele almak, İskoçya ve İrlanda meselelerinin İngiliz siyasetindeki politik harareti arttırdığı yöntemleri gözden kaybetmek anlamına gelir. Özellikle 1641'deki İrlandalı "katliamı" Püriten liderlerin ekmeğine yağ sürdü. 17. yüzyıl boyunca "Papacılığa Hayır" kartı pek çok durumda oynanacaktı. İngiliz Katoliklerinin sayısı az olduğundan, "Papacılığa Hayır" sloganının potansiyeli en iyi, İrlanda'nın, bir ölçüde İskoçya'nın ve Galler'in Papacılık muhalefetinin merkezleri olarak görüldüğü üç krallık bağlamında açıklanır.

Üç krallık çerçevesinde, içsavaşlar karakterleri bakımından 16. yüzyılın sonlarında Fransa'da meydana gelmiş ve Otuz Yıl Savaşları (1618- 48) esnasında Almanya'da yaşanmakta olan vahşi "din savaşlarına" benzetilebilir. İrlanda "katliamı" özellikle kalıcı bir iz bıraktı. Örneğin 1644'de, İskoçya'daki kralcı general Montrose, "son iki yılda İrlanda'da Tanrı'nın insanlarının kanında yıkanmış olan

1 *National League and Covenant.* (ç.n.)

İrlandalı isyancılar ve ayin papazlarından oluşan bir gruba katıldığı" için kınandı. 1645 yılında, 300 İrlandalı kadın Philiphaugh'da "Covenantçıların" zaferinden sonra katledildi. 1646 yılında Benburb'daki O Neill'in askerleri İskoçlara hiç merhamet etmedi. "İsyancıların böylesi üzücü bir Protestanlar günü yaşamadığı" söylenmiştir.

İngiltere'de de I. Charles, kralcılığın dirilişi umutlarını, giderek İrlanda'dan daha fazla yardım gelmesine bağladı. Charles'ın İrlandalı Katolik Müttefiklerle ittifaka hazırlandığı söylentileri "Papacılık" suçlamalarına maruz kalmasına neden oldu. 1643'de kral taraftarı Antrim kontunun yakalanmasından sonra "bu komplonun keşfedilmesinin, İngiltere'deki tüm acınası felaketler ve içsavaşlar esnasında olanlardan çok daha fazla insan üzerinde etkili olduğu" söyleniyordu, çünkü artık papacı topluluk İngiltere, İskoçya ve İrlanda'da Protestan dininin kökünü kazımakta oldukça kararlı görünüyordu. 1643 yılında Ormond kontunun silah "bırakmak" konusunda müttefiklerle anlaştığı haberi gelince, bunun "sadece kendilerinin değil aynı zamanda İngiltere ve İrlanda'daki tüm Protestanların da yıkımına yol açacağı" iddia edildi. 1645'de bir Papalık elçisi olan Başpiskopos Rinuccini'nin İrlanda'ya gelişi, üç krallığın propaganda savaşını daha da körükledi.

1648'da, İrlandalı Katoliklerden ve İskoçyalı Presbiteryenlerden yardım beklentisi Charles'ın "ikinci bir içsavaşta" başarılı olacağı üzerine kumar oynamasına yol açtı. Cromwell isyanı ve Yeni Model Ordu'daki aşırı hizipleşme, Pride Tasfiyesi ile parlamentodan "Ilımlıların" çıkarılması ve ardından kralın idamı, bu şekilde sadece İngiltere'nin değil, üç krallığın geçmişine karşı gerçekleşmişti. Parlamenterler tarafında çok şiddetli bir tepkiye yol açmış olan, İngiliz kralcılığı korkusu kadar İrlanda ve İskoç işgalinin sonucunda ne olabileceği beklentisiydi. 1648 krizi aslında, Charles'ın kendisini sadece İngiltere'nin değil, üç krallığın kralı olarak gördüğü ölçüde, tamamen İngiliz parlamentosu tarafından oluşturulan sorunlarla karşı karşıya getirir.

Üç krallığın etkileşimi yüzyılın geri kalanı boyunca devam etti. Barışçıl bir Restorasyonu mümkün kılan şey 1660 yılında İskoçya'da Parlamenter General Monck'un ve İrlanda'da Püriten lider Broghill'in tutumudur. 1660'dan sonraki yıllarda İrlanda'da Krallık, eski kralcıların mülklerini bırakmamakta kararlı olan Cromwellci üstünlük ile başa çıkma sorunuyla karşıya geldi. 1685-1688'de II. James'in İrlandalı kralcılara karşı sempatisi ve Tyrconnell kontu Richard Talbot'u ataması, İngiltere'deki pozisyonunu zayıflatmaya yardımcı oldu ve düşüşünde önemli bir rol oynadı. Buna karşılık İrlanda'nın desteğine güvenebileceğini anlaması onun 1689 yılında İrlanda'ya gitmesini ve burayı tacını yeniden kazanmak için bir üs olarak kullanmasını sağladı. İngiliz "Muhteşem Devriminin" nihai savaşının 1690 yılında Boyne nehrinde gerçekleşmesi bir tesadüf değildi.

İskoç meseleleri de İngiltere'de Restorasyon sonrası siyaset kollarından birini oluşturmuştur. Kraliyet'in İskoçya'da belli bir ölçüde hoşgörüyü yerleştiren bir Hoşgörü Bildirgesi yayımlayarak dini şiddeti yatıştırma girişimleri, kralın aşırı-Tory piskoposluk destekçileri arasında tepkiye yol açtı.

Bu dönemdeki İngiltere tarihini yalnızca İngilizler açısından ele almak tabii ki mümkündür. Ne var ki bunu yapmak, içsavaşların aslında neden gerçekleştiğini açıklamayı zorlaştırır. Donanma vergisi gibi meseleler üzerine anayasal çatışmaların 1641 ortasına kadar çözülmüş görünmektedir. Daha yüksek düzeyde bir duyguyu ortaya çıkaran, Protestan yerleşimcilerin "katliamı" ile birlikte 1641'de gerçekleşen İrlanda isyanıydı. Bu da ancak, sadece Anglo-İrlanda meselelerinin değil, aynı zamanda İskoç meselelerinin geçmişi aleyhine açıklanabilir.

İngiltere ve Galler'de İrlanda ve İskoçya'ya daha fazla karışmasına neden olan bir başarı olan İngiliz Reformasyonu, aslında bu dönemin gerçek "İngiliz Devrimi" idi. 17. yüzyılın sonunda bir Britanya Adaları'nda bir İngiliz imparatorluğu varlık bulmuştu. Bunun bir sonucu olarak İrlanda ve İskoçya tarihleri kendi açılarından anlaşılamaz. Ancak, aynı şekilde İngilizler de, 17. yüzyılda alınan kararların yarattığı tarihsel durumdan kendilerini istedikleri gibi sıyıramadıklarından, 1715 ve 1745'te İskoçya'da ve 1798'de İrlanda'da isyan ile uğraşmaları gerekiyordu.

Bu dönemde Galler tarihi, üç krallığınki kadar merkezi öneme sahip değildir. Bununla birlikte, Galler'deki olayların akışı, İrlanda ve İskoçya'da ne olduğunu karşılaştırarak örneklemeye yardımcı olur. Ortaçağın başlarında, Gal tarihi büyük Norman baronlarınınki ile iç içe olmuştu. Mortimer, Lancaster ve Clare hanedanları yüksek siyasete müdahale ettiklerinde, kendi marş lortluklarının kaynaklarından çoğunu çektiler. Bu dönemde İngiltere ve Galler arasındaki sınır daha batıya, Severn'den Wye'a taşındı. 14. yüzyılın siyasi ve demografik krizleri Galler'de sömürge rejimini savunma durumuna geçirdi (İrlanda da olduğu gibi). 15. yüzyılın ilk on yılında Owain Glyndwr isyanı "İngilizlerin yaşadığı bölgelerin" ve sömürge ilçelerinin kurtulamadığı ağır bir darbe oldu. 1406 yılında Glyndwr yenilgisinden sonra, sertlikleri bakımından Kilkenny Tüzüğünü hatırlatan bir dizi ceza yasasının kanun kitabına girdiği doğrudur, fakat İrlanda'da olduğu gibi Galler'de de bu tür sınırlayıcı kanunlar gücün olduğu kadar, zayıflığın da işaretiydi. Teoride, Gallilerin ilçelerde ikamet etmesi, ticaret yapması ve arazi edinmesi yasaktı. Uygulamada ise on beşinci yüzyıl esnasında Galler'deki "İngiliz nüfusunun" gücü azaldı.

Güller Savaşları'nın huzursuz koşullarında, Galli marş lortları İngiliz siyasetine karışma fırsatı buldu. 1469'da Banbury savaşı özellikle bir Gal felaketi olarak görüldü. 1483'de III. Richard'a karşı gerçekleşen Buckingham isyanı, güney Galler'i kapsıyordu. Ancak Galler'in en belirleyici katkısı Henry Tudor'a 1485'de verilen destek oldu. Henry, Milford Haven'da karaya çıktı ve Welshpool'da Gal desteğini

topladı. Welsh birlikleri Bosworth'de Henry'nin III. Richard'ı yenmesini sağladı. İngiliz tarihinin Gal uyarlamaları Henry'nin, daha sonra büyük oğlu Arthur'un tayinini takip eden bir hareketi, taht üzerindeki zayıf bir iddiayı desteklemesine olanak verdi. Henry Gal müttefiklerine borcunu, onları kuzey ve güney Galler'de kilit görevlere atayarak ve Gallileri St. Davids ve St. Asaph başpiskoposluklarına atayarak ödedi. Zamanı gelince, görev yapan ve arazi edinen Gallilere karşı ceza kanunları, "İngiliz nüfustan" herhangi bir itiraz gelmeksizin, yürürlükten kaldırıldı.

"Galler" ve "Galli" terimlerinin kullanımının bu dönemin tarihi ile ilgili olması neredeyse kaçınılmazdır. Oysa, "Galler" aslında hâlâ kültürel ve sosyal birlikten yoksun bir "coğrafi ifade" idi. 1485 yılında Henry'ye katılan çeşitli birlikler, Galler'deki çelişkili bölgelerden çekildi. Penrhynli William ap Griffith'in ve Mostynli Richard ap Howell'in askerleri, beraberlerinde kendi sığır sürülerini getiren kuzey klanı üyeleriydi. Herbertler aksine, güneydoğudan feodal vergiler toplanmasına öncülük etti. Rhys ap Thomas Galce konuşan Carmarthen'in merkezini kullandı. Dilsel farklılıklar kuzey ve güneyde Galce konuşanları böldü. Galler hâlâ tarihi yüzünden, geçmişe ve bugüne dair farklı bakış açılara sahip çeşitli altkültürlere bölünmüş bir ülkeydi.

VII. Henry dönemi birçok bakımdan "yeni bir başlangıçtan ziyade bir dönemin" sonuna işaret eder. Daha radikal değişimlerin işaretleri, Wolsey'nin otoritesine karşı ayaklanma ve 1521'de Wolsey'nin kışkırtmaları üzerine, Galli marş lortlarından en güçlüsü olan Buckingham dükünün infazı ile geldi. 1531'de Rhys ap Thomas'ın torunu Rhys ap Griffith, "İpek Thomas" ve FitzGeraldları da ilgilendiren İrlanda'daki beklenen olaylardan sonra, vatana ihanet suçundan idam edildi. 1529'da genç Rhys, 1525'teki ölümünden sonra Rhys ap Thomas'ın yerine geçmesi için atanmış olan güney Galler'deki kraliyet nazırı Lort Ferrers'ın otoritesine meydan okudu. Galler'de Krallık, yakında İrlanda'da olacağı gibi, açıkça "Eski Düzen"e meydan okuyordu. 1536'da nihai değişim bir Birlik Kanununun kabul edilmesi ile başladı ve 1543'de başka yasalarla tamamlandı. Birlik Kanunları feodalizme karşı bir saldırıydı, 1521'de Buckingham'ın idamı da bunun habercisiydi.

VIII. Henry döneminde olduğu gibi, Birlik Kanunları, idamından sonra tamamlanmış olsa da, Thomas Cromwell'in "modernleşme" politikalarının bir parçasını oluşturdu. 11. yüzyılın sonlarından beri Galler'de varlığını sürdürmüş olan Norman imparatorluğu dağılmıştı. Marş lortlukları bundan böyle ya Carmarthen gibi mevcut *shire*ların yönetim sistemine dahil oldu ya da Birlik'te henüz oluşturulmuş yeni kontluklar olan Monmouth, Brecon, Radnor, Montgomery ve Denbigh ile birleştirildi. Lortlukların yasal özerkliği kaldırıldı. İngiliz örf ve âdet hukuku Galler genelinde uygulandı ve çevirmenlere uzun süre ihtiyaç duyulsa da İngilizce, mahkemelerin tek dili oldu. Şerif ve sulh hâkimi marş memurlarının yerini aldı.

Teoride büyük çocuğun miras hakkı, bölünebilir mirasın yerini almış olsa da, gerçekte, arazinin tüm oğullar arasında paylaştırılmasının cazibesine dayalı geleneksel uygulama yerel düzeyde uzun süre gücünü korudu. Galler ve İngiltere arasındaki sınır açık biçimde ilk kez çizildi. Özellikle Hereford'da Galce konuşan topluluklar bulunmasına karşın, Shropshire ve Hereford sınır kontlukları İngiltere içine yerleştirildi. Galler ise İngiltere İmparatorluğu içindeki ilk eyalet oldu.

Birlik Kanunları idari devrimin parçasıydı, fakat Whitehall'da planlanan gerçekte meydana gelmedi. Bir yüzyıl sonra, güney Galler'de Herbertler ile Somersetler ve kuzey Galler'de Greyler ile Wynnler gibi yerel aristokratlar hâlâ güçlüydü. 17. yüzyılın ortalarındaki içsavaşlar sırasında, Worcester kontu Somerset ve Pembroke kontu Herbert sırasıyla kralcı ve parlamenter taraftaki önemli şahsiyetlerdi ve Raglan Kalesi ile Pembroke Kalesi savaşlar sırasında askeri amaçla kullanıldı. Fakat Worcester ve Pembroke kontları, yerel önemlerine karşın, kelimenin eski anlamıyla marş lortları değildi. Unvanları 16. yüzyıla dayanıyordu ve Kuzey Galler'deki Leicester Kontu gibi, onlar da esasen İngiliz imparatorluğun Galler'deki temsilcileri idi.

Birlik Kanunlarından sonra birçok şey değişse de, birçok şey aynı kaldı. Kuzey, güney ve batı Galler'in akrabalığa gömülü farklı kültürleri, arazi kiralama ve genel görünüm bir gecede kaybolmadı. Normanlar egemenliğinde zaten bölünmüş olan Powys, yeni Montgomery kontluğu ve mevcut Merioneth kontluğu olarak yeniden bölündü, buna karşın bardik gelenek eski krallığın hatırasını yaşattı. Gwynedd'in dağlık bölgeleri (günümüzdeki Snowdonia) değişime direndi. Diğer yerlerde ise, "İngilizlerin bölgeleri" ve "Gallilerin bölgeleri" arasındaki sosyal bölünmeler davranışları etkilemeye devam etti. Flint kontluğu Gal ve İngiliz bölgeleri olarak bölündü. Hay-on-Wye kasabası İngiliz ve Galliler arasında bölüştürüldü. Haverfordwest limanı kendine özgü Flaman karakterini korudu. Pembroke bölgeleri "Küçük İngiltere" olarak biliniyordu. İrlanda'da ve İskoçya'da olduğu gibi Galler'de de etnik farklılıklar mevcuttu. "İngiliz" Shropshire ve Herefordshire sakinleri, aralarındaki Galilerin varlığının bilincinde idi. Bu dönemde, daha önceki gibi, Galler tarihi, tek bir "ulusal" bakış açısından yazılamazdı.

İngiltere ve İrlanda'da olduğu gibi Galler'de de 1530'larda, Gal manastır evlerinin dağılmasının en önemli sonucu olan, dini bir devrim dikkat çeker. Tintern toprakları Somerset ailesinin kontrolüne geçti. Mansellar, Margam topraklarını satın aldı. Onda birlik vergilerden edinilen Kilise'nin varlığı ruhban sınıfından olmayan zenginlerin eline geçti. Galler'de Henry Reformu, 1640'lardaki sözde devrimden çok daha büyük olan ve ortaçağ ile erken modern dönem arasında bir gediğe işaret eden, sosyal devrim oldu. İrlanda ve İskoçya'daki benzer topluluklara karşılık gelen, Galler'de bir İngiliz bakı gruplarının yaratılması da bu yıllara daya-

nır. Wynnler, Vaughanlar, Pricelar gibi yeni ailelerinin gücüne 19. yüzyılda, sanayileşme kendi devrimini yaratana kadar, meydan okunmayacaktı.

İrlanda'da olduğu gibi Galler'de de, Reformasyonun halk düzeyindeki etkisi pek azdı. 1588'de kiliselerde kullanım için İncil'in bir Galce çevirisi ve 1630'da daha küçük bir baskı, küçük İncil (*y Beibl Bach*) çıkarıldı, ancak birçok yerel lehçesi olan böylesi dağınık ve kırsal bir toplumda tek bir çeviri yeterli değildi. Bazı açılardan, Worcester kontu Somerset gibi toprak zenginlerinin desteği sayesinde Karşı-Reform daha başarılı oldu. Monmouth yakınında İngiltere sınırında, 17. yüzyılın başlarında Cwm'deki tabanlarından, İngiltere'nin kuzeyi ve İrlanda'dakilerle benzer şartlarda bir Cizvit misyonu çalıştırıldı. Reformda olduğu gibi, Karşı-Reformda da, itirazlar mevcut kaynakların çok büyük olduğunu kanıtladı. Sonuç olarak, kırsal İrlanda ve İskoçya dağlık bölgeleri gibi kırsal Galler de, bünyesinde köyün "bilgesi", panayır, akrabalık bağları gibi yerel kurumların bulunduğu, İngiliz yönelimli eşraf ve din adamları tarafından "İngilizleştirme" girişimleri karşısında etkisini kaybetmeyen bir geleneksel topum olarak kaldı. Bu popüler kültürlerin nihayet Metodist suçlamalar karşısında çökmesi 18. yüzyıla kadar gerçekleşmedi. Dans etme, arp ve keman çalma, ilahi söyleme ve Kilise okuluna dayalı yeni bir popüler kültüre dönüşmeye başlaması da bundan sonra oldu.

Erken modern dönemde, İngiliz gıda pazarının etkisinin, ister Reformasyon isterse de yönetimsel devrim olarak güçlü bir toplumsal değişim aracı olması muhtemeldir. Gal düzlük bölgelerindeki çiftçiler İngilizlerin et, tereyağı, peynir ve buğday talebini karşıladı. Dağlık bölgelerdeki çiftçiler de Londra pazarlarında satılmadan önce Shropshire ve Hereford'da besiye çekilmeleri için binlerce baş sığırı ihraç etti. Glamorgan vadisi "Galler Bahçesi ve her türlü sığır için Batı'nın üretme çiftliği" olarak tanımlanırdı. Kuzey Galler'de yirmi dört Wynn çiftliğinde yıllık yaklaşık 3000 baş sığırın beslendiği tahmin edilir. Galler'de 1602 yılında, yarısından fazlası güney kontluklarında olmak üzere yılda 245 panayır olurdu. İngiltere'den gelen talebin büyümesi sonucunda, İngiliz modelinin uygulanması için baskılar arttı. Küçük çiftçilerin çoğunluğundan bir eşraf sınıfı ortaya çıktı ve meralar üzerindeki baskı arttıkça, geleneksel kiracılar ortak otlamadan, ücretsiz yakıt erişiminden ve "yaylacılık" için yazlık evlerin ücretsiz kullanımından mahrum olduklarından yakınmaya başladı. 18. yüzyılın başlarında, İngilizleşmiş bir eşraf sınıfı ortaya çıkmıştı. Bazı bölgelerde, İngilizce konuşan din adamları ile birlikte toprak zenginleri, Galce konuşan kiracılar ve işçilerle büyük oranda ilişiklerini kesti. İngilizce hukuk, siyaset ve sosyetenin dili haline geldi. Eşraflar Oxford ve Cambridge üniversitelerine girdi, yine de İngiliz kültürünün artan hâkimiyeti eşraflardan bazılarının Galce bilimsel eserlerin koruyucusu gibi davranmalarına engel olamadı.

Resim 24 *İskoç Kraliçesi Mary (1541-1587).* Westminster Abbey'deki İskoç Kraliçesi Mary'nin Anıtı, 1603 yılındaki İngiliz ve İskoç Taçlarının birleşmesinin ironik bir sembolü olarak görülebilir. Mary 1587'de, kuzeni Elizabeth'in emriyle idam edilmiştir, ama oğlu James 1603'te İngiltere Kralı olunca annesinin kalıntılarının Westminster'a, Elizabeth'in istirahat ettiği yerin yanına nakledilmesini emretmiştir. Taçların Birleşmesinden sonra İngiltere ve İskoçya tarihine içsavaş, kral katli ve devrim damga vurmuştur. Bu ise, Mary'nin kalıntıları Westminster'da istirahat etmesi için taşınırken hiç de öngörülemeyen bir gelecekti.

İskoçya'da, radikal dini ve toplumsal değişimler Galler'den bir nesil sonra gerekleşti. 1560 Temmuzu'nda İskoçya'daki Fransız garnizonu yurduna döndü ve Fransa ile İskoçya düzlük bölgesini bağlayan siyasi ilişki sona erdi. Bundan sonra

İngiliz etkisi sınırının kuzeyine hâkim olacaktı. Siyasi değişim dini reform ile aynı zamana rastladı. İskoç Reformu aslında ilk aşamalarında, büyük ölçüdeki İngiliz desteği sayesinde başarılı oldu. İskoçya doğumlu olsa da John Knox, Edward Reformunda aktif rol almıştı ve İskoçya'da Fransız yanlılarını devirmek için, Knox ve soylular arasındaki müttefiklerine yardım eden İngiliz silahları ve parasıydı. İngilizce İncil, zorlu bir İngilizleştirme aracı olduğunu kanıtlamıştı. Sonuçta İngiltere'de mağlup olan Puritanizmin, İskoçya'da kendi büyük başarıları vardı.

16. yüzyılın ortalarına İskoçya, iki (eğer Kuzey İskoçya'nın Orkney, Shetland ve Norse kontlukları dikkate alınırsa, üç) kültürlü bir ülkeydi. Dağlık ve düzlük bölge arasındaki kültürel ve siyasi güç dengesi aynı kaldı. Gaelce konuşan batı, İngilizce konuşan düzlük bölgeye olduğundan daha çok Ulster'e yakındı. Hebridlerli McDonaldlar ve Antrimli MacDonnelllar Dokuz Rehine Niall ve Three Colls'a kadar dayanan ortak bir tarihi paylaştıklarını düşünüyorlardı. Dağlık bölgede "Feodal" kültür, İrlanda'da yok edildiğinden uzun süre sonrasına, 18. yüzyıla kadar varlığını sürdürdü. Reform ile birlikte, iki bölge arasındaki kültürel farklılıklar arttı. Düzlük bölgede Reformun uzun vadeli etkisi, "feodal" bağlılığın yerini belirli bir dini inanca bağlılığın alması oldu. Reformun ilerlediği dağlık bölgede bile, Argyll kontu gibi belirli bir şefe bağlılık söz konusuydu. Düzlük bölge ise, Püritenlerin İncil okumaya önem vermesi sayesinde, büyük ölçüde okuryazar bir toplum haline geldi. Dağlık bölge erken modern dönem boyunca sözlü kültürü sürdürdü. Düzlük bölgede, Şabat'a sıkı sıkıya riayet edilmesi dindarlık işareti olarak kabul edildi. Örneğin 1709'da, dikkate alarak Edinburgh Kilise Oturumu şu şekildeydi: "Rabbin gününün kutsallığının sokaklarda duran insanlar... ayrıca tembel tembel pencerelerden dışarı bakanlar, sokaklarda oynayan çocuklar tarafından bozulduğunu göz önünde bulundurarak, ebeveynleri uyarır ve ceza için sivil hâkimlere başvurmakla tehdit eder, ayrıca her oturumu Şabat günü sırası gelince sokaklarda yürüyecek şekilde düzenler." Dağlık bölgede, Sabbataryanizme bağlılık çok daha sonra söz konusu olacaktı.

Hem dağlık bölgede hem de düzlük bölgede, Reform içsel farklılıkları kuvvetlendirdi. Geç ortaçağ döneminde Campbelllar, adaların MacDonald lortları zararına, Krallığı büyütme aracı vazifesi gördüğünde başlayan, dağlık bölgedeki McDonaldlar ve Campbelllar arasındaki çatışma, Campbell'ın Reformu kabul etmesiyle şiddetlendi. 17. yüzyılın başında, Argyll kontu, Ulster sömürgesininkine benzer çizgilerde Kintyre'yi kurmaya yeltendi. 17. yüzyıl ortasındaki sivil savaşlarda, Campbelllar Covenantçı meseleyle ilgileniyordu; aksine McDonaldlar akrabalarıyla, Antrim kontu MacDonnell ile müttefik olarak Krallığı destekledi. 1692'de, bir Campbell alayı Glencoe'da bir MacDonald klanının katliamında yer aldı. 1746 yılında, '45 Jacobite isyanı sonrasında, Yüzbaşı Robert Duff RN, sevilmeyen arazi

sahiplerine karşı gelerek Bonnie Prince Charlie'yi desteklemiş olan Argyll'nin kiracıları Cameronların nasıl üstesinden geldiğini Argyll'e rapor verdi.

> Bu ayın onunda [Mart 1746], sabahın dördünde Lieut'te karaya çıktım. Alayınız [İskoç Piyadeleri] ve 20 adamıyla Komutan Campbell... benim gemimden gelen bir teğmen ve elli adam evleri yakmak ve isyanda dışarıda bulunan her şeyi yok etmek için emir almışlardı.

Arazi yeniden kiralandığında, faydalananların çoğu Campbelllardı. Dağlık bölge açısından, Reform en nihayetinde İngiliz destekli klanların, Campbellların, MacKenzylerin ve MacLeodların diğerlerine karşı zaferine yol açtı.

Düzlük bölgedeki mevcut bölgesel farklılıklar Reformun bir sonucu olarak daha belirgin hale gelmiş görünmektedir. Kuzeydoğuda, Huntley'in Gordon kontlarının atalarına ait topraklarda, sosyal hiyerarşinin genel ortamında episkopalizm büyüdü. Toprak sahipleri ve şehir halkının, "orta sınıfa" daha geniş bir faaliyet alanı vererek ortak bir amaç uğruna Presbiteryen bir Kilise yönetim biçimi için işbirliği yaptığı Tay'ın güneyi gelişti. Güneybatıda, Normanlaşmış toprak sahipleri sınıfına karşı uzun zamandır tutulan kine kadar dayandırılabilecek nedenlerden dolayı, küçük çiftçiler dindarlığı miras alınan statüden daha önemli görerek "Covenantçı" oldu. 17. yüzyıl ortasındaki içsavaşlar sırasında Covenantçılar, himayeyi ortadan kaldıran ve günahkâr soyluları alenen ahlaki eksikliklerini kabul etmeye zorlayan, teokratik bir rejimi destekledi. Restorasyon döneminde, dini şiddetleri bakımından Fransa'nın güneyindeki "Camisardlara" benzeyen köylü isyanları, güneybatıyı huzursuz etti. 17. yüzyıl boyunca, episkopalyanlar, Presbiteryenler ve Covenançiler üstünlük mücadelesi vermiştir. Zafer sonunda rakiplerini "ikinci sınıf vatandaş" statüsünde bırakarak, Presbiteryenlerin oldu.

Hem dağlık bölgede hem de düzlük bölgedeki bu iç çatışmaların kendilerine özgü İskoç nitelikleri vardı. Ancak erken modern dönem boyunca, "İskoçya" tarihini daha geniş bir "İngiliz imparatorluğu" tarihinden ayrı tutmak giderek zorlaştı. Düzlük bölgede, 16. yüzyılın sonlarında, siyasi soylu grupların çekişmesi İngiliz desteği üzerindeki gücü ele geçirmeye ve kaybetmemeye bağlıydı. 1568 yılında İskoçya Kraliçesi Mary'nin İngiltere'ye kaçışı, İngiliz politikacılarının İskoç meseleleriyle önceden olduğundan daha yakından ilgilenmesine neden oldu. Morton kontu James Douglas gibi bir İskoç soylusu için "İngiltere ile uyum" en önemli itibardı. İskoçya Kraliçesi Mary'nin oğlu VI. James için, Taçlar Birliği politik stratejinin uzun vadede ana hedefi oldu ve 1603 yılında bu gerçekleştirildiğinde ise İngiltere episkopal Kilisesini İskoçya'da izlenecek bir örnek olarak görmeye başladı. Taçlar Birliği'nin mükâfatlarından biri de Ulster'ı düzlük bölge yerleşimine açmak oldu.

16. yüzyıl ortalarından, ortaçağın sonlarında bağımsızlığın tadını çıkarmış olan İskoçya, Britanya sistemine giderek daha fazla çekildi.

Bu şartlarda mükâfatlar kadar, ödenecek bir bedel de vardı. I. Charles'ın saltanatında Krallık, VI. James döneminde olduğundan daha aktif bir İngilizleştirme aracı haline gelmiştir. Düzlük bölge soyluları Kilisenin mallarını ve devredilmiş vergileri kurtarabilmek amacıyla yapılan gizli kraliyet planları yüzünden huzursuzdu. Güney Tay Presbiteryenleri, İngiliz Lort Veznedar Başpiskopos William Laud ile müttefik olmuş kuzeydoğu episkopalyanlarının etkili olmalarından rahatsızdı. Yeni yönelim Edinburgh piskoposluğunun yaratılması ve St. Giles kilisesinin katedrale dönüşümünde sembolize edildi. İrlanda'da, I. Charles'ın bakanı Strafford, Eski ve Yeni İngilizleri ona karşı birleştirmeyi başardı. İskoçya'da, Charles ve Laud, Kilise ve soyluları Presbiteryen Ulusal Birlik ve Antlaşma'ya (1638) dayalı müşterek bir muhalefette birleştirdi.

Ne var ki Ulusal Birlik ve Antlaşma, uzun vadede daha büyük bir ulusal bağımsızlığa yol açmadı. Krallığa karşı başarılı muhalefetin sonuçlarından biri de Presbiteryen liderlerin İngiliz Püritenler ile daha yakın ilişkiler kurması oldu. Presbiteryen saflarında İngiltere Kilisesi'nin Reformu mümkün görünüyordu ve 1643 yılında İskoç Presbiteryenleri ile İngiliz Püritenleri bir Resmi Birlik ve Antlaşma'ya[1] katıldı. Resmi Birlik ve Antlaşma'ya katıldı. Aynı zamanda İrlanda'da Monro kumandasında bir İskoç ordusu Owen Roe O Neill'in İrlanda müttefik kuvvetlerine karşı Ulster sömürgesini savunmak için savaştı. İskoçya'da Charles, 1644 yılında Alasdair Coll Ciotach ("solak", "Colkitto" olarak İngilizleşmiş) kumandasındaki MacDonaldlar ve MacLeanlerin bir birliğiyle birleşen Montrose kontunun kumandasındaki dağlık bölgelilere destek bulmaya çalıştı. MacDonaldlar Antrim kontunun desteğine sahipti. 1648'de, yenilginin ardından Charles dinsel farklılıklarına rağmen, İrlandalı, İngiliz ve İskoç destekçileri arasında pek mümkün olmayan bir ittifak oluşturmayı başardı. Gördüğümüz gibi, sözde İngiliz içsavaşı, aslında üç krallığın savaşıydı.

1650'lerde, Cromwell'in Preston, Dunbar ve Worcester'daki zaferlerinden sonra, İskoçya kendisini, İngiltere'nin en baskın ortak olduğu, daha geniş bir milletler topluluğuna katılmış buldu. İskoçya'nın bir ölçüde özerklik kazandığı 1660 yılında II. Charles'ın yeniden tahta çıkması sonrasında durum bir ölçüde değişse de İngilizce etkisi güçlü kaldı. Londra, kuzeydoğulu ve Aberdeen mezunu James Sharp'ın St. Andrews'ın başpiskoposu olduğu, bir episkopalyan Kilise yönetim biçimini destekledi. Ne var ki Kraliyetin genel bir uyumun sağlanması yönündeki çabaları çok da başarılı olamadı. Güneybatıda Sharp eski bir Covenantçı olarak,

1 *Solemn League and Covenant.* (ç.n.)

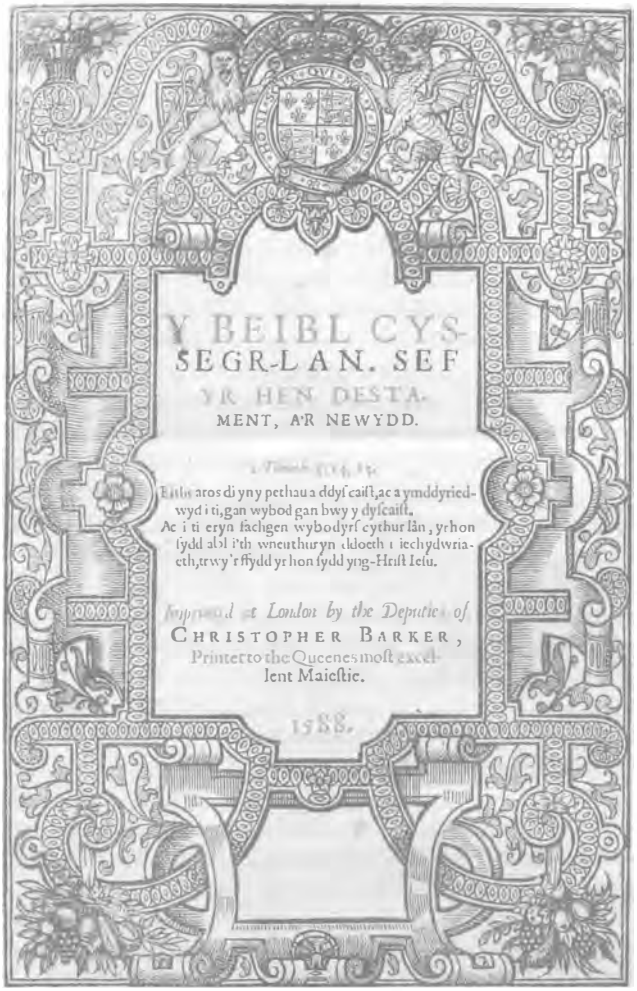
Y BEIBL CYS-
SEGR-LAN. SEF
YR HEN DESTA-
MENT, A'R NEWYDD.
Eithr aros di yny pethau a ddyſcaiſt,ac a ymddyried-
wyd i ti,gan wybod gan bwy y dyſcaiſt.
Ac i ti eryn fachgen wybodyrſ cythur lân, yrhon
ſydd alŏl i'th wneuthur yn ddoeth i iechydwria-
eth,trwy'r ffydd yr hon ſydd yng-Hriſt Ieſu.
Imprinted at London by the Deputies of
CHRISTOPHER BARKER,
Printer to the Queenes moſt excel-
lent Maieſtie.
1588.

Resim 25 *Gal İncili.*
1588 yılında Piskopos William Morgan'ın İncili Gal diline tercümesi Gal kimliği üzerinde kalıcı bir etki bırakacaktı. Galler'de Reform genel olarak Gal dili ve nihayetinde Gallilik ile özdeşleşir hale gelmiştir.

bir zamanlar ileri sürdüğü ilahi amaca ihanet etmiş sayılıyordu. Mayıs 1679'da öldürülmesi, yaklaşan bir ayaklanmanın işaretiydi. Covenantçıların başarısı kısa ömürlü oldu ve II. James'in tahta çıkmasıyla uzun vadeli bir episkopalyan egemenlik olası görünmeye başladı. Ne var ki İngiltere'de olduğu gibi İskoçya'da da James, Katolik yanlısı politikalar benimseyerek destekçilerini uzaklaştırdı. Babası idam edilmiş olan Argyll kontu, direnişe önderlik için geri döndü ve Killiecrankie'deki ilk askeri başarısızlığının ardından (1689), Presbiteryanizm bir kez daha ve bu defa kalıcı olarak canlandı. Artık Londra'da bir etkisi olmayan kuzeydoğu episkopalyanları, Jacobitizmden ve Stuartların dönmeleri beklentisinden medet ummaya başladı. Güneybatıda, aynı zamanda bir azınlık olan Covenantçılar, çok geçmeden kendi Ortak Sinodlarını kurmak üzere Resmi Kilise'den ayrıldı. Böylece İskoçya, İrlanda gibi, derinden bölünmüş bir ülke olarak kaldı.

Bu dönemde İrlanda tarihi genellikle kendine özgü bir yol izlemiş kabul edilir. Oysa, bir ölçüde İrlanda'daki olayların gidişatı 16. yüzyılda İngiliz imparatorluğuna dahil edilen diğer bölgelerdekilere benziyordu. Britanya Adaları'ndaki diğer yerlerde olduğu gibi İrlanda'da da, bu dönem feodalizmin çöküşüne şahit oldu. Devletin kaynakları, özel orduları ve hem Anglo-Norman hem de Gael büyük toprak sahiplerinin yetkilerini devirmek için seferber edildi. 14. yüzyılda İrlanda'da ortaya çıkmış olan İrlanda piyadeleri, 16. yüzyılda hâlâ İrlanda sahnesinin bildik bir karakteriydi. Uzun süredir olduğu gibi, MacSheehyler, MacSweeneyler ve MacDonnelllar hâlâ Desmond kontlarının ve Gael şefleri O Donnell ile O Neill'in askeri gücünün temelini oluşturuyordu. Yukarıda belirtildiği gibi böyle ordulara dayanarak, O Donnell gibi şefler, "etki alanları" içindeki kendi şef adaylarını kabul ettirebiliyordu.

Bu siyaset dünyasında ortak milliyet duygusunu ayır etmek zordur. 1567 yılında Antrimli MacDonnelllar onlara sığınmış olan Shane O Neill'in kellesini keserek bunu "bir güveç içinde" Dublin'deki kraliyet yönetimine gönderdi. Munsterli iki büyük toprak zengini olan Desmond ve Ormond kontları arasındaki rekabet, daha küçük lortları kendini koruma çıkarlarına göre taraf olmaya zorladı. Sidney, çoğunluğun "Ormond veya Desmond'dan başka prensleri hiç duymadıklarından" yakınmıştır. "Feodalizm" şimdiye kadar aslında İrlanda'da, İngiltere veya İskoçya'da olduğundan daha çok ilerlemişti.

16. yüzyılda İrlanda'da yaşanan isyanlar, istenmeyen "modernleştirme" baskılarına karşı yerleşik feodal dünyayı koruma girişimleri olmaları bakımından, İnayet Haccı ve Kuzey Kontları İsyanının İrlanda'daki karşılıkları idi. Mücadeleye belirli bir şiddet kazandıran da bu siyasi ve toplumsal gerilimlere din savaşlarının duygusal coşkusunun eklenmesiydi. Kültürel farklılıklar da vahşete ve karşı-vahşete yol açma bakımından kendi rollerini oynadılar. Bununla birlikte, büyük toprak zenginlerinin gücünü azaltmada İngiliz hükümetinin başarısı, İrlanda'daki, özellik-

le de Batı Avrupa'daki diğer yerlerde olduğu gibi Krallık desteğini memnuniyetle karşılayan kasabalardaki güçlü çıkar gruplarının desteği olmasaydı, pek mümkün olamazdı. Böylece, 1570'lerdeki isyanlarda, Cork, Galway ve Kilkenny gibi kasabalar yerel büyük toprak zenginlerinin saldırılarına karşı dayandı.

İngiliz yönetimi, Desmond isyanına karışmamış "Pale lortlarının", yani Dublin çevresindeki geniş bölgedeki derebeylerinin desteğine de güveniyor olabilirdi. Thomondlu O Brienlar, Clanricardeli Burkelar ve hatta O Neilllar da benzer bir tavır takındı. Her ne kadar Butlerlardan bazıları sömürge kurma yönündeki yerel girişimleri bozma çabalarına karışmış olsa da Ormond çıkar grupları genel anlamda Krallığı desteklemeye bel bağladı. Yüzyılın ilerleyen zamanlarında, Ulster'da O Neill ve O Donnell'ın geleneksel düşmanları, Dokuz Yıl Savaşı'na katılmayı reddetti. Monaghan'ın egemen klanları bunun bir sonucu olarak sömürgeden kaçtı. "Kudretli tebaanın" yenilmesinden memnun olan İrlandalı elitlerin, Gaelliler ve Anglo-Normanların birçoğu kendi paylarını, gönülsüzce de olsa, Krallık ile paylaşmaya açık biçimde rıza gösterdi.

İrlanda'da feodalizmin çöküşü 1530'larda Kildare hanedanının devrilmesiyle başlamıştı. Bu da, batının ve kuzeyin Gael ve Gaelleştirilmiş klan şefliğinin yanı sıra Ormond ve Desmond'un büyük "talepkâr palatin"lerini aynı bıraktı. Sidney, Munster ve Connacht'ta lort başkanlıkları kurdu, bunların her birinin, toprak zenginlerinin otoritesinin yerine Krallık otoritesini koymayı amaçlayan kendi emrinde askeri güçleri vardı. 1576 yılında çeşitli Connacht toprakları, İngiliz tarzı Sligo, Mayo, Roscommon ve Galway kontluklarına dönüştü. 1583'te Desmond iktidarı devrildi. Krallık 1585'te Connacht lortlarının Krallığa kira vermeyi, askeri hizmet sunmayı ve İngiliz örf ve âdetlerini kabul etmesi sonucu onlarla "uzlaşmaya" vardı. Bir süre için, Ulster de barışçıl asimilasyona boyun eğme konusunda Connacht örneğini takip edecek gibi göründü. Ne var ki, Tyrone kontu olarak Krallığın desteğini kazanmış olan Hugh O Neill büyük bir kumar oynayarak 1595'de İngiliz yönetiminin topraklarında ilerlemesine direndi ve İspanyol desteğini de alarak başkaldırdı. Ancak başarısız oldu ve 1601'de O Neill'in Kinsale savaşındaki yenilgisi İrlanda'da feodalizmin çöküşünün göstergesi oldu.

Hemen hemen aynı dönemde İngiltere ve Galler'dekiyle kıyaslanabilir bir sosyal ve siyasal devrim gerçekleşti. Her ne kadar mahkemeler, şartlar gerekli görüldüğünde "brehon hukukunu" dikkate alsa da, çok geçmeden tüm İrlanda'da İngiliz örf ve âdet hukuku yürürlüğe girdi. Ulster'de ayakta kalmış olan geleneksel *coarb*, *brehon* ve *bard* düzeni yavaş yavaş çöktü. Tüm İrlanda'dan *shire* ve ilçe temsilcilerin katılabileceği bir İrlanda parlamentosunun toplanması artık mümkündü.

Peki yanlış giden neydi? Neden 1642 yılında Desmond ve O Neill'in devrilmesine razı olan aşırı İngiliz yanlısı gruplar arasında bir ayaklanma çıktı? O Neill ve

O Donnell'ın topraklarının sömürgeleşmesi başlı başına bir huzursuzluk nedeni değildi. Westmeath Katolik kontu Cavan sömürgesinden yararlanmıştı. Dillonlar gibi daha büyük toprak sahipleri İngiliz unvanları kabul etmişti. O Hurleyler, O Brienlar ve O Dwyerlar gibi klanlar Gael klan şeflerinden, toprak sahibi aristokratlara dönüşmüşlerdi. Emlyli Piskopos O Hurley, Dokuz Yıl Savaşı esnasında Krala bağlılık göstermiş bir ailedendi ve 8500 akre araziye sahipti. Bu tür toprak sahiplerinin kaybedecek çok şeyi vardı. Huzursuzluk nedenleri 1628 yılında Krallığa sunulan ve "Lütuflar" olarak bilinen şikâyet listesinde aranmalıdır. Bu temelde, "sadık" grupların zaferi ile uyanan beklentilerin gerçekleşmediği açıkça görülmektedir. Hem ticaret hem de arazi üzerine ekonomik güçler ezici bir üstünlükle Katolik "Eski İngilizlerin" (bu terim "ırk" anlamında değil, "sadakat" bakımından kullanılmıştır) elindeydi. Ancak "siyasi" ve idari etki, Elizabeth'in döneminde gelmiş olan yeni Protestan yerleşimcilerin eline geçiyordu. Liveries ve Wards mahkemeleri gibi idari araçlar, toprak intikalinde bir koşul olarak dini kriterleri getirmişti. 1630'larda kral vekili lort tarafından kurulmaya çalışılan Connacht sömürgesi, İngiliz yönetiminin "Eski İngiliz" çıkar gruplarını İngilizleştirme politikasını sürdürme niyetinin başka bir kanıtıydı. İngiliz Reformasyonun tam etkileri İrlanda dışında kendini göstermeye başladığı için, dini uygunluk bağlılık ölçüsü idi.

Ulster'de, 1607'de Kontların Kaçışının ardından O Neill ve O Donnell'in topraklarında kurulan sömürgeden kaynaklanan başka bir hoşnutsuzluk daha mevcuttu. Desmond gibi Ulster'de de 16. yüzyılda Krallık politikasının amacı, kendi mülklerini örf ve âdet hukuku çerçevesinde tutan bir toprak sahibi ve kiracı sınıfı oluşturmaktı. Bu politikayı kolonizasyon politikasıyla değiştirme kararının, özellikle de en iyi toprakların İskoç ve İngiliz sömürgecilere ayrılması gibi önemli sonuçları oldu. İngiliz monarşisinin İskoçya ve İngiltere'de ciddi bir siyasi krizle karşı karşıya olduğu 1641 yılında gerçekleşen ayaklanma, neredeyse kaçınılmazdı. Geniş çapta ölümler gerçekleşse de kurban sayısın 200.000'i bulduğu doğru değildir. Buna karşın "1641" miti İngiltere'de kabul edildi ve sonraki on yılda Cromwell önderliğinde sürdürülen cezai eylemlerin gerekçesini oluşturdu.

1640'larda Ulster'de, Eski İrlandalılar ve İskoç Presbiteryen İskoçyalıların neredeyse sürekli olarak, iki tarafın da üstünlük kazanamadığı, bir savaşı sürdürdü. Başka yerde, Leinster ve Connacht eyaletleri ve Munster bölgelerinde "Eski İngiliz" parti, İrlanda için olası bir geleceğe işaret eden bir kurumsal yapı inşa etti. "Kilkenny"de İngiliz tarzı bir parlamento kurulsa da siyasi nedenlerle "Konfederasyon" terimi kullanıldı. Amaçlarının beyanatında Konfederasyon "Büyük Ferman"ı anımsadı ve örf ve âdet hukukuna "tüm krallıkta uyulması gerektiğini" açıkladı. "Roma Katolik dinine" karşı cezai hükümler ancak bu esasın beyanından muaf tutuldu.

"Teslim et ve geri al" politikalarının başarısı için Kilkenny Konfederasyonu'ndan daha çarpıcı bir anıt yoktur. Konfederasyon kral adına ayaklandı ve siyasi ve dini amaçların yerine getirilmesi şartıyla ona askeri destek sunmaya istekliydi. Bu amaçlar arasında, Poynings Kanunu'ndan muaf bir bağımsız parlamento ve dinlerinin kamusal uygulaması ağır basıyordu. Ne var ki Kralın Katoliklere müsamahadan fazlasını vaat edememesi ve 1645'te Papalık elçisi Başpiskopos Rinuccini'nin kâfir bir monarşiyle uzlaşmayı reddetmesi yüzünden, Kral ile müzakereler zora girdi. 1646'da anlaşmaya varıldığında (ilk Ormond Barışı) bu, Rinuccini ve Ulster'in "Eski İrlandalıları" tarafından reddedildi. 1649 yılında imzalanan ikinci bir anlaşma ise (İkinci Ormond Barışı) bunun sadece İrlanda'nın Cromwellci fethinin başlangıcı olduğunu gösterdi.

Konfederasyon döneminde, İrlanda tarihinin ortaçağın sonlarındaki bir özelliği olan kuzey ve güney arasındaki bölünmeler, artık Ulster'in sömürgeleşmesi ile vurgulanarak bir kez daha ortaya çıktı. Katolik piskoposluğunda bile kentsel aristokrasi veya toprak sahibi aristokrasinde sosyal geçmişe sahip Eski İngiliz piskoposları ile ailelerinin mallarına el konulmuş Gael soylularına bağlı olan Ulsterli piskoposların tutumları arasındaki belirgin bir farklılık vardı. Ulster'in de, Geniş çapta Down, Antrim ve Derry'deki İskoç yerleşimlerinden kaynaklanan, kendi sorunları vardı. Epeydir devam eden bu mantalite farklılıkları, yenilgi ve sürgün acısı içinde, bir tarafın diğerini felaketten sorumlu tutmasıyla varlığını sürdürdü. "Eski İrlandalı" Richard O Ferrall ile "Eski İngiliz" John Lynch arasındaki tarihsel tartışma, bu tutum çatışmasını yansıtmaktaydı. Bardik düzenin sürgün üyeleri de aynı temalarla meşguldü.

Cromwellci fetih İrlanda'da "Eski İngiliz" grupların çöküşüne neden oldu. Buna karşın fetihten asıl fayda sağlayanlar Cromwellci askerler değil, kendilerini Cromwell ordusundaki Baptistler ve Quakerlardan ("Yeni Protestanlar") ayırmak için "Koruyucular"[1] olarak adlandıran, 1641 öncesi dönemin "Yeni İngiliz" sömürgecileri oldu. İlk sömürgeleşmeden 36.000 askerin faydalandığı, ancak yirmi yıl sonra bunlardan ancak 8000'inin kaldığı tahmin edilmektedir. Protestan üstünlük daha çok bir "Eski Protestan" üstünlüğüydü. Cromwellci yerleşim ayrıca, Ulster İskoçlarının Down ve Antrim'de yararlandığı araziye dokunmadı.

Aslında başta tüm Katoliklerin Shannon'un batısına taşınması planlanmıştı. Sonunda yalnızca toprak sahipleri bu kadere mahkûm oldu, gerçek toprak işgalcileri zaruri bir işgücü olarak doğuda tutuldu. Katolik kentsel aristokratlar da, bundan böyle sömürgeci rejimin merkezleri haline gelen şehirlerden çıkarıldı. Ekonomik açıdan, bunun etkileri yıkıcı oldu. Galway için 1655'te şöyle deniliyordu, "onun tüccarları uluslararasında dolaşan prenslerdi, ama önceleri insanlarla dolu olan şehir

1 *Protectants* (ç.n.)

artık yalnız ve ıssızdı." Cromwellci sömürgeleşmenin bu yüzden savunucuları için beklenen sonuçları olmadı. İngiltere'den geniş ölçekli bir kolonileşmenin yokluğunda, İrlandalıların ne yok edilmesi ne de dönüştürülmesi söz konusu olmuştu.

İngiltere'de olduğu gibi, İrlanda'da da 17. yüzyıl ortalarında Reform hararetin yükselişi dikkat çekiciydi. Restorasyon sonrasında Protestan çıkar grupları savunma durumuna geçti ve hatta 1688-9 krizi esnasında tam bir gerilemeye zorlandılar. III. William'ın 1690 yılında Boyne'daki zaferi sonraki iki yüzyıl boyunca, Protestan toprak sahipliğinin yükselişi temelinde, İrlanda'nın geleceğini belirledi.

Göz önünde bulundurduğumun dönemin büyük bölümünde, ardı ardına hükümetlerin amacı İngiliz imparatorluğun farklı bölgelerinde dini uygunluk temelinde bir birlik geliştirmekti. Britanya Adaları'nın siyasi ve dini haritası 1690'da stabilize olduğunda, aslında dini birlik elde edilememişti. İngiltere'de Resmi Kilise ile içsavaştaki olaylara farklı yorumları bulunan ayrılan mezhepler arasındaki keskin bir düşmanlık mevcuttu. Farklı kanaatlere sahip İskoçya Presbiteryenleri, Resmi Kilise'nin idaresi üzerine çekişmiş ve genellikle episkopalizm düşmanlığı ve Papacılık zeminde birleşmişlerdir. İrlanda'da, nüfus "Protestanlar" (yani Resmi Kilise üyeleri), Katolikler ve Presbiteryenler olarak bölündü. Galler'de Resmi Kilise muhaliflere karşı koydu. Bu iki yüzyıl esnasında birçokları için, belli bir Kilise'ye bağlı olma duygusunun yerini eski kültürel kimlik duygusu almış görünmektedir. Feodal dönemdeki bölücülük, dine dayalı yeni bir bölücülük biçimine dönüştü.

EK

Bu bölümde, temeli Londra ve güneydoğuda olan "İngiliz imparatorluğu" kavramını oldukça fazla vurguladım. İrlanda söz konusu olduğunda, daha fazla analiz için böyle bir imparatorluk modeli ikna edici bir çerçeve sunar ve son yıllarda aslında İrlanda tarihinin "en ileri aşaması" olmuştur. Profesör Nicholas Canny, *Making Ireland British* (Oxford, 2000) adlı eserinde, Spenser'dan Strafford ve Cromwell'e kadar, "sömürgeleşmenin" (yani kolonizasyon) İrlanda sorunu için nasıl tercih edilen bir çözüm olarak görüldüğünü göstermiştir. Edmund Spenser'ın, her ne kadar daha önce yazılmış olsa da, *View of the Present State of Ireland* (1633) ve Sir John Davies'in *Discovery of the True Causes why Ireland was never subdued* (1612) adlı çalışmaları, zamanı gelinde aralarına Sir John Temple'ın oldukça duygulu olan *The Irish Rebellion* (1646) adlı incelemesinin de katılacağı, temel eserler olmuştur. Spencer'ın İrlanda üzerine çıkarımları olan *The Faerie Queen'in* imparatorluk boyutu, bugün genel anlamda tartışmanın odak noktası olarak kabul edilmektedir (örneğin, A. Hadfield ve W. Maley, ed., Edward Spenser: *A Viezu of the Present*

State of Ireland (Oxford, 1997)'deki önsöz ve biyografik tartışmalar kısımlarına bkz., s. xii-xiv, 177-89).

İngiliz tarihçi Victor Treadwell, *Buckingham and Ireland 1616-1628* (Dublin, 1998) adlı önemli çalışmasında İrlanda'ya kraliyet gözdeleri tarafından istenildiği gibi istismar edilecek bir koloni olarak muamele edildiğini göstermiştir. Edebiyat eleştirmeni Philip Edwards, *Threshold of a Nation: A Study of English and Irish Drama* (Cambridge, 1979) eserinde, Sir Humphrey Gilbert'in Elizabeth dönemi İrlandası'ndaki "sömürgeci" yöntemlerin tanımını aktarmıştır. Çağdaş bir yorumcu olan Thomas Churchyard, bunun onun uygulaması olduğunu söyler:

> Onların başlarının... yani o gün öldürülenlerin, vücutlarından ayrılması ve gece kamp kurduğu yere getirilmesi gerekliydi ve başlar, çadırına giden yolun her iki tarafına yerleştirilmeliydi, böylelikle kimse herhangi bir nedenden ötürü onun çadırına gelemiyor; gelmek isterse de, başlardan oluşma –onun *dehşet amaçlı* kullandığı o yoldan geçiyordu– ölüler bu suretle daha fazla açı çekmiyordu belki, ama insanlar adı geçen albayla konuşmaya geldiğinde, gözlerinin önünde yerde duran ölü babalarının, kardeşlerinin, çocuklarının, akrabalarının ve dostlarının başlarını gördüklerinde dehşete kapılıyorlardı.

Beklenebileceği üzere, imparatorluk politikaları şiddetli tepkilere ve zamanı gelince İrlanda ulusu adına isyana yol açmıştır. Son yıllarda Hiram Morgan ve diğerleri Hugh O Neill'in (ö.1616) önemine dikkat çekmiştir (bkz. Morgan H. Tyrone, *Rebellion: The Outbreak of the Nine Years War in Tudor Ireland,* Londra, 1993). Fakat İrlanda hâlâ Eski İngiliz ve Eski İrlanda gelenekleri arasında bölünmüş durumdaydı, eski İngiliz gelenekleri Magna Carta'ya, eski İrlanda ise, Arthur efsanesinin İrlandalı karşılığı olan Mil Oğullarına dayanıyordu. Eski İngiliz geleneğinden gelme bir rahip olan Geoffrey Keating, 1634 yılı civarında, hem eski İngilizler hem de İrlandalılar tarafından ortak olarak kullanabilecek bir gelenek oluşturmaya çalışarak İrlanda dilinde bir tarihçe yazmıştır. Bernadette Cunningham, *The World of Geoffrey Keating: History, Myth and Religion in Seventeenth Century Ireland* (Dublin, 2000) kitabında, eseriyle Katolik İrlandalı ulusal kimlik duygusunu yaratmaya yardımcı olmuş bu tarihçinin etkileyici bir anlatımını sunmuştur. Bu alanda tarih yazıcılığında önemli ilerlemelere yol açan iki kitaptan daha bahsedebiliriz: Alışılmadık biçimde "Üç Krallık" üzerinde duran Jane H. Ohlmeyer, *Civil War and Restoration in the Three Stuart Kingdoms: The Career of Randall MacDonnelly Marquis of Antrim 1609-1683* (Cambridge, 1993) ve belki de kasıtsız olarak "Üç Krallıktaki" olayların seyri üzerinde belirleyici bir etki yaratmış olan bir şahsiyet üzerine ilk önemli çalışma olan, Tadgh O Annrachain, *Catholic Refor-*

mation in Ireland: The Mission of Rinuccini (1645-1649) (Oxford, 2002). Ancak birçok yönden, tartışmalara en çarpıcı katkıyı, Profesör Steven Ellis'in "The Collapse of the Gaelic World, 1450-1650" (*Irish Historical Studies*, sayı 124, Kasım, 1999, s. 449-69) makalesi sağlamıştır. Burada Ellis, VIII. Henry'nin İrlanda "Kralı" unvanını benimsemesinin nihayetinde, Gaelce konuşan Batı İskoçya ve İrlanda adasını birleştirerek Gael-ötesini (*Gaedhaltacht*) yönetme politikasını baltaladığını iddia eder. Zamanı gelince İskoçya krallarının güçlerini batıda genişletme emelleri de aynı sonuca hizmet etti. Son olarak, Reformasyon, İskoç ve İrlanda Gaelleri arasında önemli bir fark yaratarak İskoçya'nın batısında ilerledi. Benim görüşüme göre Profesör Ellis'in makalesi bize "Üç Krallık" ya da "Dört Ulus" yapısının kaçınılmazlığını sorgulatacak niteliktedir. Daha yaygın olarak tanınmayı hak eder.

İskoç bilimadamları da önemli katkılarda bulunmuşlardır. Roger Mason ve diğerlerinin çalışmaları sayesinde artık Britanya Adaları hikâyesinin İskoç boyutunun çok daha farkındayız. Artık, İskoçya'ya MÖ 330'a ve sonunda İskoçya'ya adını veren prenses Scota'nın evliliğine dayanan bir monarşi kazandırarak 14. yüzyılda ortaya çıkan "geleneğin yaratılışının" önemini çok daha açık olarak görüyoruz. Modern bakış açısına saçma gelen bu efsane, Britanya adının peşine düşerek, Troya ile bağları olan bir Brutüs'e ve Britanya'da doğduğu sanılan İmparator Konstantin'e dek izini süren bir İngiliz'in hikâyesi kadar da saçma değildi artık. 16. yüzyılda İskoç yorumunun ana hatlarını iki önemli âlim olan, Hector Boece (y.1465-1536) *History of the Scots* (1527) ve George Buchanan (1506-82) *History of Scottish Affairs* (1582) adlı, her ikisi de Latince olan eserlerinde kaleme aldı. Bu yüzden İskoçya'da İngiliz imparatorluğu fikrine karşı uzun süreli bir direniş söz konusuydu.

Ancak Henryci Reform önemli değişiklikler getirdi ve en azından bir süre için uzun vadeli emelleri uğruna İngiliz monarşisine dini bir reform görünümü kazandırabildi. Bunun çarpıcı bir örneği de 1544-50 arasında gerçekleşen ve İngiliz general Somerset'in 1547'de Pinkie'de önemli bir zafer kazandığı "Zorba Kur" olarak bilinen savaş esnasında gerçekleşti. Marcus Merriman'ın (Mason, 1994) gösterdiği gibi, "Büyük Britanya" teriminin, VI. Edward ile İskoç Kraliçesi Mary arasında bir evliliğin gerçekleşmesinin umulduğu bir politikanın parçası olarak siyasi kelime dağarcığına girmesi bu dönemde oldu. Merriman, Brutus'un tüm "bu toprakları fethettiği" (Mason, 1994, s. 90) gerçeği karşısında kendi İngiliz politikası savunmasını geliştirmekte tereddüt etmemiş olan Somerset'in propagandacısı James Henrisoun'un rolüne dikkat çeker. Ayrıca Henryci resmi çizgiler üzerine, İmparator Konstantin'in, "Britanya bir İmparatorun egemenliğindeyse, İskoçya ve İngiltere'nin de tek bir imparatorluk" (a.g.e., s 92) olduğunu kanıtlayan "ortak etnik kana" dayalı iki ulusun birleşimi için tarihsel bir temel sunduğuna dair iddi-

ada bulunmuştur. Henrisoun aynı zamanda Reforma kendini adamış bir sözcü gibi konuşarak şunları söylemiştir.

> Çünkü bu iki Krallığın tek bir taneye dönüşmesi, böylece Roma piskoposu ve onun mahlukları tarafından getirilen tüm kurulu hurafeler, hileler ve diğer binlerce şeytani şeylerden ayrı kalarak, böylece aynı zamanda dirlik içinde yaşayacak ve İsa'nın dinine odaklanacak olmaları ne kadar da İlahidir.

Somerset'in İskoçya planları başarısızlıkla sonuçlandı ve 1560 yılında askerlerin Fransızların İskoçya'dan çekilmesine yol açan Kongregasyon Lortlarına desteğe gönderildiği Elizabeth dönemine kadar, İngilizlere tekrar müdahale fırsatı verilmeyecekti. Jane Dawson güzel makalesi "Two Kingdoms or Three: Ireland in Anglo-Scottish Relations in the Middle of the Sixteenth Century" (Mason, 1987)'de Cecil'in nasıl Britanya Adaları'nın tamamını kapsan bir strateji geliştirdiğini göstermiştir. Dawson'ın altını çizdiği en önemli unsur, Cecil'in O Neilller, MacDonelllar ve O Donnellları kontrol altında tutmak için Argyll kontunun "İrlanda'nın kuzey toplulukları" üzerindeki nüfuzunu kullanmayı planlama şeklidir. Ancak, daha sonraki on yıllardaki İngiliz politikasının asıl hamlesi, sonunda 1603'e ulaşılmış bir amaç olan, bir krallık birliğini meydana getirmekti.

Siyasi zafer bedelsiz gelmedi. VI. James Anglo-İskoç Birliği konusunda güçlü görüşlere sahipti. Parlamentoya yaptığı ilk konuşmasında yakın birliği, yedi Krallığın Wessex altında birleştirilmesi ya da "kılıçla birbiri ardına fethedilen" Fransız dükalıklarının birleştirilmesiyle kıyasladı. Şimdiye kadar İskoçya'da olayları etkileyen üstünlüğe sahip olan İngiltere olmuştu. Şimdi James'in sözcüleri Sir John Hayward, Sir Thomas Craig ve Edward Ayscu eski bir İngiliz anayasa fikrini eleştirdi (Greenberg, 2002, s. 126). Sir Edward Coke gibi hukukçuların eski İngiliz anayasası fikrini defalarca savunmasına yol açan, onların İskoç yeniliği olarak gördükleri şeye karşı bir direniş oluşmuş gibi görünmektedir.

Bu şekilde, Arthur bir kez daha eski şöhretine kavuştu. Örneğin, güvenilir varsayılan bir kaynak olan *The Mirror of Justice*'e dayanarak Coke, Arthur'un parlamentolar düzenlediğine inanıyordu (Greenberg, s. 144). Böylece İngiliz hukukçular, İskoçya'da Hector Boece ve George Buchanan'ınkine paralellik gösteren İngiliz kimliği için mitsel bir zemin sağladılar. Bu, 17. yüzyıla kadar devam eden, efsanevi Hıristiyan Kral Lucius'in durumunda ise 19. yüzyıla kadar süren bir mit idi.

Üç Krallığın tarihi bu yüzden, çekişen ulusal mitolojilerin tarihi olarak görülebilir. İngiltere'nin durumunda, Janelle Greenberg, eski anayasa efsanesinin nasıl parlamenter muhalefetin ideolojisinde önemli bir aşama olduğunu ikna edici biçimde göstermiştir. Roger Mason ve diğerlerinin belirttiği gibi İskoçya'da da, İskoçyalıların bağımsızlık

iddialarına bir destek olarak görülmüş olan bir "eski anayasa" vardı. İrlanda'da, Geoffrey Keating *Foras Feasa ar Eireann* (İrlanda hakkında Bilgi Kaynağı) adlı eserinde, İrlandalı anayasasını, kendi parlamentosu olan Tara Yüksek Krallığına kadar dayandırmıştır. Hem İngiliz hem de İskoç tarihçilerin yaptığı gibi, Keating, İrlandalıların kökenlerinin izini Hıristiyanlık öncesi zamanlara, İrlandalılar durumunda Mil Oğullarının gelişine kadar sürmüştür. Daha geniş bir İrlanda tarihi içindeki tüm toplulukları kapsayan Keating'in tarih versiyonu daha değerli görülür olmuştur. Stuart kralları da Mil Oğullarının soyundan gelenler olarak görülebilir, bu da İrlandalıların Jacobitizm hareketine 18. yüzyıla kadar süren katılımını açıklamaya yardımcı olur.

Ayrıca çekişen üç (veya daha fazla) dini mit de vardı. İngiliz kraliyeti tarafından da desteklenen bunlardan ilki, İmparator Konstantin'e reformize edilmiş hükümdar modeli olarak bakıyordu. İngiltere Kilisesi'nin görüşü ise Krallık tarafından atanan piskoposların rolünü vurguluyordu. VI. James de İngiltere Kralı olmadan önce bu görüşünü benimsemişti ve 1603 sonrasında güçlü ifadelerle ("Piskopos Yoksa Kral da Yok") bunu savunmaya devam etti. Bu görüşe karşı olan Andrew Melville ve George Buchanan gibi şahsiyetler de, kökenleri eski zamanlara kazara dayanan, seçimli bir monarşiyi ve seçimli bir Kilise yönetimi sistemini savundu. I. James İskoçya'yı başarıyla idare etti. Oğlu I. Charles bunu başaramadı ve 1640'lardaki İskoç sorunları esnasında, içsavaşa ve dolaylı olarak kralın infazına yol açmış olan çapraşık bir siyasi-dini modelin bir kısmını oluşturdu. Üçüncü mit ise, Papalık elçisi Başpiskopos Rinuccini'nin 1640'ların sonlarında, yeniden dirilen Katolikliğin sözcüsü haline geldiği İrlanda'da kökleşti.

Önceki nesil tarihçileri bu iddiaları "İngiliz Devrimi" genel başlığı altında ele almışlardır. Bugün ise, Jenny Wormald ve Conrad Russell'ın izinden giden bizler bunları daha çok, Katalonya ve Portekiz'deki İspanyol monarşisiyle karşılaşanlarla benzer biçimde, "çoklu Krallık" yüzünden karşılaşılan sorunlar olarak görme eğilimineyiz. 1688'deki Muhteşem Devrimin ve Boyne Savaşı'nın ardından, yüzyılın sonunda bu çoklu Krallığın İngiliz bileşeninin hâkimiyeti kesin görünüyordu.

Batı Hint Adaları dahil olmak üzere kolonyal Amerika'daki İngiliz kolonileri de, dolayısıyla İngiliz başarı öyküsünün bir parçasıydı. Bu, ekonomik tarihçilerin büyük ölçüde, şeker ve tütün gibi bazı malların "tekrar-ihraç ticaretine" bağlayarak açıkladıkları ticari başarıya dayanan bir güç statüsüydü. Yakın zamana kadar, köle ticaretinin Bristol ve Liverpool gibi Atlantik limanlarının yükselişindeki rolü göz ardı edildi. Örneğin, bu kitabın ilk baskısında, aslında ben de köle ticaretine değinmemiştim. Son yıllarda ise dengeler değişmiştir. Tarihçiler artık 17. ve 18. yüzyıllardaki köle ticaretinde İngilizlerin rolünün karşılaştırmalı değerlendirmesi için David Ellis'in yazdığı *Rise of African Slavery in the Americas* (Cambridge, 2000) gibi eserlere başvurabilmektedir.

8

Bir İmparatorluğun Yeniden İnşası

İngiliz tarihinin ortodoks yorumlarında 1688 devrimi, İngiltere'nin özgürlüğünün Protestanlığın zaferi ve ilerleme II. James'in kaçışı ve Orangeli William ile II. James'in kızı Mary'nin göreve gelerek izledikleri barışçıl politika ile güven altına alındığında, İngiltere'de özgürlüğün dönüm noktası olarak özel bir yer işgal eder. Devrimin ardından muhaliflerin kendi ibadet yerlerini inşa etmelerini sağlayan bir Hoşgörü Yasası gelmişti. Her ne kadar o zamanlar çok belirgin olmasa da, ilahi hak monarşisi[1] yerini parlamenter egemenliğe bırakmıştı. Zamanı gelince, devrim daimi unvanı olan 'Görkemli' sıfatını alacaktı.

Ancak, Britanya Adaları bağlamında, Muhteşem Devrim daha karmaşık bir ton alır. İlk etapta hiçbir şekilde ne kansız olabilirdi ne de başarısı kaçınılmazdı. İskoçya'da devrimin geleceği, II. James'in destekçilerinin kazandığı Killiecrankie savaşından (1689) sonra şüpheli hale gelmişti, buna karşın zaferin etkisi liderleri Claverhouse'un ölümüyle yıkılmıştı. Devrim 1715'te her ne kadar Birlik Yasası (1707) ile destekleniyor olsa da, Yaşlı Talepkâr[2] VIII. James'in İskoçya'da tekrar tahta geçmesiyle tehdit altına girmişti. Culloden (1746) savaşı sonrasına kadar 1689 yılında oluşturulan bu rejimin güvenli olduğu söylenemezdi. İrlanda'da, Stuart davasının kaderi, Temmuz 1690'daki Boyne Savaşı sonrasına ve hatta belki de bir yıl sonra Limerick'in Williamite güçlerine teslim oluşuna kadar belirsizdi. Britanya Adaları'nda William'ın zaferinin sonucu hoşgörü değil, İrlanda'da piskoposluğun nüfuzunu ve İskoçya'da bir Presbiteryen eşdeğerini inşa etmekti. İrlanda'da Katolikler ve Presbiteryenler kendilerini piskoposluğun egemenliği altında buldular. İskoçya'da ise, Katolikler ve episkopalyanlar Presbiteryen oluşumun egemenliğine verilmişti.

1 *Divine right monarchy*; Tanrı'nın (ya da çoktanrılı dinlerde tanrıların) kralları bir ülkeyi yönetmek için seçtiğine ve onlara yetki verdiğine inanılan monarşi sistemi. (ç.n.)

2 *Old Pretender*, herkes tarafından kabul görmese de tahtta hak iddia eden anlamında. (ç.n.)

İngiltere ve Galler'de, muhalefete de uzanan hoşgörü çok sınırlıydı. Kurumlar Yasası[1] (1662) ve Test Yasası (1673) tarafından dayatılan dini kriterleri halen yürürlüktedir. Amaçları muhaliflerin yerelin yanı sıra ulusal düzeyde siyasi nüfuz yaratmasını engellemekti ve bunları iptal etmek üzere 18. yüzyıldaki çeşitli girişimler de başarısız oldu. Hoşgörü dini görenekler ile sınırlı kaldı. Bu dar aralığın dışında, 17. yüzyıl ortalarındaki içsavaşların mirası, yakın geçmişe kendi yorumuyla bakan Kilise ve muhalifler olmak üzere iki kültür arasında güvensizlik ve düşmanlığın devamına yol açıyordu. Kilise yanlıları I. Charles ve Başpiskopos Laud'un idamlarına tanık olurken, muhaliflerse Restorasyon sonrası, resmi Kiliseden çıkarılışlarını tanıklık ediyordu. Dr. Jonathan Clark'ın da (*English Society 1688-1832*, 1985) kitabında vurguladığı gibi, Anglikan üstünlüğü iktidar kurumlarının kontrolünü elinde tuttu ve bu kurumları 1688'den çok sonra bile etkilemeye devam etti. Episkopalyan kültür üniversitelerde, önemli kamu okullarında, ordu ve donanmanın yanı sıra Kilise'nin kendisinde de baskındı. Muhalif kültür kendi yüksek öğrenim kurumlarını, sayıca bir miktar üstünlükleri olan Londra'da, kuzey ve batıdaki muhalif akademileri oluşturmak zorunda kalmıştı.

İskoçya'da da kültürlerin benzer bir çatışması yaşanmıştı ancak burada kendilerini ikincil pozisyonda bulanlar episkopalyanlardı. İktidarı elinde bulunduran Covenantlar, piskoposluğu resmi Kilise'nin kurumlarından biri olarak ortadan kaldırmışlardı. Dağlık bölgelerde, Restorasyondan beri düşüş yaşayan Campbellların yenilenen nüfuzu 1692 yılında Glencoelu Katolik MacDonalds'ın katliamı ile işaretlerini vermişti. 18. yüzyılın ilk yarısında, ayrımcılığın acılı duygularından destek bulan Jacobitlik, liberal parti tarihçilerinin ima ettiğinden çok daha büyük bir tehdit olarak kalmıştır. Ama 1707 yılındaki Kurumlar Yasası ile desteklenen ve Kirk'ün iktidarı ile kutsanan egemen kültür üniversite ve okullarda, düzlük bölge Presbiteryenliği olarak kalmıştır. Bu onun birleşmiş olduğu anlamına gelmez. 18. yüzyıl boyunca, Covenant mezhepleri kendi beğenilerine göre yeterince dindar olmadığı gerekçesiyle resmi dinden uzaklaşmışlardı. Papacılık ve Claverhouse gibi tarihi figürlere duyulan nefret konusundaysa farklı görüşten olan tüm Presbiteryenler aynı fikirdeydi.

İrlanda'da, 1690 yılında Boyne'daki yenilgi "Eski İngiliz" kültürünün son tutulmasını işaret ediyordu. II. James'in generali Tyrconnell kontu Richard Talbot unvanını Tir Connail başkanları O Donnellardan almıştı, ama kökleri Pale'in adları İngilizceleştirilmiş şehirlerinde yatıyordu. Aynı şey, Limerick'i savunan, mülkü Dublin yakınlarındaki Lucan'da bulunan Patrick Sarsfield için de söylenebilir. Cromwell tarzı müsadere Eski İngilizceye ağır bir darbe vurmuş, ancak Restorasyon sonrası kısmi bir toparlanma yaşamışlardı. Ancak, William dönemi müsaderesi III. William

1 *Corporation Act*. Anglikan Kilisesi inançlarını benimsemeyenlerin, parlamento ve meclislere girmelerini yasaklamıştır. (ç.n.)

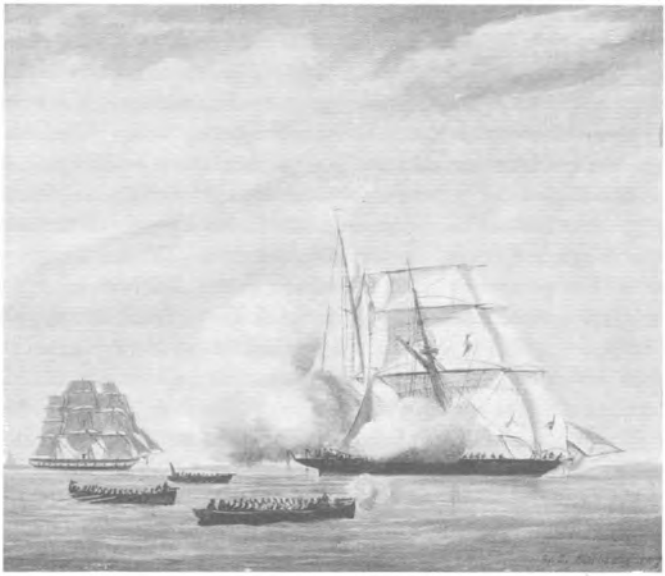

Resim 26 *Köle Gemisi.*
Liverpool kökenli bir köle gemisi, 18. yüzyılda Britanya ekonomisinde köle ticaretinin önemine dair bir hatırlatma niteliğindedir. Kölelerin Batı Afrika'dan Batı Hint Adaları ve Amerikan kolonilerine taşınması Liverpool ve Bristol'ün yükselişine yol açan üç köşeli ticaret modelinde kilit bir unsur oluşturmuştur. Buna karşın, tarihçilerin Britanya tarihinde köle ticaretinin daha geniş sonuçları üzerinde çalışmaya başlamaları, 20. yüzyılın sonlarını bulmuştur.

ve Anne'in egemenliği altında geçen ceza yasaları ile birlikte *öldürücü darbeyi* tatbik etmişti. Bu dönemden itibaren, Katolik eşraf aile üyeleri Fransa ve İspanya ordularında "Vahşi Kaz"[1] olarak kariyer yapmanın yollarını aramıştır. 18. yüzyıl İrlandası'nın baskın kültürü "Protestan" (yani episkopalyan) üstünlüğüne dayalı olacaktı. Dublin, Cork ve Limerick, etrafında yeni elitin büyük evlerinin yakın zaman sonra kümelenmeye başlayacağı Protestan kent merkezleri haline gelecekti. Kuzeydoğuda, İskoçya ile yakından bağlantılı olan Presbiteryenler güçlü bir blok oluşturmuştu. Buna karşın siyasal ve toplumsal yaşamda tam söz sahibi olma hakkından mahrum edildiler. 1790'larda Birleşik İrlandalıların, Birleşik Devletler'in yanı sıra Fransa'nın da etkisi

1 17. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın başına kadar Katolik iktidarın hüküm sürdüğü özellikle Fransa gibi ülkelerde profesyonel askerlik hizmeti veren İrlandalılar. (ç.n.)

altında, cumhuriyetçiliğe doğru ilerleyen bir hareket için pek çok yeni üyeyi kendilerine çektiği yer de işte burasıydı. Katolikler arasında, Gael ve Eski İngiliz kültürleri arasında, 17. yüzyılın ortalarındaki müttefik savaşların sonuçlarından kaynaklanan, sancılı bölünmeler en sonunda, İrlanda siyaseti içinde gönülsüzce de olsa ikincil bir konumu kabul eden ortak bir Katolikliğe yol açmıştır.

Ancak bizim dikkatimiz yalnızca Britanya Adaları ile sınırlı kalamaz. 1688 sonrası dönemde İngiliz imparatorluğunda meydana gelen en dikkat çekici değişikliklerden biri de Amerikan kolonilerinin gelişmesi oldu. On üç anakara kolonisinin nüfusundaki büyüme 1700 yılında yaklaşık 250 binden 1770'ler itibariyle yaklaşık 2 milyon 500 bin civarına ulaşmıştı. Kolonilerle ticaret, Britanya Adaları'nın ekonomilerinin yeni ve önemli bir özelliği haline geldi. Londra'nın refahı büyük ölçüde bunun üzerine inşa edilmişti. 18. yüzyıl boyunca Liverpool ve Bristol'ün yükselişi, köle ticareti de dahil olmak üzere sömürge ticareti ile bağlantılıydı. İrlanda, buna karşın İngiliz ticaret sistemine tam katılımın dışında kalsa da, İrlanda tuzlu sığır ve ketenleri için bir pazar oluşturan Batı Hint Adaları'nın kölelere dayalı toplumları ile gelişen ticaretin keyfini sürdüler. İskoçya'da, Glasgow limanının hızla büyümesi tütün ticareti ile bağlantılı idi.

Ekonomik bakımdan, Amerikan kolonileri İngiliz İmparatorluğu'nun ayrılmaz ve giderek önemli hale gelen bir parçasıydı. Kültürel olarak da, Kilise ve muhalefetin görece dengesini belirlemede görmezden gelinemezlerdi. Muhalefetin çeşitli kültürleri on üç koloni içinde o zamanki İngiltere'den çok daha güçlü şekilde temsil edilmiştir. Yeni İngiltere'de, Püritenlik her ne kadar şimdilerde, 17. yüzyılda kurucu babalarının elinde bulunan formlardan çok daha çeşitli olsa da egemen kültürün temelini oluşturmuştur. 18. yüzyılda kuzey ve güney kolonilerinden çok daha hızla genişleyen Pennsylvania ve New York orta kolonilerinde Ulster'dan gelen İskoç-İrlandalı Presbiteryen göçmenler Anglikan-olmayan unsurları güçlendirmiştir. Kolonilerde, tamamı "Büyük Uyanış" olarak bilinen çeşitli Protestan hareketlerin etkisi, yerleşik dine karşı olanlar arasında hazır bir yanıt bulmuştu. Bir bütün olarak alındığında İngiliz imparatorluğu bu dönemde sömürgelerde muhalefetin yükselişi Kilisesi ve muhalefet kültürlerinin dengesinde bir değişikliğe yol açtı. İngiltere'nin bizzat kendisinde Anglikan yerleşik kültürünün egemenliğine şüphe yoktu, ancak İngiltere dışında muhaliflerin kriz zamanlarında ahlaki destek için batıya, Atlantik'in karşı kıyısına baktıkları oluyordu. Bu açıdan bakıldığında, 1770'lerdeki Amerikan devrimi, Kilisesi ve muhalefet olmak üzere iki kültür arasındaki 17. yüzyıl çatışmasının yenilenmesi biçiminde şekillenmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi, İngiltere 18. yüzyılda farklı dini zeminler nedeniyle derinden bölünmüş bir toplumdu. İçsavaşın yarattığı bölünmeler halen iyileşmekten uzaktı ve II. James'in Katolikliğinin yarattığı korkunun neden olduğu birliğin

ise geçici olduğu görülmüştü. Anne'in saltanatı sırasında muhalefetin kamu hayatındaki rolünü azaltmak üzere Yüksek Kilise'nin çıkarına başarılı girişimlerde bulunulmuştu. Vesileci Uyum Yasası (1711), muhaliflerin dinsel görevlerini yerine getirmek üzere Anglikan usulü dinsel törene yılda bir kez katılarak kanuna harfiyen boyun eğmelerinin önüne geçmeyi amaçlıyordu. Hizipleşme Kanunu hükümlerine göre (1714) muhalifler kendi okulları ve akademilerinden mahrum ediliyordu. Bu iki kanunun Hanoverlilerin ülkeye gelişinden sonra yürürlükten kaldırıldığı gerçeği Kilise ve muhalefet olmak üzere iki kültür arasındaki derin sürtüşmenin gelecek on yıllar boyunca devam edeceği gerçeğini gizleyemez. Londra'ya on kilometre mesafede bulunan Presbiteryen, Bağımsız ve Baptist cemaatten seçilen muhalif vekilleri, muhaliflerin maruz kaldığı farklı türdeki baskılar nedeniyle düzenli olarak rapor ediliyordu. 1743 yılında Anglesey'de asi bir kalabalık tarafından gerçekleştirilen saldırılar onların dikkatini çekmişti; 1748 yılında bir Suffolk köyünde muhaliflerin çocuklarının gömülmesinin reddedilmesi; 1767 yılında paralı yolu kullanan kilise müdavimlerine yol parası mecburiyeti getirilmesi. Belki de bu yüzyılın ilk yarısındaki gerilimleri kontrol altında tutma eğilimindeki ana faktör Papalık sisteminin Talepkâr rolüyle yeniden ortaya çıkma korkusuydu.

Ruhbanlar ve muhalifler arasındaki karşılıklı düşmanlık büyük ölçüde doktriner ve politik farklılıklardan ve yakın geçmişte yapılan düşmanca yorumlardan kaynaklanıyordu. Daha az entelektüel türde kültürel farklılıklar da bunda rol oynamıştı. Baskın Anglikan kültürü muhalif çevrelerde eleştirilecek şekilde, boş vakit etkinliklerine karşı bir tutum geliştirmişti. Yarış, kumar, tiyatroya gitme, kâğıt oynama, dans gibi etkinlikler egemen kültürde genellikle hoş görülüyor ve teşvik ediliyordu. Popüler düzeyde, köy meyhanesi kilisenin seküler bir kopyası gibiydi.

Bir tüketim toplumunun gelişmesi, egemen kültürün gücünün bir göstergesidir. Yorumculardan biri bunun "kilisede" nasıl olduğunu şöyle belirtiyordu:

> Kuzeyde kalabalık bir kentte gürz-taşıyıcı, Bayan Mayoress için yolu açarken kadın da onun ardı sıra o bölgelerde daha önce görülmemiş bir biçimde muazzam daireler çizerek yan yan ilerliyordu. Başka bir kilisede [o] farbalalı önlükleri olan birkaç elbise de görmüştü. . . ancak bunlar ne yazık ki bir kasabalının manşetlere doğru uzayan pembe ve sırma üç sıra şeritleri bulunan ve jüponunun kenarlarına fistolar çekilmiş giysisiyle bir Trolloppee ya da Slammerkin'de ortaya çıkan Londra'dan yeni gelmiş kızı tarafından gölgede bırakılıyordu.

Bu tür bir modanın, muhaliflerin şapellerinde görülmesi pek muhtemel değildir.

Bu Anglikan üstünlüğü karşısında, muhalifler en azından 1760'lara kadar, savunma konumunda kalmışlardı. Muhalif çevrelerde, "at yarışlarına, krikete ve

kart oyunlarına gitmek vb. uygulamaların yapılmaması ve bunlara İncil öğreticileri tarafından hiçbir şekilde izin verilmediği" savunuluyordu. "Keman çalmak, vakit öldürmek ve yararsız şarkılar söylemek" de teşvik edilmiyordu. Ayrıca Noel ve diğer bayramları pagan bayramları olarak gören, 16. yüzyıl reformcusu Robert Browne'un deyişle bunların "Baal'den kalan... pislikler" olduğunu düşünen bazıları da vardı. Bunların yerini doldurmak için, 19. yüzyıla kadar şapel kültürü dışında nadir görülen toplu ilahi söyleme uygulaması geliştirilmişti.

Üniversitelerden dışlanan muhalifler akademiler kurarak kendi kültürel kimliklerini korumaya çalıştı. Bazı din adamlarının bu kurumlara yönelik tutumları Clarendon'un *History* kitabına (ilk kez Anne'in saltanatı sırasında yayımlanmıştır) yapılan atıflarda temsil edilmiştir. "Krallığın farklı yerlerinde sıradışı bir gayretle, hukuka aykırı biçimde kurulan, büyük bağışlarla desteklenen, gençliğin doğrudan monarşik ve piskoposluk hükümetine aykırı biçimde yetiştirildiği bu birkaç ilahiyat fakültesinin ve bir bakıma üniversitenin anlamı ne olabilir?" Bunların ne anlama geldiği aslında yüzyılın daha sonraki bir tarihinde tarih öğrenimiyle ilgili açıklayıcı bir görüşle belirtilmiştir. "Eachard, Hume, Smollett ve diğerleri tarihlerini kralların yararına tiranlığın ilkeleri üzerine yazmışlardır...Wilson, Osborne, Kola, Rapin, Bayan Macaulay, Harris vb. ise halkın yararı için yazmıştır." Daventry Akademisi'nde eğitim gören ve Warrington Akademisi'nde ders veren Joseph Priestley bu konuda şu açıklamayı yapmıştır: "Sizin üniversiteleriniz baraj ve toprak yığınlarıyla korunan ve çevreye karşı saldıran durgun sular iken, bizimkiler kendi doğal seyrini alarak bütün bir ülkeye bereket taşıyan nehirler gibidir."

Ancak, İngiliz toplumunu bu iki kültür açısından analiz etmek, açıkçası konuyu aşırı basitleştirmek olur. Baskın Kilise kültürü içinde bile, Yüksek Kilise ve Aşağı Kilise olmak üzere iki ana gelenek mevcuttur. Bunlardan ikincisi muhaliflere karşı daha sempatiktir. Muhalefet içinde, Presbiteryenler, Bağımsızlar, Baptistler ve Üniteryanlar arasında da belirgin farklılıklar bulunuyordu. Durum, İngiltere Kilisesi içinde Metodizm gibi Protestan bir hareketin yükselişi ile daha da karmaşıklaşmıştır. Metodizm, Kilise içinde misyoner bir hareketti, ancak birçok yönden ilhamını muhalefet dünyasına borçludur. John Wesley takipçilerine şunları buyurmuştur:

> Hiçbir alkollü likörü tatmayın, bir hekim tarafından verilmedikçe hiçbir türde tek dirhem bile almayın... hayatlarınızı tehlikeye atmayın, hayat kurtarmayın, yüzük, küpe gibi lüzumsuz süsler takmayın, bir hekim tarafından reçete edilmedikçe enfiye veya tütün alarak lüzumsuz bir keyfe düşkünlük yapmayın... sadaka verin... çalışkan ve tutumlu olun ya da kendinizi inkâr ederek, her gün haçın yükümlülüğünü üzerinize alın.

Eleştiriler aslında Metodistleri, amacı Kiliseyi içeriden yıkmak olan kriptomuhalifler olarak görüyordu. Kilise çeteleri tarafından Metodistlerin toplantılarına yapılan saldırılar, bu dönemde Kilise ve muhalefet arasındaki kalıcı gerilimlere tanıklık etmektedir.

Yerleşik dinin egemenliği 18. yüzyıl İngilteresi'nde toplumsal değişimin en çarpıcı örneği, sürekli gelişen Londra ile birçok yönden destekleniyordu. Londra zaten 17. yüzyılda bir metropoldü. Ancak, 18. yüzyılda, hâkimiyeti daha da arttı. Daniel Defoe *Tour of England* kitabında Londra pazarının çekim gücünden etkilenmemiş çok az bölge olduğunu kaydediyordu. Londra nüfusu 1700 yılında 350 binden yüzyılın sonunda yaklaşık bir milyona yükselmişti. Bu pazar, aynı zamanda İskoç düzlük bölgelerinin ekonomileri, Galler sınır ilçelerini ve doğu İrlanda ilçelerini de etkilemiştir. Londra aynı zamanda, özellikle de Denizcilik Yasaları şartlarına göre kolonilerden doğrudan Avrupa'ya ihraç edilemeyen "sayılı mallar"dan ikisinin –şeker ve tütün– yeniden ihracatında hızla büyüyen bir merkez haline gelmişti. Ticaretin ardından depolar, rıhtımlar ve ikincil iş kollarının yanı sıra "Şehir" tarafından sağlanan kredi imkânları ve sigorta hizmetlerine duyulan talebi de beraberinde getirmiştir. Daha önce belirtildiği gibi, köle ticareti de Bristol ve Liverpool'un yükselişinde önemli bir rol oynadı.

Halihazırda idari, siyasi ve hukuki bir merkez olan ve şimdi de büyük ölçüde bir ticari antrepo haline gelen Londra ayrıca tüketimin de merkezi durumundaydı. Mağazalar, tiyatrolar, kulüpler, kahve evleri, meyhaneler tüm bunlar eğlence imkânları sunmaktaydı. Muhalefet, ticaret ve finans çevrelerinde fazlaca temsil edilmiş olsa da, bu sık yapılan varsayım meydan dışında hiçbir şekilde karşı konulamaz değildir, ancak şehrin, onun mimarisi ve günbegün faaliyetleri ile temsil edilen geniş tabanlı "Kilise" kültürünün şehirsel uzantısı durumundadır. Metropol bölgesinin çoğuna tonunu veren aristokrasinin St. James sarayının yakınında yeni inşa edilen meydanlardaki kent evleridir. Muhalif Richard Price "ahlaksız bir yiyicilik, içimizdeki kamusal erdemin membalarını zehirleyen yayılımcılığın ve müsrifliğin ayrılmaz bir ortaklığı" biçiminde kınarken aklında muhtemelen bu yaşam tarzı vardı.

I. George ve II. George'un saltanatları süresince (1714-1760), Kilise ve muhalefet arasındaki denge, Sir Robert Walpole ve onun halefi Henry of Pelham'ın, rakiplerinin "yozlaşma" olduğunu söyleyerek kınadığı bir politik "nüfuz" sistemine dayandırılmış liberal parti[1] yönetimleri ile sağlanmıştır. Çeşitli faktörler de

1 *Whig*; 17. ve 18. yüzyıllarda hükümdara karşı parlamentonun üstünlüğünü savunan siyasal parti üyesi. 19. yüzyıl sonlarında İngiliz işçi partisi de bu oluşumdan çıkmıştır. Kalan Whig üyeleri ise günümüzün liberal partisini kurarlar. (ç.n.)

liberallerin bir bütün olarak ülkede bir muhafazakâr[1] çoğunluk oluşma ihtimali karşısındaki uzun vadeli başarısını mümkün kılmıştır. Devlet himayesinde atanan "Aşağı Kilise'nin" Anglikan piskoposluğunun Lortlar Kamarasında hükümete destek vereceğine güveniliyordu (papazların genellikle muhafazakâr partiden olduğu yerel mıntıka düzeyinde ise durum çok daha farklıydı). 1688-1815 arasındaki uzun süren, bazen "İkinci Yüz Yıl Savaşları" olarak da adlandırılan savaş veya savaş korkusu dönemi, savaş zamanı gereksinimlerine bağlı bir himaye sisteminin artmasına yol açmıştır. Ordu ve donanma, devlet himayesi için yararlı bir kaynaktı. Hükümet etkisi Chatham, Gravesend'de Deptford'a ve Greenwich gibi tersane şehirlerine taşınabiliyordu. Liberaller güneybatıda birçok küçük ilçeyi kontrol edebiliyordu. Muhalifler ise kendi bakış açılarından Yüksek Kilise ile ilişkili olası bir muhafazakâr alternatiften çok daha iyi olan bir hükümete hoşgörü gösterebiliyordu. Kuzeybatıda yer alan Cheshire ve Lancashire gibi ilçelerde ve Hertfordshire, Gloucestershire'da ve güneyde muhaliflerin seçmenlerin beşte birini oluşturduğu Essex'te bu destek epey önemli olabilirdi.

1760'larda bu "Denge Çağı" sona erdi. III. George'un 1760 yılında tahta çıkışı, danışmanı Bute'un üçüncü kontu John Stuart'ı çok etkili bir konuma getirdi. 1762 yılında Newcastle dükü görevini bıraktı ve liberal partinin uzun süreli üstünlüğü sona erdi. Değişim eleştirmenler tarafından muhafazakâr-tarz hükümete kayış olarak yorumlandı ve Bute'un politikaları bu gerekçelerle saldırıya uğradı. Hâlâ belirsiz olan nedenlerle, nispeten karanlık bir politikacı olan John Wilkes, Londra ve bazı taşra şehirlerinde genel hoşnutsuzluğun sembolü haline geldi. Wilkes'in *The North Briton*'un 45. sayısında hükümet aleyhine iftira dolu bir haber yayımlaması üzerine tutuklanması, hükümetin karşı karşıya kalacağı tekrar eden meydan okumalara yol açacak bir dizi olayın ilkiydi. 1768'den itibaren dört kez Middlesex parlamenteri olarak seçilmişti ve her seçimi hükümet-kaynaklı bir iptal takip etmişti. 1768 yılında, ilk seçimden sonra, Wilkes destekçilerinin toplantısında birkaç kişi İskoç askerleri tarafından vurulmuştu. Bu olay "St. George Fields Katliamı" olarak bilinmektedir. Radikal propagandaların bir kısmının İskoç-karşıtlığı duygusundan oluşması şaşırtıcı değildir. Nihayet 1774 yılında Wilkes, 1790 yılına kadar kalacağı Middlesex parlamenteri olarak yerini aldı. Bu tarihten sonra, Wilkes yanlısı ajitasyon, Britanya ve Amerika'da siyasi muhalefetle bağlantılı bir sembol haline gelmişti.

1775-83 yılları arasındaki savaşlarla sonuçlanan 1760'ların ve 1770'lerin olayları genellikle "Amerikan devrimi" olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu olayları Kilise ve muhalif kültürler arasındaki içsavaş olarak görmek ve bazı ayrıntı-

1 *Tory*; 18. yüzyılda İngiltere'de Whiglerle birlikte parlamentodaki iki büyük gruptan biridir. Toryler krala ve kiliseye bağlıydı. 19. yüzyılın muhafazakâr partisini temsil etmektedirler. (ç.n.)

larında 1640'ların ilk içsavaşı hatırlamak, eşit ölçüde iyi bir tarihsel anlam yaratmaktadır. Bazı gözlemcilere göre, Amerikalıların tutumu "Oliver'ın zamanındaki Bağımsızların ilkeleri"nin modern bir örneği olarak ortaya çıkmaktadır. 1770'lerde tıpkı 1640'larda olduğu gibi, "Papacılığa Hayır" sloganı devlete vurmak için bir sopa haline gelmişti. Bazıları için, Fransız Kanadası'na hoşgörü getiren 1774 tarihli Quebec Yasası "Amerika'da papacılık ve keyfi iktidar"ın tohumlarını atmak için uygulanan genel bir komplonun parçasıydı. Söylendiği kadarıyla, "Engizisyon Pennsylvania'ya kendi bayrağını dikebilir ve Philadelphia kenti buna karşın Aziz Bartholomew Günü katliamını yaşayabilir"di. İngiltere'de Bay Hudson isimli biri, hükümet yanlısı bir adaya, "Papacılığın hiçbir türüne oy vermeyeceğini ve Boston limanını kapattırmayacağını" söylüyordu. Amerikan ülküsüne daha fazla sempati duyan bir gözlemci ise şu yorumu yapıyordu:

> Amerika'daki bu isyan başarılı olduğu takdirde, en eşitlikçi türdeki cumhuriyetçi ilkelerin bir sonucu olacaktır ve galipler hiç şüphe yok ki, İngiltere'deki huzursuz dostlarının da yardımıyla, deneyimlerin bize öğrettiği gibi bizimki gibi büyük bir krallığa çok iyi şekilde uyacak ve uzun süredir Britanya'nın gururu ve dünyanın gıpta ettiği o mutlu meşruti krallığı devirmeyi amaçlayacaktır.

Yedi Yıl Savaşı sonunda İngiliz hükümeti ve Amerikan kolonileri arasında gelişen çatışma, ekonomik, politik, anayasal birçok farklı nedenlerle ortaya çıktı. Ayrıca Kilise ve muhalefetin rakip kültürleri arasındaki derin uyumsuzluktan kaynaklandığı da düşünülebilir. Ana ülkedeki Resmi Kilise toplumun kumaşına sinen riayet duygusu ile baskın bir kültürün temelini oluşturmuştur. Muhalefet ise, "ilahi seçim" kavramına dayalı daha az hürmetkar gelenekleri, 17. yüzyıldaki yenilgiden beri ikincil bir kültür haline gelmişti. Ancak Kuzey Amerika'nın anakara kolonileri ise, 18. yüzyıl sırasında kültürlerin dengesi muhalefetin lehine değişmişti. New England'da muhaliflik farklı biçimlerde baskın kültürü oluşturuyordu. New York ve Pennsylvania gibi New England ve güney kolonilerinden daha hızlı genişleyen orta eyaletleri geniş ölçekli İskoç-İrlandalı ve Alman Lutherci göçü alarak dengeyi Anglikanlık aleyhine yukarı kaldırmıştır. Bir Episkopalyana göre, "Afrika hiçbir zaman şimdiki kadar, etrafa sürekli kendi temsilcilerini gönderip duran, yeni mezhepleri bulunan Pennsylvania'dan daha fazla yeni canavarlarla dolu olmamıştır." Daha sonraları ise İskoç-İrlandalılar hakkında (biraz da abartılı olarak) "birkaç küçük istisna dışında, bunlar Birleşik İrlandalılar, Farmasonlar ve Cehennemin bu kısmındaki Tanrı-kışkırtan Demokratlardır" denmiştir.

Pennsylvania'da, 1768 yılında, İskoç-İrlandalılar Philadelphia'daki Anglikan-Quaker hâkimiyetine karşı şiddet dolu Paxton Boys hareketini yönetmişlerdir. Ku-

zey Carolina'da, Presbiteryen evliliklerin geçersiz sayılması nedeniyle bir kızgınlık ortaya çıkmış ve durum 1766 yılına kadar da giderilememiştir. "Büyük Uyanış" olarak bilinen dini canlanmanın etkisi aynı zamanda evanjeliklerin saflarının genişlemeye yardımcı oldu. Virginia'da Anglikan eşrafların yarış toplantıları ve diğer "şölensel" vesileler etrafında dönen kültürü kendisini savunma yaparken bulmuştu.

İngiltere imparatorluğundaki kriz, hükümetin kolonilerden Pul Yasası (1765) aracılığıyla para topladığı 1763 yılından 1783 yılında Amerikan bağımsızlığının tanınmasına kadar devam etti. 1777 yılındaki Saratoga'dan 1781'deki Yorktown'a kadar olan bir dizi İngiliz yenilgisi, Yedi Yıl Savaşının sonunda akıl almaz bir neticeye; anakara kolonileri ve "Katolik monarşi" Fransası arasındaki ittifakın elinde anavatan için ezici bir yenilgiye yol açmıştır. İlk kez yaklaşık iki asır önce vücuda gelen transatlantik bir imparatorluktan geriye yalnızca Kanada ve Batı Hint Adaları kalmıştır.

İngiltere ve eski kolonileri arasındaki sürtüşmenin siyasi ve kültürel sonuçları derindi. Amerika Birleşik Devletleri, Anglikan loyalistlerin kuzeye Kanada'ya ya da yeniden İngiltere'ye hareket etmesiyle resmi dini kuruluşlardan yoksun bir toplum haline geldi. Sonuç ise muhalif kültürlere eksiksiz bir hareket alanı tanımak olmuştu. Bağımsızlık Bildirgesi ve yeni devletin Anayasası, Machiavelli ve Harrington'dan kaynaklanan "yurttaş hümanizmi"nin değer ve geleneklerinden büyük ölçüde etkilenen kişiler tarafından tasarlanmıştır. Ancak Reform'un emekleme aşamasındaki Amerika Birleşik Devletleri üzerinde Rönesans ya da Aydınlanma'dan çok daha etkili olduğuna ise şüphe yoktur. "Büyük Uyanış" gelecekteki pek çok şeye rengini verecektir. Jonathan Edwards'ın da yarım yüzyıl kadar önce belirttiği gibi:

> Tanrı'nın Ruhunun bu eserinin, süreç içinde ve çıkışıyla birlikte insanlık âlemini yenileyecek sıra dışı bir uyanış ve harika bir aydınlanma ya da en azından, İncil'de sıklıkla önceden haber verilen Tanrı'nın olağanüstü bir eserinin görkemli bir başlangıcı olması muhtemeldir...Tanrı'nın bu muhteşem eserinin başlangıcının yakın olduğundan başka bir şey düşünmemiz makul değildir. Ve bu eserin Amerika'da başlamasını çok muhtemel kılacak pek çok şey mevcuttur.

Bu, 19. yüzyıl boyunca tekrarlanacak olan ve kusursuz biçimde muhalif kültürden türetilen bir nottur.

Her ne kadar bazı eyaletler (örneğin Massachusetts) resmi kilise anlayışını muhafaza etmiş olsa da, ulusal herhangi bir kilise mevcut değildi. Mezhep, dini örgütün karakteristiği haline gelmişti ve bu da, Tocqueville'in daha sonra *Democracy in America* kitabında analiz ettiği şeyin temelini oluşturuyordu. Amerika Birleşik Devletleri kendi içindeki riayet eksikliği, Kilise ve Devlet içinde resmi, hiyerarşik

bir yapının yokluğu, eşitlikçilik vurgusu içinde muhalif geleneğinden türemiş sınırlar boyunca gelişmiştir. Tarihin Amerikan bakış açısı ile görünümünde, John Milton ve Algernon Sidney yerleşik İngiliz anlayışının yorumlarında inkâr edildikleri bir konumun keyfini sürmektedir. Hume'un "muhafazakâr" *History of England* kitabının eleştirmeni Bayan Catherine Macaulay'ın devrimden sonraki yıllarda George Washington'ı ziyarete gelmesi şaşırtıcı değildir. Ancak, Amerika'da yerleşik bir dini düzenin olmaması anti-entelektüellik ve yüksek kültürün küçümsenmesine de pekâlâ neden olabiliyordu.

Henry James, emekleyen cumhuriyetin önceki yıllarına baktığında, Jonathan Edwards'dan daha az heves duyarak şu yorumda bulunuyordu:

> Hükümdar yok, mahkeme yok, kişisel sadakat yok, aristokrasi yok, kilise yok, ruhbanlar yok, ordu yok, diplomatik hizmet yok, kırsal beyefendiler yok, saraylar yok, kaleler yok, tımarlar yok; ne eski sayfiye evleri, ne papaz evleri, ne sazlık evler ne de sarmaşıklı kalıntılar var; katedraller yok; ne manastırlar ne de küçük Norman kiliseleri var; büyük üniversiteler yok, kamu okulları yok. Oxford yok; ne Eton ne de Harrow var; edebiyat yok, romanlar yok, müzeler yok, resimler yok, siyasi toplum yok, sporcu sınıfı yok; Epsom yok, Ascot yok.

James'in burada güney İngiliz "çekirdek" kültürünün bakış açısını sunduğunu belirtmek önemlidir. Bizzat İngiltere'de de Amerika'daki yenilginin sonucu muhalif kültürün zayıflaması ve yerleşik düzenin savunmacı tutumunun yoğunlaşması olmuştu. 1787 yılında Pitt ve North, "her türlü korumaya sahip olması gereken anayasanın köşe taşlarından oldukları" gerekçesiyle Kurumlar ve Test Yasalarının kaldırılması aleyhinde konuşmuştu. 1790 yılında yürürlükten kaldırılması aleyhinde verilen oylar hiç olmadığı kadar fazlaydı. 1794 yılında Joseph Priesdey, on yıl sonra öleceği Amerika'ya gitti. Amerika Birleşik Devletleri en az devrimci Fransa kadar, köklerini İngiltere'den almış olması muhtemel bir tür "eşitleyici" toplumun uyarısı niteliğini taşıyordu. Amerikan savaşının sonunu takip eden yarım yüzyılda, bir kavram olarak "sınıf" ortaya çıkmıştı ve sınıflar arası çizgilerin katılaşması ve yabancı gözlemcilerin İngiliz toplumunun karakteristiği olduğunu belirttiği riayetteki artışın da yine bu dönemde ortaya çıkması pekâlâ muhtemeldi. Böylelikle Amerika'nın kaybı, Fransız Devrimi'nin neden bir İngiliz eşiti olmadığını açıklamaya yardımcı olabilir.

Büyüklük ve nüfus (yaklaşık 350 bin) açısından İngiliz imparatorluğu içinde Galler'in konumunu, anakaradaki Amerikan kolonilerinden biriyle karşılaştırmak mantıksız değildir. Galler'de, Virginia ve Pennsylvania gibi kolonilerinde olduğu gibi, "yaşamsal dinin" bir "Büyük Uyanış"ı ve muhalefetin zaferi ile sona

eren Kilise ve muhalefet kültürleri arasında bir çatışma söz konusuydu. George Whitefield'in Kalvinist Metodizmi, Amerika'da olduğu gibi Galler'de de çok etkili olmuştu. Galler siyasi bağımsızlık elde etmedi belki, ama muhaliflerin gözünde büyük bedellere karşılık da olsa, riayeti reddetmenin nihai zaferi bir anlamda onlara önemli ölçüde kültürel ve dilsel özerklik vermişti. Riayetin reddi, tıpkı Thomas Jefferson'un nüfusun üçte ikisinin muhaliflerden oluştuğunu söylediği, emekleyen Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi Galler'de de çoğunluğun dini olmuştu. Kalvinist Metodizm Galce konuşan kuzey Galler'de özellikle güçlüydü. Dilin varlığını sürdürmesi belki de yalnızca bu tür popüler bir hareketle ittifak kurulmasıyla olmuştur. Bunun alternatifi ise, tıpkı Cornwall örneğindeki (Cornwall dili 18. yüzyılda ölmüştür) ve yoğun biçimde İngilizleşen Shropshire, Hereford ve Monmouth gibi sınır ülkelerindeki gibi İngiltere içinde soğurulmasıydı.

18. yüzyılın başında tek bir kültür bile Galler'de tam hâkimiyetin keyfini sürememişti. Toprak ağaları tıpkı piskoposlar ve mahalli din adamları gibi Anglikan ve İngilizce-konuşulan sınırlardaki pazar şehirlerinde az sayıda muhalefet bulunuyordu, ancak kırsaldaki Galce-konuşan çoğunluğun kültürü, yöreden yöreye farklılık gösteren geleneksel "bayram" kültürünün bir amalgamı niteliğindeydi. Elitlerin *bard* kültürü, matbaanın gelişi ve İngilizce kullanılmasına dair hükümet baskılarının artışı getiren Birlik (1536-1542) sonrası zarar görmüştür, ancak halk düzeyinde, yerel lehçelere bölünen Gal sözlü kültürü varlığını sürdürmüştü. Yıllık tatiller, bayramlar ve şölenler, kötü ruhları kovmak için tılsımlar ve kutsal kuyuların kullanılması gibi popüler dinin çeşitli ritüellerinin uygulanışı Galler kırsalında tıpkı İrlanda ve İskoç dağlık bölgelerinde olduğu gibi artmıştır.

Yüzyıl boyunca bu durum, büyük ölçüde yerleşik düzen içinde görev yapan ruhbanların gayretleri sayesinde dönüştürülmüştür. Misyoner faaliyet, çoğunlukla da İngiliz ruhbanlarının doğrudan desteğiyle Anglikan Kilisesi'nden geliyordu. 1699 yılında kurulan *The Society for the Propagation of Christian Knowledge*[1] hedeflerinden biri olarak Galler'i belirledi ve çoğu güney Galler'de bulunan İngilizce-konuşulan çok sayıda hayrat okulunun açılmasına mali destek verdi. Yine de, gerçek dönüm noktası Llandowror'da bir Anglikan rahip olan Griffiths Jones'un dikkatini Galce konuşan bölgelere çevirmesiyle geldi. Jones, Galler'de uygun gördüğü yerlerde, tarım yılının sessiz ayları boyunca kırsal emekçilere İncil okumayı öğreten seyyah (yani gezici) öğretmenler kullanarak bir İncil eğitim sistemi oluşturmuştur. Bu okullardan yüzlercesi Galler kırsalı dünyasına, Eski ve Yeni Ahit'e ve Ortak Dua Kitabı'na dayalı ilkel bir okuryazarlık biçimini sokmuştur. Aynı zamanda, 1730'lardan itibaren, sömürge Amerika'daki "Büyük Uyanış" ile karşılaştırıla-

1 Hıristiyan Bilgisini Yayma Derneği. (ç.n.)

bilir bir evanjelik hareket de Resmi Kilise içinde "Metodist" toplumların oluşmasına yol açmıştır. Hareketin lideri Howell Harris'in görüşleri, tıpkı New England'da George Whitefield ve Jonathan Edwards'ınkiler gibi güçlü biçimde Kalvinist idi. Gal Metodizmi böylelikle John Wesley'nin Arminiyanizmi takip eden İngiliz Metodiszmininkinden farklı bir renk almıştır.

Evangelistlerin karizmatik yeteneklerine çok daha fazlası atfedilebilir, ancak Galler kırsalının mentalitesinin dönüştürmedeki uzun vadeli başarılarını açıklamak için daha fazlası gereklidir. Toplumsal açıdan Metodistler kırsal toplumun bazı kurumlarını kendi amaçlarına adapte etmeyi başarmış görünmektedir. Metodist toplumlar, resmi bir mahalli yapının beceremeyeceği şekilde dağınık, kırsal bir ortamın zorluklarının üstesinden gelmeyi başarmıştır. Evangelistler 1810-11 yıllarında belirgin bir kırılma yaşanana kadar Resmi Kilise yapısı içinde kaldılar, ancak bundan çok daha önce de Metodist kurumlar mahalli yapının gerçek anlamda bir parçası değildi. Din adamlarının düşmanlığı karşısında, Metodistler genellikle nihai ihlal sonrası muhalif şapeller haline gelen kendi şapellerini inşa etmek zorunda kaldılar.

18. yüzyıl boyunca Galler Kilisesi'ndeki gerginlikler en az Kilise ve Eski Muhalif organlar arasındakiler kadar sancılı olmuştu. Kilise insanları Metodistlerin şu iddialarından şikâyet ediyordu; "Başka kimse değil yalnızca kendileri seçilmişti ve okuryazar kişileri kendi nifaklarına dahil olmaları için korkutmak üzere de diğerlerini lanetliyorlardı. Babaları ve dedelerinin cehennemde olduğuna onları temin ediyor ve Metodist olmayacak kişilerin yüzlerinde lanetlenmenin belirgin izlerini görebiliyorlardı." Diğerlerinin itiraz ettiği nokta ise şuydu; "Zayıf insanların duygularına yabancılaşmış gezici vaizler halen Resmi Kilise'den uzak... [savundukları ise] en mükemmel liturjimizin ölü bir yasa, şeytanlar tarafından oluşturulan Katolik bir çöp yığını olduğu." Daha ortodoks ruhbanlara göreyse Metodistler kendileri için iktidarı ele geçirmeye eğilimli kripto-muhalifler gibi görünüyordu. Ancak, riayetin reddi geldiğinde, ağır darbeyi alan Resmi Kilise olmuştu. Galler'in hem kuzey hem de güneyinde, kuzeyde Kalvinist Metodistlere, güneyde ise Eski muhalefetin, özellikle de Bağımsızlar ve Baptistlerin şapellerine önceliği teslim ederek azınlığın Kilisesi haline gelmişti. Metodistlerin kaybı ise, sanayileşme sayesinde, Galler'in İngiltere imparatorluğu içinde daha önce hiç olmadığı kadar önemli hale gelmesi gibi etkili sonuçların başlıca nedeniydi.

Kalvinist Metodizmin dili Galce olmasına rağmen, hareketin değer ve tutumları İngiltere ve Amerika'daki diğer Protestan hareketlerine benziyordu. Aslında onların Sabbataryanizminde[1] ve seküler eğlencelerden hoşlanmamalarında belirgin biçimde Galler'e özgü olan çok az şey vardı. Böylelikle, bu dönemde Gal dilinin

1 Cumartesi veya pazar gününü kutsal kabul eden hareket. (ç.n.)

önemi için her türlü müsamaha gösterildiğinde bile, Galler'in fark edilmeden İngilizleştiği gerçeği değişmeden kalmıştı. Bir İngiliz imparatorluğu bağlamında, Galler pek çok yönden, her türlü standardını metropolden alan bir altkültürdü. Bazılarına göre, Galce olan şeylere ilgiyi canlandırmaya çabalayan Gal Romantik hareketine yol açan da bu hoşnutsuz gerçeğe karşı tepkiydi. Kendileri de Galler'in daha geniş bir politik bağlama katılımının sembolü olan Londra merkezli Galliler bu akıma en büyük desteği veriyordu. Cymmrodorion cemiyeti (hâlâ varlığını sürdürmektedir) 1751 yılında kurulmuştu. Cemiyetin en aktif kişisi genellikle kendi yarattığı bard ismi "Iolo Morganwg" ile bilinen Edward Williams idi. "Iolo" 16. yüzyılın ortalarından beri görülmeyen *eisteddfoddau*'yu canlandırmıştı. İlk toplantı Londra'da Primrose Hill'de yapıldı –ki bu da hareketin desteğini sürgünlerin etnik coşkusundan aldığının bir göstergesiydi. Galli olma duygusunu muhafaza etme ihtiyacının en şiddetli olarak göründüğü yer Londra'ydı, oysa Galler'de yerel kimlikler hâlâ her şeyden önemli durumdaydı. Bizzat Edward Williams bile İngilizce konuşulan bir geçmişten gelmişti ve Glamorgan'a dönmeden önce İngiltere'de çok zaman geçirmişti. "Iolo" ve hemşerileri daha önceki "İngiliz" geçmişin karmaşıklığını göz ardı eden yeni bir Galler geçmişi yaratmıştı. Bunu yaparken de İskoç Düzlük bölgelerinde ve İrlanda'da Galler'inkine benzer bir kültürel uyanış oluşmasını sağlıyorlardı.

18. yüzyıl sonlarında, her biri daha geniş bir imparatorluk kapsamında faaliyet gösteren birkaç Gal altkültürü ayırt ediliyordu. Bunlardan ilki, ellerinde yerel yönetimin kontrolü ile birlikte parlamenter politikayı da tutan episkopalyan eşrafların yönetici elitinin kültürüydü. Resmi Kilise içerisinde, eşrafların desteğiyle bir canlanma gerçekleşmiş, daha sonra Oxford Hareketi'nin ritüel anlayışından bolca ilham almıştı. Yine de, genel olarak, baskın olan iki tür muhalefet biçimi mevcuttu. Ticarileşmiş (sanayisi az olsa da), İngilizleşmiş ve kozmopolit güney Galler ile yoğun biçimde Galce-konuşan, kırsal kuzey arasında büyük bir ayrım yapılabilirdi. Güneyde Anglikanlık, kökleri içsavaş dönemine dek uzanan ve aralarında politik reform taleplerinin anında tepki bulduğu geniş yelpazedeki muhalif mezheplerle çekişiyordu. Kuzeyde ise, hâlâ o tarihte bile Resmi Kilise'nin içinde bulunan, köklerini de kırsal nüfustan alan Kalvinist Metodizm vardı. Her ne kadar ikisi de "Galli" olsa bile kuzey ve güneyin, özünde iki farklı altkültür olduğunu söylemek çok da aşırı olmayacaktır.

Richard Price ve Iolo Morganwg bu kozmopolit güneyden geliyordu. Hem ikisi de o günün radikal siyasetiyle, özellikle Amerikan ve Fransız devrimlerinin gündeme getirdiği konularla, yoğun biçimde ilgileniyordu. Farmasonlar olarak her ikisi de Aydınlanma'nın fikirlerine sempati besliyordu. Benzer radikalizm bir par-

ça da olsa, daha kuzeyde de mevcuttu ancak ama genel olarak muhalif amaçlara sempati duyan Bristol etkisine maruz kalan güneydi. Kırsal kuzey Galler, aksine, geleneksel unsurların Metodistlerin faaliyetlerine rağmen hâlâ güçlü olduğu daha yerelleşmiş bir kültürdü. İki bölge arasındaki zıtlık, 18. yüzyılın sonunda, güney Galler'de sanayileşmenin başlamasından itibaren daha da artmıştır.

18. yüzyılda Galler'de gerçekleşen değişimler Britanya Adaları'nın diğer toplumları üzerinde küçük bir etki yapmıştır. Ancak, Gallilerin Liberal partinin kaderine dahil olduğu 19. yüzyılda Galler'in daha geniş bir İngiliz siyasetinde bir faktör olarak yükselişi, yalnızca 18. yüzyıl arka planı ile birlikte açıklanabilir.

İrlanda'da, Reform'un biçimlendirici dönemi nüfusun üç farklı kültüre bölünmesi ile sona ermiştir: doğu İrlandalı episkopalyanlar; Ulsterli Presbiteryenler ve dört bölgenin tamamında görülebilen Katolik çoğunluk. Katolikler arasında reformlar Karşı-Reform çok da ilerlemeden başlamıştı. "Uyanış" gibi popüler geçiş ayinlerinin varlığını sürdürmesi batıda, özellikle geleneksel davranışların halen var olduğunu göstermektedir. Aktif zulüm zamanlarında, "patron" (yerel azizler festivali) gibi gayriresmi dini toplantılar dini kimliğin muhafaza edilebileceği birkaç vesileden biri durumundaydı.

Sayı bakımından muhtemelen aralarında en düşüğü episkopalyanlar olsa da, yerel ve ulusal düzeyde en üst düzey politik gücün keyfini sürüyorlardı, çünkü toprak sahiplerinin çoğu Resmi Kilise'ye bağlıydı. Presbiteryenler toplumsal bakımdan Antrim ve Down'da baskındı, ancak herhangi başka bir yerde iyi temsil edilmiyorlardı. Büyük ölçüde liderlikten yoksun bulunan Katolikler aralarında en az nüfuza sahip olanlardı. Bu toplulukların her biri kendine yeten bir dünya oluşturmuştur. Presbiteryenler Covenant ve ruhban-dışı hamilik gibi meselelerin 18. yüzyılda büyük oranda baş gösterdiği İskoçya ile yakın bağlar kurmuştu. İskoçya'daki ideolojik bölünmeler kaçınılmaz olarak Ulster'daki Presbiteryenliğin çeşitli dallarını etkilemişti. Episkopalyanlar ise aksine, Jonathan Swift'in hayatından da anlaşılacağı gibi İngiltere'de olup biten şeylerle yakından ilgiliydi. Yine de, Protestan (episkopalyanlar) üstünlüğü kendine özgü bir görüntüye sahip bir toplum haline gelmesini sağlamıştı. Örneğin, 17. yüzyıl boyunca üniversite yöneticilerini Oxford ve Cambridge'den alan Dublin'deki Trinity College 18. yüzyılda kendi saflarından kişileri atamıştır. Üçüncü olarak, liderleri her ne kadar anavatanlarında beklentilerden mahrum olsa da, kıtada askeri, dinsel veya ticari bir kariyer peşinde koşan Katolik bir çoğunluk da vardı. İrlandaca-konuşan çoğu Katoliğin bakış açısının, büyük ölçüde yerellikleriyle sınırlandırılmış olduğunu söylemek yanlış olmaz. 1702 yılında Corklu bir derebeyi sahibi tarafından yazılmış mektup durumu şöyle anlatıyor:

> Uygulama, kendine ait hiçbir şeyi bulunmayan bazı İrlanda beyefendilerine büyük miktarlarda toprak vermekti; böylelikle o takipçilerini getirecek ve onların iki katı kira ödemelerini sağlayacak, kendisi ise bir fazlalık olarak boş boş oturacaktır. Ayrıca, tüm bunlar onun korumasına bağlı olduğundan, herhangi bir rahatsızlık ortaya çıktığında, takipçileri onun gaydasının peşinden gidecekti.

Artık, İngilizce-konuşan elitin hâkimiyet kurduğu bir devlette, İrlanda dili konuşan toplum kendine dönmüştü. Köken olarak ezici biçimde İngiliz olan derebeyleri, İrlandalı kiracılarıyla, ister bir "komisyoncu" isterse bir rahip olsun bir "broker" aracılığıyla antlaşmalar yapmaktan hayli mutluydu.

Prensip olarak, İrlanda'da iktidarın kültürel dengesinin değişmesi için çok az neden vardı. Aslında, Katolikleri siyasi nüfuz uygulamanın dışına iten ayrıntılı ceza yasaları sistemi bu tür değişimlerin olmamasını temin etmek için tasarlanmıştı. Katolik aristokratların kalıntıları arasında Resmi Kilise'ye doğru istikrarlı bir sürüklenme mevcuttu. Presbiteryenler arasındaysa, Kuzey Amerika'ya göç etmek emniyet vanası gibi hareket etmiş olmak görünüyordu. İrlandalı Katolikler, İskoçya'da 1715 ve 1745'te Stuart taraftarlığının ayaklanmaları sırasında sakin kalmış olsa da Profesör Brendan O Buachalla tarafından yapılan yakın tarihli araştırmalar İrlanda Jakobitliğinin, yüzyılın ilk yarısında düşünüldüğünden daha güçlü olduğunu göstermiştir. Genç Talepkâr'ın İskoçya'daki topraklarında 1745 yılında bulunan maiyetin İrlandalıları da kapsadığını görmek artık tuhaf görünmemektedir.

Ancak 18. yüzyılın ortalarından itibaren değişimin belirtileri görünmeye başlamıştır. Culloden'daki yenilgi Stuart restorasyonunun umudunu zayıflattı ve 1770'lerin sonu itibariyle Katolik piskoposları III. George'a sadakat yemini etti. Ekonomik refah da bu duruma yardımcı oldu. İrlanda, tıpkı İskoçya ve Galler gibi, İngiltere ve kolonilerinin büyüyen pazarlarının yarattığı tehdide tepki gösteriyordu: Sonuç ise ülkenin doğusunda, ihtisaslaşmış üç ekonomik bölge oluşturmaktı; Ulster'in ilçelerinde Bann'ın doğusunda keten üretimi, Leinster'ın ilçelerinde buğday üretimi ve Munster'in ilçelerinde "süt ürünleri" ve sığır üretimi. Ekonomik faaliyetlerin artışı, tereyağında bir ihracat pazarı merkezi haline gelen Cork City gibi pazar şehirlerinin ve daha büyük merkezlerin gelişmesine de yansımıştı. Bir zamanlar askeri üs olan Limerick, daha büyük bir tedarik merkezi haline gelmişti. Ballinasloe da iç kesimlerdeki büyük birkaç koyun pazarından biriydi. Leinster'da Dublin bu yıllarda kayda değer bir gelişimin zevkini çıkarıyordu. Ulster'de Belfast 1756 yılında Lagan denizyolunun açılmasının ardından keten endüstrisi pazarı için başlıca satış yeri haline geldi.

Bu değişikliklerin başlıca yararlanıcısı, 18. yüzyılın ikinci yarısındaki mimarinin de ortaya koyduğu gibi, egemen derebeyi sınıf idi. Egemenliğin sembolü (yaygın

söylenişiyle "Büyük Ev") olan muhteşem binalar yeni elde edilen refah temelinde, gelişen limanların ulaşılabileceği yerlere inşa ediliyordu. Ulster'de derebeyleri kendi malikânelerinde keten üreticilerinin gelişimini teşvikini desteklemek konusunda inisiyatif alıyorlardı. Downshire markisi bu tür bir girişimin sonucunda krallığın en zengin adamlarından biri haline geldi. Leinster'da, derebeylerinin güvenliği, iç kesimleri pazara açmanın bir aracı olarak Büyük Kanal ve Kraliyet Kanalı'nın inşası ile sergilenmişti.

Derebeylerinin asıl büyük zaferiyse, Lort North hükümetinin onlara daha büyük ölçüde siyasi özerklik vermeye zorladıkları 1782'de gelmiştir. Amerikan Savaşı sırasında Gönüllüler, Fransız işgali tehdidini karşılamak için ayaklanmış ve büyük ölçüde derebeylerinin liderliğinde egemen güçlerin elinde etkili bir silah olduklarını göstermiştir. Siyasi reformlar bir kol mesafesi uzaklıkta tutuluyordu. 1782 sonrası İrlanda parlamentosuna "Grattan'ın parlamentosu" denebilir, ancak burada liberal Grattan'ın değil üstünlüklerini zayıflatacak herhangi bir değişikliğe direnç gösteren dokuz canlı rakiplerinin hâkimiyeti söz konusuydu.

Ekonomik canlanmadan yararlanan tek sınıf derebeyleri değildi. Munster ve Leinster'da, çoğu Katolik olan "nüfuzlu çiftçiler"den oluşma kırsal bir orta sınıf meydana gelmişti. Bu gelişmede, İrlandalı tarım toplumu, pazara tepki olarak küçük çiftçilerin yerini büyük kiracı çiftçiler ve işçilere dayalı bir sistemin getirildiği İngiliz modelini takip ediyordu. Aynı zamanda onlarla karşılaştırılabilir çoğu Katolik, bir kentli orta sınıfın da yükselişi söz konusuydu. Bu topluluklar, bazı bölgelerde büyük ölçüde ölü olsa da, hâlâ kanun kitabında yer alan ceza yasalarının kaldırılması için dikkatli ve yavaş biçimde baskılara başlamıştı. Hükümet üzerinde baskı kurmak için bir lobi oluşturmak üzere 1772 yılında Katolik Komitesi kuruldu. Bunun bir sonucu olarak, Amerikan savaşı döneminde bazı önemli ekonomik mağduriyetler telafi edildi. Makam edinme, oy kullanma ve Avam Kamarasında oturma ile ilgili cezai yasaklar hâlâ varlığını korumuştur, ancak yüzyılın sonuna gelinmeden önce büyük bir siyasi mesele haline gelmişlerdir.

Ulster'de, Presbiteryen tüccar, çiftçi ve esnaflar aynı zamanda İngiliz ve sömürge pazarının genişlemesinden de yarar sağlamıştır. Hem Belfast hem de Londonderry zengin ve büyüyen limanlardı. Özellikle Belfast, Ulster keten sanayinin çoğu için bir satış yeri olarak Dublin'in yerini aldı. Presbiteryenler, Katoliklerle aynı yasal sakıncalar alanından mustarip değildi. Yine de, yerel makam sahiplerinin Anglikan ayinini uygulamasını gerektiren 1704 tarihli Test Yasası'nın yürürlüğe girmesinin bir sonucu olarak siyasal yaşam içinde bütünsel biçimde rol alamıyorlardı. Yerel düzeyde, Presbiteryenler kilit kararların derebeyleri ya da temsilcilerinin hâkimiyet kurduğu temsil dışı büyük jüriler tarafından alındığını görüyordu. Ulusal düzeyde, parlamenter adaylarının seçimine sıklıkla, Presbiteryenlerin dışarı-

da tutulduğu, kapalı kentsel kurumlar tarafından karar veriliyordu. Her ne kadar bu hoşa gitmeyen yasa 1782 yılında yürürlükten kaldırılmış olsa da birçok mağduriyet varlığını sürdürmüştü.

Birçok çiftçi, pazarın genişlemesinden yararlanmıştır. Ancak, tıpkı İngiltere'de olduğu gibi, ekonomik değişimin güvensizlik ve aşağı doğru bir toplumsal hareketlilik beklentisi getirdiği kişiler de vardı. Leinster ve Munster'in bazı bölgelerinde yeni-tarz tarımın hızla genişlemesi küçük çiftçiler için mevcut arazileri azaltmış ve bunlardan çoğunu işçiye dönüştürmüştür. Tarımda yaşanan huzursuzluk, özellikle Golden Vale'in zengin tarımsal topraklarının bir sonucuydu. 1760'lardaki bu "Whiteboys"[1] hareketini 1780'lerdeki benzer bir "Rightboys"[2] hareketi izledi. Bu iki hareket arasında ayrım yapmak mümkün olsa da, ikisinin de pazarın baskılarına tepki olduğu açıktır. Örneğin, "Rightboys", ucuz işçilik, kira artışı ve boş çiftliklerin satışı için duyuru yapılması uygulamasından şikâyet ediyor, böylece de yerli olmayan halkın onları kullanılabilir hale gelmesini sağlamaya çabalıyordu.

En çok etkilenen bölgeler de piyasa ekonomisinin en fazla ilerlediği yerlerdi. Çiftçiliğin geçim kaynağı olarak yapıldığı Connacht bundan etkilenmemişti. Buna karşın, çiftçilerin piyasa baskılarına maruz kaldığı kuzeydeyse, üyelerini Presbiteryen küçük çiftçilerden alan "Oakboys" ve "Steelboys" tarafından 1770'ler ve 1780'lerde benzer olaylar patlak vermişti. Burada kiralardaki artış, ondalık vergisinin ödenmesi ve yakıt olarak tezek kullanımının artan maliyeti en önemli şikâyetlerdi.

Kırsal şiddet, özellikle de ondalık vergisinin ödenmesinin bir mesele haline geldiği yerlerde mezhepsel bir biçim alıyordu. Ancak mezhepsel şiddetin patlak verdiği başlıca yerse ilk sanayileşmenin başlangıcından etkilenen bölgeydi. Burası, keten sanayindeki büyümenin Ulster'in o zamana dek piyasadan etkilenmeyen bazı bölgelerinde Keady ve Newtown Hamilton gibi yeni sanayi şehirlerinin kurulmasına yol açtığı Armagh Kontluğu idi. 1780'lerde episkopalyan "Peep O Day Boys" ve Katolik "Savunucular" toplulukları arasındaki çatışmanın neden ortaya çıktığı hâlâ açık değildir. Belki de her biri diğerini davetsiz misafir ve yaşam standartları için birer tehdit olarak görüyordu. Büyük ölçüde Katolik olan kırsal nüfus, yeni köyleri bir tehlike olarak görmüş de olabilir. Nedenleri her ne olursa olsun, mezhepsel şiddet bu yeni sanayileşmiş bölgelerde 1780'lerin bir özelliğiydi. Reform karşıtlığı, ancak bu kez "modern" bir ortamda geri dönmüştü.

1 *Whiteboys*, bir tarımsal protesto hareketidir. Böyle adlandırılmasının nedeni günlük kıyafetler üzerine giyilen beyaz tişörtlerdir. (ç.n.)

2 *Rightboys* ise adını, protestoya katılanların efsanevi lideri "Captain Right"tan alır. O da tarımsal bir protesto hareketidir. (ç.n.)

Egemenlerin yüzleşmesi gereken 1790'lardaki en ciddi kriz, politik değişim için baskı yapmakta başarısız olduktan sonra 1798 yılında ayaklanan Birleşik İrlandalılar'dan gelmişti. Derebeylerinin şansına, isyancılar başarısız olmuştu. Ancak isyan 1760'lardan itibaren gerçekleşen ülke çapında patlak veren kırsal protestolardan çok daha yaygın şekilde kendini göstermişti. Kuzeyde, Antrim ve Down'dan gelen Presbiteryen çiftçiler ya da bunların bir kısmı 1798 yılında "dışlanmış"tı (yani isyana katılmıştı). Dublin'in güneyinde Wicklow, Wexford ve Carlow'da küçük çiftçiler de isyan çıkardı. Ancak İrlanda'nın büyük çoğunluğu, özellikle de küçük bir Fransız kuvvetinin 1798 yılında yerleştiği batı bunlara dahil olmamıştı.

Tom Paine'in *Rights of Man* kitabı (Wolfe Tone bunu "Belfast Kuran"ı olarak adlandırır) doğu kıyısındaki şehirlerde elden ele dolaşıyordu, ancak mezhepsel düşmanlığın evrensel kardeşlik ideallerinden daha güçlü olduğu ortaya çıkmıştı. Armagh Kontluğunda, mezhep çatışması zaten 1780'lerde patlak vermişti. Fransız Devrimi ve Birleşik İrlandalıların yükselişinden sonra ise daha da şiddetli hale geldi. 1795 yılında, Diamond'da (Armagh Kontluğu) Katolik ve Protestanlar arasında şiddetli bir çatışma sonrasında, derebeyleri, kendilerini Orange Tarikatı olarak bilinen bir "Kilise ve Kral" örgütlenmesinin en üstüne yerleştirdiler. Kuzeyin epey koyu episkopalyan olan mülklerinde, Protestan derebeyleri ve kiracıların "Papacılığa Hayır" bayrağı altında birleşmeleri mümkün olmuştu. Tüm derebeyleri bu seyri izlemiştir. Gosford'un Whig kontu kayda değer bir istisnadır, ancak daha muhafazakâr derebeyleri arasındaki genel eğilim buydu.

Katoliklerin çoğunlukta olduğu Ulster'in güneyindeki kontluklarda, durum farklıydı. Buradaki Protestan varlığı derebeylerinin bir "kolonileştirme" politikasına giriştiğine dair bir belirti olarak görülüyordu. Louth Kontluğunda, İrlanda Avam Kamarasının eski sözcüsü John Foster, Protestan kiracılar aleni biçimde ilan vermişti. Wicklow'da, Newtown Mount Kennedy gibi köyler geniş ölçüde Katolik kırsalı olan bir yerde yeni kurulan Protestan merkezleriydi. Böylece güney kuzeyin görüntüsünün tersi bir görüntüye sahip oluyordu.

Armagh'da bir Protestan şöyle bir açıklama yapıyordu; "Bayım, ben papacılardan en az kurbağadan tiksindiğim kadar tiksinirim ve komşularımın hiçbiri onların kökünü kazıma işinden benden daha ileri gitmemiştir." Cavan'da, bir grup Katolik Savunucular niyetlerinin, "bulabildikleri her İskoçyalı ya da Presbiteryeni yok etmek" olduğunu söylüyorlardı. Yine de en kötü aşırılıklar 1798 yılında Wexfordda görülmüştü. Yaklaşık yüz kadar Protestan, Wexford kasabasında idam edilmişti ve birçoğuda New Ross yakınlarındaki Scullabogue'da, bir ahırda diri diri yakılmıştı. 1798'nin gölgesi hem Scullabogue'un hatırlandığı kuzeyde ve milisler

tarafından yapılan karşı-zulümlerin halkın bilincine kazındığı güneyde 19. yüzyıl İrlanda tarihinin üzerinde düşüyordu.

1798 isyanı, Pitt'in İngiltere ile İrlanda'nın birleşmesinin, egemenlerin muhalefetine karşın politik bir gereklilik olduğu sonucuna varmasına yol açtı. İrlanda parlamentosuna yapılan iki yıllık baskının sonucu İrlanda'nın Avam Kamarasında temsil edilmesinin (100 üye) yanı sıra Lortlar Kamarası için 25 temsilci üyenin seçilmesini sağlayan 1800 tarihli Birlik Yasası oldu. Yasa, İrlanda Katolik parlamenterlerini meclise almak gibi ek bir tedbir sayesinde Katolik desteğinin alınmasını amaçlıyordu ancak III. George anayasanın temel unsurlarından biri olarak gördüğü şeye yol vermeyi reddetti. Bu nedenle, bir süre için Birlik Yasası'nın bütüncül etkileri gizli tutulmuştu. İrlanda'nın üç kültüründen sadece biri, Anglo-İrlanda episkopalyan çıkarı Westminster'da temsil ediliyordu. İrlandalı Katolik piskoposlar tedbire destek verdi, ancak karşılığında hiçbir ödül alamadı. İrlanda'da, en azından o an için, egemenler galip gelmişti.

İskoçya'da, Muhteşem Devrimi izleyen yıllarda, üç farklı kültür vardı: Düzlük bölgenin çoğunda ve Campbell etkisi altındaki dağlık bölgelerde görülen Presbiteryenlik; doğu kıyısı ile Tay'ın kuzeyinde Episkopalyanlık; birkaç dağınık alanda, özellikle de adaların MacDonald kontrolü altındaki kısımlarında Katoliklik. Katoliklik, "Papalık"ın büyümesi ile birlikte Presbiteryen endişelerine karşın en az önemli olanıydı. İskoçya'daki asıl mücadele, her biri geçmişin kendi yorumuna sahip olan Presbiteryenlik ve episkopalyanlık kültürleri arasında yatıyordu. İçsavaş sırasında kralcı olan episkopalyanlar, idamından sonra dağıtılan vücudunun parçaları yeniden toplanan ve Restorasyon döneminde uygun bir törenle gömülen Montrose'nun hatırasını akıllarına getirmişlerdi (ancak Montrose efsanesi onun Covenant geçmişi nedeniyle karışıktı). Yakın tarihin Presbiteryen versiyonu ise, en ateşli üyelerinin zulüm gördüğü, Restorasyon dönemi sonrası "Öldürme Zamanı"nı öne çıkarıyordu. 1715 isyanı sırasında, Jacobit komutanlar kime sempati duyduklarını bilmedikleri yabancılardan, ister toplanma evine (Episkopal) isterse kiliseye (Presbiteryen) gidiyor olsunlar, savaş hatlarının nasıl çizildiğine dair açık göstergeler istiyordu.

Muhteşem Devrim, Presbiteryen egemenliği ile episkopalyan egemenliğin yer değiştirmesini sağlamıştı. 1690 yılında galipler ruhban-dışı kişilerin himayesini[1] ortadan kaldırmış ve papazların temsilini Presbiteryen kurulunun ve papaz mıntıkasının varisinin (baş toprak sahibi) ellerine bırakmıştı. Papaz ve ihtiyarlardan oluşan Kirk Oturumu, özel ve kamu ahlakına Presbiteryen görüşlerin icrası için seçilen organ olmuştu. İngiliz hükümetinin desteğiyle birlikte, yeni kurulan Kilise otoritesini

1 *Lay patronage*. Örneğin Kralın (kiliseden olmayan birinin) Katolik kilisesine başkanlık yapması. (ç.n.)

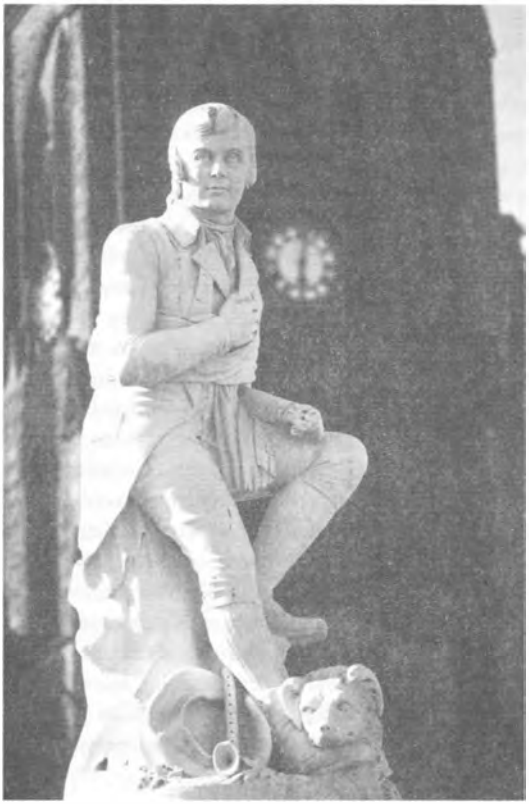

Resim 27 *Robert Burns (1759-1796) Heykeli.*
Robert Burns şiiri resmi İskoç kültürünün Püritenliğine karşı güçlü bir karşı patlama sağlamıştır. Burns, günümüzde yıllık Burns Gecesi yemeklerinde de yenilenen popüler bir demokratik geleneğin sembolü olmuştur. Burns, Ulster İskoçları arasında da popülerdi.

Forth'un güneyinde uygulamayı başarmıştı. Güneybatıda, Glasgow, Ayrshire ve Galloway'da Covenantçılar hâkimdi. Edinburgh'da ise bir zamanlar Rye Hanedanı Suikastı'na katıldığı şüphesiyle işkence gören William Carstares, Episkopalyan III. William'ın sözcüsü olmuştu. Epey güçlü Presbiteryen bölgelerdeki Episkopalyan din adamları, düşman çeteler tarafından "sıkıştırılıyor" ve mıntıkalarını terk etme-

ye zorlanıyordu. Diğerleri ise ahlaksızlıkla suçlanıyor ve Genel Meclis tarafından oluşturulan özel komitelerle kovulmaları sağlanıyordu. İskoçya'da Muhteşem Devrim, Britanya Adaları'ndaki herhangi başka bir yerde olduğundan daha fazla, bir rejimi değiştirecek ve bir başka rejim kuracak kadar devrimci bir karaktere sahipti.

Forth'un kuzeyinde büyük toprak sahipleri ve doğu kıyısı eşrafı arasında hikâye daha da karmaşıktı. Burada Glasgow ve Edinburgh gibi büyük şehirlerin eşdeğerleri yoktu. Kendi mülklerinde güvende olan ve eşit derecede köklü akraba ya da patronların desteğini de alan Episkopalyan toprak sahipleri Genel Meclis'in baskılarına dinebiliyorlardı. St. Andrews ve Aberdeen üniversiteleri Episkopalyanları temizlediler, ancak öyleyken bile 1749 yılında kuzeydoğudaki Episkopalyan okulları hakkında şöyle deniyordu; "O tarihten itibaren büsbütün gözle görülür ahlaka sahip bölgelerden gelen Genç Seçkinlerin büyük bölümü zehirleniyordu. Çünkü genç beyefendiler mülklerine geldiklerinde topraklarında çabucak sadakat-yeminsiz toplanma evleri dikiliyordu: Ve neredeyse tamamı 1745'te İsyan Ordusu'nun birer subayı haline geliyordu.' Presbiteryen papazlar eşrafların, 1712 tarihli Himaye Kanunu ile dindışı himayenin geri dönmesinden sonra, Anne'in Tory-egemen son yılları sırasında ilerleme kaydetmeyi zor görüyordu. Bir bütün olarak İskoçya'da yerleşik düzenin gerçek gücü Forth-Clyde hattının güneyindeki alanla sınırlandırılmıştı. İngiliz hükümetinin desteği olmadan, Presbiteryen davası pekâlâ tehlikeye girebilirdi ve bunun farkında olmaları da Presbiteryenler arasında 1707 Birlik Yasası'na güçlü bir bağlılık oluşmasını sağlamıştı.

Presbiteryenler arasında, spektrumun bir ucunda seküler dünyaya duydukları güvensizlikle Cameronculardan, diğer ucunda ise Ilımlılara kadar çok çeşitli bir fikir alanı mevcuttu. Morton'un Kilise Oturumları, 1715 yılında dansın şiddetli biçimde kınanması ile güçlü bir gerginliğin doğuşunun temsili olarak alınabilir:

> Düğün yemeklerinde ve özellikle de genç erkeklerle kadınların tiksindirici biçimde uluorta karışık halde icra ettikleri danslarda işlenen büyük istismar göz önüne alındığında, bunların ışık ülkesinde uygulanmaması gerekmektedir ve yalnızca gereksiz oluşuyla değil, şehvani oluşuyla, şehvete giriş niteliğinde oluşu ve erkek ve kadınların, şeytanın günahkârlık ve dinsizlik ruhu tarafından öfkelendirildiği görülen bu gevşek ve dejenere çağda günahkârlığa kışkırtmasıyla da daha önceki bir Presbiteryen meclisi tarafından da kınanmıştır.

Zulüm dönemi tarihçilerinden Robert Woodrow, 1725'te "kötülüğün yeni bir yüksekliğe ulaştığından" yakınıyordu. Onun itirazına göre, "tüm alçak, dinsiz ve müstehcen kitap ve oyunların, tıpkı Londra'da basıldığı gibi, Allen Ramsay tarafından kaleme alınıyor ve genç delikanlılara, yüksek sınıfın hizmetçi kızlarına ve

beyefendilere düşük paralara ödünç veriliyordu." David Hume'un arkadaşı, tarihçi William Robertson gibi isimler tarafından temsil edilen Ilımlılar ise seküler kültürün günaha sokmasına dair bakış açısı daha yansızdı ve İskoç Aydınlanması'nın, en azından çoğunun, ortaya çıktığı yer de Presbiteryen spektrumunun bu ucuydu.

İki kültür arasındaki ilk açık çatışma 1714 yılında Hanoverci I. George'un tahta çıkışından sonra geldi. 1715'te Episkopalyanlar, bağımsızları kendi taraflarına çekmek üzere Birlik Yasası'nın yarattığı yaygın hoşnutsuzluğa güvenerek VIII. James adına bir isyan başlattılar. Bir yıl boyunca, İskoçya'nın ve belki de Britanya Adaları'nın geleceği, en az geçen yüzyılın "sorunları" sırasında olduğu kadar askıda kalmıştı. Ancak sonuçta, her ne kadar iki kültür arasındaki uçurum her zamanki kadar geniş kalmış olsa da, Presbiteryen rejimi varlığını sürdürmüştü.

1745 isyanı, her ne kadar '15'teki isyandan daha romantik bir efsanede ünlenmiş olsa da, hükümete için daha az tehdit oluşturmuştu. Genç Talepkâr sadece dağlık bölge klanlarından bir azınlığın ve hoşnutsuz Episkopalyan eşrafların bir kolunun desteğini alabilmişti. İsyan girişimi kuzey İngiltere'de bir sorun yaratma vesilesi olarak büyük ölçüde Fransa'dan gelmiş görünüyordu. Büyük toprak zenginleri ve eşrafın, kötü-tasarlanmış bir girişim olarak gördükleri bu olaylardan uzak kaldı. MacDonald'ın şeflerinden biri eve gitmesi için Charles'ı zorladı. Charles'ın Episkopalyanlardan aldığı destek ne kadar sınırlı olursa olsun, isyanın sonuçlarından biri onlar ve Presbiteryen arasındaki sürtüşmeyi arttırmak oldu. Yetkisiz din adamlarından alınan cezalar 1746 yılında ve sonra yine 1748 yılında arttırılmıştı. Dörtten fazla kişiye vaaz vererek yasayı çiğnerken yakalanan din adamları ilk suç için altı ay hapis cezası alıyor ve ikincisindeyse ömür boyu sürgün ediliyordu. Toplantı evleri ya talan ediliyor ya da yakılıyordu. Bu cezaların kaldırılması 1792 yılını, yani Charles ölümünden dört yıl sonrasını bulmuştu.

Presbiteryen ve Episkopalyan kültürler arasındaki gerilimler Sir Walter Scott'un hayatında (1771-1832) gayet iyi örneklenmiştir. Scott'un geçmişinde Episkopalyanlar vardı, ancak o katı bir Presbiteryen baba tarafından yetiştirilmişti. Scott babasının ev halkına üç öğüt vaaz ederek Şabat günlerini geçirdiğini ve sonunda onların dinleyip dinlemediğini anlamak için de izleyicilerine nasıl çapraz sorgulama yaptığını hatırlıyordu. Aileden biri Pazar çorbasını "güzel" diyerek methetmeye kalktığında ise Scott'ın babası onun tabağına bir bardak soğuk su dökerek, "Evet, çok güzel," diyordu. Scott bu yetiştirilme biçimine karşı tepkiliydi. Bir Episkopalyan ile evlendi ve çocukları Episkopalyan papazlar tarafından vaftiz edildi. *Waverley* ve *Old Mortality* romanları Scott'un, İskoçya yakın tarihini nasıl iki kültür arasında bir çatışma olarak gördüğüne işaret etmektedir.

1746 yılındaki Culloden savaşı Boyne Savaşı'nın İskoç eşdeğeriydi. Zafer Presbiteryenlere, Resmi Kilise içinde "Ilımlı" ve "Halkçı" taraflar arasında açık

bölünmelerin ortaya çıkmasını mümkün kılan koşulları yaratarak kendi gelecekleri ile ilgili yeni bir güven vermişti. Bir İskoç parlamentosunun yokluğunda Genel Meclis günün konular üzerine tartışmalar için fırsat sağlıyordu. Temelde, Ilımlılar özellikle Amerikan savaşları sırasında, hükümet politikalarını desteklemeye bel bağlayabilirdi. Kirk'te hükümet himayesinin rolüne daha eleştirel yaklaşan Halkçı taraf, Amerikalıları destekliyordu. Farklı bir konuda, 1778 yılında Katolik Özgürleştirme Yasası'nın geçişinde, taraflar farklı tarafları tutmuş Ilımlılar resmi hoşgörü politikasından yana olmuştur. Yerleşik düzenin dışında kendi içlerinde ve Kilise ve devlet arasındaki doğru ilişki ile ilgili olarak bölünen çok sayıda ayrı mezhep yatıyordu.

Resmi kilisenin güveni de asrın ortasındaki ekonomik canlanma ile takviye edildi. Birliğin başlangıç etkisi hayal kırıklığı olmuştu. Gerçekleşen ekonomik değişiklikler, küçük bir ölçekteydi. Güneybatıda, Glasgowlu tüccarlar her ne kadar Edinburgh İskoçya'nın en büyük şehri olarak kalsa da Amerikan kolonileri ile ticareti geliştirmenin avantajlarından faydalandı. Dağlık bölgelerde, ilk önce Kintyre'de ve daha sonra 1737'de mülklerinin geri kalanında, Argyll dükü, "müstecirler" (*"tacksman"*: İrlandalı "komisyoncu"nun İskoç karşılığı) aracılığıyla dolaylı bağlantının sağlandığı sistem yerine, nakit kiralama sistemini başlattı. Ama İskoçya'da, tıpkı İrlanda'da olduğu gibi, büyüyen İngiliz ve koloni pazarının uyarıcı etkisine çeşitli bölgeler tarafından yanıt verilmesi yüzyılın ortalarını bulmuştur.

Ekonomik değişimin belirtileri 18. yüzyılın ikinci yarısında çok daha fazlalaşmıştır. Clyde, kolonilerle birlikte ticaret merkezi olarak büyüdü. Glasgow'da Virginia Street (1753) ve Jamaika Street'in (1761) inşası sömürgeci bir geleceğe karşı artan inancın bir kanıtıydı. Edinburgh'da, North loch'un suyunun çekilmesinden ve 1767'de North Bridge'in yapımından sonra, Britanya bağına adanan uzun cadde listeleriyle New Town'un inşası başlamıştır.

Değişim kırsal dünyaya gelmekte yavaş davranıyordu, ancak burada daha geniş bir İngiliz pazarı tarafından sunulan fırsatlara direnmek zordu. Düzlük bölgelerdeki daha iyi toprakların çoğu 18. yüzyılın ikinci yarısında ticari üretim uğruna kapatılmıştı. Toprağın ortaklaşa paylaşımı ile eski tarz *runrig*[1] (İrlandalı *rundale*'in eşdeğeri), gün geçtikçe yerini kiracı çiftçi ve işçili İngiliz modeli bireysel çiftliklere bırakıyordu. Çiftçiler için bu refah anlamına geliyordu. İşçiler içinse baraka benzeri *bothy*ler onlara hiçbir cazip taraf sunmuyordu. Bu sınırlar içinde "ıslah", önce zengin toprakları bulunan güneydoğunun Lothianlarında ilerleme kaydetmiştir. Kuzeydoğuda değişimin hızı daha yavaştı. Aberdeen'de yeni standartlara uygun herhangi bir ölçekte yolların inşa edilmesine başlanması 1790'ları bulmuştur. Bü-

1 Arazi paylaşımında kullanılan eski bir sistem. Toprağın birbirine bitişik olmayacak şekilde farklı kiracılar tarafından kullanıma açılma yöntemlerinden biri. (ç.n.)

tün bölgelerde derebeyleri İngiliz modelinde planlanmış köyleri kendi mülklerindeki ekonomik gelişimi uyaran bir araç olarak görmeye başlamıştı, buna karşın pek çok durumda deneyimler tatmin edici olmaktan uzaktı. Gifford ve Ormiston gibi planlanmış köyler, İskoç ekonomi tarihinin, "İngiliz hayranlığı"nın İskoç derebeylerini en az Fransızlar kadar etkilediği bu evrenin bir hatırlatıcısı olarak varlığını sürdürmektedir. (İrlanda'da yine bu dönemde, planlı köyler ortaya çıkmaya başlamıştır.)

Düzlük bölgedeki değişiklikler ise çarpıcı olmakta uzaktı. En çarpıcı değişimler dağlık bölgede 1746'da Culloden'de klanların yenilgisinden sonra meydana gelmişti. Geleneksel kıyafet yasaklandı ve şefler tarafından keyfi sürülen yasal güçlerin kaynağı durumundaki veraset usulü yargılama hakkı parlamentodan çıkan bir yasa ile 1747'de yürürlükten kaldırılmıştır. Şeflerin mülkleri, geleneksel toprak-kiralama yerine nakit kiralamayı getirmekte vakit kaybetmeyen düzlük bölge insanlarının ellerine teslim edildi. Bir ölçüde bu değişiklikler, parça parça gerçekleşiyordu. '45 isyan başlı başına değişim sürecini durduran bir girişim olarak görülebilir ancak 1746 yılında Culloden'deki ezici yenilgi dağlık bölgeleri savunmasız bırakmıştı. Planlı köyler, bazen de terhis edilmiş askerler için yarı-koloni biçiminde yerleşim yerleri sağlamak amacıyla dağlık bölgelerde görülmeye başlıyordu. 1773 yılında, Dr. Johnson, Boswell ile birlikte dağlık bölgeleri ziyaret ederken, çürümekte olan bir kültür gördüğünün farkındaydı.

18. yüzyılın ortasının, bir dönemin sonunu işaret ettiği düşünülebilir. İki yüzyıl önce iki kültür arasında, dağlık ve düzlük bölgeler arasında bir denge söz konusuydu. Reformun uzun vadeli etkileri, İngiltere ile bağlantı ve Ulster'in kolonileştirilmesi düzlük bölgeler lehine bu dengenin bozulmasına yol açmıştır (o dönemlerde piskoposluk meselesi yüzünden bölünmüştü). Kilt ve tartan 19. yüzyılda geri döndüğünde Romantik hareketin bir parçası gibi olmuştu. Düzlük bölge insanları daha bir yüzyıl önce kaçtıkları klanlarla özdeşleştirmek için adeta yarışa girmiştir. "Ossian" kültü (İrlanda efsanesinde Oisin Fionn MacCumhail'in oğluydu) karışıklığa daha da fazlasını ekledi. James Macpherson uzun süredir kayıp olan, İrlanda muadillerinden daha eski İskoç elyazmalarını bulduğunu iddia etti ve her ne kadar Dr. Johnson diğerleriyle birlikte onu sahtekâr olarak kınasa da, Ossian efsanesi sıra dışı bir büyülenme yaratmaya devam etti. Bu şekilde dağlık bölge kültürü düzlük bölgelerde, başlı başına dağlık bölgelerde toplumsal gerçeklik yitip gittiğinden çok sonra bile şekil değiştirmiş olarak varlığını sürdürmüştür.

18. yüzyılın önemli bir kısmında İskoçya'nın Britanya Adaları bağlamındaki önemi, "Papacı" kralın umudunu diri tutmak için "Jacobitizm" kisvesi altında Episkopalyan hoşnutsuzluğunun art arda gelen hükümetler tarafından kullanılması anlamında politikti. 17. yüzyıl boyunca İrlanda Katolikliği öcü rolünü oynamıştı.

Resim 28 *Birleşik İrlandalılar, 1798.*
Henry Joy McCracken (1767-1798), Birleşik İrlandalıların liderlerinden biriydi. Antrim savaşında yer almış ve daha sonra idam edilmiştir. "Henry Joy", Ulster Presbiteryenleri ve özgür düşüncelilerin 1798 isyanı ile sonuçlanan İrlanda genelindeki önce reform ve daha sonra ayaklanma gibi daha geniş ölçekli hareketlerdeki rolünü sembolize eder. Birleşik İrlandalılar terimi Katoliklik ve Protestanlıktaki tüm dini inançları benzer şekilde birbirine bağlamayı amaçlamıştır. "1798" İrlanda tarihi üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır.

Sonraki yüzyılda Londra'daki Whig bakanlığı Episkopalyanlara benzer bir rol biçmişti. 1714 sonrası uzun Whig egemenliği, büyük ölçüde Whiglerin "Jacobit kartını" oynama biçimlerine dayanıyordu. 1716 yılında parlamentonun ömrünü üçten yedi yıla uzatan Yediyıl Yasası'nın geçmesi Jacobitizm korkusu sayesinde mümkün

kılınmıştı. İskoçya 17. yüzyılda İngiliz tarihinin seyrini etkiledi. Bunu eşit şekilde, daha az çarpıcı da olsa, 18. yüzyılda da yapmıştı.

Sir Lewis Namier'in etkisiyle, 18. yüzyıl tarihçileri, İngiltere tarihini sığ biçimde İngiliz terimleriyle görmeye özellikle eğilimli olmuşlardır. Burada benimsenen yaklaşım doğru olsa bile, bu yine de kendi kendini yenen bir işlemdir. İngiltere, Reform döneminde alınan kararların bir sonucu olarak bir imparatorluğun, ana ülkenin olduğu kadar birbirleriyle de etkileşen çeşitli kültürlerin merkezi haline gelmiştir. İngiliz yerleşik kültürünün daha öncekinden daha güçlü olduğuna şüphe yoktur, ancak "çevre"nin kültürleri, özellikle de İskoçya ve sömürge Amerika'nın kültürleri, bizzat İngiltere'de olayların seyrini etkilemiştir. İrlanda daha soyut kalmıştır, ancak burada bile, daha önce de gördüğümüz gibi, İskoçlular-İrlandalılar 1776 hikâyesinin parçalarını oluşturmuştur. İngiltere'de Swift, Burke, Goldsmith ve Sheridan isimleri metropolün kültüründe Anglo-İrlanda unsurlarının göz ardı edilemeyeceğini göstermektedir. Ayrıca "İrlanda Sorunu" 19. yüzyılda ulaştığı boyutları karşılamıyor olsa bile, 1796-1800 kriz yıllarında İrlanda'daki huzursuzluk Pitt'in yönetimi için büyük bir endişe nesnesi haline gelmişti. Pitt, İrlanda'yı daha güvenli hale getirmek için İrlandalı Katoliklere imtiyazlar vererek Protestan görüşünü yabancılaştırma riskine girmeye gönüllüydü. 1798 İrlanda isyanı da Büyük Britanya ve İrlanda arasında bir Birlik Yasası'nı mümkün kılmıştı. Bu, 19. ve 20. yüzyıllarda Britanya Adaları tarihi için derin etkiler bırakan bir kararnameydi.

18. yüzyılda İngiliz İmparatorluğu'nun tarihinin büyük bölümü üzerine Aydınlanma'dan ziyade Reform'un gölgesi düşmektedir. İmparatorluğu oluşturan çeşitli kültürlerin bakış açısını anlamak için anahtarı sağlayan 18. yüzyılın kendisinden ziyade bir önceki yüzyıldaki olaylardır. İngiltere'de I. Charles'ın idamı, İrlanda'da 1641 katliamı, İskoçya'da Montrose ve Claverhouse, koloni Amerikası'nda Hampden ve Sidney'in anısı halen canlı meselelerdi. 1688 tarihli Muhteşem Devrim ise belli geçmişlere anlam veren sayısız olaylardan yalnızca biriydi.

EK

Bu kitap ilk yayımlandığından bu yana bilimsel çalışmalar, bizim şimdilerde "Britanya" imparatorluğu diyebileceğimiz şeyle, 1707'den beri Birlik Yasası'nın İskoçların imparatorluk yayılmasının fırsatlarından yararlanmasını sağladığı bir politik gerçeklikle ilgileniyor görünmektedir. John Brewer'ın *The Sinews of Power* (1989) eserinin üzerine inşa edilen, Britanya Devleti için emperyal boyutun önemine vurgu yapan ve Namier okulunun sığ Anglo-merkezci yaklaşımının eksikliklerini dolaylı biçimde anlatarak belirten *An Imperial State at War: Britain from 1689-1815* (Sto-

ne, ed., 1994) ilk bahsedilecek eserdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, imparatorluğun bu yeni ilgisi aynı zamanda Bristol ve Liverpool gibi limanların gelişiminde köle ticaretinin rolü üzerine farkındalık uyandırmıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi, David Ellis *The Rise of African Slavery in the Americas* (Cambridge, 2000) kitabında İngiltere'nin insanların bu son derece kârlı ticareti geliştirmesinde nasıl öncü bir rol üstlendiğini göstermiştir. Tarihçiler her zaman için köle ticaretinin farkındaydı, ama bunun bir araştırma odağı olması yalnızca son yıllarda gerçekleşmiştir. Profesör N. A. M. Rodger'ın eksiksiz çalışması *The Command of the Ocean: A Naval History of Britain, 1649-1815* (Londra, 2004) temel okumalardan biridir.

Ancak, pek çok yönden, 18. yüzyıl ile ilgili en etkili tarih çalışması Profesör Linda Colley'ın yakın zamanla eseri *Britons: Forging the Nation 1707-1837* olmuştur. Bu kitapta yazar 1707 yılında Anglo-İskoç Birliği kararının geçmesinden sonra başlayan dönemin büyük ölçüde yaygın Protestanlık, Britanya'nın baş düşmanı ve rakibi Fransa'ya karşı derin bir nefret ve Britanya hükümdarına karşı gelişen bir saygıya dayalı yeni bir İngiliz kimliğinin oluşturulmasına tanıklık etmiştir. I. James (VI) 1603 yılında Taçlar Birliği'nin yeni ismiyle onun Büyük Britanya Krallığı'nda yaygın bir Britanya kimliğine yol açacağını ummuştu ancak İngiliz siyasi muhalefeti karşısında bu gerçekleşmedi. 1707 yılında ise, hükümet Fransız işgali korkusuyla Anglo-İskoç Birliğini kurmaya önayak olmuştu ve vakti geldiğinde 1714 yılında, Hanover hükümdarları Katolik Stuartlara karşı ortak bir Protestanlığı simgeler hale gelmişti.

Colley'nin kitabının ana teması olan Britanya kimliğinin bu yeni anlamı, 1760' dan sonra George Street, Hanover Street, ve Charlotte Meydanı ile Edinburgh'un "Yeni Şehri"nin inşasında en çarpıcı biçimde simgelendi. "Britanyalılık" Colley ifadesiyle "yukarıdan aşağı" himaye edilen ve desteklenen, "resmen inşa edilen" bir kimlikti (s. 145) ama aynı zamanda bir halk desteğini de gerektiriyordu. Onun görüşüne göre kilit dönem 1783 sonrası oldu.

> Amerikan savaşından sonraki yarım yüzyılda, Büyük Britanya'da monarşiye bağlılığı, askeri ve donanma başarılarının değerini ve erdemli, muktedir ve gerçek bir Britanya eliti tarafından kurulacak güçlü, istikrarlı bir hükümet arzusunu vurgulayan şuurlu ve resmi olarak inşa edilmiş bir vatanseverlik ortaya çıkacaktı. (L. Colley, *Britons: Forging the Nations 1707-1837*, Yale, 1992, s. 145)

Colley burada "vatanseverlik" terimini kullanır. Diğer herhangi bir yerde ise "Britanya milliyetçiliği olarak adlandırılması gereken şeyin evrimi" ve Büyük Britanya'nın yaratılmasını da "icat edilmiş" ulus olarak niteler (s. 5). Colley aslında milliyetçilik üzerine bir vaka çalışması sunar ve bence özgünlüğü büyük oranda bu noktada yatar. Colley'nin "Britanya"sı özel bir vaka değildir. Gerçekte, kendi-

sinin de yorumladığı gibi, onun yaklaşımı Eugene Weber'in Fransız milliyetçiliği ile ilgili *Peasants into Frenchmen* (Stanford, 1976) çalışmasına benzer, ancak Weber "modernleşme"nin etkisinin demiryolu ya da kitlesel eğitim biçiminde ele alırken, Colley'nin vurgusu din ve *xenophobia*ya[1] varan ulusal düşmanlık üzerinedir. Ayrıca 1870'ten itibaren baskın olan Fransız ulusal kimliğinin Britanya milliyetçiliğindeki etno-dinsel unsurun aksine sivil ve seküler olduğu da ilave edilmelidir.

Britonların etkileri üzerine eleştirel bir tartışma bu "ek" bölümünün kapsamı dışında yatmaktadır. Ancak iki noktaya değinmek mümkün. İlki, ulusal birliğin oluşturulmasına vurgu yaparak Colley, 1790'lar ve daha sonraki on yılların "tepki" dönemi olarak yorumlayan standart yaklaşımda görülen şeyi yeniden yorumlamaya davet etmesidir. Bu anlamda, Colley bu dönemin Edward Thompson tarafından, *The Making of the English Working Class* (Londra, 1967) kitabında sunulan versiyonuna meydan okuyan bir Tory versiyonunu sunmaktadır. Colley sınıf çatışmasının rolünü fazla önemsemez ve dine karşı Thompson'ınkinden daha pozitif bir görüşe sahiptir, ancak bu dönemin karmaşıklıklarının hakkını yememek adına her iki tarihçiyi de birbiriyle bağlantılı şekilde, birbirini dışlayan hipotezler olarak değil de çelişen noktalarını test ederek okumalıyız.

İkinci noktamız Colley'nin, Büyük Britanya ve İrlanda'dan Birleşik Krallığı yaratan 1801 tarihli Birlik Yasası'na karşı tutumunu ile ilgilidir. Benim görüşüme göre, 1707 yılından bu yana varlığını sürdüren bu durumun Britanya (yani Anglo-İskoç) Devleti üzerindeki bütünsel etkisi konusunda okuyucularını bilgilendirmekte başarısız olmuştur. 1821 yılında İrlanda'nın nüfusu 6,8 milyona ulaşmışken, Galler'in 0,7 milyon, İskoçya'nın 2 milyon ve İngiltere'nin ise 11,2 milyondur (Bkz. L. Stone, ed., *An Imperial State at War,* 1994, s. 73). Böylece İrlanda ile birleşmenin Birleşik Krallık için, özellikle de sakinlerinden 4 milyonunun Katolik olduğu düşünüldüğünde büyük anlamı vardı. Britanya devletinin siyasi kimliği "yurttaşlık" olduğundan, yeni üyelerin asimile edilmesi sorunu halen önem taşıyordu. Ancak, Colley'nin de gösterdiği gibi, baskın ulusal kimlik Protestandı. Katolik Serbestisi 1793 yılında İrlanda'da reddedilmişti ve hâlâ kısmen III. George'un taç giyme yemininin, "Protestan Anayasası"nı desteklemesini gerektirdiği inancının bir sonucu olarak 1801 yılında da reddediliyordu. Sanki dini durumun değişmeyeceği konusu üzerine vurgu yapmak ister gibi, İrlanda Protestan Kilisesi, ondalık vergilerini toplamaya dair, anayasaya dayanan yasal hakkı ile birlikte resmi kilise olarak kalmıştır. Gerçekte 1801'den sonra iktidar Protestan Egemenliğine terk edilmiştir.

Colley'nin "Briton"ları ya da bunlardan bazıları 1796 sonrası Ulster'deki Birleşik İrlandalılar'ın bastırılması işiyle fazlasıyla meşgul olmuştur. Gal ve İskoç

1 Yabancı düşmanlığı. (ç.n.)

"*fencible*"ları (yani savunma üzerine yetiştirilen askerler) "Ulster zulmü" olarak bilinen 1797 tarihli kanlı seferde rol almıştır (Ian MacBride, *Scripture Politics*, Oxford, 1998, s. 183). Bir generalin gözünde, Ulster asma, yarım-asma ya da katrana bulamayı da içeren uygun araçlarla dize getirilmesi gereken İngiltere'nin Vendeesi gibi yani asi bir bölgeydi. 1798 yılı İrlanda'ya tüm şiddetiyle Fransız Devrimi'ni getirmişti. Leinster ve Connaught'un yanı sıra Ulster artık bütünüyle, içsavaşa varan bir kargaşayla uğraşıyordu. Bunu tıpkı, Profesör Colley'nin yaptığı gibi bakışını Britanya ile sınırlayarak görmezden gelmek, yürürlükteki Britanya milliyetçiliğine dair aydınlatıcı bir vaka çalışması sağlayan bir dönemi hesaba katmamak anlamına gelir. Böylece "Ulster'e nisanda [1797] varan bir *fencible* alayı Ancient Britons, özellikle korku ve nefret uyandırmıştı" (MacBride, *Scripture Politics*, 1998, s. 183). Bir gözlemcinin sonradan hatırladığına göre, "onun 'kilise militanları' olarak adlandırdığı resmi kilisenin din adamları, bu politikanın en ateşli savunucuları arasındaydı" (a.g.e., s. 184). 1801 yılındaki siyasi birleşmede Büyük Britanya'ya katılan "İrlanda", devrim ve karşı-devrimlerle geçen on yıl sonunda ortaya çıkan İskoçya ve Galler'den çok farklı bir yakın tarihe sahip bir toplumdu. 19. yüzyılın İrlanda sorununu anlamak bunun biraz farkında olmayı gerektirir.

Son olarak, Britanya milliyetçiliğinin gücünün önemine işaret eden Profesör Colley, "Radikal Britanya" diyebileceğimiz şeyin varlığını görmezden gelmemiz konusunda bizi kışkırtır. Radikal görüşün Amerika'nın kaybından sonra zayıfladığı ve 1793 yılında Fransa ile patlak veren savaştan sonra ise çok daha fazla zayıfladığı doğrudur. Yine de, buna karşın yine de Jeremy Bentham ve felsefi radikalizmden, Peterloo'dan, Shelley'nin "yaşlı, deli, kederli ve ölmekte olan Kral"a ("England in 1819" başlıklı sonesinden) ve Olağanüstü Kara Kitap'a yaptığı göndermelerden bahsedilmesini bekleyebilirdik. Daniel O Connell, Katolik serbestisine kısa bir referanstan ve kadın haklarına destek olduğuna dair bir nottan çok daha fazlasını hak ediyor (Colley, *Britons*, s 279-80). Ancak tüm bu yorumları böyle hayati bir not ile sonlandırmak da haksızlık olacaktır. *Britons* pek çok değerli özelliği arasında bireysel sanat eserlerinin tarihsel etkileri üzerine bilgilendirici yorumlar sağlayan olağanüstü zengin ve özgün bir kitap. Her şeyden öte, okuyucalarının genellikle reddedilen bir olgunun farkına varmasını sağlıyor; Britanya milliyetçiliğinin.

Geriye 1989'dan beri görülmeye başlayan ve bizim "Britanya Adaları" modelimizle ilgili İskoç ve İrlanda tarihi hakkında önemli çalışmalardan söz etmek kaldı. Colin Kidd, *Subverting Scotland's Past* (Cambridge, 1993) kitabında erken Kelt dönemine dek izlerini sürdüğü İskoç kimliğinin baskın türünün, İskoç Aydınlanması sırasında bunun yerine İskoçların dağlı[1] imajının geçmesiyle nasıl sarsıldı-

1 Highlander. (ç.n.)

ğını gösterir. Kidd, hepsi de İskoç kimliğinin yeni anlamının yaratılması üzerinde önemli etkilere sahip olan Fr Innes (yerleşik efsaneyi ilk yıkan kişidir), William Robertson, Sir James Macpherson ve Sir Walter Scott hakkında aydınlatıcı yazılar kaleme almıştır. Sonraki kitabı *British Identities before Nationalism: Ethnicity and Nationhood in the Atlantic World 1600-1800* (Cambridge, 1999) bir bütün olarak Britanya Adaları'ndaki etnik kimlikleri, inançsal bağlılıklar göz önüne alındığında bunların ikincil öneme sahip olduklarını kanıtlama amacıyla tartışmaya açar. Bu iki eser kayda değer bir bilimsel başarı elde etmiştir. Clare O'Halloran'ın *Golden Ages and Barbarous Nations: Ahtiquarian Debate and Cultural Politics in Ireland., c. 1750-1800* (Cork, 2004) İrlanda ve İskoçya arasında karşılaştırmalar ortaya koyan paralel bir çalışmadır. O'Halloran kitabının ilgisinin bir kısmı, 18. yüzyıl ortaları ve sonlarında İrlanda'da kapsayıcı bir sivil kimlik arayışını tanımlamasında yatmaktadır.

Ayrıca 18. yüzyıla dair İrlanda tarihçiliğinde olağanüstü bir çiçeklenme söz konusudur. S. J. Connolly, (*The Making of Modern Irish History: Revisionism and the Revisionist Controversy*, D. George Boyce ve Alan O'Day editörlüğünde, Londra, 1996) kitabında yer alan yazısında aydınlatıcı bir bakış sağlar. Connolly, İrlanda'nın ne ölçüde bir koloniden ziyade eski bir rejim olarak görülmesi gerektiği şimdilerde tartışma konusudur. Brendan O Buachalla da, İrlanda Jacobitizminin şimdiye kadar sanıldığından çok daha güçlü olduğunu göstererek Britanya Adaları tarihçileri için yeni sorunları gündeme getirmiştir (Bkz. *Irish Reviezo* 12, 1992). Onun eseri *Irish Opinion and the American Revolution 1760-1783* (Cambridge, 2002) ile Vincent Morley ve Eamonn O Ciardha, *Ireland and the Jacobite Cause 1685-1766* (Dublin, 2002) ile Eamonn O Ciardha tarafından takip edilmiştir. 1798 İsyanı'nın yüzüncü yıldönümü Kevin Whelan'ın *The Tree of Liberty* (Cork, 1996) ve diğer eserleri ve Tom Dunne'ın büyüleyici çalışması *Rebellions: Memoir, Memory and 1798* (Dublin, 2004) kitaplarında takip edilebilecek canlı tartışmalar doğurmuştur. Ian Macbride'ın *Scripture Politics: Ulster Presbyterians and Irish Radicalism in the Late Eighteenth Century* (Oxford, 1998) eseri de bir bütün olarak İrlanda için temel okumalar arasındadır. *Eighteenth Century Ireland* dergisi de tıpkı Jim Smyth'in genel araştırması, *The Making of the United Kingdom 1600-1800: Religion and Identity in Britain and Ireland* (London, 2001) gibi güncel tartışmalar için paha biçilemez bir kılavuzluk sağlar.

9

Britanya Eritme Potası

19. ve 20. yüzyıl boyunca Britanya Adaları içindeki kültürlerin dengesi bir kez daha radikal biçimde değişmiştir. İngiltere'de genellikle bir portmanto kavram olan "Sanayi Devrimi" başlığı altında sınıflandırılmış sosyal, demografik ve ekonomik değişiklikler "kuzey"deki –ki bu terim iç kesimlerin batısının yanı sıra Trent'in kuzeyindeki endüstri bölgelerini kapsayacak şekilde kullanılır– yeni şehirli kültürün yaratılmasına yol açmıştır. "Kuzey" bu anlamda Birmingham, Liverpool, Manchester, Sheffield, Leeds ve Newcastle gibi büyük şehirleri, Lancashire ve Yorkshire gibi fabrika şehirlerini ve kuzey Nottinghamshire'ın ilçeleri içerisindeki maden köylerinden oluşmaktadır. Tarihçiler kuzey sanki "iç kesimler"den farklıymış gibi davranma eğilimindedir. Oysa aslında bizlerin "iç kesimler"e kuzeyin bir altkültürü olarak bakmamız için iyi bir neden varmış gibi görünmektedir. Bu açıdan bakıldığında, iç kesimler, Merseyside, Manchester ve onun hinterlandı, West Riding, Tyneside ve Teesside tüm bunlar boğucu biçimde endüstrileşmiş "kuzey" kültürünün içindeki altkültürleri oluşturmuştur. (Bu genel kuzey modeli içinde bir istisna, kalay ve bakır madenciliği yapılan Cornwall'dur.)

"Kuzey"in yeni ekonomi açısından önemi, bir endüstri merkezi olarak Londra'nın düşüşü ile karşılaştırıldığında çok daha çarpıcı görünmektedir. Gemi inşası ve ipek dokumacılığı gibi kuzeyin rekabet ortamı ile baş edemeyen endüstriler önemsizliğe gömülmüştür. Fıçıcılık ve saat imalatı gibi diğer zanaatlar da özellikle de 1850'den sonra gerileme göstermiştir. 1870 yılında Sir Charles Trevelyan, metropolü, "nüfusun ahlakını bozan ve onu alçaltan devasa bir makine" ve "Birleşik Krallık'ta kötü olan her şeyin içinde yüzdüğü ortak bir küvet" olarak tasvir etmiştir. Rıhtım işçiliği, biracılık ve taşımacılık gibi Londra-merkezli mesleklerde ücretler güneybatının çöküntüye uğramış tarım ilçelerinden, Wales ve İrlanda'dan ucuz işgücü ithali ile epey düşüş yaşamıştır. 1880'lerde göç eden binlerce Doğu Avrupalı Yahudi halihazırda bölgesel rekabetin sert olduğu terzilik ve ayakkabıcı-

lık sanayinde rekabetin kızışmasına yol açmıştır. Londra bankacılık ve sigortacılık merkezi olarak önemini korudu ama genel olarak "kuzey" ile artık şiddetli bir rekabet ile karşı karşıya kalıyordu.

Resim 29 *Westminster Sarayı.*
1834 yangınından sonra, Westminster Sarayı kral, Lortlar ve Avam Kamaraları ile birlikte 1801 tarihli Birlik Yasası'ndaki dört ulusun oluşturduğu geleneksel yapıyı takip eden çizgiler doğrultusunda yeniden inşa edilmişti. O zamandan bu yana çok şey değişti. İskoçya kendi parlamentosuna, Galler kendi meclisine kavuştu ve günümüzde bir İrlanda Cumhuriyeti söz konusu. Britanya monarşisi ve Lortlar Kamarası parlamentonun açılış ritüelinde halen öncelikli bir yere sahip, ancak anayasal olarak Avam Kamarası baskın durumda. Westminster Sarayı'nın sanatı ve mimarisi çalışmaların karşılığını vermiştir. Örneğin efsanevi Kral Arthur'un resimleri göze çarparken, Jeremy Bentham ya da Çartistlerin figürleri yoktur.

Kültürel dengede yaşanan değişiklikler Britanya Adaları'nın diğer bölgelerinde de gerçekleşmişti. İskoçya'da, Glasgow'un ve çevresindeki illerin gelişimi, bir endüstri ve madencilik merkezi olarak İngiltere'nin batısının iç kesimlerine rakip olan Clydeside'nin hızlı yükselişine yol açmıştı. Toplumsal ve ekonomik değişimlere zaman içinde, Resmi Presbiteryen Kilisesi'nde "Fetret Dönemi" (1843) olarak bilinen bölünmenin yer aldığı dinsel değişimler eşlik ediyordu. Bir bütün olarak İskoçya açısından dağlık bölge daha az önemli hale gelmişti. Dağlık ve düzlük bölge arasındaki bölünme ise ağır sanayiye sahip güneybatı ve başkenti Edinburgh olan daha muhafazakâr ve kırsal doğu arasındaki yeni bir bölünme tarafından gölgede bırakı-

lıyordu. Tıpkı Galler ve İrlanda'da olduğu gibi, İskoçya'da da üstün bir sınıf olarak kendi güç ve nüfuzunu muhafaza eden İngilizleşmiş bir ekâbir sınıfı bulunuyordu. Tüm bu değişimin ortasında iş arayışı ile Ulster'den gelen Katolik ve Protestan göçmen akını tarafından oluşturulan yeni altkültürlerin yükselişi de yer alıyordu.

Galler'de de güney Galler'in ve daha az bir ölçüde kuzeybatının endüstrileşmesinin bir sonucu olarak benzer değişiklikler gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi, Galler'de her zaman için bölgesel farklılıklar olmuştur ancak Galce-konuşan kırsal kuzey ve daha fazla İngilizleşmiş sanayileşen güney arasındaki zıtlık 19. yüzyılın ekonomik ve sosyal değişimler ile daha da yoğunlaşmıştır. Cardiff, İngiliz ve İrlandalı göçmenlerin yanı sıra Cardiganshire ve kırsal ilçelerden gelen ülke içi göçmenleri kendine çeken bir "eritme potası" olmuştur. Galliler, Liverpool'a da akın etmiştir ve bu dönemde Liverpool'un rolünü göz ardı eden herhangi bir Galler tarihi dengesiz olacaktır. 20. yüzyılın başlarında bir dirilişçi vaiz "İngiliz Cardiffi"nde konuşmaktansa "Gal Liverpoolu"nu tercih ettiğini söylemişti. İngiliz-odaklı ekâbirlerden oluşan üçüncü bir kültür ise bu dönemde konumlarını kaybetmiştir. 1800 yılında Galler'deki temsili parlamentoya hâkim olan ekâbir aileleri 1900 yılına gelindiğinde gözden kaybolmuştu.

Sıra İrlanda'dan söz etmeye geldi. Burada İngiltere'nin kuzeyinde Clydeside ve Glamorgan'ın yükselişinin eşdeğeri Belfast ve Lagan vadisinin endüstriyel genişlemesiydi. Orange üyelerinin ilk korkularına karşın Birlik Yasası'ndan yararlanan Ulster olmuştu. Güney ise aksine önemli bir sanayisizleştirme yaşıyor ve 1800'den önce korumacı yasaların kanatları altında boy gösteren bebek endüstriler İngiltere'den gelen ucuz mal akını ile rekabet etmeyi imkânsız buluyordu. Belfast zenginleştikçe Dublin ekonomik açıdan durgunlaştı. Ortaçağın sonları ve erken modern dönemin çoğunda güney için ikincil konumda bulunan Ulster, kendine güvenli, genişleyen bir kültürün merkezi haline geldi. 19. yüzyılın kurbanlarından biri de tıpkı Galler'deki eşiti gibi, Ulster dışında siyasi hâkimiyetini yavaş yavaş kaybeden Anglo-İrlanda üstünlüğü olmuştu.

Ancak, 1845-9 yılları arasında yaşanan Büyük Kıtlık, bir yüzyıl sonra bile öneminden hiçbir şey kaybetmeyen kilit bir olay ya da olaylar dizisiydi. Bir milyondan fazla kişinin açlık ve hastalıktan öldüğü tahmin edilmiştir ve en büyük darbeyi İrlanda'nın batısı almıştır. Bunu muazzam göçler izlemiş, bunların çoğu da şiddetli bir mahrumiyet koşullarında yapılmıştır. İrlandalı göçünün İngiltere'nin kuzeybatısı ve İskoçya'nın batısı için muazzam toplumsal sonuçları vardı. Etkisi, süreç içerisinde Yahudi Soykırımı ile paralellik oluşturan en fazla dikkat çeken Birleşik Devletler'deki Kıtlık ile aynıdır.

Kıtlık 19. yüzyılda Britanya Adaları'na göç için gerekli olan arka planı sağlamıştır. Bununla birlikte, tek faktör o değildir. Tarihçiler bir zamanlar Britanya

Harita 16 19. yüzyılda demiryolu çağı.

sanayi kentlerinin hızlı büyümesinin kırsal güneyden endüstriyel kuzeye doğru yaşanan nüfus kayması ile mümkün olduğunu savunmuştu. Şimdilerde ise vurguları yerel bölgelerden kentlere doğru akın üzerinedir. Yine de, Britanya Adaları bağlamında bakıldığında, kültürel bir bölgeden diğerine önemli miktarda nüfus hareketinin olduğu açıktır. Sonuç ise, Glasgow, Liverpool, Belfast ve Cardiff gibi şehirlerde etnik düşmanlığın damga vurduğu bir "eritme potası" etkisi yaratmak olmuştu. Glasgow'daki

Celtic ve Rangers, Edinburgh'daki Hearts ve Hibernian, Dundee'deki Dundee United ve Dundee FC, Belfast'teki Belfast Celtic ve Linfield ve Merseyside'daki Everton ve Liverpool gibi futbol takımları desteklerini farklı etnik topluluklardan almaktadır. Galler'de, kırsal kuzeyden gelen ülke içi göçmenler Cardiganshire gelen "Cardy"leri alenen kınayan güneylilerin düşmanlığı ile karşı karşıya gelmişlerdi.

Kuzey İngiltere'de, 1932'den geçmişe bakan Jack Lawson izlenimlerini "Durham kontluğu 19. yüzyılda kömür havzasının hızlı gelişimi nedeniyle toplumsal bir tür eritme potası haline gelmiştir" şeklinde tarif etmektir.

> Yazdığım zamanlarda [1890'lar] Lancashire, Cumberland, Yorkshire, Staffordshire, Cornwall, İrlanda, İskoç, Gal, Northumbria ve Durham aksanlarının birleşimi söz konusuydu. Tüm bunlar ve daha başka diller belirgin bir şekilde duyuluyordu ve yalnızca bu da değil, her topluluktaki aileler bir araya toplanıyor ve ortak bir bağ oluşturuyorlardı. (Jack Lawson, "A Man's Life", W. H. B. Court, *British Economic History 1870-1914: Commentary and Documents* Cambridge, 1965, s. 97'den alıntılanmıştır.)

Lawson aynı zamanda ilçenin doğusundaki nispeten yerleşik daha eski kömür ocakları ve batıdaki yeni kömür ocaklarının mobil nüfusu arasındaki farkı da yorumluyordu; "Yeni bir kömür ocağı veya damar daha fazla para anlamına geliyordu ve her zaman için bir göç olur ve bunu onların yerini almak üzere yeni insanların gelişi takip ederdi." (a.g.e.)

Britanya Adaları'nda kültürlerin iç içe geçmesinin ana sonuçlarından biri de, özellikle İrlandalı Katoliklere ve 19. yüzyılın sonlarında Yahudilere karşı etnik topluluklar arasındaki düşmanlığın yükselişi olmuştu. Bazılarının gözünde nispeten ufak bir reform teklifi olan Katolik Serbestisi, İrlandalı Katoliklerin parlamentoya girişini ima etmesi nedeniyle güçlü duygular uyandırmıştı. 1840'larda Maynooth Hibesi sorunu, Harriet Martineau'nun sözleriyle, "zamanın en büyük politik tartışması –toplumun düşündükçe çılgına döndüğü bir konu" haline gelmişti (E. R. Norman'ın, *Anti-Catholicism in Victorian England* Londra, 1968, kitabından alıntılanmıştır, s. 23.). "Papacılığa Hayır" ve yeni göçmenlere karşı düşmanlık, patlayıcı bir siyasi karışım oluşturmuştu. İrlanda doğumluların oranının yüzde 7'den yüzde 10'a yükseldiği Stockport'ta 1842 yılında büyük bir kalabalık Katolik bölge rahibinin heykelini İrlanda mahallesine götürüp orada parçalara ayırdı. Protestan Seçim Birliği'nin lideri William Murphy, 1867-8 yıllarında bir dizi şiddetli "Papacılığa Hayır" mitingi düzenleyen "Stalybridge gençleri"nden oluşmuş muhafızlar tarafından kuşatıldı. Stalybridge'de 1868 genel seçimleri sırasında, Muhafazakâr parti pankartlarının başlığında şunlar yazıyordu:

KRALİÇE YA DA PAPA

> Hangisinin senin üzerinde saltanat sürmesine izin vereceksin; Bay Gladstone'un senin hükümdarının egemenliğini yok etmesini ve onun yerine Papanın egemenliğini koymasına göz yumup acı mı çekeceksin? Sidebottom kendi haklarını savunmak için özgür İngiliz insanlarına sesleniyor. (Neville Kirk, "Ethnicity, Class and Popular Toryism 1850-1870", K. Lunn, *Hosts, Immigrants and Minorities*, Londra, 1980 kitabından.)

1868 yılında, "Manchester Şehitleri" olarak bilinen Fenian tutuklularının idam edilmesine İrlandalıların gösterdiği şefkate İngilizlerin tepkisi daha yaygın bir isyana neden oldu. 1880'lerden itibaren İrlanda'da Özerk Yönetim hareketinin yükselişi Britanya Adaları genelinde etnik çekişmelerin daha da yoğunlaşmasına neden olmuştu.

Tarihçiler, Britanya Adaları'nı her biri de kendi açısından İngiliz, Galli, İskoç ya da İrlandalı olarak ayrı ayrı ele alınabilecek dört ulusal tarih bakımından düşünmeyi alışkanlık edinmiştir. Ancak, görüldüğü gibi İngiltere en az iki, Galler'de üç, İskoçya'da üç (Shetland ve Orkney'i de eklersek dört) ve İrlanda'da iki (veya Gael batıyla birlikte üç) kültür bulunmaktadır. Fazladan karmaşıklığın kaynağı bazı bölgelerde bu kültürlerin üst üste geçmesi, böylece de etnisiteler arası çekişmelerden kaynaklanan problemlerin ortaya çıkmasıdır. 1880'lerde Doğu Avrupa Yahudilerinin buraya akını durumu etkileyen bir başka faktör oldu. Erken modern döneme (y.1500-y.1700) İrlanda'ya yoğun göç ve İngiltere'den gelen Amerikan kolonileri damga vurmuştu. Modern dönemin belirleyici özelliği İngiltere'nin sanayi alanlarına İrlanda'dan ve başka yerlerden büyük ölçekli nüfus hareketidir. Bu dönemde Britanya Adaları'nın tarihi çok fark edilmese de Amerika Birleşik Devletleri'nin tarihini andırmaktadır. Bu bakış açısından modern Britanya'nın çoklu-etnik karakteri, 19. yüzyıl eğilimlerin bir devamıdır.

Son olarak, Britanya Adaları'nın çeşitli kültürlerinin, Kuzey Amerika'ya, Birleşik Devletler'in yanı sıra Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika'ya muazzam bir göç kaynağı olmasının yarattığı fazladan karışıklık söz konusudur. Bu 19. yüzyıl göçü, 17. yüzyıl göçlerinden çok daha az İngiliz özellikliydi. Daha önceki dönemlerde göçten kaçınan Katolik İrlandalılar göçün artık, istenmese de kaçınılmaz bir zorunluluk olduğunu kabul etmeye başlamıştır. İskoçlar da kalabalıklar halinde dağlık ve düzlük bölgelere göç etmiştir. Yalnızca, güney Galler'in maden ocaklarını "Yeni Dünya" olarak gören Galliler bu resimdeki sayıların oranlarında temsil edilmemiştir. 19. yüzyılın yeni imparatorluğu bir bütün olarak Britanya Adaları'nın oluşumunu büyük oranda sağlamış ve sonuç olarak kaynaklandığı kültürel karmaşanın gerilimlerini yansıtmıştır.

18. yüzyılın sonlarından itibaren İngiliz toplumunun yapısı hızlı sanayileşme ve kentleşmenin etkisiyle radikal bir şekilde değişti. 20. yüzyılın başlarında hızla artan nüfusun beşte dördünden fazlası, 18. yüzyılın ortalarındaki üçte birlik oranla karşılaştırıldığında, şehirlerde yaşıyordu. Tarımla uğraşan nüfusun oranı daha erken dönemdeki yüzde 33'ten yüzde 5'e düşmüştü. Geniş anlamda, devam eden "Sanayi Devrimi" tarihçilerin ele alması gereken en önemli gerçektir. Bununla birlikte, tek gerçek de bu değildir. İrlanda ile imzalanan Birlik Yasası (1800) İrlanda politikası ve toplumunun karmaşıklığını, İngilizlerin görmezden gelemeyeceği şekilde Westminster parlamentosunun kalbine getirmiştir. İngiltere'ye İrlandalıların göçü aynı zamanda, belli yerlerde "yerelci" bir reaksiyon ile daha da ağırlaşan etnik sorunları da ülkeye sokmuştu. "İrlanda" bu dönemde hem ulusal hem de yerel düzeyde İngiliz siyasi manzarasının yeni bir özelliği haline geldi. Tüm Hıristiyan mezhepleri arasında dini canlanmanın olduğu gerçeği de vardı. Nüfusun yarısı örgütlü dine ilgisiz kalmış olsa da, yüzyılın devamında dini aktivistlerin oranı önemli ölçüde artmıştır. En dikkat çekici değişiklik, muhaliflerin azınlık konumundan, Resmi Kilise ile sayısal eşitliğe ulaşmasıdır. Sınıf duygusu, dini bilinç ve etnik çekişmeler İngiliz hayatının çevresinde döndüğü birbiriyle ilişkili kutuplar haline gelmiştir.

Napolyon savaşlarının sonunda egemen kültür halen, geniş bir yelpazede görüş ve yaşam tarzını kuşatan Aglikan yerleşik kültürüydü. Blackstone, Burke ve Paley gibi etkili sözcüler tarafından resmi kilisenin toplumsal düzenin korunması için elzem olduğu kabul ediliyordu. 19. yüzyılın başlarında, tıpkı 18. yüzyıldaki gibi, resmi Kilisesi'ye üyelik politikaya, orduya ve öğrenilmiş mesleklere bütünüyle katılım için gerekliydi. Üniversiteler ve büyük devlet okullarının Anglikan kontrolü altına olması, neredeyse kaçınılmaz olarak bu sonuca yol açmıştı. Oxford'da üniversiteye giriş için ve Cambridge'de de bir diploma programına kabul edilmek için İngiltere Kilisesi'nin otuz dokuz maddesinin kabulü gerekliydi.

Görüldüğü gibi, 18. yüzyılda, Kilise ve muhalefetin kültürleri arasındaki çatışma, zaferin İngiltere'de Kilise'ye ve Amerikan kolonilerinde ise muhalefete verildiği İngiliz imparatorluğunun tarihinin önemli bir teması oldu. İngiltere'de, 19. yüzyılda, "kuzeydeki" endüstriyel ve demografik genişleme muhalif mezheplerin Resmi Kilise'den daha fazla yarar sağladığı bir fırsat sunmuştu. West Riding şehirleri nonkonformite kaleleri durumundaydı ve Birmingham, Liverpool, Leicester ve Sheffield gibi şehirlerde şehir meclisinde muhalifler 1830'ların seçim reformlarından sonra baskın hale geldi.

Bazı tarihçilerin dikkati son yıllarda "İngiliz İşçi Sınıfının İnşası" üzerine yoğunlaşmıştır. Muhaliflerin 1820 ve 1830'larda resmi dine karşı ajitasyonunu ateşleyenin göreceli yoksunluk olduğu anlaşılıyor. 1828 yılında Test ve Kurumlar Yasalarının kaldırılması ve aynı yıl Londra'da Üniversite Koleji'nin kurulması mu-

haliflerin yeni gücüne tanıklık etmektedir. Bunu, nihayetinde 1832 yılında Reform Yasası'nın geçişine yol açan daha ileri politik değişim için baskılar takip etmiştir. Bu ise sırasıyla belirli muhalif mağduriyetin, özellikle de ondalık vergilerinin ödenmesinin, bölge kilisesinin binasının bakımı için toplanan Kilise vergisi, muhaliflerin yerleşik düzene ait bir Kilisede evlenmesini gerektiren yasal zorunluluk ve muhaliflerin Oxford ve Cambridge'den dışlanmasının devam etmesi gibi koşulların giderilmesi artan talebe yol açmıştır. 1833 yılında muhalif liderler haksız ve İncil'e aykırı olduğu gerekçesiyle Kilise ve devlet birliğine saldırmıştır. 1834 yılında tanınmış bir Leeds nonkonformisti olan Edward Baines'in başkanlığındaki 400 delegeli bir muhalif konferans Kilise'nin devletten ayrılmasını talep etti.

Kilise ve muhalefet kültürleri arasındaki husumet 19. yüzyıl boyunca İngiliz siyasetinde egemen olmuştur. Önemli endüstriyel değişimin söz konusu olduğu bir dönemde "sınıf çatışması"nın ön plana çıkması beklenebilirdi. Bu, chartist hareketin doruğa ulaştığı 1830'ların sonunda bazı bölgeler için doğruydu. Ancak, genelde mezhepsel düşmanlığın çok daha önemli olduğu görülmektedir. *Otobiyografi*sinde "Mark Rutherford" şu yorumu yapmıştır; "Genel olarak konuşursak, her ticaretin iki mağazası bulunuyordu; bunlardan biri Kilise ve Torylerin himayesindeydi ve diğeri de Muhalifler ve Whiglerin. Burada kalanlar da iki ayrı kampa bölünmüştü Kilise ve Tory kampındakiler diğer kamp hakkında hiçbir şey bilmiyordu" (*"Mark Rutherford"* (yani W. H. White), *Autobiography,* Londra, 1981, s. 34). Kilise ve muhalefet arasındaki düşmanlığın şiddete dönüşmesi az rastlanan bir durum değildi. Newark'taki vaiz, itfaiye arabasının muhalif vaize giderek üzerine hortum tutmasını emretmişti. Muhalif şapeller, bazı kentlerin arka sokaklarında gizlilik içinde kalmaya devam etti. Cambridgeshire'da muhalifler güçlü Tory toprak sahiplerinin mülkleri üzerinde kiracı olarak kabul edilmiyorlardı. İngiltere'nin 19. yüzyılda, örgütlü dinin gücünün Kilise ve muhalefet kültürleri arasında daha keskin bir çekişme için farkındalık yaratması anlamında daha dindar hale geldiğine şüphe yok.

Lancashire şehirleri Blackburn ve Ashton, Kilise ve muhalefet kültürleri arasındaki zıtlığın gerçek hayatta ne anlama geldiğini gösterebilir. Bir eleştirmen, Blackburn hakkında şunları söylemiştir:

> Burası tam bir Tory topluluğudur. İşin sırrı alkollü içki ve Britanya'nın yüceliğinde gizlidir; bundan başka burası, kalbini uzun yıllar Kilise ve horoz dövüşüne kaptırmıştır. Ayık gezin, nezih ve saygın bir hayat sürün ve sizin gerçek Blackburnlünüz adınızı her andığında kızarıp bozaracak ve sizi bir '... Muhalif' olarak kovalayacaktır.

Genel olarak, Tory imalathane sahipleri kişiyi "iyileştiren" erdemleri telkin etmeye daha az ilgi gösterir ve çalışan adamın birasına daha hoşgörülü davranırdı.

Resim 30. *Caractacus Heykeli.*
Caradoc (Latince *caractacus*) Heykeli, efsanevi bir Briton'a aittir. Kendi içinde, sanayileşmiş Britanya'da "Gallilik" ruhunun canlanışını simgeler. Londra'da sipariş edilmesi ve İrlandalı bir sanatçı tarafından 1859 yılında yapılmasıyla aynı zamanda "Britanya eritme potası"na işaret etmektedir.

Blackburn'ün daha liberal bölgelerinde, en önemli imalathaneler, içlerinden biri şehrin Liberal parlamenterlerinden James Pilkington olan Pilkington kardeşlere aitti. Burada, seçim zamanlarında, her ikisi de Pilkington himayesinde inşa edilen Kongregasyon şapelinde ve derslikte Liberal partinin merkezini bulmak mümkündü. Muhaliflerin çoğunlukta olduğu Ashton ve Stalybridge, çalışan erkeklerin

eğitim sınıfları ve müşterek iyileştirme dernekleri popülerdi ve bunların sonucu çoğunlukla ılımlılık oluyordu. Ashton'da Mason eserleri "kütüphaneleri, hamamları, banyoları, cenaze topluluğu, anneler sınıfı (Pazar ibadet toplantıları), dokuz kuka çim sahası, spor salonu, bandosu ve haftalık dersleriyle" ahlaki bir iyileştirme merkezi haline gelmişlerdi. Yerel Tory gazeteleri tüm bu eliaçıklığı otoriter yollarla ahlaklılık dayatma girişimi olarak görüyordu. Daha yüksek bir toplumsal düzeyde Lort Derby'nin iskambil, at yarışı ve kumar tutkusu ise ilginç bir zıtlık sunuyordu.

Kilise ve muhalefet kültürleri arasındaki karşıtlık, büyük ölçüde, çoğu kırsal "güney" ve yoğun endüstrileşmiş "kuzey" arasındaydı. Asa Briggs, "Kuzey ve Güney arasındaki 19. yüzyıl çatışması en az Amerikan tarihinin olduğu kadar İngiliz tarihinin de önde gelen bir teması" olduğunu belirtmiştir (*The Age of Improvement 1783-1867,* Londra, 1959, s. 50). Yine de, Blackburn'ün baskın Tory taraftarlığının da açıkça gösterdiği gibi kuzeyde muhalefetin hâkimiyeti asla mutlak olmamıştı. "Manchester Serbest Ticaret Okulu" sözcüsü Cobden, bir Anglikan'dı. Fabrika sisteminin Tory eleştirmeni John Fielden, kuzeydeki Oldham şehrinin parlamenteri ve Todmorden'da bir pamuk fabrikasının sahibiydi.

Kuzey, kuzeydoğuki Newcastle'dan batı iç kesimlerdeki Birmingham'a dek uzanan endüstrileşmiş İngiltere'ydi. Lancashire ve Yorkshire'daki tekstil endüstrileri, Birmingham'daki metal sanayi, Stoke-on-Trent'teki çömlekçilik ve kuzeydoğudaki madencilik devam eden sanayileşme sürecinin merkezleriydi. Tıpkı yüzyılın ilk yarısındaki Oldham ve ikinci yarısındaki Barrow ve Middlesbrough gibi yeni kasabalar da kendilerini belli ediyordu. Bir zamanlar zenginlikleri için köle ticaretine yoğun biçimde bağımlı olan 18. yüzyıl limanları Bristol ve Liverpool, kendilerini endüstrileşmiş kuzeyin satış yerleri olarak işlev görürken buldular. Bu bölgede tarıma ve pastoral çiftçiliğe verilen büyük alanlar mevcuttu. Yorkshire'daki North Riding ve kuzey Lancashire ağırlıklı olarak kırsaldı, ancak kuzeydeki ana eğilim her zamankinden daha çok, zengin kömür ve demir yatakları temelindeki endüstrileşmeye doğruydu. Eskiden nispeten nüfusu az dağlık bölgede 20. yüzyılın başlarında beş büyük bileşik kent bulunuyordu: Merseyside, Leeds, Manchester, Sheffield ve Birmingham. Northumberland'da, her dört kişiden biri madenciydi, her beş işçiden biriyse ağır sanayide çalışıyordu. Durham'da oranı sırasıyla üçte bir ve dörtte birdi.

"Güney"de ise, Londra hariç, bunun aksine, derebeylerinin genelde Tory ve Anglikan olduğu büyük topraklı mülkler baskındı. (Whig derebeylerinin varlığı bu resmin genel geçerliliğini değiştirmez.) Kırsal alanlarda beklenti, kiracıların derebeylerinin isteği doğrultusunda oy vermesi yönündeydi. Suffolk'ta bir tanık "çiftçiler arasındaki yegâne duygu, oylarının derebeylerine ait olduğu yönünde" şeklinde görüş bildiriyordu. 1841 yılında, bir derebeyi şöyle diyordu; "Sanırım görüşlerinden haberdar olduğunuz bir derebeyinin kiracısına müdahalesi, böyle durumlarda

bağlayıcı olduğunu düşündüğüm incelik ve dürüstlük yasalarına göre adil değildir." Bir başkası ise kiracılarına, "Onlara doğru görünen bir biçimde ve vicdanlarına göre ve kendi dinimizin en saf doktrinlerinin en iyi yöntemlerle öğretildiği Kiliseyi desteklemesi en muhtemel kişilere oy vermelerini" tavsiye ediyordu. 1831 yılında Northumberland Dükü kiracılarından, imzalamayanların adlarını bilmeyi isteyerek, Reform Tasarısına karşı bir dilekçe imzalamalarını "arzu etti". Kötü zamanlarda kiraların düşürülmesi karşılığında, derebeyleri seçim zamanlarında onların bu cömertliklerinin hatırlanmasını bekliyordu. Tıpkı Sir Frederick Pollock'ın da Toprak Kanunları tartışmasında söylediği gibi:

> Derebeyi bunun karşılığında kiracısından çeşitli konularda belli miktarda saygı ve uyum beklemektedir. Çiftçi yalnızca avcılık hakları ve avcılara serbest geçiş konularında onunla orta noktada buluşmuyordu, aynı zamanda derebeyine politik desteği de hiç de seyrek olmayacak şekilde başlı başına kiracılığın sözleşme ve şartlarını icrasının yarattığı güvene bağlıydı. Toprağın yıllık kiralanması durumundaysa derebeyinin politik partisinden olmanın kiracılığın zımni bir şartı olduğunu söylemek çok da adaletsiz olmayacaktır. (F. Pollock, *The Land Laws*, Londra, 1883, ss. 150-1.)

Kuzey muhalefetinin farklı ideolojisini tanımlama girişimi Samuel Smiles ve John Bright gibi figürlerin de hesaba katılmasını gerektirmektedir. İskoçya doğumlu olsa da, Smiles 1838'den 1858'e kadar Leeds'te yaşamıştır. 1905 yılı itibariyle çeyrek milyon satan *Self Help* adlı kitabı, kendini-yetiştiren kişiyi övgüye değer bir toplumsal ideal olarak ortaya koymuştur. Onun kahramanları, yazara göre başarılarını en basit düzeyde ortalama bir işçiye öykünerek gerçekleştirebilecek yeni kuzey endüstri toplumunun, Wedgwood, Brindley'e ve Stephenson'un yenilikçileri ve mühendisleriydi. Tasarruf ve ölçülülük çalışanların kendi başlarına kapitalist olmasını sağlayan alışkanlıklardı. "Bir bardak bira," diye yazıyordu, "yılda kırk beş şilin eder. Bu miktar bir kişinin hayatını ölüm halinde yüz otuz pound ödenecek şekilde sigortalayacaktır ya da bir tasarruf bankasına yatırıldığında yirmi yılda birikerek yüz poundluk bir miktara ulaşacaktır." Elinde tasarrufları olan bir adam "dünyaya cesaretle bakabilir... kendi şartlarını dayatabilir. Alınıp satılamaz. Rahat ve mutlu bir yaşlılık bekleyebilir."

Rochdaleli bir değirmencinin oğlu olan John Bright (1811-1889) siyasi hayatına 1830 yılında ılımlılığı savunan bir konuşma ile başladı. 1840 yılında muhaliflere Kilise vergisinin dayatılmasına karşı Rochdale'de başarılı bir kampanya yürüttü. Sonraki dönemde resmi kiliseyi kınamaları muhalif geçmişinden ayrı tutulamaz. İngiliz tarihine bakışı 17. yüzyıl Püritenlerinden türetilmiştir. O, Milton'un "şim-

diye dek yaşamış en muhteşem insan" olduğunu düşünüyordu. 1866 yılında bir arkadaşına "darbelerin bu tarihsel bakış açısından vurulması gerekiyor. Atalarımız bunu 200 yıl önce düşünmüş" diye yazıyordu. Güney aristokrasisine saldırmıştı. "[Tahıl-Karşıtı Yasa] Birlik aristokratik adaletsizliğin düşmanıdır ve Devlet Kilisesi aristokrasinin mahluku ve aracıdır." Bright'ın radikalizmi (Wesleyciler her zaman için daha muhafazakârdı) tüm muhaliflerin tipik özelliği değildi, ama onun görüşleri güneye karşı olan kuzeyin partisi olan Liberal partide kendine yer bulmuştu.

Püritenlik, Smiles ve Bright'ın yaygın etkisinin de gösterdiği gibi, kuzey kültüründe önemli bir unsurdu. Bright, Shakespeare'i okumayı uygunsuz buluyordu ve vicdanını epey yokladıktan sonra romanları kabul etmeye ikna oluyordu. Metodistler yer olarak iktidarda bulunduklarında tiyatroyu bastırmaları çok muhtemeldi. Edebi kurmaca, Leeds yakınlarındaki Woodhouse Green Metodist okulunda yasaklanmıştı. Bir Metodist evine giren romanlar "putperest bir satıcının bir Levilinin çadırına soktuğu sahte köfteler" olarak tanımlanıyordu. Matthew Arnold *Culture and Anarchy* (1869) adlı kitabında işte bu gibi tutumları eleştiriyordu.

Eğer muhalefet, sözcülerini John Bright ve Samuel Smiles gibi isimlerde bulduysa, yerleşik düzen de Benjamin Disraeli'de belagatli bir savunucu bulmuştu. Bohemyalı mizacına sahip, orta-sınıf geçmişi ve Yahudi kökenli olan Disraeli (1804-1881) bu tür bir rol için pek de muhtemel bir aday değildi, ancak onun başarısı, çok da farklı bir "yabancı" olmayan Edmund Burke'den katbekat büyüktü. Disraeli'nin eline fırsat, 1846 yılında Tahıl Yasaları üzerine yapılan meclis tartışmalarında geçmişti. Cobden ve Bright'ın başlıca temsilcileri olduğu "Manchester okulu"na şiddetli bir saldırı başlatmıştı. Tarihten gerekçeler göstererek aristokrasiyi savundu.

İngiltere'nin toprağa dayalı bir anayasası vardı ve "Kilise gelirlerinin, adalet yönetiminin ve yoksulların mülklerinin" yükünü taşıyan da bu topraktı. Daha sonraları söylediği kadarıyla, kendi amacını şöyle anlatıyordu: "Bu ülkenin aristokratik yerleşimini korumak. Girdiği biçimler ne kadar çeşitli olursa olsun sürüncemedeki tek sorun bu." Aristokrasi, onun görüşüne göre, "kendi kendini yönetme için yegâne güvence, diğer ülkelerde kök salan merkezileştirme sistemine karşı tek engeldi". Amerikan İçsavaşı sırasında "aristokratik" güneye sempati duyması şaşırtıcı değildir.

Bir sanayi çağında, Disraeli kırsal yaşamın neşesi üzerine cilalı bir konuşma yapmıştı. 1860 yılında Hughenden'deki küçük mülkünde (bu mülkü, 1846 yılında hamisi Lort George Bentinck'ten borç alarak ağalık dünyasına giriş olarak satın almıştı) bir yaz ziyafeti düzenledi.

> 100 okullu öğrencinin yanı sıra [diye yazıyordu] karılarıyla birlikte çok sayıda çiftçi ve on kilometre civarda bulunan tüm kont aileleri oradaydı –Sir George ve Leydi Dashwood, Albay ve Bayan Fane, Sir Anthony ve Leydi Rothschild ve top-

rak ağalarının ve din adamları topluluğu. Ona bir eş ayarladığını asla unutmayan Lort Tredegar bana bir geyik göndermişti. Açık havada ziyafet çektiler ve Kraliçe Anne saltanatında ve Bolingbroke Devlet Bakanıyken dikilmiş ağaçların ortasında günbatımına kadar dans etmişlerdi.

Sonradan, bir arkadaşına şöyle yazıyordu: "Yıllardır hayalini kurduğumuz bir romantik bir serüveni gerçekleştirdik. Evi Sivil Savaşlar'dan önce neyse ona göre döndürdük ve şövalyelerin içinde rahatça dolaşabileceği ve kadın âşıklarıyla aylakça gezebileceği, taraçalardan oluşan bir bahçe yaptık." Disraeli'nin İngiliz tarihine bakışı John Bright'ınkinden çok farklıydı. 1846 öncesi Genç İngiltere günlerinde, Disraeli Laud ve Strafford'a hayranlık duyardı ve tarihin bu Tory görüşü geçmişin muhafazakâr algısında da önemli bir unsurudur. 1910 yılında, asilzadeliğin anayasal konumu saldırı altında iken, savunuculardan biri şöyle yazmıştı: "1641 yılında İngiliz Avam Kamarası İkinci Odayı kaldırdı ve Avam Kamarası İngiltere'nin demokrasiye karşı en büyük tiranlığı haline gelmiştir." Buna karşılık, Stuart tarihinin Laud ve Strafford'un oyunun kötü adamları olduğu "Whig" yorumu kuzeyin muhalifleri arasında daha duygudaş bir kitle bulmuştu.

Disraeli her ne kadar kendi çabalarıyla başarıya ulaşmış bir insan da olsa, bir meritrokrasi[1] hayranı hiç değildi. Devlet memurluğuna rekabete dayalı sınavlar getirdiği için Gladstone'u eleştirmişti ve kendisi iktidardayken şöyle yazmıştı: "Görmüş geçirmiş bir dünya insanının, soyluluğa, terbiyeye, kültüre ve mevkiye sahip birinin Kamu Hizmeti Komisyonu'nun başkanı olmasını istiyorum. Böylece eğer önüne saçma ve bilgiççe vasıflandırma tasarıları konursa bunları tamamlayacak, değiştirecek ve gerekli sağduyu ölçüsüyle demleyecektir."

Disraeli'nin siyasi kariyeri resmi kilisenin yaşadığı en büyük kriz yıllarını kapsar. Kariyeri, Disraeli gibi iddialı bir genç politikacının geleceğin Whiglerde olduğunu gördüğü 1830'larda başlamıştı. 1840'larda, Peelite liderliğindeki Tory partisinin politikalarına muhalefetiyle özdeşleşmeye başlamasıyla devam etti. 1845 yılında Disraeli, Maynooth Hibesinin yenilenmesine saldırdı. 1846'da Peel'in Tahıl Yasası'nı kaldırma kararı sonrası Tory partisinin çoğunluğu ile kaldı. Sonraki yirmi yıl boyunca, Disraeli 1874 genel seçimlerinde zafere ulaştırana kadar, resmi kilise savunmada kalmıştı.

Muhalefetin yükselen gücüne rağmen, resmi kilisenin varlığını sürdürmeyi nasıl başardığı bir açıklama gerektirir. 1830'ların kilise insanlarına göre resmi kilisenin görüntüsü epey kasvetliydi. 1832 Reform Yasası devrimci bir değişim sürecinin ilk adımı olarak ortaya çıkmıştı ve Whig hükümetinin İrlanda Kilisesi ile ilgili al-

1 Yeteneğe göre mevki verme sistemi. (ç.n.)

mak için önerdiği bağışsızlaştırma tedbirleri İngiltere Kilisesi üzerinde bariz etkileri vardı. Şöyle ki, 1830'ların kritik yıllarında resmi kilisenin varlığını sürdürmesi, büyük ölçüde dört faktörden kaynaklanmaktadır. İlk etapta, Whig liderleri, konu üzerinde birleşememiştir ve içlerinden en muktedir olanlardan biri, Edward Stanley,

Resim 31 *Oliver Cromwell (1599-1658) Heykeli.*
Oliver Cromwell'in bu heykelinin parlamentonun dışına konulması 19. yüzyılın son on yılını bulmuştur. Bunu yapma kararı Liberal parti içindeki İngiliz muhalif güçleri için bir zafer olmuştu. Cromwell İngiliz tarihinin Anglikan olmayan bakış açısının bir simgesi olmuştur. Ancak, İrlanda milliyetçileri için 1649 yılında Drogheda'da Katolikleri katleden, dini bir fanatik olarak kalmıştır.

İrlanda Kilisesi meselesi üzerine istifa etmiştir. Daha da önemlisi, belki de, 1830'ların sonunda Çartist hareket tarafından uyandırılan toplumsal ve politik devrim korkularıdır. Çartist liderlerin şiddet söylemleri ve 1839'daki Newport ayaklanması, resmi kilise savunucularının işine gelmiştir. Üçüncü olarak, muhalifler kendi aralarında bölünmüştür. Muhalif organların en büyüğü olan Wesleyci Metodistler, dinin devletten ayrılmasını açıkça savunmuştur. Dördüncüsü ve "Papacılık"ın lehine görünen şey, evanjelik papazlar ve onların muhalefet dünyasındaki benzerleri arasında iyi ilişkilerin oluşturulmasını teşvik etmiştir. Yine de, kiliseyi devletten ayırma meselesi bir konu olarak yitip gitmemiş ve yüzyılın ortalarında, eski bir nonkonformist papaz olan, Britanya devlet-karşıtı Kilise derneğini –daha sonraları Kurtuluş Cemiyeti olarak bilinir– kuran Edward Miall'ın liderliğindeki radikal muhalifler tarafından canlı tutulmuştur.

Her ne kadar bu dönemde İngiliz tarihini iki kültürün çatışması açısından görmek epey mantıklı görünse de, Britanya Adaları'nın işlerine İngiltere'nin karışması da hesaba katılmadan edilemez. Özellikle İrlanda, şimdiye kadarkinden çok daha merkezi bir yer işgal etmeye başlamıştı. Birlik Yasası sonrası Westminster'da İrlandalıların doğrudan temsili söz konusuydu. İrlandalı Katoliklerin, kırk şilin sahibi Katoliklerin oy kullanabilmesine rağmen Avam Kamarası üyeliğinden çıkarılmaları gerçeği 1820'lerde anayasa ajitasyonunun alevini körüklemişti. Katolik Serbestisi anayasanın devrilmesi ilk adımı olarak görülüyordu. 1830'lar boyunca İrlanda Kilisesinde reform yapma yönündeki Whig önerileri başlı başına İngiltere'de "Kilise Tehlikede" haykırışlarına yol açmıştı. 1840'larda Maynooth Hibesi ve İrlanda'daki kıtlığın neden olduğu tehditler, yönetimdeki Muhafazakâr parti içerisinde ciddi bölünmelere yol açtı. Birlik Yasası'nın uzun vadeli etkisi, İrlanda meselelerinin bunlara layık olduğu biçimde davranmayan, İngiltere'ye etkisine aldırmayan ardışık Westminster hükümetlerinin dikkatine sunulması olmuştu.

Nisan 1848'de *The Economist*'te şu yazı çıkmıştı:

> Tanrıya şükür ki Saksonuz! Bir tarafta vahşi Keltlerle ve diğer tarafta hercai Galyalılarla sınırdaşız –biri tutkularının esiri, diğeri yaşadığı zamanın teorilerinin kurbanı. Eğer komşularından birinin akıcı hayal gücü ya da diğerinin aydınlık ***ruhu*** ile övünemezse telafiyi toplumsal, yavaş, düşünceli ve soğukkanlı mizacında bulabilen bu ırka mensup olduğumuz için kalbimizin en derininde minnettar hissediyoruz.

İrlanda tarihinin "ırksal" yorumlaması 19. yüzyılda birçok kişiye cazip gelmişti ve en iyi akademik çevrelerde bile bundan halen vazgeçilmiş sayılmaz. Ancak bu, İrlanda tarihinin karmaşıklığına bir açıklama olarak epey yetersizdir. İrlanda'da,

İngiltere'de olduğu gibi, kültür kavramı 19. yüzyılda İrlanda tarihinin neden bu yönde ilerlediğine dair daha iyi bir aydınlanma kaynağı sağlar.

18. yüzyıl sonlarında, İrlanda, tıpkı İngiltere gibi, mülklerin egemen olduğu bir toplum haline geldi. Herhangi bir yöredeki halk kendini belli bir derebeyi sahibi veya onun vekilinin yetki alanı içinde tanımlıyordu. Mülkler, en temel kiralama birimini oluşturan "yerbölüm"lerden[1] meydana geliyordu, ancak her ne kadar yerbölüm gündelik yaşam için bir çerçeve sunuyor olsa da, belli bir kiracının geleceği hakkında en önemli kararları derebeyi ya da onun vekili veriyordu. "Protestan egemenliği", derebeylerinin egemenliğiydi. İrlanda parlamentosu ya derebeylerinin ya da onların seçtiği ilçe temsilcilerinin hâkimiyetindeydi. Parlamento düzeyinde, siyasi farklılıklar küçük derebeylerinin büyük, devamsız toprak zenginlerinin periyodik olarak "Devamsızlık Vergisi" almayı önermesi gibi meselelerle ilgiliydi. Bir mülkün zenginliği için önemli olan yollar veya kanalların konumunun seçimi siyasilerin karar vermesi gereken bir başka meseleydi. Siyasi iktidarın ek gelirleri Kiliseye, orduya ve yönetime hamilik etmesini içeriyordu.

19. yüzyılda İrlanda tarihi böylelikle büyük oranda Protestan üstünlüğünün ve onun kilit kurumu olan derebeyliğinin gerileyişi ve çöküşü etrafında döner. Üstünlüğün "Altın Çağı" sık sık "Georgia İrlandası" ile ilişkilendirilir. 1800 tarihli Birlik Yasası, getirdiği İrlanda parlamentosunun devrinin sonun başlangıcını işaret ettiği düşünülmektedir. Aslında, kentsel unsurlar tarafından desteklenen üstünlüğün Birlik Yasası'ndan sonra bir yüzyıl daha devam etmesi gerekirdi. Derebeyleri 1898 tarihli Yerel Yönetimler Yasası'nın, Büyük Jüri'yi feshedişine kadar önemli bir yerel iktidar ve nüfuzun keyfini sürmeye devam ediyorlardı. Birçok bakımdan, üstünlüğün kuzey İrlanda'da eski tarz derebeylerinden sonuncusu Chichester Clark, nihayet yerini bir işadamı olan Brian Faulkner'a bıraktığı 1972 yılına kadar devam ettiği söylenebilir.

19. yüzyılda, egemenler arasındaki güç dengesi kuzey lehine değişti. Endüstriyel büyüme, nüfusu 1821 yılında 37 bin iken 1901 itibariyle 350 bine yükselen Belfast merkezliydi. Dublin'in 1821 yılında 336 bin olan nüfusu 1901'de yalnızca 448 bine çıkmıştı ve bu artış herhangi bir sanayileşme olmadan gerçekleşmişti. Belfast, keten eğirme ve dokuma ile gemi inşasında bir merkez haline gelirken; Dublin, tüketim merkezi olarak kaldı. Ulster'de yüzyılın sonunda 670 bini Belfast ve hinterlandında yaşayan 900 bin Protestan bulunuyordu. Belfast çevresindeki yaklaşık 65 kilometrelik bir yarıçap içinde, Protestanlar nüfusun yüzde 75'inden fazlasına ulaşmıştı. İrlanda'daki fabrikaların yaklaşık yarısı ve fabrika işçilerinin yüzde 75'ten fazlası kuzeydoğuda yoğunlaşmıştı. Üç güney vilayetinde, çoğu Episkopalyan olan Protestanlar, genellikle Dublin ve Cork etrafında yoğunlaşan nüfusun yalnızca

1 *Townland*; İrlanda'daki en küçük yerel yönetim birimlerine verilen ad. Çeviride "yerbölüm" olarak verilmiştir. (ç.n.)

yüzde 10'una ulaşmışlardı. Kuzeyli Protestanlar, neredeyse eşit biçimde Episkopalyanlar ve Presbiteryenler olarak ikiye bölünmüştü, ancak iki grup arasındaki eski husumet sanayileşmiş bir ortamda ve canlanan bir Katoliklik karşısında büyük ölçüde yitip gitmişti.

Güneyde, Lansdowne markisi ve Devonshire dükü gibi toprak zenginlerinin nüfuzu aynı kalmıştır. Ancak hukukçu, biracı, bankacı ve toprak zengini Daniel O Connell gibi karizmatik bir lider bulan Katolik orta sınıfa giderek daha fazla güç geçmiştir. İrlanda genellikle "köylü toplumu" olarak tasvir edilmiştir, ancak bu muğlak kavram İrlanda toplumsal yapısının karmaşıklığı gizlemektedir. Katolikler sayılarına oranla orta sınıfta düşük temsil edilmiştir, ama göz ardı edilmeleri mümkün değildir. Cork ve Waterford'da tüm tüccarların üçte birini oluşturdukları tahmin edilmektedir. İstatistiklerin ilk kez mevcut olduğu 1861 yılında Katolikler tıbbi ve hukuki mesleklerin kabaca üçte birini oluşturuyordu. Ayrıca yüksek oranda "güçlü çiftçiler" oluşturmuşlardır. Son olarak, Katolik din adamları büyük oranda orta sınıfa mensup görünmektedir. 1826 yılında Maynooth'taki bir öğrenci şöyle diyordu: "Ebeveynlerimin toplumun, orta sınıf dediğimiz yaşamsal durumuna ait olmalarını hayal ediyorum ve kanımca, Maynooth'taki öğrencilerin geneline bakıldığında onların ebeveynleri de aynı insan sınıfına mensup." Açıklamasına devam ederken "orta sınıf" ile "bağımsızca yaşayan ve belki de çocuklarına rahiplikten daha kârlı olabilecek bir konum sağlayabilen" ticaret ya da tarımla uğraşan kişileri kastediyordu. Maynooth başkanı da 1826 yılında, "Öğrencilerimiz genellikle halihazırda bahsettiğim masrafları rahatça karşılayabilecek çiftçilerin oğullarıdır: tüccarların, esnafların. Ve bunların hiç de azımsanmayacak bir oranı da varlıklı tüccarların, zengin çiftçilerin ve besicilerin çocuklarıdır," açıklamasında bulunuyordu. 19. yüzyılda Katolik din adamlarının statüsündeki yükseliş Katolik orta sınıfın genel yükselişinin belirtisiydi.

1795 yılında parlamentoda oturma hakkından mahrum olsa bile, Katolik orta sınıf 1798 isyanından uzak kalmıştır. Başpiskopos Dublinli Troy, 1793 yılında, "toplumun ister istemez birbirine tabii ve bağımlı olan farklı insan sınıf ve düzenlerini içerdiğini" ilan etmişti. 1793 yılında, Piskopos Cloynelu Coppinger ve Ross, "Fidanın olmadığı yerde bitki nasıl yetişir? Peki, hepsi birer beyefendiye dönüştüyse fidanları nereden bulacaksınız?" diye sormuşlardı.

> Makam ve mülkiyet kol kola yürümelidir, her medeni ülkede bu ikisinin eşitsizliği, en az insanların yetenekleri ölçüsünde çeşitli olmalıdır. Ülkedeki her birey günümüzde mülkiyetten eşit pay sahibi olsa, on iki ayın geçişi bizlere çok sayıda farklı derece gösterirdi. Dürüst, çalışkan, tutumlu, ılımlı kişi çok yakında aylak, müsrifler ve çapkınlara üstün gelecektir.

Sadakatin, Katolik piskoposların Katoliklerin Avam Kamarasında oturmalarının mümkün olacağını anlayarak desteklediği Birlik Yasası'nın geçişinden sonra ödüllendirileceği öngörülüyordu. Sonuçta, 1798 isyanına bizzat karşı çıkan O Connell önemli miktarda ajitasyon sonrası bu konuda baskı yapmayı başarması yirmi yıl sürecekti. 1828 yılında, O Connell, Clare'deki bir araseçimde popüler bir Protestan derebeyini yendi ve İngiliz hükümeti nihayet egemenlerin muhalefetine karşın Katolik Serbestisi konusuna öncelik verdi. "Katolik Serbestisi", 1832 yılında İngiliz muhaliflerin elde ettiğiyle kıyaslandığında İrlanda Katolik orta sınıfı için bir başarı oldu. Tıpkı 1832'de olduğu gibi, ancak, 1829 Katolik zaferi bölgenin çoğunu derebeylerine bırakmıştır.

Her ne kadar aradaki benzerlik kolaylıkla çok fazla vurgulanabilirse de kuzey İngiltere muhaliflerinin algılarının İrlanda Katolik orta sınıfı ile paralellik taşıdığı iddia edilebilir. Her iki topluluk da kendilerini toplumun bütünsel hayatından dışlanmış hissetmektedir. O Connell'ın 1832 tarihli, ondalıkların ve Kilise vergileri gibi vergilerin iptali olarak adlandırılan Yürürlükten Kaldırma programı muhaliflerin reform programıyla benzerlik gösteriyordu. Muhalifler gibi, İrlanda Katolik orta sınıfı da Resmi Kilise'nin yükseköğretim üzerinde uyguladığı kontrole itiraz ederek tıpkı onlar gibi kendi üniversitelerini kurmuşlardı: Dublin'deki Newman's Catholic University ile Manchester'daki Owens College. Her iki toplulukta da güçlü "demokratik" duygular vardı. Tocqueville 1835 yılında İrlanda'ya yaptığı bir ziyarette yüksek din adamlarının siyasi görüşlerine dair yorumlarda bulunmuştu: "İfade edilen duygular son derece demokratikti. Büyük derebeylerine duyulan güvensizlik ve nefret. İnsan sevgisi ve onlara güven. Geçmişteki zulümlerin acı dolu anıları. Zafer yaklaşırken duyulan yüceltme havası." Kuzey İngiltere muhalifleri arasında da pekâlâ benzer bir görüşe rastlayabilirdi. Teolojideki zıt kutuplara karşın, İngiltere'nin muhalif Kurtuluş Cemiyeti ve İrlanda Katolik Ulusal Birliği kiliseyi devletten ayırma sorunu üzerine aynı fikirdeydi ve birbirleriyle çalışmaya karar verdiler.

İngiliz muhalefeti ve İrlanda orta sınıfı arasındaki bağlantılar John Bright'tan gelen, Dublin'de Ulusal Birliğin toplantısında okunan bir mektupla daha da gelişmiştir. Bright, toprak reformundaki gayretlerini alkışlamakta ve onları daha da ileri gitmeye teşvik etmektedir. Devlet Kilisesi ile ilgili olarak şunları söyleyerek devam etmiştir:

> [Orası] ülkenizin koşulları altında öylesine kötü ve tiksindirici bir kurum ki, insanı İrlandalıların uzun süredir elde etmek için katlandığı İrlanda'nın bağımsızlığı konusunda neredeyse umutsuzluğa düşürüyor. Büyük Britanya'da Liberal Parti her şeyiyle, hiç şüphe yok ki, dünyanın herhangi başka uygar ve Hıristiyan ülkesinde ulusal bir hakaret anlamında hiçbir eşiti bulunmayan bir yanlışın kaldırılması talebiyle sizinle birlikte olacaktır.

(Gerçi Bright, 1886'da Özerklik Hareketi'ne karşı çıkmıştır.)

1800 yılında, İrlanda'da, her biri de kendi Hıristiyan geleneğine, etnik kimliğine ve kendi İrlanda tarihi yorumuna sahip, Episkopalyan, Presbiteryen ve Katolik olmak üzere üç kültür mevcuttu. Yüzyılın ortalarında, "Papacılık"ın dirilişi gibi ortak bir korku nedeniyle bir araya gelen (İngiliz kökenli) Episkopalyanlar ve (İskoç kökenli) Presbiteryenler, farklılıklarını şimdiye kadar Episkopalyanlarla sınırlı olan "Protestan" ortak etiketi altında birleştirme eğilimine girmiştir. Episkopalyanlar arasında, Evanjelizm kendine yer buldu. Presbiteryenler arasında, "Eski Işık" Üniteryenleri[1] Belfastlı Henry Cooke liderliğindeki militan "Yeni Işık" hareketi karşısında, etkisini kaybetmişti. Katolikler arasında ise, Dublin başpiskoposu Daniel Murray gibi Ilımlıların yerine Kardinal Paul Cullen liderliğindeki Ultramontanlar geçmişti.

İrlanda'da Katolik ve Protestan kültürleri arasında devam eden bölünmenin bir başka önemli nedeni de 1845-9 kıtlık yıllarında yaşadıkları birbirine zıt deneyimlerde aranmalıdır. Günlük besin unsuru olarak patates yerine yulafın tercih edildiği Protestan kuzey, patates mahsulü başarısız olduğu dönemde kıtlıktan kurtulmuştu. Kıtlığın en şiddetli kısmını oluşturan patatese yoğun biçimde bağımlı olanlar ise Katolik ufak çiftçi ve işçi sınıfıydı. Profesör Joseph Lee'nin de (*The Modernisation of Irish Society 1848-1918*, 1973) belirttiği üzere, ezici çoğunluğu Katolik olan işçi sınıfı, bu yıllarda hastalık ve açlıkla mücadele ediyordu. 1847 itibariyle, yine Katolik olan, patatesin yetersiz olduğu üç yıl boyunca hayatta kalmayı başaran ufak çiftçiler büyük gruplar halinde göç etmeye zorlandılar. Göç etmemeleri halindeyse işçilerin kaderini paylaşacaklardı. İrlanda, nüfusunun dörtte birini göç ya da ölüm nedeniyle kaybetti. Bu trajedinin en büyük etkisi ise Katolik yoksullar üzerinde olmuştu. Kıtlığın anısı, onları Protestan İrlanda'dan ayıracak şekilde Katolik kültürün *mentalitesinin* bir parçası oldu. Bu, pek çok göçmenin, vakti geldiğinde burada İrlanda Katolik milliyetçiliği için duygusal bir hazne sağlayacağı Yeni Dünya'ya beraberlerinde götürdükleri bir anıydı.

18. yüzyılın ortalarında Galler, birçok yönden İrlanda küçük bir versiyonuydu. Yaklaşık yarım milyonluk nüfusu da, İrlanda nüfusunun kabaca sekizde biriydi. Tıpkı İrlanda gibi, sahiplerinin ya da vekillerinin kendi bölgesinin siyasi ve ekonomik hayatını kontrol ettiği topraklı malikânelerden oluşan bir toplumdu. Dilsel ve toplumsal engeller nedeniyle insan kitlesi ile eksiksiz iletişimi kesilmiş bir de Resmi Kilise mevcuttu. Episkopalyan egemenliği ve büyük çoğunluk arasındaki bölünme Galler'de İrlanda'daki kadar keskin değildi, çünkü yakın zamanda olmuş bir fethe dayanmıyordu. Ama yine de mevcuttu. Wynn ailesinden biri bir av sonrası atından

1 *Unitarianism*; Teslis inanışının aksine Tanrı'nın birliğini savunan Hıristiyan teoloji hareketi. (ç.n.)

fırlatılınca olay bir Metodist dua toplantısında söylenen bir dilekle örtüşmüştü: "*O Arglwydd cwympa Ddiawl Mawr y Wynnstay*" ("Ey Tanrım, Wynnstay adındaki Koca Şeytan'ı aşağı at.") Muhaliflik, çoğu Galli dini aktivist için yeni bir din oldu; tıpkı İrlandalı çoğunluk için "reformize" olmuş Katoliklik inancı gibi. Ve ikisi de muhtemelen aynı sebepleri gözetmişlerdi. Muhalif papazlar da tıpkı Katolik din adamları gibi, kiracıların tahliye korkusuyla gizli tuttukları hoşnutsuzlukları açıkça ifade edebiliyor ya da en azından sembolleştiriyordu. Siyasi temsil, İrlanda'da olduğu gibi egemenlerin elindeydi ve Test ve Kurumlar Yasalarının kanun kitabında 1828'e kadar varlığını sürdürmesi, muhalif çoğunluğun ulusal yaşamda tam katılımın dışında olduğuna dair bir hatırlatıcı gibi işlev görüyordu.

Bu siyasi ve toplumsal koşullar göz önüne alındığında, Amerika ve Fransa'daki devrimlere Galler'de bazı tepkiler olması şaşırtıcı değildir. Konuyla ilgili en önemli kişiler Stoke Newington'daki bir cemaatin Galler doğumlu papazı Richard Price ve Benjamin Franklin'in bir arkadaşı olan David Williams'tı. Price'ın risalesi *Observations on the Nature of Civil Liberty* (1776)[1] Amerikan direnişini siyasi hakların daha geniş bağlamına yerleştirme girişimiydi ve 1789 yılındaki Fransız Devrimi'ni öven vaazı Edmund Burke'ün *Reflections* kitabına ilham olmuştu. David Williams Fransız Devrimi sırasında Girondinlerle yakın bağlantı kurmuştu ve onların yenilmesinden sona İngiltere'ye döndü. Radikal fikirler, en üretken üyesi Edward Williams ("Iolo Morganwg") olan Londra-Gal topluluğu Gwyneddigion tarafından da ileri sürülüyordu. Ancak Galler'de Birleşik İrlandalıların bir eşiti yoktu. Fransızlar 1797 yılında Fishguard'da karaya çıktığında, bu durum, coşkudan ziyade karmaşa ve şaşkınlık yarattı. Bazı Galli Baptistlere göre Fransız Devrimi Deccal'in gelişinin habercisiydi. Savaş yıllarında gıda isyanlarının yanı sıra, milis-karşıtı ve basın-karşıtı çete ayaklanmaları da oluyordu, ama bunlar yaygın bir devrimci sempatiden ziyade yerel gösterilerdi. Kalabalığın nefreti derebeyi sahibi sınıflardan çok, çiftçiler ve tahıl tüccarlarına yönelikti.

Galler'de muhalif papazların Fransız Devrimi'ne karşı tutumu İrlanda'da Katolik din adamlarının çoğununkiyle benzerdi. Başka paralellikler de ortaya konabilir. Her iki topluluk da popüler sözlü kültürü Hıristiyan ahlakının düşmanı olarak görüyordu. 1791 yılında büyük Metodist reformcu, Balalı Thomas Charles, bir arkadaşına şöyle yazıyordu: "Arplar değil, Aziz John'un sözünü ettiği *altın* arplar çalıyordu birkaç ay öncesine kadar bu komşu ülkede. Zanaatkârlar yalnızca tehlikede değildi, ama tamamen yok edilmiş ve ortadan kaldırılmış durumdaydı." Bir başka mektubunda ise şöyle yazıyordu; "Dinin canlanışı, dans edilen ve arp eşliğinde şarkı söylenen tüm o neşeli toplantıların ve buradaki genç insanlar arasında

1 İnsan Haklarının Doğası Üzerine Gözlemler. (ç.n.)

çok yaygın olan her tür günahkâr sevincin sonunu getirdi." (Eric Hobsbawm ve Terence Ranger editörlüğünde, *The Invention of Tradition,* Cambridge, 1983, s. 55'ten alıntılanmıştır.) Bu tür ifadeler 1780'lerden itibaren "Patrons'ta insanların yakışıksız, düzensiz ve dinsiz toplanmaları" nedeniyle Episkopalyanlar tarafından İrlanda'da kınanmalarını hatırlatıyordu.

Galler ve İrlanda arasındaki bir diğer benzerlik de, azınlığın Kilisesi olarak kabul edilen bir yeri desteklemek için ondalık ödeme üzerine hissedilen hoşnutsuzlukta yatıyordu. İrlanda'da, 1829 yılındaki Katolik Serbestisi tarafından uyandırılan beklentiler yerine getirilmemişti. Sonuç, bazı bölgelerde Katolik din adamları etkin bir rol oynadığı 1830'ların Tithe Savaşı oldu. Galler'de, ondalık vergisini değiştirme adına ondalık ödeyenlerin yükümlülüklerini artırıyor görünen 1836 tarihli bir yasa ile hoşnutsuzluklar da arttı. Ekonomik sıkıntılar yüzünden çok da rağbet görmeyen bir konu daha az hoşgörülür bir hale gelmişti. 1839 yılında patlak veren "Rebecca Ayaklanmaları", her ne kadar en sonunda kırsal hoşnutsuzluğun fitilini ateşleyen ondalıkların ödenmesi değil de dini mıntıka yollarında yol ücreti alınmasının mecburi hale getirilmesi olsa da İrlanda Tithe Savaşı'nın Gal eşiti olarak görülebilir. ("Rebecca" adının İncil'de geçen "Rebecca'nın düşmanlarının kentlerini ele geçirmesini"[1] anlatan pasajı olduğu söylenmektedir.) Sayıları giderek artan ücretli kapılarda toplanan yol ücretleri en büyük yükü ürettiklerini pazara taşıyan ağır baskı altındaki ufak çiftçilere getiren bir iç vergisi sistemi görevi görüyordu. Başlangıçta etkilenen bölge yalnızca Carmarthen-Pembroke sınırındaydı, ama çok geçmeden 1842 yılında diğer kontluklara da yayıldı. Yeni Yoksul Yasasının öngördüğü düşkünlerevleri de yine bir saldırı nesnesiydi. Rebecca Ayaklanmaları hükümet tarafından bastırıldı, ancak paralı yol sistemi konusunda verilen önemli tavizler bu hoşnutsuzluk kaynağını ortadan kaldırdı. 1886-1891 arasındaki Tithe Savaşları'nın da gösterdiği gibi Ondalık vergileri hâlâ büyük bir mağduriyet olarak kalmıştır.

Galler kırsal tarihinin seyri böylece 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarındaki İrlanda kırsalı ile açık bazı paralellikler sunmaktadır. Ancak, Güney Galler'de 1760'lerden itibaren değişiklikler zaten Monmouth ve Glamorgan kontluklarını Britanya Adaları'nın en yoğun sanayileşmiş bölgelerinden biri haline getirmek üzere sıraya girmişti. Yedi Yıl Savaşları sırasında gelişen demir pazarı kuzeyde Wrexham'in yanı sıra güneyde de Merthyr'de Gal kömür ve demirinin kullanılmasını hızlandırdı. Amerikan ve Fransız savaşları ve buhar gücü için artan talep daha büyük bir genişlemeye yol açtı. 1815 itibariyle güney Galler demir sanayi Britanya demir üretiminin toplamda üçte birini karşılıyordu. Cardiff ve Newport hâlâ gelişmemiş kalırken, Barry ile Swansea limanlar olarak bu dönemde büyümeye başladı.

1 Tekvin 24:60; "Rebekayı şöyle kutsadılar: 'Ey kız kardeşimiz, binlerce, onbinlerce kişiye analık et, Soyun düşmanlarının kentlerini mülk edinsin.'" (ç.n.)

1801 yılında, Glamorgan ve Monmouth kontluklarının nüfusu, yarım milyonu aşkın bir nüfus içinde 100 binin biraz üzerine ulaşmıştı. 1901 itibariyle, iki kontluk 2 milyonluk nüfusun yarısından fazlasını oluşturuyordu. İrlanda'nın kuzeydoğusu 19. yüzyılda önemli bir sanayileşme yaşadı, ancak bu sanayileşmeye dahil olan İrlandalı nüfusun oranı toplamın dörtte birinden asla fazla olmadı.

Sanayileşmenin sonuçları Galler için çok önemliydi, çünkü ülke bu sayede İrlanda'da gerçekleşen kitlesel göçten kurtulmuştu. Güney Galler, her ne kadar büyük çoğunluğu Galli de olsa, Gal, İngiliz ve İrlandalıların birbirine karıştığı bir eritme potası haline gelmişti. İrlanda'daki kıtlığın bir benzeri, çok sıkıntılı koşullar altında Amerika'ya kitlesel göç ve İrlandalı-Amerikalıların sık sık kendi vatanlarının işlerinde gösterdiği yoğun katılımın hiçbir Gal eşdeğeri mevcut değildi. Dolayısıyla Gal tarihinde Fenianizmin de bir eşdeğeri yoktu. Gal Özerklik Hareketi ilk kez 1880'lerde ortaya çıkmıştı, ancak gücünü batı Galler kırsal bölgelerinden alıyordu. İş, İrlanda modelinde bağımsız bir Özerklik Hareketi partisi kurma noktasına geldiğinde yollarına güney Galler'deki sanayi şehirleri çıktı. İrlanda ile paralellikler vardı, ancak Gal toplumun sanayi sektörü İrlandalı eşdeğerinden çok daha güçlüydü.

19. yüzyıl Galleri'nde aslında iki kültür mevcuttu. Batıda Galce- konuşan kontluklarda, ücretli-emek hâlâ nispeten yaygın değildi. Birçok yönden toplumsal yapı büyük çiftliklere *(lle mazvr),* küçük çiftliklere *(lle bach)* ve rençperlere (*pobol tai bach*, küçük evlerde yaşayan kişiler) İrlanda batı bölgelerindeki yerlere benziyordu. Burası önemli miktarda birbirine bağımlılığın yaşandığı yoğun biçimde yerelleşmiş bir dünyaydı. Küçük mandıra çiftçileri yalnızca büyük çiftliklerin sağlayabildiği boğalara ihtiyaç duyuyordu. Bunun karşılığında hasat zamanında yardım sunuyorlardı. Rençperler, çiftçilerin sağladığı patates tarlaları için verdikleri emeğin karşılığı olarak para alıyordu. Eşraf *y gwyr mawr* (ileri gelenler), toplumun ayrıcalıklı bir kesimini oluşturuyordu. Gal kırsal toplumunun karşılaştığı sorunlar sahiplik hakkının güvenliği, kira artışları ve kötü hasat zamanlarında hayatta kalma ve çoğunlukla nakitle bağlantılı olan sığır fiyatları ve fıçılanmış tuzlu tereyağı gibi konularla ilgiliydi. Bu Gal nonkonformitesinin dünyasıydı. Resmi kilise desteğini eşraftan ve sınır kontluklarındaki ücretli işçilerden alıyordu.

Bu kültür 19. yüzyıl genelinde önemli gelişme kaydedecek güneydoğudaki Glamorgan, Monmouth ve doğudaki Carmarthen'ın sanayileşmiş, kısmen İngilizce-konuşan kontlukları ile keskin bir tezat oluşturuyordu. Vakti geldiğinde Newport, Swansea, Barry ve hepsinden önce Cardiff limanları, Kuzey İngiltere'nin sanayi şehirlerinin Gal eşdeğeri olacaktı. 19. yüzyılın ilk yarısında endüstriyel huzursuzluk işaretlerini güneyde halihazırda göstermeye başlamıştı. Çartizm özellikle de John Frost'un bir Çartist ayaklanmaya liderlik ettiği Newport'tan önemli destek görmüştü. 1820'lerde ve 1830'larda Monmouthshire'ın demir madenciliği ve kömür

madenciliği yapılan köylerinde *Scotch Cattle* adlı gizli bir örgüt faaliyetteydi. Buna karşın, yüzyılın ortalarında gelen "patlama" koşulları asıl sorunu, Rhondda'nın madencilik yapılan köylerine büyük gruplar halinde başlayan göç akınını sindirmek olan güneye zenginlik getirmişti. Gal Liberalizminin yükselişi ardında yatan itici gücü sağlayan da kırsal Galler'in yaşadığı mağduriyetti. Kiliseyi devletten ayırma, ondalık vergiler ve tahliyeler, sendikaların olmayışı, trampa ile ödeme ve grevler Gal liberalizmin temellerini alacağı konulardı.

Derebeylerinin etkisi pek çok kontlukta 1832 Reform Yasası'nın ve onlarla birlikte de Resmi Kilise'nin imtiyazlarının hayatta kalmasını sağladı. Denbighshire ve Merioneth'te Wynn ailesi 18. yüzyıldan beri keyfini sürdüğü siyasi gücü elinde tutmayı sürdürdü. Egemen-karşıtı duygu Wynn ailesinden birini yerinden etme girişimini bir dizi politik nedenli tahliyenin izlediği Merioneth'te 1859 yılında ifade edilmeye başlanmıştı. 1867 Reform Yasasına dayanan daha geniş bir imtiyazın yürürlüğe konduğu 1868 seçimi bir başka saldırıyı da mümkün kılmıştı. Denbighshire'da Sir Watkin Wynn koltuğunu korudu, ama kontluğu "paylaşmak" konusunda anlaştığı Whig aday yenilgiye uğradı. 1885'de Avam Kamarasında otuz Gal Liberal ve yalnızca dört Gal Muhafazakâr vardı.

Bu değişikliğe neden olan siyasi baskılar büyük oranda 1851 yılında sayıları, Resmi Kilise'ye devam edenlerin sadece 100 binin üzerinde olan sayısıyla kıyaslandığında yaklaşık 400 bini bulan muhalif kiliseden geliyordu. Muhalefet, tıpkı İrlanda Katolikliği gibi, büyük bir çoğunluğun diniydi. Dolayısıyla, kırsal alanlarda eğitimin Kilise tarafından kontrolü gibi mağduriyetlerin özellikle yaralayıcı olduğu hissediliyordu. Tıpkı Ulster'deki gibi Galler'de de "Rabbin Lütuf Yılı" olan 1859'daki dini canlanış yeni bir coşkunun eklenmesine neden olmuştu. Resmi kilise içinde Tractarianizmin[1] büyümesi de "Papacılığa Hayır"ı bir mesele haline getirmişti. Ancak, en önemli değişiklik siyasete ılımlılık getirme girişimi oldu. Ilımlılık reformunun savunucuları, alkolü, toplumsal sorunların ana nedeni olarak görüyordu ve kullanımını, yüzyılın başlarındaki gibi ahlaki ikna yerine yasal eylemle kontrol etmeyi amaçlıyordu. Yüzyılın ortalarında ılımlımık, Sabbatarianizm ve kilisenin devletten ayrılması ile birlikte birçok Gal Liberal tarafından "Galli" bir yaşam ifadesi olarak görülmeye başlandı.

19. yüzyıl İskoçyası'ndan tek bir birim olarak söz etmek her ne kadar cazip olsa da, bu dönemde her biri kendi ayırt edici özelliklerine sahip en az üç "İskoçya" mevcuttu. Dağlık bölgeler (Hebridler de dahil) halen kendi bireyselliğini koruyordu. Diğer iki bölge, endüstrileşme batıda hız kazanırken büyük oranda kırsal doğu ve büyük oranda endüstrileşmiş batıya bölünen doğu ve batı düzlük bölgeleriydi.

1 Oxford hareketi olarak da bilinir, 19. yüzyılda çoğu Oxford Üniversitesi mensubu din görevlilerinin Anglikan kilisesini yenileştirmeye ve hatta aralarından bazılarını Roma Kilisesi'ne geçmeye yönelten akımdır. (ç.n.)

Yüzyılın büyük bölümünde doğu geleneksel, siyasi, hukuki ve kültürel ağırlığını korumuştur. Başkent Edinburgh, doğu kıyısındaydı. Dört İskoç üniversitesinden üçü Edinburgh St. Andrews ve Aberdeen doğudaydı. Şimdilerde "Tarımsal Devrimin" etkisiyle "iyileştirilmiş" olan en iyi topraklar da doğudaydı. Edinburgh İskoç Aydınlanması'nın merkeziydi ve her ne kadar Adam Smith bir süre için Glasgow'da profesörlük yapmış olsa da kısa bir süre sonra Edinburgh ve arkadaşlarına ulaşılabileceği Kirkcaldy'e yerleşti. İlhamını büyük oranda Aydınlanma'dan alan *Edinburgh Review*, 1832 öncesi ve sonrası reform hareketi için entelektüel liderliği sağlamıştır. (Thomas Babington Macaulay 1839'dan 1847'ye ve 1851'den 1856'ya kadar Edinburgh'un üyelerindendi). Batının ekonomik ve demografik büyümesinin kendisine tanıdığı siyasi gücü kullanması 1880'leri, 1884 ve 1885 Reform Yasaları sonrasını bulmuştur. Glasgow'un "Whigci" doğuya karşı kendini savunmak amacıyla Chamberlainci radikalizmin merkezi olarak görünmesi de bu zamandadır. İngiltere tarihi kuzey ve güney arasında bir mücadele olarak görülebilirse, bu dönemde İskoçya'nınki de batı ve doğu arasındaki rekabetin etrafında döner.

Gaelce konuşan dağlık bölgeler ve İngilizce-konuşan düzlük bölgeler arasındaki bölünme büyük, kültürel bir uçurum olmayı sürdürmüştür. Ancak, 19. yüzyılın seyri içinde, İskoçya genelinde dağlık bölgelerin önemi azalmaya başlamıştı. 1801 yılında dağlık bölge kontlukları nüfusun yaklaşık beşte birini içeriyordu. 1901 itibariyle, bazı kontluklar her ne kadar nüfus olarak büyüse de, bu oran yüzde 8'e ve 1939 itibariyle de yüzde 6,5'e düştü. Denge kentleşmiş ve sanayileşmiş düzlük bölgeler lehine amansız biçimde değişmiştir. 1901 itibariyle, Glasgow bölge-kenti merkez olacak şekilde batıdaki düzlük bölgelerin nüfusu beşte birden, toplam 4,5 milyonluk nüfusun hemen hemen yarısına yükselmiştir.

Bu dönemde dağlık bölgelerin tarihi nüfusun hızla artışı, kıtlık ve yoğun göçün bu döneme damga vurması nedeniyle batı İrlanda'nınkine fazlasıyla benzemektedir. Tıpkı İrlanda gibi, dağlık bölge toplumu da, daha büyük bir nüfusu beslemeyi mümkün kılacak şekilde yoğun biçimde patatese bağımlı hale gelmiştir. Dağlık bölgenin bazı kesimlerinde, yanmış yosundan elde edilen bir tür alkali külü olan varek üretimi önemli bir yerel sanayi ve geçici bir refah kaynağı haline gelmiştir. Ancak, 1815 yılında barışın gelişiyle, keten, cam ve sabun endüstrileri daha ucuz İspanyol alkalilere dönebilmiştir. Dağlık bölgelerin ekonomik ve demografik sorunları artık daha da yoğunlaşmıştı ve daha önceki bir dönemde derebeyleri göçe karşı çıkmalarına karşın şimdilerde onu teşvik etmeye başlamıştı. Malikâneler koyunculuk gibi daha kârlı faaliyetlere yönelmişti. Kötü şöhretli "Dağlık Bölge Tahliyeleri"nin Patrick Sellar'ın 1810'dan 1819'e kadar temsilciliğini yaptığı Sutherland mülkünde meydana gelişi de işte bu dönemdedir. Sellar aynı zamanda, Argyll'in müsrif altıncı dükü mal varlığının bir bölümü satmak zorunda kaldığında, Movern'de kendine ait bir mülk edinmiştir.

Göç artık, dağlık bölgelerde ister bilinçli bir kararın sonucu isterse de tahliyenin bir neticesi olsun bir tür yaşam biçimi halini almıştı. Pek çok kimse Nova Scotia, Cape Breton Adası ya da Prens Edward Adası'na gidiyordu. Diğerleri ise Greenock gibi şehirlerinde Gaelce konuşan cemaatlerin bulunduğu Glasgow'a yönelmişti.

İlki 1837'de ve sonraki ise 1846'nın ardından gelen mantar-istilalı yıllarda görülen patates mahsulündeki başarısızlık durumu daha da beter hale getirmiştir. Ancak, dağlık bölgelerde İrlanda'daki kıtlığın bir eşdeğeri yoktu. Yetkililer etkilenen bölgelere kısmen vapurla ulaşılabilmesi dolayısıyla bu sıkıntıyla daha başarılı biçimde baş etmiştir. Etkilenen kişilerin sayıları çok daha azdı ve derebeyleri ya da pek çoğu İrlanda'daki meslektaşlarına göre daha cömert bir rol üstlenmiş görünmektedir. Göç yoğun da olsa, koyun yetiştiriciliğine çok fazla arazi tahsis edilmesi kronik bir toprak sıkıntısı olduğu anlamına geliyordu. Yüzeyin altında ise çiftçiler arasında derebeylerine ve besicilere karşı, 1880'lerin sonunda açık düşmanlığa dönüşecek biçimde alevlenen önemli miktarda bir hoşnutsuzluk oluşmuştu. Çiftçiler 1879'u takip eden çorak yıllarda büyük baskı altında kaldı ve sahiplik hakkını güvenceye alma girişiminde yüzlerini İrlanda Birliği örneğine çevirdi. 1882 yılında, Dağlık Bölge Toprak Birliği kuruldu ve 1885'te beş çiftçi adayı parlamentoya geri döndü. Sonuç, 1881 tarihli İrlanda Toprak Yasası çerçevesinde belli ölçüde güvence sağlayan 1886 tarihli Çiftçi Yasası idi. Ancak, İskoçya'da İrlanda ve Galler'deki toprak sahibi egemenlerin gerileyişinin bir eşiti olmayacaktı. Büyük arazili malikâneler de tıpkı geniş-ölçekli özel av alanları gibi varlığını sürdürmüştür.

Evanjeliklerin misyoner faaliyetlerinin bir sonucu olarak, dağlık bölgede derin kültürel değişimler de meydana gelmişti. Galler'de Metodistlerin başardıkları ve Evanjelik misyonerlerin batı İrlanda'da yapmaya giriştikleri şeyleri, "İskoçya Serbest Kilisesi" dağlık bölgede başarmıştır. Gael sözlü kültürü, Gael dilinde de Kutsal Kitap odaklı bir okuryazarlığa yol vermişti. 1843 tarihli "Fetret Dönemi"nde Kilise'yi terk eden 474 papazdan 101 tanesi Gael dilini kamusal ibadette kullanıyordu. Adalar arasında papazları karşıya geçirmek için kullanılan Protestanların işlettiği *Breadalbane* adlı gemi 1840'ların sonunda kıtlık yardımı çalışmalarında önemli bir rol oynamıştı. Ilımlılık hareketi ve katı Sabbat'tan köklerini salıyordu. Gael dilinin varlığını sürdürmesine karşın düzlük bölgelerin radikal biçimde dağlık bölge kültürünü dönüştürdüğü iddia edilebilir. Bu durum gerçekleşirken, olaylardaki tuhaf bir sapmayla dağlık bölge kültürünün romantikleştirilmiş bir versiyonu düzlük bölgelerde yayılmaktaydı. James Macpherson'ın Ossian sahteciliğinin ve Walter Scott'ın romanlarının ardından, dağlı kültü olağanüstü bir başarı elde etti. Yeni icat edilen *kilt* ve tartan etnik kimliğin amblemleri olarak düzlük bölgede yaşayan aileler tarafından devralınmıştı. Birçokları için, İskoç Romantizmi İskoç Aydınlanması'nın yerini almıştır.

Dağlık bölgelerde, besiciler ve çiftçiler arasındaki çıkar çatışması birçok yönden batı İrlanda'dakine benzeyen bir durum yarattı. Doğudaki düzlük bölgelerin kırsal kesimlerinde, Tarımsal Devrimin etkisiyle çok farklı bir toplumsal yapı gelişmişti. 19. yüzyıla kadar süren "İyileştirme Çağı" sırasında geleneksel kırsal birimlerin kaybolmasını da içeren değişimler oluştu. Bazı açılardan ortaçağdaki şeritsel ekim sistemini benzeyen *"runrig"* düzeni biçimdeki ortaklaşa çiftçilik, kiralanmış emekle işletilen bireysel çiftliklerin yolunu açtı. Lothianlarda emek, ailesinin de fazladan yardımcılar olarak hizmet etmesi beklenen "hind" ("köleler") adı verilmiş kişiler tarafından sağlanıyordu. Kuzeydoğuda tek seferde altı ay için kiralanan evlenmemiş işçilerin kullanımı daha yaygındı ve onları yerleştirmek için kulübe benzeri *bothy*ler inşa ediliyordu. Aberdeenshire'daki bir işçi, şikâyetini şöyle dile getiriyordu: "Ücret pazarları [yani kiralama fuarları] bana kölelerin, St. Sair Fuarı'ndan bir at alır gibi genel fiziksel görünüşlerine göre satın alındığı eski günleri hatırlatıyor. Bizzat benim bileklerim, etraflarındaki gücün nasıl olduğunu anlamak üzere çiftçiler tarafından incelendi."

1832'in siyasi reformlarının toplumsal yapı üzerinde çok az etkisi vardı. Reform Yasası, İskoç seçmenlerinin sayısını 5 bin dolaylarından 60 bin civarına yükseltmişti, ancak bundan asıl yararlananlar kentsel ve kırsal orta sınıf olmuştu. Kontluklarda seçmenler çok az sayıdaydı. Bunların en kötü şöhretlisi, 150'den az sayıdaki seçmeniyle Sutherland dükü için aslında kokuşmuş bir ilçe olan Sutherland'daki durumdu. 1880'lere kadar Liberalizm, "derebeyliğe" karşı, ama sendikaya düşman olan doğulu zengin ufak tüccarların, toprak sahiplerinin ve besiciler çıkarlarını yansıtma eğilimindeydi. Batıdaki düzlük bölgelerde derin ekonomik ve sosyal değişimler yer alıyordu, ancak çoğunlukla Liberal parti "Whigci" doğu tarafından kontrol ediliyordu. Muhafazakâr parti büyük toprak sahiplerinin ve resmi kilisenin partisiydi ancak Liberaller, her ne kadar bazı konularda daha muhafazakâr olsalar da, liderler arasında da derebeyleri bulunuyordu. Lothianlarda, zengin "Liberal" derebeyleri olan Elliottlar, tıpkı 15. yüzyıldan beridir yaptıkları gibi seçimlerde geleneksel rakipleri Buccleuchlu Douglaslarla yarışmıştı. Edinburgh yakınlarındaki malikânesi ile zengin derebeyi Lort Rosebery, Liberal partinin lideri oldu. Çiftçilerin 1880'lerde isyan ettiği de işte bu tarz bir derebeyi egemenliğiydi.

Doğu liberalizminin toplumsal muhafazakârlığı belki de en açık biçimde eğitime yönelik tutumlarda ortaya çıkmıştır. İskoç eğitiminin geleneksel bakış açısı, "İskoç demokrasisi"nin yükselişini teşvik etmek olmuştur, çünkü dini eğitim sistemi bir "vakur delikanlı"nın[1] yerel okuldan üniversiteye geçişinde yoluna hiçbir engel çıkarmıyordu. Uygulamada ise, özellikle orta sınıf karakterindeki ücretli okullar

1 *Lad of pairts*; fakir bir geçmişe sahip olduğu halde yetenekli olduğu ya da ümit vaat ettiği düşünülen delikanlı anlamında. (ç.n.)

19. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır. Edinburgh Akademisi 1824 yılında kurulduğunda, reformcu Henry Cockburn, bunun "İskoçya'daki eğitim adına, orta ve üst sınıflar için önemli bir gün olacağı" yorumunda bulunmuştur. 1870 yılında, Edinburgh hastanelerinin hayırsever bağışları, orta sınıfın ihtiyaçlarını karşılayacak beş tane ücretli okul kurmak üzere Tüccar Şirketler tarafından devralınmıştır. Hem şehirde hem de kırsal alanlarda kanıtlar sınıflar arası sınırların katılaştığını göstermektedir. 19. yüzyıl Edinburghu'nda meslek sahibi orta sınıfın akınına uğrayan New Town ve kuzey ve doğuya doğru giden esnaf konutlarından oluşan "koloniler" arasında keskin bir toplumsal bölünme olmuştu. Eğitim düzenlemeleri Edinburgh hayatının yalnızca bu gerçeğini yansıtıyordu.

Zamanı gelince, doğunun baskınlığı yayılmakta olan batının tehdidiyle karşılaşacaktır. "Batının yükselişi"nin kökenleri 18. yüzyılın sonlarında New Lanark, Catrine ve diğer yerlerde pamuk eğirme fabrikalarının kurulduğu diğer yerlerde bulunabilir. Ama ağır sanayinin büyümesinin önemli bir ölçekte gerçekleşmeye başlaması 1830'ları bulacaktır. 1801 yılında, Glasgow nüfusu Edinburgh'un 83 binlik nüfusu ile karşılaştırıldığında hâlâ 77 bin kişiydi. 1881'de ise, Glasgow 587 bin nüfusu ile 295 bin nüfuslu Edinburgh'un neredeyse iki katına ulaşmıştı. 1911 yılında, Büyük Glasgow bir milyona ulaşmıştı. Edinburgh, 401 bin nüfusuyla Glasgow nüfusunun yarısından azdı. Nüfus artışı Glasgow'un büyümesinden daha fazla şeyle ilgiliydi, çünkü onu Birmingham'ın İskoç eşdeğeri yapmaya yardımcı olacak şekilde Hamilton, Paisley, Kilmarnock, Greenock, Dumbarton ve diğerleri gibi önemli sanayi şehirlerinden oluşan bir ağla çevrelenmişti. Edinburgh'un göreli düşüşü Dublin'in Belfast ile bağlantılı düşüşü ile karşılaştırılabilir. 1881 yılında birlikte bir milyondan fazla nüfusa sahip olan Lanarkshire ve Renfrewshire kontlukları Glamorgan ve Monmouth'un İskoç eşdeğeriydi. 1830 yılında düzlük bölge demir sanayi 40 bin ton demir üretti. 1844 itibariyle bu rakam 400 bin ton civarına ulaşmıştı. 1855'de İskoçya, Birleşik Krallık'ın toplam üretiminin dörtte birini sağlıyordu. Gartsherrie'deki Bairds fabrikası güney Galler'deki Dowlais'den sonra dünyanın en büyük demir işletmesiydi.

Batıdaki düzlük bölgelerin Gal ve İngiliz demiri ile başarıyla rekabet edebilme yeteneği Glasgow yakınlarındaki Monklands alanlarının karbonlu demir cevherini kullanmayı mümkün kılan, 1828'de patenti alınmış Neilson sıcak hava eritme işleminin bölgeye girişi sayesinde olmuştu. Ancak İskoç kurşunu uzun ömürlü değildi ve 1860'larda düzlük bölge İngiltere'nin kuzeydoğusundaki Cleveland bölgelerinde ikinci sırayı alıyordu. O sırada, Clyde'daki gemi inşa sektöründeki büyüme değişimleri karşılayacak kadar fazlaydı. 1850-1870 arası dönemde Glasgowlu gemi yapımcıları buharlı gemiler için dünya talebindeki hızlı büyümeyi karşılayacak konumdaydı ve 1860'larda Birleşik Krallık'ta denize indirmelerin payı, yüzyılın

başlarındaki zayıf yüzde 5 rakamı ile karşılaştırıldığında yüzde 30'dan yüzde 70'e çıkmış durumdaydı. Glasgow da bu dönemde deniz motoru teknolojisinde ve demiryolu lokomotiflerinin inşasında başarıyla rekabet ediyordu.

1830'lardan itibaren komşu kırsal kontlukların yanı sıra dağlık bölgeler ve Ulster'den gelen göçmenler için büyük bir eritme potası haline getiren de işte bu hızla büyüyen endüstriyel ekonomi oldu. Doğudaki dağlık bölgelerden Aberdeen ve Edinburgh'a gelen göçmenlerde sürekli bir akış vardı, ancak batının deneyimini karşılayabilen doğu kıyısındaki tek sanayi kenti, genişleyen jüt sanayisiyle, İrlanda'dan çoğu kadın pek çok göçmeni çeken Dundee olmuştu. Ulster'e göçmen akını, kıtlık yılları olan 1846-1851 döneminde bir sele dönüştü. 1848 yılında haftada bin göçmenin İrlanda'dan Glasgow'a geldiği tahmin edilmektedir. Sonuç ise batıdaki düzlük bölgelerde ve doğuda ise daha az bir oranda Fife ve Dundee'de dini ve toplumsal düzenlenmelerin dönüştürülmesi olmuştu. İngiltere ve Galler'e gelen İrlandalı göçmenlerin sayısı, İskoçya'ya girenlerin iki veya üç katıydı, ama İskoç nüfusunun büyüklüğüne göre bu oran çok daha yüksekti. İrlanda-doğumlu sakinlerin 1851'de, İngiltere ve Galler'in yüzde 2,9 oranı ile karşılaştırıldığında, İskoçya nüfusunun yüzde 7,9'unu oluşturduğu tahmin edilmiştir. Olayı daha da karmaşıklaştıran bir faktör de, dokuz şehirden neredeyse yarısı toplandığında, Glasgow bu toplamın yaklaşık yüzde 30'unu oluşturmaktaydı. Sonuç Glasgow, Paisley ve Kilmarnock gibi batı kentlerinde İrlanda doğumluların nüfusun yüzde 10 ila 18'ine ulaşmış olmalarıdır. (Dundee yüzde 18 iken, Edinburgh sadece yüzde 6 idi.) Avrupa'daki en Kalvinist toplum olarak tanımlanan toplum büyük ölçüde Katolik, İrlanda dili konuşan göçmen nüfusunu sindirmekle karşı karşıyaydı. Bu, Ulster'in İskoç düzlük bölgelerinde yeni bir altkültürü yaratma etkisine sahip olacak şekilde tersine kolonileştirilmesiydi.

Batıdaki düzlük bölgelere İrlandalıların göçünün uzun vadeli sonucu, etnik ve dini gerilimleri Britanya Adaları'nda Belfast ve Liverpool dışında başka hiçbir yerde benzeri olmayan bir düzeye yükseltmek olmuştu. Burada, tıpkı Ulster ve Liverpool'daki gibi, Orange Locası kök salmıştı. İrlandalılar, 19. yüzyıl Pennsylvaniası'ndaki Slavlar gibi, ucuz işgücü kaynağı olarak görülüyordu. Genelde doğu (Dundee hariç), etnik çeşitliliğin ortaya koyduğu sorunlardan kaçıyordu. Sonuç olarak, "Papacılığa Hayır" kartı Özerklik Hareketi'ne karşı 1880'lerde oynandığında, doğuda batıda olduğundan çok daha az başarı kazandı. Gladstoncu Liberalizm batıda mağlup olduğunda doğuda varlığını sürdürdü.

Doğu ve batı arasındaki bir başka zıtlık kaynağı da, köklerini İskoçya Kilisesi içindeki "Fetret Dönemi"nde bulur. 1843 yılında, toplamın beşte ikisini temsil eden 470'den fazla papaz, yanlarına buna yakın oranda ihtiyar ve ruhban dışı kişileri de alarak Resmi Kilise'yi terk etmişti. Bu, bir ölçüde Sir Robert Peel tarafından

simgelenen Westminster kontrolüne karşı İskoç milliyetçiliğini ifade eden sıradışı bir olaydı. Aynı zamanda derebeyleri tarafından icra dini himayenin iktidarına karşı bir protestoydu. Belki de esnaf ve yetenekli zanaatkârlardan destek alan bir orta sınıf hareketi de olabilirdi. Kesin olan ise, Serbest Kilise'nin, İskoçya Kilisesi'ne rakip bir organizasyonu örgütlemesi ve finanse etme hızı yerel zenginlik ve uzmanlık kaynaklarını da kendine çekebileceğini göstermesiydi. Her şeyin ötesinde, 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarında Protestan canlanmayı üzerine çekmişti.

Devlet kontrolü ve himayesine karşı hoşnutsuzluk uzun süredir devam ediyordu ve halihazırda 18. yüzyılda Resmi Kilise'den ayrılmalara yol açmıştı. Herkesi kucaklayan bir resmi kiliseye karşı "toplanmış" bir Kilise inancıyla birlikte Covenant geleneği, Claverhouse ve Drumclog'un anılarının yaşatıldığı batıda halen güçlüydü. Ama sayı ve örgütlenmedeki "Fetret Dönemi" çok daha büyük oranlarda bir bölünmeyi temsil ediyordu. Bu ise temellerini, "Ilımlılar" ve "Evanjelikler" arasındaki, 18. yüzyılın sonlarından itibaren devam eden ve 1830'larda yoğunluğu artan rekabetten alıyordu. Mahkemeler, bazı bölgelerde mıntıka kilisesine takviye olması için büyük ölçüde Evanjelikler tarafından inşa edilen *"quoad sacra"* şapellerinin kontrolü gibi konularda güç gösterileri gerçekleşiyordu. Patronların, papazlara Presbiteryen meclisinin isteği doğrultusunda bir yaşam sunma hakkı da başka önemli bir sorundu.

Mahkemelerin kararı, Protestanlara karşıydı ve görüşleri Tory olan ve halen resmi kilisenin istenebilirliğine inanan Thomas Chalmers'in liderliğinde "Fetret Dönemi" meydana gelmişti. Bizzat Chalmers buna inanıyor olabilirdi, ancak olayların mantığı giderek durumu devraldı ve Serbest Kilise, 1847 yılında Chalmers'ın ölümünden sonra, kilisenin devletten ayrılması konusu üzerinde muhalif kiliselerin aldığı konuma yöneldi. Serbest Kilise kendini devletle çatışma içinde bulmuştu. "Fetret Dönemi"nden sonra, kilise ve okullar için yer tahsisini reddeden pek çok derebeyinin aktif muhalefetiyle karşılaştı. Yazılı kontratları olmayan kiracılar kendilerini tahliye ile tehdit edilirken buldular. Esnafa "zengin ve nüfuzluların alışveriş ve desteğinden mahrum kalacakları" söylendi. Cromarty hakkında ise "ülkenin bu kısmındaki ruh başlı başına acıydı. Hizmetkârlar kovulmuştu, işçiler işten çıkarılmıştı, derebeyleri ve kiracılar arasında öfkeli konuşmalar yaşanıyordu. Bulunduğumuz bu köşeden daha fazlasını duyamıyoruz" şeklinde söylemler mevcuttu. Chalmers ise, "üst sınıflar bize [Serbest Kiliseye] tıpkı radikaller ya da devrimciler gibi bakıyor" diye şikâyet ediyordu.

19. yüzyılın ilk yarısında, Britanya Adaları'nın "çevre" olarak adlandırabileceğimiz kültürleri, özü itibariyle "merkez"den çıkan değişim kuvvetlerine maruz kalmıştır. Güney Galler'de, Kuzey İrlanda'da ve Güney İskoçya'da sanayileşmenin başlangıcı İngiliz pazarının taleplerine yanıt olarak veya İngiliz yatırımının

bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla, bu dönemde, Galler, İrlanda ve İskoçya'nın bireysel geçmişleri yalnızca İngiltere'nin demografik ve ekonomik üstünlüğü sayesinde, öncü bir rol üstlendiği Britanya Adaları'nın daha geniş bağlamıyla ilişkili olarak anlaşılabilir.

Birleşik Krallık ile yeni birleşen İrlanda, bu yıllarda devlet müdahalesini en çok yaşayan ülkeydi. 1830'larda, özellikle Whig hükümeti eğitim (Ulusal Okullar), yoksullara yardım, ondalıkların kaldırılması, kentsel yönetim ve polislik üzerine bir dizi yeni reform yaptı. 1880'lerde Gladstone bir model olarak, Thomas Drummond'un İrlanda Müsteşarı (1835-1840) olduğu bu yıllara geri dönüp bakacaktı.

Genel olarak, "çevre"nin bu yıllarda kısıtlı bir rol oynadığı söylenebilir. İngiltere'den geldiği düşünülen baskılara direnç seyrek ve yereldi. Galler'deki ciddi huzursuzluklar, 1831 tarihli Merthyr İsyanı, 1839'daki Newport'a yapılan Çartist saldırı ve yerel "Rebecca" isyanları ile sınırlı kalmıştı. İrlanda'da, Ribbonmen'in tarımsal şiddeti yaygın da olsa yerel bir karakterdeydi. İskoçya'da, 1820'lerin sıkıntıları Glasgow bölgesi ile sınırlı kaldı. Çoğu zaman Birleşik Krallık içinde hükümetin modeli Westminster ile yapılan zımni ittifaklar ve Galler, İrlanda ve İskoçya'nın yerel egemenliklerine dayanıyordu. Bu durum İrlanda Katolikliği ve Gal nonkonformitesi ve İskoçya Serbest Kiliseleri İngiliz muhalefeti ile İngiliz resmi kilisesi üzerinde baskı oluşturmak üzere ittifak yapmasıyla değişmeye başlamıştı. 1850'li yılların sonuna doğru Liberal parti oluşumuna yol açan da temelleri İngiliz resmi kilisesi ve onun yerel müttefiklerine karşı ortak bir husumette yatan, yürürlükteki bu antant olmuştu. "Merkez" artık "çevre"den gelen siyasi baskılara maruz kalmak zorundaydı.

EK

Bu bölüm, "eritme potası" kavramını organize edici bir tema olarak ele alır. Bunun, "dört milletin tarihi", etnisitenin önemini öne çıkarması bakımından bazı avantajları vardır. Ancak sonradan anlamanın avantajıyla şimdi yeniden baktığımda sınıf temelli siyasetin rolünü daha önemsiz göstermek ve özellikle de 1830'lardaki Çartist Hareketi görmezden gelme gibi eleştirilere açık olduğunu görüyorum. Sanki E. P. Thompson'ın *The Making of the English Workinig Class* adlı klasik eserine karşı bir tepkiymiş gibi bir durum bulunmakta. Bu çalışma, tüm heyecanına rağmen, sınıf çatışmasının rolünü vurgulayarak, benim görüşüme göre, hak ettiği değere sahiptir. Thompson'ın başlığının belki de Çartist Hareketin bizzat kendisinin olması daha uygundu. Thompson'ın kitabında ilgi duyduğu geleneksel işçi sınıfı elde dokumacılık yapanlar ve Sanayi Devrimi'nden olumsuz etkilenen işçilerdi. Bunun aksine, diğer reformların yanında Evrensel Seçim Hakkı ve Gizli Oy'u hedefleyen

Çartist Hareket ise, desteğini yeni sanayi işçi sınıfından alıyordu. Böylelikle 1840 yılı ağustos ayında Manchester'da geçitte, diğerleri arasında boyacı, kostümcü ve kazancıları temsil eden topluluğun taşıdığı pankartlardan birinde "İşçi Sınıflarının Refahı" için bir çağrı bulunuyordu. Hedefleri arasında "Aristokrasi, mağazacılar, beyaz köleliği ve devletin fakirleştirdikleri" yer alıyordu. Taşınan bayraklarda İrlanda yoncası ve İskoç devedikeninin yanı sıra İngiliz gülü vardı. Bu ise, Thompson'un tutkuyla savunduğu "İngilizlik"in ötesine geçen çoklu-etnik boyutu gösteriyordu. İrlandalı Fergus O Connor, bu yıllarda, İrlanda'nın sorunlarına milliyetçi Daniel O Connell'dan daha fazla sınıf-tabanlı bir Britanya Adaları yaklaşımı sağlayarak, harekette kilit bir rol oynamıştır. İkisi arasında yaşanan, reformdan kastettiklerine dair çatışmanın, sınıf-tabanlı ve etnik yaklaşımlar arasındaki radikal farkı sembolize ettiği düşünülebilir.

1840'ların sonunda Çartist hareket başarısızlıkla sonuçlandı. Nitekim Thompson'ın kitabının başlığının *The Breaking of the English Working Class* şeklinde olması daha uygundu. İrlanda'da Büyük Kıtlık, aynı zamanda O Connell'ın 1847'deki ölümü ve Genç İrlandalılar'ın 1848 yılındaki çöküşünün damga vurduğu bir dönemin sonu olmuştu. 1850'ler ise, İngiliz radikalizminin Palmerston'ın liderliğindeki İngiliz milliyetçiliği karşısındaki çöküşüne tanıklık etmiştir.

10

Etnik Siyasetin Yükselişi

19. yüzyıl itibariyle, karayolu, demiryolu ve deniz iletişimi sistemi Britanya Adaları'nın çeşitli topluluklarını o zamana kadar olduğundan çok daha yakın duruma getirdi. 1815'ten sonraki yıllarda Telford tarafından inşa edilen karayolu ağına Britanya ve İrlanda'yı bağlayan düzenli buharlı vapur hizmeti ve iyi-gelişmiş bir raylı sistem de eklenmiştir. Menai Boğazı'nın karşısında bulunan Holyhead aracılığıyla Londra'dan Dublin'e giden karayolu ve demiryolu güzergâhları rutin hale gelmişti. İrlanda, Galler ve İskoçya artık, her zamankinden daha fazla İngiliz etkilerine açık hale gelmişti. Özellikle İrlanda, Galler veya İskoçya'dan çok daha fazla İngilizleşmişti ve 19. yüzyılın ikinci yarısında "Gaelce-konuşan" yerli halkın sayısı büyük ölçüde azalmıştı. Güney İngiltere'nin kültürü Britanya Adaları genelinde bütünsel bir egemenlik konumuna ulaşmaya yazgılı görünüyordu.

Oysa bu dönem (y. 1860-1914) Britanya Adaları genelinde "etnik" bilinçte olağanüstü bir artışa tanıklı ediyordu. 19. yüzyılın ilk yarısında "sınıf" meseleleri İngiltere'de Çartizm, İrlanda'da Ribbonizm ve Tithe Savaşı, Galler'de Rebecca Ayaklanmaları ve İskoçya'da Dağlık Bölgelerin Tasfiyesi gibi hareketlerde baskın durumdaydı. Ancak, yüzyılın ortalarından itibaren, İngiltere'nin özellikle de güney ve doğusunun İrlanda, Galler ve İskoçya'daki etkili gruplar üzerinde sakıncalı görünen bir hâkimiyeti oluşmuştu. İrlanda'da, kıtlık yüzünden ölenlerin çarpıcı rakamı, buna eşlik eden göç nedeniyle yeterli yardımı sağlayamayan İngiliz hükümetinin başarısızlığı suçlu bulunmuştu. Göçe zorlanma tahliye ile aynı olarak görülmüştür. Galler'de ise, Mavi Kitaplar[1] (1847) olayı İngiliz-karşıtı duygularda patlamaya neden olmuştur. Gal eğitiminin kalitesini İncil'den az bahsetmesi nedeniyle kınayan Mavi Kitaplar'daki eleştiriler, "Uzun Kılıçlar Gecesi"nden –MS

1 *The Treachery of the Blue Books* ya da *Treason of the Blue Books* (Galce: *Brad y Llyfrau Gleision*) Galler'de soruşturma komisyonundakilerin eğitim bakanlığına sundukları 1847'de yayımlanan raporlara verilen addır. (ç.n.)

600'de Galli prenslerin Saksonlar tarafından katledildiğine dair bir halk inanışına gönderme yaparak- söz ediyordu. Scotland'da, İskoçya Kilisesi'nin iki ezeli düşman biçiminde bölümünde 1843 tarihli "Fetret Dönemi" resmi kiliseyi terk edenler arasında milliyetçi duyguların yükselmesine yol açtı. Akıllarında Covenantçıların hatıraları ile İskoç geçmişine –en azından kendi ışıkları altında– daha doğru bakanlar da onlar olmuştu.

Nihayet, İngiliz nonkonformitenin artan gücü söz konusuydu. 1851 yılında yapılan kiliseye katılım sayımı İngiltere'de (ve Galler'de) muhalefetin neredeyse resmi kiliseninkine eşit bir konum kazandığını göstermektedir. Yüzyılın ikinci yarısında, nonkonformite, içindeki bölünmelere karşın İngiliz ulusal yaşamında giderek önemli bir rol oynamaya başlamıştı. Nonkonformistlere karşı ayrımcılığın en bariz örnekleri 1830'larda verilmişti. Ancak belli alanlarda, özellikle de yüksek eğitimli alanlarda, nonkonformistler kendilerine ikinci sınıf vatandaş gibi davranıldığını hissedebiliyordu.

Kırım Savaşı (1854-6) dikkati sınıf sorunlarından başka yöne çekti. 1855-65 arasındaki on yılın büyük bölümünde başbakanlık yapan Palmerston'ın uzun egemenliği boyunca, politik sahnenin merkezine gıcırtılı bir İngiliz milliyetçiliği oturdu. Ancak Palmerston'ın 1865 yılındaki ölümünün ardından İrlanda, İskoçya ve Galler'in "etnik toplulukları" İngiliz nonkonformistlerle birlikte şikâyetlerini daha yüksek sesle ifade etmeye başladılar. Liberal partinin Gladstone'un liderliğinde yükselişini mümkün kılan da bu çeşitli etnik toplulukların (ya da Kuzey İngiltere'nin durumunda olduğu gibi yarı-etnik) kombinasyonu oldu. 1868 yılında o yılki seçimleri kazanmasının ardından Gladstone şöyle bir açıklama yapmıştı: "Bizim üç kolordumuzun, İskoç Presbiteryenler, İngiliz ve Galli nonkonformistler ve İrlandalı Katoliklerden oluştuğunu söyleyebilirim."

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk yıllarında, etnik meseleler Britanya Adaları'nın siyasetinde büyük önem kazandı. Özellikle İrlanda, Liberal veya Muhafazakâr hiçbir hükümetin görmezden gelemeyeceği sorunlar ortaya koyuyordu. Özerklik Hareketi partisinin İrlanda'da yavaş yükselişi, gizli oyun her üç krallıkta da normal bir uygulama olduğu 1874 genel seçimlerinden sonra başlamıştı. İrlanda'nın meseleleri, özellikle de toprak reformu, Britanya Adaları'nın herhangi başka bir yerinde derebeyi-kiracı ilişkilerine imaları da ortaya çıkarıyordu. İrlandalı-Amerikalı topluluklar da anavatanlarının meseleleriyle, sürekli artan bir şekilde ilgilenir hale gelmişlerdi.

Bu dönemde, önceki dönemlerde de gördüğümüz gibi, İngiliz tarihinin seyri, ulusal terimlerin sığlığıyla salt biçimde anlaşılamaz. Aynı yargı Galler, İrlanda veya İskoçya'ya da eşit biçimde uygulanabilir. 19. yüzyılda ulaşım ve iletişimde yaşanan çeşitli gelişmelerin etkisine rağmen, etnik bölücülükten bu dönemde Britanya Adaları'nın baskın bir karakteristiği olmuştur.

Bizzat İngiltere'de, 19. yüzyılın ikinci yarısında, siyaset alışkanlığı Liberal partinin 1860'larda ortaya çıkmasıyla dönüşüm geçirmiştir. Whig derebeyleri ve radikallerin ittifakından partinin doğuşuna giden meseleler yapı bakımından büyük ölçüde İngiliz'dir. Özellikle, Kilise ve Şapeli ayıran toplumsal uçurum yeni partideki nonkonformitenin baskınlığını açıklamaya yardımcı olur. Augustine Birrell'in dediği gibi, Anglikanlar ve muhalifler arasındaki kültürel bölünme tıpkı "Offa Seddi gibi toplumsal hayatı tam ortadan kesecek biçimde geniş, derin ve aşılamazdı". Montagu Liberal parti konusunda Asquith'e şöyle demişti: "Partimizin nonkonformist duyarlılıkları ve nonkonformist önyargıları bulunan nonkonformist bir parti olduğu gerçeğinden kaçamayız." İngiltere Kilisesi'nin devletten ayrılması, eğitim mağduriyetlerinin giderilmesi ve içki ticaretinin kontrol altına alınması için baskı yapılması gibi meseleler Liberal partinin İngiliz nonkonformist mirasından kaynaklanıyordu. İngiltere'nin geçmişi, özellikle de 17. yüzyıldan itibaren, nonkonformist açıdan bakıldığında Anglikan bakış açısına göre çok daha farklı görünüyordu.

Ama Liberal parti bir İngiliz siyasi partisinden çok daha fazlasıydı. 1867 yılında İngiltere, Galler ve İskoçya'da ve 1868 yılında İrlanda'da oy hakkı reformu Britanya Adaları politikasına, o zamana kadarkinden çok daha etkili bir popüler yaklaşımı mümkün kılmıştır. Özellikle İrlanda Katolik mağduriyetleri liberal politikada merkezi bir konumu işgal ediyordu. Palmerston'ın liderliğinde Whigler, Protestan egemenliğinde bir partiydi. Lort Palmerston, 1641 katliamıyla ilgili çalışması standart bir Protestan hikâyesi haline gelen Sir John Temple'ın soyundan gelen Anglo-İrlandalı bir derebeyiydi. Ancak, Gladstone liderliğinde Liberal parti, İrlanda Kilisesinin devletten ayrılması gibi bir İrlanda Katolik sorununu, 1868 seçimi sırasında parti tabanının ana prensibi haline getirdi. Gladstone'un 1870 tarihli Toprak Yasası, İrlanda'da kiracı hakları sorunları ile ilk kez ilgilenme girişimiydi. Bir başka İrlanda meselesi olan İrlandalı Katolikler için üniversite eğitimi, hükümeti devirmişti. Bu yıllara aynı zamanda İngiltere'de son kamusal idamlar olarak "Manchester Şehitleri", Allen, Larkin ve O Brien'ın infazı da damga vurmuştur. Bir İrlanda Cumhuriyeti kurulmasını talep eden Fenianizm[1] gerilememiş, üç masum adamın adaletsizce idamı görülen eylemle daha da körüklenmişti. İrlandalı-Amerikan milliyetçiliği aynı zamanda giderek daha önemli hale geliyordu ve vakti geldiğinde siyasette önemli bir unsur olacaktı.

Sonraki elli yıl boyunca İrlanda meseleleri İngiliz politikasının seyrini etkileyecekti. İrlanda "reformları" siyasi elitler tarafından yerel öneme sahip görünmüyordu: Bu reformlar Britanya Adaları'nın geri kalanı ve geniş ölçekte de Britanya imparatorluğu için önemli göstergeleri olduğu düşünülüyordu. İrlanda Kilisesi'nin

1 İrlanda'nın bağımsızlığı derneğinin savunduğu görüşleri. (ç.n.)

devletten ayrılmasının ve 1870 Toprak Yasası'nın takozun İrlanda ucu olarak görüldüğü zamanlar olan Gladstone'un ilk yönetiminde de durum halihazırda böyleydi. İrlandalı çiftçilere imtiyaz verilerek siyasi ajitasyonun temellerinin zayıflatılması için tasarlanan 1881 tarihli İrlanda Toprak Yasası, Gladstone'un Liberal koalisyonun Whig tarafında, geniş İrlanda ya da İskoç mülklerine sahip olan derebeyleri arasında ciddi kuşkulara neden oldu.

Öncelikle İngiliz seçmenlerin yapısını değiştirmeyi amaçlayan siyasi reformların aynı zamanda daha geniş anlamlara sahip olduğu düşünülüyordu. Koltukların yeniden dağıtılmasını ve ilçelerin yanı sıra kazaları da içeren daha geniş bir oy hakkını da barındıran 1884-5 tarihli Reform Yasaları, normal olarak bütünüyle İngiliz bir bağlam açısından tartışılıyordu. Oysa, 1832 ve 1867'den farklı olarak 1884-5 reformları en az Birleşik Krallık'ın geri kalanı kadar aynı tarzda İrlanda ile de ilgilenme girişimiydi. İngiliz politikacılar bu değişikliklerin olası etkilerinin gayet iyi farkındaydı. Hartington olayın bir aşamasında, "bu oy hakkı eğer verilirse Özerklik Hareketi'ni kabul etmiş" olacaklarını ilan etti. Şöyle bir sistemden bahsediyordu:

> O sistem... bir milyondan fazla Protestanı dışlayacak... ki [bunların hepsi de] Özerklik Hareketi'ne karşı... toprak mülkiyetininsahipleri ve kapitalistlerin büyük çoğunluğu, üreticiler, tüccarlar, İrlandalı işadamları ve meslek sahipleri... ve sistem yalnızca onları dışlamakla kalmayacak, bir organ tarafından yanlış temsil edilmelerine de yol açacak... sahip oldukları bütün çıkarlara ve fikirlere de düşman.

Bu pasajda, Elizabeth sömürgesi kökenli mülklerin sahibi Anglo-İrlandalı bir derebeyinin sesini duyabiliriz. Bir Whig aristokratı olarak Hartington, Anglo-İrlandalı derebeyi Palmerston'un takipçisiydi. Sir William Petty'nin soyundan gelen Lansdowne markisi de Anglo-İrlanda bağlantılı bir başka önemli Whig üyesiydi.

Tüm bu meseleler arasından, bu dönemde İngiliz siyasetinin seyri üzerinde en derin etkisi bulunanı İrlandalı Özerklik Hareketi olmuştu. 19. yüzyılın erken ve orta on yıllarında birliğin istikrarına karşı herhangi bir tehdit ardışık İngiliz hükümetleri tarafından frenlenmişti. O Connell, bir yandan Tory yönetimleri sırasında "Yasa iptali" için kampanya yaparken, belirli mağduriyetlerin giderilmesi için Whig hükümetleri ile uzlaşıyordu. 1848 yılında Genç İrlandalıların isyan teşebbüsü fiyasko ile sonuçlandı. Politik bakımdan Britanya hükümetinin anlaşmak zorunda olduğu İrlanda, Protestan egemenliğindeki İrlanda'ydı. Durum, 1860'larda Gladstone, Fenianların oluşturduğu tehdide yanıt olarak, orta sınıf Katolik İrlanda'nın desteğini almaya çalışması ile değişmeye başlamıştı. Kiliseyi devletten ayırma, toprak reformu ve eğitim reformu yine de büyüyen bir milliyetçilik tehdidini karşılamak için yetersiz

kalmıştı ve Özerklik Hareketi 1874 seçimlerinden sonra önemli bir siyasi mesele oldu. 1880'lerde disiplinli bir İrlanda partisine liderlik eden Parnell, bu meseleyi Britanya hükümetinin göz ardı edemeyeceği bir duruma getirince önemi daha da arttı.

Resim 32 *Belfast Kartpostalı "Özerlik Hareketine Hayır".*
Bu 1914 öncesi "Özerklik Hareketine Hayır" kartpostalı, Asquith yönetimindeki liberal hükümetin Özerklik Hareketi politikasına karşı kuzey İrlanda'daki siyasi muhalefetin gücünü göstermektedir. "Ulster Krizi" İrlanda'yı içsavaşın eşiğine getirmiş ve İngiliz Ordusu Subaylar Kolu içinde isyan tehdidi yaratmıştır. Başlarda neredeyse düşünülemez bir seçenek olan bölünme seçeneği, Kuzey İrlanda'daki altı kontluğa özerklik verilmesiyle 1920 yılında bir gerçeklik haline gelmiştir.

Özerklik Hareketi pek çok liberalin ve muhafazakârların çoğunun gözünde en az İrlanda'nın olduğu kadar imparatorluğun da sorunuydu. 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere, orta süsleri Kanada, Avustralya ve Yeni Zellanda'daki koloni yerleşimleri ve Hindistan imparatorluğu ile birlikte Doğu, Batı ve Güney Afrika'daki sayısız kolonisi olan dünya çapında bir imparatorluğun merkezi durumundaydı. Stratejik ve ekonomik nedenlerin bir karışımından ötürü bu emperyal yükümlülük, Süveyş Kanalı'nın Hint Okyanusu ve Britanya arasında kaçınılmaz bir bağlantı haline geldiği Yakın Doğu'ya doğru uzanan bir sorumluluğa yol açmıştı. Resmi imparatorluğun yanında Orta ve Güney Amerika ve Amerika Birleşik Devletleri'nde geniş bir ticari ağ yatıyordu.

İrlanda Özerklik Hareketi'ni idari bir yeniden-örgütlenmeden çok daha fazlası haline getiren de merkezinde İngiltere bulunan imparatorluğun yeni önemiydi. Aralık 1885'de Gladstone'un Özerklik Hareketi davasını başlatma kararı "impara-

torluk" ve "ırk" meselelerinin ortaya çıkmasına neden oldu. Liberal parti sınırları içinde, Gladstone'un Özerklik Hareketi'ne dönüşü bazıları tarafından partideki kişisel baskınlığını devam ettirme aracı olarak görülüyordu ve bu duruma karşı hoşnutsuzlukların meslektaşları Harrington ve Chamberlain'in ondan ayrılma kararını açıklamaya yardımcı olacağına şüphe yoktur. Profesör John Vincent (*The Governing Passion,* 1974), Özerklik Hareketi meselesinin öneminin bir prensip olarak yanlış anlaşıldığını savunur. Onun görüşüne göre, politikacılar inandıkları için değil, politik güç elde etmek için politikalar araştırmaktadır. Yine de, 1886 sonrasındaki 30 yıl boyunca Özerklik Hareketi meselesinin sıradışı etkisi siyaset mekanizmasından çok daha fazlasının işbaşında olduğunu düşündürmektedir. Özerklik Hareketi meselesi yitip gitmeyi reddediyordu. 1891 yılında Parnell'in çöküşünde de varlığını sürdürdü ve 1910 yılında İngiliz siyasetine dadanmak üzere geri döndü. 1912-14 kriz yıllarında İngiliz politikacılar, Ulster Birlikçilerinin Özerklik Hareketi'ne karşı gösterecekleri isyan olasılığı göze almak zorundaydılar.

1886 yılındaki Özerklik Hareketi krizi Liberal parti içinde, zamanı gelince Muhafazakâr partiye katılacak olan "Liberal Birlikçiler" olarak ayrı bir grup oluşumu ile sonuçlanan sancılı bölünmelere yol açtı. Bunlar arasında bulunan, imparatorluğun tarihçisi, Sir John Seeley şöyle yazıyordu: "Bir Özerklik Hareketi taraftarı ile konuşurken, ağzımı ilgimi çeken neredeyse her şeye sımsıkı kapalı tutmak zorunda kalıyorum. Ortak nezaket ile konuşmak konusunda kendime hiç güvenemiyorum." Gladstone hakkında şöyle ise şöyle diyordu: "İngiltere'deki bütün kötü adamlar tek bir kötü adamın içine doldurulsa, Gladstone'la karşılaştırıldığında tıpkı şimdilerde Gladstone'un olduğu gibi işgüzar ve beceriksiz olacağını ciddi anlamda düşünüyorum." Seeley'in Özerklik Hareketi'ne karşı düşmanlığı, Cambridge'deki pek çok önemli akademisyen arasında tipik bir özellikti. Ahlak filozofu Henry Sidgwick, Cambridge ile ilgili olarak şunları söylüyordu: "Orada 'Birlikçiler' yavaş ama istikrarlı bir şekilde kazanıyorlar. Salonda yemek yiyordum ve Trinityli meslektaşlarımız arasında –ki ben kendimi bildim bileli Trinity'dekiler ağırlıklı olarak liberallerin bulunduğu bir oluşumdur– birlikçilerin duygularını taşıyanların çoğunlukta olduğunu bulmak şaşırtıcıydı." Sidgwick ise Özerklik Hareketi Tasarısı'nı bütünüyle eleştiriyordu:

> İrlandalı toprak sahiplerini, kendi mülkiyet hakları –o haklar ki desteklediğimiz 1881 Toprak Yasası ile kendimizi ahlaki olarak onları güvence altına almayı taahhüt ettik– için on bir yıldır vicdansız bir savaşı sürdüren insanların kırılgan merhametine terk etmek; bu, bir parçası olmayacağım ulusal bir suç ve ahlaki, derin bir rezalettir. (J. Roach, "Liberalism and the Victorian Intelligentsia", *Cambridge Historical Journal,* xiii, 1957, 83, 80 sayılarından alıntılanmıştır.)

Whig derebeylerinin Gladstone hükümetinden ayrılışları, belki de beklenmedik bir durumdu. 1881 Toprak Yasası ve 1884-5 Reform Yasaları, Harrington'un liderine karşı sadakatine ciddi bir sorun getirmişti. Önceden anlaşılması zor olan, radikal politikacı Joseph Chamberlain'in Birlik'e bağlılığını "sınıf çatışması" politikasına karşı yükümlülüklerinin üzerine koyma kararı olmuştu.

Liberal partide gelecek Joseph Chamberlain'in (1836-1914) sorumluluğunda olmakla mümkün görünüyordu; kendi nesli için kuzeyli radikallerin gözünde John Bright 1850'lerde ve 1860'larda Birmingham'da ne ise o da oydu. Nitekim aristokrasiye saldırıları da Bright'ınkileri hatırlatıyordu. 1883 yılında, ünlü bir konuşmada, Muhafazakâr parti lideri Lort Salisbury'e şiddetli bir saldırı başlattı.

> Lort Salisbury, [diyordu] kendini bir sınıfın sözcüsü sayıyor –kendisinin de ait olduğu bir sınıfın, bunlar ne çalışır ne de yün eğirirler[1]. Servetleri –tıpkı bu örnekte olduğu gibi– saray mensuplarının kralın sunduğu hizmetler karşılığında sırası gelince verdiği hibelerden kaynaklanır ve bu servet onlar uyurken, ülkenin genel refahı ve zenginliğine katkıda bulunmak için çalışan ve emek veren diğer bütün insanlar üzerindeki artan paylarını toplamalarıyla daha da büyür.

Chamberlain'in siyasi reformları, imtiyazların kırsaldaki işçilere dek genişletilmesi ile toprak sahiplerinin siyasi gücünü azaltmayı amaçlıyordu. Aslında, 1880'lerin sonları, bir zamanlar kırsal bölgelerin ve küçük tarım ilçelerinin desteğine dayalıyken, kendini şehir-bazlı bir partiye dönüştüren Muhafazakâr partinin egemenliğini müjdeliyordu.

Chamberlain'in Birmingham "derebeyliği", Özerklik Hareketi nedeniyle Gladstone bozuşması sonrası Liberallere gitti. Birmingham bölgesinde Özerklik Hareketi'nden ziyade emperyalizm ve korumacılığın bir karışımının oy alıcı olarak daha güçlü olduğu kanıtlanmıştı. Lancashire'da Peter Clarke'ın da yazdığı gibi; "Muhafazakâr partinin yegâne en büyük dayanağı şehirlerde yerli halk arasında huzursuzluk içinde yaşayan İrlandalı göçmen topluluğunun varlığıydı." (*Lancashire and the New Liberalism*, Cambridge, 1971, s. 37). Disraeli zaten 1874 seçimlerinde "etnik" kartı başarı ile oynamıştı. Politikada önemli bir konu olarak İrlanda Özerklik Hareketi'nin yükselişi daha sonradan muhafazakârların konumunu daha da sağlamlaştırmıştı. "Yerlilik" siyaseti Preston, St. Helens ve diğer Lancashire şehirlerinde zafer kazandı. Bir Liberal kalesi olan Manchester, bu kez Muhafazakârlara gitmişti. Özerklik Hareketi meselesi Muhafazakârlar için kuzeyi milliyetçilik, emperyalizm ve göçmen-karşıtı duygunun güçlü bir birleşimine baş-

1 Luka 12, 27-28'e gönderme. (ç.n.)

vurarak kuzeyi bölmesini mümkün kılmıştı. 20. yüzyılın başlarında, parti broşürleri "yeşilaycıları, İrlandalı devrimcileri, Galli demagogları, Küçük İngiltereciler, İngiliz ayrılıkçıları ve ulusal ve iyi olan her şeyi kökünden kazıyanları" eleştiriyordu. Broşürler hükümete saldırarak şöyle diyordu; "Yabancı üçkâğıtçılara ve gelmeleri hiç istenmeyen diğer her türlü yabancıya izin veriyor... İstediği sayıda gemi kıyılarımıza gelerek... hastalıklı ve suçlu yabancıları indirebilecek." Buna artık, ulusal birlik üzerine bir vurgu da ekleniyordu:

Omuz omuza, güçlüyüz ırkımızın gururuyla
Hangi yangın bizi atar kadim toprağımızdan
Tarafsız olunursa elbet Birlik güvenle yönetilir
Kardeş adamız bir kez daha zengin topraktır

Liberaller (muhalifleri tarafından "Radikal-Sosyalistler" olarak adlandırılıyordu) ise şöyle tanımlanıyordu;

Bir nifak çetesi ki, bilir kaytarmayı ve çalmayı
Bilmez savaşmayı, beklerken Fatih'in topukları
Birlik satamayacak artık hiçbir Britanya Adası'nı
İrlanda, İmparatorluğun koynunda besliyor ihaneti

1906 seçimlerini kazanan Liberal parti, Gladstone partisinden bazı çarpıcı şekillerde farklıydı. Tabii ki, nonkonformist kuzey hâlâ partinin tam kalbinde kalmayı sürdürmüştür. Kuzeydoğunun Metodist madenci köylerinde ılımlılık 1906 yılında hâlâ canlı bir konuydu. Bir kilise okulu öğretmeninin de söylediği gibi: "Çölden sonra, vaat edilen topraklar. Ve bizler sonunda Kenan'a girdik." *The Sunday School Journal* ise, "Hiçbir Hıristiyan vatansever, düşününce, kendi içinde savaşın kötülüğünü, kıtlığı ve salgını birlikte barındıran 'İçki Musibeti' ülkeye şiddetli bir tahribat gelgiti salıyorken sırtüstü yatmış bir kayıtsızlık ya da ikiyüzlü bir kinizmle boş boş bakmayı aklına getirmez" diyordu. Ancak parti liderliğindeki güç dengesi, Samuel Smiles tarafından savunulan bireysel yenilenmenin değil devletin müdahalesini içeren temel toplumsal reformların toplumsal kötülüklere yanıt olduğunu savunanlara doğru kayıyordu. "İlericiler"in gözünde, "sınıf" politikası "imparatorluğun" politikasına tepki niteliğindeydi.

Yeni Liberal hükümet kurulduğunda, Galler kilisesinin Resmi Kilise'den ayrılması, İrlanda Özerklik Hareketi ve yetki reformu gibi geleneksel konular gündemin parçasıydı. Ancak inisiyatif giderek İlerlemeciler tarafından ele geçirildi. Böylece yaşlılık aylıkları, işsizlik ve sağlık sigortası, Yoksullar Yasası ve işgücü takası gibi

sosyal reformlar 1908 yılında başbakan olan Asquith'in ve 1908'den 1915'e kadar Maliye Bakanı olan Lloyd George'un baskısı ile ön plana çekilmişti. Bu reform programında Birlikçilerin itiraz edebileceği tek bir madde bile yoktu. Aslında bir zamanlar bir *laissez-faire* partisi olan Liberallerin, Tory paternalizminin gömleğini devraldığı iddia edilebilirdi. Ancak tehlikede olan ise değişikliklerin finanse edildiği araçlardı.

Chamberlain dolaylı vergilendirmeyi yeni gelirlerin ana kaynağı olarak görmüştü. Yeni Liberaller, 1907 bütçesinden itibaren, özellikle de kentsel arazilerin değerlerindeki büyük artıştan yararlanmış olanlar başta olmak üzere varlıklıların vergilendirilmesini önerdi. Churchill'in de dediği gibi, Bakan, "Ne kadar mülkün var ve bunu nasıl aldın?" sorusuna yanıt istiyordu.

İlerlemecilerin ulusal sesi olan, C. P. Scott'un (1846-1932) editörlüğündeki *Manchester Guardian,* ulusal bir önem kazanmıştı. *Guardian*'ın başarısı Liberallerin hâlâ kuzeyli bir parti olduğunu gösteriyordu. Scott da Manchesterlıydı. Gazetenin C. E. Montague ve J. A. Hobson gibi diğer yazarları da kuzeydendi. Ama "İlerlemecilik" her ne kadar liderlerinin çoğu *Guardian* için yazıyor olsa da kuzeyli bir hareketten fazlasıydı. R. H. Tawney gibi bazı üyelerinin Hıristiyan kalmasına karşın, diğerleri Darwin sonrası İngiltere'de aydınlar sınıfını süpüren agnostisizm dalgasından etkilenmiştir. "Yeni Liberaller" olarak da adlandırılan İlerlemeciler, birçok açıdan, Gladstone'un eski tarz Liberalizminden ziyade Sosyalizme yakındılar. L. T. Hobhouse'un da söylediği gibi, "Eski Liberalizm, bizce, üzerine düşeni yapmıştır... İhtiyaç duyulan ise önceden hazırlanmış temeller üzerine bir sosyal demokrasi inşa etmektir ve bunun için de yeni formüllere, yeni ilhamlara ihtiyacımız var. Eski bireycilik yolumuzun üzerinde duruyordu ve bizim de onu kesip devirmemiz gerekiyordu (S. Collini, *Liberalism and Sociology,* Cambridge, 1979, ss. 60-1'den alıntılanmıştır.).

Avam Kamarasında artık, azınlık durumunda bulunan Birlikçiler yüzlerini ana savunma hattı olarak Lortlar Kamarasına dönmüşlerdi. Lloyd George'un 1909 tarihli, 5000 pound üzerindeki gelirlerden "süper vergi" alınması, veraset vergisi oranlarının yükseltilmesi ve arazi değerleri üzerinden vergi toplanması gibi tedbirlerle ekstra gelir elde etmeyi amaçladığı "Halk Bütçesi" üzerine bir mücadele başladı. 1910 yılında bunu izleyen anayasal krize de Lortlar Kamarasının bütçeyi veto etme hakkı üzerinde mücadele edilen iki genel seçim damgasını vurdu. Ancak tehlikede olan "Yeni Liberalizm"in sosyal politikasıydı.

Zaferi 1910 yılında Yeni Liberaller kazandı. Gelecek, sınıf siyasetinde gibi görüyordu. Toplumsal bölünme, Hobson'un bakış açısına göre, "örgütlü emeğin bir tarafta mülk sahibi ve eğitimli sınıflara karşı ve diğer tarafta da barlara ve örgütsüz emeğe karşı" olmasında yatıyordu. Kuzey ve güney arasındaki zıtlığın Liberal olan

üretici İngiltere ve Muhafazakâr olan tüketici İngiltere arasında olduğunu iddia ediyordu.

Siyasi durumun gerçekleri ise çok daha karmaşıktı. Din ve etnisite, tıpkı 1886 yılındaki gibi, İrlanda Özerklik Hareketi şeklinde bir kez daha geri döndü. Liberal liderler Gladstone'un ölümünün ardından Özerklik Hareketi'ne kayıtsız kalmışlardı. Asquith 1905 yılında Özerklik Hareketi Tasarısının "bir diğer 20 yıl için partinin kaderini enkaza uğratacağını" savunuyordu. Haldane ise "İrlandalılardan tamamen bağımsız bir Liberal partinin olmasının hayati önemine" inanıyordu. Ancak, 1910 seçim sonuçları, Liberalleri İrlanda parlamenter topluluğuna bağımlı hale getirmişti.

1914 yılında Birleşik Krallık, İrlanda ile Birleşme gibi kilit bir konuda pekâlâ içsavaşın eşiğine gelebilirdi. Diğer sorunlar ise, 1911 yılındaki şiddetli grevler ve kadın süfrajetler tarafından ortaya konan tehdit Özerklik Hareketi'nin ardından ikinci sırada yer aldı. 1911'den itibaren Birlikçi parti liderleri, Ulsterli Birlikçileri kuvvet gösterisi yapmaya teşvik etti. Partinin lideri Bonar Law desteğini kesin suretle ilan etmişti. 1914 yılında ordu, "Curragh'daki Ayaklanma" adı verilen olayda İrlanda'ya atanan subayların Ulster'e karşı operasyonlarda kullanılma konusundaki isteksizliklerini açıkça belirtmesi üzerine siyaset sahnesine girdi. Durumu değiştirense Ağustos 1914'te savaşın patlak vermesi oldu. Düşmanlıklar Kasım 1918'de sona erdiğinde İngiltere ve Britanya Adaları tarihinde yeni bir dönemin başladığını işaret ettiği söylenebilecek yeni bir dizi faktörler devreye girdi.

Bu tasarının mağduriyetlerini ıslah etmeyi amaçladığı İrlanda pek çok İngiliz politikacı için neredeyse bilinmeyen bir ülkeydi (aynı şey pek çok İngiliz tarihçi için de söylenebilir). Profesör Vincent'ın da (*Gladstone and Irland*, Londra, 1977) kitabında işaret ettiği gibi, Gladstone İrlanda'ya yalnızca kısa bir ziyaret için gitti ve çoğunlukla Anglo-İrlandalı derebeyleri ile birlikte kaldı. Westminster'ın bakış açısından, İrlanda aslında olduğundan daha basit bir toplum gibi görünüyordu. İrlanda'da siyasi konuların yapı itibariyle aslında dini olduğu tahmin ediliyordu.

Din sorunları, tabii ki önemliydi. İrlanda'da 1852 seçimlerinde Stockport'ta Katolik-karşıtı ayaklanmalar önemli bir seçim sorunu olmuştu. Co Mayo'daki bir seçim afişinde şöyle yazıyordu:

> Stockport'ta Katliam ve Küfür!
> İrlandalı Katolikler yataklarında öldürüldüler!
> Yirmi dört ev yıkıldı ve yağmalandı!
> Rahibin evi yakıldı!
> Şapel soyuldu ve talan edildi!
> İrlandalı Katolikler! Her kim ki Lort Derby'nin hükümetini destekleyenlere

oy verir, kendi vatandaşlarının katliamına oy vermiş olur!
Tanrı'nın evine saldırılması ve
Kurtarıcının bedenine ve kanının kirlenmesi!!!
Kahrolsun Derby ve McAlpine!

Resim 33 *Stormont ve Edward Carson Heykeli.*
Dublin doğumlu Avukat Edward Carson (1854-1935), en sonunda Ulster'in çoğunun (Donegal, Cavan ve Monaghan kontlukları hariç) özerk hale gelmesini sağlayan Özerklik Hareketi karşıtlığında kilit figürlerden biridir. Belfast yakınlarındaki Stormont'ta bulunan parlamento 1972 yılında Edward Heath yönetimindeki Muhafazakâr hükümet tarafından sona erdirilen bir rejimin ihtişamlı sembollerinden biriydi.

Bu tür dini konular Katolik kitle içinde bulunan içsel toplumsal bölünmeleri bastırabilirdi. Ancak, "Katolik" güneyin, her ne kadar rahiplerinin arkasında birleşmiş görünüyor olsa da, bu dönemin büyük kısmında içsel toplumsal çatışmalarla bölünmüş olduğu gerçeği baki kalmıştır. Kıtlık öncesinde, çiftçiler ve işçiler (bunların her ikisi de Katoliktir) arasında işçinin hayatta kalmak için bağımlı olduğu patates arazisinin ("conacre" adı veriliyordu) fiyatı üzerine ciddi husumetler ortaya çıkabilirdi ve çıktı da. Kıtlık öncesi dönemde güney İrlanda'daki kırsal şiddetin ardında yatıyor görünen de derebeyi-kiracı çatışmasından ziyade büyük oranda

buydu. Üyeleri tarafından takılan kurdeleden dolayı "Ribbonizm" olarak bilinen yeraltı hareketi özünde Katolik olan "güçlü çiftçi"lere karşı işçi ve çiftçilerin hoşnutsuzluğundan kaynaklanmış gibidir. Hareket, piskoposlar ve din adamlarının tekrarlanan kınamalarına karşın varlığını sürdürmüştür. Bu tür huzursuzlukların ardında demografik baskılar yatıyordu. Nitekim, İrlanda nüfusu 1781 yılında dört milyondan fazlayken, 1841 yılında sekiz milyonun üzerine çıkmıştır.

Kuzeyde, sanayileşme toplumsal dokusunu aşırı nüfus ve açlıktan koruyarak, bir emniyet vanası olarak görev yapmıştır. Güneyde ise bunun aksine, yaklaşık bir milyon kişinin ölümüne ve ağır şartlar altındaki bir buçuk milyon kişinin de göç etmesine yol açan bir afet olarak Büyük Kıtlık 1840'ların sonunda toplumsal yapıyı dönüştürmüştür. Pek çok insan açlıktan ölmüştür, ancak ölümün başlıca nedeni, görünüşe göre, nükseden ateş ve beslenme eksikliği nedeniyle oluşan sıskalıktır. Bu acının ne kadar önlenebilir olduğu hâlâ çok tartışmalı bir konudur. Malthusçular bu durumu aşırı nüfusun kaçınılmaz sonucu olarak görmüşlerdir. Diğer yorumcular ise hükümet yardımının çok az ve çok geç geldiğine inanıyordu. John Mitchel gibi bazı milliyetçiler ise suçu doğrudan İngiliz hükümetine (İrlanda ve Amerika Birleşik Devletleri'nde halen bazı gruplar arasında çok canlı bir tezdir) yüklemiştir. Ancak, pek çok insanın beslenmesinin ana unsuru olarak patatese bağımlılığının, gerçekte 1845'ten önce de birkaç kez daha ufak ölçekte meydana gelen büyük bir kıtlık riskini içerdiği açıktır. Ölüm oranlarının paternalist gelenekleriyle Torylerin iktidardayken, arz ve talep kanunlarına uygun uzun vadeli bir çözümün bulunması yönündeki geç kalınmış ısrarları ile *laissez-faire* anlayışındaki Whiglerden çok daha az olması da altını çizmeye değer bir noktadır.

Kıtlığın etkisi güney genelinde eşit biçimde hissedilmemişti. En büyük etkisi, patatese bağımlılığın yüksek olduğu batı ve güneybatının fakir, yoğun nüfuslu bölgeleri üzerinde olmuştu. Başlıca kurbanlar kriz zamanında başvuracakları daha az kaynağa sahip olan işçi sınıfında çıkmıştı.

Göç en yoğun biçimde, terk etmeye karar vermeden önce patates mahsulündeki üçüncü başarısızlığı bekleyen küçük çiftçiler arasında olmuştu. Yulaf yerine patatesin beslenmenin ana unsuru olduğu kuzey, bu travmadan etkilenmezken, güneyde nüfus kontrolü önemli bir mesele haline gelmişti. Nüfus artışını kontrol etme gibi bir sonucu olan geç evlenme ve katı cinsel tabularla göze çarpan ayırt edici bir kültür gelişmişti. Planlanmış evlilik ya da "eşleşme" kıtlıktan önce "güçlü çiftçi" toplumun bir özelliğiydi. Artık daha da yaygın hale gelmişti. Aynı zamanda nüfus içindeki bekâr erkek ve kadınların oranı da yükselmişti. Daha pek çok başka şeyde olduğu gibi bu konuda da kuzey ve güney birbirinden ayrılmıştı. Kuzeyde kırsal toplumda cinsel serbestlik görünüşe göre çok daha fazladır (örneğin Magee Adası'nda evlenen kadınların beşte biri hamileydi ya da öyle olduklarına

inanılıyordu). İşçiler aynı zamanda kuzeyde nüfusun önemli bir kesimi oluşturacak biçimde varlıklarını sürdürmüştür. Bu gerçeğin, Protestan derebeylerinin kiracı çiftçilerin başı olarak işçilere başvurduğu 1880'lerde önemli sonuçları olacaktı.

Kuzey ve güney arasındaki zıtlık, kıtlığın bir sonucu olarak vurgulanıyorsa, yüzyılın ortalarında sonra başka kültürel faktörlerin de aynı yönde işbaşında olduğu söylenebilir. Güneyde, kıtlık-sonrası on yıllara, Dublin piskoposu Paul Cullen'ın (1803-1878) papalık desteğiyle hayata geçirdiği kilise reform hareketi olan, Profesör Emmet Larkin'in "İbadet Devrimi" ("Ireland Devotional Revolution, 1850-1875", *American Historical Review,* xxvii, 1972) olarak adlandırdığı hareket damgasını vurmuştur. "İbadet Devrimi" Manchester dükü ve Roden kontu gibi Ulster derebeylerinin desteğiyle, kısmen Resmi Kilise tarafından yürütülen misyonerlik çabalarına bir tepkiydi. Aynı zamanda pek çok açıdan Katolik ortodoksi ile çelişkili halen canlı bir popüler kültürün "reformu" için Kıtlık öncesi yapılan girişimlerin devamı olarak da görülebilir. Bariz cinsel imalı oyunların oynandığı *"wake"* ve kur yapma için kabul edilmiş bir fırsat olan *"pattern"* (yerel azizlerin bayram günü kutlaması) gibi yerleşik gelenekler saldırıya uğramıştı. Kıtlığa kadar, kampanya sadece kısmi bir başarı sağladı. Kıtlık sonrasında ise, reformun işi çok daha kolay hale geldi, çünkü nüfus azalmasından etkilenen bölgeler çoğu kez popüler kültürün en güçlü olduğu yoksul, İrlanda dili konuşan kesimlerdi. Cullen daha önceki girişimlerden çok daha ileriye gitti. Onun liderliği altında, din adamlarının disiplini katılaştırıldı ve yeni kiliseler inşa edildiği. Quarante Ore (Kırk Saat), Kutsama, Kutsal Kalbe Dua ve Lekesiz Gebelik gibi İtalyan-tarzı ibadetlerin dine girişinden de sorumludur. Tespih, skapuler, kutsal resimler ve kutsal madalyonlar da aynı zamanda dini hayatın rutininin bir parçası olmuştu. 1879 yılında Knock'taki (Mayo Kontluğu) Meryem Ana hayaleti de pekâlâ "İbadet Devrimi"nin meyvelerinden biri olabilir.

Güneyde (ve kuzeyde Katolikler arasında) bu oluyorken, kuzey Protestanlığı daha evanjelik bir yön almaktaydı. 1850'ler Manchester dükü ve Roden kontu gibi Ulster toprak sahiplerinin desteğini alan bir "Protestan Haçlı Seferi'nin ortaya çıkışına tanıklık ediyordu. Bu girişimin amacı İncil Hıristiyanlığını İrlanda'nın batısına getirmekti ve her ne kadar destekçilerinin niyetleri, hiç şüphesiz ki, övgüye değer de olsa, etkisi kendileri ve milliyetçi John MacHale liderliğindeki Katolik piskoposlar arasında dini gerginlikler yaratmak olmuştu. Başlı başına kuzeyde Rahip Thomas Drew'un "papacılık" tehdidi hakkında verdiği vaaz 1857 yılında Belfast'ta birkaç gün süren bir isyana neden olmuştu.

İbaret Devrimi'nin gerçek Protestan eşdeğer, 1859 yılındaki İkinci Büyük Uyanış'tı. O yıla, yani "Lütuf Yılı", Ballymena (Antrim Kontluğu) yakınlarındaki Kells köyünde başlayıp ve Ulster geneline yayılan olağanüstü bir dini canlanma damga vurmuştu. Ulster Presbiteryen Kilisesi canlanmanın ilk üç ayında, daha son-

ra Galler, İskoçya ve İngiltere'nin bir bölümüne de yayılacak şekilde 10 bin yeni üyenin katılımını bildirmişti.

Sıradışı fiziksel tezahürler katılımcılar tarafından ilahi lütfün bir işareti olarak görülürken, eleştirmenler bunu dini bir histeri olduğunu savunuyordu. Bu hareket ve 1858 tarihli Büyük Amerikan Uyanışı arasında bariz bağlantılar vardı. Kısa bir süre sonra İrlanda Presbiteryen Kilisesi Genel Meclisi Başkanı olacak Profesör William Gibson, Amerika Birleşik Devletleri'ni ziyaret etmiş ve deneyimlerini *Pentecost or the Work of God in Philadelphia* başlığıyla kaleme almıştı.

Hem kuzeyden hem de güneyde dini canlanmanın etkisi mevcut kültürel ve ekonomik farklılıkları daha da vurgulamak olmuştu. Güneyde İrlanda kimliğinin ayırt edici özelliğinin Katoliklikte yattığı inancı daha da fazlalaştı. Bir Dominik vaiz olan Peder Tom Burke 1872 yılında şunları söylüyordu:

> Ortalama bir İrlandalıyı –nereden bulacağınız beni ilgilendirmez– alın ve onun aklındaki ilk prensibin ben bir İngiliz değilim, çünkü Katoliğim, sözü olduğunu göreceksiniz. Dünyanın neresinde olursa olsun bir İrlandalıyı alın ve rastgele seçilen bir gözlemci hemen "O bir İrlandalı, bir Katolik" sonucuna varacaktır. Bu ikisi kol kola yürür.

Bu gibi tutumlar, evrensel olmasa da, daha yaygın haline gelmiş gibi görünmektedir çünkü Katolik İrlandalılar ve Protestan "İskoç-İrlandalılar" arasında ayrım yapılan Amerika Birleşik Devletleri'nde göçmenlerin deneyimini kısmen karşılamaktadır. İrlandalı-Amerikalıların mali katkısı kaçınılmaz olarak Katolik milliyetçilik davasına yönelik oldu. Protestan Ulster ise Kanada'da özellikle de Toronto'daki Orange gruplarının sempatisine ve aktif yardımına güvenebilirdi.

İki kültür arasındaki fark geçmişte yönelik birbiriyle zıt tutumlarda da ortaya çıkmaktadır. "Katolik" bir yorum Hugh O Neill, Owen Roe O Neill, ceza yasaları ve Daniel O Connell'ı öne çıkarmaktadır. İrlanda tarihinin "Protestan" yorumları ise neredeyse kesin olarak 1641 katliamı, 1690 yılındaki Boyne Savaşı ve Orange Tarikatı'nın kuruluşu üzerine odaklanırken, 1798 yılında birleşik İrlandalılar hareketinde Presbiteryenlerin rolünü ise görmezden gelecektir. Politik şarkılar popüler kültürdeki bu yorumlar için birer araç haline gelmiştir.

Bölünme nedeni olarak dini canlanmanın etkisine "Fenianism"in etkisi de ilave edilmelidir. 1860'ların "ileri" milliyetçiliği ilhamını büyük oranda Mazzini İtalyan milliyetçi hareketinden almıştır. Bunun aksine, Dublin Katolik Başpiskoposu ve hiyerarşide baskın bir figür olan Paul Cullen, Fenianları, 1848'de Papa IX. Pius'u Roma'dan süren ve Papalık Devletini hiçe sayarak İtalyan birliği için kampanya yürütenlerin İrlanda eşdeğeri olarak görüyordu. Fenianlar da, geçmişe; 1798'e ve

Tipperary'deki 1848 tarihli sonuçsuz ayaklanmaya ilham veren Genç İrlanda hareketine bakıyorlardı. Fenian hareketinin kurucuları Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kıtlık-sonrası sürgünlerin yanı sıra bizzat İrlanda'da fikirlerine destek bulmayı umuyordu. O Connell'dan ve Cullen gibi onu İrlandalı politikacılar için model alan kişilerden ayrıldıkları nokta, gerekirse zor kullanarak bir cumhuriyet kurma niyetlerinde gizliydi. Cullen 1864'te şöyle diyordu: "Bu aptalca, şiddete ve kan dökmeye başvurmaktan bahsetmek ya da kanunsuz birliklerden iyi bir şey çıkmasını beklemek haince... Görevimiz, büyük Kurtarıcı Daniel O Connell'ın izinden yürümek." Böylesi bir kınamaya karşın, Fenianlar Güney İrlanda'da epey ilerleme kaydetti. Kanada'yı istila etme girişimleri teklemiş ve İrlanda'daki ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmış olabilirdi, ancak cephede kaybettiklerini ünleriyle kazanmışlardı. 1869 yılında "Manchester şehitlerinin" idam edilmesinin Fenian davasına yardımcı olduğuna şüphe yoktur. Önde gelen bir Fenian olan, O Donovan Rossa, 1873 yılında parlamentoya seçildi. Lancashire'da bir göçmen olarak İrlanda düşmanlığını bizzat yaşamış olan Michael Davitt harekete katıldı ve hapsedildi.

Fenianizmin en önemsiz etkisi kuzey ve güney arasına bir başka karmaşa sokmak değildi. Fenianlara karşı sempatinin güneyde artmasına yol açan olaylar kuzeyde onların itibarını azaltmıştır. Fenianlar hiçbir şekilde, pek çoğu din adamlarının etkisiyle gizli örgütlerden kaçınan İrlandalı-Amerikalıların genel tutumlarına sahip değildi. Ancak, kuzeyin gözünde, Fenianlar İrlandalı-Amerikalı grupların en aktifiydi. 1882 yılında, yeni atanan Başmüsteşar Lort Frederick Cavendish ve onun müsteşarı Thomas Burke, Phoenix Park'ta vahşice öldürülmüştü. Bu olay Fenianizmin ahlaksız yöntemleri ve amaçları hakkında kuzeydeki şüpheleri doğrulamıştı yalnızca.

Kıtlık acı anılar bırakmıştı, ancak 19. yüzyılın ortalarında, tıpkı Britanya'dakiler gibi, İrlandalı çiftçiler için de bereketli bir dönem olmuştu. 1855 yılında Carlow Kontluğu'nda bir çiftçi olan Michael Donohoe Amerika Birleşik Devletleri'ndeki iki kardeşine şöyle yazıyordu:

> Amerika'yı temsil ettiğini gördüğüm tüm açıklamalar kötü bir duruma işaret ediyor, özellikle de işçi sınıfından İrlandalılar. Tamam, Amerika kötüye gittiği zaman, İrlanda iyiye gidiyor. Son iki yıl, belki de son yirmi yıldır İrlanda'daki en iyi dönemdi. Tarımsal mahsule dair açıklanan her fiyat çok yüksekti ve tahıl da epey iyiydi; bu nedenle de çiftçiler ve aslında herkes '45'ten bu yana yaşadığı şoktan kurtulup iyileşti. Eski günlerin yeniden bizi bulacağına inanıyorum.

Ancak, 1870'lerin sonunda, tıpkı Britanya'da olduğu gibi, İrlandalı çiftçiler kötü hasatlar, Amerikan buğdayı ile rekabet ve İngiltere'de talepte yaşanan dü-

şüşten oluşan bir kombinasyonun sonucu olarak ağır darbe almıştı. En kötü yıl ise özellikle, Michael Davitt ve bir grup yerel Fenianın aslında kırsal bir sendika olan İrlanda Ulusal Toprak Birliği olarak bilinen kurumu örgütlediği batının küçük çiftlikleri için 1879-1880 olmuştu. Hareket pekâlâ büyük ölçüde batıya özgü bir öneme sahip olarak kalabilecekken, Charles Stewart Parnell tarafından ulusal siyasetin ana akımına taşındı. Wicklow Kontluğu'ndan Protestan bir derebeyi olan parlamentonun gevşekçe örgütlenmiş "Özerklik Hareketi" grubunun üyelerindendi, ama henüz lideri olmamıştı. Toprak meselesi, parlamentoya dayalı engelleme politikası ile birlikte ona en sonunda 1880 yılında liderliği kazandıran bir parti programı sağlamıştı.

Parnell Haziran 1879'da Westport'da konuştu ve küçük çiftçilerden oluşan dinleyicilerine şöyle seslendi; "Derebeylerine kendi evlerinizi ve topraklarınızı elinizde sımsıkı tutmayı istediğinizi göstermek zorundasınız. 1847 yılındaki topraklarınızdan kovulmanıza göz yummamalısınız." Aynı yıl Fenianlar da dahil olmak üzere nüfuzlu İrlandalı-Amerikalı grupların desteğini kazanmayı başardı. Ancak, 1880 genel seçimden sonra Avam Kamarasında "Parnelciler" yalnızca yirmi dört sandalye almıştı. Kilise bu tarihte bile onlar arasında üzerlerinde en ufak bir Fenianizm kokusu olanlara şüpheyle yaklaşıyordu. Yine de, 1880 ile 1885 yılları arasında, Katolik piskoposlar ya da pek çoğu Parnell'dan yana olanlara saldırıya geçmişti. Sonuçlar, artık 1880'lerdekinden çok daha fazla bir "mekanizma" haline gelen Parnell'ın Özerklik Hareketi partisinin kendisini Avam Kamarasında Liberal ve Muhafazakâr partiler arasında dengeli bir konuma yerleştirecek şekilde seksen beş sandalye kazandığı 1885 seçimlerinde görülecekti.

Parnell'ın başarısı normalde ve haklı biçimde İrlanda milliyetçilik tarihinde önemli bir değişiklik olarak görülüyordu. Ancak, kuzeyin yanı sıra güneyli derebeyleri arasında uyandırdığı tepki de bundan daha az önemli değildi. Parnell güneyde farklı unsurları bir araya getirebilirse, kuzeyde de olası bir karşı-koalisyon gerçekleştirebilecekti. Kuzeyli Protestanlar sınıf, etnik köken ve din olarak bölünmüş haldeydi. Üyeleri kırsal ve kentsel işçiler ve Presbiteryen kiracı çiftçilerden oluşan Orange Locaları arasında çok az ortak nokta mevcuttu. Ancak, Özerklik Hareketi korkusu bu çeşitli toplumsal ve dinsel grupları 20. yüzyıla kadar devam eden bir siyasi ittifak içinde bir araya getirmişti.

Özerklik Hareketi'nin popülist koalisyonu, aslında kendine karşı bir popülist koalisyonu da hayata geçirmişti. 1884 tarihinde, Parnell'ın zaferini mümkün kılan parlamento imtiyazının genişletilmesi, aynı zamanda oyların kuzeyin Orange Locasına gitmesini de sağlamıştı. Liberal Birlikçiler ve Muhafazakârlar arasında ve Muhafazakâr parti içindeyse resmi liderler ve Orange Locası arasında ciddi bölünmeler baki kalmıştı, ancak 1886 yılındaki Özerklik Hareketi tehdidi Ulster Loyalist

İlga-Karşıtı Birliği'nin[1] kurulmasına yol açtı. Birlikçiler tıpkı Özerklik Hareketçilerinin güneyi kontrol etmesi gibi kuzeydoğuyu kontrolü altına almıştı.

Kiracı ve derebeyleri arasındaki sınıf çatışması, güneyde Özerklik Hareketi arkasındaki itici gücün büyük kısmını oluşturuyordu. Bunun kuzeyde din ve etnisite ile karşılık veriliyordu. Ulster'deki dini liderler İskoç Protestan İttifakı ve Büyük Britanya Protestan Enstitüsü ile temasa geçmişti. *Belfast News Letter*'ın sahibi James Henderson'un da söylediği gibi: "Bu hareketin lehine İskoçya'nın duygusunu canlandırmamız fazlasıyla istenmesi gerekir... Ben inanıyorum ki İskoçya'da dini duyguları uyandırırsak bu savaşı da kazanırız." Şubat 1886'da Belfast'e gerçekleştirdiği bir ziyarette Lort Randolph Churchill, Birlikçilere İngiltere'den destek güvencesi vermiş ve bir süre sonra şu ifadeyi dile getirmiştir: "Ulster mücadele edecek ve Ulster haklı gelecek." Parnell'ın ise eşit oranda kışkırtıcı olan cümlesi işe şöyleydi: "Kimse bir ulusun ilerleyişinin sınırlarını belirleme hakkına sahip değildir."

1860'larda Gladstone ve Bright, İrlandalı Katolikler ve İrlandalı Presbiteryenleri birleştirmeyi hedefliyordu. 1869 yılında İrlanda Kilisesi'nin resmi kiliseden ayrılmasının her iki grubu da memnun bırakacağı tahmin ediliyordu ve 1870 Toprak Yasası her ne kadar pek çok açıdan yetersiz de olsa, her iki mezhebin kiracı çiftçilerini hedefliyordu. Sonuç olarak, Ulster'de destekten yoksun olan Liberaller burada derebeylik-karşıtı bir parti olarak bir taban oluşturmaya başladılar. Dokuz Ulster kontluğunda, Liberal koltukların sayısı 1868 yılında ikiyken 1880'de on dörde yükseldi. Gladstone ayrıca imtiyazın genişletilmesinden sonra 1885 seçimlerinde daha da iyi sonuçlar almayı umut edebilirdi. Ancak, sonuçta Muhafazakârlar, kontluklarda, Liberallerin dokuz oyuna karşılık yirmi bir sandalye kazandı. Sonuçlar, Gladstonecu Liberallerin kontluklarda sadece üç sandalye kazandığı 1886 yılında daha da kötüydü. İrlanda'nın herhangi başka bir yerinde Özerklik Hareketi bütün sandalyeleri almıştı. Kuzeydoğu dışında egemenlerin siyasi gücü süpürülmüştü. Böylece 1880'ler on yıllar boyu sürecek bir kutuplaşmayı açık hale getirmiştir. Güneyde, büyük ölçüde Katolik olan bir orta sınıf güç kazanmıştı. Bu ise 1870'lerin sonunda Yoksul Yasası Komisyonları seçimlerinde ilk kez açık biçimde ortaya çıkmıştı. Artık geriye, bunun uzun vadeli sonuçlarının ne olacağını görmek kalıyordu.

1879 yılından sonrası epey olaylı geçmişti. 1879 yılında Lort Leitrim'in şaşırtıcı cinayeti vuku bulmuştu. 1880 yılında, Erne Kontu'nun vekili Yüzbaşı Boycott'a karşı bir "Boykot" çağrısı yapılmıştı ve elli kadar Orange yanlısının Farnham malikânesine yürümesi onu yardımda bulunmak zorunda bırakmıştı. 1880 yılına batıda yaşanan yüzlerce kırsal rezalet damga vurmuştu. 1882 yılında, Phoenix Park cinayetleri meydana geldi. Gladstone'un Arazi Kanunu genel siyasal konu-

1 *Loyalist Anti-Repeal Union.* (ç.n.)

lardan arazi ajitasyonunu ayırma niyeti ile 1881 yılında kabul edilmişti. Az da olsa başarı elde etti. Ama Kanun kapsamına girmeyen kiracılar arasında ajitasyon devam etti. 1885'ten itibaren "Sefer Planı" adı verilen, belli mülklere düşmanca bir ilginin yönelmesini sağlayan olayla birlikte daha radikal gelişmeler yaşanmıştı. Gladstone'un Avam Kamarasına bir Özerklik Hareketi Tasarısı getirme kararı, geçmişteki bu olaya karşı olarak görülmelidir. Güneyin gözünde devlet adamlığı gibi görünen şey, kuzeylilere ve benzer şekilde Liberal ve Muhafazakârlara anarşiye şartlı teslim olma gibi görünüyordu.

Yukarıda da gösterildiği gibi her ne kadar İrlanda'da iki millet olmasa da, iki politik-dini kültür olduğuna inanmak için açık gerekçeler vardır. Özerklik Hareketi belki 1886 yılında gerçekleşmemişti, ama kültürel uçurum varlığını sürdürmüş ve hatta daha da genişlemişti. 1880'ler güneyde Gael Atletik Birliği'nin gelişmesine şahitlik ederken, kuzeyde ise futbol yayılıyordu. 1893 yılında Gael Ligi'nin kurulmasıyla, her ne kadar yalnızca bir azınlığı ilgilendirse de İrlanda diline ilgi, güneyde İrlanda kimliğinin sembollerinden biri oldu. Kilise kısmen de olsa ahlaki gerekçelerle Özerklik Hareketi'nin yanında yer alıyordu. Özerklik Hareketi Ulsterli Birlikçiler için Roma Hareketi anlamına geliyorsa, Birlik de, Katolik din adamlarının kendi açılarından aynı ölçüde tehdit edici bulduğu bir tür moderniteyi savunma durumuna gelmişti. İrlandalı bazı din adamlarına göre, bir zamanlar İrlanda "iffetli, idealist, mistik" olan İrlanda aklı "İngiliz fikirlerinin istilacı gelgiti tarafından" lekelenmişti. Canon Sheehan'ın *My New Curate* adlı romanındaki genç Rahip Lethaby kırsal kilise cemaatini, Yahudi ve farmasonların bolca faydalandığı sadakatsizliğin tehlikelerine karşı uyarıyordu. *My New Curate* kitabının yaşlı papazı da Yüksek Eleştiri'nin peşi sıra gelen dini modernizmin tehlikeli doktrinleriyle alay ediyordu. Özerklik Hareketi ahlakinin yanı sıra ekonomik yenilenme de vaat ediyordu.

Redmond'un İrlanda parlamenter partisinin Avam Kamarasındaki dengeleri elinde tuttuğu 1910 sol seçimleri bir kez daha kuzeyli Birlikçilerin gözünde Özerklik Hareketi hayaletini canlandırmıştı. 1886 yılı şiddet tehditlerine sahne olmuştu. Artık, Dublinli Edward Carson önderliğinde ve babası Ulsterli Presbiteryen bir papaz olan Bonar Law'un liderliği altındaki Muhafazakâr partinin desteğiyle yenilenmişlerdi. Ulster'e silah ithalatı ve Ulster Gönüllülerinin talim yapması güneyde benzer gösteriler ile yanıt buldu. Buna karşın, anayasaya uygun davrandığı sürece bundan kazanç sağlayabilecek olan Redmond ise meseleleri kontrol altında tuttu. Özerklik Hareketi Tasarısı aslında Ulster'in altı yıl boyunca geri çekilmesine izin verilmesi şartıyla Eylül 1914'de yasalaştı. 1916 yılının başlarında Dublin'deki İngiliz yönetiminin iktidarı yakın gelecekte Redmond'a teslim etmesi bekleniyordu. Her ne kadar büyük besicilerin mülklerine tecavüzünden dolayı belli batı kontluklarında kırsal huzursuzluklar olsa da, 1903 yılında Wyndham'ın Arazi Kanunun

geçişi bir "köylü mülkiyeti" oluşturmayı mümkün kılmış ve bununla birlikte de tarımsal barışı sağlamıştır. "Derebeylik" güneyde zarar görmesine karşın ve kinikler ise "gombeenizmin" (İrlanda dilinde "gamba" yani faizden "ufak bir parça" kelimesinden) onun yerini aldığını düşünüyordu. Toprak meselesinin çözülmesinden ve Özerklik Hareketi'nin kanun kitabına girişinin ardından, savaş sonrası yılların İrlanda'da huzurlu geçmesi pek de mümkün görünmüyordu.

Savaşın patlak vermesinden sonra Ulster Gönüllülerinin ve İrlanda Ulusal Gönüllülerinin çoğu Britanya ordusuna katıldı ve Batı Cephesi ya da Çanakkale'ye savaşmak için gitti. Britanya Adaları'nın herhangi başka bir yerinde, savaşın ortak deneyiminin dini ve etnik bölünmelerin yoğunluğunu azalttığı görünüyordu. İrlanda'da benzer bir gelişme 1916 yılında Paskalya İsyanı'nda ortaya çıkmıştı. Alman yardımı ile bir isyan girişimi başlatma kararına İrlandalı-Amerikalıların ne ölçüde katıldığı hâlâ belirsizdir, ama Fenian-bağlantılı bir örgüt olan İrlanda Cumhuriyetçi Kardeşliği'nin 1916 yılında Gönüllülerin komutanı, Eoin MacNeill'in isteklerine karşı ayaklanma kararı aldığı kesindir. 1916 yılındaki idamlardan sonra isyancılara duyulan sempatinin artması 1918 yılında Sinn Fein partisinin başarısını mümkün kılmıştır. Ama "1916" yılı 1914 yılında halihazırda bir ihtimal olan bölünmeyi çok daha muhtemel hale getirmişti. Özerklik Hareketi Kanunu 1920 yılında yürürlükten kaldırıldığında ve İrlanda Yasası Hükümetinin yerini başkası aldığında, Birlikçiler Lloyd George'un koalisyon hükümetinde kilit görevler almıştı. Ulster'in dokuz kontluğundan altısı diğerlerinden ayrılmıştı ve bunlara Westminster egemenliği altındaki kendi parlamentoları ile birlikte Özerklik Hareketinin eşdeğeri de verilmişti. Sinn Fein güçleri ile yapılan 1922 tarihli Antlaşmayı değiştirmemek de bir "çözüm" idi.

Tam da bu yıllarda (1850-1914) Galli politikacılar Britanya Adaları politikalarında ön plana çıkmıştı, o kadar ki, tarihçiler "bir ulusun yeniden doğuşu" üzerine konuşmaya teşvik ediliyordu. Oysa Galler de en az İrlanda kadar derin biçimde iki kültür arasında bölünmüş haldeydi. Liberal parti içinde Gal nonkonformitesinin baskınlığı bu bölünmelerin ölçüsünü gizleme eğilimindeydi. Böylece, 1881 yılında, ılımlılık lobisi Galler Pazarları Kapalı Yasası'nın geçmesiyle ilk gerçek zaferlerini elde etmiş oldu. Fakat bu başarı kırsal Galler ve güneydoğunun endüstrileşmiş kontlukları olan doğu Carmarthen, Glamorgan ve Monmouth arasındaki büyüyen sürtüşmenin ölçüsünü de ortaya çıkarıyordu. Merthyrli bir işçi, *Merthyr Express* gazetesine ılımlılık reformcularından çok farklı bir bakış açısı ortaya koyduğu bir mektup yazmıştı:

> Bu iyi insanlar nasıl olacak da tek bir meyhane bile görmeden günler, haftalar ve aylar boyunca yeraltında yaşayacak ve sonrasında içki yasağı olmayan bir Pazar günü tüm o güneşsiz saatleri, ibadete gitmek haricinde dışarı çıkmadan geçirecek?

> Ah, bu cömert insanların her gün keyfini sürdüğü rahat kulüpleri ve evleri vardır. Ama maden işçileri ufak bir evde rahatsızlık içinde yaşamak zorundadır ve her yıl yaklaşık altı ay boyunca haftanın ilk günü hariç, güneş görmez.

Ilımlılığın güneyde, kuzeydeki gibi görülmediğine dair başka işaretler de vardı. 1882 yılı ortası ve 1883 yılı ortası arasında 3 binden fazla çalışan Cardiff'te kulüplere üye olmuştu –ki bu rakam önceki yıla göre yüzde 90 artış anlamına geliyordu. 1889'da Cardiff'te yaklaşık 500 meyhane vardı. 1890'lı yıllarda sarhoşluk Glamorgan, Monmouthshire ve Pembrokeshire'da, Merioneth, Radnorshire ve kırsal kontluklarda olduğundan daha fazlaydı. Aynı zamanda sözde "hakiki" yolcuların sayısı da belirgin biçimde arttığına dair işaretler de vardı, çünkü üç millik bir seyahat o yayaya bir içki servis edilmesi hakkı kazandırıyordu.

19. yüzyılın ikinci yarısı, güney Galler'de, özellikle de Rhondda vadisindeki kömür havzalarının büyük yayılışına şahitlik etmişti. Bu, Cardiff nüfusunun 1851'de 18 binden 1901'de 164 bine yükseldiği bir "patlama" dönemiydi. 1911 itibariyle, Galler nüfusunun üçte ikisi Glamorgan ve Monmouth'da ve doğu Carmarthen'ın sanayi bölgesinde yaşıyordu. Aynı dönemde, kırsal bölgelerden ise 400 bin net kayıp vardı. Rhondda vadisinin büyük, modern barları buranın kırsal kontluklardan çok farklı bir dünya olduğunun göstergelerinden biriydi. Ayrım güneyin bütün bölgelerinde bu kadar keskin değildi. Antrasit-maden bölgesinin Galce konuşan vadilerinde koşullar daha da oturmuştu. Madencilerin, hasat zamanı yardım karşılığında yakındaki bir çiftçinin toprağına patates "ekmesi" nadir görülen bir durum değildi. Bununla birlikte genel olarak, kırsal ve sanayi kültürleri arasındaki zıtlık belirgindi. Bu bölgeden bir madenci durumu şöyle yorumluyordu;

> Rhondda'da hayat bizim için son derece suniydi... Etrafa görülebilecek herhangi bir çiftlik yok... Lanet çukurun çınlaması yoldaki tramvayların çınlaması, tüm duyabileceğin bunlar. Rhondda'da insanlar kaba bir proleter yaşam diyebileceğim bu ortama alışmış... Yani doğal hiçbir şeyin olmaması anlamında. (D. Smith, *A People and a Proletariat,* Londra, 1980, s. 175.)

Madencilerin karşılaştığı toplumsal sorunlar madenciler ılımlılık ve kendine-yetmeye teşvik etmeyle pek de kolay hafifletilemez türdendi.

Güneyin lehine büyüyen dengesizliğe rağmen, Gal Liberallerin siyasi liderliği Galce-konuşan muhalefetin güçlü olduğu kırsal kontluklarda kaldı. Küçük çiftçilere göre, İrlanda örneği onların yaşadığı güçlüklere olası bir cevap sağlıyordu. Haziran 1886'da kuzey Galler'deki Rhyl'de kiracı çiftçilerden oluşan bir meclis Gladstone'un 1881 tarihli İrlanda Toprak Yasası'nın çizgisinde bir toprak yasası

için bastırıyordu. Merioneth üyesi Tom Ellis ve 1859 yılında tahliye edilen bir kiracının torunu "Galler'in Parnell"ı olarak tanımlanıyordu. Ellis'in hareketi Cymru Fydd (Genç Galler) 1886 yılında kiracı haklarını, kilisenin devletten ayrılmasını ve ondalıkların kaldırılmasını savunan bir program ortaya koydu. Genç David Lloyd George, bir Özerklik Hareketi üyesi olarak 1890 yılında Caernarfon ilçesi için başarılı bir seçim kampanyası yürütmüştü. 1982 yılında Gal üyeler Parnell'ın Avam Kamarasındaki engelleyici taktiklerini tekrarlamıştı. Bu gelişmeler genellikle Gal ve İngiliz Liberalizmi arasında giderek büyüyen sürtüşmenin işaretleri olarak görülüyordu. Ancak, aynı şekilde önemli olan, "Genç Galler"in dikkatini yalnızca kırsal kontlukların problemleri üzerine yoğunlaştırmış olmasıydı. Onların enerjilerini meşgul edense 1879'un ardından tarımda yaşanan kriz olmuştu. Endüstriyel Galler'in sorunlarına ilgisiz kalmış gibiydiler. Burada endrüstriyel ve kırsal bölgeler arasında, İrlanda'ya 1880'lerde gelenle karşılaştırılabilir bir bölünme olasılığı söz konusuydu. Bunun olmaması büyük ölçüde, huzursuz bir koalisyonu bir arada tutma yeteneğinden ötürü "Galler'in Parnell"ı unvanını Tom Ellis'ten daha fazla hak eden Lloyd George sayesindeydi.

Güneyin kendi yolundan gidebileceğine dair işaretler 1898 tarihli kömür grevinin başarısızlığından sonra gelmişti. Greve gitme kararı, maden sahipleri ile müzakerelerin temeli olarak ücretler ve kömür fiyatları arasındaki ilişkiye dayalı değişken ölçeği kullanmayı tercih eden madencilerin resmi lideri William Abrahams (lakabı "Mabon") için bir yenilgi olmuştu. Galce-konuşan bir muhalif olan Mabon, Gal kültürel davalarına kendini güçlü biçimde adayarak endüstriyel ilişkilere geleneksel Liberal yaklaşımı temsil ediyordu. Grevin başarısızlığı yeni bir ayrılık getirmişti. Galler dışından gelen etkiler kendini hissettirmeye başlamıştı. Bağımsız İşçi partisi (Liberal partiden bağımsız) güney Galler'e örgütleyiciler gönderdi. Radikal İngiliz gazetesi, Blatchford'un *Clarion*'u satışa çıkarıldı. İskoç Sosyalist Keir Hardie güney Galler'e düzenli gezileri yaptı ve "Mabon"un liderliğini kınadı. 1900'ün "Khaki"[1] seçiminde, Keir Hardie Merthyr'nin iki sandalyesinden birine seçilmiş ve parlamentonun ilk İşçi partisi üyesi olmuştur. İşçi partisi aynı zamanda Gower'de Liberal bir adaya karşı da yarışmış, ancak başarılı olamamıştı. 1905 yerel seçimlerinde İşçi partisi iyi iş çıkarmıştır ve 1906 genel seçimlerinde madencilerin temsilcileri Merthyr, Gower ve Güney Glamorgan'da seçilmiştir. 1905 yılında Bayan Snowden, Galler için, "geçmişte Liberalizm ve nonkonformite için sıcak bir yataktı... Gelecekte ise sosyalizmin ve gerçek din için sıcak bir yatak olacak" öngörüsünde bulunuyordu. (K. O. Morgan editörlüğünde, *Wales in British Politics 1868-1922*, 1963, s. 210.)

1 Britanya siyasi tarihinde, ***khaki*** (askeri üniformanın 'haki' renginden dolayı) seçim, savaş zamanı ya da savaş sonrası yapılan ve savaştan yoğun biçimde etkilenen genel seçimler için kullanılır. (ç.n.)

Bu inancın diliydi. Gal parlamenterlerinin büyük çoğunluğu hâlâ liberaldi. Nitekim 1906 genel seçimleri Bayan Snowden'ın kınadığı güçler adına ezici bir zafer getirmişti. Lloyd George'un 1909 tarihli "Halk Bütçesi", ona Galler'de büyük bir popülerlik getirdi ve "Yeni Liberalizm"in sosyal demokrasisi açık biçimde sanayi toplumunun sorunlarına yöneldi. İşçi partisinin adayları, 1909 yılındaki sancılı grevlere ve bir madencinin öldürüldüğü 1910'da Tonypandy'deki şiddet olaylarına rağmen 1910 yılında orta-Glamorgan ve doğu Glamorgan'da Liberaller tarafından yenilgiye uğratıldı. Güney Galler'den gelen işaretler belirsizdi. Swansea'de liman işçilerinin adayları en az oyu almıştı. Merthyr'de İskoç Keir Hardie usulen seçilmiş olsa da, madencilerden Galce-konuşan Baptist Edgar Jones'tan daha az oy almıştı. Doğrudan endüstriyel eyleme vurgusuyla sendikacılık, doğu vadilerde biraz ilerleme kaydediyordu, ancak "Liberal Galler'in Tuhaf Ölümü"ne dair çok az ipucu mevcuttu.

Galler'de, tıpkı İrlanda'da olduğu gibi, savaş yılları gidiş yönünde belirleyici bir değişim ortaya çıkarmıştı, ancak iki toplumun hareket ettiği yönler birbirinden çok farklı oldu. Güney İrlanda'da, 1916 İsyanı'na halkın tepkisi, sırasıyla Protestan kuzeydoğunun milliyetçilik-karşıtlığını uyandıran 'Sinn Fein"in yükselişini hareketе geçirdi. Savaşın sonunda İrlanda sınıf olarak değil, kültür olarak bölünmüştü. Galler'deyse, bunun aksine, sınıf giderek önemli hale geliyordu ve geçmişin etnik ve dini konuları önemsizleşiyordu. 1917 yılında kömür havzalarında başlayan gerginlik, sorunu incelemek üzere kurulan soruşturma komisyonundan kötümser yorumların gelmesine neden olmuştu. Rus Devrimi'nin başarısı, eleştirmenlerin "güneyin Bolşevikleri" olarak adlandırdıkları kişiler arasında coşkuya neden olmuştu. Ancak, 1918 yılındaki genel seçimlerde, Lloyd George'un yirmi bir koltuklu Liberalleri, on sandalye kazanan İşçi partisi üzerinde çoğunluk kalmalarının keyfini sürüyordu. Ama eski liberal konular ağırlıklarını kaybetmişti. 1919 yılında bunu bir zamanlar siyaset dışında duygusal bir sorun olarak gören Gal Kiliseyi Devletten Ayırma Yasası geçti. Ondalık sorunu hemen hemen aynı zamanlarda çözüme kavuştu. İngiltere'deki benzer değişimlere paralel olarak, büyük mülklerin dağıtılması geleneksel Gal Liberalizminin ana hedeflerinden birini ortadan kaldırmıştı. Savaş da örgütlü muhalefetin gücünü ve bununla birlikte ılımlıların davasının duygusal gücünü azaltmış görünüyordu. Kırsal batının siyasi hâkimiyetini sürdürmesini mümkün kılan konular etkinliklerini kaybetmişti.

Tüm bunlara Lloyd George'un nüfuzundaki keskin düşüş de ilave edilmelidir. 1918 yılında zaferin mimarı olarak onun konumu neredeyse tartışılmaz görünüyordu, ama Güney Galler'deki siyasi gücü, kömür havzalarındaki sorunları ele almasıyla kısa bir süre zayıflamaya başlamıştı. Savaş sırasında madenler hükümetin kontrolü altındaydı ve madenciler bunun kamulaştırılmaya yol açacağı-

nı umuyordu. 1919'da konuyu görüşmek üzere kurulan Sankey Komisyonu kesin bir karara varamadı ve Mart 1921'de Lloyd George hükümeti sahiplerine geri vermeyi kararlaştırdı. Bu zamana kadar, savaş sonrasının kargaşası sona ermişti. İşsizlik Aralık 1920 ve Mart 1921 tarihleri arasında iki katına çıkmıştı. Hükümetin madenleri kamulaştırmama kararı Lloyd George'un Güney Galler'deki kişisel nüfuzunun da sonunu getirmişti. Madenciler greve gitti ve yenilmiş de olsalar, İşçi Partisi 1920'lerdeki seçimlerde Liberal partinin düşüşünden istifade etmiştir. 1929 yılı itibariyle İşçi Partisi'nin Galler'de yirmi beş sandalyesi bulunuyordu. Savaştan sonra, sınıf siyasetinin din siyaseti ve etnik siyasetten daha önemli olduğu ortaya çıkacaktı. Denge; kırsal, Galce konuşan kontluklardan İngilizlerin güçlü olduğu ve İşçi partisinin sosyalizmine bel bağlayan endüstriyel alanlara doğru kaymıştır. Güneyin milliyetçiliği sporda, özellikle de rugbyde ifadesini bulmuştur. Güneyde, milli duygular Cardiff Arms Park'ta İngiliz takımlarının törensel "katliamı" ile tatmin ediliyordu.

İskoçya'da, 18. yüzyılın sonlarına kadar en önemli kültürel bölünme dağlık ve düzlük bölge arasındaydı. Ancak, Sanayi Devrimi'nin gelişiyle ve düzlük bölgelerde nüfusun artışının sonucu olarak dağlık bölgeler görece bir önemsizliğe düşmüştür, buna karşın güneyde kilt ve tartan İskoç kültürel kimliğinin sembolleri haline gelmiştir. Düzlük bölgelerde başlıca bölünme Glasgow'un uydu kentleri ile merkezinde bulunduğu yoğun bir şekilde endüstrileşmiş batı; "başkentler" Edinburgh ile Aberdeen'in bulunduğu kırsal doğu; Dundee ve doğu kıyısının sanayi karakolu niteliğindeki maden bölgeleri arasındaydı.

Her ne kadar bu zıtlığın çok da vurgulanmaması gerekiyorsa da, "doğu" ve "batı" farklı siyasi görünümlere de sahiptir. Endüstriyel batıda, kiliseyi devletten ayırma, ücretsiz eğitim ve toprak reformuna dayalı Chamberlainci program, Rosebery ve Elgin gibi toprak sahipleri tarafından yönetilen Whigci doğuya oranla çok daha fazla ilgi çekmişti. Batının sanayi kentlerinde, Serbest Kilise ve Gönüllüler, sanayileşmeyle "Ilımlılardan" çok daha başarılı biçimde baş etmişti. Liberalizm, 1832'den sonraki dönemde her ne kadar İskoçya genelinde hâkim de olsa, "doğu"da "batı"dakinden daha radikal, Edinburgh'da Glasgow'dakinden daha "Whigci" idi.

Bunun doğal bir sonucu olarak, "Papacılığa Hayır" İrlandalı göçünün en yoğun olduğu batıda en güçlü durumdaydı. 1845 tarihli Maynooth Hibesi sorunu yankılarını İngiltere'de olduğu gibi sınırın kuzeyinde ve özellikle de batısında bulmuştur. Böylece, yüzyılın daha sonraki döneminde 'Papacılığa Hayır' kartının Liberal partinin batı/doğu ayrımı boyunca kutuplaşmasına neden olabileceği ihtimali her zaman için vardı. Sınıf konuları, Liberal partinin, derebeyi-karşıtı ve resmi din-karşıtı olması anlamında varlığını sürdürmesini sağladı. Etnik düşmanlıkla ilgili

konular, 1880'lerde Özerklik Hareketi tarafından ortaya konulanlara benzer şekilde bir bölünme kaynağı yaratıyordu.

1868'den itibaren olasılıklar İskoçya'da kalıcı bir Liberal Çoğunluk lehine görünüyordu. Birleşik Krallık genelinde bir Muhafazakâr çoğunluğun söz konusu olduğu 1874 yılında bile, İskoç Liberaller Muhafazakârlar daha fazla sandalye aldı. 1885 yılında toplamda yetmiş İskoç parlamenterinden yalnızca sekiz tanesi seçilmişti. Gladstone, böylesi muhtelif bir ittifakta ortaya çıkması kaçınılmaz olan içsel bölünmelerle baş edebilirdi. Onu eleştirenler, "Kilise insanları Gladstone'un yatıştırıcı şurubunu içtiğini" söylüyorlardı.

Gladstone'un İrlanda için Özerklik Hareketi'ni Aralık 1885'te kabul etmesi, durumu İskoçya'da da diğer yerlerde olduğu gibi dönüştürmüştür. Özerklik Hareketi dikkatin kilise ve devletin ayrılması meselesinden "Özerklik Hareketi Katolik Hareketi demektir" korkusuna çekilmesine neden olan bir mesele haline gelmiştir. *Glasgow Herald*, Aralık 1885'te bu korkuları dillendirmeye başlamıştır. Glasgow Ticaret Odası'nda, Üniversite için Liberal Birlikçilerin adayının görüşüne göre, "Özerklik Hareketi sonrası, İrlanda, Avrupa'nın tüm dinamitçilerinin iltica için tercih edeceği bir sığınak olacaktır." "Tebaası olmaktan gurur duydukları Birleşik Krallık'ın korunmasına güvenerek Kuzey İrlanda'yı bugün olduğu yere getiren tüm tüccarlar, imalatçılar, bankacılar, Ulsterli tacirler" gelecek hakkındaki korkularını ifade ediyordu. Mayıs 1886'da, İrlanda Presbiteryen Kilisesi'nin temsilcileri, Glasgow Liberal Birlikçilerinin bir toplantısında Özerklik Hareketi'nin "Roma egemenliğine" ve "[İrlanda'da] Protestanlığın nihai sönüşüne" yol açacağını söylemiştir. Nisan ayında, Özerklik Hareketi'ne karşı geniş katılımlı bir Orange gösterisinde "Dr. Han'a gibi kişilerin ortalığı karıştırmasına yardımcı olmak için" para toplanmıştı. Yakınlardaki bir Katolik şapeli taşlanmıştı ve Hayırlı Cuma töreni yarıda kesilmişti. 1886 seçiminde Birlikçiler İskoçya'nın batısında on bir sandalye kazanırken, Liberal Birlikçiler dokuz sandalye kazandı. Etnik, dini ve ekonomik konuların bir karışımı İskoçya'nın batısınra Gladstonecu Liberalizmin yenilgisine yol açmıştı.

Özerklik Hareketi 1890'larda bir duygusal sorun olarak kalmıştır. 1893 yılında Argyll'in sekizinci kontu Gladstone'un ikinci Özerklik Hareketi Tasarısına saldıran bir konuşma yaptı. Şöyle diyordu:

> Son birkaç haftayı İskoçya'nın bir bölgesinde, Antrim'in tepelerinden aşağı bakabildiğimiz yerde geçirdim. Tarlalarının rengini ve günbatımında kulübelerinin canlarında parlayan ışığı görebiliyoruz. İşte bu ülkenin, sanırım ertesi gündü, büyük İngiliz devlet adamı tıpkı Antipodları yönettiğimiz gibi yönetilmesi gerektiğini söylüyordu bizlere. Hiç böyle bir saçmalık olabilir mi?

Bu ve diğer konuşmalarda Argyll etnisite kartını oynadı. "Sayın Gladstone bizlerin İrlandalılara yabancı olduğumuzu söylüyor. Bense onların etinde et, kemiğinde kan olduğumuzu söylüyorum. Özgürlüklerinden biz sorumluyuz ve onlara ihanet etmeyeceğiz... Her şeyin ötesinde, Kanalın karşı kıyısındaki hemşerilerinize karşı görevimizi hatırlamalıyız."

Etnik sorunlar, İskoçya'nın Orange Tarikatı'nın Muhafazakârlarla yakından bağlantılı olduğu Greenock gibi belli endüstriyel bölgelerinde önemli kalmıştır. Ancak giderek artan biçimde, sınıf sorunları günümüze kadar geldi. 1906 yılında Birlikçilerin koltuk sayısı otuz altıdan ona düştü. 1911 yılında "İskoçya'nın Liberal Hükümetin yanında bu kadar sağlam yer almasının nedeninin Lortlar Kamarası ve derebeylerinden nefret etmesi" olduğu ilan edilmiştir. Yine de, sonradan anlamanın avantajıyla, uygun koşullar sağlandığında, batının radikal Liberalizminin ve doğunun Whigci Liberalizminin bölünebileceğini görmek mümkündür.

İskoçya ve İrlanda'dan binlerce kilometre uzakta, Britanya Adaları'nın kültürel gerginlikleri imparatorluğun belli bölgelerinde yeniden üretilmişti. Görüldüğü gibi, Kuzey Amerika'daki İngiliz imparatorluğu yalnızca Kanada ve Batı Hint Adaları'nı resmi olarak Birleşik Krallık'a bağlı bırakarak, ana ülkeden kopup bağımsızlığını elde etmişti. Ancak, 19. yüzyılda Britanya Adaları'ndan göç çok büyük bir ölçekte gerçekleşti. Amerika Birleşik Devletleri, Britanya Adaları göçmenleri için en popüler hedefti, ancak Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Cape Eyaleti, Natal gibi Güney Afrika kolonileri ve en son olarak da Transvaal'in bazı kısımları binlerce yerleşimciye çekici gelmeye başlamıştı. 20. yüzyılın başında, Rodezya ve Kenya da Britanya Adaları'ndan gelen beyaz yerleşimciler tarafından kontrol edilen koloniler oldu. Hindistan ve Batı Afrika sadece devlet memurları ya da misyonerleri çekiyor ve Britanya Adaları kültürlerinin doğrudan etkileri de hükümet politikasından ayrı olarak buna uygun biçimde çok daha azdı. Bununla birlikte, misyonerlerin İrlandalı Katolikler, İskoç Presbiteryenler veya İngiltere'den Anglikanlar olup olmadığı gelecek için önemli bir sorun oluşturabilirdi.

Kanada'da Britanya Adaları kültürleri, Prince Edward ve Cape Breton adalı Gaelce konuşan dağlılardan Newfoundland'deki St. Johnslu Waterford balıkçılarına kadar etkili biçimde temsil ediliyordu. 1860'larda Fenian işgali tehdidine maruz kalan Ontario, "Orangeizm" ve Gladstone-karşıtı duyguların merkezi olmuştu. 1911'den 1923'e kadar Muhafazakâr parti lideri olan Bonar Law ve New Brunswick'te doğan Lort Beaverbrook gibi figürler bu Kanadalı Birlikçi geleneğin ürünüydü. J. K. Galbraith, *The Scoth* (1963) adlı otobiyografisinde köklerini Ulster'den alan kırsal bir Ontario kültürünün manzarasını tasvir etmiştir. İngilizce konuşan Ontario ve Fransızca konuşan Quebec arasındaki gerilim Kanada tarihi ile ilgili olarak önemli bir tema sunmaktadır, ancak Britanya Adaları'nın kültürel

tarihinden kaynaklanan siyasi ve dini farklılıklar "Kanada Mozaiği"nin önemli bir unsurudur.

19. ve 20. yüzyıllarda Avustralya tarihi Britanya Adaları kültürlerinin etkileşiminden kaynaklanan tutumlardan da güçlü biçimde etkilenmiştir. New South Wales 1788 yılında bir ceza kolonisi olarak kurulmuştur ve Tazmanya ile birlikte aralarında 1798 isyanının ardından sürgüne mahkûm edilen ya da İrlanda'da 19. yüzyılın başlarında kırsal bölgedeki pek çok kargaşaya karışan binlerce hükümlünün de bulunduğu bir ceza kolonisi olmuştu. Bu açıdan bakıldığında, İrlandalı milliyetçiliğinin Avustralya'da ikinci bir ev bulması kaçınılmazdır. Birlikçilik ya da "Orangeizm"in halkın diğer kesimleri arasında da duygudaş bir kitleye ulaşması gerekliliği de aynı ölçüde kaçınılmazdı.

Britanya Adaları'nın kültürlerinin çoğu 19. yüzyılda Avustralya'da temsil edildi. İngiliz kültürü baskındı, ancak Aziz Patrick Günü'nün bir halk tatili olarak pek çok bölgedeki popülerliği İrlanda varlığının önemini gösteriyordu. Nüfusa oranlandığında, Avustralya'da temelde İrlanda asıllı Katoliklerin sayısı İngiltere'nin iki katıydı. New South Wales'de 19. yüzyılın ortalarında, İrlandalılar nüfusun üçte birine ulaştılar. 1842 yılında New South Wales valisi İngiliz Katolik piskoposun atanmasına destek vermek için şöyle yazmıştı: "Bir İngiliz'in Katoliklerin İrlandalı olması tercihine sahip bulunması çok önemlidir."

Fenianizmin yükselişinin Avustralya'da, özellikle de 1867 yılında Edinburgh düküne suikast girişiminin ardından bazı yan etkileri olmuştu. Yaygın inanışa göre suikast zamanı Patrick O Farrell, Fenian ağının bir parçasıydı ve bu durum Melbourne'de özellikle İrlandalı karşıtı gösterileri artırdı ve Protestan Siyasi Derneği'nin kurulmasını hızlandırdı. 1880'lerden itibaren Birleşik Krallık'ta Özerklik Hareketi meselesinin yükselişinin, Avustralya'da da siyasi etkileri olmuştu. Westminster Özerklik Hareketi krizi sırasında Melbourne Belediye Binası'nda 1914 yılında yapılan bir Orange Locası toplantısında bir konuşmacı, "Boyne"a karşı kazanılan zafer yalnızca İrlanda için değil, aynı zamanda dünya çapında sivil ve dini özgürlük için bir zaferdir" açıklamasında bulunuyordu. Edward Carson "bir diğer III. William" olarak görülüyordu. 1916 yılında, hükümetin zorunlu askerlik girişimleri İrlanda yanlısı lobi tarafından yenilgiye uğratıldı. Melbourne'un İrlanda doğumlu başpiskoposu Mannix öylesine tehlikeli görülüyordu ki, savaş sonrası "Sorunlar" esnasında İrlanda'ya gitmesine izin verilmesi reddedilmişti. Bu dönemde Avustralya'nın zihniyetini anlamaya çalışmak Britanya Adaları yaklaşımını benimsenmeden imkânsızdır.

Aynı yorum, İngiltere, İskoçya ve İrlanda'dan gelen göçmenlerin olayın rengini belirlediği Yeni Zelanda için de yapılabilir. Hem Anglikan hem de Presbiteryen dini gelenekleri güçlü biçimde temsil ediliyordu. Dunedin'in Katolik Piskoposu,

"Otago'da Presbiteryen Protestanlığı: Canterbury'de Anglikan Protestanlığı ve Wellington'da ise her türlü Protestanlık" olduğunu ilan ediyordu. Otago eyaletinde, "Fetret Dönemi"nin liderinin anısını canlandıran Port Chalmers adının da gösterdiği gibi İskoçya Serbest Kilisesi hâkimdi. Ama Yeni Zelanda genelinde hem Katolik hem de Protestan geçmişe sahip İrlandalılar, toplumda önemli bir unsur olmuştur. 1916 sonrası Yeni Zelanda'da, İrlanda'nın sorunları, "Rom, Romacılık ve İsyan" ile mücadeleye kendini adayan Protestan Siyasi Derneği'nin (PPA) oluşmasına yol açmıştır. 1919 seçimi mezhepsel konular ve PPA ile gayriresmi bir ittifak için müzakerede bulunan, Liberal ve İşçi partisindeki rakiplerine karşı genel bir çoğunluğu yanına almayı başaran Muhafazakâr "Reformcu" Massey'nin mücadelesine sahne olmuştur.

İrlanda ile ilgili politik meselelerden ayrı olarak ılımlılık, Sabbataryanizm ve okullarda İncil-öğretiminin yeri de Yeni Zelanda politikasında en az Birleşik Krallık'ta olduğu kadar önemliydi. Protestan Kiliseleri defalarca "ırkın zindeliğini korumak... caddelerin güvenliği ve ailenin güvenliği" için tasarlanan ahlaki haçlı seferleri başlatmıştı. Tüm bunlarda İrlanda'nın kültürel bölünmelerinin etkisi geniş oranda ön plana çıkmıştı. "20. yüzyılda" deniliyoru, "Anglo-İrlanda, İskoç-İrlanda ve Katolik İrlandalılar [Yeni Zelanda'daki] birbirlerine İrlanda tarihinin kaleydoskopundan kuşkuyla bakıyorlardı."

Ağustos 1914'te Avrupa'da kısa bir süre sonra bitmesi beklenen, ancak dört yıl süren bir savaş patlak vermişti. Kaçınılmaz olarak, böylesine uzun süreli bir çatışma kendisiyle birlikte, tıpkı Britanya İmparatorluğu'na olduğu gibi Birleşik Krallık'a muazzam siyasi, toplumsal ve ekonomik sonuçlar da getirmişti. Daha geniş anlamda konuşursak, Britanya Adaları'nın çoğunda, savaş etno-dinsel konuların öneminin azalması ve siyasetin merkezine "sınıf"ın yerleşmesi gibi bir etkiye sahipti. Galler ve İskoçya'da 1918'den sonra, kilisenin devletten ayrılması herhangi bir karışıklık olmadan yürütülmüştür. 1922 yılında İrlanda Bağımsız Devleti'nin oluşturulması, İngiliz siyasetinden epey duygusal bir konu olan "Özerklik Hareketi" meselesini kaldırmıştır. Etnik düşmanlık Glasgow ve Liverpool gibi şehirlerde yerel düzeyde güçlü kalırken, ulusal siyasette ise 1801 Birlik Yasası'ndan bu yana var olması anlamında, İrlanda sorunu güncelliğini kaybetmiştir.

Galler ve İskoçya, kendilerini sınıf siyasetinin genel modeli içinde buldu. Güney Galler'in sanayileşmiş bölgeleri, tıpkı İngiltere'deki gibi Galler ve İskoçya'da da Liberal radikalizmin siyasal mirasını devralan gençleştirilmiş bir İşçi partisi için sağlam bir destek sağlıyordu.

Etno-dinsel siyasetten sınıf siyasetine geçişin en büyük istisnası, kuzey ve güneyi büyük ölçüde etnik çizgilerle bölünmüş olan İrlanda idi. 1914 yılında, Ulsterli Protestanlar Birliği korumak adına içsavaşın eşiğine gelmeye istekliydi. Ancak, Ey-

lül 1914'te, her ne kadar savaş yüzünden uygulamaya konmamış olsa da Özerklik Hareketi Tasarısı yasa haline geldi. Özerklik Hareketi, Birleşik Krallık içinde, İrlanda için en muhtemel gelecek gibi görünüyordu. Buna karşın, 1916 yılında Sinn Fein isyanı, John Redmond ılımlı milliyetçi partisinin devrilmesine ve nihayetinde, üç yıl süren bir askeri mücadele sonrası (1919-1922), İrlanda'nın Kuzey İrlanda'nın üç kontluğu ve İrlanda Bağımsız Devleti'nin yirmi altı kontluğuna bölünmesine yol açmasını sağlayacak bir olaylar silsilesi yaratmıştı.

Her yönetim içinde, etno-kültürel sorunların önceliği sınıf meselelerinin üzerinde oluyordu. Sosyalistler 1916 İrlanda İsyanı'nın yer almıştı, ama Sosyalizm İrlanda Bağımsız Devleti'nde kendine hiç yer bulamamıştı. Kuzey İrlanda'nın altı kontluğunda Birlikçi partinin üstünlüğü, seçmenler arasında, sınıf meselelerine yönelik herhangi bir çağrıya üstün geleceğine güvenilen "Teslim olmak yok" savaş çığlığına dayanıyordu. Elli yıldır Kuzey İrlanda siyaseti, Protestanların Katolik azınlık tarafından ortaya konduğu varsayılan tehdide karşı üçte iki çoğunluklarıyla birliklerini korumaları sayesinde, etno-dinsel kalıp içinde donup kalmıştı.

İngiltere'de zengin güneydoğu, Muhafazakâr siyasi iktidar için güvenli bir temel oluşturmuştur. Radikal ve "Whigci" kanatları arasında bölünmüş olan Liberal parti, yavaş yavaş ciddi bir politik güç olmaktan uzaklaşmıştır. İngilizce siyaseti, tıpkı Galler ve İrlanda'da olduğu gibi, giderek sınıf meselelerine dayalı hale gelmiştir, buna karşın Muhafazakârlar, etno-dinsel sorunlar hâlâ az da olsa varlığını sürdürdüğü Liverpool ve Glasgow gibi alanlara işçi sınıfı Toryciliğini çekebiliyorlardı. Ancak, burada bile sınıf bütünlüğünün etnik çeşitliliğe daha ağır bastığı zamanlar olabiliyordu. Liverpool'da 1911 tarihli ulaşım grevi sırasında bir gözlemci durumu şöyle anlatıyordu; "Orange Garston'dan, Roma Katolik Bootle'dan ve Scotland Road bölgesinden geldiler. Dini davalar unutulmuştu... Garston bandosu beş kilometre yürüdü ve mızıka şefleri, yarısı Roma Katolik, yarısı da yerel Orange bandosundan gelen tesadüfi bandoya liderlik ederken elindeki, turuncu ve yeşil kurdelelerle sarılı sopasını gururla sallıyordu." Ancak, geniş anlamda, Birinci Dünya Savaşı'nın en uzun süreli etkilerinden biri, hem kuzey hem de güney İrlanda meselelerinin artık hesaba katılmadığı, bir İngiliz siyaset sisteminin oluşturulmasıydı.

EK

10. bölümü yeni baskı için gözden geçirirken, İngiltere'nin benim yaptığımdan çok daha fazla vurguya ihtiyacı olduğunun farkındaydım. George Dangerfield, *The Strange Death of Liberal England* kitabında yalnızca İrlanda'nın önemine değil, aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı öncesi işgücünün huzursuzluğu ve feminist aji-

tasyonun da önemine dikkat çekiyordu. Bu sorunların burada verilenden çok daha fazla analizi gerektirdiği açıktır. Aynı zamanda İngiliz siyaseti için Birinci Dünya Savaşı'nın önemini de görmezden gelme eğiliminde oldum. 1916 yılında Asquith ve Lloyd George arasındaki bölünme, Muhafazakârların savaş sonrası iktidara dönüşünü ve İşçi partisinin ortaya çıkışını mümkün kılacak biçimde Liberal partide bir parçalanmaya yol açmıştı. İrlanda meselesi hikâyenin tamamı değildi.

Ancak, Sinn Fein ve diğer grupların "ileri milliyetçilik" anlayışına da daha fazla dikkat edilmesi gerektiğinin de farkındayım. İrlandalı tarihçiler tarafından yapılan yakın zamanlı çalışmalar artık bunu mümkün kılıyor. Patrick Maume, D. P. Moran liderliğindeki "İrlandalı-İrlanda" hareketinin önemini göstermiştir. Onun, Daniel Corkery üzerine *Life that is Exile: Daniel Corkery arid the Search for Irish Ireland* (Belfast, 1993) kitabında yer alan çalışması yine çok aydınlatıcıdır. Senia Paseta, ufuk açıcı *Before the Revolution: Nationalism, Social Change and Ireland's Catholic Elite* (Cork, 1999) çalışmasında ortaya çıkan Katolik elit arasında çeşitli düşünce çeşitli akımlar hakkında paha biçilmez bir kılavuz sunuyor. Tom Garvin de *Nationalist Revolutionaries in Ireland, 1858-1928* (Oxford, 1987) kitabında tıpkı Michael Laffan'ın *The Resurrection of Ireland: The Sinn Fein Party 1916-1923* (Cambridge, 1999) çalışmasında yaptığına benzer bir katkı yapmaktadır. Ruth Dudley Edwards tarafından kaleme alınan Patrick Pearse hakkındaki "revizyonist" çalışma; *Patrick Pearse: The Triumph of Failure* (Londra, 1977), Ciaran Brady editörlüğündeki, *Interpreting Irish History: The Debate on Historical Revisionism* (Dublin, 1994) ve D. George Boyce ve Alan O Day, editörlüğündeki, *The Making of Modern Irish History: Revisionism and the Revisionist Controversy* (Londra, 1996) kitaplarında takip edilebilir.

Şimdiye dek Galler ve İskoçya ile ilgili olarak Dai Smith'in *Wales! Wales?* (Londra, 1984) ve Tom Devine'ın *The Scottish Nation 1700-2000* (Londra, 1999) kitaplarını çok aydınlatıcı buldum.

11

Savaşlar Arasında

Kuşkusuz, 1914-1918 Dünya Savaşı'nın Büyük Britanya ve İrlanda üzerinde derin bir etkisi vardı ve savaşı, devrimin bir dönüm noktası olarak görmek gerçekten de cezp edicidir. Yine de, her şey hesaba katıldığında, ortaya çıkan kuşku götürmez değişikliklere rağmen, 1918 ve 1939 yılları arasındaki dönem eski ve yeni unsurların iç içe geçtiği ve İngiltere ve İrlanda'nın geleceğinin halen belirsiz olduğu, daha ziyade bir ara dönem gibi görünmektedir. Örneğin, İngiltere'nin halen büyük bir dünya gücü olduğu varsayılıyordu. Bu tutumun ikna edici olmasının nedeni ise, Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği'nin dünya işlerindeki bütünsel rollerinden çekilmeleri gerçeğiydi. Britanya İmparatorluğu'nun gerçek zayıflığı 1940 yılına, İngiltere'nin savaşa devam edebilmesi için Amerikan yardımına bağımlı olduğunun netleşmesine kadar ortaya çıkmamıştı.

Bu dönemde Britanya Adaları'nda meydana gelen içsel değişimlerin önemlilerinden biri kadınlara serbestlik tanınmasıydı. Buna karşın, etkileri "Britanya Adaları"nın genelinde farklılık göstermektedir; güney İngiltere'de fazlaca hissedilen etkiler, kuzey İngiltere'de, özellikle de yeni kurulan Bağımsız İrlanda Devleti'nde daha az hissedilmişti.

Birleşik Krallık tarihi bağlamında, 1914 yılındaki Birinci Dünya Savaşı'nın etkisi nüfusun birçok kesimi arasında "Britanyalılık" duygusunu uyandırmak olmuştu. Küçük ulusların hakları için haklı bir davada çarpışmak olarak görülüyordu ve 1914'te Britanya ve İrlanda genelinde muazzam bir gönüllüler dalgası mevcuttu. Özerklik Hareketi, Batı Cephesi'nde ölen parlak ve genç bir siyasetçi olan Tom Kettle gibi İrlandalılar için gerçek bir olasılık gibi görünüyordu. Tüm bunları değiştiren ise, Patrick Pearse önderliğindeki "ileri" bir milliyetçi topluluğun Dublin'deki Umumi Postane'yi ele geçirdiği ve İrlanda Cumhuriyeti'ni ilan ettiği 1916'daki Dublin İsyanı oldu.

İsyancılar sempati temsil olduklarında Dublinliler tarafından sokaklarda yuhalandı, ama liderleri iki hafta boyunca teker teker idam edilince yakın zaman sonra etraflarında bir sempati oluştu. "1916" tarihi Birleşik Krallık'ın büyük çoğunluğunda Somme savaşının (pek çok İrlandalı asker de yer almıştır) kahramanca fedakârlıklarını ifade eder hale geldi. Buna karşın, Katolik İrlanda'da, "1916" tarihinin çağrışımı giderek farklı bir hal almıştı. W. B. Yeats'in sözleriyle "Her şey değişmişti, tamamen değişmişti. Korkunç bir güzellik doğmuştu." Protestan İrlanda'da ve özellikle de Ulster'de, "1916" yılı Ulster bölümünün kahramanlığını ifade etmektedir. Böylece, Birleşik Krallık sınırları içinde, orta ve doğu Avrupa'da meydana gelen değişimlerin Britanya ve İrlanda eşdeğeri olan sancılı bir bölünme başlıyordu. Köklerini geçmişe dayandıran, ancak aslında 1918'den sonra bağımsızlıklarını kazanan "hayali topluluklar"ın eşdeğeri olan bir İrlanda ulus-devleti biçimleniyordu. Birleşik Krallık'ın çoğunda, Whitehall'daki Cenotaph ya da Westminster Abbey'deki "Meçhul Asker" mezarı tarafından simgelenen ortak bir Britanyalılık duygusu daha da derin biçimde gelişiyordu. İngiltere'de bu giderek mezhep-dışı bir kimlik haline geldi. Ancak, İskoçya ve Kuzey İrlanda'da "Britanyalı" olmak halen güçlü bir Protestan boyutuna işaret ediyordu. Yeni kurulan İrlanda Bağımsız Devleti ise aksine bir Katolik, Gael kimliğine yöneliyordu.

İrlanda'da, 1918 seçimleri John Redmond'un İrlandalı parlamenter partisinin, Özerklik Hareketi ile birlikte yıkımına tanıklık etmişti. Bunun yerine (güneyde) Sinn Fein'in, üyelerinin Westminster parlamentoda yerlerini almayı reddettikleri daha "ileri" milliyetçi partisi geçmişti. 1919 itibariyle, hem Britanya hem de İrlanda tarafında, "Kanlı Pazar" (21 Kasım 1920) olayları ile sonuçlanan vahşete yol açmış açık bir şiddet söz konusuydu. Ancak her iki taraf için de salt bir zafer yoktu ve 1921 yılı itibariyle her iki taraf da uzlaşmayı kabul etmekten memnundu. Üç yıl süren gerilla savaşının sonucu; İrlanda'nın bölünerek, üçü geleneksel Ulster eyaletine ait (Monaghan, Cavan ve Donegal), altısı da "Kuzey İrlanda"nın Özerklik Hareketi'ne tedbir olarak verilen toplam yirmi altı kontluktan oluşma İrlandalı Bağımsız Devleti'ne dönüşmesiydi. Ancak, bazı milliyetçilere göre 1921 Antlaşması 1916 ideallerine ihanet ve Michael Collins'in Antlaşma-yanlısı partisi ve Eamonn De Valera liderliğindeki Antlaşma-karşıtı parti arasındaki sancılı bölünmelerin başlangıcıydı. Bunu takip eden içsavaş, etkileri uzun sürecek derin bölünmelere neden oldu; bunlardan biri Kuzey İrlanda'nın altı kontluk biriminin devamlılığını sağlamaktı.

1919-1922 arasındaki İrlanda krizi, İngiliz tarihçilerinden hak ettiği değeri nadiren görmektedir. Oysa, İngiliz hükümeti ve Sinn Fein güçleri arasındaki uzun ve sancılı mücadele, yalnızca Britanya Uluslar Topluluğu içinde değil, Amerika Birleşik Devletleri'nde de geniş yankılar uyandırmıştır.

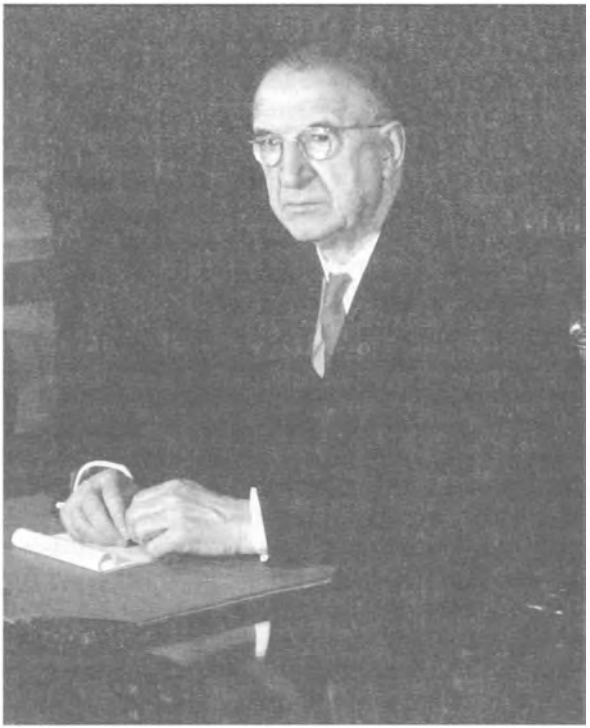

Resim 34 *Eamonn De Valera (1882-1975).*
Eamonn De Valera'nın bu görüntüsü onun kariyerinin sonundaki yaşlı devlet adamı rolünü göstermektedir. Tartışmalı bir figür olarak, onun Gaelce konuşan İrlanda görüşü, 1932 sonrası Serbest İrlanda Devleti içerisinde yaşamın birçok yönünün tonunu belirlemiştir. Halefi Sean Lemass (1879-1971) İrlanda hakkında, nihayetinde "Kelt Kaplanı"nın ekonomik başarılarıyla ifadesini bulan çok farklı bir bakış açısını temsil etmektedir.

Muhafazakâr parti içinde, F. E. Smith'in başında olduğu resmi liderler ve Anlaşmayı "Kaçış" olarak gören Sinn Fein'le ve "Tutucular"la uzlaşma gerekliliğini isteksizce de olsa kabul etmiş olan Austen Chamberlain arasında bir bölünme gerçekleşti. 1914'te "Curragh İsyanına" karışmış bir Anglo-İrlandalı olan Feldmareşal Sir Henry Wilson, 1922 Haziranı'nda, İrlandalı bir milliyetçi hizip tarafından öldürüldü. Leo Amery şunları yazmıştır:

> Mecliste, soruların bitmesinden hemen önce, Henry Wilson'ın öldürüldüğünü duyduk. Tüm meclis altüst olmuş ve toplantı dağılmıştı. En iyi dostlarımdan birini kaybetmiştim ve onun ölümü, nefret dolu İrlanda meselesine duyduğum tüm şüpheleri yeniden ortaya çıkarmıştı. İrlanda'yı bu adamlara teslim etmiş olduğumuz hissine kapılmadan edemiyorum.

İrlanda'nın bağımsızlığı beklentisiyle ortaya çıkan sorunlar şüphesiz Muhafazakâr partideki "tutucuların" elini güçlendirmiş ve 1922'nin sonunda Lloyd George Liberal-Muhafazakâr koalisyonunun sonunu hazırlamıştı. Meseleye olumlu yaklaşan Stanley Baldwin ve Neville Chamberlain gibi adamların çok daha fazla söz sahibi olacağı Muhafazakâr partinin yolu açıktı. 1895'te Salisbury kabinesi markiler, dükler, kontlar ve baronlarla dolmuştu. Baldwin'in, soylu rakibi Lort Curzon'a karşı kazandığı zafer ile denge iş dünyasına doğru kaymıştı.

Belki de İrlanda krizinin kendisinden de önemli olan, İrlandalıların Westminster'dan çekilmesinin uzun vadeli etkisiydi. 1801 yılından beri, İrlandalılar aktif olarak parlamentodaydı ve İrlanda sorunları ardışık İngiliz hükümetlerinin görmezden gelemedikleri merkezi bir öneme sahipti. Ne var ki 1922'de Anglo-İrlanda Anlaşması'nın imzalanmasından sonra, kuzey ve güney İrlanda aslında siyasi ufuğun altına düştü. İngiliz hükümeti ve Bağımsız Devlet'in, bilhassa 1930'lar ve savaş yıllarında, arasının bozuk olduğu dönemler oldu, ancak Birlik'ten beri aralıklı olarak gerçekleştiği gibi İrlanda meseleleri artık siyaset sahnesine hâkim değildi. Seksenin üzerinde İrlandalı ulusalcının yokluğu, Liberalleri "doğal" müttefiklerinden yoksun bıraktı ve Liberal düzelmeyi daha da zorlaştırdı.

Ne var ki Bağımsız İrlanda Devleti'nin kurulmasının tam etkileri yavaş yavaş ortaya çıktı. "İrlanda" teoride hâlâ İngiliz Milletler Topluluğu'nun bir üyesiydi ve De Valera da 1937'de yeni İrlanda anayasasını düzenlediğine İrlanda'nın Milletler Topluluğu ile dış ilişkilerine yer açtı. Antlaşma, İrlanda'nın ayrılmasının kalıcı olmayacağı varsayımı üzerine hazırlanmıştı. Belki de "İrlanda" 1939-45 arasında tarafsızlığı benimseyene kadar, tutumlar sertleşmemişti.

İrlanda devrimi, 1916-1922 arasında, Britanya Adaları'ndaki orta ve doğu Avrupa'daki yaklaşımlara en çok benzeyen politik değişiklikleri de beraberinde getirdi. Ancak İrlanda siyasi istisna olarak kaldı. İngiltere, İskoçya ve Galler'de savaşın, çoğunluğun beklediği sosyal yansımaları olmadı. Savaşın hemen sonrasındaki yıllardaki grev dalgası da pek etkili olmadı ve 1926 Genel Grevi bir hafta sonra yatıştı. İkinci Dünya Savaşı patlak vermeden önceki yirmi yıl genel olarak, nüfusun çoğunluğunun neredeyse her ne pahasına olursa olsun Batı Cephesi'nde kitlesel bir katliamın tekrarından kaçınmak istediği, bir izolasyon çağıydı. Savaş dönemindeki

bir diğer önemli olayın, 1917 Rus Devrimi'nin savaş sonrası dönemde de kalıcı etkileri olmuştur. Muhafazakârlar 1880'lerde "Özerklik Hareketi"nden faydalandıkları gibi, genel "Bolşevizm" korkusundan da başarılı biçimde yararlanabildi.

1923 yılında Stanley Baldwin, Bonar Kanunu'nun ardından Muhafazakâr partinin lideri oldu. Baldwin bilinçli olarak dünya siyasetinden ziyade yerel sükûnetle (Amerika'nın "normalliğine" eşdeğerdir) ilgilenen bir politikacı imajı yarattı. Bunu yaratmaktaki amacı, liberal rakibi Lloyd George'un bel bağladığı esas değere; mesela uluslararası siyasette önemli bir şahsiyet, savaşta zaferin ve ardından barışın kurucusu olarak sahip olduğu statüye, karşılık vermekti. 1923 seçimlerinde Baldwin en fazla sandalyeyi kazandı, fakat iktidarı İşçi partisine vermek zorunda kaldı. Ancak 1924 yılında, büyük bir zafer kazandı ve 1929'a kadar iktidarda kaldı. 1930'larda, 1931 krizini takip eden sıkıntılı yıllarda, bir kez daha başbakan oldu.

Baldwin ve daha sonra Chamberlain liderliğindeki Muhafazakâr Parti daha çok güney-doğu İngiltere partisiydi. Bunun nedeni Londra'nın dışında ve Londra çevresindeki kontluklardaki banliyö orta sınıfındaki seçmen gücüydü. Savaşın uzun vadeli etkilerinden biri de aslında, Britanya Adaları'ndaki ekonomik güç dengesinin altüst olmasıydı. Kuzey İngiltere, Güney Galler ve Clydeside (ve Belfast) artık Britanya'nın "gelişen" bölgeleri değildi. 20. yüzyılın geri kalanı boyunca netleşeceği üzere Birinci Dünya Savaşı, kuzeyde ve batıda ekonomik iyileşmeyi geciktirmek gibi beklenmedik bir sonucu olan, İngiltere Bankası'nın 1925'te Altın Standardını restore etme kararı ile simgelenen bir egemenliğe, Londra ve güney-doğunun egemen olduğu yeni bir döneme işaret ediyordu

Stanley Baldwin, gücü banliyö orta sınıfına dayanan bir partiye önderlik etmiş olabilir. Ne var ki, konuşmalarını içeren ve 1926-27'de toplam altı baskı yapan olan *On England* ciltlerindeki hitabeti, İngiliz milliyetçiliğini etkiledi. 1924 yılında yaptığı bir konuşmada Disraeli'yi akla getirmişti: "Tüm millete hizmet ruhunu görmek istiyorum, Birlikçi partinin her üyesinin doğuştan hakkı olduğu gibi –Disraeli'nin iki nesil önce bahsettiği bu milletler birliğini savunmamız bakımından Birlikçi... Halkımızı bir millete dönüştürmek için..." 1925 yılında da, Curzon'un ölümünden sonra yaptığı bir konuşmada "yine bu ruhun, Disraeli'nin gençlik günlerinde, onun pek çok bakımdan bir üye gibi görüldüğü dönemde, Genç İngiltere tarafından memnuniyetle karşılanmış olacağından" bahsetmişti. Başka bir konuşmasında ise şunları söylemişti: "Benim partimin siyasi bir İncili yok. Bizim ideallerimize muhtemelen Disraeli'nin romanlarından birinde rastlayabilirsiniz." Hitabeti sıklıkla, Galli Lloyd George veya Scot Ramsay MacDonald (veya Campbell-Bannerman) için imkânsız olabilecek bir şekilde, yalnızca İngiliz geçmişine değinmektedir. Baldwin'in konuşmalarında en tutarlı nokta, İngiliz milliyetçiliğiydi.

> Kendi meselelerimizi kendi yöntemlerimizle halletme yeteneği, İngilizlerin en büyük kabiliyetidir.
> Tarihinin en az üç yüzyılı boyunca köy topluluğunun İngiltere'de olduğu kadar bu kadar etkin ve kalıcı olduğu başka bir yer yoktu... İngilizlere özgü kendi kendini yönetme kabiliyetini bu on iki yüzyıllık disipline borçluyuz.

Fakat, Baldwin İngiltere adına konuşmuş olsa da Birlikçi partinin gücü İngiltere'nin güneyine dayanıyordu. 1926 Genel Grevi'nde olduğu gibi, güney ve kuzey arasındaki bir güç denemesi söz konusu olduğunda da, Baldwin güneyin çıkarlarına göre hareket etti.

Bu yıllar esnasında Muhafazakâr partinin söylemi üç eğilime hitap ediyordu –İngiliz milliyetçiliği, sosyalizm korkusu ve İngiliz İmparatorluğu'ndan duyulan gurur. İşçi partisi Baldwin tarafından, yabancı fikirlerin egemen olduğu bir parti olarak tasvir edilmiştir. "Ülkemizin ilerlemesini istemiş olanların çoğu sadece Alman Sosyalizminin, Rus Komünizminin ve Fransız Sendikacılığının doğu rüzgârı ile karınlarını doyurarak, kendilerinin ve yurttaşlarının kafasını bulandırmakta başarıya ulaşabildi."

İşçi partisinin kendi içinde, "*gradualist*"[1] toplumsal değişim yaklaşımını destekleyen parti lideri Ramsay MacDonald ile işsizlik sorununa radikal sosyalist çözümler getirilmesi için baskı yapan Maxton ve Wheatley önderliğindeki "Clydeside hareketi[2] yanlıları" arasında bir üstünlük mücadelesi vardı. 1929 seçimlerinden önceki aylarda, MacDonald baskın çıktı. Parti manifestosunu hazırlarken Londra Ekonomi Okulu'nda İktisat Tarihi profesörü ve savaş öncesi dönemde eski bir Liberal parti ilerici kanadı üyesi olan R. H. Tawney'den yardım aldı.

Tawney'nin İngiliz tarihine yaklaşımı, açık biçimde Stanley Baldwin'in (ve Baldwin'in arkadaşı G. M. Trevelyan'ın) yaklaşımı ile zıttı. En önemlileri *The Acquisitive Society* (1921), *Religion and the Rise of Capitalism* (1926) ve *Equality* (1931) olan bir dizi çalışmasında, İngiliz tarihinin en önemli karakteristiği olarak özgürlükten ziyade sömürünün görüldüğü bir tarih yorumu üretti. İngiltere Kilisesi hakkında şunları yazdı: "Canlılığından mahrum kalınca, 18. yüzyılda makamlardakilerin yarı pagan bir aristokrasinin, terfi uğruna onların aşağılayıcı hoşgörülerinden medet uman, köle müvekkillerine dönüşmesine izin vermişti. 200 yıl boyunca aklını göstermedi ve bunun doğal bir sonucu olarak gösterecek bir aklı kalmadı." Nonkonformite uymama konusunda da aynı derecede küçümseyiciydi: "Bireysel nonkonformist dindarlığı şu inanca – ("ekonomik başarının mutlak değerini ilan eden militan İncil ve ikna edici bir özgüven") – karşı ilerleyebilir, fakat

1 Siyasal ya da toplumsal değişikliklerin zaman içinde aşamalı olarak uygulanmasını savunan yaklaşım. (ç. n.)
2 İşsizlik sorununa radikal sosyalist çözümler getirilmesini talep eden işçi hareketi. (ç. n.)

birkaç bireysel istisna dışında bunu durdurmaya çalışmadılar, çünkü onun gerçek ahlaki anlamını değerlendirmek için gerekli olan manevi bağımsızlığı kaybetmişlerdi." Tawney'nin ideal toplum vizyonu bir bakıma, ekonomik iştah üzerine ahlaki kısıtlamaların konulduğu, ortaçağ toplumsal düzenininkine benziyordu.

Baldwin ve Tawney'nin söyleminin ardında, kuzey İngiltere, güney Galler, Clydeside ve Belfast'taki kaçınılmaz kitlesel işsizlik gerçeği yatıyordu. Tüm bunlar savaştan önce ekonomik yayılma bölgeleriydi ve başlangıçta gerilemenin geçici olacağı tahmin edildi. Bir Lancashire gözlemcisi 1929'dan geriye baktığında, 1914 öncesi dönemin olağanüstü güven duygusunu anımsar. Bir pamuk üreticisinin Lancashire'ın üstünlüğü üzerine görüşlerini şöyle aktarmıştır.

> Oğlum, Lancashire'da kimse bir daha seni, dış rekabet hakkında böyle çocukça zırvalıklardan bahsederken duymasın. Bu Londralılar ya da diğerleri için uygun olsa da Lancashirelıyı bir cahil durumuna düşürüp utandırır. Bu düpedüz saçmalık. Öncelikle dünya üzerinde sadece biz, her miktarda pamuğun üretilebileceği iklime sahibiz. İkinci olarak, hiçbir yabancı Johnny, hem de hiçbiri, Lancashire kızları ve oğlanları gibi pamuk eğiren ve dokuyan çocuklar yetiştiremez. Üçüncüsü, Oldham'deki kirmenlerin sayısı tüm dünyadaki kirmenlerin toplamından fazladır. Ve son olarak, iklime, adama ve kirmene sahip olsalar dahi –ki hiçbir zaman bunlara sahip olamazlar– yabancılar asla, Lancashire pamuk işçilerinin işleri konusunda sahip oldukları zekâya sahip olamazlar. Tüm dünyanın pamuklu kumaşını, sayamayacağım kadar uzun yıllardır biz üretiyoruz ve üretmeye devam edeceğiz.

Savaş sonrası buhran döneminde pamuk sektöründeki işsizlik, 1930'da %40'a ulaşarak yaygınlaşınca, bu görüş geçerliliğini yitirdi. Pamuğa olanlar, özellikle Barrow ve Jarrow gibi kasabaları derinden etkileyerek, gemi yapımında da gerçekleşti.

Kültürel olarak, Walter Greenwood'un romanı *Love on the Dole* (1933) kuzey İngiltere'deki buhran halini yansıtır. Gracie Fields'in *Sing as We Go* (1934)'daki şarkıları kuzeyde moralleri iyileştirme girişimiydi, fakat George Orwell ve J. B. Priestley gibi gözlemciler kuzey şehirlerine ziyaretlerinde derin bir keyifsizlikle karşılaştı. 1936 yılında Jarrow işsizlerinin yaptığı açlık yürüyüşleri, durumla başa çıkmaya çalışma yollarından biriydi. Başka bir yöntem ise güneyin refah sanayi bölgelerine göç etmek oldu.

İki dünya savaşı arası dönemin siyaseti, güney-doğu ile kuzey ve batının buhranlı bölgeleri arasındaki zıtlık etrafında dönüyordu. Kuzey (ve ilişkili bölgeleri), yağ, elektrik enerjisi ve kimya mühendisliğinin yeni teknolojilerinden darbe almış sanayiler olan kömür ve demir çağının ürünüydü. Birinci Dünya Savaşı sırasında

bu yeni sanayiler, Manş Denizi limanlarına ve Batı Cephesi'ne daha yakın olan güneyde kendilerine alan buldu. Sonuç olarak, Bristol, Gloucester, Oxford, Luton ve Slough gibi güney şehirleri otomobil, uçak sanayi ve yeni hafif sanayilerin merkezi haline geldi. Coventry "yeni güneyin" bir parçası haline geldi. 1920'lerde ve 1930'lardaki işsizliğe ilişkin istatistikler, oranların kuzeyin eski sanayileri için güneyin yeni sanayileri için olduğundan çok daha yüksek olduğunu göstermektedir. Kömür madenciliği bölgelerindeki işsizlik 1932 ve 1933 yılında yüzde 30'un, bu zamanın çoğunda ise yüzde 20'nin üzerindeydi. 1939 yılında bu oran hâlâ yüzde 12'nin üzerindeydi. 1932 yılında gemi inşa sektöründeki işsizlik yüzde 62'ydi ve 1939'da bu oran hâlâ yüzde 20 idi. Benzer oranlar tersane işçileri, keten ve pamuk tekstilindeki işçileri için de geçerliydi. Güneyin yeni sanayileri çok daha şanslıydı. Bu dönemin çoğu için elektrik mühendisleri arasındaki işsizlik oranı yüzde 10'un altındaydı. 1936'dan sonra yüzde 5'in altında kaldı. İnşaat ile otomobil tamiri, uçak ve bisiklet sanayileri için de aynı durum geçerliydi. Güneyde hizmet sektörü de iyi durumdaydı. Ayrı ayrı kasabalardaki işsizliğe ilişkin istatistikler de aynı hikâyeyi anlatır.

Kuzey, İskoçya ve Galler		Güney	
Jarrow	% 67,8	Luton	% 7,7
Merthyr	% 61,9	Coventry	% 5,1
Maryport	% 57,0	Oxford	% 5,1
Motherwell	% 37,4	St. Albans	% 3,9

Ekonomik açıdan Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki, bir zamanların "gelişen" bölgelerinin ekonomik buhrandan etkilendiği döneme önemli değişiklikler damgasını vurdu. Siyasi olarak da savaş sonrası sahne, 1914 öncesinde olandan önemli derecede farklıydı. 1922 yılında Anglo-İrlanda Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, İngiliz siyasetinde İrlanda boyutunun eskiden sahip olduğu merkezi konumu sonlandı. Dini meseleler de pek az öneme sahip olmaya başladı. Özellikle, kuzey İngiltere ve Galler'in liberal politikalarındaki uzun zamandır önemli bir kuvvet olan nonkonformite, giderek zemin kaybetti. Liberal partideki Asquith ve Lloyd George takipçileri arasındaki keskin bölünme, nonkonformistlerin birçoğunu belirgin siyasi bağlılıktan yoksun bıraktı. Bazıları için, Sosyalizmin büyümesi karşısında Muhafazakârlık giderek daha cazip hale geldi ve Stanley Baldwin, konuşmalarında nonkonformist geçmişini vurgulamaya özen gösterdi. 1924'de, Ulusal Serbest Kilise Konferansı'nda, "Sosyal ve özel yaşamımı büyük ölçüde Non-

conformist atalarıma borçluyum," diye konuştu. "Büyük dedelerimden en az yarısı Konferans Başkanlarıydı [ve] biri de John Wesley'nin takipçisiydi." 1926'da ise Wesleycilere "Bu ülkenin en çok başka bir Wesley veya Whitefield'e ihtiyacı vardır," diyerek hitap etti.

Bir Wesleyci olan Kingsley Wood gibi birçok nonkonformist, Sosyalizm korkusuyla, Muhafazakâr partiye yöneldi. Diğerleri İşçi partisine yöneldi. Ernest Bevin, madencilerin lideri Arthur Cook gibi, bir Baptist ruhban-dışı vaiz idi. Aneurin Bevan, Galli Baptistlerin oğluydu. Arthur Henderson Wesleyci ruhban-dışı vaiz idi, Philip Snowden bir Wesleyciydi. Britanya Adaları bağlamında İşçi partisi böylece, "Dış Britanya"ya çok daha fazla destek çekmesi bakımından, Liberal partinin rolünü miras aldı. Muhafazakârların kalbi güneydoğu ve kısmen İskoçya ise, İşçi partisininki, hepsi yoğun sanayileşmiş bölgeler olan kuzey İngiltere, güney Galler ve Clydeside idi.

Buna karşın savaş sonrası İşçi partisinin cazibesi, onun "sol" parti olarak selefi olan Liberal partininkinden daha sınırlı oldu. Savaştan önce Liberal partinin İskoçya'da kırsal doğunun yanı sıra sanayileşmiş batının, Galler'de ise kırsal kuzeyin yanı sıra sanayileşmiş güneyin desteğine güvenebilirdi. Ne var ki savaş sonrası yıllarda, İşçi partisi kırsal bölgelerde pek ilerleyemedi. 1924'ten sonra İskoçya'da Muhafazakârlar, tarım işçileri arasında sendikacılığın büyümesine çiftçilerin tepki gösterdiği doğuda destek buldu ve kuzey Galler'de Liberal parti, nonkonformistlerin güney Galler'de Sosyalizmin büyümesinden korkması yüzünden, kısmen de olsa konumunu korudu.

"İç Britanya" (yani güney-doğu) ve "Dış Britanya" (kuzey İngiltere, güney Galler ve Clydeside) arasındaki gerginlikler zaten 1926 Genel Grevi'nde doruğa ulaştı. Savaştan önce zaten geniş ölçekte grevler ortaya çıkmıştı ve savaştan sonra da buhrandan ciddi biçimde etkilenen madencilik ve gemi yapımı gibi sektörlerde de devam etti. 1925'te Muhafazakâr hükümetin Altın Standardına dönme kararını takip eden deflasyon, kaçınılmaz olmasa da, Genel Grevi mümkün hale getirdi.

Sıklıkla İngilizler açısından incelenen Genel Grev, daha çok İç ve Dış İngiltere arasında bir mücadele oldu. Hükümetin gücü, büyük ölçüde, merkezi Londra olan İç Britanya iletişim ağını kontrol etmesine dayanıyordu. Grev de en çok sanayileşmiş kuzey, Clydeside ve güney ile ilave bir kale olarak Londra'nın doğu yakasından destek buldu. İskoçya'da, grevin büyük bir başarısızlığa uğradığı Edinburgh ile örneklenen doğu ile Motherwell, Hamilton ve Leven Vale gibi şehirlerin sağlam biçimde grevin arkasında durduğu batı arasında bir karşıtlık söz konusuydu. Galler'de kuzey greve ilgisiz kalırken güney, aksine, büyük ölçüde destekledi. Ne var ki güney Galler'de Cardiff, Swansea ve Newport kıyı şehirlerinde grev taraftarı ve karşıtı gruplar arasında çatışmalar mevcuttu.

Genel Grev, özellikle diğer sendikalar boyun eğdikten sonra uzun süre boyunca direnişini sürdüren madenciler arasında acı anılar bırakarak, bir hafta sonra sonlandı. İşçi partisindeki grevin başarısızlığı, MacDonald tarafından yönetilen "gradualistlerin" önünü açmaya yardımcı oldu. Genel Grev aynı zamanda Britanya'da başarısı ve gücü giderek artan bir güney-doğu ile buhranlı kuzey ve doğu arasında var olan gerilimlere dramatik bir şekilde dikkat çekmiş görünebilir. Bu, Britanya'nın varlığını sürdürmek için Atlantik limanlarına ve özellikle gemi inşası ve madencilik gibi geleneksel sanayilerine ihtiyaç duyduğu İkinci Dünya Savaşı sırasında geçici olarak tersine dönmüş bir modeldi. Savaştan sonra İşçi partisinin zaferi Emmanuel Shinwell (Yahudi kökenli, Glasgowlu), Aneurin Bevan (güney Galler, Tredegarlı) ve Harold Wilson (nonkonformist geçmişi olan, Yorkshireli) gibi kabine bakanlarının şahsiyetlerinde, çevrenin etkisini etkisi eski haline getirdi. Ancak 1951 yılında Muhafazakârların zaferinden sonra güney-doğuya göç bir kez daha hız kazandı ve 1962 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na başvurma kararıyla daha da şiddetlendi.

İki dünya savaşı arası dönem hem kuzey hem de güney İrlanda büyük ölçüde, İrlanda Denizi'nin diğer tarafındaki olaylardan etkilenmeden kaldı. Ekonomik olarak, kuzey ve güney İrlanda, Galler, İskoçya ve Kuzey İngiltere'deki kadar bunalımlıydı. Belfast'ta büyük ölçüde Protestan işgücünden oluşan tersanelerdeki istihdam 1924'te 20 binden 1933'te 2000'e düştü. Keten sanayi, 1920'lerin başlarında Amerikan talebinin bir sonucu olarak bir ölçüde başarının tadını çıkardı fakat 1927'den sonra o da zayıfladı. 1937 yılında Belfast'ta sadece 15 bin keten işçisi vardı, bu 1927'deki rakamların üçte birinden bile azdır. Bağımsız İrlanda Devleti de buhran döneminden kötü etkilenmiş olsa da işsizliğin boyutu, nüfusun büyük kısmının yaşadığı kırsal alanlardaki eksik istihdam ile kısmen gizlendi. 1932'de De Valera iktidara geldiğinde Britanya ile eski dönemin Toprak Kanunu kapsamındaki yıllık ödemeler üzerine bir tarife savaşı patlak verdi. Bağımsız İrlanda Devleti'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında tarafsız kalma kararı ekonomik gelişmeye engel teşkil etti.

Bağımsız Devlet ve Kuzey İrlanda kültürel olarak da soyutlanmıştır. Bağımsız Devlet içinde, Kilise ve Devlet İrlanda'yı "modernlik" baskısından koruma gerekliliği konusunda genel anlamda mutabıktı. Boşanma ve doğum kontrolü yasaklandı ve katı bir edebi sansür sistem uygulamaya konuldu. Teoride reddedilse de İrlanda'nın "Katolik" bir toplum olarak gelişimini mümkün kıldığı gerekçesiyle, açıkça söylenmeden kabul edildi. Savaş sırasındaki tarafsızlık kültürel soyutlanma eğilimini daha da şiddetlendirdi. Savaş zamanı bir yayında De Valera, "maddi zenginliğe sadece düzgün yaşamanın temeli olarak değer veren, kanaatkâr bir konfordan tatmin duyan ve boş zamanlarını maneviyata adayacak bir insanın vatanı

olacak bir İrlanda'nın hayalini kurduğu" üzerine dokunaklı bir konuşma yaptı. Ne var ki 1972'de Cumhuriyet nüfusu ezici bir çoğunlukla AET'ye katılma lehine oy verince, bu sanayi öncesi vizyon kesin olarak reddedilmiş oldu.

Bağımsız İrlanda Devleti'nde, Katoliklik çoğunluğun dini oldu. Kuzey İrlanda'da, nüfusun üçte ikisi Protestan ve üçte biri Katolikti. Bu bölünmenin muhtemelen yakın gelecekte İrlandalıların yaşamının kalıcı bir özelliği olacağı netleşince, iki kültürün minimum toplumsal temas kurarak yan yana yaşadığı bir durum ortaya çıktı. Her birinin kendi kiliseleri, okulları, gazeteleri ve tepki biçimleri vardı. Küçük kasabalarda, Protestan ve Katolik esnafın kendi müşterileri vardı. Bir toplum için futbol ve rugby, diğeri için Gael futbolu ve İrlanda hokeyi uygun oyunlardı. Her birinin kendi İrlanda tarihi yorumu vardı. Belfast, Queen Üniversitesi'nde İrlanda tarihi Elizabeth ile başlardı. Katolik okullarında, Gael geçmişine ilgi gösterildi. Karışık kırsal bölgelerde, Rosemary Harris'in Ballygawley çalışmasının gösterdiği üzere, her iki tarafın da kabahate yol açmamak için büyük özen gösterdiği karmaşık ve incelikli bir ilişki sistemi ortaya çıktı.

Zaman zaman, İrlanda'nın Fenianizm günlerinden miras kalan IRA, bölünmeyi yıkmak için "saldırgan" eylemlere kalkıştı. Ancak bu dönemlerin başlıca sonucu Birlikçilerin, Özel Yetki Yasası ve silahlı polis teşkilatı ile desteklenen, sağlam konumlarını kuvvetlendirmek oldu. Kuzey İrlanda parlamentosunun genel seçim dönemlerinde resmi söylem ("Protestanlar için bir Protestan Parlamento") İngiliz modeline dayanan sınıf temelli bir siyaseti ileri sürme girişimlerinin kolayca üstesinden geldi.

Galler ve İskoçya'da, savaşın sona ermesinden sonra yasal reformlar, Liberal partiye destek sağlayan mağduriyet duygusunu yok etti. 1920'de, Lloyd George'un desteğiyle 1881'de Gal Ilımlılık Kanunu ile başlayan bir dizi değişikliğin sonucuna işaret eden bir reformla Galler Kilisesi Resmi Kilise'den ayrıldı. İngiliz karşıtlığı ile bağlantılı olan derebeyliği karşıtlığı da, Galler'deki toprak mülkleri bölünüp satılınca güncel bir siyasi mesele olmaktan çıktı. Galler'de arazinin en az dörtte biri el değiştirdi, bu da büyük öneme sahip bir sosyal değişimdi. Gal meselelerinin çoğu belirli bir biçimde çekiciliklerini kaybetti. Şapel üyeliği bozuldu. Aslında Gallilere, artık güç ve statünün dayandığı, Galce konuşan, ılımlı, nonkonformist orta sınıf himayesi altında "Özerklik Hareketi" büyük ölçüde bahşedilmişti.

Bu yıllarda, 1920'lerde ortaya çıkan Gal Milliyetçi Partisi (Plaid Cymru) pek az destek gördü. Lideri Saunders Lewis, nonkonformist Galler'de siyasi başarı için iyi bir formül olmasa da, 1932'de Katolik oldu. Parti ise Muhafazakâr Fransız grubu *Action Française*'e hayrandı ve idealize edilmiş bir ortaçağ toplumsal düzenini, Galler'in izlemesi gereken bir model olarak görüyordu. Bazı açılardan, Saunders Lewis gerçekten de Eamonn De Valera'nın Galli karşılığıydı.

Resim 35 *Açlık Yürüyüşü.*
1930'ların Açlık Yürüyüşleri ekonomik gerileme ve kitlesel işsizliğin darbe vurduğu bölgelerin bu duruma tepkisiydi. Amaçları Ulusal (Muhafazakâr) hükümet üzerinde baskı oluşturmaktı. On yılın daha zengin bir görünümü ise yeni endüstrilerin kurulduğu iç kesimler ve güneyde bulunabilir.

Galler bu dönemde "Özerklik Hareketi"nin keyfini önemli derecede sürdüyse, aynısı İskoçya için de geçerlidir. İskoç hukuk ve eğitim sistemleri kendi geleneksel farklılığını korumuştur. İskoçya Kilisesi de etkisini sürdürmüştür. 1929 yılında İskoçya Kilisesi ve Birleşik Serbest Kiliseler arasındaki uzun müzakereler, yalnızca "Wee Frees" azınlık grubunu ana Presbiteryen cemaatin dışında bırakarak anlaşma ile sonuçlandı. "Fetret Dönemi"nde sona gelinmişti. Hukuk, din ve eğitimde büyük çoğunluk tarafından kabul edilen ulusal semboller ortaya çıkmıştı. Devlete Roma Katolik okullarının inşası ve bakımı için destek sağlayan 1918 tarihli Eğitim Yasası göçmen azınlığın şikâyetleri ile karşılaştı. Orta öğretim düzeyindeki öğretmenlerin dört yıllık diplomaya sahip olmasında ısrar edilmesi İngiltere-eğitimli öğretmenlerin göçünü etkili biçimde dışlamıştı. İskoçya'nın sembolik bağımsızlığı Kraliyet Ailesi'nin Holyroodhouse'a gerçekleştirdiği iki resmi ziyaretle tanınmıştı. İngiltere'de Kral, Kilise'nin başkanıydı. İskoçya'da ise yalnızca İskoçya Kilisesi'nin bir üyesiydi.

Bu koşullar altında daha "gelişmiş" bir milliyetçiliğin daha az cazip gelmesi şaşırtıcı değildi. Daha önce kurulmuş bulunan iki topluluğun, İskoç partisi ve

Ulusal partinin temelleri üzerine 1934 yılında bir İskoç Ulusal Partisi kurulmuştu. 1935 seçimlerinde çok fazla ilerleme kaydedemedi. En iyi sonucu aldığı yer oyların yüzde 28'i ile Western Isles ve en kötü sonucu aldığı yer ise yüzde 3,3 ile Greenock olmuştu. İşçi Partisi 1920'lerin başlarındaki Özerklik Hareketi fikri ile yola çıkmış, ancak 1925 yılında başka fikirlere yönelmişti. Kendisi de bir İskoç olan İşçi Partisi lideri Ramsay MacDonald buna karşın milliyetçilik davasına karşı belirgin bir coşku eksikliği göstermişti. İskoçya'da İşçi Partisi tıpkı Galler'de olduğu gibi, geleceğini Britanya'daki daha geniş bir sosyalist hareketin bir parçası olarak görüyordu.

Bu dönem boyunca İskoçya'da siyasi meseleler bir ölçüde, kısmen İrlandalı göçmenlerin artan sayısına bir tepki olarak etnisite sorunu etrafında dönüyordu. 1922 yılında, İskoç Kilisesi Genel Toplantısı'nda, "İrlanda Irkının İskoç Milliyetimize Tehdidi"ni tartışmak üzere bir "Kilise ve Ulus" komitesi kurulmuştur. Buna karşılık, İrlanda kökenli İskoç Katolikleri yüzlerini İşçi partisine dönmüştür. Etnik çekişmeler Celtic ve Rangers takımlarının farklı dini mensubiyetleri temsil ettiği hem iş dünyası hem de futbolda büyük öneme sahip olmuştur. Kelvin Grove'un Glasgow seçim bölgesinde, politikanın halen etnik tonları mevcuttur ve Edinburgh'da 1930'larda "Papacılığa Hayır" bir kez daha canlı bir mesele haline gelmiştir. Ancak 1914 öncesi dönemdeki İrlanda milliyetçiliğinin aksine, bazı bölgelerde nüfusun yüzde 25'ine ulaşan Katolikler sürekli olarak İşçi partisine oy vermişti. Ve 20. yüzyılın sonlarına kadar Katolikler İskoç Milliyetçi Partisi'ne çok az heyecan duymuştur.

İskoçların çoğunluğu merkezdeki düzlük bölgelerde yaşamıştır ve İşçi partisi ve Muhafazakârların (İttihatçı) ana çatışmasının gerçekleştiği yerler de buralardır. Dağlık bölgeler, kuzey Galler'in İskoç eşdeğeri olarak görülebilir. Burada da, tıpkı kuzey Galler'de olduğu gibi "Wee Frees" biçiminde bir nonkonformite baskındı ve dil, ılımlılık ve Sabbataryanizm konuları da merkezi öneme sahipti. Sınır bölgelerinin de kendi özgün karakteri vardı.

Britanya Adaları'nın politikasında 19. yüzyıl boyunca çok kuvvetli bir çekim gücüne sahip olan etnik sorunlar 20. yüzyılda gücünü kaybetmeye başlamıştı. Liberal parti gücünün çoğunu, İrlanda, İskoçya ve Galler'deki çeşitli toplulukların yaşadığı "göreceli yoksunluk" duygusundan alıyordu. Bu mağduriyetler o veya bu yolla hemen yakındaki 1918 sonrası dönemde karşılık bulmuştu. Sosyalizm tehdidi nonkonformistleri Resmi Kilise ile bağlantılı kılan kilit bir konu haline gelmişti. İskoçya dışında, Katolikler sol politikaya da şüpheyle bakıyordu. İrlanda dışında ise, sınıf-temelli siyaset norm haline gelmişti.

Belki İngiltere'de bunun en büyük istisnası, etnik politikanın İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar varlığını sürdürdüğü Liverpool oldu. 1944'e kadar hiçbir Katolik, Londra belediye başkanı olmamıştı. Liverpool'un İskoçya bölümü için İr-

landa milliyetçi parlamenteri T. P. O Connor, bunun gerçekleşme ihtimalinin bir Hıristiyanın Bağdat'a halife olmasıyla şans bakımından aynı eşitlikte bulunduğunu düşünüyordu. Muhafazakâr "Tammash Hall" tarzı örgütlenme ve Orange Tarikatı'na uzun süre hizmet etmiş şapel papazı H. D. Longbottom'un liderliğindeki Protestan parti arasındaki zımni ittifak, Belfast'te meydana gelenle kıyaslanabilir bir şekilde, işçi sınıfı oylarında bir bölünmeye yol açmıştı. 1948 gibi geç bir tarihte, Liverpool Katolik Başpiskoposu Dr. Heenan, Scotland Road bölgesinde taşlandı. Ama Liverpool'un etnik siyaseti yine de İngiltere'nin geri kalanından giderek daha da farklı hale geliyordu. En azından bu dönem için, Peter Pulzer'in uzlaşmasız genellemesi haklı çıkıyordu: "[İngiliz] siyasetinin temeli sınıftır –geri kalan her şey süs ve detaydan ibarettir!" (*Political Representation and Politics in Britain,* Londra, 1972, s. 44.) İngiltere için doğru olan şeyin Britanya Adaları'nın diğer bölgeleri için de mutlaka doğru olması gerekmez.

12

İmparatorluğun Küçülmesi

Winston Churchill bir keresinde İngiliz İmparatorluğu'nun dağılmasına nezaret etmek için Kral'ın başbakanı olmadığını açıklamıştı. Oysa, 1939 öncesinde Westminster Tüzüğü (1931) ve hatta daha da öncesinde 1921 tarihli Anglo-İrlanda Antlaşması ile başlayan sömürgesizleşme süreci 1945 yılından sonra ivme kazandı. Hindistan, Pakistan, Seylan ve Burma'ya 1940'ların sonunda bağımsızlık verilmesine, 1948 yılında Filistin'den ve 1954 yılında Süveyş Kanalı Bölgesi'nden çekilme eşlik etti. 1956 tarihli Süveyş seferi ile Ortadoğu'da İngiliz etkisini geri kazanma girişimi Amerikan muhalefeti karşısında bozuldu.

1960'larda, imparatorluğun geri-çekilmesi Harold Macmillan ve onun sömürge bakanı Iain MacLeod'un liderliğinde hızla devam ediyordu. Buna, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na yakınlaşma eşlik etmişti. Macmillan, 1962 yılında Avrupa'ya girmek için ilk başvuruyu yaptı, ancak İngiltere'nin İrlanda Cumhuriyeti ile birlikte üyeliğinin kabul edilmesi 1973 yılını bulmuştu. Geriye dönüp bakıldığında, denizaşırı bir imparatorluktan Avrupa topluluğuna yönelmenin amansız görünen süreci, savaş sonrası Britanyası'nın en önemli eğilimi gibi görünmektedir.

Britanya içinde, Avrupa'ya bağlılığın uzun vadeli etkisi, güney-doğuya doğru şiddetli biçimde sürüklenmek anlamına geliyordu. Kuzey ve batının İkinci Dünya Savaşı sırasında duran ekonomik gerilemesi kaldığı yerden devam ediyordu. Tıpkı 1920 ve 1930'larda olduğu gibi işsizlik oranları "Dış Britanya"da çok yüksekti. Merkez zenginleşirken çevre eriyordu. A. J. P. Taylor *England 1914-45* adlı çalışmasını "'England Arise'[1] şarkısını söyleyen çok azdı. Yine de İngiltere ayağa kalktı" düşüncesiyle sonlandırıyordu. Görüşü her ne kadar İngiltere için yanlış olsa da, güney-doğu için desteklenebilir bir görüştür.

1 Ayağa kalk İngiltere. (ç. n.)

Değişim akımların yanında süreklilik unsurları da mevcuttu. Eskiden sıklıkla olduğu gibi Gallilerin durumunun anahtarı büyük ölçüde kırsal kuzey (Flintshire sanayi bölgesi bir istisnadır) ile büyük ölçüde endüstrileşmiş güney arasındaki bölünmede yatıyordu. Plaid Cymru'nun birleşmiş bir milliyetçi hareket yaratma girişimi bu bölünme karşısında büyük güçlükler yaşıyordu. Carmarthen'da 1966 yılında yapılan ara seçime kadar Plaid Cymru ilk parlamenter koltuğunu kazanmış ancak onu da 1970'deki genel seçimde kaybetmişti. Gal milliyetçiliğinin aldığı en acımasız darbe ise, devolüsyona karşı ezici bir oran oy kullanılan (yüzde 46,5'a karşı yüzde 11,8) 1979 referandumuydu.

Galler'deki en etkili güç olan İşçi Partisi, yüzünü milliyetçiliğe dönmüştü. Aneurin Bevan (1897-1960) siyasi kariyeri boyunca Gal milliyetçiliği duygusuna karşı hiçbir imtiyaz verilmemesini savunmuştu. Daha ulusal fikirli James Griffiths tarafından desteklenen İskoç modelinde bir Galler Devlet Sekreteri oluşturulması için teklif sunulmasını da büyük bir isteksizlik içinde kabul etmişti. 1979 seçimlerinde Plaid Cymru Muhafazakâr partinin on bir ve İşçi partisinin yirmi iki sandalyesiyle kıyaslandığında iki sandalyeyle zayıf bir üçüncülük aldı.

Gerçekte, kuzey ve güneyi birleştirecek yetenekte herhangi bir ulusal mesele yoktu. 1960 yılında, birahanelerin pazar günleri açılması sorunu üzerine tartışmalar eski husumeti yeniden uyandırdı. Galce konuşan nonkonformitenin güçlü olduğu kuzey kontlukları, pazar günleri içki satışına karşı yoğun biçimde oy kullanmıştı. Güney kontlukları ise lehine oy vermişti. Alkollü içkilerin Galler genelindeki sayısız ufak kulüpte mevcut olmasından dolayı oylama her ne kadar sembolik de olsa, kuzeyde Gladstonecu Liberalizmin en parlak dönemine ve 1881 tarihli Pazarları Kapalı Yasası'na dek geri giden Sabbataryan tavırların etkisinin devam ettiğini gösteriyordu.

İskoçya'da, İskoç milliyetçiliği de şaşırtıcı biçimde güçsüz kalmıştı. Güneydoğu İngiltere'nin hâkimiyetine duyulan hoşnutsuzluk İşçi Partisi için verilen oyların artması biçiminde kendini gösterdi. İskoç milliyetçiliği gazete manşetlerinden inmiyordu, ancak iktidarın gerçekleri İşçi Partisi ile kalmıştır. Endüstriyel batının partisi olan İşçi partisinin burada ilerlemeye devam etmesiyle, denge giderek daha fazla batıya doğru kaysa da, doğu ve batı İskoçya arasında önemli karşıtlık hâlâ önemliydi. 1959 seçimlerinde doğu on iki Muhafazakâr, on üç de İşçi partili seçti. Clydeside'da, İşçi Partisi on dokuz sandalye kazanırken, Muhafazakârlar yedi yıl öncesinden daha iyi bir sonuç ile sekiz sandalye aldı. İşçi partisi için büyük öneme sahip 1966 seçiminde Aberdeen'den Edinburgh'a uzanan doğuda Muhafazakârlar on, İşçi partisi on dört sandalye kazandı. Ancak endüstriyel batıda, farklı bir hikâye vardı. Clydeside'da İşçi partisi yirmi dört sandalye, Muhafazakârlar ise üç sandalye kazandı.

"Resmi olmayan Özerklik Hareketi" sisteminin 1960'larda çökmeye başladığına dair bazı işaretler vardı. 1967 Kasımı'nda, iktidarda İşçi partisi hükümeti varken, Hamilton'da, İskoçya'da ikinci en sağlam İşçi partisi sandalyesini, bir İskoçya Ulusal Partisi adayı olan Winifred Ewing kazandı. 1970'lerin sonlarından itibaren, İskoçya'nın doğu kıyısı açıklarında bir dizi büyük petrol sahasının keşfi, İskoçya Ulusal Partisi'nin kendi menfaatine kullandığı bir sorun yarattı. 'İskoç petrolünün' İskoç halkının yararına kullanılması gerekliliği isteği, İskoç milliyetçiliğini yeniden canlandırdı. 1974'teki ilk genel seçimde, İskoçya Ulusal Partisi yüzde 22 ile yedi sandalye kazandı. Aynı yılın ikinci genel seçimde oyların yüzde 30'unu alarak on bir sandalye kazandı. Yetki devri İşçi partisi hükümetinin göz ardı edemeyeceği bir sorundu ve 1979'da, Galler'in yanı sıra İskoçya'da da, referanduma sunuldu. Galler'de, Plaid Cymru'ın şaşkınlığına karşın, yetki devri, oyların yüzde 12'sinden de azıyla reddedildi. İskoçya'da oyların yüzde 52'sini almış olsa da hükümetin önkoşul olarak koyduğu yüzde 40 barajını aşamayarak toplam seçmenlerin sadece yüzde 33'inden oy alabildi. 1979 seçimlerinde sadece iki sandalyesi kalan İskoçya Ulusal Partisi'ne karşı kararlı bir tutum değişikliği dönüş vardı. İşçi partisi, bir bütün olarak İskoçya'da muhaliflerin ana partisi olarak konumunu korurken Birleşik Krallık'ta genel seçimleri kaybetti.

Sınıf ve milliyetçiliğin önemine karşın, dini konular hâlâ İskoçyalı hayatının bazı alanlarında çok canlı kalmıştır. Bu bağlamda merkezi düzlük bölge, özellikle de Clydeside bölgesi alan Kuzey İrlanda'ya benziyordu. J. G. Kellas'ın *Modern Scotland* (1968) çalışmasında belirtildiği üzere, oradan geçenlerin hâlâ "Kahrolsun Papa" duvar yazılarını görmeleri mümkündür. (Bu yaklaşım papalık karşıtı olmasından ziyade İrlanda karşıtı bir düşüncedir). Ulster Birlikçileri Clydeside'da, Britanya Adaları'ndaki diğer yerlerden daha taraftar bir kitleyle karşılaştı.

Galler ve İskoçya olduğu gibi İrlanda'da da, tarihsel modeller uzun süre varlığını korudu. İrlanda Cumhuriyeti bağımsız bir devlet oldu. Ancak siyasi, ekonomik ve kültürel olarak meseleleri, Birleşik Krallık'takiler ile ayrılamayacak kadar iç içe kaldı. İrlanda ve Britanya ilişkisi paradokslarla doluydu. 20. yüzyılda, Yeats, Joyce, Synge, O Casey, Heaney gibi "İngiliz" edebiyatının önde gelen isimlerinin çoğu İrlandalıydı. Golf ve rugby gibi bazı sporlarda, İrlanda Cumhuriyeti ile Kuzey İrlanda arasındaki fark görmezden gelinerek siyasi açıdan var olmayan "İrlanda" adı altında birleşik bir takım kurarak sahaya çıkıldı. At yarışlarında da İngiliz ve İrlandalı topluluklar arasındaki bağlar sıkıydı. Cyril Cusack ve T. P. MacKenna gibi İrlandalı oyuncular Londra sahnesindeki tanıdık simalardı.

Ancak Cumhuriyet ve Birleşik Krallık ilişkisindeki derin gerginlikler kaldı. Her birinin yakın geçmişle ilgili farklı yorumları vardı. 1916 Sinn Fein isyanı milliyetçilerin gözünde kahramancaydı, ancak Birlikçilere karşı bir ihanet eylemiydi.

İrlanda'nın İkinci Dünya Savaşı'ndaki tarafsızlığı, savaşın sona ermesinden uzun süre sonra da Britanya'da bir kızgınlık kaynağı olmayı sürdürdü. İrlanda'da 1945 yılında Churchill'in De Valera eleştirisi, yüce gönüllülükten yoksun bir zafer aşkına küçük bir ulusa karşı bir parça kin olarak görüldü. 1969 kuzey krizi ve takip eden yıllar boyunca, Britanya ve İrlanda Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler kökleşmiş tarihsel duyguları yansıtmaya devam etti.

1930'lardaki buhran yıllarında ve savaş zamanında İrlanda'dan İngiltere'ye göçe düşüş vardı. Ancak savaştan sonra, İrlandalı erkek ve kadınlar bir kez daha iş arayışı içinde İngiltere'ye akın etti. 1950'li yıllarda, 375 bin İrlandalı erkek ve kadının Birleşik Krallık'a göç etmesinden sonra, güneydoğudaki "İrlandalı varlığı" fark edilir oldu. Bu rakamlar 1880 yılından bu yana herhangi bir dönemde olduğundan çok daha yüksekti ve İrlanda ekonomisindeki buhran durumunun bir sonucuydu.

İrlanda'da bölünme, bazı bakımlardan gerçekten ziyade daha kavramsal oldu. Trinity College, Dublin, kuzeyden birçok öğrenci çekmeye devam etti (bugün geçerli olmayan bir olgu). Sınırın kuzeyindeki Armagh başpiskoposluğu, hem Katolik Kilisesi hem de İrlanda Kilisesi için başpiskoposluk oldu. 1960'larda gerçekten de Stormont ve Dublin arasındaki iyi ilişkiler sınırı önemsizleştirmiş gibi görünür. 1965'te de İrlanda Başbakanı Sean Lemans ile Kuzey İrlanda Başbakanı Terence O Neill bir araya geldi.

Ancak Kuzey İrlanda'daki kültürel bölünmeler de çözüme pek yatkın olunmadığını kanıtladı. Kuzey İrlanda'da Protestan cemaati, insan yapımı elyaflar ile rekabet karşısında keten sanayinin çöküşü ve Belfast gemi yapımı endüstrisinin çöküşünün aynı zamana denk gelmesinden kötü etkilendi. Buna karşılık, kuzey Katolikleri arasında, yüksek eğitimi nüfusun yoksul kesimlerine daha erişilebilir hale getiren 1944 Eğitim Yasası'nın uzun vadeli etkilerinin de kısmen hızlandırdığı beklentilerin yükselmesi eğilimi vardı. Terence O Neill'in reform vaatleri, umutları daha da canlandırdı. 1967'de, ifade gücü kuvvetli yeni Katolik orta sınıfı üyeleri, ayrımı protesto etti ve ABD'deki hareketlere benzer bir modelde bir Sivil Haklar Birliği kurdu. Ancak, Terence O Neill'in reform önerisinin büyük ölçüde beklenmedik biçimde, 1969 yılında şiddete yol açan ateşli Protestan tepkisiyle sonuçlandı. Britanya hükümetinin Kuzey İrlanda'nın doğrudan sorumluluğunu aldığı 1972 yılında kısmen çözülmüş olan, uzun süreli bir kriz başladı. Elli yıllık bir "Özerklik Hareketi" dönemi sona ermişti.

Böylece bir kez daha "İrlanda Meselesi" Britanya siyasetine, "Britanya Meselesi" de İrlanda siyasetine girdi. Kuzey İrlanda'daki şiddet, İrlanda Cumhuriyeti'nin Birleşik Krallık'la daha yakından temas kurmasıyla sonuçlandı. Hükümetlerinin karşılıklı soyutlandığı uzun bir dönemin ardından iki devlet yeniden birbirleriyle ilişkiye geçti. 1973 yılında ise iki ülke de AET üyesi oldu.

Resim 36 *Bobby Sands duvar resmi.*
Robert (Bobby) Sands altmış beş günlük açlık grevi sonrası Maze cezaevinde 1981 yılında öldü. IRA mahkûmları için siyasi statü talep eden bir hareketin lideriydi. Ölümünden sonra bir şehit olarak görüldü ve o zamandan beri onun resmi, milliyetçi bölgelerde pek çok duvarda görülmüştü. IRA-karşıtı, Ulsteryanlısı Gönüllülerin mesajlarını içeren duvar resimleri pek çok Birlikçi bölgede de göze çarpan bir özelliktir.

1969'da Kuzey İrlanda krizi ve takip eden yıllar Britanya Adaları'nın farklı ulusal birimlerinin soyutlanmasındaki zorlukları bir kez daha gösterdi. Tarihin etkisi, 17. yüzyılın başlarında Ulster sömürgesinin kurulması ve 1690 Boyne Savaşı'ndan bu yana, göz ardı edilemeyecek kadar güçlü oldu. 1922'den beri Britanya tarihçileri, "İrlanda boyutu" sorununu, onu görmezden gelerek ele alınmıştır. Ancak bu çözüme başvurmak, kaçınılmaz olarak iki basitleştirmeye yol açar. İrlanda'nın kültürel etkisi Glasgow, Liverpool, yeni Londra ve Birmingham'daki İrlandalı topluluklarda hâlâ güçlüydü. Kuzey İrlanda siyaseti sadece altı kontluk bağlamında anlaşılamaz. IRA, en azından Wolfe Tone'a ve 1798 isyanına dayanan bir İrlanda tarihi yorumunu benimsedi ve müttefiki Sinn Fein partisi güney sınırının siyasetinde aktif bir rol almaya başladı. Ayrıca Britanya Adaları'nın, özellikle de İşçi partisinde güçlü bir İrlandalı varlığının olduğu Avustralya'daki eski dominyonlar boyutu da vardı.

20. yüzyıl Britanya tarihi (özellikle güney-doğuda) ilave bir "etnik" unsur ile karmaşık hale geldi. Daha önce de belirtildiği üzere, yeni göçlerin büyük kısmını oluşturan İrlandalı ve bir dereceye kadar da Yahudi göçleri sayesinde, etnik çeşitlilik 19. yüzyılda Britanya Adaları'nın yeni sanayileşmiş bölgelerinin bir karakteristiğiy-

di. İskoçya'da, Litvanyalılar ve İtalyanlar da bu çeşitliliğe eklenir. Ne var ki iki dünya savaşı arasında, dışa göç, içe göçten daha da tipik bir olguydu. Örneğin 1921 ile 1930 yılları arasında, beşte dördü devlet desteğiyle olmak üzere 261 bin Britanyalı Avustralya'ya göç etti. Savaştan sonra durum değişti. Artık Britanya ve Batı Avrupa genelinde vasıfsız işgücü için büyük bir talep vardı. London Transport, Barbados'ta otobüs şoförü alımı bir ofis açtı. Yorkshire'daki yün fabrikası gece vardiyasına ve düşük ücretli işlere işgücü alımı için Pencap'a temsilciler gönderdi. 1971'e gelindiğinde Bradford'da toplam 300 bin çalışan nüfusun 30 bini Pakistanlıydı.

Savaş sonrası ilk göçmenler Batı Hint Adaları'ndan gelmişti; çoğu 1948 yılında Empire Windrush gemisiyle Jamaika'dan gelen eski askerlerdi. Büyük çapta bir Hint göçü ancak 1953'te, 1952'deki MacCarran Kanunu ile Amerika Birleşik Devletleri'ne girişe sınırlamalar getirildikten sonra başladı. İkinci aşama, 1950'lerin başında, Britanya'nın Doğu Afrika sömürgelerine bağımsızlık verildikten sonra başladı. Çok sayıda Hintli, Britanya hükümetinin teşviki ile oraya yerleşmişti. Uganda'daki Britanyalı Özel Komisyon Üyesi 1901'de "Doğu Afrika, Hinduların Amerikası'dır ve her bakış açısından da öyle olmalıdır" diye açıklama yaptı. Elli yıl sonra dönüp dolaşılıp aynı noktaya gelinmişti. Yeni bağımsız koloniler, Hintlileri baskı altına sokarak, "Afrikalılaştırma" politikalarını uygulamaya başladı. Bu da, 1967 yılından bu yana Doğu Afrika'dan Birleşik Krallık'a Hintlilerin toplu göçü için itici faktör oldu.

1971 nüfus sayımından sonra bir buçuk milyondan fazla Yeni Milletler Topluluğu etnik kökenli göçmenin Birleşik Krallık'ta yaşadığı tahmin edilmektedir. Bunların yarısından fazlası Hindistan ve Pakistan'dan gelmişti ya da Doğu Afrikalı Asyalılardı. Bunların çeyreği ile üçte biri arası, Batı Hint Adaları'ndandı. Ne var ki bu kaba istatistikler, özellikle Hintliler ve Batı Hintliler arasındaki içsel kültürel farklılıkların çok çeşitli olduğu anlamını taşımaz.

Yeni Milletler Topluluğu'ndan gelen göçmenler, Birleşik Krallık'taki toplam nüfusun sadece küçük bir kısmını (yüzde 2 ila 3) oluşturuyordu. Ancak genelde, kısmen istihdam umudunun olmasının, kısmen de konaklamanın ucuzluğunun çektiği kimi bölgelerde yoğunlaşma eğilimindeydi. 1971 yılında, belirli Londra ilçelerinin, bilhassa da Brent, Haringey, Hackney, Islington ve Lambeth'in istatistikleri, yerel okullara giren yeni göçmenlerin oranının yüzde 20 ila 30 olduğunu gösteriyordu. Milletler Topluluğu göçmenleri güneydoğuda, özellikle de Büyük Londra bölgesinde daha çok yoğunlaşmıştı. Derby, Huddersfield, Bradford ve Wolverhampton gibi diğer kasabalar da çok sayıda göçmen çekti. Diğer bölgeler, İskoçya ve Kuzey İngiltere büyük ölçüde değişmeden kaldı.

Ayrıca, Yeni Milletler Topluluğu göçmenlerindeki herhangi bir gruptan çok daha büyük olan "Yeni İrlandalı" göçünden de bahsetmek gerekir. 1969'da Kuzey

İrlanda'dan gelen 750 bin civarı İrlandalının yanı sıra İrlanda Cumhuriyeti'nden de binlerce göçmen geldi. Yeni İrlandalılar, daha önce yerleşen İrlandalı nüfusun yoğun bulunduğu Liverpool ve Glasgow gibi buhranlı bölgelere değil de, Londra (özellikle Kilburn), Bristol ve Birmingham'a yerleşti.

İrlandalılar dışındaki, bu yeni gelenlerin çoğu ten renkleri yüzünden ve özellikle Sikhler gibi topluluklar da giysileri nedeniyle daha çok göze çarpıyordu. Bu yüzden 1962'de ve yine 1968'de Doğu Afrika'dan Hintlilerin gelmesinin ardından göç girişini kısıtlayıcı mevzuatlar düzenlenmesi şaşırtıcı değildi. Ancak, 19. yüzyıldaki İrlandalı ve Yahudi karşıtı propagandaları hatırlatan, göçmenlere karşı "nativist" histeriyi kamçılama girişimlerine büyük ölçüde kulak asılmadı. 1968 Nisanı'nda, Enoch Powell, belki de Muhafazakâr partinin başındaki Edward Heath'in liderliğine meydan okuma girişimde bulunarak, 1886'daki Randolph Churchill'in "Orange Kartını" oynamasıyla kıyaslanmış bir konuşma yapmıştır. Eski bir klasik dönem profesörü olan Powell şunları söylemişti: "Tanrılar ilk yok etmek istediklerini önce çıldırtırlar. Yılda 50 bin bağımlının akınına izin verdiğimiz için, biz de millet olarak, kelimenin gerçek anlamıyla çıldırmış olmalıyız... Bu tıpkı, kendi cenaze ateşi için tepeleme odun yığmakla meşgul bir ulusu seyretmeye benziyor." Oldukça dokunaklı terimler kullanarak eski "sakin sokağın" artık "yalnız, yaşlı bir beyaz hanımın, göçmen komşularınca azarlandığı ve posta kutusuna dışkı konulduğu", "gürültülü ve karmaşık bir yere" dönüştüğünden de bahsetti. İronik biçimde "Orange Kartını" oynadıktan sonra Powell'ın kaderi Ulster seçim bölgesinin belirsizliğine kaldı. Birkaç on yılın ardından, 2005 seçim kampanyası esnasında, Muhafazakâr partinin o zamanki lideri Michael Howard, siyasi kazanç elde etme umuduyla, göç kontrolü tedbirlerini savundu. 7 Temmuz 2005'teki metro bombalamalarının ardından; kimlik belgeleri, polis gücü ve ırk ayrımcılığı üzerine kaygılar öne çıktı.

İngiltere'nin AET üyeliği gibi, Yeni Milleler Topluğu'na göçün İngiliz toplumuna uzun vadeli etkilerinin ne olacağını göreceğiz. Açıkçası farklı göçmen grupları arasında önemli ayrımlar dikkat çekicidir. Bir Batı Hintli, "Bizler teknik anlamda göçmen değiliz: En nihayetinde hepimiz Krallık'ın üyeleriyiz. Biz Britanyalıyız," demiştir. Tanınmış bir Trinidadlı da şöyle demişti: "Her Batı Hintli gibi, ben de kısmen İngilizim. Elbette kastettiğim, İngiliz dilini, bu ülkenin geleneklerini ve uygulamalarını benimsemiş olduğum için, burada olmak istememin de doğal olduğudur. Bir Batı Hintli, aslında İngiliz kültürü ve etkilerinin onda yarattığıdır."

Savaş sonrası eğilimleriyle ilgili bu kısa araştırmayı güneydoğunun devam eden hâkimiyetini bir kez daha vurgulayarak sonuçlandırabiliriz. Yükseköğretim alanında 1960'larda Sussex, Doğu Anglia, Essex, Kent, Surrey ve diğer başka yerlerde kurulan yeni üniversitelerin çoğu, merkezinde Londra büyükşehri olan bir yay biçiminde güney ve doğu kontluklarında konumlandırılmıştır. Ayrıca güney

ve doğu bölgesinde aşırı yoğunlaşan kamu okulları, ilk İşçi hükümeti sırasında saldırıya uğramış, ama bu tehdidin üstesinden başarıyla gelmiştir. Yayın, yayıncılık ve basın alanındaki "Medya"nın temeli Londra'ya bağlı kalmıştı. "Şehir" önem bakımından gelişmeye devam etmiştir. Bu nedenle, tıpkı İskoçya ve Galler'de olduğu gibi kuzeydeki en güzel manzaranın güneye uzanan High Road olması şaşırtıcı değildir. İrlanda bile Londra'nın kültürel etkisine kayıtsız değildi. 1960'larda Dublin bölgesinin en çarpıcı manzaralarından biri, İrlanda Denizi'nin karşı kıyısından Britanya televizyonu programlarını izlemek üzere kurulmuş, yükseğe uzanan TV antenlerinden oluşma ormanın görüntüsüydü. "Sinn Fein" yeni kentleşmiş İrlanda'da fena halde bitik duruma düşmüştü. Ancak, 21. yüzyılın ilk yıllarında İrlanda Cumhuriyeti'nin ekonomik başarısı ve Avrupa'da İrlanda Cumhuriyeti'nin önemi, "İrlanda modeli"nin milliyetçi çevrelerde Galler ve İskoçya için uygun görülmesine yol açmıştı.

Yeni yüksek hızlı trenler ve otoyollar iletişimi kolay hale getirince güney Galler savaş sonrası dönemde güney-doğu İngiltere'ye daha da yakınlaşmıştı. Kuzey Galler ise kısmen işsizliğin, kısmen de turizmin etkisine bağlı olarak baskı altında bir kültür haline geldi.

Batı İskoçya'da Clydeside, özellikle gemi inşası ve madencilik alanındaki işsizlik nedeniyle sert darbeler almıştı. Gemi inşa sanayi Japonya, Güney Kore ve Almanya ile rekabeti güç buluyordu. Doğu İskoçya, Kuzey Denizi petrolünün keşfinden sonra, bir "patlama" döneminin keyfini sürmüştü. Birleşik Krallık'ın tüm çevre bölgeleri içinde, İskoçya özerkliğini diğerinden çok daha başarılı biçimde muhafaza etmiştir.

Ancak yine de Londra çevresindeki yetmiş millik bir alanın banliyöde yaşayanlar yararına yüksek hızlı trenlerle metropole bağlanmasıyla birlikte İngiltere'nin güneyine sürüklenme de devam etmiştir. "Merkez" ve "çevre" arasındaki denge merkez lehine belirgin biçimde değişmiştir.

1985 yılında, Cambridge Üniversitesi'nden bir öğretmen bana, fakültenin öğrencilerini İskoç, İrlanda ya da Galler tarihinden, bu gibi çevresel konulara ilgi duymak gibi sağlıksız belirtiler göstermeleri halinde onları uzaklaştırmak gibi bir adete sahip olduğunu söylemişti. Ona göre, Britanya tarihi İngiltere tarihiydi. Bununla ilgili sorun, bu çalışma boyunca defalarca gösterildiği gibi, İngiltere tarihinin Britanya Adaları'ndaki (bu terim Man Adası, Channel Adaları, Shetland ve Orkney'nin yanı sıra Britanya ve İrlanda'nın daha büyük adalarını da içine almalıdır) diğer kültürlerle tekrar tekrar üst üste binmesidir. Hiç şüphesiz İngiltere, İrlanda, İskoçya ve Galler uzun süre boyunca ayrı, değişmez tarihsel birimler olsa tarihçinin görevini de epey basitleştirirlerdi. Oysa, Britanya Adaları'nın tarihi, sanıldığından daha uzun süredir, azından bin yıl boyunca, İtalya yarımadası, İber yarımadası

Resim 37 *"Black Watch" Alayı.*
"Black Watch" İngiliz ordusunda, ilk kez 18. yüzyılın başlarında oluşturulmuş ve adını üniformasındaki koyu-renkli desenden alan bir İskoç alayıdır. İmparatorluk sonrası modernleşen Britanya ordusunda bu tür birimlerin yerini koruması 20. yüzyılın sonlarında hassas bir siyasi konu haline geldi ve İskoç Ulusal Partisi (SNP) tarafından benimsenmiştir. İskoç kimliğinin bir sembolü olarak ekose desen her ne kadar evrensel bir popülerliğe sahip değilse de önemini korur.

veya İsviçre Konfederasyonu'nunkine fazlasıyla benzemektedir. Modern zamanlarda İngiliz kültürü, en az Germen kültürünün Habsburgların sömürgelerinde sahip olduğu kadar genel bir hâkimiyet elde etmiştir. İngiliz dilinin gelişimi, Kelt dillerini Britanya Adaları'nın çevresine sıkıştırmıştır.

Ancak, son iki bin yıl boyunca, "İngiltere", "İrlanda", "İskoçya" ve "Galler"in karşılıklı bir izolasyon içinde yaşamadığı gerçektir. Viking istilalarından bu yana ve hatta daha öncesinde bile, Britanya Adaları'nın kültürleri birbirlerine tepki göstermiştir. Birleşik Krallık ve İrlanda Cumhuriyeti'nin, 1973 yılında Ortak Pazar'a

girmesiyle yeni bir tarih sayfası açılmıştır. Açıkçası bu, etkileri önceden hesaplanmış yeni bir başlangıçtı. Ayrıca, açıkçası Britanya ve İrlanda Atlantik'in ötesinden gelen güçlü kültürel etkilere maruz kalıyordu. Ancak tüm bunlar dile getirildiğinde, tarihin kendi etkisi de görmezden gelinmemelidir. Kelt ve Germen kültürleri arasındaki çatışmalar, Norman İstilaları, Reform ve Karşı-Reformun etkileri, Britanya Adaları'na göçün etkisi, emperyal yayılımın sonuçları, tüm bunlar bu adalar içerisindeki kültürel ve politik ilişkiler üzerinde süreğen bir iz bırakmıştır.

Hikâye ne 1973 yılında Britanya ve İrlanda'nın Ortak Pazar'a girişi sona ermiştir ne de yalnızca İngiltere ve İrlanda arasındaki ilişkiyle sınırlandırılabilir. Yeni etnik toplulukların etkisi, 1989 yılında Salman Rüşdi'nin radikal İslamcılar tarafından Bradford'a alenen yakılan *Şeytan Ayetleri* kitabının yayımlanmasından sonra hissedilmeye başlandı. 1997 yılında Hong Kong'un Çin'e dönüşünden sonra Hong Konglu Çin göçmenlerin Britanya'ya olası girişi de, 1990'da bu durumun önemli bir politik mesele haline gelmeye başladığının işaretlerini veriyordu. "Britanya kimliği"ni neyin oluşturduğuna dair tartışmalar, 1990 yılında, hükümetin bir ulusal tarih müfredatı oluşturmayla meşgul olduğu arkaplanda devam ediyordu. İskoç ve Gal milliyetçiliği için için kaynıyordu. Dublin'in yanı sıra Londra, Belfast ve Washington'u ilgilendiren Kuzey İrlanda sorunu yitip gitmeyi reddediyordu. Britanya siyasetinde sınıf sorunları hâlâ baskındı, ancak etnisite gelecek için büyük siyasi öneme sahip bir faktör olarak kalmıştır.

13

İmparatorluk Sonrası Britanya: Milliyetçilik Sonrası İrlanda

20. yüzyılın sonunda, İngiltere geleneğe-bağlı toplumun birçok dış özelliğini korumuştur; kalıtsal monarşi, kalıtsal asilzadelik ve ortaçağ şövalyelik unvanını da içeren devlet onurları sistemi. İngiltere'de, hükümdarın en üst yöneticisi olduğu bir resmi kilise mevcuttu. Parlamentonun yıllık açılışı, tüm bu kurumların kendine yer bulduğu bir ritüel ortamı sağlardı. Gelişmekte olan modern turizm sektöründe, bu tür geleneksel özellikler vurgulanmaktadır. Oysa ritüeller bir bütün olarak Birleşik Krallık'ın yanı sıra İrlanda Cumhuriyeti'nin siyasi, toplumsal ve ekonomik konfigürasyonunda yer alan radikal değişikliklerin ölçüsünü gizlemiştir. 1999 yılında, 1707 ile tarihlenen Anglo-İskoç Birlik Yasası, nispi temsil ile ve kayda değer mali ve politik güce sahip olarak seçilen İskoç parlamentosunun kurulması (ya da pek çok insanın anladığı şekliyle yeniden kurulması) büyük ölçüde değişime uğramıştır. Galler'de de 1999 yılında Cardiff'te Gal farklılığına bir ifade katan Gal Meclisi açılmıştır. İskoçya ve Galler gerçekten de "Özerklik Hareketi"ni elde etmişti. İrlanda'da, 1920 yılında oluşturulan Kuzey İrlanda'nın altı-kontluk birimi uzun süredir kendi devredilmiş parlamentosuna sahipti. Ancak, 1972'de on üç sivilin Britanyalı paraşütçüler tarafından vurulduğu "Kanlı Pazar"dan kısa bir süre sonra Westminster hükümeti Doğrudan Yönetimi dayatmıştı. 1998 yılında Hayırlı Cuma'da neredeyse yirmi yıllık halk şiddetinin ardından güçler paylaşımına dayalı bir öz-yönetimin eyaletsel biçimi oluşturuldu. Buna karşın, beraberinde güçlükleri de getirmişti ve bu kitap yazılırken halihazırda belirsiz bir geleceğe sahipti. Kuzey İrlanda'nın sorunları, İrlanda Cumhuriyetini Britanya hükümeti ile uzun yıllardır olduğundan çok daha yakın bir temas içine soktu ve 2000 yılı itibariyle ortak bir kurumsal çerçeve oluşturuldu. Başlı başına İngiltere'de Büyük Londra, başkentteki

politik gücü o zamanın hükümetleri tarafından göz ardı edilemeyen seçilmiş bir belediye başkanı tarafından temsil ediliyordu.

Büyük ölçekli ekonomik değişimler siyasi değişimlere paralel gidiyordu. Kuzey İngiltere, Güney Galler, İskoçya'nın güneyi ve Kuzey İrlanda'da, sanayileşme tersine dönmüştü. Yakın tarihe kadar Kuzey Britanya'nın tanımlayıcı özelliği olan endüstriler yabancılarla rekabetin ya da modernleşmenin tehdidine karşı varlığını sürdüremiyordu. Bir zamanlar Glasgow, Birkenhead, Belfast ve kuzeydoğuda çok önemli olan gemi inşa sektörü, devlet desteğine rağmen gerilemeye devam ediyordu. Güney Galler, İskoçya ve Yorkshire'daki çelik endüstrisi de benzer bir kaderi paylaşıyordu. Güney Galler, Kuzey İngiltere ve İskoçya'da bir dönem baskın olan kömür madenciliği, yalnızca birkaç madenle sınırlı hale gelmişti. Nitekim 2000 yılı itibariyle Güney Galler'deki kalan yegâne derin şaft madeni, varlığını turistik bir cazibe merkezi olarak sürdürmektedir. İç kesimlerde ise, tek bağımsız Britanyalı araba üreticisi olan Rover, 2005 yılında tasfiyeye zorlandı. Sheffield'da ve Staffordshire'ın çömlekçilikle uğraşan kasabalarında da hikâye aynı olmuştu. Sonuç olarak endüstriyel sendikaların da sayısı ve gücü azalmıştı.

Bunun aksine Londra ve güneydoğu, M4 koridoru ile birlikte, modern elektronik ve ilaç sanayilerini çekmenin yanı sıra turizmi artırmalarındaki başarının bir sonucu olarak dikkat çekici bir zenginliğin keyfini sürüyordu. Finansal bir merkez olarak Londra şehrinin başarısı, eski Canary Wharf'ın dok alanının yenilenmesini mümkün kılması bakımından da önemliydi. Beklenmeyen bir başka gelişme, ekonomisi denizaşırı yatırımlarla birleşen Avrupa Birliği'nin kalkınma hibeleri ile dönüşüm geçiren İrlanda Cumhuriyeti'nde gerçekleşmişti. Bu şaşırtıcı ekonomik başarının yanında, küçük bir "Kelt" ülkesinin ekonomik başarıyı siyasi bağımsızlıkla birleştirmesinin örneğini sağlamasıyla Galler ve İskoçya'nın yanı sıra Kuzey İrlanda'yı da bir model olarak etkilemiştir.

Birleşik Krallık içindeki etnik yapıda da önemli değişiklikler vardı. Kapsayıcı "Britanyalı" teriminin yaygın kullanımıyla büyük ölçüde gizlenmiş olsa da, "Birleşik Krallık" aslında çok etnik yapılı bir toplum olmuştu. İskoçya, Güney Galler, Kuzey İrlanda, Liverpool ve kısmen de Londra'da, bazen "dört ulus" uyumlu sayılacak bir hısımlık içinde bir arada yaşadı. Ancak etnik yapı kavramı, 1970'lere kadar hâlâ alışılmadık bir kavramdı. Ne var ki 1945'ten itibaren savaş sonrası yıllarda, Karayipler, Hindistan, Pakistan, Bangladeş ve Afrika bölgelerinden gelen büyük ölçekli göçler, etnik karışıma yeni bir boyut ekledi. 1960'larda ayrıca Londra'ya (özellikle de Kilburn) ve Birmingham'a İrlanda'dan büyük bir göç gerçekleşti.

Resim 38 *Britanya'da Müslüman toplumun yaşamı.* Savaş sonrası dönemde Hindistan ve Pakistan'dan gelen Müslüman ve Hindu göçmenler, 19. yüzyılda gelen Yahudi ve İrlandalı göçmenlerle karşılaştırılabilir. Tüm bu durumlarda, din etnik azınlığı ulusal çoğunluktan ayırarak toplumsal kimliğin temeli haline gelmiştir. İlk başta İngiliz hükümet politikası "çokkültürlülük" lehine hareket eder görünmüştür, ancak Amerika Birleşik Devletleri'nde 11 Eylül 2001'den sonra oluşan endişeler ve Londra'da (7 Temmuz 2005) gerçekleşen intihar saldırıları siyasi gündemin sindirilmesini de sağlamıştır. Bu camii fotoğrafı savaş sonrası Britanya'da İslam varlığının bir simgesidir. 2040 yılında Cuma günü camilerde ibadet eden Müslümanların sayısının Pazar günü kilisede ibadet eden Hıristiyanların iki katına ulaşacağı tahmin edilmektedir. Hindular ve Sikhlerin sayısı Müslümanlarınkiyle rekabet halindedir.

Etnik yapının en önemli yönü, yeni dini kimliklerdi. Artık İslam ve Hinduizmin birçok kentsel bölgede göze çarpan bir varlığı söz konusuydu. Londra ilçesi Tower Hamlets'ta nüfusun üçte biri Müslümandır. 2005 seçimleri sırasında Birmingham ve Leicester gibi bölgelerde etnik oy önemli bir faktör olarak görüldü. Birleşik Krallık'ın toplam nüfusu açısından bakıldığında, savaş sonrası göçmenlerin sayısı nispeten küçüktür. Bununla birlikte, göçün etkisi Britanya kimliğinin doğası konusunu gündeme getirdi. Kendisi de Romanyalı göçmenlerin oğlu olan Muhafazakâr lider Michael Howard, göçe bir kısıtlama getirilmesi çağrısında bulununca, göçmenlik 2005 seçim kampanyasında önemli bir mesele haline geldi.

Gördüğümüz gibi, İmparatorluk'tan çekilmenin Britanya'nın dünyadaki yerinin kademeli olarak yeniden değerlendirilmesine zorladığı 1945'ten sonra, Birleşik Krallık önemli değişiklikler yaşadı. 1973'te Britanya'nın Avrupa Ortak Pazarı'na girme kararı Avustralya, Yeni Zelanda ve Kanada ile ilişkileri kaçınılmaz biçimde zayıflattı. Dünya rekabeti, şimdiye dek güvenli olan gemi ve araba üretimi gibi sanayileri tehdit etmeye başladı.

Hükümet yardımlarının geleneksel sanayiyi yıkımdan kurtarması gerekiyordu. 1970'lerde işlerin korunması aracı olarak ücret kontrolü, İşçi Partisi hükümeti için önemli bir mesele haline gelmişti, ancak endüstriyel barış için önlem alma girişimleri başarısız oldu ve daha radikal önlemler için yol açıldı.

Savaş sonrası yıllarda iki ana siyasi parti arasındaki Refah Devletini koruma gerekliliği üzerine genel bir anlaşma yapıldı. Bu politika için ise, Muhafazakâr politikacı R. A. Butler ile İşçi partisi lideri Hugh Gaitskell arasında ortak bir zemin oluşturduğunu ima eden bir kısaltma olan "Butskellizm" terimi kullanıldı. Ancak 1960'ların sonunda ve 1970'lerde, enflasyon ve sanayideki huzursuzluk, siyasi uzlaşmayı kırılma noktasına getirdi. Bu yıllar, aynı zamanda Kuzey İrlanda'da ciddi huzursuzluğun patlak verdiği dönemdi. Enflasyon ve grevlerin bileşimi, yeni bir lider Margaret Thatcher önderliğinde Muhafazakâr partinin kazandığı genel seçimlere yol açan ve "Hoşnutsuzluk Kışı" olarak anılan 1979'da doruk noktasına ulaştı. Sonuç, Butskellite uzlaşmasını bozan ve bir dizi radikal sosyal ve ekonomik değişiklik başlatan bir hükümeti iktidara getirmek oldu.

Thatcher hükümetinin radikalizmi, devlet harcamalarının kesilmesine ve işsizliğin büyük oranda artmasına yol açan finansal kararların alındığı ilk döneminde (1979-1983) ortaya çıkmaya başladı. Kaçınılmaz olarak eleştiriler başladı, ancak 1982 yılında Falkland Savaşı'ndaki başarı, hükümetin yararlandığı milliyetçi coşkunun kabarmasını sağladı ve 1983 yılında Thatcher yeniden seçildi. İkinci döneminde, ilkinden çok daha radikal olduğunu kanıtladı. Özellikle de, ekonomik olmayan madenlerin kapatılmasına karşı muhalefetleri önemli bir siyasi mesele olarak görülen, Ulusal Maden İşçileri Birliği'nin meydan okumasına karşı dur-

ma kararı dikkat çeker. Önceki hükümetler madencilere karşı koymamıştı, hatta Thatcher da ilk döneminde çatışmadan kaçında kararı vermişti. Ne var ki 1984'e gelindiğinde, neredeyse bir yıl süren ve hükümet için zafere yol açan bir çatışmada madencilerin lideri Arthur Scargill ile mücadele etmeye hazırdı.

Thatchercı programın uygulanması Kuzey İngiltere, Orta İngiltere, Güney Galler ve İskoçya'nın sanayi bölgeleri için hoş olmayan sonuçlar doğurdu. Butskellite konsensusu, endüstriyel ve sosyal huzuru başlıca amaç haline getirmişti ve bu politikaların genel etkisi, sendika uygulamalarının verimlilik artışını geciktirdiği geleneksel "baca" sanayilerinin hâkim olduğu bölgelere para yardımında bulunulması olmuştu. Buna meşhur bir örnek de, sendikaların tüm modernleştirme girişimlerine karşı koyduğu ve gereğinden çok personel çalıştırma yönteminde ısrar ettiği gazete basım sanayisi idi. Ancak bilgisayar çağında, direnişlerinin başarısız olduğu görüldü ve 1985'te Rupert Murdoch tarafından blöflerine meydan okundu. 1990 yılına gelindiğinde varlığını sürdüren tek kamulaştırılmış endüstri British Rail[1] idi ve bu da yakında Bayan Thatcher'ın halefi John Major tarafından özelleştirilecekti.

Thatchercı devrimin sonuçlarından biri de Londra ve güneydoğunun Birleşik Krallık'taki egemenliğini, Muhafazakâr partinin kalbi olarak yeniden vurgulamak oldu. Buna karşılık, İşçi partisinin son liderleri Kuzey İngiltere (Harold Wilson), Galler (James Callaghan) ve İskoçya (John Smith)'dan çıkmıştı. 1992 seçimlerinde Neil Kinnock ve Roy Hattersley'nin saflarını birleştirmesi bir Galli ile Yorkshirelıyı bir araya getirdi. Sendikalar da kuzey İngiltere, Galler ve İskoçya'nın çıkarlarını temsil eden kurumlardı. Ardı ardına gelen Thatchercı hükümetlerin etkisi, "Kuzey'in" (İskoçya ve Galler ile birlikte), "Orta İngiltere" (aslında güneydoğu) olarak bilinmeye başlayan bölgenin çıkarları üzerindeki ekonomik etkisini azaltmak oldu[2]. Thatcher'ın zaferlerinde belirgin bir sınıf unsuru da vardı. Aslında Thatcher kendisini, onun gördüğü üzere çoğunlukla çalışmayan bir üst sınıfa ve onun için sendikalarla simgelenen ve kendini düşünen işçi sınıfına karşı çalışkan orta sınıfın bir temsilcisi olarak görüyordu.

Thatchercılığın 1980'lerdeki en önemli diğer bir özelliği de Falkland çatışması ve Thatcher'ın Avrupa Topluluğu'yla bütçe katkı payı üzerine girdiği mücadele sayesindegüçlenen milliyetçi akımdı. Kuzey İrlanda'da Birlikçilerin yanlısıydı. Ayrıca denizaşırı göçün etkilerinden kuşku duyarak, yeni gelenlerin İngiltere kriket takımı gibi ulusal sembollere sadakatini sorgulayan bakanı Norman Tebbitt'in görüşlerini paylaşıyordu.

1 Özelleştirilmeden önceki Birleşik Krallık'taki demiryolları ağının adı. (ç.n.)

2 1979'da İskoçya'da işsizlik 5,7 iken 1986'da iki katından fazla arrtarak yüzde 11,1'e çıktı. Galler'de 1979'da bu oran yüzde 5,5 iken, 1986'da 13,2'ye yükseldi. Tüm Birleşik Krallık'ta 1986'da 3 milyonun üzerinde işsiz vardı (işgcünün yüzde 11,8'i); bkz. E. Powell, *Patriots*, s. 586. (y. n.)

Thatchercı milliyetçilik, muhafazakâr partiye görünürde siyasi kâr payı dağıtmıştır. 1982'de Falkland zaferine, Avrupa bütçesine İngiltere'nin mali katkısını azaltmak için uzun süredir verdiği mücadeledeki başarısı eşlik etti. Daha sonra 1980'lerde, 1988 Eylülü'nde Bruges'da söylediklerine benzeyen milliyetçi bir ifade kullanıyordu:

> Britanya'da devletin sınırlarını başarılı biçimde daraltmamızın nedeni, bunların Avrupa düzeyinde tekrar genişletildiğini ve bir Avrupa üst devletinin Brüksel'den yeniden tahakküm kurmasını seyretmek değildir. (J. Campbell, *Margaret Thatcher*, cilt. II, *The Iron Lady,* Londra, 2003, s. 605.)

Ne var ki bu defa onun milliyetçiliği, parti içindeki Avrupa Birliği'ne muhalif olanlar yüzünden ona tepki olarak geri döndü ve Avrupa karşıtı ve yandaşı gruplar arasında ciddi bir anlaşmazlığa neden oldu. Halefi John Major, çok yakında kontrolden çıkmış olacak bir parti miras aldı. Thatcher'ın Bruges konuşması Muhafazakâr parti içinde beklenmeyen bir bölünmeye yol açtı ve en sonunda 1997'de, İşçi partisinin, Muhafazakârların kalbi olan güney-doğuda zafer kazanmasını mümkün kıldı.

Thatcher'ın Birleşik Krallık'ın diğer bölgelerindeki politikaları da, özellikle İskoçya ve Kuzey İrlanda'da istenmeyen sonuçlar doğurdu. Şimdiye kadar İskoçya söz konusu olduğunda, kendisini Birliğin sadık bir savunucusu olarak görmüştü ve bu yaklaşımı, İskoç Ulusal Partisi'nin on bir koltuğundan dokuzunu kaybettiği 1979 seçimlerinde, destek görmüş gibiydi. Fakat Thatcher'ın ekonomik politikalarının İskoçya'da felaket getiren yankıları oldu ve özellikle batı İskoçya'nın ağır sanayileri ile sınırlardaki giyim sanayileri ciddi darbe aldı. Madencilik ve gemi yapımı sanayileri çöktü ve çelik endüstrisi, 1993'te dev Ravenscraig çelik kurumu, kendi isteğiyle kapanana kadar zorlukla dayandı. 1980'li yıllarda İskoç imalatçılığında beşte bir oranında iş kaybı oldu (T. M. Devine, *The Scottish Nation 1700-2000,* Londra, 1999, s. 598.), buna karşın kuzey-doğunda petrol sektörü ve elektronik sanayi telafi edici olacaktı.

Bayan Thatcher Birleşik Krallık'ı üniter bir devlet olarak görme eğilimindeydi ve bu da onun İskoçyalıların kızgınlıklarının boyutunu hafife almasına yol açtı. 1988 Mayısı'nda, Thatcher İskoçya Kilisesi Genel Meclisi'ne, "Tepe'deki (iyi bilinen Edinburgh sınır taşı olan Tepe) Vaaz" olarak adlandırılan konuşmasında manidar bir durum ortaya çıktı. Ekonomik erdemler olarak adlandırdığı tutumluluğu ve çalışkanlığı Hıristiyan mesajının merkezine koyduğu konuşmasındaki tavrı, İskoçya'daki Thatcherci politikalarının etkilerini bilenler arasında şiddetli eleştirilere yol açtı. 1987 seçim sonuçları şimdiden onun Muhafazakârlık tarzının sevilmediğini açığa çıkarmıştı. İşçi partisi yetmiş iki İskoç koltuğundan ellisini alarak en büyük

parti olurken, Muhafazakârlar yirmi bir koltuktan on birini kaybetmişti (Devine, *The Scottish Nation*, 1999, s. 605.)

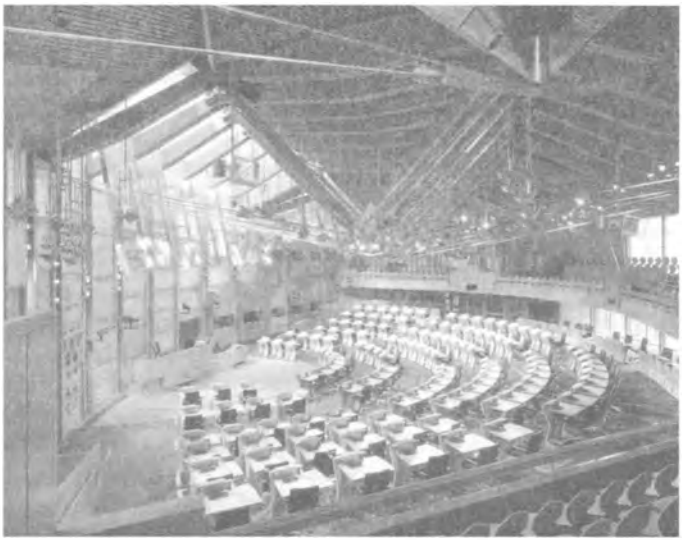

Resim 39 *İskoçya'daki yeni Parlamento Binası.*
1999 yılında, sonucu lehte çıkan bir referandum sonrası, İskoç parlamentosu 1707 yılından bu yana ilk kez bir araya gelmiştir. İskoçya'nın bağımsızlığının İngiltere üzerindeki uzun vadeli etkileri yeni yeni ortaya çıkmaktadır, ancak kısa vadede İskoç Ulusal Partisi'ne verilen destekte düşüşe yol açmıştır. İngiltere'de, İskoç parlamenterlerin İngiltere ile ilgili meselelerde oy kullanması konusunda da artan bir hoşnutsuzluk mevcuttur.

Thatcher'ın "Tepedeki Vaaz"ının etkisi bir yıl sonra, 1989'da şiddetlendi. Thatcher hükümeti İngiltere ve Galler'den bir yıl önce, İskoçya'ya pek istenmeyen geçiş vergisini koymaya karar verdi. Bu, İskoç hassasiyetlerini hiçbir şekilde hesaba almayan bir karardı ve tahmin edileceği üzere geniş ölçekte bir sivil itaatsizliğe neden oldu. Profesör Devine'ın da işaret ettiği gibi, en büyük üç İskoç Kilisesi'nin liderleri vergileri "antidemokratik, adaletsiz, sosyal bölücü ve aile ve toplum hayatını yıkıcı" olarak kınamıştır (Devine, *The Scottish Nation*, 1999, s. 604.). Thatcher'ın 1979'da yendiğini düşündüğü İskoç milliyetçiliği, beklendiği gibi eskisinden çok daha etkili olarak yeniden ortaya çıktı. 1988'de ulusal bir kongre çağrısında bulunan "İskoçya İçin Hak Talebi" yayımlandı. İskoç Ulusal Partisi katılmayı reddetti, ancak yeni bir yönelimde

olan İşçi partisi kabul etti, böylece yetki devri için belirleyici siyasi destek ölçüsü sağlandı. Ancak 1999 Temmuzu'nda, İşçi partisinin 1997 seçimlerindeki ezici zaferinin ardından, Muhafazakâr partinin İskoçya'daki parlamenter koltuklarını kaybetmesi ile "Özerklik Hareketi" bir hakikat haline geldi. 2005'te elli dokuz koltuktan birini yeniden kazandı. Egemen parti İşçi partisi olarak kaldı, ancak Liberal Demokratlar artık ikinci sıradaydı. Bağımsızlık yerine yetki devri için baskı yapmış olan İskoç Ulusal Partisi, sadece altı koltukla zayıf bir üçüncülük elde etti. İskoç parlamentosu içinde, iktidar, İşçi Partisi ve Liberal Demokratlar arasında paylaşıldı. Thatcher'ın İskoçya'daki politikaları böylece neredeyse partisini tam bir başarısızlığa sürükledi.

Thatcher'ın görevde olduğu uzun dönem şüphesiz İngiliz ekonomisini daha rekabetçi hale getirdi. Ne var ki ödediği bedel İskoçya, Galler ve kuzeyin (Orta İngiltere'nin çoğu da dahil), Muhafazakâr partiden uzaklaşması oldu. Onun milliyetçilik tarzı güneydoğudaki başarısına dayanıyordu. Beklendiği gibi başbakan olarak seçilmiş varisi, tam bir Londralı, kriket düşkünü, kendi kendini yetiştirmiş, bir çok bakımdan güney-doğuda Thatchercılığın cazibesini simgeleyen ve 1992 yılında az bir çoğunlukla genel seçimleri kazanmış olan John Major idi. Ne var ki çok geçmeden Major'ın kötü değerlendirilmiş Avrupa para sistemine katılımı, "Kara Çarşamba" olarak bilinen finansal yıkıma ve Muhafazakâr partinin prestijinin daha da düşmesine neden oldu.

Bayan Thatcher'ın niyetlendiğinin tam tersi, Kuzey İrlanda'da gerçekleşti. Daha önce de tartışıldığı üzere, 1921'de Britanya hükümeti ile İrlandalı milliyetçiler arasında varılan uzlaşma, bölünme biçiminde tamamlanmadı. "İrlanda" hem Birleşik Krallık'ın dışında, hem de içindeydi. İrlanda Cumhuriyeti bağımsız bir devletti. Kuzey İrlanda, Birleşik Krallık sınırları içinde, altı-kontluktan oluşan özerk bir birimdi, ancak harita üzerinde düzenli bir toprak bölünmesi gibi görünen şey, sakinlerinin dini temellere göre bölündüğü için aslında karışıktı. Güneyde, 1920'lerin başında gerçekleşen "etnik temizlik", büyük ölçüde Katolik bir devlet yaratmıştı. Ne var ki kuzeydeki bölünme, üçte ikilik Protestan çoğunluğun, üçte birlik Katolik azınlığı yönetmesine yol açtı. 1960'larda bu çoğu Katolik için dayanılmaz görünen bir durumdu. Katolik huzursuzluğun nedeni kısmen kuzey ve güney hükümetleri arasında sıcak ilişkilerin oluşturulması ile gündeme gelen beklentilerde yatıyordu. Amerikan sivil haklar hareketi örneği de önemliydi. Bundan dolayı 1960'ların ortalarında özellikle Katolik orta sınıf içinde reform umutları artmaktaydı. Ancak aynı zamanda, Protestanlar nüfusta radikal değişim ihtimaline karşı korkular büyüdü. Bu, yakında şiddetli ve karmaşık hale gelerek, nihayetinde mahkeme olmaksızın kitlelerin hapsedilmesi politikasına (1971) ve on üç sivilin İngiliz paraşütçü askerler tarafından vurulduğu Kanlı Pazar'da (1972) silahlı kuvvetlerin düşüncesizce kalabalığı dağıtma girişimine yol açan bir durumdu. 1974'e gelindiğinde Britanya Başbakanı Edward Heath, Protestan ve Katolik siyasetçilerin

hizmet vereceği bir güç-paylaşımı yönetimini kurma girişimi ile (Sunningdale'de) bir U-dönüşü yaptı. Burada 1969 yılında olduğu gibi yine liberal niyetler, her hangi bir tavizi teslim olmakla bir tutan Protestan "tutucuları" tarafından engellendi. 1970'lere çözümlenemeyen anlaşmazlıklar damgasını vurdu. Britanyalı gazeteci Jon Snow, *Shooting History* (Londra, 2004) adlı anı yazısında, Kuzey İrlanda ziyaretine karşı kendi tepkisini şöyle tanımlamıştır:

> Katolik nüfusun çektiği ayrımcılık ve yoksunluğun derecesine dair daha önce kesinlikle bir fikrim yoktu. Fakat yoksulluk fark gözetmediğini kanıtladı: Katolik Falls Road üzerindeki umutsuzluk ve sefalet Shankill Road çevresinde Protestan sokaklardaki işçi sınıfınınkine benziyordu... Ülkemin böylesine adaletsiz vaziyetleri sürdürdüğüne ve hatta teşvik ettiğine inanamadım.

Genel konuşmak gerekirse, bu aslında Thatcher'ın 1979 yılında miras aldığı bir durumdu. Özellikle 1979'da Thatcher'ın Kuzey İrlanda sekreterliğine düşündüğü aday Airey Neave'in öldürülmesinden sonra, IRA'nın askeri bozgununu başlıca önceliği olarak gördüğü açıktı. Bu yüzden de, 1979'dan sonra hapishane üniformasının giyimi üzerine, Britanya hükümeti ile IRA mahkûmları arasında niyetlerin yargılanmasına dönüşen "Kirli Protesto" ile bağlantılı IRA mahkûmlarının durumuyla ilgili herhangi bir tavize itiraz etmesi şaşırtıcı değildi. 1981 yılında birkaç IRA mahkûmu açlık grevine girdi; en göze çarpanı ise Nisan 1981'de ölümünden hemen önce Fermanagh ve Güney Tyrone için parlamenter seçilmiş olan Bobby Sands idi. Katolik Sosyal ve Demokrat Parti lideri John Hume'un, "şehitler" yaratmaktan kaçınması gerektiği yönündeki ısrarlarına karşın Thatcher uzlaşmaya yanaşmayı reddetti. Fakat zaferi pahalıya mal oldu. IRA yok olmadı ve aslında Bobby Sands'in üzerine yapılan propagandalar birçok İrlandalı-Amerikalı arasında bir sempati dalgasına yol açtı. 1984'te Muhafazakâr partinin toplantısı sırasında Brighton Grand Hotel'in bombalanması Kuzey İrlanda sorunun yatışmasının olası olmadığının belki de en çarpıcı göstergesiydi.

Bayan Thatcher, Kuzey İrlanda sorunlarını, Birleşik Krallık'ın münhasır endişesi olarak ele alıyordu. Oysa, 1981'deki "Kirli Protesto" hem Amerika Birleşik Devletleri'ndeki İrlandalı-Amerikalıları hem de İrlanda Cumhuriyeti'ni derinden ilgilendiren bir meseleye dönüşmüştür. 1801 yılında, Birlik Yasası'nın geçmesinden sonra aşina olunan "İrlanda Sorunu", yeni bir kılıkta geri dönmüştü. 1921'de Anglo-İrlanda Antlaşması'nın imzalanmasının ardından sonraki Britanya hükümetleri, Bağımsız İrlanda Devleti meselelerini (1949'dan itibaren İrlanda Cumhuriyeti) büyük ölçüde göz ardı edebilmiştir. De Valera önderliğindeki "İrlanda" da sırası gelince kendine yeterlilik ve daha sonra, savaş zamanında tarafsızlık politikasını benimsedi. Şaşırtıcıdır ki De Valera IRA'ya anlayış göstermiyordu, İkinci Dünya

Savaşı sırasında birçok üyesini hapsetti ve 1950'lerde IRA aktivitesi güneyde canlandığında De Valera'nın tepkisi yine yüzden fazla üyesini hapsetmek olmuştu. Bu yüzden Kuzey İrlanda sorunları, bölünmeyi büyük ölçüde kendi bağımsızlığının bedeli olarak kabul eden yeni devlet içinde düşük bir önceliği vardı. Güneyde Katolik piskoposluğu da onun böylesine büyük bir tesirden yararlandığının farkındaydı, çünkü sözde laik olsa da İrlanda Devleti büyük ölçüde bir Katolik devletiydi.

1959 Haziranı'nda De Valera *Taoiseach* (yani devlet başkanı) olarak görevinden istifa etti ve yerine kısa görev döneminde radikal değişimler dönemi başlatmış olan Sean Lemass geçti. Nitekim 1960'lar, Birleşik Krallık'ta olduğu gibi İrlanda Cumhuriyeti'nde de bir dönüm noktası olduğunu kanıtladı. Sean Lemass şimdiye kadar İrlanda Devleti'nin temel dayanağı olarak kabul edilen korumacılık politikasından uzaklaştı. Ekonomik konulardaki değişiklikleri XXIII. John'un papalığı ile aynı döneme denk geldi ve neredeyse belli belirsiz olarak Katolik Kilisesi'nin egemenliğine sansür, doğum kontrolü, boşanma ve hatta kürtaj gibi konularda karşı çıkıldı. 1973 yılında, Britanya ile aynı anda, İrlanda Cumhuriyeti, Avrupa Ortak Pazarı üyesi oldu, bu beraberinde büyük mali yardımlar ve Avrupa'da bir ölçüde siyasi nüfuz etki getiren bir karardı. Cumhuriyet, Britanya'dan çok daha büyük bir coşkuyla Avrupalı kimliğini benimsedi ve Avrupalıya dönüşmekte herhangi bir sorun yaşamadı. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, hâlâ Birleşik Krallık bağlamında kendi sorunlarına çözüm arayan Kuzey İrlanda ile "Kelt Kaplanı" lakaplı yeni refah Cumhuriyet arasında belirgin bir karşıtlık vardı.

Aynı derecede önemli olan bir değişiklik de İrlanda-Amerika ilişkilerinde meydana geldi. Savaş yıllarında De Valera'nın kararlı tarafsızlığı ABD ile, bir anda saldırı seçeneğini düşündüren gerilimler yaratmıştır. Buna karşılık, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri, Soğuk Savaş sırasında Amerikan üslerinin kurulmasıyla güçlendirilmiş bir "özel bir ilişki" kurmuştu. Bu dönemde, "İrlanda" zayıf bir bağlantı gibiydi. Ancak Amerika Birleşik Devletleri'nde, İrlandalı-Amerikalı Katolik toplumu büyüyen ekonomik güce ve siyasi nüfuza dayalı yeni bir güven kazanmıştı. 1960 yılında John F. Kennedy ilk Katolik başkan oldu. Fakat bu münferit bir olgu değildi. Anthony O Reilly gibi İrlandalılar kurumsal Amerika'da etkili hale gelmişti. Tip O Neil Temsilciler Meclisi Başkanı'ydı. İrlandalı Katoliklerin oyları, Boston ve Chicago gibi kuzey endüstriyel şehirlerde de önemliydi. İrlanda lobisi henüz Yahudi lobisi gibi etkili değildi; yine de İrlanda hükümetlerinin destek için yönelebileceği savaş sonrası Amerikası'nda yeni bir faktördü. Britanya ve İsrail'in zaten ABD ile özel bir ilişkisi vardı, ancak 1980'lerde İrlanda Cumhuriyeti de böyle bir ilişkiye sahip oldu. Aslında İrlanda-Amerika desteği sonraki İrlanda Cumhuriyeti hükümetlerini, Britanya'nın kuzeydeki Katolik azınlığın durumu hakkındaki görüşlerini görmezden gelemeyeceğini göstermeye teşvik etti.

İrlandalı Amerika, Kuzey İrlanda'da Sinn Fein partisinin yükselişi için de önemli bir faktördü. Orta sınıf görüşü ılımlı Sosyal ve Demokrat partiye destek verdi. Ancak popüler düzeyde, Amerika Birleşik Devletleri'ne son gelen İrlandalı göçmenler arasında, Sinn Fein partisi oldukça cazipti ve lideri Gerry Adams, 1995 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ne kabul edildiğinde geniş kitleler çekti. Sinn Fein propagandası yüzyıllar boyunca İrlanda'da İngiliz politikasının, özellikle de İrlandalı milliyetçi John Mitchel geleneğinde kasıtlı komplo olarak görülen 1840'lardaki Büyük Kıtlığın adaletsizlini önemle vurguladı. Sinn Fein partisi aynı zamanda Yahudi soykırımı ile paralellikleri de vurguladı. Nitekim New Jersey gibi bazı eyaletlerde, kıtlığa bu bakış açısının okul müfredatına da dahil edilmesi, İrlandalı Amerika'nın etkisinin başka bir örneğiydi. (Ancak New York Eyaleti'ndeki School Authority desteğine sahip saygın akademisyenler tartışmayı daha tarafsız hale getirebilmek amacıyla bir belgeler derlemesi yayımlayabildi.)

Thatcher 1979 yılında iktidara geldiğinde, Kuzey İrlanda'yı aslında bir Britanya sorunu olarak görüyordu. Ancak İrlanda Cumhuriyeti'nde 1970'lerin sonlarında ve 1980'li yıllarda Britanya'nın milliyetçi huzursuzluğu baskılama yönündeki girişimleri, artan bir endişeyle izlendi. 1984 yılında İrlanda hükümeti, bölünmeye üç olası çözüm öneren Yeni bir İrlanda Forumunu destekledi: İrlanda'nın birleşmesi, federal ya da konfedere İrlanda ya da Britanya ile ortak bir egemenlik biçimi. Thatcher ile bir toplantıda, İrlanda Başbakanı Garret Fitzgerald, önde gelen İrlandalı-Amerikalı politikacıların da desteğine sahip olan öneriyi dile getirdi. Thatcher, her üç teklifi de reddederek anlayışsızlığını gösterdi ve sonrasında bir röportajda üç öneriyi de sert bir tavırla "Ret", "Ret", "Ret" diye geri çevirdi. Kendi verdiği kararlarla güveninin temelsizliğini kanıtladı ve Aralık 1984'te Amerika Başkanı, meclis başkanı O Neill de dahil olmak üzere önemli Kongre üyelerinin ve senatörlerin desteğine ihtiyaç duyarak, onu uzlaşmaya zorladı. Ronald Reagan, kasım zirvesinin sonucuna kamuoyu tepkisinin olumsuz olduğunu söyledi ve "uzlaştırma görevini" önceliği yapması için bastırdı. Bu olay İrlanda Cumhuriyetinin Amerika Birleşik Devletleri hükümeti üzerinde ne kadar etkisi olduğuna açıklık getirdi. Thatcher Kuzey İrlanda'yı ilgilendiren konularda İrlanda Cumhuriyeti ile ortak bir istişare gerekliliğini isteksizce de olsa kabullendi. Ayrıca Belfast yakınlarında daimi bir sekretaryası olan, bir Kuzey İrlanda Bakanı ile bir İrlanda Bakanı başkanlığında bir komisyon kurulmasını kabul etti. Bu elbette, "yolundan dönmemekle" övünen leydi için olağanüstü bir değişiklikti. Bu aslında 1995 Anglo-İrlanda Mutabakatı ve 1999 Hayırlı Cuma Mutabakatı'na yol açan bir politik değişimdi. Cumhuriyetin kendisi içinde, anayasa bir referandumla iyileştirilmiş ve tüm ada üzerindeki egemenlik iddiası terk edilmişti. Bu ise temel bir tutum değişikliğiydi.

20. yüzyılın sonunda "Britanya Adaları"nda yeni bir siyasi durum ortaya çıktı.

İki devlet, Büyük Britanya ve İrlanda Cumhuriyeti, artık Kuzey İrlanda sorunlarını çözme girişimlerine ortaklaşa dahil oldu. İki başbakan Tony Blair ve Bertie Aherne, yakın ve samimi olarak temas halindeydi. 2004 Kasımı sonunda, Ian Paisley liderliğindeki Demokratik Birlik partisi ve Gerry Adams liderliğindeki Sinn Fein partisi arasında, bir güç paylaşımı yönetimini yeniden kurma umuduyla, anlaşma mümkün görünüyordu. Sinn Fein partisinin de İrlanda Cumhuriyeti siyasetinde daha fazla rol alma planları vardı. Gelecekteki olayların akışı, her zamanki gibi, bilinmemektedir, ancak Birleşik Krallık ile İrlanda Cumhuriyeti'nin son yüzyılda olduğundan çok daha yakın ilişkiler içinde olacağı mümkün görünmektedir.

Göç sorununu hâlâ göz önünde tutmak gerekir. Birleşik Krallık sınırları içinde 2001 nüfus sayımı, sosyal ve kültürel yapısında köklü değişiklikler olduğunu gösterdi. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonraki yıllarında başlayan Karayipler, Hindistan, Pakistan, Bangladeş ve Afrika bölgelerinden gelen göç, sonraki yıllarda da devam etti. Bunun etkisi güney İngiltere'de, özellikle Londra bölgelerinde ve Leicester gibi metropol bölgelerin dışındaki bazı kasabalarda görüldü. Örneğin Bradford'da, Pakistan kökenli sakinler nüfusun yüzde 14,5'ine –Birleşik Krallık'ta en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Blackburn ve Darwin'de (Lancashire) oran yüzde 8,7 ve Wycombe'da (Middlesex) yüzde 6 idi. Hint kökenliler Londra banliyösü Ealing'de nüfusun yüzde 16,5'ini ve Harrow'da yüzde 21,9'unu oluşturuyordu. Bir başka Londra banliyösü olan Redbridge'de, Hintliler nüfusun yüzde 14'ünü ve Pakistanlılar yüzde 6,2'sini oluşturuyordu. Örneğin 2001 yılında, yarısı Tottenham gibi on üç bölgede yoğunlaşmış yarım milyon Siyahi Karayipli vardı. Ancak Hintli ve Pakistanlı nüfusunun aksine Siyahi Karayipli nüfus 1950 ve 1960'lardan sonra sayısal olarak büyük ölçüde sabit kalmıştı. "Beyazlardan" sonra ikinci büyük etnik grup, sayıları 1,1 milyonu bulan ve etnik kimliklerine sahip çıkan Hintlilerdi, buna karşın 1960'larda da, varlığı geniş ölçüde tanınmamış olan bir İrlandalı etnik azınlığın yaratılmasıyla sonuçlanan, İrlanda Cumhuriyeti'nden büyük göç yaşanmıştır.

Bütün olarak Birleşik Krallık sınırları içindeki toplam 60,7 milyonluk nüfus bağlamında, savaş sonrası göçmenler küçük bir orana sahiptir. Ancak, istihdam imkânları ile ilişkili nedenlerle veya yakınları ile teması sürdürebilmek adına belli bölgelerde yoğunlaşma eğilimleri zaman zaman etnik gerginliklere yol açmıştır. Bradford veya Oldham gibi şehirlerde Amerika Birleşik Devletleri'ndekine benzer bir ırk ayrımı meydana gelmişti. Irksal olaylar futbol maçlarında da meydana geldi ve Yorkshire Kriket Kulübü, Yorkshire aksanlarına rağmen, beyaz olmayan oyunculara karşı önyargılı olmakla suçlandı. Irksal önyargı polis gücü ve ordu da varmış gibi görünür. Hiç şüphesiz, 11 Eylül 2001'de New York'taki terör saldırılarının ve Irak'ta devam eden savaşın Birleşik Krallık'ta da yankıları oldu. Pakistanlılar ve İslam ile ilişkili diğer gruplar kendilerine karşı artan önyargıdan yakınmaktadır-

lar. Öte yandan Olimpiyat Oyunları'nda genç bir İngiliz Müslüman boksör Amir Khan, memleketi Bolton kasabasında ve ulusal olarak genel bir coşku yaratmıştır.

Elbette göçmen gruplarının akınına karşı önyargı diğer dönemlere de, özellikle de 19. yüzyılın ortalarında İrlandalıların ve sonraki on yıllarda Yahudilerin durumunda, aynı derecede dikkat çekiciydi. Kıtlık sonrası kitlesel bir akının olduğu İskoçya'da, önyargı hâlâ sürmektedir. Örneğin 2004 yılında, Glasgow Celtic futbol takımı yöneticisi Martin O Neill, Glasgow Rangers maçındaki bir olaydan sonra şu açıklamayı yapmıştı:

> Benden daha iyi olan insanların çözememiş olduğu 500 yıllık bir tarih için suçlanmayacağım. (*Sunday Times*, 28 Kasım 2004)

Bununla birlikte Thatcher'ın meydan okuması karşısında, Presbiteryenler ve Katolikler işbirliği yaparak İşçi partisinin 1990 İskoç Konvansiyonuna katılımı kararında kilit rol oynadı. T. M. Devine, ed., *Scotland's Shame: Bigotry and Sectarianism in Modern Scotland* (Edinburgh, 2000) kitabında belirtildiği gibi, yurttaşlık kimliğine doğru değişimin hızı yavaş olsa da, gerçektir.

Resim 40 *Milenyum Binası, Cardiff.*
Savaş sonrası dönemde Galler'de milliyetçilik İskoçya'dakinden çok daha zayıflamıştı ve büyük oranda Westminster hükümetinin baskısı sayesinde referandum sonucunda belli ölçüde bir devalüasyon kabul edilmişti. Her ne kadar Gal milliyetçi partisi Plaid Cymru halen azınlıkta da olsa Galler meclisinin, Gal politik yaşamı içerisinde tanınan bir yeri vardı artık.

Galler'de, ılımlılık hedefleri ve Gal dili ile bağlantılı olan Serbest Kiliselerin etkisi bir zamanlar, yurttaşlıktan ziyade etnik olan Gal ulusal kimliğinin genel çerçevesini oluşturuyordu. Ortaya çıkan sorunlar, Richard Llewellyn'in, küçük bir köydeki etnik gerilimin önemli bir bölüme konu olduğu *How Green Was My Valley* (1939) adlı çok satan romanında örneklendirilmiştir.

> Her bir hanın ve üç sıra evin etrafında, Gallilerin, İrlandalıların ve İngilizlerin yaşadığı... Bu insanlar madencilerin asla yapmayacağı işleri yapıyordu, yaşamalarına ve üremelerine izin veriliyordu, çünkü onların hizmetlerini çok daha ucuza alırken, mal sahipleri araç gerece para ödemezdi. Çok düşük bir ücretle gübre ve cüruf taşıdılar, çöpçü olarak çalıştılar ve çalıştıkları müddetçe yaşadılar. Çocukları bile daha sekiz dokuz yaşlarındayken, haneye daha çok para girebilmesi için çalıştı. Çoğu sadece içmek için yaşıyordu. (Dai Smith, *Wales! Wales?*'den alıntılanmıştır, Londra, 1984, s. 114.)

Yeni gelenler için Gal toplumuyla özdeşleşmek, açıkçası hiç de kolay değildi.

20. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Serbest Kiliseler ve müttefik hedefleri, ılımlılık, zemin kaybetmişti. 1993 Gal Dili Yasası geçtikten sonra Galler'deki tüm okullarda öğrenim dili olan ve artık tüm partilerce genel olarak milliyetin başlıca sivil sembolü olarak kabul edilen, Gal dilinin canlanması ile kültürel boşluk dolduruldu. Ayrıca, 1997 yılında bir zamanlar İşçi partisinin zapt edilemez kalesi olarak görülen Rhondda Valley'den yüzde 35 oy almayı başaran bir Galli milliyetçi parti olan Plaid Cymru'ya da destek artıyordu. Ulusal siyaset açısından Galler'deki oyların büyük çoğunluğu İşçi partisinindi, ancak Plaid Cymru partisi de artık önceden olduğundan çok daha zorlayıcıydı. 1990'lardan önceki Gal dili vaadi Plaid Cymru'ya olan ilgiyi kuzey ve batı Galler'in Galce konuşan merkezleriyle sınırlamıştır. Durumu değiştiren ise partinin vaadini dil meselelerinin ötesine, geçim konularına taşıma kararı olmuştur. Yeni oluşturulan Galler Meclisi'nin 1999 seçimlerinde başarı getiren de bu "yeni yönelim" oldu. Her ne kadar 2005 genel seçimlerinde sandalye bir bağımsıza geçmiş olsa da, şimdiye kadar bir İşçi partisi kalesi olan Rhondda Valley, diğer İşçi partisi sandalyeleriyle birlikte Plaid Cymru'ya geçti. İlerleyişine karşın Plaid Cymru hâlâ Galler Meclisi'nde bir azınlık partisidir ve Westminster'da yalnızca bir avuç sandalyesi vardır.

Gördüğümüz gibi İrlanda Cumhuriyeti'nde, De Valera döneminin etno-dinsel milliyetçiliğinde bir kayma olmuştur. Özellikle Katolik hiyerarşisinin etkisindeki düşüş, doğum kontrolü ve boşanma gibi konulara daha "liberal" yaklaşımların kabul görmesini sağlamıştır. Ne var ki Cumhuriyetin refah, Avrupa'dan ve ötesinden göçe yol açmıştır. Bunun sonucu bir ölçüde ırkçılık olsa da genel anlamda İrlanda

Cumhuriyeti'nde sivil milliyetçilik yükselişte dir. Buna karşılık, Kuzey İrlanda'daki siyasi ve sosyal sahne iki rakip etno-kültürel milliyetçiliğin, Ian Paisley liderliğindeki Demokratik Birlik partisi ile Gerry Adams liderliğindeki Sinn Fein partisinin hâkimiyetindedir. Sosyal Demokrat ve İşçi partisi ve İttifak partisi tarafından temsil edilen sivil milliyetçilik artık zemin kaybettmiştir. Şu anda Kuzey İrlanda için tek olası gelecek, Demokratik Birlik partisi ve Sinn Fein arasında, 2005 yılında mümkün olmamış olan anlaşma umuduna dayanır. Kuzey İrlanda için "sivil" bir gelecek şu an uzak bir olasılık gibi görünmektedir.

Birleşik Krallık'ı oluşturan ulusların en önemlisi, zenginlik ve nüfus açısından (kuzey ve güney İrlanda'da 5 milyon, İskoçya'da 5 milyon ve Galler'de 3 milyon nüfusa karşılık 51 milyon nüfusla) tabii ki İngiltere'ydi. 1990'lardan beri en önemli gelişme, Lloyd George'un laik liberalizminden R. H. Tawney'nin sosyalizminden daha çok faydalanmış gibi görünen Yeni İşçi Partisi'nin yükselişi olmuştur. İngiltere gerçekten de bir sivil toplum haline gelmişti. Tabii İngiltere'de, Galler, İskoçya ve İrlanda'daki durumun aksine, resmi bir kilise vardı. Ancak uygulamada, hâlâ kilise ve şapel katılımının yaygın olduğu Birleşik Krallık'ın diğer bölgelerinden farklı olarak, İngiltere'deki nüfusun büyük çoğunluğu dini geleneklerle ilgilenmemektedir.

Son yarım yüzyılı aşkın döneme bakıldığında, İngiltere'nin emperyal rolünü terk etme kararının, diğer tüm faktörlerden daha belirleyici olduğu görülecektir. Ortak Pazar'a girmesi, Fransa ve Almanya ile daha önce hiç olmadığı kadar yakın temas halinde olmasına neden oldu ve Avrupa'da konuşma yetkisi için diğer güçlerle rekabet etmek zorunda kaldı. Britanya'nın emperyal geçmişi, bugünün şartlarında giderek daha az hesaba katılır olmuştur ve "Biritanyalı" terimi artık dünya imparatoru vizyonunu değil, orta düzey bir Avrupa devletine aidiyet duygusunu uyandırmaktadır. Britanyalılar yavaş yavaş kendilerini Avrupalı olarak görmek zorunda kalmışlardır.

Peki, ama bu Britanyalılar kimlerdi? Bu kitabın açıklığa kavuşturduğu üzere bu sorunun basit bir cevabı yoktur. "Britanya Adaları" olarak adlandırılan bu adaların tarihi, sonlandığına dair hiçbir işaret göstermemiş olan bir değişim sürecindeki en az bin yıllık bir kültürel etkileşim ile ilişkilendirilmiştir. Bu yüzden uzun süredir "Britanya" tarihi, yetersiz de olsa karakteri "Dört Ulus" terimiyle ifade edilen, çok etnik yapılı bir tarih olmuştu. Bugün savaş sonrası göçler de, özellikle güney-doğuda Britanya toplumunun çoklu etnik karakterine eklenmiştir ve birçok resmi form rutin olarak "etnik kimliğin" bazı göstergelerini sorgular.

Bu yeni çok çeşitli kimlikler, sonraki hükümetler için zorluk yarattı. Bu en çok, iki rakip topluluk arasındaki gerilimlerin otuz yıl süren bir içsavaşa yol açtığı Kuzey İrlanda'da belirgindi. Görüldüğü gibi, hem İskoçya'da hem de Galler'de ulusal duyguda bir canlanma olmuştur. Şu anda da büyük ölçüde bir kültürel milliyet-

çilik biçimi gibi görünüyor olsa da İngiliz milliyetçiliği hâlâ mevcuttur, bu, Tory entelektüeli Roger Scruton'un *England: An Elegy* (Londra, 2001) gibi eserlerde de tanımlanabilir. St. George bayrağı artık eskiden olduğundan çok daha geniş alanda dalgalanıyordu ve St. George Günü de, St. Patrick Günü ya da St. David Günü çevrelerinde daha genel olarak tanınma yolunda ilerliyor gibi görünmektedir. Muhafazakâr parti zamanı gelince İngiliz milliyetçiliği kartını oynasa da, Thatcher döneminde partinin milliyetçiliği, yeterince gerçek olmasına karşın, Britanyalı ve Birlikçi kaldı. Sonunda isteksizce de olsa İskoçya ve Galler için "Özerklik Hareketini" benimseyen İşçi partisi oldu ve bu karar, en azından şimdiye kadar, ulusalcılar karşısında üstünlük kazanmalarını sağladı.

"Dört Ulus" tarihi bağlamında, çoğu Karayipli, Hint, Pakistanlı ve Afrikalı olan göç dalgasından en çok etkilenen İngiltere, özellikle de zengin güney-doğu olmuştur. 1968'de Muhafazakâr politikacı Enoch Powell, "bu ülkede on beş yirmi yıl içinde siyah adamın elinde beyaz adamı denetlediği bir kırbaç olacak" (R. Weight, *Patriots: National Identity in Britain 1940-2000,* Londra, 2002, s. 433.) dediğinde, siyasete ırksal bir boyut getirme girişiminde bulundu. Sonraki yıllarda "Irkçılığın nesi kötü?" diye sordu ve şöyle devam etti: "Irkçılık milliyetin temelidir. Milletler, birbirleriyle kimliği ile birleşmiş bütüne tabidir... Ve bu da normal olarak bizim ırksal benzerlikler olarak gördüğümüz benzerliklerden kaynaklanır." (a.g.e. s. 431.) İngiliz milliyetçiliğiyle ilişkili böylesi ırksal görüşler İngiliz Ulusal Partisi dışında bir siyasi çıkış bulamadı. Ancak yeni çok etnik yapılı İngiltere'de gelecekteki ulusal kimliğin doğası hakkında ortaya bir soru atmışlardır.

Profesör Parekh gibiler için (*Rethinking Multiculturalizm: Cultural Diversity and Political Theory,* 2000.), Britanyalılık, bünyesinde İslami, Hindu ve diğer kültürlerin ayırt edici özelliklerinin tanınacağı gibi birçok kültürlülük biçimi anlamına gelir. Ancak John Stuart Mill geleneğinde yazan Brain Berry (*Culture and Equality,* 2001) gibiler için, bireylerin hakları kültürlerin haklarından ağır basar. Sonraki İşçi partisi hükümetlerinde maliye bakanı olan Gordon Brown, 2004'te bu çekişmeye "Britanyalı" tarafsızlığının –kültürlerden ziyade bireyler için gibi görünüyor– önemini vurgulayarak katkıda bulunmuştur. Aksine bazı Müslüman gruplar için, kendi "şeriat" hukuklarını uygulamak hayati öneme sahip bir konudur.

Avrupa açısından bu adalardaki durum açık biçimde Kastilya, Katalonya, Galiçya ve Euskardi'nin (aşırı Bask milliyetçisi parti ETA dışındaki Basklar), dilsel ve yasal farklılıklarını tanıyarak anayasal düzenlemeler üzerinde mutabık olduğu İspanya'daki durum ile paraleldir. Birleşik Krallık'ta Galce, İskoç Gaelcesi ve İrlandaca yasal tanınma elde etti. Galler, İskoçya ve Kuzey İrlanda'da, dini eğilimler hâlâ önemlidir, ancak daha önce gördüğümüz gibi İngiltere, Protestan monarşisine karşın, çok laik bir toplumdur. Ayrıca ırklar arası evliliğin artık sıradan olduğu bir

toplumdur. Popüler kültür düzeyinde tüm İngiliz futbol takımlarında devamlı olarak siyahi oyucular bulunur. Ne var ki, Birleşik Krallık'ta sivil kimliğin mi, etnik-dini geleneğin mi bir bütün olarak kalıcı olacağı hâlâ cevaplanmamış bir sorudur.

2005 seçimi göç ve ulusalcılığın kilit rolünün boyutunun sınanmasını sağlamıştır. Genel olarak bazı yorumcuların beklendiği kadar önemli bir rolü yokmuş gibi görünmektedir. Muhafazakâr parti bilinçli olarak "göçmen kartını" oynamıştır, ancak etkisi pek az olmuştur. Galler ve İskoçya'da milliyetçi partiler de pek etki bırakmamıştır. Galler'de Plaid Cymru partisi dört koltuğundan birini kaybetti ve İskoçya'da, İşkoçya Ulusal Parti sadece bir koltuk elde ederek, toplamda mevcut elli dokuz koltuktan dördünü aldı. Şu an için en azından Yeni İşçi Partisi'nin yetki verme politikası, Gal ve İskoç milliyetçiliğini zayıflatmakta başarılı olmuş görünmektedir. İki etnik milliyetçi gurubun, Sinn Fein ve Demokratik Birlikçilerin, Kutsal Cuma Anlaşmasını askıda bırakarak, merkez pahasına ilerleme kaydettiğini Kuzey İrlanda'da farklı bir hikâye vardı. İngiliz milliyetçiliği, sadece Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi ve İngiliz Ulusal Partisi'nin söylemleri dışında büyük ölçüde sessiz kaldı. Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği üyeliği sorusu, seçim sırasında büyük ölçüde sürüncemede kaldı. Galler ve İskoçya'da kamuoyu görüşü Avrupa yanlısı olduğundan, Avrupa Anayasası gelecekteki bir referandumda, Britanyalıların aksine, İngiliz milliyetçiliğinin önemli bir mesele olup olmayacağı görülecektir.

Britanyalı olmanın aksine İngiliz olmak, kimi Muhafazakâr çevrelerde daha önemli bir mesele olabilir. Son zamanlarda basında, özellikle de bir zamanların meşhur kitabı *Our Island Story*'nin ilk baskısından yüz yıl sonra yeniden basılmasını savunmuş olan muhafazakâr gazete *The Daily Telegraph*'da (Haziran 2005) sıklıkla öyküsel tarihe dönüş için çağrılar yapılmaktadır. Ancak böyle anlatıların çerçevesi, *1066 and All That* hikâyesinin de gösterdiği gibi, İngiliz monarşisinin başarısıyla ilişkili olarak her zaman için Anglo-merkezlidir. Açıklanmayan ise İngiltere'nin çokuluslu bir devlet olan Krallık'ın, her ne kadar en zengin ve en kalabalığı olsa da, sadece bir bölgesi olmasıdır. İspanya'da olduğu gibi, böyle bir devletin tarihi, şayet efsanelerin sunduklarının ötesine geçilecekse, birçok hikâyeye yer vermek durumundadır –bu elbette ki dört ulus için de, hatta artık belki de "beşinci ulus" olan İslam için de, uygun bir yorumdur.

Sonsöz

1931 yılında Herbert Butterfield, kendisinin "Tarihin Whig yorumu" olarak adlandırdığı, yani özgürlüklerin genişletildiği örneklere göre yazılmış bir İngiliz tarihi özetine dair kritik bir yazı yayımlamıştır. 1944 yılında ise İkinci Dünya Savaşı'nın doruğa ulaştığı zamanlarda, Whig bakış açısının dokunaklı bir savunmasını yaptığı *The Englishman and His History* kitabını kaleme almıştır.

> Bazı ulusların parçalanmış ve trajik bir geçmişleri vardır. Diğer bazılarınınkiyse yenidir veya uzun süren batık bir dönemden sonra son zamanlarda uyanışa geçmiştir. Bazıları geçmiş ile şimdi arasındaki korkunç bir boşluk –uzun zaman önce oluşmasına karşın, hiçbir zaman onarılmaları ya da üstesinden gelinmeleri mümkün olmayan boşluklar– nedeniyle parçalara ayrılmıştır. Bizler, İngiltere'de şanslıyız ve bu iyi talihi her zaman hatırlamalıyız, çünkü tarihimizin sürekliliğinden gerçek anlamda güç buluyoruz (Butterfield, *The Englishman and His History*, Cambridge, 1944, s. vi.)

Daha önceki bir tarihte ise bu tür bir bakış açısının "tüm tarihin sorumlu olduğu belli safsatalar" ile özdeşleştiğini dile getirmiştir. Şimdi ise bunu, "tarihin yorumunun yüzyılları inşa etmede ve bildiğimiz İngiltere'yi yaratmada rol oynadığı kısmını dile getirerek, sağlam ancak düzenlenmiş bir onurla" kutlamayı tercih etmiştir. İngilizlerin, "1940'taki konuşmalarda daha önce hiç olmadığı kadar canlı olan Whig yorumunu" geliştirdiğini görmüştür.

The Englishman and His History kitabı başlı başına İngiliz tarihinin, hem okullarda hem de üniversitelerde egemen olan milliyetçi yorumunun gücünün, dikkate değer bir örneğidir. 20. yüzyılın son yarısında onun birincil sözcüsü, kitapları sürekli olarak yeniden basılan, Cambridge Üniversitesi'nde Modern Tarih Regius Profesörü George Macaulay Trevelyan idi. Trevelyan'ın *English Social History* (1944) kitabı savaşın doruğa ulaştığı zamanlarda en çok satan kitaplardan olmuştur. Butterfield bu tarz bir yaklaşıma, "Tarihin Whig yorumu" diyebilirdi ancak

onun İngiliz milliyetçiliğinin ilk örneği olduğu kesindir. Butterfield'in *The Englishman and His History* kitabındaki kendi yorumları Trevelyan'ın milliyetçiliğini paylaşmaktadır. Milliyetçiliği eleştiren biri olarak kriz döneminde onun gücüne de tanıklık etmiştir.

Bu görüşün ışığında, modern bilimadamlarının İngiliz milliyetçiliğinin var olma ihtimalini düşünmede olağanüstü isteksizlik göstermeleri ise her şeyden daha şaşırtıcıdır. Böylece, bu alanda bir uzman olan Kenneth Morgan, İngiltere'nin "nispeten küçük bir milliyetçi deneyim yaşayan" bir millet olduğunu belirtmiştir. Milliyetçilik üzerine bir başka otorite Anthony Smith, İngiltere'nin gerçek anlamda gelişmiş bir milliyetçilik hareketi yaşamadığını savunmuştur.

Whig yorumu, özgürlüğün nesilden nesle yayılmasındaki barışçıl ilerleme varsayımıyla, İngiliz tarihinin milliyetçi bakış açısının tek örneği değildi. 19. yüzyıl boyunca Protestan anayasayı savunmanın önemine olan inanç Tory partisi ve İngiltere Kilisesi ile bağlantılı olarak rakip ve aynı derecede milliyetçi yorumların da temelini sağlamıştır. D. G. Paz'ın da işaret ettiği gibi, Anglikan Protestanlar, tıpkı Tractaryanlara karşı olduğu gibi, Protestanlığın VI. Edward döneminden bu yana anayasanın temelini oluşturduğuna 1688 tarihli Muhteşem Devrim ile yeniden teyit edildiğine inanıyorlardı. Bu görüşe göre, Roma Katolikliği başlıca düşman, "düzenin ve İngiliz kurumlarının yıkıcısıydı." Her ikisi de Resmi Kilise'nin kaleleri olan Oxford ve Cambridge'deki tarih öğretiminin, İngiliz tarihinin bu yorumuna destek sağlaması şaşırtıcı değildir.

İngiliz milliyetçiliği aynı zamanda, her biri Oxford'da Regius kürsüsü sahibi olan James Anthony Froude ve Edward A. Freeman gibi etkili tarihçilerin yazıları ve öğretileri hakkında bilgiler vermektedir. Froude İngiliz ve Almanların, "her ne kadar ufak farklılıkların yarattığı alanlar yüzünden birbirinden ayrılmış olsalar da, her ikisinin de ortak bir toprağa ulaşmayı başaramamasından" dolayı hayıflanmaktadır (Hugh A. MacDougall, *Racial Myth in English History,* Londra, 1982, s. 98.). Freeman ise, İngilizlerin kendi uluslarının "modern Avrupa'nın büyük ulusları arasında yer almasıyla... potansiyel kurumlarının ilkel Töton soyundan en az bozularak günümüze gelen bir miras olduğunu iddia edebilecekleri" için övünebileceklerini yazmıştır (a.g.e., s 101) Sir John Seeley, 20. yüzyılda da basılmaya devam eden *The Expansion of England* kitabında biraz farklı bir noktaya işaret etmiş, ancak o da "kan ve din"in önemini vurgulamıştır.

Yine de, *Britanya Adaları* kitabının da bin bir zahmetle işaret ettiği gibi, başlı başına bir devlet değil çokuluslu bir kümenin parçası olan İngiltere, 1801 Büyük Britanya Birleşik Krallığı ve İrlanda (1921'den itibaren Kuzey İrlanda) idi. Butterfield kitabı boyunca "biz"e, "tarihimiz"e ve "İngiltere"ye işaret etmiştir, ancak gördüğümüz gibi İngiltere başlı başına İngilizler için uygun bir çerçeve sağlaya-

mamaktadır. Kelt, Roma, İskandinav ve Norman-Fransız etkiler kendine düşen rolleri oynamış ve Rees Davies, Nicolas Canny ve diğerlerinin çalışmalarının da gösterdiği üzere, kolonileşme bu adaların iç içe geçmiş tarihinin önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Butterfield'ın "biz"i, bir referans noktası olarak oldukça yanıltıcıdır. Tarihimizdeki "biz" çokulusludur ve günümüzde, "biz" kendi "tarihimiz"in çokkültürlü bir evresine girdiğimizden dolayı çok daha fazla böyledir. Milliyetçilik, bu nedenle, İngiliz tarihi için bir çerçeve olarak yeterli değildir. Aynı bakış açısı tarihleri tıpkı İngiltere'ninki gibi birbirleriyle iç içe geçmiş İrlanda, İskoçya ve Galler ile ilgili olarak da savunulabilir.

Bu adaların tarihine Dört Uluslu bir yaklaşımda İngiltere'nin güneyinin ve onun kilit kurumlarının, monarşinin, Resmi Kilise'nin Oxford ve Cambridge'in, Savunmanlar Kurumu'nun[1] ve kısmen de parlamentonun "Britanya Adaları"ndaki olayların seyri üzerinde etkisini görmezden gelmek imkânsızdır. Ama İngiliz milliyetçiliği kaçınılmaz Gal, İrlanda veya İskoç milliyetçiliği şeklinde bir reaksiyonu ortaya çıkarmıştır. Dört Ulusun tarihinin başlıca teması ahşap İngiliz ırkçı mitleri ve diğer efsanelerinin İrlanda, İskoçya ve Galler'de bunların eşdeğerlerinin ortaya çıkmasını kışkırtma ve "yukarıdan-aşağı" bir milliyetçiliğin İngiliz egemenliği dışındaki bölgelerde bunun "aşağıdan-yukarıya" bir versiyonunun yaratma biçimleri olmalıdır.

Dört Ulus'a dayalı bir çerçeve böylelikle, yalnızca "Britanya Adaları"nda değil aynı zamanda Avrupa'da da karşılaştırmalı bir boyutu işin içine sokmayı mümkün kılar. Roger Brubaker tarafından kaleme alınan *Citizenship and Nationhood in France and Germany* (1992) adlı çalışma bu ilişki üzerine en aydınlatıcı eserdir.

Brubaker toprağa bağlı (*"ius soli"*) Fransız asimilasyoncu ulus kimliği bakış açısı ile Almanların soy ve "etno-kültürel faktörler" (*"ius sanguinis"*) arasında bir ayrım yapar. Bunu aklımızda tutarsak, Seeley'in "kan ve din" vurgusu ve Freeman'ın İlkel Töton soyundan en az bozularak gelen nesil" yorumuna başvurusu etno-kültürel ırksal kamp içinde İngiliz tarih yazımında önemli bir parça yerleştirir. Aynı yorum İrlanda tarihinin, Gael Katolik unsurlar üzerindeki ısrarı ile "İrlandalı İrlandası" bakışı ve İngiltere'yi pagan ve ahlaksız olarak görmesi üzerine de yapılabilir. Ama tıpkı Fransa ve Almanya'da olduğu gibi ulusu oluşturan şeylerin rakip, karşı versiyonları da daima olacaktır ve İngiliz tarih yazımında Lecky, Bury ve Maitland ve sonraları Tawney gibi medeni sesler kendilerini duyulabilir kılacaktır. Yine de, bugün gerçekten ulusal bir tarih çağrılar yapılırken, "ulus" ve "ulus kimliği"nin ne anlama geldiğine ve her zamankinden daha fazla çoklu-etnik bir toplumda ne anlama gelebileceğine dair soruları ortaya koymak önemlidir.

1 *Inns of Court.* (ç. n.)

Okuma Listesi

BRİTANYA ADALARI YAKLAŞIMINA SAHİP GENEL ÇALIŞMALAR

GENEL BAKIŞ

Brocklehurst, H. ve Phillips, R., ed., *History, Nationhood and the Question of Britain*, Basingstoke, 2004.

Grant, A., ve Stringer, J., ed., *Uniting the Kingdom. The Making of British History*, Londra, 1995.

Parekh, B., *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*, Cambridge, MA: 2000.

Pittock, M. G. H., *Celtic Identity and the British Image*, Manchester, 1999.

Pocock, J. G. A., "The Limits and Divisions of British History: In Search of an Unknown Subject", *American Historical Review*, 87, 1982, s. 311-36.

Pocock, J. G. A., *The Discovery of Islands: Essays in British History*, Cambridge, 2005.

Ross, A., *Pagan Celtic Britain*, Londra, 1967.

Samuel, R., "In Search of Britain", *New Statesman and Society*, 25 Ağustos 1989, 21-4.

ed., *Patriotism: The Making and Unmaking of British National Identity*, 3 cilt, Londra ve New York, 1989.

Samuel, Raphael, *Island Stories: Unravelling Britain*, Londra,1998.

Weight, R., *Patriots: National Identity in Britain 1940-2000*, Londra, 2002.

ROMA ÖNCESİ

Childe, V. G., *The Prehistoric Communities of the British Isles*, Edinburgh, 1947.

Dillon, M. ve Chadwick, N. K., *The Celtic Realms*, D. A. Binchy tarafından düzenlenmiş 2. baskı, Dublin, 1972.

Laing, L., *The Archaeology of Late Celtic Britain and Ireland*, Londra,1975.
Moore, D., *The Irish Sea Province in Archaeology and History*, Cardiff, 1970.
Piggott, S., *Early Celtic Art,* Edinburgh, 1970.

ROMA

Barley, M. W. ve Hanson, R. P. C., ed., *Christianity in Britain 300-700,* Leicester, 1968.
Sawyer, P. H., *From Roman Britain to Norman England*, Londra, 1978.
Thomas, C., *Christianity in Roman Britain to AD 500*, Londra,1981.

ROMA SONRASI

Dumville, David N., *Histories and Pseudo-histories of the Insular Middle Ages*, Aldershot, 1990.
Dumville, David, "Ireland and North Britain in the Earlier Middle Ages: Contests for Minuigud Senchasa Fher na nAlban" *Rannsachadh na Gdidhlig 2000*'nden alıntı, Aberdeen, 2002.
Morris, J., *The Age of Arthur: A History of the British Isles from 350 to 650*, Londra,1973.
Thomas, C., *Britain and Ireland in Early Christian Times AD 400-800*, Londra, 1972.

NORMAN İSTİLASI

Davies, R. R., *Lordship and Society in the March of Wales 1282-1400*, Oxford, 1978.
Davies, R. R., ed., *Domination and Conquest: The Experience of Ireland, Scotland and Wales 1100-1300*, Cambridge, 1990.
Davies, R. R., ed., *The British Isles 1100-1500: Comparisons, Contrasts and Connections*, Edinburgh, 1988.
Davies, R. R., *The First English Empire: Power and Identities in the British Isles 1093-1343*, Oxford, 2000.
Le Patourel, J., *The Norman Empire,* Oxford, 1976.
Warren, W. L., *Henry II,* Berkeley, Kaliforniya 1973.

REFORM VE SONRASI

Bradshaw, B. ve Morrill, J., ed., *The British Problem, c. 1534-1707: State Formation in the Atlantic Archipelago*, Londra,1996.

Bradshaw, B. ve Roberts, P., *British Consciousness and Identity: The Making of Britain, 1533-1707*, Cambridge, 1998.

Clark, J. C. D., "English History's Forgotten Context: Scotland, Ireland, Wales", *Historical Journal*, 32, 1989, 211-28.

Colley, Linda, *Britons: Forging the Nation 1707-1837*, Yale, 1992.

Karsten, P., *Patriot Heroes in England and America: Political Symbols and Changing Values over Three Centuries*, Madison ve Londra,1978.

Kearney, H. F., *Scholars and Gentlemen: Universities and Society in Pre-Industrial Britain*, Londra, 1970.

Kidd, C., *Subverting Scotland's Past: Scottish Whig Historians and the Creation of an Anglo-British Identity*, Cambridge, 1993.

Kidd, C., *British Identities before Nationalism: Ethnicity and Nationhood in the Atlantic World 1600-1800*, Cambridge, 1999.

Lecky, W. E. H., *A History of England in the Eighteenth Century*, 8 cilt, Londra, 1878-90.

Lecky, W. E. H., *A Hisrory of Ireland in the Eighteenth Century*, 5 cilt, Londra, 1892.

Mathew, D., *The Celtic Peoples and Renaissance Europe*, Londra, 1933.

Morrill, J., *The Nature of the English Revolution*, Londra, 1993.

Pocock, J. G. A., *The Ancient Constitution and The Feudal Law*, Cambridge, 1957.

Rich, P. B., *Race and Empire in British Politics*, Cambridge, 1986, gözden geçirilmiş baskı1990.

Russell, C., "The British Background to die Irish Rebellion of 1641", *Historical Research*, 61, 1988, 166-72.

Russell, C., *The Causes of the English Civil Wars*, Oxford, 1990.

The Fall of the British Monarchies 1637-1642, Oxford, 1990.

Schwyzer, P., *Literature, Nationalism and Memory in Early Modern England and Wales*, Cambridge, 2004.

Trevor-Roper, H. R., *Religion, the Reformation and Social Change*, Londra, 1967.

"The Unity of the Kingdom: War and Peace with Wales, Scotland and Ireland", *The English World*, ed. R. Blake, Londra, 1982, ss. 100-10.

Catholics, Anglicans and Puritans, Londra,1987.

Young, J. R., *Celtic Dimensions of the British Wars*, Edinburgh, 1997.

SANAYİ DEVRİMİ

Curtis, L. P., Jr, *Anglo-Saxons and Celts*, New York, 1968.
Durkacz, V. E., *The Decline of the Celtic Languages: A Study of Linguistic and Cultural Conflict in Scotland, Wales and Ireland from the Reformation to the Twentieth Century*, Edinburgh, 1983.
Flanagan, T., *The Irish Novelists 1800-1850*, New York, 1958.
Gash, N., *Politics in the Age of Peel*, Londra, 1953.
Halevy, E., *A History of the English People in the Nineteenth Century*, 6 cilt, Londra, 1924-34.
Hanham, H. L., *Elections and Party Management: Politics in the Time of Disraeli and Gladstone*, Londra, 1959.
Hechter, M., *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development*, Berkeley, 1975.
Lunn, K., *Hosts, Immigrants and Minorities: Historical Responses to Newcomers in British Society 1870-1914*, Londra, 1980.
Pelling, H., *Social Geography of British Elections 1885-1910*, Londra, 1967.
Robbins, I., *Nineteenth Century Britain –England, Scotland and Wales– the Making of a Nation*, Oxford, 1988.
Vincent, J., *The Formation of the Liberal Party 1857-68*, Londra, 1966.

COĞRAFİ

Baker, A. R. H. ve Butlin, R. A., *Studies of Field Systems in the British Isles*, Cambridge, 1973. Roberts, B. K., *Rural Settlement in Britain*, Londra, 1977, yeniden baskı 1979.

ULUS-TEMELLİ TARİHLER

GENEL

Briggs, A., *A Social History of England*, Londra, 1983.
Devine, T. M., *The Scottish Nation 1700-2000*, Londra, 1999.
ed., *Scotland's Shame? Bigotry and Sectarianism in Alodcrn Scotland*, Edinburgh, 2000.
Ferguson, W, *The Identity of the Scottish Nation: An Historic Quest*, Edinburgh, 1998.

Ferriter, D., *The Transformation of Ireland*, Dublin, 2004.
Foster, R. F., *Modern Ireland 1600-1972*, Londra, 1988.
Haigh, C., *The Cambridge Historical Encyclopedia of Great Britain and Ireland*, Cambridge, 1985.
Mitchison, R., *A History of Scotland*, Londra, 1982.
Morgan, K. O., *The Oxford Illustrated History of Britain*, Oxford, 1984.
StubbS W., *The Constitutional History of England*, 3 cilt, Kütüphane ed., Oxford, 1880.
Whittington, G. ve Whyte, I. D., *An Historical Geography of Scotland*, Londra, 1983.
Williams, D., *A History of Modern Wales*, Londra, 1950, yeniden baskı1977.

ROMA ÖNCESİ

Binchy, D. A., "The Linguistic and Historical Value of the Irish Law Tracts", *Proceedings of the British Academy*, 29, 1943, 195-227.
Binchy, D. A., "The Fair of Tailtiu and the Feast of Tara", *Eriu*, 17, 1918, 113-38.
ed., *Crith Gablach*, Dublin, 1941.
Byrne, F. J., "Tribes and Tribalism in Early Ireland", *Eriu*, 27, 1971, 128-66.
Irish Kings and High Kings, Londra, 1973.
Cunliffe, B., *Iron Age Communities in Britain: An Account of England, Scotland and Wales from the Seventh Century BC until the Roman Conquest*, Londra, 1974.
Dillon, M., ed., *Early Irish Society*, Dublin, 1954.
Greene, D., *The Irish Language*, Dublin, 1966.
MacCana, R, *Celtic Mythology*, Londra, 1970.
Rivet, A. L. F., *The Iron Age in North Britain*, Edinburgh, 1966.
Taylor, J. A., *Culture and Environment in Prehistoric Wales*, Oxford, 1980.

ROMA DÖNEMİ

Breeze, D. J. ve Dobson, B., *Hadrian's Wall*, Londra, 1976.
Collingwood, R. G. ve Myres, J. N. L., *Roman Britain and the English Settlements*, Oxford, 1937.
Dudley, D. R. and Webster G., *The Roman Conquest of Britain AD 43-57*, Londra, 1965.

Frere, S. S., *Britannia,* Londra, 1967.
Johnson, S., *Later Roman Britain,* Londra, 1980.
Nash-Williams, V. E., *The Roman Frontier in Wales,* 2. baskı, Cardiff, 1969.
Rivet, A. L. F., *Town and Country in Roman Britain*, Londra, 1958.
Salway, R, *Roman Britain,* Oxford, 1981.
Wacher, J., *The Towns of Roman Britain*, Londra, 1974.

ROMA-SONRASI

İNGİLTERE

Bassett, S., *The Origins of the Anglo-Saxon Kingdoms,* Leicester, 1989.
Bonser, W, *Anglo-Saxon and Celtic Bibliography 450-1087,* Oxford, 1957.
Bruce-Mitford, R. L. S., *The Sutton Hoo Ship Burial: A Handbook,* Londra, 1979.
Campbell, J., ed., *The Anglo-Saxons,* Londra, 1982.
Campbell, James, *The Anglo-Saxon State,* Londra, 2000.
Finberg, H. P. R., *Lucerna,* Londra, 1964.
ed., *Agrarian History of England and Wales*, 1. cilt, Cambridge, 1972.
Hill, D., *An Atlas of Anglo-Saxon England*, Toronto, 1981.
Hunter Blair, D., *An Introduction to Anglo-Saxon England*, Cambridge, 1956.
John, E., *Orbis Britanniae*, Leicester, 1966.
Loyn, H. R., *Anglo-Saxon England and the Norman Conquest*, Londra, 1962.
Mayr-Harting, H., *The Coming of Christianity to Anglo-Saxon England*, Londra, 1972.
Myres, J. N. L., "The Teutonic Settlement of Northern England", *History,* 20, 1935, 250-62.
Sherley-Price, L., *Bede – A History of the English Church and People*, Harmondsworth, 1955. Stenton, F. M., *Anglo-Saxon England,* 2. baskı, Oxford, 1947.
Taylor, H. M. ve J., *Anglo-Saxon Architecture,* 2 cilt, Cambridge, 1965.
Whitelock, D., ed., *English Historical Documents, c. 500-1042,* 1. cilt, Londra, 1955.
Wilson, D. M., *The Anglo-Saxons,* Londra, 1960.
The Archaeology of Anglo-Saxon England, Londra, 1976, yeni baskı Cambridge, 1981.

İRLANDA

Binchy, D. A., "The Background of Early Irish Literature", *Studia Hibernica,* I, 1961, 7-18.
"St. Patrick and his Biographers: Ancient and Modern", *Studia Hibernica,* II, 1962, 7-173.
Binchy, D. A., "Irish History and Irish Law", *Studia Hibernica,* XV, 7-36; XVI, 7-45,1975-6.
Binchy, D. A., "The Fair of Telteann and the Feast of Tara", *Eriu,* 18, 1958, 113-18.
Celtic and Anglo-Saxon Kingship, O Donnell Lectures 1967-8, Oxford, 1970.
Campbell, James, *The Anglo-Saxon State*, Londra, 2000.
DePaor, M. ve L., *Early Christian Ireland*, Londra, 1958.
Flower, R., *The Irish Tradition,* Oxford, 1947.
Greene, D., "The Celtic Languages", *The Celts,* Thomas Davis Lectures 1960, ed. J. Raftery, Cork, 1964, ss. 9-22.
Henry, F., *Irish Art in the Early Christian Period to AD 800*, Londra, 1965.
Hughes, K., *The Church in Early Irish Society*, Londra, 1966.
Kenney, J. F., *The Sources for the Early History of Ireland*, vol. i: *Ecclesiastical*, New York 1929.
O Corrain, D., *Ireland before the Normans*, The Gill History of Ireland, 2. cilt, Dublin, 1972.
O Corrain, Donnchadh, "Irish Origin Legends and Genealogy: Recurrent Aetiologies", T. Nyberg ve diğer ed., *History and Heroic Tale,* Odense, 1983.
O Croinin, Daibhi, *Early Medieval Ireland 400-1200*, Londra, 1995.

İSKOÇYA

Anderson, A. D. ve Ogilvie, M., *Adornnan's Life of Columba,* Londra ve New York 1961.
Anderson, M. O., *Kings and Kingship in Early Scotland,* Edinburgh ve Londra, 1980.
Jackson, K. H., "The Britons in Southern Scotland", *Antiquity,* 29, 1955, 77-88.
Ritchie, J. N. G., *Scotland, Archaeology and Early History*, Londra, 1981.

GALLER

Davies, W., *Wales in the Early Middle Ages*, Leicester, 1982.
Dumville, D. N., "Sub-Roman Britain: History and Legend", *History,* n.s., 62, 1977, 72-104.

Grant, A. ve Stringer, Keith, *Uniting the Kingdom: The Making of British History*, Londra, 1995.
Rees, W., *An Historical Atlas of Wales, from Early to Modern Times*, Londra, 1959.

VİKİNG DÖNEMİ

Binchy, D. A., "The Passing of the Old Order", *Proceedings of the Dublin Congress of Celtic Studies*, ed. B. O Cuiv, Dublin 1962, ss. 119-32.
Davis, R. H. C., "Alfred the Great: Propaganda and Truth", *History*, 56, 1971, 169-82.
Stenton, D. M., ed., *Preparatory to Anglo-Saxon England Being the Collected Papers of Frank Merry Stenton*, Oxford, 1970.
Wainwright, F. T., *Scandinavian England*, ed. H. P. R. Finberg, Chichester, 1975.

NORMAN İSTİLASI

İNGİLTERE

Ashley, W., *An Introduction to English Economic History*, Londra, 1909.
Beresford, M. W. ve St Joseph, J. K. S., *Medieval England: An Aerial Survey*, Cambridge, 1979. Brown, R. A., *English Castles*, Londra, 1976.
Clanchy, M. T., *England and its Rulers 1066-1272*, Londra, 1983.
DuBoulay, F. R. H., *An Age of Ambition: English Society in the* Late *Middle Ages*, Londra, 1970.
Goldstein, R. J., *The Matter of Scotland*, Nebraska, 1993.
Hallam, H. E., *Rural England*, Londra, 1981.
Homans, G. C., *English Villagers of the Thirteenth Century*, Cambridge, Mass. 1941.
Hoskins, W. G., "The Domesday Book in the Highland Zone", *Provincial England*, Londra, 1963.
Kapelle, W. E., *The Norman Conquest of the North: The Region and its Transformation, 1000-1135*, Chapel Hill, 1979.
Keen, M. H., *England in the Later Middle Ages*, Londra, 1973.

Kirby, D. P., *The Making of Early England*, Londra, 1967.
Knowles, M. D., *The Monastic Order in England*, 2. baskı, Cambridge, 1949.
Lander, J. R., *Conflict and Stability in Fifteenth Century England*, Londra, 1969.
Lennard, R., *Rural England*, Oxford, 1959.
Le Patourel, J., *The Norman Empire*, Oxford, 1976.
Piatt, C., *The English Medieval Town*, Londra, 1976.
Medieval England: A Social History and Archeology from the Conquest to 1600 AD, New York, 1978.
Pollock, F. ve Maitland, F. W., *The History of English Law*, 2 cilt., 2. baskı, Cambridge, 1898.
Postan, M. M., *The Medieval Economy and Society*, Londra, 1975.
Reynolds, S., *An Introduction to the History of English Medieval Towns*, Oxford, 1977.
Thrupp, S. L., *The Merchant Class of Medieval London*, Ann Arbor, 1948.
Vinogradoff, P., *Villeinage in England*, Oxford, 1892.

İRLANDA

Frame, R., *Colonial Ireland*, Dublin, 1981.
Lydon, J., ed., *The English in Medieval Ireland*, Dublin, 1984.
Nicholls, K., *Gaelic and Gaelicised Ireland in the Middle Ages*, Dublin, 1972.
Orpen, G. H., *Ireland under the Normans*, Oxford, 1911, yeniden baskı 1968.
Watt, J. A., The Church and the Two Nations in Medieval Ireland, Cambridge, 1970.

İSKOÇYA

Barrow, G. W. S., *The Kingdom of the Scots: Government, Church and Society from the Eleventh to the Fourteenth Century*, Londra, 1973.
The Anglo-Norman Era in Scottish History, Oxford, 1980.
Kingship and Unity: Scotland 1000-1306, Londra, 1981.
Brown, J. M., *Scottish Society in the Fifteenth Century*, New York, 1977.
Dodgshon, R. A., *Land and Society in Early Scotland*, Oxford, 1981.
Duncan, A. A. M., *Scotland: The Making of a Kingdom*, Edinburgh, 1975.
Nicholson, R., *Scotland: The Later Middle Ages*, Londra, 1974.
Wormald, J., *Lords and Men in Scotland: Bonds of Manrent 1442-1603*, Edinburgh, 1985.

GALLER

Davies, R. R., "Colonial Wales", *Past and Present,* 55, 1974, 3-23.
"Kings, Lords and Liberties in die March of Wales", *Transactions of the Royal Historical Society,* 5. seri, 29, 1979, 41-61.
Conquest, Co-existence and Change: Wales 1063-1415, Oxford, 1987.
ed., *The British Isles: 1100-1500 Comparisons, Contrasts and Connections*, Edinburgh, 1988.
Jones, Pierce T., *Medieval Welsh Society,* ed. J. Beverly Smith, Cardiff, 1972.
Lloyd, Sir John Edward, *A History of Wales from the Earliest Times to the Edwardian Conquest*, Londra, 1939.
Richter, M., "The Political and Institutional Background to National Consciousness in Medieval Wales", in *Nationality,* ed. T. W. Moody, Belfast, 1978, ss. 37-55.
Williams, G., *The Welsh Church from Conquest to Reformation*, Cardiff, 1962.
Religion, Language and Nationality in Wales, Cardiff, 1979.

REFORM VE SONRASI

İNGİLTERE

Bossy, J., *The English Catholic Community 1570-1850*, Londra, 1975.
Clark, J. C. D., *English Society 1688-1832: Ideology, Social Structure and Political Practice during the Ancien Regime*, Cambridge, 1985.
Collinson, P., *The Religion of Protestants: The Church in English Society 1559-1625*, Oxford, 1982.
Dickens, A. G., *The English Reformation,* Londra, 1964.
Elton, G. R., *Reform and Reformation,* Londra, 1977.
Hill, C., *The World Turned Upside Down*, Londra, *1981.*
James, M. E., *Family, Lineage and Civil Society: A Study of Society, Politics and Mentality in the Durham Region 1500-1640*, Oxford, 1974.
Levack, B., *The Formation of the British State*, Oxford, 1987.
MacDougall, H. A., *Racial Myth in English History: Trojans, Teutons and Anglo-Saxons*, Montreal, 1982.
Malcolmson, R. W., *Life and Labour in England 1700-80*, Londra, 1981.
Stone, L., *The Crisis of the Aristocracy 1558-1641*, Oxford, 1965.

Tawney, R. H., *The Agrarian Problem in the Sixteenth Century*, Londra, 1912, yeniden baskı 1967.
Thirsk, J., ed., *Agrarian History of England and Wales*, IV. cilt, Cambridge, 1967.
Thomas, K., *Religion and the Decline of Magic*, Londra, 1971.
Wrightson, K., *English Society 1580-1680,* Londra, 1982.

İRLANDA

Bradshaw, B., *The Irish Constitutional Revolution of the Sixteenth Century*, Cambridge, 1979.
Bradshaw, B., Hadfield, A., Maley, W., ed., *Representing Ireland: Literature and the Origins of Conflict, 1534-1660*, Cambridge, 1993.
Brady, C. ve Gillespie, R., *Natives and Newcomers: Essays on the Making of Irish Colonial Society 1534-1681*, Dublin, 1986.
Reformation to Restoration: Ireland 1534-1660, Dublin, 1987.
Canny, N., *The Elizabethan Conquest of Ireland*, Hassocks 1976.
Connolly, S. J., ed., *Conflict, Identity and Economic Development: Ireland and Scotland, 1600-1939,* Edinburgh, 1992.
Religion, Law and Power: The Making of Protestant Ireland, Oxford, 1992.
Cullen, L. M., *An Economic History of Ireland since 1660*, Dublin, 1972.
Ellis, S., *Tudor Ireland 1470-1603*, Londra, 1985.
Ford, G. A., *The Protestant Reformation in Ireland, 1590-1641*, Frankfurt, 1985.
Kearney, H. F., *Strafford in Ireland 1633-41,* Manchester, 1959, yeni baskı1989.
Leerssen, Joseph Th., *Mere Irish and Fior-Ghael: Studies in the Idea of Irish Nationality, its Development and Literary Expression Prior to the Nineteenth Century*, Amsterdam, 1986.

İSKOÇYA

Campbell, R. H. ve Skinner, A. S., *The Origins and Nature of the Scottish Enlightenment*, Edinburgh, 1982.
Chitnis, A. C., *The Scottish Enlightenment: A Social History*, Londra, 1976.
Cowan, I. B., *The Scottish Covenanters 1660-1688*, Londra, 1976.
Regional Aspects of the Scottish Reformation, Londra, 1978.
Cullen, L. M. ve Smout, T. C., *Comparative Aspects of Scottish and Irish Economic and Social History 1600-1800*, Edinburgh, 1977.
Davie, G. E., *The Democratic Intellect,* Edinburgh, 1961.
The Scottish Enlightenment, Londra, 1981.

Devine, T. M. ve Dickson, D., *Ireland and Scotland 1600-1850: Parallels and Contrasts in Economic and Social Development*, Edinburgh, 1983.
Donaldson, G., *The Scottish Reformation*, Cambridge, 1960.
Donaldson, W., *The Jacobite Song: Political Myth and National Identity*, Aberdeen, 1988.
Scotland James V-James VII, Edinburgh, 1965.
All the Queen's Men: Power and Politics in Mary Stewart's Scotland, New York, 1983.
Donovan, R. K., *No Popery and Radicalism: Opposition to Roman Catholic Relief in Scotland 1778-1782*, New York, 1987.
Dwyer, J., Mason, T. A. ve Murdoch, A., *New Perspectives in the Politics and Culture of Early Modern Scotland*, Edinburgh, 1981.
Graham, H. G., *The Social Life of Scotland in the Eighteenth Century*, 2 cilt, Londra, 1899.
Hont, I. ve Ignatieff, M., *Wealth and Virtue: The Shaping of the Political Economy in the Scottish Enlightenment*, Cambridge, 1983.
Makey, W., *The Church of the Covenant 1637-1651: Revolution and Social Change in Scotland*, Edinburgh, 1979.
Mason, R. A., *Scotland and England 1286-1815*, Edinburgh, 1987.
Mason, R., ed., *Scots and Britons: Scottish Political Thought after the Union of 1603*, Cambridge, 1994.
Morrill, J., ed., *The Scottish Covenant in its British Context 1638-51*, Edinburgh, 1990.
Philipson, N. T. ve Mitchison, R., ed., *Scotland in the Age of Improvement*, Edinburgh, 1970.
Smout, T. C., *A History of the Scottish People 1560-1830*, Edinburgh, 1969.
Stevenson, D., *Alisdair MacColla and the Highland Problem in the Seventeenth Century*, Edinburgh, 1980.
Scottish Covenanters and Irish Confederates: Scottish-Irish Relations in the Mid-Seventeenth Century, Belfast, 1981.
Trevor-Roper, H. R., *George Buchanan and the Ancient Scottish Constitution*, Londra, 1966.
Whyte, I., *Agriculture and Society in Seventeenth Century Scotland*, Edinburgh, 1979.
Williamson, A. H., *Scottish National Consciousness in the Age of James VI: The Apocalypse, the Union and the Shaping of Scotland's Public Culture*, Edinburgh, 1979.
Wormald, J., *Court, Kirk and Community: Scotland 1470-1625*, Londra, 1981.
Youngson, A. J., *After the Forty-Five*, Edinburgh, 1973.

GALLER

Jenkins, G. H., *Literature, Religion and Society in Wales, 1660-1730*, Cardiff, 1978.
Jones, G. J., *The Gentry and the Elizabethan State,* Swansea, 1977.
Lloyd, H. A., *The Gentry of South-West Wales, 1540-1640,* Cardiff, 1968.
Morgan, P., *The Eighteenth Century Renaissance,* Llandybie, Dyfed, 1981.
Roberts, P. R., "The Union with England and the Identity of 'Anglican' Wales", *Transactions of the Royal Historical Society,* 5. seri, 22, 1972, 49-70.

ATLANTİK İMPARATORLUĞU

Bailyn, B., *The Ideological Origins of the American Revolution*, Cambridge, Mass., 1967.
The Origins of American Politics, New York, 1968.
Clark, J. C. D., *The Language of Liberty 1660-1832: Political Discourse and Social Dynamics in the Anglo-American World*, Cambridge, 1994.
Greene, J. P., *The Reinterpretation of the American Revolution*, New York, 1968.
Greene, J. P. ve Pole, J. R., *Colonial British America: Essays in the New History of the Early Modern Era*, Baltimore, 1984.
Henretta, James A., *The Evolution of American Society*, Londra, 1973.
Marshall, P. ve Williams, G., *The British Atlantic Empire before the American Revolution*, Londra, 1980.
Pocock, J. G. A., ed., *Three British Revolutions 1641, 1688, 1776*, Princeton, 1980.
Rich, P. B., *Race and Empire in British Politics*, Cambridge, 1986; gözden geçirilmiş baskı 1990.
Westerkamp, M. J., *Triumph of the Laity: Scots-Irish Piety and the* Great *Awakening 1625-1760*, New York, 1988.

SANAYİ DEVRİMİ VE ETKİSİ

İNGİLTERE

Blake, R., *Disraeli,* Londra, 1966.
Briggs, A., *Victorian People*, Londra, 1954.
The Age of Improvement 1783-1867, Londra, 1959.
ed., *Chartist Studies,* Londra, 1959.
Cahill, G. A., "Irish Catholicism and English Toryism", *Review of Politics,* 19, 1957, 62-76.

Chambers, J. D. ve Mingay, G. E., *The Agricultural Revolution 1750-1880*, Londra, 1966.

Crouzet, F., *The Victorian Economy*, çev. A. S. Forster, Londra, 1982.

Ensor, R. C. K., *England 1870-1914*, Oxford, 1936.

Finn, Margot C., *After Chartism: Class and Nation in English Radical Politics, 1848-1874*, Cambridge, 1993.

Johnson, M. D., *The Dissolution of Dissent 1850-1918*, New York, 1987.

Jones, Maldwyn A., "The Background to Emigration from Great Britain in the Nineteenth Century", *Perspectives in American History*, vol. VII, D. Fleming ve B. Bailyn, ed., Cambridge, Mass. 1973.

Joyce, P., *Work, Society and Politics: Culture of the Factory in Later Victorian England*, Hassocks, 1980.

Joyce, P., *Visions of the People: Industrial England and the Question of Class, 1848-1914*, Cambridge, 1991.

Lubenow, W. C., *Parliamentary Politics and the Home Rule Crisis: The British House of Commons in 1886*, Oxford, 1988.

MacDonagh, O., *States of Mind: A Study of Anglo-Irish Conflict 1780-1980*, Londra, 1983.

McKenzie, R. ve Silver, A., *Angels in Marble: Working Class Conservatives in Urban England*, Chicago ve Londra, 1968.

Mathias, P., *The First Industrial Nation: An Economic History of Britain*, Londra, 1969.

Neal, F., *Sectarian Violence: The Liverpool Experience 1819-1914*, Manchester, 1988.

Norman, E. R., ed., *Anti-Catholicism in Victorian England*, Londra, 1968.

Phillips, P. T., *The Sectarian Spirit: Sectarianism, Society and Politics in Victorian Cotton Towns*, Toronto, 1982.

Smith, D., *North and South: Britain's Economic, Social and Political Divide*, Londra, 1989.

Thomas, B., *Migration and Economic Growth: A Study of Great Britain and the Atlantic Economy*, Cambridge, 1954.

Thomas, B., ed., *The Welsh Economy: Studies in Expansion*, Cardiff, 1962.

Thompson, F. M. L., *English Landed Society in the Nineteenth Century*, Londra, 1963.

Webb, R. K., *Modern England*, 2. baskı., New York, 1980.

İRLANDA

Beckett, J. C. and Glasscock, R. E., ed., *Belfast: The Origin and Groivth of an Industrial City,* Londra, 1967.
Boyce, D. George, *Nationalism in Ireland,* 2. baskı, Londra, 1991.
Callanan, F., *The Parnell Split 1890-91*, Cork, 1992.
Clark, S. and Donnelly, J. S., ed., *Irish Peasants: Violence and Unrest, 1780-1914,* Madison, Wis., 1983.
Connell, K. H., *Irish Peasant Society,* Oxford, 1968.
Connolly, S.J., *Priests and People in Pre-Famine Ireland 1780-1845*, Dublin, 1982.
Cruise O Brien, C., *Parnell and His Party,* Oxford, 1957.
Cullen, L. M., *The Emergence of Modern Ireland 1600-1900*, New York, 1981.
Gallagher, T., *Glasgow; The Uneasy Peace: Religions Tension in Modern Scotland, 1819-1914*, Manchester, 1987.
Garvin, T., *Nationalist Revolutionaries in Ireland*, Oxford, 1987.
Hoppen, K. T., *Elections, Politics and Society in Ireland 1832-1885*, Oxford, 1984.
Jordan, D. E., Jr, *Land and Popular Politics in Ireland: County Mayo from the Plantation to the Land War*, Cambridge, 1994.
Kennedy, R. E. Jr, *The Irish: Emigration, Alarriage and Fertility,* University of California Press, 1973.
Kennedy, L., Ell, P. S., Crawford, E. M., ve Clarkson, L. A., *Mapping the Great Irish Famine,* Dublin, 1999.
Larkin, E., "The Devotional Revolution in Ireland, 1850-75", *American Historical Review*, 27, 1972, 625-52.
Lee, J., *The Modernisation of Irish Society 1848-1918*, Dublin, 1973.
McDowell, R. B., *Public Opinion and Government Policy in Ireland, 1801-1846*, Londra, 1952.
O Tuathaigh, G., *Ireland before the Famine 1798-1848*, Dublin, 1972.

İSKOÇYA

Bumsted, J. M., *The People's Clearance: Highland Emigration to British North America*, Edinburgh, 1982.
Campbell, R. H., *Scotland since 1707: The Rise of an Industrial Society*, New York, 1965.
Davie, G. E., *The Democratic Intellect: Scotland and her Universities in the Nineteenth Century*, Edinburgh, 1962.

Devine, T., *The Great Highland Famine: Hunger, Emigration and the Scottish Highlands in the Nineteenth Century*, Edinburgh, 1988.
Donnachie, I. ve Whateley, C., *The Manufacture of Scottish History*, Edinburgh, 1992.
Drummond, A. L. ve Bulloch, J., *The Church in Victorian Scotland 1843-74*, Edinburgh, 1975.
Ferguson, W., *Scotland: 1689 to the Present*, Edinburgh, 1968.
Flinn, M., ed., *Scottish Population History*, Cambridge, 1977.
Gray, M., "Scottish Emigration: The Social Impact of Agrarian Change in the Rural Lowlands, 1775-1875", *Perspectives in American History*, vol. VII, D. Fleming ve B. Bailyn, ed., Cambridge, Mass., 1973.
Handley, J. E., *The Irish in Scotland 1798-1845*, Cork, 1945.
Meikle, H. W, *Scotland and the French Revolution*, New York, 1969.
Saunders, L. J., *Scottish Democracy 1815-40: The Social and Intellectual Background*, Edinburgh, 1950.
Smout, T. C., *A History of the Scottish People 1830-1950*, Londra, 1986.

GALLER

Conway, A., "Welsh Emigration to the United States", *Perspectives in American History*, vol. VII, D. Fleming ve B. Bailyn, ed., Cambridge, Mass., 1973.
Davies, E. T., *Religion and Society in the Nineteenth Century*, Llandybie, Dyfed, 1981.
Dodd, A. H., *The Industrial Revolution in North Wales*, Cardiff, 1971 (yeniden baskı)
Howell, D. W, *Land and People in Nineteenth Century Wales*, Londra, 1977.
John, A. H., *The Industrial Revolution of South Wales*, Cardiff, 1950.
Jones, D., *Before Rebecca: Popular Protest in Wales 1793-1835*, Londra, 1973.
Jones, I. G., *Explorations and Explanations*, Gomer, 1981.
Jones, I. G., *Mid-Victorian Wales: The Observer and the Observed*, Cardiff, 1992.
Lambert, W. R., *Drink and Sobriety in Victorian Wales c. 1820-1895*, Oxford, 1983.
Morgan, I. O., *Re-birth of a Nation: Wales 1880-1980*, Oxford 1981. ed., *Wales in British Politics 1868-1922*, Cardiff, 1963, gözden geçirilmiş baskı1970.
Morgan, Prys, 'From Long Knives to Blue Books' in R.R. Davies ve diğerleri, *Welsh Society and Nationhood: Historical Essays Presented to Glanmoor Williams*, Cardiff, 1984.
Smith, D., ed., *A People and a Proletariat: Essays in the History of Wales 1780-1980*, Londra, 1980.

Thomas, B., ed., *The Welsh Economy: Studies in Expansion*, Cardiff, 1962.
Williams, D., *The Rebecca Riots,* Cardiff, 1955.
Williams, G., *Valleys of Song: Music and Society in Wales 1840-1914*, Cardiff, 1998.

İMPARATORLUKTAN GERİLEYİŞ

İNGİLTERE

Marwick, A., *Britain in the Century of Total War: War, Peace, and Social Change 1900-1967*, Boston, 1968.
Neal, F., *Sectarian Violence: The Liverpool Experience 1819-1914*, Manchester, 1988.
Rose, E. J. B., *Colour and Citizenship: A Report on British Race Relations*, Oxford, 1969.
Taylor, A. J. P., *English History 1914-1945,* Oxford, 1965.
Townsend, P., *Poverty in the United Kingdom: A Survey of Household Resources and Standards of Living*, Londra, 1978.

İRLANDA

Brown, T., *Ireland: A Social and Cultural History* 1922-79, Londra, 1981.
Brown, T. N., *Irish-American Nationalism*, New York, 1966.
Farrell, M., *Northern Ireland the Orange State*, Londra, 1979.
Finnegan, R. B., *Ireland: The Challenge of Conflict and Change*, Boulder, Colo., 1983.
Hutton, S. ve Stewart, P., ed., *Ireland's Histories: Aspects of State, Society and Ideology*, Londra, 1991.
Kenny, M., *Goodbye to Catholic Ireland*, Londra, 1997.
Lyons, F. S. L., *Ireland since The Famine,* Londra, 1971.
Culture and Anarchy, Oxford, 1979.
Meenan, J., *The Irish Economy since 1922*, Liverpool, 1970.
Miller, D. W, *The Queen's Rebels: Ulster Loyalism in Historical Perspective*, New York, 1978.
Murphy, J. A., *Ireland in the Twentieth Century*, Dublin, 1975.
O Malley, P., *The Uncivil Wars: Ireland Today*, Boston, 1983.
Rose, R., *Governing without Consensus*, Londra, 1971.

İSKOÇYA

Campbell, R. H., *The Rise and Fall of Scottish Industry 1707-1939*, Edinburgh, 1980.
Devine, T. M., ed., *Scotland's Shame? Bigotry and Sectarianism in Modern Scotland*, Edinburgh, 2000.
Gallagher, Tom, *Glasgow: The Uneasy Peace: Religious Tension in Modern Scotland*, Manchester, 1988.
Edinburgh Divided: John Cormack and No Popery in the 1930s, Edinburgh, 1988.
Gunnin, G. C., *John Wheatley, Catholic Socialism and Irish Labour in the West of Scotland 1906-1924*, New York, 1987.
Harvie, C., *No Gods and Precious Few Heroes: Scotland 1914-80*, Toronto, 1981.
Henderson, R. A., *The Location of Immigrant Industry within a UK Assisted Area: The Scottish Experience*, Oxford, 1980.
Lenman, B., *An Economic History of Modern Scotland 1660-1976*, Hamden, Conn., 1977.
Lewis, T. M. ve McNicoll, I. H., *North Sea Oil and Scotland's Economic Prospects*, Londra, 1978.
McCrone, D., *Understanding Scotland: The Sociology of a Stateless Nation*, Londra, 1992.

GALLER

Cooke, P., *Department Development in the United Kingdom Regions with Particular*
Reference to Wales, Oxford, 1980.
Dunkerly, D. ve Thompson, A., *Wales Today*, Cardiff, 1999.
Jones, G. Elwyn, *The People of Wales*, Llandysul, Cardigan, 1999.
Smith, D., *Wales! Wales?*, Londra, 1984.
Smith, David B. ve Williams, Gareth W., *Fields of Praise*, Cardiff, 1980.
Williams, G., *Social and Cidtural Change in Contemporary Wales*, Londra, 1978.

SEÇİLMİŞ YEREL ÇALIŞMALAR

Son dönemdeki en iyi tarihsel çalışmalar yerel bakış açısına sahip tarihçiler tarafından üretilmiştir.

İNGİLTERE

Ashby, M. K., *Joseph Ashby of Tysoe 1859-1919*, Cambridge, 1961.
Blydie, R., *Akenfield: Portrait of an English Village*, Londra, 1969.
Hoskins, W. G., *The Midland Peasant: Economic and Social History of a Leicestershire Village*, Londra, 1957.
Lubenow, W C., *Parliamentary Politics and the Home Rule Crisis: The British House of Commons in 1886*, Oxford, 1988.
Roberts, R., *The Classic Slum: Salford Life in the first Quarter of the Century*, Manchester, 1971.
Spufford, M., *Contrasting Communities: English Villagers in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Cambridge, 1974.
Waller, R J., *Democracy and Sectarianistn: A Political and Social History of Liverpool 1868-1939*, Liverpool, 1981.

İRLANDA

Akenson, D. H., *Between Two Revolutions Islandmagee: County Antrim 1798-1920*, Hamden, Conn., 1979.
Arensberg, C. M. ve Kimball, S. T., *Family and Community in Ireland,* Cambridge, Mass., 1940.
Dunne, T., *Rebellions: Memoir, Memory and 1798*, Dublin, 2004.
Fox, R., *The Tory Islanders: A People of the Celtic Fringe*, Cambridge, 1978.
Harris, R., *Prejudice and Tolerance in Ulster: A Study of Neighbours and 'Stranger' in a Border Community*, Manchester, 1972.
Hart, R, *The IRA and its Enemies: Violence and Community in Cork 1916-1923*, Oxford, 1998.
Nolan, W., *Fassadinin: Land, Settlement and Society in South-East Ireland, 1600-1850*, Dublin, 1979.
Whyte, J., *Interpreting Northern Ireland*, Oxford, 1990.

İSKOÇYA

Buchan, D., *The Ballad and the Folk*, Londra, 1972.
Cregeen, E. R. "The Changing Role of the House of Argyll in the Scottish Highlands", *History and Social Anthropology*, ed. I., M. Lewis, Londra, 1968.
Gaskell, R., *Morvern Transformed: A Highland Parish in the Nineteenth Century*, Cambridge, 1968.

Walker, G. ve Gallagher, T., *Sermons and Battle Hymns: Protestant Popular Culture in Modern Scotland*, Edinburgh, 1990.

GALLER

Rees, A. D., *Life in a Welsh Countryside*, Cardiff, 1950.

İMPARATORLUK TARİHİ

AVUSTRALYA

Blainey, G., *The Tyranny of Distance,* Melbourne, 1975.
Clark, C. M. H., *A History of Australia,* vols. I-IV, Melbourne, 1962-81.
Day, David, *The Great Betrayal: Britain, Australia and the Onset of the Pacific War, 1939-42*, Londra, 1988.
Inglis, K. S., *The Australian Colonists: An Exploration of their Social History*, Melbourne, 1974.
Ward, R., *The History of Australia: The Twentieth Century*, New York, 1977.

YENİ ZELANDA

Oliver, W. H., ve Williams, B. R., *The Oxford History of New Zealand,* Oxford, 1981.

KANADA

Brebner, J. B., *Canada: A Modern History,* yeni baskısı, gözden geçiren ve ed. D. C. Masters, Ann Arbor, 1970.
Galbraith, J. K., *The Scotch,* Londra, 1964.
Innis, H. A., *The Fur Trade in Canada*, gözden geçirilmiş baskı, Yale, 1962.
Senior, H., *Orangeism: The Canadian Phase*, Toronto, 1972.

BİRLEŞİK DEVLETLER

Thernstrom, S., ed., *Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups*, Cambridge, Mass., 1980.

Dizin

A

Aberdeen 226, 257, 261, 287, 309
Aberdeen Üniversitesi 192, 224
Aberdeenshire 259
Abingdon 87
Abrahams, William (Mabon) 285
Abse, Danny 28
Action Française 304
Adams, Gerry 328-329, 332
Adare 164
Adomnan 61
Aelfgar, Mercia kontu 114
Aethelberht (y.552-616) 74
Aethelfrith 63
II. Aethelred ("Hazırlıksız") (y.968-1016) 87-88
Aethelstan 84
Aethelwold 86-87
Afrika 16, 23, 26, 30, 205, 211, 239, 269, 289, 313-314, 319, 329, 333
Afrika kültürü 29
Agincourt Savaşı (1415) 151
Aherne, Bertie 329
Ainsdale 92
Akdeniz 14, 18, 45
Alasdair Coll Ciotach (Colkitto, solak, ö.1647) 192
Aldfrith 63
Aldhelm 65
II. Alexander, İskoçya Kralı (1198-1249) 132
III. Alexander, İskoçya Kralı (1249-86) 132
Alfred (Büyük) (843-99) 84-85, 89, 99, 107
Almanya 57, 165, 167, 302, 319, 325
Alpler 74
Ambrosius Aurelianus 68
Amerika 16, 21, 25-26, 29, 211, 269, 279, 289, 294-295, 298, 313, 320, 326-329
Amerika kolonileri 173, 202, 205-206, 211-212, 226, 229, 239-240 /// muhalif gücü 210, 213, 308
Amerikan Büyük Uyanışı (1858) 214, 278
Amerikan Devrimi 206, 210, 216, 253
Amerikan İçsavaşı 219, 226, 230, 245
Amery, Leopold 296
Aneirin 103
Angevinler 135, 144-146
Anglesey Adası 32-33, 114, 126, 207
Anglianlar 100, 103, 111, 179
Anglikanlık 25, 181, 204, 206-207, 210-212, 214, 216, 219, 240, 243, 247, 267, 259, 290-291, 336
Anglo-Danimarka kralları 125
Anglo-İrlanda Antlaşması (1922) 297, 301, 308, 326
Anglo-İrlanda Antlaşması (1995) 328
Anglo-İskoç 174, 201, 230, 318
Anglosakson Kronikleri 87
Anglosaksonlar 16, 24, 53, 63, 66-68, 72, 74, 77, 81, 84, 101, 103, 120, 178

Angus Og 163
Annandale 131
Antrim Kontluğu 166, 184, 190, 192, 277
Antrimli MacDonnelllar 143, 149, 174, 178, 185
Arbroath Bildirgesi 129, 142, 154-155
Archenfield 125
Ardagh Kadehi 63, 71
Ardfert (Kerry Kontluğu) 148, 163
Ardmore 140
Ards yarımadası 92
Argyll 53, 103-104, 129, 133, 161, 190-191, 194, 201, 257, 289
Argyll dükü (1682-1761) 226
Argyll'in 8. kontu (1598-1661) 288
Armagh Kontluğu 220-221 /// başpiskopos idare bölgesi 139, 311 /// manastırı 64
Armes Prydein Vawr (Büyük Britanya kâhini) 101, 103
Armorica 36
Arnold, Matthew 245
Arthur (Henry Tudor'un oğlu) 186
Arthur, Kral 50, 68, 70, 74, 141, 147, 153, 199, 201, 235
Arthur's Seat 22
Arundel kontu 155
Ashton 241-243
Askeaton 164, 166
Asquith, Herbert Henry, Oxford ve Asquith kontu (1851-1928) 267, 269, 273-274, 293, 301
Asya kültürü 29
Athlone (Ui Mhaine) 96-97, 140
Atrebateler, Calleva 37-38
Augustine keşişleri 139
Avalonlu Hugh 103
Avam Kamarası 138, 163, 166, 203, 205-206, 220, 231, 233, 236, 241, 259, 266, 268, 271
Avon 35
Avrupa Birliği muhalifleri 10, 306, 310, 321
Avrupa Ekonomik Topluluğu 8-10, 209, 291, 295, 298, 301 /// Britanya'nın katkısı 295
Avustralya 15, 25-26, 29, 290, 312 /// göç 239, 269, 289, 313 /// Fenianizm 290 /// milliyetçilik 29, 290
Aydınlanma 196, 200, 213 /// İskoç 209, 216, 242-243
Aylesford-Swayling 37
Ayscu, Edward 201

B

Bağımsız İşçi Partisi 271
Baines, Edward (1774-1848) 241
Balalı Charles, Thomas (1755-1814) 238
Baldwin, Stanley (1867-1947) 297-301
Ballinasloe 218
Balliol, Edward 149
Balliol, John (y.1250-1313) 133
Ballygawley (Tyrone Kontluğu) 304
Balmoral 108
Banbury savaşı (1469)
Bangor (Gywnedd) 103, 127
Bangor manastırı (İrlanda) 92
Bannockburn savaşı (1314) 133, 148-149, 158-159, 171
Bannow körfezi 134
Baptistler 197, 207-208, 215, 253, 286, 302
Barbados 313
Barbar istilaları 22, 69, 75
Barrow 137-139, 167, 243, 300
Barry 254-255
Başpiskopos MacCarvell 125
Bath 28, 35, 48, 66, 85, 87
Batı Afrika 189, 275
Battersea Kalkanı 35, 47
Battle Manastırı 127
Bayan Snowden 271, 272
Beaumont, Henry de 119

Beauvais 132
Beaverbrook, William Maxwell Aitken, Lort (1879-1964) 289
Becket, Thomas, Başpiskopos (1118-70) 119
Bective 139
Bedarida, François 21
Bede (y.673-735) 61-68, 72, 74-75
Belçika 20
Belfast 218, 237-238, 249, 260-261, 269, 275, 277, 281, 293, 298, 300, 303-304, 307, 311, 317, 319, 328 /// yükselişi 219, 236
Belfast Celtic FC 238
Belgae 37-38
Benburb savaşı (1646) 184
Bentham, Jeremy 232, 235
Bentinck, George, Lort (1802-48) 245
Beowulf 63
Bernicia 81, 104, 106, 111, 130
Berry, Brian 333
Bevan, Aneurin (1897-1960) 302-303, 309
Bevin, Ernest (1881-1951) 302
Bigbury (Kent) 39
Bigod, Roger 120, 137, 143, 163
Binchy, Prof. Daniel 40-41, 58, 75-76, 81, 108, 135
Birinci Dünya Savaşı 8, 278-279, 281, 285 ///sırasında endüstri 287-288
Birleşik Devletler 8, 11, 189, 196-198, 221, 224, 255, 262, 264, 307, 316 /// göç 264-265, 275, 315 /// ile ilişkiler 281-282, 300, 313-315
Birleşik İrlandalılar 189, 195, 205, 212, 215, 238, 264
Birleşik Krallık 8-11, 215, 219, 245, 248, 254, 260, 274-278, 281-282, 297-298, 300, 302-303, 305-306, 308-310, 312-314, 316, 319-321
Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi (UKIP) 321
Birleşik Serbest Kiliseler 292
Birlik Yasaları (1536, 1543) 158, 174
Birlik Yasası (1707) 203, 224-225, 229
Birlik Yasası (1801) 222, 231, 235, 240, 248-249, 251, 291, 326
Birlik Yasası (1999) 318
Birlikçi Parti 260, 278, 285-286
Birmingham 29-30, 234, 240, 243, 260, 271, 312, 314, 319, 321
Birrell, Augustine (1850-1933) 267
Blackburn 241-243 /// göçmen nüfusu 329
Blackstone, William 240
Blackwater vadisi 167
Blair, Tony 329
Blatchford, Robert (1851-1943) 285
Bloch, Marc 24, 81, 90, 137
Bloislu Henry 103
Boa Adası (Fermanagh Kontluğu) 140
Boece, Hector 76, 200-201
Boethius 85
Bolingbroke, Henry 139
Bolingbroke, Henry (Gauntlu John'un oğlu) *ayrıca bkz.* IV. Henry 155-156
Bolingbroke, Henry St. John, Vikont (1678-1751) 246
Boniface 77
Bonnie Prince Charlie (Charles Stuart) 191
Borris (Carlow Kontluğu) 137
Boru, Brian (y.926-1014) 93, 97, 164
Boston 120
Boston (ABD) 211, 327
Boswell, James 227
Bosworth Field savaşı (1485) 150, 173, 186
Boudicca 57
Boyce, D. George 233, 293
Boycott, Yüzbaşı Charles (1832 - 97) 281
Boyne savaşı (1690) 198, 202-203, 204, 225, 278, 290, 312
Boyne vadisi 32, 135, 137-139, 184
Bradford 313, 317, 329 /// göçmen nüfusu 313, 329
Braint 33

Brandon, Charles, Suffolk dükü (ö.1545) 179
Breadalbane, S.S. 258
Breaker Morant 29
Brechin 161
Brecon 127, 186 /// Lortları 156
Bregenz 33
Brehon Yasaları 40-41, 72, 143, 195
Breifne 95, 135
Brembre, Nicholas (ö.1388) 155
Brent 33, 313
Brentford 33
Breton 61, 144, 258
Brewer, John 229
Brienne 33
Brienne, Lewis de 119
Brigantes 33, 35
Brigantia 33
Briggs 243
Bright, John (1811-89) 244-246, 251-252, 271, 281
Brighton 28, 326
Brigid 33
Brindley, James (1716-72) 244
Bristol 53, 69, 82, 123, 125, 153, 155, 157, 175, 202, 205-206, 209, 217, 230, 243, 301, 314
Bristol Kanalı 53, 69
Britonlar 47, 61-63, 65-66, 68, 70, 73-75, 100-101, 171, 231
Brittany 35, 61, 67, 100-101
Brixworth 74
Broghill, Roger Boyle, Lort (1621-79) 184
Bronz çağı 32
Brown, Gordon 333
Browne, Robert (y.1550-1663) 208
Brubaker, Roger 337
Bruce ailesi 114
Bruce, Annandaleli Robert (1274-1329) 77, 133-134, 148-149, 171
Bruce, David 149, 158, 161, 163
Bruce, Edward (y.1276-1318) 163, 166
Brunanburh savaşı (937) 101
Brut y Tywysogion (Prens Kronikleri) 106
Brutüs 200
Bryn Celli Du 32
Buccleuchlu Douglaslar 244
Buchanan, George 76, 171, 200-202
Buckingham dükü Edward Stafford (1478-1521) 181, 186
Bunratty kalesi 165
Burghal Hidage 86
Burke, Edmund (1727-97) 245, 253
Burke, Peder Tom, O. P. 278
Burke, Thomas, Müsteşar (1829-82) 279
Burma 308
Bury St. Edmunds 123
Bury, John Bagnell (1861-1902) 337
Bute 132, 210
Butler, R. A. 321
Butskellizm 321
Butterfield, Herbert 19, 335
Buz Çağı 13
Büyük Gregory (y.540-604) 67
Büyük Kanal 203
Büyük Protesto 166
Büyük Rhodri (ö. 877) 83, 85
"Büyük Uyanış" 190, 196-198 /// ikinci 263
Byfordlu John 165

C - Ç

Cade, Jack 170
Caerleon 42, 48, 58
Caernarfon 129, 285 /// kalesi 55, 128
Caerwent 55, 69, 142
Cahir 137-138, 166
Caistor 59, 153
Caithness 103, 106, 132
Caithreim Chellachdin Chaisil (Cashelli Gellachan'ın Savaşları) 98
Calais 155
Caledonii 59

Callaghan, James 309
Calvin, John (1509-64) 163
Cambridge 10, 41, 158, 162, 226, 325
Cambridge kontu 139
Cambridge Üniversitesi 5, 162, 172, 201, 225, 256, 302, 323-324 /// Anglo-merkezlilik 162
Cambridgeshire 226
Cameroncular 208
Cameronlar 175
Camisardlar 175
Campbell ailesi 87, 144, 174-175, 188, 206
Campbell-Bannerman, Sir Henry (1846-1908) 285
Campbell, James 57, 58, 90-92, 128
Camulodunum (Colchester) 19, 21
Canary Wharf 306
Canmore hanedanlığı 111, 113, 115
Canmore, Malcolm (III. Malcolm) 96, 101, 112
Canny, Nicholas, Prof. 182, 325
Canterbury 21, 75, 98, 110, 134, 277
Canterburyli Augustine (ö.604) 63, 75, 123
Cantiaci 21
Cape Breton Adası 243, 275
Cardiff 10, 109, 221-222, 239-240, 270, 289, 305, 317
Cardiff Arms Parkı 273
Carlisle 106
Carlow 77, 119, 120, 125, 146, 205, 265
Carmarthen 139, 170, 239-240, 269-270, 296
Carolenjilet impatorluğu 63, 70
Carrick 119
Carson, Edward (1854-1935) 261, 268, 276
Carstares, William 207
Carthusianlar 103
Cashel 77, 78 /// başpiskoposu 78, 125 /// kayası 77, 97, 121
Castle Adası 147
Catrine 245
Catterick 49
Catuvellauni 19, 21
Cavan Kontluğu 77, 205, 261, 282 /// sömürgeleşmesi 180
Cavendish, Lort Frederick (1836-82) 265
Cavendish, Spencer Compton, Hartington markisi (1833-1908) 254
Cecil, William, Lort Burghley (1520-98) 163, 185
Cellach 78
Cenel Gabhrain 54, 86
Cenel Loairn 54
Cernunnos 17
Chalmers, Dr Thomas (1780-1847) 247
Chamberlain, Joseph (1836-1914) 256, 259
Chamberlain, Neville (1869-1940) 284-285
Chamberlain, Sir Austen (1863-1937) 283
Chandos, Sir John 136
Channel Adaları 302
I. Charles (1600-49) 167, 176, 186, 188, 213
II. Charles (1630-85) 176
Charleville 150
Chatham 194
Chepstow kalesi 108, 124
Cheshire 83, 194
Chester 96, 103, 105, 108
Chicago 314
Chichester 103
Chichester-Clark, James Dawson, Baron Moyola (1923-) 234
Chipping Camden 105
Chirk 109, 135
Churchill, Lort Randolph (1849-95) 267, 301
Churchill, Sir Winston (1874-1965) 259, 295
Churchyard, Thomas 183
Ciarraige 22, 80
Cirencester 48
Cizvitler 172
Clann Cholmain 72
Clann Sinaich 78
Clanricardeli Burkeler 195

Clare hanedanı 146, 169
Clarendon, Edward Hyde, kontu (1609-74) 192
Clarion 271
Clark, Dr. Jonathan 188
Clarke, Peter 257
Claverhouse, John Graham, Viskont Dundee (y.1649-89) 187-188, 213, 247
Clifford ailesi 135
Clonard 54, 78, 118, 121
Clonfert 77
Clonmacnoise 54, 78-79, 121-122
Clonmel 119
Clontarf Savaşı 75-76, 90
Clun 111
Clwyd vadisi 108, 110
Clyde 20, 33, 41, 55, 85, 146, 208, 210, 245
Clydeside 10, 220-221, 285-287, 289, 296-297, 302
*coarb*lar 52, 78, 179
Cobden, Richard (1804-65) 228, 230
Cockburn, Henry (1779-1854) 245
Cogadh Gaedhel re Gallaibh (The Struggle of the Gael against the Foreigner) 75, 80
Cogan, de (Goggins) 116
Coke, Sir Edward 185
Colchester 19, 30, 39
Coldingham 144
Collins, Michael 282
Collinson, Prof. Patrick 165
Colman, Piskopos (Columbanus) (543-615) 45, 52
Colmcille (Columba) (y.521-97) 42
Columbanus (Piskopos Colman) (543-615) 45, 52
Comyn ailesi 115, 144
Comyn, John (ö.1306) 115
Connacht 72, 77, 78, 116-117, 179-180, 204
Connachtlı Ua Conchobair 125
Connolly, S. J. 217
Conrad, Joseph (1857-1924) 29
Cook, Arthur James (1883-1931) 289
Cooke, Dr. Henry (1788-1868) 237
Coppinger, William, Cloyne ve Ross piskoposu (ö.1830) 235
Coritani 19
Cork 61, 70, 73, 75, 116, 146, 152, 179, 189, 202, 234, 235
Corkery, Daniel 279
Cormac Şapeli 77, 97, 121
Cornwall 1, 4, 18, 43, 49, 51-52, 71, 82-83, 107, 152, 164, 198, 219, 223
Cornwall Ayaklanması (1549) 164
Cotswolds 19, 105, 135
Courcy, John de 116
Covenantçılar 168, 174-176, 178, 207, 252
Coventry 105, 137, 288
Cowan, Prof. Edward 129, 154
Craig, Sir Thomas 185
Crecy Savaşı (1346) 134
Cree 113
Crew kalesi 14, 136
Crobhderg, Cathal 116
Cromarty 247
Cromwell, Oliver (1599-1658) 232
Cromwell, Thomas (y.1485-1540) 133, 158, 161, 163-164, 170, 176
Cromwellci üstünlük 168, 180, 182
Cuchulain 58
Cuerdale sikkeleri 64
Cullen, Paul, başpiskopos (1803-78) 237, 263-265
Culloden Savaşı (1746) 187, 202, 209, 211
Cumberland 17, 135, 223
Cumbria 4, 20, 43, 55, 62-63, 95
Cunedda 50
Cunliffe, Barry 4, 18-19
Cunningham, Bernadette 183
Cunobelinus (Cymbeline) 21, 24
"Curragh'daki Ayaklanma" 260
Curzon, George Nathaniel, Marki (1859-1925) 284-285

Cusack, Cyril 297
Cwm 172
Cymbeline 21, 153
Cymmrodorion toplumu 200
Cymru Fydd (Young Wales) 271
Çartist hareket 220, 233, 240, 248-249
Çiftçi Yasası (1886) 243
Çin 304
Çokkültürlülük 307, 325

D

D'Arc, Jeanne (1412-31) 134
Dağlık bölge tahliyeleri 242
Dağlık Bölge Toprak Birliği 243
Dal Cais 7
Dalriada 35, 41, 45-46, 50, 53-54, 58, 85-86
Danelaw 65-66, 69-70, 89, 94, 99
Dangerfield, George 278
Danimarka 6, 61-70, 93-94, 103, 126
Danyal'ın Kitabı 181
Darwin 259, 316
Daventry Akademisi 192
I. David, İskoç (y.1080-1153) 92, 96-97
Davies, R. R. 56
Davies, Sir John (1569-1626) 166, 182
Davies, Sir Rees 128-129, 145, 154, 325
Davies, Wendy 32
Davitt, Michael (1846-1906) 265-266
Dawson, Jane 185
De Valera, Eamonn (1882-1975) 3, 5, 9, 282-284, 290-291, 298, 313-314, 318
Dee halici 82, 108
Defoe, Daniel (1660-1731) 193
Degsastan Savaşı 45
Deheubarth 107-108, 111
Deira 63
Deisi 33
Demir Çağı 13-14, 16, 20
Demokratik Birlikçi Parti 321
Denbigh 110, 120, 170
Denbighshire 25, 241
Denizcilik Yasaları 193
Deptford 194
derbfine 22
Derbforgaill 82
Derby 61-62, 300
Derbyshire 68
Derry 119, 181
Desmond Hanedanı 147
Desmond kontu, Maurice FitzThomas (ö.1356) 133, 143, 147-149, 152, 178
Devenish Adası 122
Devine, Prof. Tom 279, 310-311, 317
Devon 48, 67, 108, 140
Devonshire dükü 235
Dış Hebridler 70, 74
Diamond toprak lortları 205
Dillonlar 180
Dingwall 85
Disraeli, Benjamin, Beaconsfield kontu (1804-81) 230-231, 257, 285
Ditchling Beacon 17
Dobunnii 19, 21
Doğu Afrika 300, 301
Doğu Anglia 45, 51, 57, 63, 66-69, 88, 106, 135, 163, 301
Dokuz Rehine Niall 118, 174
Dokuz Yıl Savaşı 179-180
Domesday Kitabı 65, 83, 90, 129
Donanma Vergisi 169
Donegal 122, 261, 282
Donohoe, Michael 265
Dorchester-on-Thames 41
Dorset 17, 19-20, 25, 67-68
Douglas, James, Morton kontu 175
Douglas, William, kont (Kara Douglas) (1425-52) 143
Douglaslar, Galloway ve Angus'un Kara ve Kızılları 143-144, 146
Down 78, 181, 201, 205

Downshire markisi 203
Dört Efendi'nin Yıllıkları 167
Drawda Hall, Oxford 122
Drew, Muhterem Thomas 263
Drogheda 119, 122, 232
Druidler 23, 35, 40, 52, 79
Drumclog savaşı (1684) 247
Drummond, Thomas (1797-1840) 248
Drystan 50
dubhgaill 61, 73
Dublin 11, 40, 61-63, 70, 73-75, 77-78, 86, 90, 95-96, 107, 116-117, 120-122, 131, 146-147, 161, 178-179, 188-189, 201-203, 205, 234, 236-237, 245, 251, 261, 263-264, 268, 281-282, 298, 302, 304 /// Castle chamber 161 /// ekonomik durgunluk 221, 234
Dudley Edwards, Ruth 279
Duff, Yüzbaşı Robert, R. N. 174
Duhallow 150
Duignanlar (Ua Duibhgennain) 122
Dumbarton 43, 55, 86, 245
Dumnonia 43, 47, 51
Dumville, Prof. David 56, 58-59
Dun Ailinne 21
Dun na Scaith 79
Dunbar 176
Dunbrody (Wexford Kontluğu) 120
Duncan 73
II. Duncan (y.1060-94) 113
Dundee 223, 246, 273
Dundee FC 223
Dundee United 223
Dunedin'in Katolik piskoposu 276
Dungarvan 148
Dunkeld 88
Dunluce 149
Dunne, Tom 217
Dunquin 131, 146
Dunstan (y.925-88) 68, 69
Durham 6, 64, 94, 101, 228 /// katedral 99 /// "erime potası" 223
Durotriges 19
Durovernum Cantiacorum (Canterbury) 21
Durrow 121 /// kitabı 45
Durrow Kitabı 63
Dyfed 43, 50, 51, 82-83, 85, 89
Dyffryn Clwyd, lort 140

E

Eachard, Lawrence (y.1670-1730) 192
Eadred (946-55) 66
Eadwig (955-9) 66
Ealing 316
Ecgfrith, Kral (ö.685) 56
Edenderry 119
Edgar (959-75) 66
Edinburgh 4, 20, 37, 113, 132, 144, 174, 207-208, 210, 214, 220, 223, 242, 244-246, 273, 289, 293, 296, 310 /// Tüccar Şirket okulları 245 /// görece gerileyişi 245
Edinburgh Akademisi 242, 245
Edinburgh düküne suikast girişimi 276
Edinburgh Kilise Oturumu 174
Edinburgh Review 242
Edlingham kalesi (1350) 135
Edmund (939-46) 66
I. Edward (1239-1307) 99, 101, 108-111, 114-115, 125, 128-129, 131, 139, 151, 154
II. Edward (1284-1327) 101, 131, 133
III. Edward (1312-77) 132-133, 135-136, 147
IV. Edward (1441-83) 133-134, 144, 146, 152
VI. Edward (1537-53) 163, 184, 324
VIII. Edward (1894-1972) 90
Edwards, Jonathan (1703-58) 196-197, 199
Edwards, Philip 183
Eğitim Yasası (1918) 292
Eğitim Yasası (1944) 298
eisteddfoddau 200

Ekler Tüzüğü 138
Elbe 119
Elgin 114, 273
Eliseg Sütunu 50
I. Elizabeth, Kraliçe (1533- 603) 86. 133, 157, 159-162, 164-167, 173. 180. 183, 185, 254, 291
Elliott ailesi 244
Ellis, David 186, 214
Ellis, Prof. Steven 155, 184
Ellis, Thomas Edward (Tom) (1859-99) 271
Ely katedrali 99
Ely manastırı 93
Emain Macha 21, 36, 46
Emly 78, 121, 180
English Historical Review 2
Englishman and His History, The 323
Eoghanachta 53-54, 75-77
Episkopalyanlık 175-176, 188, 200, 204-209, 211, 234-235, 237, 239 /// İskoçya'da 237
erenaghlar (*airchinnigh*) 122
Espec, Walter 103
Espuic, Gilla 78
Essex 48-49, 67, 153, 194, 301
ETA (Bask Milliyetçi Partisi) 320
Etel kalesi 135
Etnisite 5, 11, 224, 248, 260, 267, 275, 293, 304
Everton FC 223
Evesham 103
Ewing, Bayan Winifred 297
Ewyas Lacey, Lort 139
Exeter 30, 93

F

Falkirk 113
Falkland Savaşı (1982) 308-310
Fassadinin 150
Fastolf, Sir John 136
Faughart Savaşı 146
Faulkner, Brian (1921-77) 234
feiiing feu 145
Fenianizm 240, 253, 265-266, 276, 291
I. Fergus, Dalriada kralı 54, 58, 91
Ferguson, William 129, 154
Fernler Ferns 77
Ferrers, Lort 170
Ferrybridge 15, 29
Fielden, John (1784-1849) 228
Fields, Gracie (1898-1979) 287
Fife 96, 246
Filistin 295
Finan Piskoposu 45
Finglas 74
fioc bunaid (kan davası) 73
fionngaill 61
Fishguard 238
FitzGerald, Garrett 315
FitzGerald, Maurice 147
Fitzgerald, Thomas, Kildare kontu ("İpek Thomas") (1513-37) 146-147, 152, 159, 170
FitzGilbert, Richard 116
FitzGulber, Sir Thomas 148
FitzNeal, Richard 101
FitzOsbern, Richard 96
FitzRalph, Richard 122
FitzThomas, Maurice 125, 147
Flaman göçmenler 108, 114, 127
Flanders 99, 102, 137
Flemingler 119
Flint 109-110, 120, 171
Flodden Savaşı (1513) 133, 141, 162
Fluellen 153
Fordunlu John 154
Fore 118, 121
Formby 74
Forster, Edward Morgan (1879-1970) 29
Forth Halici 85, 144
Forth vadisi 18, 33, 41, 43, 85, 96, 132, 144, 207-208

Fosse Yolu 30
Foster, John (1740-1828) 205
Fox, Sir Cyril 18-19
Foxe, John (1516 - 87) 162, 165
Frame, Prof. Roger 128
Franklin, Benjamin 238
Fransa 7, 43, 102, 117, 123, 126, 131-132, 136, 138, 151-154, 159, 162, 167, 173, 175, 189, 196-197, 209, 214, 216, 238, 319, 325
Fransa Kralı IV. Charles (1294-1328) 132
Fransız Devrimi 197, 205, 216, 238
Fransiskenler 104
Fraser ailesi 96
Freeman, Edward A. 324-325
Frost, John (ö.1877) 240
Froude, James Anthony (1818-94) 3, 324
Fulbournlu Stephen, Waterford piskoposu 121, 126
Fursey 45
Fursu 45
Fyrd 67

G

Gabran 54
Gael Atletik Birliği 268
Gaeller 45, 59, 184
Gaitskell, Hugh 308
Gal Dili Yasası (1993) 141, 177, 199, 318
Gal Meclisi 305
Gal Milliyetçi Partisi (Plaid Cymru) 291, 296-297, 317-318, 321
Gal Triatları 50
galanas (kan davası) 73, 110-111, 141
Galbraith, John Kenneth (d.1908) 275
Gall-Gaedhil 86
Galler /// Birlik Yasaları (1536, 1543) 133, 141, 158, 161, 170, 198 /// meclisi 317 /// Kelt kültürü 4, 20, 49 /// kültürel değişim 243 /// Kiliseyi Devletten Ayırma Yasası (1919) 272-273 /// içki kulüpleri 269-270, 296 /// 18. yüzyıl kültürü 198-202 /// Resmi Kilise 241, 258, 291, 293 /// Özerklik Hareketi 240, 292 /// ondalıklara karşı düşmanlık 239 /// göç 223 /// endüstrileşme 221, 241 /// serbest kiliselerin etkisi 318 /// Liberalizm 241, 271-272 /// Metodizm 199-200 /// Milliyetçilik 272, 312, 317 /// 19. yüzyıl kültürü 239-241 /// Nonkonformite 240, 248, 269, 271, 296 /// Norman İstilası 107, 109 /// Norman etkisi ve gerileyişi 96 /// Romantik hareket 200 /// Sabbatariyanizm 241 /// Pazarları Kapalı Yasası (1881) 269, 296 /// Ilımlılık Kanunu (1881) 291 /// Ilımlılık hareketi 243, 269-270, 318 /// Vikingler 82, 83, 85
Gallipoli 11
Galloway 88, 96, 111-113, 115, 143, 207
Gallowglass (İrlandalı piyadeler) 143, 149-150
Galway 78, 122, 150, 179, 181
Galway Kontluğu 16-17, 71
Garter Tarikatı 136
Gartsherrie, Bairds 245
Garvin, Tom 279
Gascony 115
Gauntlu John, Lancaster dükü (1340-99) 135-136, 138-139, 153
Geçiş vergisi 311
Geçit mezarlar 14
Genç İrlandalılar 249, 254
Genel Grev (1926) 284, 286, 289-290
General Somerset 184, 185
I. George (1660-1727) 193, 209
II. George (1683-1760) 193
III. George (1738-1820) 194, 202, 206, 215
Gibson, William 264
Gifford 211
Gilbert, Sir Humphrey 183
Gildas (y.516-570) 43

Gladstone, William Ewart (1809-98) 224, 231, 248, 252-258, 260, 267-268, 270, 274-275, 296
Glamorgan 83, 85, 109, 140, 200, 221, 240, 245, 269-272 /// lordu 139, 239, 240 /// vadisi 172
Glasgow 8, 11, 92, 144, 190, 207-208, 210, 220, 222, 242-243, 245-246, 248, 273, 277-278, 293, 299, 301, 306
Glasgow Celtic FC 317
Glasgow Herald 274
Glasgow Rangers FC 317
Glastonbury 51, 103-104, 109
Gleeston kalesi (1330) 135
Glencoe katliamı (1692) 174, 188
Glendalough 74, 77, 121
Glendower, Owen *bkz.* Glyndwr, Owain
Gloucester 48, 138, 288
Gloucester kontları 104, 139
Gloucestershire 17, 68, 194
Glyndwr, Owain (y.1359-y.1416) 131, 140, 145, 153, 169
Glywysing 83
Gododdin 20, 49-50, 85
Golden Vale 204
Goldsmith, Oliver 213
Gomer (Nuh'un oğlu) 58
Gonneville, Hugh de 105
Gordon, Huntley kontları 175
Gosford kontu 205
Göç 8-9, 11-12, 51, 119, 137, 157, 195, 202, 219, 221, 223-225, 237, 240-243, 246, 251, 262, 273, 275, 287, 290, 292, 298-301, 304, 306, 308-309, 316, 318-321
Grand Hotel (Brighton) bombalanması 313
Granvilleli Richard 109
Grattan'ın parlamentosu 203
Gravesend 194
Greenberg, Janelle 185
Greenock 243, 245, 275, 293
Greenwich 194
Greenwood, Walter (1903-74) 287
Griffiths, James (1890-1975) 296
Gruffydd ap Cynan (y.1055-1137) 95-96
Gruffydd ap Llywelyn (ö.1063) 95
Güller Savaşı 138
Güney Afrika 224, 255, 275
Güney Atrebateler 39
Güney Kore 302
Gwent 24, 50-51, 83, 85
Gwrtheyrn 51
Gwynedd 50, 83, 85, 88, 96-97, 107-108, 110-111, 139, 171
Gwyneddigion Topluluğu 238
Gwyneddli Llywelyn 110
Gwynn, Prof. Aubrey 117, 147
"Gwyr y Gogledd" ("Kuzeyli adamlar") 49, 83

H

Habsburg İmparatorluğu 151, 303
Hackney 300
Haçlı Seferleri 102, 136, 263, 277
Hadrian Duvarı 28, 30, 32-33, 40
Haig ailesi 96
Haldane, Richard Burdon, Viskont (1856-1928) 260
Halevy, Elie 3
Halidon Hill 132
Halkçı taraf 209, 210
Hambledon (Yerleşimleri) 31
Hamilton 204, 245, 289, 297
Hampden, John (1594-1643) 167, 231
Hamwih 49, 63
Hardie, James Keir (1856-1915) 271-272
Haringey 300
Harlech 110, 131
Harrington, James (1611-77) 196
Harris, Howell (1714-73) 199
Harris, Rosemary 291

Harriss, Gerald 153
Harrow 197, 316
Hartington markisi 254
Hastings Savaşı (1066) 89, 93
Hattersley, Roy 309
Haverfordwest 161, 171
Hay-on-Wye 171
Heaney, Seamus 297
Hearts FC 223
Heath, Edward 261, 301, 312
Hebridler 10, 61, 70, 74, 111, 174, 241
Hechter, Michael 4-5
Heenan, John Carmel, Liverpool piskoposu (1905-75) 294
Henderson, Arthur (1863-1935) 289
Henderson, James 267
Henrisoun, James 184-185
I. Henry (1068-1135) 31, 96
II. Henry (1133-89) 116-117, 126, 128
III. Henry (1207-72) 98, 101, 115, 121, 131
IV. Henry (1367-1413); *ayrıca bkz.* Lancasterli Henry; Bolingbroke, Henry 133, 138-139, 144
Henry IV 145, 152-153
V. Henry (1387-1422) 152-153, 162
VII. Henry (1457-1509) 133, 170
VIII. Henry (1491-1547) 117, 157, 159-160, 163-164, 170, 184
Henry Tudor; *ayrıca bkz.* VII. Henry 133, 157, 169-170
Henry VI 152-153
Henryci Reform 184
Herbert ailesi 170-171
Hereford 83, 95-96, 108, 171-172, 198
Hereford kontu 139, 171
Hereford kontu, Humphrey Bohun (1276-1322) 139
Herefordshire 3, 96, 107, 166, 171
Hereward, Uyanık (11. yüzyıl) 93
Hertfordshire 194
Hexham, Richard 92
Hibernian FC 223
Himaye Kanunu (1712) 208
Hindistan 8, 11, 12, 255, 275, 295, 300, 306, 316
Hinduizm 308
Hizipleşme Kanunu (1714) 191
Hobhouse, Leonard Trelawney (1864-1929) 259
Hobson, John Atkinson (1858-1940) 259
Hod Hill, Dorse 20
Holinshed Kronikleri 152
Hollanda 123, 163, 165, 166
Holt 110
Holt, James 129
Holyhead 251
Holyrood manastırı 114
Holyroodhouse 292
Holywell 17
Homans, George 101
Homildon Hill Savaşı (1402) 141
Hong Kong 304
Hoşgörü Bildirgesi 169
Hoşnutsuzluk Kışı 308
Howard, Michael 301, 308
Huddersfield 300
Hull 94
Humber 43, 66, 85, 88, 163-164
Hume, David (1711-76) 192, 197, 209
Hume, John 313
Huntley ailesi 144, 175

I - İ

Ilımlılar Partisi 168, 208-210, 237, 247, 273
Inchiquin 148
Inns of Court 325
Inverness kalesi 113
Iona 42, 45-46, 54, 64, 74, 86, 88
IRA (İrlanda Cumhuriyet Ordusu) 291, 299, 313-314

IRB *bkz.* İrlanda Cumhuriyetçi Kardeşliği
Irk ayrımcılığı 12, 301
Irkçılık 318, 320
İç Hebridler 111
İç kesimler 49, 65, 137, 202, 219, 292, 306
İkinci Büyük Uyanış (1859) 263
İmparator Claudius 19, 25
İmparator I. Konstantin (Büyük) (ö.337) 165, 184, 186
İnayet Haccı (1536) 161, 164, 178
İngiliz Demiryolları 322
"İngiliz Devrimi" 165, 167, 169, 186
İngiliz milliyetçiliği 155, 249, 252, 285-286, 320-321, 324-325
İngiliz Ulusal Partisi (BNP) 333-334
İngiltere 1-8, 13, 15-18, 21-22, 26-27, 32, 35, 39, 41, 49, 57, 59, 61, 63-66, 69-70, 72, 77, 88, 90-91, 93, 97, 99-109, 112, 114-115, 117, 119, 121, 125, 127-129, 131-138, 141-144, 149, 151, 153-155, 158-159, 161-169, 171-172, 174-176, 178-180, 182, 184-187, 190, 192-193, 196, 199, 201, 209, 211, 213-215, 224, 231, 238, 251, 253, 255, 259-260, 264-265, 267, 272-273, 276-277, 282, 284, 286, 288, 292 /// göç 9, 140, 157, 196, 202, 224-225, 246, 255 /// endüstrileşme 8, 10, 135, 139, 219-221, 223, 228, 240, 245 /// "İrlanda" meseleleri 10, 17, 58, 70, 82, 85, 111, 166, 168-169, 171, 206, 225, 234, 246, 251, 281 /// parlamento 157, 167 ///dini muhalif 226, 233, 236, 252-253
İngiltere Kilisesi 103, 175-176, 186, 192, 225, 232, 253, 286, 324 /// reformu 232
"İpek Thomas" *bkz.* Fitzgerald, Thomas, Kildare kontu
İrlanda /// Birlik Yasası (1800) 206, 213, 215, 220-221, 225, 233-234, 236 /// 1919-22 krizleri 278 /// kültürel bölünme 277, 298 /// Maliye Bakanlığı 9 /// İbadet devrimi 263 /// ekonomik değişim 210 /// "Altın Çağı" 53, 234 /// Hayırlı Cuma Mutabakatı 274, 305, 315 /// İrlanda Yasası Hükümeti (1920) 269 /// Büyük Kıtlık (1845-49) 221, 229, 262 /// 1870 Toprak Yasası 253-254, 267 /// 1881 Toprak Yasası 243, 254, 256-257, 270 /// Yeni İrlanda Forumu 300-301 /// "Eski İngiliz" kültür bölünmesi 180-181, 183, 185, 188, 190 /// "Protestan" üstünlüğü 163, 181-182 /// Devrim (1916-22) 268-269, 276-279, 281, 284 /// Romalılaşma 32, 56 /// 1921 Anlaşması 10, 273, 282, 295, 312-313
İrlanda Bağımsız Devleti 9, 277-278, 282 /// moderniteye karşı tavır 277 /// buhran 278
İrlanda Cumhuriyet Ordusu *bkz.* IRA
İrlanda Cumhuriyetçi Kardeşliği 269
İrlanda denizi 8, 14-15, 18-19, 21, 35, 51-52, 61-62, 70, 72, 82, 96, 98, 100, 107, 111-112, 290, 302
İrlanda Kilisesi 33, 35, 46, 52
İrlanda Kilisesi 46, 52, 117, 215, 230, 233, 253, 267, 298
İrlanda Ulusal Gönüllüleri 269
İrlanda Ulusal Toprak Birliği 266
İrlanda-Amerika ilişkileri 314
İrlanda-Amerikan milliyetçiliği 253
İrlandalı "Vahşi Kazlar" 189
İrlandalı göçmenler 9, 221, 246, 293, 307, 315
İrlandalı göçü 221, 273, 300
İrlandalı Katolik Müttefikler 168
İskit 154
"İskoç Krallığı" 63, 86, 88, 113, 154-155
İskoç Milliyetçi Partisi (SNP) 293, 303
İskoçlar 10
İskoçya /// Birlik Yasası (1707) 157-158, 187, 208, 213-214, 305, 311 /// "Tarımsal

Devrim" 242, 244 /// Katolikler 7, 10, 182, 293, 317 /// Covenantçılar 168, 175, 178, 207, 252 /// kültürel bölünmeler 173 /// 1843 yılı "Fetret Devri" 220, 243, 246, 252 /// eğitim 163-164, 198, 244-246, 292 /// Episkopalyancılık 175-176, 178, 187-188, 208-209, 211-212 /// Genel Meclis 208, 210, 310 /// özerklik hareketi 254, 256, 274, 291, 305, 312, 320 /// göçmenler 221, 223 /// endüstrileşme 241 /// milliyetçilik; 312 *bkz. ayrıca* İskoçya Ulusal Partisi /// Norman etkisi 96, 112 /// Norman etkisinin gerileyişi 132, 146 /// parlamento 210, 220, 305, 311-312 /// Presbiteryenlik 7, 168, 175-176, 180, 182, 187-190, 205-209, 222, 275 /// ırksal önyargı 316-317 /// 1832 Reform Yasası 226, 231, 241, 244, 254, 273 /// Thatchercı politikalar 309-310, 312
İskoçya Kilisesi 167, 243, 246-247, 252, 277, 292-293, 310-311
İskoçya Kralı IV. William (Aslan) (y.1143-1214) 96, 112-113
İskoçya'nın Batı Adaları 62
İslam 12, 304, 307-308, 316, 320-321
Islington 300
İspanya 8, 18-19, 58, 151, 154, 161, 165-166, 189, 320-321
İspanya kralı III. Charles 209
İstilalar Kitabı (*Lebor Gabala*) 76, 140
İsviçre 151
İsviçre Konfederasyonu 303
İşçi partisi 271-273, 277, 279, 286, 289-290, 292-293, 308, 310, 312, 318-320 /// İskoçya'da yükselişi 296-297 /// Galler'de yükselişi 296
İşçi Tüzüğü 138
işsizlik 258, 273, 286-288, 295, 302
İtalya 137, 139, 151, 302
İtirafçı Edward (y.1003-66) 94, 96, 99
İyi Hywel Dda (ö. 950) 85

J

Jackson haritası (Prof. K. J. Jackson) 32, 36
Jacobitler 212 /// isyanı 174, 206
Jacobitlik 178, 186, 188, 211-212, 217 /// İrlanda 186
James, Henry (1843-1916) 197
I. James, İngiltere kralı (1566-1625) *ayrıca bkz.* İskoçya Kralı VI. James 214
II. James, İngiltere Kralı (İskoçya Kralı VII. James) (1633-1701) 152, 168, 178, 187-188, 190
III. James, İskoçya Kralı (1451-88) 146
IV. James, İskoçya Kralı (1473-1513) 149
VI. James, İskoçya Kralı (1566-1625) 159, 166-167, 175-176, 185-186
VIII. James (Yaşlı Talepkâr) 187, 209
James, Mervyn 164
Japonya 302
Jarrow 287-288
Jedburgh 114
Jefferson, Thomas 198
Jerpoint manastırı (Kilkenny Kontluğu) 120-121
Johnson, Dr. Samuel (1709-84) 211
Jones, Edgar 272
Jones, Griffiths, Llandowrorlu (1683-1761) 198
Joyce, James (1882-1941) 297
Jül Sezar 43

K

Kanada 7, 8, 11, 196, 224, 255, 275-276, 308 /// göç 11, 224, 275 /// Fenian "istilası" 265 /// İrlanda milliyetçiliği 7, 264, 275
Kanlı Pazar 295, 318, 325
Kara Ölüm 150, 152, 154, 157
Karşı-Reform 7, 172, 201, 304
Katolik "Savunucular" Topluluğu 204, 205

Katolik Serbestisi 210, 214, 216, 223, 233, 236, 238
Katolik Sosyal ve Demokrat Parti 313
Katolik-karşıtı ayaklanmalar 260
Katoliklik 206, 212, 235, 238, 264, 291
Keady 204
Keating, Geoffrey 183-186
Keldani 45
Kellas, J. G. 297
Kells 78
Kells (Antrim Kontluğu) 263
Kells (Kilkenny Kontluğu) 120
Kells Kitabı 64
Keltler 6, 16, 38-39, 63, 85, 233 /// kültürleri 4, 6, 7, 13-14, 16-17, 20, 22, 27, 32, 48-49, 85, 304 /// Romalıların etkisi 18-19, 26, 36, 41, 64, 325 /// Demir Çağı 13-14, /// Normanlar ve 39 /// P-Keltçe 41, 43, 48, 50, 82-83 /// Q-Keltçe 41, 55, 82, 86 /// geçmişin görüntüleri 95, 150 /// Vikingler 41, 49, 55
Keneally, Thomas 29
Kenilworth kalesi 136
Kennedy, John F. 314
Kent 17, 21, 49, 56, 67, 301
Kenya 275
Kerry Kontluğu 146-147
Kett, Robert (ö.1549) 164
Kettle, Tom 281
Khan, Amir 317
Kırım Savaşı 252
Kidd, Colin 216-217
Kilburn 301, 306
Kildare 146, 159 /// hanedanı 146, 179 /// lortluğu 52, 133, 150, 159
Kilise kanunu 103
Kilkenny 119-120, 146, 148, 169, 179-180 /// konfederasyonu 181
Kilkenny Tüzüğü 169
Killaloe 77-79
Killeshin 77
Killiecrankie Savaşı (1689) 178, 187
Kilmallock kalesi 147
Kilmarnock 245-246
Kilmore 77
Kincora 79
Kinnock, Neil 309
Kinsale Savaşı (1601) 157, 179
Kintyre 174, 210
Kirkcudbright 17, 112
Kluni rahipleri 103
Knighton 95
Knock (Mayo kontluğu) 263
Knowles, Prof. David 101
Knox, John (y.1505-72) 133, 159, 174
Kongregasyon Lortları 185
Konstantinopolis 111
Kontların Kaçışı 166, 180
Köle ticareti 186, 189, 190, 193, 214, 228
kömür madenciliği 288, 306
Köylü Ayaklanması (1381) 137
Kral Cnut (y.994-1035) 66, 69, 70, 93
Kral Ine (ö.y.726) 67
Kral John (1167-1216) 115
Kral Laoghaire 57
Kral Lear 153
Kral Naiton 54
Kral Oswald 64
Kral'ın Lynn'i 105
Kraliçe Anne (1665-1714) 204, 207-208, 224, 246
Kraliçe Isabella 133
Kraliyet Kanalı 203
Kudüs 44
Kufi *dirhemleri* 64
kumaş endüstrisi 137, 140
Kurumlar Yasası (1662) 188, 238 /// iptali 197, 225
Kutsal Edward 7, 94
Kutsal Toprak 136, 153
Kuzey Amerika 7, 157, 195, 202, 224, 275
Kuzey Carolina 196

Kuzey Denizi 61, 62 /// petrol 10, 302 /// eyaleti 27, 70, 75, 98, 112
Kuzey İrlanda 9, 10, 11, 46, 111, 234, 247, 255, 274, 278, 282, 291, 299, 304-306, 308-309, 313, 320-321, 324 /// kültürel bölünmeler 290, 298 /// bölünmenin etkileri; 297, 310, 312, 314, 315, 319 *bkz. ayrıca* Ulster
Kuzey Konseyi 133
Kuzey kontlarının ayaklanması (1569) 164

L

La Grande Chartreuse 103
La Tene 15-17, 28-29
Lacy, Hugh de 118, 121
Lagan vadisi 221
Laigin 53
Lambay Adası 40
Lambeth 300
Lancashire 74, 78, 88, 194, 219, 223, 226, 228, 257, 265, 287, 316 /// pamuk endüstrisi 245, 287-288
Lancaster hanedanı 169
Lancasterli Henry (1367-1413); *ayrıca bkz.* IV. Henry 138
Lanfranc (y.1005-89) 98
Lansdowne markisi 235, 254
Larkin, Prof. Emmet 263
Latin 17-18, 24, 33-35, 38, 40, 56, 121, 184
Laud, başpiskopos William (1573-1645) 165, 167, 176, 188, 231
Law, Andrew Bonar (1858-1923) 260, 268, 275
Lawson, Jack 223
Le Mans 109
Le Patourel, John 5, 103
Le Roy Ladurie, Prof. Emmanuel 123
Lecky, William Edward Hartpole (1838-1903) 3, 325
Lee vadisi 150
Lee, Prof. Joseph 237
Leeds 8, 219, 226, 228-230
Leicester 41, 61, 105, 225, 308, 316
Leicester kontları 102, 105, 171
Leicester kontu Robert Dudley (y.1532-88) 163
Leicestershire 65
Leinster 18, 50, 72, 75-77, 96, 116-117, 119, 125, 146, 180, 202-204, 216
Leitrim 72, 122
Leitrim, Lort 267
Leix 146
Lemans, Sean 298
Leven Vale 289
Lewes 103 /// savaşı 115, 131
Lewis Adası 86
Lexingtonlu Stephen 121
Liberal parti 188, 193-194, 201, 227, 230, 236, 244, 248, 252-253, 256-258, 260, 269, 271, 273, 278-279, 286, 288-289, 291, 293
Liberalizm /// İskoçya'da 244, 246, 259, 274-275, 296 /// Galler'de 241, 271-272, 319
Liffey vadisi 76
Limerick 61, 73, 75, 78-79, 116, 146-148, 202 /// teslim oluşu (1691) 187-188
Lincoln 27, 30, 61, 67, 94, 105
Lincolnshire 19, 65, 164
Lindisfarne 6, 45, 61, 64, 75
Lindisfarne İncilleri 45
Lindsey 49, 63
Linfield FC 223
Lismore 78, 121
Lismorelu Malchus 78
Liverpool 8, 186, 189-190, 193, 214, 219, 221-222, 225, 228, 246, 299, 301, 306 /// etnik-dini politikalar 277, 293-294
Liverpool FC 223
Llandaff 109
Llewellyn, Richard 318

Lleyn 50
Lleyn yarımadası 18
Lloyd George, David, Earl (1863-1945) 259, 269, 271-273, 279, 284-285, 288, 291, 319
Lollard 104
Londonderry 166-167, 203; *ayrıca bkz.* Derry
Londra 8-12, 15, 39, 49, 63-64, 101, 107, 137-138, 147, 151, 159, 161-163, 166, 182, 193-194, 304-305 /// ekonomik ve endüstriyel gerileyişi 219-220 /// Belediye Başkanı seçimi 293 /// Genel Grev 289 /// büyümesi ve refahı 151, 162-163, 190, 193, 251, 306, 309 ///göç 300-301, 308, 316 /// Londra-asıllı Galliler 200, 238, 251, 299 /// medya 302
Lortlar Kamarası 138, 163, 194, 206, 220, 259, 275
Lothianlar 4, 20, 96, 116, 210, 244
Lough Crew 14
Louth Kontluğu 205
Lucan 188
Luther, Martin (1483-1546) 163
Lutherciler 161, 195
Luton 288
Lydney (Glos) 32
Lyme Körfezi 27
Lynch, John (fl. 1650) 181
Lynn 102, 105

M

Mabinogi 39
MacAlpin, Kenneth (ö.658) 86, 88
Macaulay, Bayan Catherine 192, 197
Macaulay, Thomas Babington (1800-59) 3, 242
Macbeth 153
MacBeth (y.1005-57) 73
MacBride, Ian 216-217
MacBrodyler 80
MacCarran Kanunu (1952) 300
MacCarthy ailesi 72, 75, 78, 80, 97, 116, 150
MacCarthy, Cormac 77
MacCumhail, Fionn 39, 123, 211
MacDonald klanı 86, 112, 155, 174, 176, 188, 206, 209
MacDonald, James Ramsay (1866-1937) 285-286, 290, 293 /// ve İskoç milliyetçiliği 290, 293
MacDonald, John, Ross kontu (ö.y.1498) 144, 146
MacDonnell, Randall, Antrim kontu (1609-83) 160, 166, 190, 194
MacDonnell, Sorley Boy 86
MacDougall klanı 86, 112, 114, 144, 149
MacDowell klanı 149
MacFirbisigh ailesi 150
MacGabhrain, Aedhan 45
MacGiolla Padraig 150
MacHale, Başpiskopos John (1791-1881) 263
Machiavelli, Nicolo 196
MacKenna, T. P. 297
MacKenzie ailesi 144
MacLean ailesi 176
MacLellan (Kara Douglas'ın kurbanı) 143
MacLeod ailesi 175
MacLeod, Iain (1913-70) 295
MacMail na mBo, Diarmaid 76
Macmillan, Maurice Harold, Stockton kontu (1894-1986) 295
MacMorris 153
MacMurrough ailesi 72, 77, 120-122, 125-126, 148, 150
MacMurrough, Aoife 117
MacMurrough, Art (ö.1283) 148
MacMurrough, Diarmaid (y.1110-71) 76-78, 82, 96, 116
MacNamara 148

MacNeill, Eoin (1867-1945) 117-118, 269
Macpherson, James (1736-96) 58, 211, 217, 243
MacSheehy ailesi 149, 178
MacSweeney ailesi 149-150, 178
MacWilliam ailesi 113, 150
I. Mael Sechlainn (ö.862) 72
Magee Adası 262
Magna Carta 94, 101-102, 129, 183
Magnus Barefoot 96
Maguire ailesi 122
Maic Conmidhe 122
Maiden Kalesi 17, 19, 25
Maitland, Frederick William (1850-1906) 48, 65, 105, 325
Major, John 309, 310, 312
Malachy (y.1094-1148) 78
II. Malcolm (y.950-1034) 73
III. Malcolm (Canmore) (y.1031-93) 96, 101, 112
Mallow 150
Malmesburyli William 56
Man Adası 1, 18, 43, 54, 61, 84, 91, 96, 101, 111, 114, 152, 302
Manchester 8, 219, 228
Manchester dükü, William Montagu (1768-1843) 263
Manchester Guardian 259
Manchester Serbest Ticaret Okulu 228, 230, 236
Manchester Şehitleri 224, 253, 265
Mannix, Daniel, Melbourne Başpiskoposu (1864-1963) 276
Mansel 171
Marcan 79
March kontu 144
Margam toprakları 171
Marlowe, Christopher (1564-93) 133
Marshall, William, Pembroke kontu (ö.129) 102
Martin, Prof. F. X. 117, 147
Martineau, Harriet (1802-76) 223
I. Mary, İngiltere Kraliçesi (1516-58) 164
Mary, İskoçya Kraliçesi 162, 167, 173, 175, 184
Mason, Roger 154, 184, 185
Massey 277
Matilda, Kraliçe (1102-67) 104
Maume, Patrick 279
Mavi Kitaplar olayı 265
Maxton, James (1885-1946) 286
May Adası 113
Maynooth 149, 223, 231, 233, 235, 273
Maynooth Hibesi 231, 233, 273
Mazzini 264
McFarlane, K. B. 128
Meath Kontluğu 79, 99, 118-119, 121-122, 124
Meathli Ua Mael Shechnaill 125
Medici, Marie de 162
Medusa maskı 17
Melbourne'de Orangeizm 276
Mellifont 121
Melville, Andrew 186
Menai Boğazı 110, 251
Mercia 6, 45, 49, 61, 63, 66-69, 83, 95-96, 106-108
Merfyn Frydi 85
Merioneth 171, 241, 270-271
Merriman, Marcus 184
Merseyside 10, 219, 223, 228
Merthyr 239, 248, 271-272, 288 /// yükselişi 239
Merton 114
Metodizm 192 /// Kalvinist 198, 199, 200 /// Wesleyci 230, 233
Miall, Edward (1809-81) 233
Middlesbrough 228
Midhe 72, 116-118
Mil Oğulları 183, 186
Milford Limanı 169
Mill, John Stuart 320

Milton, John (1608-74) 197, 229
Mitchel, John (1815-75) 262, 315
Monaghan Kontluğu 179, 261, 282
Monck, George, Albermarle dükü (1608-70) 168
Monmouth 56, 109, 170, 172, 198, 239-240, 245, 269-270
Monmouthlu Geoffrey (y.1100-54) 39, 50, 129
Monmouthshire 166, 240, 270
Monro, Robert (ö.y.1680) 176
Montagu, Edwin (1879-1924) 253, 259
Montague, Charles Edward (1867-1928) 259
Montfort, Simon de, Leicester kontu (y.1208-65) 101, 115
Montgomery 139, 170-171
Montrose, James Graham, kontu (1612-50) 167, 176, 206, 213
Monymusk sandığı 54
Moone 52
Moran, D.P. 279
Moray 96, 113-114
Moray halici 85
Morgan, Hiram 85, 183
Morganwg 85, 107, 200, 238
Morley, Vincent 217
Morris, John 56
Mortimer 101 /// mülkü 140 /// hanedanı 146, 169
Mortimer, Roger (y.1287-1330) 133
Morton Kilise Oturumu 208
Morton Kilise Oturumu 208
Morton, James Douglas, kontu (1516-81) 175
Mostynli Richard ap Howell 170
Motherwell 288-289
Mounth 41
Moville manastırı 74
Moy halici 149
Muhafazakâr parti 194, 223, 233, 244, 256-257, 266, 268, 275, 283, 285-286, 289, 296, 301, 308-310, 321 /// ve İrlanda 284, 313 /// İskoçya'da 312, 320
Muhteşem Devrim (1688) 3, 168, 187, 206, 208, 213, 324
Muirchu 54
Munster 72, 75, 77-78, 111, 117, 121, 125, 147, 161, 166, 178-180, 202-204
Munsterli FitzGeraldlar 111, 123, 125
Murdoch, Rupert 309
Murphy, William 223
Murray, Daniel, Dublin Başpiskoposu 237
Muscraige 22, 150
Muskerry 22
Müslümanlar Birliği 12
Müslümanlar; *ayrıca bkz.* İslam 11, 307

N

Naas 76
Namier, Sir Lewis 213
Navan 119
Neath manastırı 109
Neave, Airey 313
Neilson sıcak hava eritme işlemi 245
Neolitik Devrim 14
Neufmarcheli Bernard 127
Neville 135, 138, 141
Neville Geçidi Savaşı (1346) 141
New England 157, 195, 199
New İşçi 319, 321
New Lanark 245
New Ross 119, 205
New South Wales 276
New York 190, 195, 315 /// terörist saldırı 316
Newark 226
Newcastle 94, 104, 219, 228
Newcastle dükü, Thomas Pelham-Holles (1693-1768) 194
Newman, John Henry (1801-90) 236
Newport (Mon.) 233, 239-240, 289 /// Çartist yükseliş 248

Newtown Hamilton 204
Newtown Mount Kennedy 205
Ninian 54
Nith 113
Nonkonformite 225, 240, 248, 252-253, 269, 271, 286, 288, 293, 296
Nore vadisi 119, 120, 125
Norfolk 17 /// isyanı
Norfolk Dükü
Norman İstilası 4, 5, 63, 65, 81, 88-89, 99, 101, 107-109, 117-118, 120-121, 126, 128, 140, 304
Normanlar 7, 55, 66, 72, 76, 79, 93-94, 96-103, 106, 108, 111-113, 115-128, 136, 147-148, 150, 171, 175
North, Frederick, Lort (1732 - 92) 197
Northampton Antlaşması 132, 141
Northampton Antlaşması 132, 141
Northumberland 6, 135, 228
Northumberland dükü 229
Northumbria 6, 35, 43, 45-46, 48-50, 54-56, 61, 63-66, 74, 86, 93, 106, 112, 223
Norveç 6, 7, 63, 70, 88, 93, 96, 111, 114, 126
Norveçli Bakire 114
Norwich 64, 67, 94, 136, 138, 159, 163 /// piskoposu 105
Nottingham 61, 104, 138
Nottinghamshire 219
Nova Scotia 243
Nuns' Kilisesi (Clonmacnoise) 78

O - Ö

"Oakboys" 204
O Annrachain, Tadgh 183
O Brenanlar 125, 150
O Breslinler 122
O Brien ailesi 72, 75-77, 79, 80-81, 85, 96, 122, 125, 147-148, 179, 180
O Brien, Brian 148, 253
O Buachalla, Prof. Brendan 202, 217
O Casey, Sean (1880-1964) 297
O Ciardha, Eamnon 217
O Cleirigh ailesi 150
O Cleirigh, Luigh 150
O Cleryler (Ua Cleirigh) 122
O Connell, Daniel (1775-1847) 216, 235-236, 249, 254, 264-265
O Connor ailesi 72-80, 116, 122, 149
O Connor, Fergus 249
O Connor, Ruaidhri 78
O Connor, T. P. 294
O Connor, Turlough 78-79
O Corrain, Prof. Donnadcha 58, 76, 80
O Croinin, Prof. 58, 90-91
O Donnell ailesi 122, 143, 149, 166, 178-180, 185, 188
O Donnell, Hugh Roe 150
O Donnell, Manus 149
O Dowdlar 150
O Dwyerlar 180
O Farrell, Patrick 276
O Ferrall, Richard 181
O Flaherty, Roderick (1629-1718) 150
O Flahertyler 77-78
O Hurley, Emly Piskoposu 180
O Hurleyler 180
O Kellyler 79, 122
O Morelar 150
O Neill ailesi 122, 149, 166, 168, 178-180, 185
O Neill, "Tip" 317
O Neill, Hugh, I. Tyrone kontu ("Büyük O Neill") (y.1540-1616) 179, 183, 264
O Neill, Owen Roe (y.1590-1649) 176, 264
O Neill, Shane 178
O Neill, Sir Phelim 166
O Neill, Terence 298
O Reilly, Anthony 314
O Rourke ailesi 72, 77, 79, 82
O Toole, Laurence, Dublin Başpiskoposu 77

O'Halloran, Clare 217
Offa Seddi 47, 49-50, 57, 83, 95, 253
Ohlmeyer, Jane H. 183
Oldham 228, 287, 316
ondalıklar 236, 239, 248, 271
"Onuncu Yüzyıl Reformu" 68-69, 77, 109
Ontario 275
Orange Locaları 246, 266, 276
Orange Tarikatı 205, 275, 294
Orange üyesi 221
Orderic Vitalis 102
Orkney 10, 41, 61, 70, 85, 88, 111, 116, 174, 224, 302
Ormiston 211
Ormond lortluğu 146, 178
Ormond, James Butler, kont (1610-88) 168
Ormondlu Butlerlar 164
Orpen, Goddard 118
Orta İngilizce dönemi 106
Orwell, George (Eric Blair) (ö.1950) 287
Ossian (Oisin) 58, 211, 243
Ossory 117 /// piskoposu 117
Otago 277
Otuz Yıl Savaşları (1618-48) 167
Ouse nehri 17
Owens College, Manchester 236
Oxford 5, 122, 159, 162, 197, 226, 288, 324
Oxford Hareketi 200
Oxford Illustrated History of Britain 9
Oxford Üniversitesi 8, 163, 172, 201, 225, 324
Özerklik Hareketi 268, 274, 276, 278, 285 /// İrlanda 237, 240, 246, 252, 254-258, 260, 269, 274, 281-282, 298 /// İskoç 266, 274, 296-297, 305, 312 /// Gal 240, 271, 291-293, 305

P

Paine, Thomas (1737-1809) 205
Paisley 245-246
Paisley, Ian 316, 319
Pakistan 8, 11, 12, 295, 300, 306-307, 316, 320
Paley, William 225
Palmerston, Henry John Temple, Viskont (1784-1865) 249, 252-254
Papa II. Alexander (ö.1073) 116
Papa II. John Paul 57
Papa III. Alexander (ö.1181) 135
Papa III. Innocent (1160-1216) 122
Papa XXIII. John 314
"Papacılığa Hayır" 167, 195, 205, 223, 241, 246, 273, 293
Parekh, Prof. 12, 320
Parnell, Charles Stewart (1846-91) 255-256, 266-267, 271
Paseta, Senia 279
Paskalya Ayaklanması (1916) 269
Paskalya İsyanı (1916) 269
Paxton Boys 195
Paz, D. G. 324
Pazarları Kapalı Yasası (1881) 269, 296
Pearse, Patrick 279, 281
Pecham, John, Canterbury Başpiskoposu (y.1225-92) 110
Peel, Robert 231, 246
"Peep O Day Boys" 204
Pelham, Henry (1696-1754) 193
Pembroke kalesi 171
Pembroke kontları 111, 171
Pembroke kontu, Richard FitzGilbert 116
Pembrokeshire 108, 161, 270
Pennineler 29
Pennsylvania 190, 195, 197, 246
Penrhynli William ap Griffith 170
Percyler 135, 138
Perrot, Sir John (1527-92) 161
Peterborough manastırı 69, 104
Peterloo 216
Petty, Sir William (1623-87) 254
Philadelphia 195

Philiphaugh Savaşı (1645) 168
Phoenix Parkı cinayetleri (1882) 265, 267
Pictler 4, 6, 41, 43, 54, 82, 85, 154
Pilkington, James 227
Pinkie Savaşı (1547) 141, 184
Pippard 118
Pitt, William, Genç (1759-1806) 197, 206, 213
Pius IX (1792-1878) 264
Plaid Cymru (Gal Milliyetçi Partisi) 291, 296-297, 317-318, 321
Pocock, Prof. John 5
Poitiers Savaşı (1356) 134
Pollock, Sir Frederick 48, 229
Postan, Prof. M. M. 103, 105
Powell, Enoch 301, 320
Powys 49-50, 83, 96, 107, 111, 171
Poynings Kanunu 181
Prens Edward Adası 243
Prenses Scota 284
Presbiteryenler 7, 175-176, 187-189, 192, 202, 317 /// İrlanda 203, 237, 267 /// İskoç 168, 176, 182, 208, 252, 275 /// Ulster 201, 212
Preston 176, 257
Prestwick 113
Price ailesi 172
Price, Richard (1723-91) 193, 200, 238
Pride Tasfiyesi 168
Priestley, John Boynton (1894-1984) 287
Priestley, Joseph (1733-1804) 192
"Protestan Haçlı Seferi" 263
Protestan Seçim Birliği 223
Protestan Siyasi Dernekleri 276-277
Protestan üstünlüğü 181, 234
Protestanlık 212, 214, 277
Prusya 117
Pul Yasası (1765) 196
Pulzer, Peter 294
Püritenler 164-165, 174, 176, 229
Püritenlik 190, 230
Pym, John 167

Q

Quakerlar 181, 195
Quebec 11, 275
Quebec Yasası (1774) 195
Queen's Üniversitesi, Belfast 291

R

"Rabbin Lütuf Yılı" (1859) 241, 263
Radnor 170
Raglan kalesi 136, 171
Raith Bresail 78
Ramsay, Allen (1686-1758) 208
Ramsey manastırı 69
Ranke, Leopold von 1, 2
Reagan, Ronald 315
Rebecca Ayaklanmaları 239, 248, 251
Redbridge 316
Redmond, John (1856-1918) 268, 278, 282
Refah devleti 308
Reform 4, 7, 68, 78, 81, 103, 109, 113, 117, 119-122, 124-126, 160-162, 164-165, 172, 174-176, 180, 182, 185, 196, 201, 213, 304 /// Edwarcı 163, 174 /// Henrici 163, 171, 184 /// Lutherci-tarzda 161, 195 /// İskoç 133, 167, 174, 184
Reform Yasaları 1884-5 242, 254, 257
Reform Yasası (1832) 226, 231, 241, 244
Reform Yasası (1867) 241
Regnans in Excelsis 161
Regni 25
Regularis Concordia Anglicae Nationis 69
Renfrew 113, 245
Resmi Birlik ve Antlaşma 176
Restorasyon 165, 168-169, 175, 182, 188, 202, 206
Rhondda vadisi 241, 270, 318
Rhuddlan 110, 120
Rhuddlan Tüzüğü 110
Rhyl 270

Rhys ap Griffith (y.1132-97) 170
Rhys ap Tewdwr, Deheubarth kralı (ö. 1093) 108
Rhys ap Thomas 170
Ribbonizm 251, 262
II. Richard 13, 152-153
II. Richard (1367-1400) 133, 138, 143, 152
III. Richard (1452-85) 133, 169-170
Richardson, H. G. 117
"Rightboys" hareketi 204
Rinuccini Başpiskopos (papal nuncio) (1592-1653) 168, 181, 186
Robertson, William 209, 217
Rochdale 229
Rochfort, Simon de 118
Roden, Robert Jocelyn, kont (1788-1870) 263
Rodezya 275
Rodger, N. A. M. 157, 214
Roma 1, 4, 6, 16, 18-21, 24-31, 34-35, 37, 39, 40-41, 50-52, 55-57, 63-65, 83, 124, 264 /// kilisesi 165
Roma Britanyası 30, 32, 42, 106
Roma villaları 31
Romalılar 13-14, 18-19, 21, 25-27, 29, 31-33, 36-37, 39, 41, 52, 56, 110
Romanesk 77-78, 117
Romantik hareket 200, 211
Roscommon 78, 122, 179
Rosebery, Archibald Philip Primrose, kont (1847-1929) 244, 273
Ross 114, 146, 235 /// ovası 85
Ross, Dr. Anne 16
Rossa, O Donovan 265
Rothesay 114
Rönesans 27, 196
Rus Devrimi 272, 285
Russell, Conrad 186
Rusya 64
Rutherford, Mark (W. H. White) 226
Ruthin 110
Ruthinli Greyler 110, 171
Rüşdi, Salman 12, 304
Rye Hanedanı Suikastı 207

S - Ş

Sakso-Norman çömlekçiliği 65
Saksonlar 38, 45, 47-48, 50-51, 57, 61, 252
Salford 105
Salisbury, Lort 257, 284
Sanayi 8, 137, 139, 163, 172, 199-201, 203-204, 220-222, 224-225, 228, 230, 239-240, 242, 245-247, 262, 272-273, 277, 287-291, 302, 306 /// gerileyişi 10, 201, 288, 296, 298, 308-310
Sanayi Devrimi 4, 219, 225, 248, 273
Sandringham 90
Sands, Bobby 299, 313
Sankey Komisyonu 273
Saratoga 196
Sarsfield, Patrick (ö.1693) 188
Saumur 109
Saunders, Lewis 291
Savigny Tarikatı 109
Sayles, Prof. G. O. 147
Scargill, Arthur 309
Scone 115
Scott, Charles Prestwich (1846-1932) 259
Scott, Sir Walter (1771-1832) 209, 217, 243
Scullabogue 205
Seeley, Sir John 256, 324-325
"Sefer Planı" 268
Segontium 110-111
Sellar, Patrick 242
Selsey 103
Senchas Mar 123
Sendikacılık 272
Severn 19, 51-52, 169 /// halici 47-48 /// denizi 82-83 /// vadisi 108
Seylan 295
"Scotch Cattle" örgütü 241

Shakespeare, William (1564-1616) 13, 21, 73, 133, 145, 151-153, 162, 165, 230
Shanidli Thomas 147
Shanidli Thomas 147
Shannon 79, 116-117, 128, 181
Sharp, James, Andrews Başpiskoposu (1613-79) 176
Sheehan, Canon, *My New Curate* 268
Sheffield 219, 225, 228, 306
Shelley, Percy Bysshe 216
Sheridan, Richard Brinsley (1751-1816) 213
Shetlands 88
Shinwell, Emmanuel (1884-1986) 290
Shrewsbury 104, 108 /// kontluğu 96
Shropshire 3, 83, 107, 166, 171-172, 198
sınıf siyaseti 259, 273, 277
Sidgwick, Henry (1838-1900) 256
Sidney, Algernon (1622-83) 197, 213
Sidney, Sir Henry (1529-86) 161, 178-179
Sikhler 12, 301, 307
sikkeler 21 /// Anglosakson 49, 63 /// Cuerdale hoard 64
Silchester 20
Simms, Katherine 155
Simnel, Lambert 152
Sinn Fein 269, 272, 278-279, 282-283, 297, 299, 302, 316, 319, 321 /// ABD etkisi 315
Sistersiyenler 99
Skryne 118
Skye 111
Slaney 119-120
Sligo Kontluğu 179
Slough 288
Smiles, Samuel (1812-1904) 229-230, 258
Smith, Adam 242
Smith, Anthony 324
Smith, Dai 279, 318
Smith, Frederick Edwin, Birkenhead kontu (1872-1930) 283
Smith, John 309
Smithfield yangını 164
Smollett, Tobias (1721-71) 192
Smyth, Jim 217
Snow, Jon 313
Snowden, Philip, Vikont (1864-1937) 189
Soğuk Savaş 314
Solway halici 85, 111
Somerled, Adalar lordu, Antrim kontu (ö.1164) 86, 111, 149
Somerset 49, 51, 64, 68, 108
Somersetler 171-172
Somhairle *bkz.* Somerled
Sorley *bkz.* Somerled
Southampton 49, 63
Spenser, Edmund (y.1552-99) 166, 182
St. Andrew 88, 98
St. Andrews 88, 176 /// üniversitesi 208, 242
St. Anne 122
St. Asaph 109 /// piskoposluğu 170
St. Audouen 122
St. Bernard 117
St. Brigid 15
St. Cuthbert (ö.687) 6, 45, 64
St. David 85, 122
St. David Günü 320
St. Davids 109, 170 /// piskoposluğu 109, 170
St. Declan 122
St. Fechin 118
St. Finnian 118
St. Fursu 45
St. George 134, 162, 320 /// günü 320
St. George Fields Katliamı 194
St. Giles kilisesi 176
St. Helens 257
St. Illtyd 82
St. John Malta Şövalyeleri 120
St. John tarikatları 99
St. John's Üniversitesi, Oxford 163
St. Louis 101
St. Mary 122

St. Michael 122
St. Ninian's Adası 54
St. Patrick 121 /// Aziz Patrick Günü 320
St. Paul 122
St. Peter 98, 122
St. Samson 82
St. Thomas 98, 122
St. Wilfred 103
St. Winifred Kuyusu 17
Stalybridge 223, 227
Stamford 61, 105
Standard Savaşı 103
Stanley, Edward Geoffrey Smith, 14. Derby kontu (1799-1869) 228, 260
Stanley, Edward George 232
Star Chamber 161, 163
"Steelboys" 204
Stephen, Kral (y.1097-1154) 104
Stephenson, George (1781-1848) 229
Stewart ailesi 96, 114
Stirling kalesi 113, 115
Stockport 105, 223, 260
Stoke-on-Trent 228
Stonehenge 14
Stormont 261, 298
Strafford *bkz.* Wentworth, Thomas
Strangford, Lough 74
Stratford 105
Strathclyde 4, 43, 49-50, 55, 63, 82-83, 86, 88, 95-96, 106, 115
Strongbow 117
Stuart, Charles (Bonnie Prince Charlie) (1720-88) 175
Stuart, John, 3. Bute kontu (1713-92) 194, 202
Stuartlar 178, 186-187, 214, 231
Stubbs, William (1825-1901) 1, 2, 57, 101, 129
Suffolk 163, 191, 228
Suir vadisi 119-120
surdit de serjeant 113
Sussex 17, 19, 25, 49, 67, 109, 301
Sutherland 85, 244
Sutherland dükü 242, 244
Sutton Hoo 45, 51, 56-57
Süveyş Kanalı 255, 295
Swansea 239-240, 272, 289
Swift, Jonathan (1667-1745) 201, 213
Swords 120
Synge, John Millington 297
Şehitler Kitabı 178

T

Tacitus 39, 57
Taçlar Birliği 7, 175, 214
Tahıl Yasaları 230-231
Tahıl-Karşıtı Yasa Birliği 245
Tain Bo Cuailgne (Cooley'e Sığır Akını) 23, 40
Talbot, Richard, Tyrconnell kontu (1630-91) 168, 188
Taliesin 85
Tallaght 74, 120
Tallaght ve Finglaslı *Ceili De* keşişleri 74
Tamar nehri 41
Tanistry 72
Tapınak Şövalyeleri 120
Tapınak Tarikatı 99, 120
Tara 21, 57, 58, 118, 186
Tarbet 146
Tattersall kalesi 136
Tavistock 105
Tawney, Richard Henry (1880-1962) 259, 286-287, 319, 325
Tay nehri vadisi 144
Taylor, Prof. A. J. P. 295
Tazmanya 276
Tebbitt, Norman 309
Tees 93
Teeside 219
Teksas 102

Telford, Thomas (1757-1834) 251
Temple, Sir John (1609-77) 166, 182, 253
Terryglass 121
Test Yasası (1673) 188, 203
Tewkesbury 103
Thames 41, 66, 93 /// halici 19, 35 /// vadisi 21
Thatcher, Margaret 308-313, 315, 317, 320
Thatchercı milliyetçilik 310
The History of the Britons 43, 85
The Society for the Propagation of Christian Knowledge (SPCK) 198
Thetford 63
Thingwall 65, 85
Thomas, Keith 2
Thomastown 120
Thomond 72, 116, 179
Thompson, E. P. 123, 248-249
Thompson, Edward 215
Threave kalesi 143
Three Colls 174
Thurneysen, Rudolf 81
Thurston, York Başpiskoposu (ö.1140) 103
Tintagel 4
Tintern 171
Tipperary 99, 147, 265
Tiptoft, John, Worcester kontu (1427-70) 133
Tir Connell 150
Tirechan 54
Tithe Savaşı 239, 251
Tocqueville, Alexis de 196, 236
Todmorden 228
Tone, Wolfe (1763-98) 205, 299
Tonypandy 272
Toprak Kanunu (1870) 253-254, 267
Toprak Kanunu (1881) 243, 254, 256-257, 270
torklar 17
Torrs at başlığı 17
Toryler; 226, 262 *ayrıca bkz.* Muhafazakâr Parti
Tostig 93
Tottenham 316
Tower Hamlets 308
Töton şövalyeleri 41, 324-325
Tralee 147
Traprain Law 4, 20, 37, 49
Treadwell, Victor 183
Trent 19, 90, 163, 219
Trevelyan, George Macaulay 286, 323-324
Trevelyan, Sir Charles Edward (1807-86) 219
Trevor-Roper, Prof. Hugh 5
Tribal Hidage 67-68
Trim 118-121
Trinity College, Cambridge 163, 201
Trinity College, Dublin 201, 298
Trinovantes 19, 39
Tristan 50
troscad 24
Troy, John Thomas, Başpiskopos (1739-1823) 235
Troya 184
Tuam 77-79, 121
tuatha 76
Tudorlar 133, 152, 157
Turoe Taşı 17
Tweed 41, 59, 63, 91
Tyburn 159
Tyneside 219
Tyrawley 150
Tyrell 118

U - Ü

Ua Briain, Muirchertach 78, 125
Ua Ruairc Tighernan 78
Ua Tuathail Lorcan (Laurence O Toole) 77
Ui Briain 75
Ui Cheinnselaigh 77
Ui Dunlainge 76
Ui Mhaine 79, 122

Ui Neill 46, 53-54, 56, 72, 76, 78, 149
Ulaid 53, 74
Ulster 4, 10, 23, 42, 87, 116, 124, 143-144, 146, 149, 166, 174-175, 179, 180-181, 201-205, 212, 216, 221, 234, 241, 255, 263-264, 267, 275, 282 /// göç 8, 246 /// sömürgeleşmesi 7, 35, 157, 174, 176, 181, 211, 299
Ulster Birlikçileri 221, 256, 260, 268, 297 /// İskoçya bağlantıları 149, 166, 190, 207
Ulster Gönüllüleri 268-269
Ulsterli Ua Néill 124
Ultramontanlar 237
Ulusal Birlik ve Antlaşma (1638) 167, 176
Ulusal Maden İşçileri Birliği 308
Ulusal Serbest Kilise Konferansı (1922) 288
Urduca 13
Urr höyüğü 112, 113
Usk vadisi 108
"Uzun Kılıçlar Gecesi" 56, 251
Uzun Kılıçlar İhaneti 56
Üniteryancılık 192
Üniversite Koleji, Londra 225

V

Valence, de 146
Vaughanlar 172
Venta 20
Verulamium (St. Albans) 19, 21, 39
Vesci, de 146
Vesileci Uyum Yasası (1711) 191
Vikingler 41, 46, 55-56, 61-63, 65, 71-75, 79, 81-83, 85, 86-91, 95, 111, 118
Vincent, Prof. John 256, 260
Virginia 157, 196-197, 210
Votadini 20, 37, 41, 49

W

Wallace, William (y.1272-1305) 115
Walpole, Sir Robert 193
Walsh 119
Warbeck, Perkin 152
Ward ailesi (Maic an Bhaird) 122
Wards ve Liveries mahkemeleri 163, 180
Warenne, de, William (1231-1304) 101, 103
Warrington Akademisi 192
Warwick kontu 138
Washington, George 197
Waterford 61, 73, 75, 88, 116-117, 119, 121-122, 126, 147, 235, 275
Watling Caddesi 90
Watt, Prof. John A. 117
Weber, Eugene 215
Wedgwood, Josiah (1730-95) 229
Wellington 277
Welshpool 169
Wentworth, Thomas, Strafford kontu (1593-1641) 166, 167
Wesley, John (1703-91) 192, 199, 289
Wesleyciler 230, 289
Wessex 6, 49, 65-70, 77, 83, 90, 93, 95-96, 100, 106, 107, 185
Wessexli Harold (1020-66) 96
Westmeath, Richard Nugent, kont (1583-1642) 180
Westminster 7, 93, 114, 153, 166, 173, 206, 220, 225, 233, 247-248, 260, 269, 276, 282, 284, 295, 305, 317-318
Westminster Manastırı 99
Westminster Tüzüğü (1931) 295
Westmorland 135
Wexford 70, 75, 95, 116-117, 119-120, 125, 146, 205
Wheathampstead (Herts.) 21
Wheatley, John (1869-1930) 286
Whelan, Kevin 217
Whig egemenliği 212, 231-232, 253, 257, 275, 323-324
Whigler 212, 226, 231, 253, 262
Whitby kilise meclisi 46, 64

"Whiteboys" hareketi 204
Whitefield, George (1714-70) 198-199, 289
Whitehall 159, 171, 282
Whittington 109
Wicklow 70, 73, 205, 266
Wigmorelu ve Chirklü Mortimerler 135, 139
Wilkes, John (1727-97) 194
III. William (1650-1702) 182, 187-188, 207, 276
William (Fatih) (1027-87) 93-94, 101, 108, 126, 128
Williams, David 238
Williams, Edward ("Iolo Morganwg") 200
Wilson, Field Marshal Sir Henry (1864-1922) 283-284
Wilson, James Harold, Lort (d.1916) 290, 309
Wiltshire, John 139
Winchester 20, 41, 68-69, 105
Winchester katedrali 69
Windsor 133-134
Windsorlu Gerald 111, 133
Windsorlu William 133
Wirral 62, 107
Wishart ailesi 96
Wogan, John (ö.1321) 131, 146
Wolfson College, Oxford 8
Wolsey, Kardinal Thomas (y.1475-1530) 165, 170
Wolverhampton 300
Wood, Kingsley (1881-1943) 289
Woodrow, Robert (1679-1734) 208
Worcester 69, 176 /// piskoposu 69, 105 /// kontları 171-172
Wormald, Jenny 186
Wormald, Patrick 58, 70, 90
Wrexham 140, 239
Wulfstan 69
Wycombe 316
Wye 124, 169, 171 /// vadisi 108
Wyndham'ın Arazi Kanunu (1903) 268
Wynn ailesi 171-172, 237, 241
Wynn, Sir Watkin 241

Y

Yaşlı Edward (899-924) 66
Yeats, William Butler (1865-1939) 282, 297
Yedi Yıl Savaşı 195, 196
Yediyıl Yasası (1716) 212
Yeni Model Ordu 168
Yeni üniversiteler 301
Yeni Zelanda 8, 11, 224, 275-277, 308 /// mezhep bölünmesi 277
Yerel Yönetimler Yasası (1898) 234
York 30, 32, 41, 61-63, 67, 86, 93-94, 164
Yorklu Alcuin 77, 81
Yorklu Richard 153
Yorkshire 15-16, 29, 32, 94, 135, 164, 219, 228, 290, 300, 306, 309
Yorkshire Kriket Kulübü ve ırkçı önyargı 316
Yorktown 196
Youghal 148
Yunan felsefesi 35
Yüz Yıl Savaşları 136, 138, 141, 151, 194

Z

Zwingli, Ulrich (1484-1531) 163
"Zorba Kur" seferi (1544-50) 160, 162, 184

İngiltere, İskoçya, İrlanda ve Galler.

Nüfusu, dünya tarihindeki yeri, dili ve kültürüyle Britanya Adaları'nın öne çıkan ulusu İngiltere'dir. Ancak İngiltere de aslında tıpkı Galler, İskoçya ve İrlanda gibi Birleşik Krallık'ın bir bölgesidir. Bu doğrultuda, Britanya Adaları tarihini İngiltere tarihiyle sınırlandırmanın yanlı ve yanlış bir yaklaşım olacağını savunan Hugh Kearney, *Britanya Adaları Tarihi*'nde, sadece İngiltere'nin değil, adaları oluşturan tüm ulusların tarihini; birbirleriyle siyasi, dini ve kültürel etkileşimlerini geniş ve tarafsız bir bakış açısıyla sunmaktadır.

Britanya Adaları Tarihi'nde Kearney, Kelt toplumlarından adalardaki Roma etkisine, adaları istila eden Vikinglerden Normanlara, İngilizlerin dünya hâkimiyetinden Sanayi Devrimi'ne, mezhepler arası çatışmalardan etnik farklılıkların yarattığı kültürel sorunlara, etnik siyasetin yükselişinden milliyetçiliğin sonuçlarına, emperyalizmden sendikacılığa ve göçlere kadar Britanya Adaları tarihinde değinilmesi gereken her konuyu, çeşitli kaynaklarla destekleyerek irdelemektedir.

/inkilap.yayinlari
/inkilapkitabevi
ISBN 978-975-10-3563-9
9 789751 035639
Online alışveriş: www.inkilap.com